

तैत्तिरीय
ब्राह्मणम्

Colophon

This document was typeset using X_YTeX, and uses the Sidhanta font extensively. It also uses several T_EX macros designed by *H. L. Prasād*. Practically all the encoding was done with the help of Ajit Krishnan's mudgala IME (<http://www.aupasana.com/>).

Acknowledgements

The initial ITRANS encodings of some of these texts were obtained from <http://sanskritdocuments.org/> and <https://sa.wikisource.org/>. Thanks are also due to Ulrich Stiehl (<http://sanskritweb.de/>) for hosting a wonderful resource for Yajur Veda, and also generously sharing the original Kathaka texts edited by Subramania Sarma. See also <http://stotrasamhita.github.io/about/>

FOR PERSONAL USE ONLY
NOT FOR COMMERCIAL PRINTING/DISTRIBUTION

अनुक्रमणिका

अष्टकम् १	1
प्रथमः प्रश्नः	1
द्वितीयः प्रश्नः	23
तृतीयः प्रश्नः	37
चतुर्थः प्रश्नः	55
पञ्चमः प्रश्नः	74
षष्ठमः प्रश्नः	92
सप्तमः प्रश्नः	113
अष्टमः प्रश्नः	132
 अष्टकम् २	 143
प्रथमः प्रश्नः	143
द्वितीयः प्रश्नः	159
तृतीयः प्रश्नः	179
चतुर्थः प्रश्नः	194
पञ्चमः प्रश्नः	216
षष्ठमः प्रश्नः	230
सप्तमः प्रश्नः	259
अष्टमः प्रश्नः	278
 अष्टकम् ३	 302
प्रथमः प्रश्नः	302

द्वितीयः प्रश्नः	322
तृतीयः प्रश्नः	346
चतुर्थः प्रश्नः	368
पञ्चमः प्रश्नः	373
षष्ठमः प्रश्नः	383
सप्तमः प्रश्नः	397
अष्टमः प्रश्नः	433
नवमः प्रश्नः	461

तैत्तिरीय आरण्यकम् 487

प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः	487
द्वितीयः प्रश्नः	523
तृतीयः प्रश्नः	538
चतुर्थः प्रश्नः	553
पञ्चमः प्रश्नः	579
षष्ठः प्रश्नः	610
सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली	624
अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली	630
नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली	635
दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्	640

कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् 679

प्रथमः प्रश्नः	679
द्वितीयः प्रश्नः	692

तृतीयः प्रश्नः	708
--------------------------	-----

॥ अष्टकम् १ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

ब्रह्म सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। क्षत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्।
 इषं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। ऊर्जं सन्धत्तं तां मे
 जिन्वतम्। रयिं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पुष्टिं सन्धत्तं तां
 मे जिन्वतम्। प्रजां सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पशून्सन्धत्तं
 तान्मे जिन्वतम्। स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वा शुक्रपाः
 प्रणयन्तु॥१॥

सुवीराः प्रजाः प्रजनयन्परीहि। शुक्रः शुक्रशोचिषा।
 स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वा मन्थिपाः प्रणयन्तु। सुप्रजाः
 प्रजाः प्रजनयन्परीहि। मन्थी मन्थिशोचिषा। सञ्जग्मानौ
 दिव आपृथिव्यायुः। सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। प्राणं सन्धत्तं
 तं मे जिन्वतम्। अपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्॥२॥

व्यानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्। चक्षुः सन्धत्तं तन्मे
 जिन्वतम्। श्रोत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। मनः सन्धत्तं
 तन्मे जिन्वतम्। वाचं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। आयुः स्थ
 आयुर्मे धत्तम्। आयुर्यज्ञाय धत्तम्। आयुर्यज्ञपतये धत्तम्।
 प्राणः स्थः प्राणं मे धत्तम्। प्राणं यज्ञाय धत्तम्॥३॥

प्राणं यज्ञपतये धत्तम्। चक्षुः स्थश्चक्षुर्मे धत्तम्। चक्षुर्यज्ञाय

धत्तम्। चक्षुर्यज्ञपतये धत्तम्। श्रोत्रं स्थः श्रोत्रं मे धत्तम्। श्रोत्रं
यज्ञाय धत्तम्। श्रोत्रं यज्ञपतये धत्तम्। तौ देवौ शुक्रामन्थिनौ।
कल्पयन्तं दैवीर्विशः। कल्पयन्तं मानुषीः॥४॥

इषमूर्जमस्मासु धत्तम्। प्राणान्पशुषु। प्रजां मयि च यजमाने
च। निरस्तः शण्डः। निरस्तो मर्कः। अपनुत्तौ शण्डामर्कौ
सहामुनौ। शुक्रस्य समिदसि। मन्थिनः समिदसि। स प्रथमः
सङ्कृतिर्विश्वकर्मा। स प्रथमो मित्रो वरुणो अग्निः। स प्रथमो
बृहस्पतिश्चिकित्वान्। तस्मा इन्द्राय सुतमा जुहोमि॥५॥

नयन्त्वपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतं प्राणं यज्ञाय धत्तं मानुषीरग्निद्वे च॥ (ब्रह्मं क्षत्रं तदिषमूर्जं
रयिं पुष्टिं प्रजां तां पशून्तान्सन्धत्तं तत्प्राणमपानं व्यानं तं चक्षुः श्रोत्रं मनस्तद्वाचं ताम्।
इषादिपञ्चके वाचं तां मे पशून्सन्धत्तं तान्मे प्राणादित्रितये तं मेऽन्यत्र तन्मे)॥—[१]

कृत्तिकास्वग्निमादधीत। एतद्वा अग्नेर्नक्षत्रम्। यत्कृत्तिकाः।
स्वायामैवैनं देवतायामाधाय। ब्रह्मवर्चसी भवति। मुखं वा
एतन्नक्षत्राणाम्। यत्कृत्तिकाः। यः कृत्तिकास्वग्निमाधत्ते। मुख्यं
एव भवति। अथो खलु॥६॥

अग्निनक्षत्रमित्यपचायन्ति। गृहान् ह दाहुको भवति।
प्रजापती रोहिण्यामग्निमसृजत। तं देवा रोहिण्यामादधत।
ततो वै ते सर्वात्रोहानरोहन्। तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्। यो
रोहिण्यामग्निमाधत्ते। ऋध्नोत्येव। सर्वात्रोहान्रोहति। देवा वै
भद्राः सन्तोऽग्निमाधित्सन्त॥७॥

तेषा॒मना॑हितोऽ॒ग्निरासी॑त्। अथै॒भ्यो वा॒मं व॒स्वपा॑क्रामत्।
 ते पुन॑र्व॒स्वोरा॑दधत्। ततो॒ वै तान् वा॒मं व॒सूपा॑वर्तत्। यः
 पु॒राऽभ॒द्रः स॒न्यापी॑यान्त्स्यात्। स पुन॑र्व॒स्वोर्ग॒ग्निमा॑दधीत्।
 पुन॑रे॒वैनं॑ वा॒मं व॒सूपा॑वर्तते। भ॒द्रो भ॑वति। यः
 का॒मये॑त् दानका॒मा मे प्र॒जाः स्यु॒रिति॑। स पू॒र्वयोः॑
 फल्गु॑न्योर्ग॒ग्निमा॑दधीत्॥८॥

अ॒र्य॒म्णो वा ए॒तन्न॑क्षत्रम्। यत्पूर्वे॒ फल्गु॑नी। अ॒र्यमे॒ति तमा॑हु॒र्यो
 ददा॑ति। दान॑कामा अस्मै प्र॒जा भ॑वन्ति। यः का॒मये॑त् भ॒गी
 स्या॒मिति॑। स उत्त॑रयोः फल्गु॑न्योर्ग॒ग्निमा॑दधीत्। भग॑स्य॒ वा
 ए॒तन्न॑क्षत्रम्। यदुत्त॑रे॒ फल्गु॑नी। भ॒ग्यैव॑ भ॑वति। का॒ल॒क॒ञ्जा वै
 नामा॑सु॒रा आ॑सन्॥९॥

ते सु॑व॒र्गाय॑ लो॒काया॒ग्निम॑चिन्वत्। पुरु॑ष॒ इष्ट॑का॒मुपा॑दधात्-
 पुरु॑ष॒ इष्ट॑काम्। स इन्द्रो॑ ब्रा॒ह्म॒णो ब्रुवा॑ण॒ इष्ट॑का॒मुपा॑धत्।
 ए॒षा मे॑ चि॒त्रा ना॑मेति। ते सु॑व॒र्गं लो॒कमा॑ प्रा॒रोह॑न्। स
 इन्द्र॑ इष्ट॑का॒मावृ॑हत्। तेऽवा॑कीर्यन्त। येऽवा॑कीर्यन्त। त
 ऊ॒र्णाव॑भ॒योऽभ॑वन्। द्वावु॑द॒पत॑ताम्॥१०॥

तौ दि॒व्यौ श्वा॑ना॒वभ॑वताम्। यो भ्रातृ॑व्यवा॒न्त्स्यात्। स
 चि॒त्राया॑म॒ग्निमा॑दधीत्। अ॒व॒कीर्ये॑व भ्रातृ॑व्यान्। ओजो॑
 बल॑मिन्द्रि॒यं वी॒र्य॑मा॒त्मन्ध॑त्ते। व॒सन्तो॑ ब्रा॒ह्म॒णोऽग्नि॑मादधीत्।
 व॒सन्तो॑ वै ब्रा॒ह्म॒णस्य॑तुः। स्व ए॒वैन॑मृतावा॒धाय॑। ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सी

भवति। मुखं वा एतद्वतूनाम्॥११॥

यद्वसन्तः। यो वसन्ताऽग्निमाधत्ते। मुख्यं एव भवति। अथो योनिमन्तमेवैनं प्रजातमाधत्ते। ग्रीष्मे राजन्यं आदधीत। ग्रीष्मो वै राजन्यस्यर्तुः। स्व एवैनमृतावाधाय। इन्द्रियावी भवति। शरदि वैश्यं आदधीत। शरद्वै वैश्यस्यर्तुः॥१२॥

स्व एवैनमृतावाधाय। पशुमान्भवति। न पूर्वयोः फल्गुन्योरग्निमादधीत। एषा वै जघन्या रात्रिः संवत्सरस्य। यत्पूर्वं फल्गुनी। पृष्ठित एव संवत्सरस्याग्निमाधाय। पापीयान्भवति। उत्तरयोरा दधीत। एषा वै प्रथमा रात्रिः संवत्सरस्य। यदुत्तरे फल्गुनी। मुखत एव संवत्सरस्याग्निमाधाय। वसीयान्भवति। अथो खलु। यदैवेनं यज्ञ उपनमेत्। अथादधीत। सैवास्यर्द्धिः॥१३॥

खल्वाधित्सन्तु फल्गुन्योरग्निमादधीतासन्नपततामृतूनां वैश्यस्यर्तुरुत्तरे फल्गुनी षट्॥—[२]

उद्धन्ति। यदेवास्यां अमेध्यम्। तदपहन्ति। अपोऽवोक्षति शान्त्यै। सिकता निवपति। एतद्वा अग्नेर्वैश्वानरस्य रूपम्। रूपेणैव वैश्वानरमवरुन्धे। ऊषां निवपति। पुष्टिर्वा एषा प्रजननम्। यदूषाः॥१४॥

पुष्ट्यामेव प्रजननेऽग्निमाधत्ते। अथो संज्ञानं एव। संज्ञानं ह्येतत्पशूनाम्। यदूषाः। द्यावापृथिवी सहास्ताम्। ते वियती अंब्रूताम्। अस्त्वेव नौ सह यज्ञियमिति। यदमुष्या

य॒ज्ञिय॒मासी॑त्। तद॒स्याम॑दधात्। त ऊ॒षा॑ अभवन्॥१५॥

यद॒स्या य॒ज्ञिय॒मासी॑त्। तद॒मुष्या॑मदधात्। तद॒दश्च॒न्द्रम॑सि
कृ॒ष्णम्। ऊ॒षा॑न्नि॒वप॑न्नदो ध्या॑येत्। द्यावा॑पृ॒थिव्यो॑रे॒व य॒ज्ञिये॒-
ऽग्नि॑माधत्ते। अ॒ग्निर्दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त। आ॒खू रू॒पं कृ॒त्वा। स
पृ॒थि॒वीं प्रा॑विशत्। स ऊ॒तीः कु॑र्वाणः पृ॒थि॒वीम॑नु॒ सम॑चरत्।
तदा॑खु॒करी॒षम॑भवत्॥१६॥

यदा॑खु॒करी॒षः सं॑म्भारो भव॑ति। यदे॒वास्य॒ तत्र॒ न्य॑क्तम्।
तदे॒वाव॑रुन्धे। ऊ॒र्जं वा ए॒तः र॑सं पृ॒थिव्या॑ उ॒पदी॑का
उद्दि॑हन्ति। यद्व॒ल्मीक॑म्। यद्व॒ल्मीक॑व॒पा सं॑म्भारो भव॑ति।
ऊ॒र्जमे॒व र॑सं पृ॒थिव्या॑ अ॒वरु॑न्धे। अथो॒ श्रोत्र॑मे॒व। श्रोत्र॑ः
ह्ये॒तत्पृ॑थि॒व्याः। यद्व॒ल्मीकः॑॥१७॥

अ॒ब॒धिरो॑ भव॑ति। य ए॒वं वेद॑। प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत।
तासा॑म॒न्नमु॒पा॑क्षीयत। ताभ्यः॒ सूद॑मु॒पप्रा॑भि॒नत्। ततो॒ वै
तासा॑म॒न्नं ना॑क्षीयत। यस्य॒ सूदः॑ सं॒भारो॑ भव॑ति। नास्य॑
गृ॒हेऽन्नं॑ क्षीयते। आपो॒ वा इ॒दम॑ग्रे॒ सलि॑लमा॑सीत्। तेन॑
प्र॒जाप॑तिरश्राम्यत्॥१८॥

क॒थमि॒दः स्या॒दिति॑। सोऽप॑श्यत्पु॒ष्कर॑पर्णं तिष्ठ॑त्।
सोऽम॑न्यत। अस्ति॒ वै तत्। यस्मि॑न्नि॒दम॑धि॒ तिष्ठ॑तीति॑। स
व॑रा॒हो रू॒पं कृ॒त्वोप॑ न्य॒मञ्ज॑त्। स पृ॒थि॒वीम॑ध अ॑र्च्छत्। तस्या॑
उ॒प॒ह॒त्योद॑मञ्जत्। तत्पु॑ष्कर॒पर्णेऽप्र॑थयत्। यदप्र॑थयत्॥१९॥

तत्पृथिव्यै पृथिवित्वम्। अभूद्वा इदमिति। तद्भूम्यै भूमित्वम्।
तां दिशोऽनु वातः समवहत्। तां शर्कराभिरदृहत्। शं
वै नोऽभूदिति। तच्छर्कराणां शर्करत्वम्। यद्वराहविहतं
सम्भारो भवति। अस्यामेवाच्छम्बद्वारमग्निमाधत्ते। शर्करा
भवन्ति धृत्यै॥ २०॥

अथो शन्त्वायं। सरिता अग्निराधेय इत्याहुः। आपो वरुणस्य
पत्न्य आसन्। ता अग्निरभ्यध्यायत्। ताः समभवत्। तस्य
रेतः पराऽपतत्। तद्विरण्यमभवत्। यद्विरण्यमुपास्यति।
सरेतसमेवाग्निमाधत्ते। पुरुष इन्वै स्वाद्रेतसो बीभत्सत
इत्याहुः॥ २१॥

उत्तरत उपास्यत्यबीभत्सायै। अति प्रयच्छति। आर्तिमेवाति
प्रयच्छति। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। अश्वो रूपं कृत्वा।
सोऽश्वत्थे संवत्सरमतिष्ठत्। तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वम्।
यदाश्वत्थः सम्भारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्।
तदेवावरुन्धे॥ २२॥

देवा वा ऊर्जं व्यभजन्त। तत उदुम्बर उदतिष्ठत्। ऊर्वा
उदुम्बरः। यदौदुम्बरः सम्भारो भवति। ऊर्जमेवावरुन्धे।
तृतीयस्यामितो दिवि सोम आसीत्। तं गायत्र्याऽहरत्। तस्य
पूर्णमच्छिद्यत। तत्पूर्णोऽभवत्। तत्पूर्णस्य पर्णत्वम्॥ २३॥
यस्य पर्णमयः सम्भारो भवति। सोमपीथमेवावरुन्धे।

दे॒वा वै ब्र॒ह्म॑न्न॒वद॑न्त। तत्प॒र्ण उपा॑शृ॒णोत्। सु॒श्रवा॒ वै
नाम॑। यत्प॒र्णम॑यः सम्भारो भव॑ति। ब्र॒ह्म॒वर्च॑समे॒वाव॑ रुन्धे।
प्र॒जाप॑तिर॒ग्निम॑सृजत। सौ॒ऽबिभे॑त्प्र मा॑ धक्ष्य॒तीति॑। त॒९
श॒म्या॑ऽशमयत्॥ २४॥

तच्छ॒म्यै शमि॑त्वम्। यच्छ॒मीम॑यः सम्भारो भव॑ति। शान्त्या
अप्र॑दाहाय। अ॒ग्नेः सृ॒ष्टस्य॑ य॒तः। वि॒कङ्क॑तं भा आ॑र्च्छत्।
यद्वैक॑ङ्क॒तः सम्भारो॑ भव॑ति। भा ए॒वाव॑ रुन्धे। सहृ॑दयो-
ऽ॒ग्निरा॒धेय॒ इत्या॑हुः। म॒रुतो॑ऽद्वि॒र॒ग्निम॑तमयन्। तस्य॑ ता॒न्तस्य॑
हृद॑यमाच्छि॒न्दन्। सा॒ऽशनि॑रभवत्। यद॒शनि॑हतस्य वृ॒क्षस्य॑
सम्भारो भव॑ति। सहृ॑दयमे॒वाग्नि॑मा ध॑त्ते॥ २५॥

ऊषां अभवन्नभवद्वल्मीकाः॑ऽश्राम्यदग्रंथयद्धृत्यै॑ बीभत्सत् इत्याहु॑ रुन्धे पर्णत्वमशमयदच्छिन्द॑स्त्रीणि

च॥ _____ [३]

द्वा॒द॒शसु॑ वि॒क्रामे॑ष्व॒ग्निमा॑ द॒धीत॑। द्वा॒द॒श मा॑साः संवत्स॒रः।
सं॒वत्स॒रादे॒वेन॑मव॒रुद्धा॑ ध॑त्ते। यद्वा॒द॒शसु॑ वि॒क्रामे॑ष्व॒ दधी॑त।
परि॑मित॒मव॑ रुन्धीत। चक्षु॑र्निमित्त॒ आद॑धीत। इय॒द्वा॒द॒श
वि॒क्रामा॑(३) इति॑। परि॑मितं चै॒वापरि॑मितं चाव॑ रुन्धे। अनृ॑तं
वै वा॒चा व॑दति। अनृ॑तं मन॑सा ध्यायति॥ २६॥

चक्षु॑र्वै स॒त्यम्। अ॒द्रा(३)गि॑त्याह। अद॑र्श॒मिति॑।
तत्स॒त्यम्। यश्चक्षु॑र्निमित्ते॒ऽग्निमा॑ध॑त्ते। स॒त्य ए॒वैन॑मा ध॑त्ते।
तस्मा॑दाहि॒ताग्नि॑र्नानृ॑तं वदेत्। नास्य॑ ब्रा॒ह्म॒णोऽना॑श्वान्गृ॒हे
व॑सेत्। स॒त्ये ह्य॑स्या॒ग्निराहि॑तः। आ॒ग्नेयी॑ वै रा॒त्रिः॥ २७॥

आग्नेयाः पशवः। ऐन्द्रमहः। नक्तं गार्हपत्यमा दधाति।
 पशून्नेवाव रुन्धे। दिवाऽऽहवनीयम्। इन्द्रियमेवाव रुन्धे।
 अर्धोदिते सूर्य आहवनीयमा दधाति। एतस्मिन्वै लोके
 प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते।
 अथो भूतं चैव भविष्यच्चाव रुन्धे॥२८॥

इडा वै मानवी यज्ञानूकाशिन्यासीत्। साऽशृणोत्। असुरा
 अग्निमादधत् इति। तदगच्छत्। त आहवनीयमग्र आदधत्।
 अथ गार्हपत्यम्। अथान्वाहार्यपचनम्। साऽब्रवीत्।
 प्रतीच्येषां श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा परा भविष्यन्तीति॥२९॥

यस्यैवमग्निराधीयते। प्रतीच्यस्य श्रीरेति। भद्रो भूत्वा
 पराभवति। साऽशृणोत्। देवा अग्निमादधत् इति। तदगच्छत्।
 तैऽन्वाहार्यपचनमग्र आदधत्। अथ गार्हपत्यम्।
 अथाऽऽहवनीयम्। साऽब्रवीत्॥३०॥

प्राच्येषां श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा सुवर्गं लोकमेष्यन्ति।
 प्रजां तु न वैत्स्यन्त इति। यस्यैवमग्निराधीयते। प्राच्यस्य
 श्रीरेति। भद्रो भूत्वा सुवर्गं लोकमैति। प्रजां तु न विन्दते।
 साऽब्रवीदिडा मनुम्। तथा वा अहं तवाग्निमाधास्यामि।
 यथा प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जनिष्यसे॥३१॥

प्रत्यस्मिँल्लोके स्थास्यसि। अभि सुवर्गं लोकं जेष्यसीति।
 गार्हपत्यमग्र आदधात्। गार्हपत्यं वा अनु प्रजाः
 पशवः प्रजायन्ते। गार्हपत्येनैवास्मै प्रजां पशून्प्राज्जनयत्।

अथा॑न्वाहार्य॒पच॑नम्। ति॒र्यङ्ङि॑व॒ वा अ॒यं लो॒कः। अ॒स्मिन्ने॒व
तेन॑ लो॒के प्रत्य॑तिष्ठत्। अथा॑ऽऽह॒वनी॒यम्। तेनै॒व सु॒व॒र्गं
लो॒कम॒भ्य॑जयत्॥ ३२॥

यस्यै॒वम॒ग्निरा॑धी॒यते॑। प्र प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्मि॒थुनै॑र्जा॒यते।
प्रत्य॑स्मि॒ल्लो॒के ति॑ष्ठति। अ॒भि सु॒व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। यस्य
वा अ॒यथा॑दे॒वतम॒ग्निरा॑धी॒यते॑। आ दे॒वता॑भ्यो वृ॒श्च्यते।
पापी॑यान्भवति। यस्य॑ यथादे॒वतम्। न दे॒वता॑भ्य॒ आवृ॑श्च्यते।
वसी॑यान्भवति॥ ३३॥

भृ॒गूणां॑ त्वाऽङ्गि॑रसां व्रतपते व्र॒तेना॑द॒धामी॑ति॒ भृ॒ग्वङ्गि॑रसा॒-
माद॑ध्यात्। आ॒दि॒त्यानां॑ त्वा दे॒वानां॑ व्रतपते व्र॒तेना॑द॒धामी॑-
त्य॒न्यासां॑ ब्राह्म॑णीनां प्र॒जाना॑म्। वरु॑णस्य त्वा रा॒ज्ञो
व्रत॑पते व्र॒तेना॑द॒धामी॑ति॒ राज्ञः॑। इन्द्र॑स्य त्वेन्द्रि॒येण॑ व्रतपते
व्र॒तेना॑द॒धामी॑ति॒ राज॒न्य॑स्य। मनो॑स्त्वा ग्राम॒ण्यो व्रत॑पते
व्र॒तेना॑द॒धामी॑ति॒ वैश्य॑स्य। ऋ॒भूणां॑ त्वा दे॒वानां॑ व्रतपते
व्र॒तेना॑द॒धामी॑ति॒ रथ॑का॒रस्य॑। यथा॑दे॒वतम॒ग्निरा॑धी॒यते। न
दे॒वता॑भ्य॒ आवृ॑श्च्यते। वसी॑यान्भवति॥ ३४॥

ध्या॒यति॒ वै रा॒त्रिश्चा॑व॒रुन्धे॒ भवि॑ष्यन्तीत्य॒ब्रवी॑न्न॒निष्य॑से॒ऽजय॒द्वसी॑यान्भवति॒ नव॑ च॥—[४]

प्र॒जाप॑तिर्वा॒चः स॒त्यम॑पश्यत्। तेना॒ग्निमा॑धत्त। तेन॒ वै स
आ॑र्ध्नात्। भूर्भुवः॑ सुव॒रित्या॑ह। ए॒तद्वै वा॒चः स॒त्यम्। य
ए॒तेना॒ग्निमा॑धत्ते। ऋ॒ध्नोत्ये॒व। अथो॑ स॒त्यप्रा॑शूरे॒व भ॑वति।
अथो॒ य ए॒वं वि॒द्वान॑भि॒चर॑ति। स्तृ॒णुत॑ ए॒वैन॑म्॥ ३५॥

भूरित्याह। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। भुव इत्याह।
अस्मिन्नेव लोके प्रतितिष्ठति। सुवरित्याह। सुवर्ग एव
लोके प्रतितिष्ठति। त्रिभिरक्षरैर्गार्हपत्यमा दधाति। त्रयं
इमे लोकाः। एष्वेवैनं लोकेषु प्रतितिष्ठितमाधत्ते। सर्वैः
पञ्चभिराहवनीयम्॥३६॥

सुवर्गाय वा एष लोकायाधीयते। यदाहवनीयः। सुवर्ग
एवास्मै लोके वाचः सत्यं सर्वमाप्नोति। त्रिभिर्गार्हपत्यमा
दधाति। पञ्चभिराहवनीयम्। अष्टौ सम्पद्यन्ते। अष्टाक्षरा
गायत्री। गायत्रौऽग्निः। यावानेवाग्निः। तमाधत्ते॥३७॥

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्मात्सृष्टाः पराचीरायन्।
ताभ्यो ज्योतिरुदगृह्णात्। तं ज्योतिः पश्यन्तीः प्रजा अभि
समावर्तन्त। उपरीवाग्निमुद्गृह्णीयादुद्धरन्। ज्योतिरेव पश्यन्तीः
प्रजा यजमानमभि समावर्तन्ते। प्रजापतेरक्षयश्चयत्। तत्परा-
ऽपतत्। तदश्वोऽभवत्। तदश्वस्याश्वत्वम्॥३८॥

एष वै प्रजापतिः। यदग्निः। प्राजापत्योऽश्वः। यदश्वं
पुरस्तान्नयति। स्वमेव चक्षुः पश्यन्प्रजापतिरनूदेति।
वज्री वा एषः। यदश्वः। यदश्वं पुरस्तान्नयति। जातानेव
भ्रातृव्यान्प्रणुदते। पुनरा वर्तयति॥३९॥

जनिष्यमाणानेव प्रतिनुदते। न्याहवनीयो गार्हपत्य-
मकामयत। निगार्हपत्य आहवनीयम्। तौ विभाजं

नाशंक्रोत्। सोऽश्वः पूर्ववाङ्मत्वा। प्राश्वं पूर्वमुदवहत्।
तत्पूर्ववाहः पूर्ववाद्वम्। यदश्वं पुरस्तान्नयति। विभक्ति-
रेवैनयोः सा। अथो नानावीर्याविवैनौ कुरुते॥४०॥

यदुपर्युपरि शिरो हरेत्। प्राणान् विच्छिन्द्यात्। अधोऽधः
शिरो हरति। प्राणानां गोपीथाय। इयत्यग्रै हरति।
अथेयत्यथेयति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेवैनं लोकेषु
प्रतिष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरग्निमंसृजत। सोऽबिभेत्प्र मां
धक्ष्यतीति॥४१॥

तस्य त्रेधा महिमानं व्यौहत्। शान्त्या अप्रदाहाय।
यत्रेधाऽग्निराधीयते। महिमानमेवास्य तद्व्यूहति। शान्त्या
अप्रदाहाय। पुनरा वर्तयति। महिमानमेवास्य सन्दधाति।
पशुर्वा एषः। यदश्वः। एष रुद्रः॥४२॥

यदग्निः। यदश्वस्य पदेऽग्निमादध्यात्। रुद्राय पशूनपिदध्यात्।
अपशुर्यजमानः स्यात्। यन्नाक्रमयेत्। अनवरुद्धा अस्य
पशवः स्युः। पार्श्वत आक्रमयेत्। यथाऽऽहितस्याग्नेरङ्गारा
अभ्यववर्तेरन्। अवरुद्धा अस्य पशवो भवन्ति। न
रुद्रायपिदधाति॥४३॥

त्रीणि हवींषि निर्वपति। विराज एव विक्रान्तं यजमानोऽनु
विक्रमते। अग्नये पवमानाय। अग्नये पावकाय। अग्नये
शुचये। यदग्नये पवमानाय निर्वपति। पुनात्येवैनम्। यदग्नये

पाव॒काय॑। पू॒त ए॒वास्मिन्नु॒न्नाद्यं॑ दधाति। यद॒ग्नये॑ शुच॑ये।
ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वास्मिन्नु॒परि॑ष्ठादधाति॥४४॥

ए॒नमा॑ह॒वनीयं॑ धत्तेऽश्व॒त्वं वर्त॑यति कुरु॒त इति॑ रु॒द्रो दं॑धाति यद॒ग्नये॑ शुच॑य॒ एकं॑ च॥-[५]

दे॒वा॒सुराः॑ संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः॑। अ॒ग्नौ
वा॒मं व॒सु सं न्य॑दधत। इ॒दमु॑ नो भविष्यति। यदि॑ नो
जे॒ष्यन्ती॑ति। तद॒ग्निर्नो॑त्सह॑मशक्रोत्। तत् त्रे॒धा वि॒न्यद॑धात्।
प॒शुषु॑ तृती॑यम्। अ॒प्सु तृती॑यम्। आ॒दि॒त्ये तृती॑यम्॥४५॥

तद्दे॒वा वि॒जित्य॑। पुन॒रवा॑रुरुत्सन्त। तेऽ॒ग्नये॑ पव॑मानाय
पु॒रोडा॑शम॒ष्टाक॑पालं नि॒रव॑पन्। प॒शवो॑ वा अ॒ग्निः पव॑मानः।
यदे॒व प॒शुष्वासी॑त्। तत्ते॒नावारु॑न्धत। तेऽ॒ग्नये॑ पाव॒काय॑। आ॒पो
वा अ॒ग्निः पा॑व॒कः। यदे॒वाप्स्वासी॑त्। तत्ते॒नावारु॑न्धत॥४६॥

तेऽ॒ग्नये॑ शुच॑ये। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽ॒ग्निः शुचिः॑। यदे॒वादि॒त्य
आसी॑त्। तत्ते॒नावारु॑न्धत। ब्र॒ह्मवा॑दिनो॒ वद॑न्ति। त॒नुवो॑ वावै॒ता
अ॒ग्न्याधे॑यस्य। आ॒ग्नेयो॑ वा अ॒ष्टाक॑पालोऽ॒ग्न्याधे॑यमिति। यत्तं
निर्व॑पेत्। नै॒तानि॑। यथा॒ऽऽत्मा॑ स्यात्॥४७॥

नाङ्गा॑नि। ता॒दृगे॒व तत्। यदे॒तानि॑ निर्व॑पेत्। न तम्।
यथा॒ऽङ्गा॑नि॒ स्युः। नाऽऽ॒त्मा। ता॒दृगे॒व तत्। उ॒भया॑नि स॒ह
नि॒रुप्या॑णि। य॒ज्ञस्य॑ सा॒त्मत्वा॑य। उ॒भयं॑ वा ए॒तस्ये॑न्द्रि॒यं
वीर्य॑माप्यते॥४८॥

योऽ॒ग्निमा॑धत्ते। ऐ॒न्द्रा॒ग्नमेका॑दशकपालम॒नु निर्व॑पेत्। आ॒दि॒त्यं

चरुम्। इन्द्राग्नी वै देवानामयातयामानौ। ये एव देवते
अयातयाम्नी। ताभ्यामेवास्मा इन्द्रियं वीर्यमव रुन्धे।
आदित्यो भवति। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति।
धेन्वै वा एतद्रेतः॥४९॥

यदाज्यम्। अनडुहस्तण्डुलाः। मिथुनमेवावरुन्धे। घृते भवति।
यज्ञस्यालूक्षान्तत्वाय। चत्वारं आर्षेयाः प्राशन्ति। दिशामेव
ज्योतिषि जुहोति। पशवो वा एतानि हवींषि। एष रुद्रः।
यदग्निः॥५०॥

यत्सद्य एतानि हवींषि निर्वपेत्। रुद्राय पशूनपि दध्यात्।
अपशुर्यजमानः स्यात्। यन्नानुनिर्वपेत्। अनवरुद्धा अस्य
पशवः स्युः। द्वादशसु रात्रीष्वनु निर्वपेत्। संवत्सरप्रतिमा
वै द्वादश रात्रयः। संवत्सरेणैवास्मै रुद्रं शमयित्वा।
पशूनवरुन्धे। यदेकमेकमेतानि हवींषि निर्वपेत्॥५१॥

यथा त्रीण्यावपनानि पूरयेत्। तादृक्तत्। न प्रजनन्-
मुच्छिंषेत्। एकं निरुप्य। उत्तरे समस्येत्। तृतीयमेवास्मै
लोकमुच्छिंषति प्रजननाय। तं प्रजया पशुभिरनु
प्रजायते। अथो यज्ञस्यैवैषाऽभिक्रान्तिः। रथचक्रं प्रवर्तयति।
मनुष्यरथेनैव देवरथं प्रत्यवरोहति॥५२॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यमग्निहोत्रां(३) न होतव्या(३)
मिति। यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्।

यन्न जुहुयात्। अग्निः परां भवेत्। तूष्णीमेव होतव्यम्।
यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः पराभवति। अग्नीधे
ददाति॥५३॥

अग्निमुखानेवर्तून्प्रीणाति। उपबर्हणं ददाति। रूपाणामव-
रुद्धौ। अश्वं ब्रह्मणौ। इन्द्रियमेवावरुन्धे। धेनुं होत्रे।
आशिषं एवावरुन्धे। अनङ्गाहमध्वर्यवे। वह्निर्वा अनङ्गान्।
वह्निरध्वर्युः॥५४॥

वह्निर्नैव वह्निं यज्ञस्यावरुन्धे। मिथुनौ गावौ ददाति।
मिथुनस्यावरुद्धौ। वासो ददाति। सर्वदेवत्यं वै वासः। सर्वा
एव देवताः प्रीणाति। आ द्वादशभ्यो ददाति। द्वादश मासाः
संवत्सरः। संवत्सर एव प्रतितिष्ठति। काममूर्ध्वं देयम्।
अपरिमितस्यावरुद्धौ॥५५॥

अदित्ये तृतीयमप्स्वासीत्तत्तेनावरुन्धत् स्यादाप्यते रेतोऽग्निरकमेकमेतानि हवींश्चि
निर्वपेत्प्रत्यवरोहति ददात्यध्वर्युर्देयमेकं च॥ [६]

घर्मः शिरस्तदयमग्निः। सम्प्रियः पशुभिर्भुवत्। छुर्दिस्तोकाय
तनयाय यच्छ। वातः प्राणस्तदयमग्निः। सम्प्रियः
पशुभिर्भुवत्। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पंच। प्राचीमनु
प्रदिशं प्रेहि विद्वान्। अग्नेरग्ने पुरो अग्निर्भवेह। विश्वा आशा
दीद्यानो विभाहि। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे॥५६॥

अर्कश्चक्षुस्तदसौ सूर्यस्तदयमग्निः। सम्प्रियः पशुभिर्भुवत्।

यत्ते शुक्र शुक्रं वर्चः शुक्रा तनूः। शुक्रं ज्योतिरजस्रम्।
तेन मे दीदिहि तेन त्वाऽऽदधे। अग्निनाऽग्ने ब्रह्मणा। आनशे
व्यानशे सर्वमायुर्व्यानशे। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। विराद्ध
स्वराद्ध। ते माविशतां ते मा जिन्वताम्॥५७॥

ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। सम्राद्धाभिभूश्च। ते माविशतां ते मा
जिन्वताम्। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। विभूश्च परिभूश्च। ते मा
विशतां ते मा जिन्वताम्। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। प्रभ्वी
च प्रभूतिश्च। ते मा विशतां ते मा जिन्वताम्। यास्ते अग्ने
शिवास्तनुवः। ताभिस्त्वाऽऽदधे। यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः।
ताभिर्मुं गच्छ॥५८॥

चतुष्पदे जिन्वतां तनुवस्त्रीणि च॥ [७]

इमे वा एते लोका अग्रयः। ते यदव्यावृत्ता आधीयेरन्।
शौचयेयुर्यजमानम्। घर्मः शिर इति गार्हपत्यमा दधाति।
वातः प्राण इत्यन्वाहार्यपचनम्। अर्कश्चक्षुरित्याहवनीयम्।
तेनैवैनान्व्यावर्तयति। तथा न शौचयन्ति यजमानम्।
रथन्तरमभिगायते गार्हपत्य आधीयमाने। रथन्तरो वा
अयं लोकः॥५९॥

अस्मिन्नेवैनं लोके प्रतिष्ठितमा धत्ते। वामदेव्यमभिगायत
उद्धियमाणे। अन्तरिक्षं वै वामदेव्यम्। अन्तरिक्ष
एवैनं प्रतिष्ठितमाधत्ते। अथो शान्तिर्वै वामदेव्यम्।
शान्तमेवैनं पशव्यमुद्धरते। बृहदभिगायत आहवनीयं

आधीयमाने। बारहतो वा असौ लोकः। अमुष्मिन्नेवैनं लोके
प्रतिष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरग्निमसृजत॥६०॥

सोऽश्वोऽवारो भूत्वा पराङ्गैः। तं वारवन्तीयेनावारयत।
तद्वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्। श्यैतेन श्येती अंकुरुत।
तच्छ्वेतस्य श्यैतत्वम्। यद्वारवन्तीयमभि गायते।
वारयित्वैवैनं प्रतिष्ठितमा धत्ते। श्यैतेन श्येती कुरुते।
घर्मः शिर इति गार्हपत्यमादधाति। सशीर्षाणमेवैनमा
धत्ते॥६१॥

उपैनमुत्तरो यज्ञो नमति। रुद्रो वा एषः। यदग्निः। स
आधीयमान ईश्वरो यजमानस्य पशून् हिंसितोः।
सम्प्रियः पशुभिर्भुवदित्याह। पशुभिरेवैनं सम्प्रियं
करोति। पशूनामहिंसायै। छुर्दिस्तोकाय तनयाय
यच्छेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। वातः प्राण
इत्यन्वाहार्यपचनम्॥६२॥

सप्राणमेवैनमा धत्ते। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पचेत्याह।
अन्नमेवास्मै स्वदयति। प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि विद्वानित्याह।
विभक्तिरेवैनयोः सा। अथो नानावीर्याविवैनौ कुरुते। ऊर्जं
नो धेहि द्विपदे चतुष्पद इत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते।
अर्कश्चक्षुरित्याहवनीयम्। अर्को वै देवानामन्नम्॥६३॥

अन्नमेवाव रुन्धे। तेन मे दीदिहीत्याह। समिन्ध एवैनम्।
आनशे व्यानश इति त्रिरुदिङ्गयति। त्रयं इमे लोकाः।

ए॒ष्वे॒वैनं॑ लो॒केषु॑ प्र॒ति॒ष्ठि॒त॒मा ध॑त्ते। तत्तथा॒ न का॒र्यम्।
 वी॒ङ्गि॒त॒मप्र॑ति॒ष्ठि॒त॒मा द॑धीत। उ॒द्धृत्यै॒वाधा॑या॒भि॒मन्त्रि॑यः।
 अवी॒ङ्गि॒तमे॒वैनं॑ प्र॒ति॒ष्ठि॒त॒माध॑त्ते। वि॒राट् स्व॒राट् यास्ते॑
 अ॒ग्ने शि॒वास्त॒नुव॒स्ताभि॒स्त्वाऽऽद॑धु इत्या॒ह। ए॒ता वा
 अ॒ग्नेः शि॒वास्त॒नुवः॑। ताभि॒रे॒वैन॑ꣳ स॒मर्ध॑यति। यास्ते॑ अ॒ग्ने
 घो॒रास्त॒नुव॒स्ताभि॒रमुं॑ ग॒च्छेति॑ ब्रूया॒द्यं द्वि॒ष्यात्। ताभि॒रे॒वैनं॑
 परा॑भावयति॥ ६४॥

लो॒कोऽसृ॑जतैन॒माध॑त्तेऽन्वाहार्य॒पच॑नं दे॒वाना॒मन्न॑मेनं प्र॒ति॒ष्ठि॒त॒माध॑त्ते पञ्चं च॥ ————— [८]

श॒मीग॒र्भादग्निं॑ म॒न्थ॑ति। ए॒षा वा अ॒ग्नैर्य॒ज्ञिया॑ त॒नूः।
 ता॒मे॒वास्मै॑ ज॒नय॑ति। अ॒दि॒तिः पु॒त्रका॑मा। सा॒ध्येभ्यो॑ दे॒वेभ्यो॑
 ब्र॒ह्मौद॑नम॒पच॑त्। तस्या॑ उ॒च्छे॒षण॑मददुः। तत्प्रा॒श्नात्।
 सा रे॒तोऽध॑त्त। तस्यै॑ धा॒ता चा॒र्य॒मा चा॑जायेताम्। सा
 द्वि॒तीय॑म॒पच॑त्॥ ६५॥

तस्या॑ उ॒च्छे॒षण॑मददुः। तत्प्रा॒श्नात्। सा रे॒तोऽध॑त्त। तस्यै॑
 मि॒त्रश्च॑ वरु॒णश्चा॑जायेताम्। सा तृ॒तीय॑म॒पच॑त्। तस्या॑
 उ॒च्छे॒षण॑मददुः। तत्प्रा॒श्नात्। सा रे॒तोऽध॑त्त। तस्या॑ अ॒श्वश्च॑
 भग॑श्चाजायेताम्। सा च॒तुर्थ॑म॒पच॑त्॥ ६६॥

तस्या॑ उ॒च्छे॒षण॑मददुः। तत्प्रा॒श्नात्। सा रे॒तोऽध॑त्त। तस्या॑
 इन्द्र॑श्च वि॒वस्वाꣳश्चा॑जायेताम्। ब्र॒ह्मौद॑नं प॒चति॑। रे॒त ए॒व
 तद॑धाति। प्रा॒श्नन्ति॑ ब्रा॒ह्म॒णा औ॑दनम्। यदाज्यं मु॒च्छिष्य॑ते।
 तेन॑ स॒मिधो॒ऽभ्य॒ज्या द॑धाति। उ॒च्छे॒षणा॒द्वा अ॒दि॒ती रे॒तो-

ऽधत्त॥६७॥

उच्छे॑षणादे॒व तद्रेतो॑ धत्ते। अस्थि॒ वा ए॒तत्। यत्स॒मिधः॑।
ए॒तद्रेतः॑। यदाज्यम्। यदाज्ये॑न स॒मिधो॒ऽभ्यज्या॑दधाति।
अस्थ्ये॒व तद्रेत॑सि दधाति। ति॒स्र आद॑धाति मिथु॒नत्वाय॑।
इय॑तीर्भवन्ति। प्र॒जाप॑तिना यज्ञ॒मुखेन॒ सम्मि॑ताः॥६८॥

इय॑तीर्भवन्ति। य॒ज्ञप॑रुषा॒ सम्मि॑ताः। इय॑तीर्भवन्ति। ए॒ताव॒द्वै
पुरु॑षे वी॒र्यम्। वी॒र्यस॑म्मिताः। आ॒र्द्रा भ॑वन्ति। आ॒र्द्रमि॑व हि
रेतः॑ सि॒च्यते। चि॒त्रि॒यस्या॑श्व॒त्थस्या॑दधाति। चि॒त्रमे॒व भ॑वति।
घृ॒तव॑तीभि॒रा द॑धाति॥६९॥

ए॒तद्वा अ॒ग्नेः प्रि॒यं धाम॑। यद्घृ॒तम्। प्रि॒येणै॒वैनं॑ धाम्ना
सम॑र्धयति। अथो तेज॑सा। गा॒य॒त्रीभिर्ब्रा॑ह्मणस्याद॑ध्यात्।
गा॒य॒त्रछ॑न्दा॒ वै ब्रा॑ह्मणः। स्वस्य॒ छन्द॑सः प्रत्यय॒नस्त्वाय॑।
त्रि॒ष्टु॒ग्भीं रा॒ज॒न्य॑स्य। त्रि॒ष्टु॒च्छ॑न्दा॒ वै रा॒ज॒न्यः। स्वस्य॒
छन्द॑सः प्रत्यय॒नस्त्वाय॑॥७०॥

जग॑तीभिर्वैश्य॑स्य। जग॑तीछन्दा॒ वै वैश्यः॑। स्वस्य॒ छन्द॑सः
प्रत्यय॒नस्त्वाय॑। त॑ संवत्स॒रं गो॑पायेत्। संव॒त्स॒रं
हि रेतो॑ हितं वर्ध॑ते। यद्ये॒न॑ संवत्स॒रे नोप॑नमेत्।
स॒मिधः॑ पुन॒राद॑ध्यात्। रेतं ए॒व तद्धि॑तं वर्ध॑मानमेति। न
मा॑ सम॑श्जीयात्। न स्त्रि॒यमु॑पेयात्॥७१॥

यन्मा॑ सम॑श्जीयात्। यत्स्त्रि॒यमु॑पेयात्। निर्वी॑र्यः स्यात्।

नैनंम॒ग्निरु॒प॒नमे॒त् । श्व आ॒धा॒स्यमा॒नो ब्र॒ह्मौद॒नं प॑चति ।
 आ॒दि॒त्या वा इ॒त उ॑त्त॒माः सु॒व॒र्गं लो॒कमा॑यन् । ते वा इ॒तो
 यन्तं॑ प्र॒ति॒नुद॑न्ते । ए॒ते खलु॑ वा॒वाऽऽदि॒त्याः । यद्वा॑ह्म॒णाः ।
 तैरे॒व स॒न्त्वं ग॑च्छति ॥ ७२ ॥

नैनं॑ प्र॒ति॒नुद॑न्ते । ब्र॒ह्मवा॒दिनो॑ वदन्ति । क्वा॑ सः ।
 अ॒ग्निः का॒र्यः । यो॑ऽस्मै प्र॒जां प॒शून्प्र॑ज॒नय॑तीति ।
 शल्कै॑स्ता॒रात्रि॑म॒ग्निमि॑न्धीत । तस्मि॑न्नुप॒व्युष॑म॒रणी॑ निष्ट॑पेत् ।
 यथ॑र्ष॒भाय॑ वाशि॒ता न्या॑विच्छा॒यति॑ । ता॒दृगे॒व तत् । अ॒पोदू॑ह्य
 भस्मा॑ग्निं म॑न्थति ॥ ७३ ॥

सैव साऽग्नेः सन्त॑तिः । तं म॑थित्वा प्राश्च॒मुद्ध॑रति । सं॒व॒त्स॒रमे॒व
 तद्रेतो॑ हि॒तं प्र॑ज॒नय॑ति । अना॑हित॒स्तस्या॒ग्निरित्या॑हुः ।
 यः सु॒मिधो॑ऽना॒धाया॒ग्निमा॑धत्त इति । ताः सं॒व॒त्स॒रे
 पु॒रस्ता॑दाद॒ध्यात् । सं॒व॒त्स॒रादे॒वैन॑मव॒रुध्या॑धत्ते । यदि॑
 सं॒व॒त्स॒रेऽना॑द॒ध्यात् । द्वा॒द॒श्यां पु॒रस्ता॑दाद॒ध्यात् ।
 सं॒व॒त्स॒रप्र॑तिमा॒ वै द्वा॑द॒श रा॒त्रयः॑ । सं॒व॒त्स॒रमे॒वास्या॑हि॒ता
 भव॑न्ति । यदि॑ द्वा॒द॒श्यां ना॑द॒ध्यात् । त्र्य॒हे पु॒रस्ता॑दाद॒ध्यात् ।
 आ॑हि॒ता ए॒वास्य॑ भवन्ति ॥ ७४ ॥

द्वितीयमपचत्तुर्थमपचददिति॑ रेतो॑ऽधत्त॒ सम्मि॑ता घृतव॑तीभि॒राद॑धाति राज॒न्यः स्वस्य॑ छन्द॑सः
 प्रत्ययन॒स्त्वाये॑याद्वच्छति म॑न्थति॒ रात्र॑यश्च॒त्वारि॑ च ॥ ————— [९]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत । स रि॑रिचा॒नोऽम॑न्यत ।

स तपोऽतप्यत। स आत्मन्वीर्यमपश्यत्। तदवर्धत।
तदस्मात्सहसोर्ध्वमसृज्यत। सा विराडभवत्। तां देवासुरा
व्यगृह्णत। सोऽब्रवीत्प्रजापतिः। मम वा एषा॥ ७५॥

दोहा एव युष्माकमिति। सा ततः प्राच्युदक्रामत्।
तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अथर्व पितुं मे गोपायेति। सा
द्वितीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। नर्य प्रजां मे
गोपायेति। सा तृतीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्।
शङ्स्य पशून्मे गोपायेति॥ ७६॥

सा चतुर्थमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। सप्रथ सभां
मे गोपायेति। सा पञ्चममुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्।
अहे बुध्निय मन्त्रं मे गोपायेति। अग्नीन् वाव सा तान्व्यक्रमत।
तान्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अथो पङ्क्तिमेव। पङ्क्तिर्वा एषा ब्राह्मणे
प्रविष्टा॥ ७७॥

तामात्मनोऽधि निर्मिमीते। यदग्निराधीयते। तस्मादेतावन्तो-
ऽग्नय आधीयन्ते। पाङ्क्तं वा इदं सर्वम्। पाङ्क्तेनैव पाङ्क्तं
स्पृणोति। अथर्व पितुं मे गोपायेत्याह। अन्नमेवैतेन स्पृणोति।
नर्य प्रजां मे गोपायेत्याह। प्रजामेवैतेन स्पृणोति। शङ्स्य
पशून्मे गोपायेत्याह॥ ७८॥

पशून्मेवैतेन स्पृणोति। सप्रथ सभां मे गोपायेत्याह।

स॒भामे॒वैतेनैन्द्रि॒यः॑ स्फु॒णोति॑। अहे॑ बु॒ध्निय॒ मन्त्रं॑
मे गोपा॒येत्या॑ह। मन्त्रमे॒वैतेन॒ श्रियः॑ स्फु॒णोति॑।
यदा॑न्वाहार्य॒पच॑नेऽन्वाहार्यं॑ पच॑न्ति। तेन॒ सौऽस्या॒भीष्टः॑
प्रीतः॑। यद्गार्ह॑पत्य॒ आज्यं॑मधि॒श्रय॑न्ति॒ सम्पत्नी॑र्याजय॑न्ति।
तेन॒ सौऽस्या॒भीष्टः॑ प्रीतः॑। यदा॑हव॒नीये॒ जुह॑ति॥ ७९॥

तेन॒ सौऽस्या॒भीष्टः॑ प्रीतः॑। यत्स॒भायां॑ वि॒जय॑न्ते। तेन॒
सौऽस्या॒भीष्टः॑ प्रीतः॑। यदा॑वस॒थेऽन्नः॑ हर॑न्ति। तेन॒
सौऽस्या॒भीष्टः॑ प्रीतः॑। तथा॑ऽस्य॒ सर्वे॑ प्री॒ता अ॒भीष्टा॒
आधी॑यन्ते। प्रव॒सथमे॒ष्यन्नेवमु॑पतिष्ठे॒तैकमे॑कम्। यथा॑
ब्राह्म॒णाय॑ गृहेवा॒सिने॑ परि॒दाय॑ गृहानेति॑। तादृ॒गेव॑ तत्।
पुन॑रा॒गत्यो॑पतिष्ठते। सा भा॒गेयमे॒वेषां॑ तत्। सा तत्
ऊ॒र्ध्वारो॑हत्। सा रोहि॒ण्यभवत्। तद्रोहि॒ण्यै रोहि॑णित्वम्।
रोहि॒ण्याम॒ग्निमा॑दधीत। स्व ए॒वैनं॒ योनौ॑ प्रति॑ष्ठित॒माध॑त्ते।
ऋ॒ध्नोत्ये॑नेन॥ ८०॥

एषा प॒शून्मे गोपा॒येति॑ प्रवि॒ष्टा प॒शून्मे गोपा॒येत्या॑ह जुह॑ति तिष्ठते सप्त च॥ — [१०]

ब्रह्म सन्ध॑त्तं कृ॒त्तिका॒सूद्ध॑न्ति द्वा॒दश॑सु॒ प्रजा॑पति॒र्वाचो॑ दे॒वासुरा॑स्तद॒ग्निर्नो॒द्धर्मः॑ शिरं॒ इमे॒ वै
शमी॑ग॒र्भात्प्रजा॑पतिः स रि॒रिचानः॑ स तपः स आ॒त्मन्वीर्यं॑ दश॥ १०॥

ब्रह्म सन्ध॑त्तं तौ दि॒व्याव॑थौ श॒न्त्वाय॑ प्राच्ये॒षां यदु॑पर्यु॒परि॑ यत्स॒द्यः सोऽश्वो॒ऽवारो॑ भू॒त्वा
जग॑तीभि॒रशी॑तिः॥ ८०॥

ब्रह्म सन्ध॑त्तमृ॒ध्नोत्ये॑नेन॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

उद्धन्यमानमस्या अमेध्यम्। अपं पाप्मानं यजमानस्य हन्तु।
शिवा नः सन्तु प्रदिशश्चतस्रः। शं नो माता पृथिवी लोकसाता।
शं नो देवीरभिष्टये। आपो भवन्तु पीतये। शं योरभि स्रवन्तु
नः। वैश्वानरस्य रूपम्। पृथिव्यां परिस्रसा। स्योनमा विशन्तु
नः॥१॥

यदिदं दिवो यददः पृथिव्याः। सञ्जज्ञाने रोदसी सम्बभूवतुः।
ऊषाँन्कृष्णमवतु कृष्णमूषाँः। इहोभयोर्यज्ञियमार्गमिष्टाः।
ऊतीः कुर्वाणो यत्पृथिवीमचरः। गुहाकारमाखुरूपं प्रतीत्य।
तत्ते न्यक्तमिह सम्भरन्तः। शतं जीवेम शरदः सर्वाः। ऊर्जं
पृथिव्या रसमाभरन्तः। शतं जीवेम शरदः पुरूचीः॥२॥

वम्रीभिरनुवित्तं गुहासु। श्रोत्रं त उर्व्यबधिरा भवामः।
प्रजापतिसृष्टानां प्रजानाम्। क्षुधोऽपंहत्यै सुवितं नो अस्तु।
उप प्रभिन्नमिषमूर्जं प्रजाभ्यः। सूदं गृहेभ्यो रसमाभरामि।
यस्य रूपं बिभ्रदिमामविन्दत्। गुहा प्रविष्टाः सरिरस्य
मध्ये। तस्येदं विहतमाभरन्तः। अच्छम्बद्वारमस्यां विधेम॥३॥

यत्पर्यपश्यत्सरिरस्य मध्ये। उर्वीमपश्यञ्जगतः प्रतिष्ठाम्।
तत्पुष्करस्यायतनाद्धि जातम्। पूर्णं पृथिव्याः प्रथनं हरामि।
याभिरदृहञ्जगतः प्रतिष्ठाम्। उर्वीमिमां विश्वजनस्य भर्त्रीम्।

ता नः शिवाः शर्कराः सन्तु सर्वाः। अग्ने रेतश्चन्द्रः हिरण्यम्।
अद्भ्यः सम्भूतममृतं प्रजासु। तत्सम्भरन्नुत्तरतो निधाय॥४॥

अतिप्रयच्छुं दुरितिं तरेयम्। अश्वो रूपं कृत्वा यदश्वत्थे-
ऽतिष्ठः। संवत्सरं देवेभ्यो निधाय। तत्ते न्यक्तमिह सम्भरन्तः।
शतं जीवेम शरदः सर्वाः। ऊर्जः पृथिव्या अध्युत्थितोऽसि।
वनस्पते शतवल्शो विरोह। त्वया वयमिषमूर्जं मदन्तः।
रायस्पोषेण समिषा मदेम। गायत्रिया ह्रियमाणस्य यत्ते॥५॥

पूर्णमपंततृतीयस्यै दिवोऽधि। सोऽयं पूर्णः सोमपूर्णाद्धि
जातः। ततो हरामि सोमपीथस्यावरुद्धौ। देवानां ब्रह्मवादं
वदतां यत्। उपाशृणोः सुश्रवा वै श्रुतोऽसि। ततो मामाविशतु
ब्रह्मवर्चसम्। तत्सम्भरन्स्तदवरुन्धीय साक्षात्। यया ते
सृष्टस्याग्नेः। हेतिमशमयत्प्रजापतिः। तामिमामप्रदाहाय॥६॥

शमीः शान्त्यै हराम्यहम्। यत्ते सृष्टस्य यतः। विकङ्कतं
भा आर्च्छञ्जातवेदः। तया भासा सम्मितः। उरुं नो
लोकमनु प्रभाहि। यत्ते तान्तस्य हृदयमाच्छिन्दञ्जातवेदः।
मरुतोऽद्विस्तमयित्वा। एतत्ते तदशनेः सम्भरामि। सात्मा
अग्ने सहृदयो भवेह। चित्रियादश्वत्थात्सम्भृता बृहत्यः॥७॥

शरीरमभि सःस्कृताः स्थ। प्रजापतिना यज्ञमुखेन
सम्मिताः। तिस्रस्त्रिवृद्धिर्मिथुनाः प्रजात्यै। अश्वत्थाद्धव्य-
वाहाद्धि जाताम्। अग्नेस्तनूं यज्ञियाः सम्भरामि।

शान्तयोनिः शमीगर्भम्। अग्नये प्रजनयितवै। यो अश्वत्थः
शमीगर्भः। आरुरोह त्वे सचा। तं ते हरामि ब्रह्मणा॥८॥

यज्ञियैः केतुभिः सह। यं त्वा समभरञ्जातवेदः। यथाशरीरं
भूतेषु न्यक्तम्। स सम्भृतः सीद शिवः प्रजाभ्यः। उरुं नो
लोकमनुनेषि विद्वान्। प्रवेधसे कवये मेध्याय। वचो वन्दारु
वृषभाय वृष्णो। यतो भयमभयं तन्नो अस्तु। अव देवान् यजे
हेड्यान्। समिधाऽग्निं दुवस्यत॥९॥

घृतैर्बोधयतातिथिम्। आऽस्मिन् हव्या जुहोतन। उप
त्वाऽग्ने हविष्मन्तीः। घृताचीर्यन्तु हर्यता। जुषस्व समिधो
मम। तं त्वा समिद्धिरङ्गिरः। घृतेन वर्धयामसि। बृहच्छोचा
यविष्ठा। समिध्यमानः प्रथमो नु धर्मः। समक्तुभिरेज्यते
विश्ववारः॥१०॥

शोचिष्केशो घृतनिर्णिक्पावकः। सुयज्ञो अग्निर्यजथाय देवान्।
घृतप्रतीको घृतयोनिरग्निः। घृतैः समिद्धो घृतमस्यान्नम्।
घृतप्रुषस्त्वा सरितो वहन्ति। घृतं पिबन्त्सुयजा यक्षि देवान्।
आयुर्दा अग्ने हविषो जुषाणः। घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि। घृतं
पीत्वा मधु चारु गव्यम्। पितेव पुत्रमभिरक्षतादिमम्॥११॥

त्वामग्ने समिधानं यविष्ठा। देवा दूतं चक्रिरे हव्यवाहम्।
उरुञ्जयसं घृतयोनिमाहुतम्। त्वेषं चक्षुर्दधिरे चोदयन्वति।
त्वामग्ने प्रदिव आहुतं घृतेन। सुम्नायवः सुषमिधा समीधिरे।

स वावृधान ओषधीभिरुक्षितः। उरु ज्रयांसि पार्थिवा
वितिष्ठसे। घृतप्रतीकं व ऋतस्य धूरुषदम्। अग्निं मित्रं न
समिधान ऋञ्जते॥१२॥

इन्धानो अक्रो विदथेषु दीद्यत्। शुक्रवर्णामुदुं नो यंसते
धियम्। प्रजा अग्ने संवासय। आशाश्च पशुभिः सह।
राष्ट्राण्यस्मा आधेहि। यान्यासन्त्सवितुः सवे। मही विश्वली
सदने ऋतस्य। अर्वाची एतं धरुणे रयीणाम्। अन्तर्वली
जन्यं जातवेदसम्। अध्वराणां जनयथः पुरोगाम्॥१३॥

आरोहतं दशतंसं शक्वरीर्मम। ऋतेनाग्र आयुषा वर्चसा सह।
ज्योग्जीवन्त उत्तरामुत्तरांसं समाम्। दर्शमहं पूर्णमासं यज्ञं
यथा यजै। ऋत्विगवती स्थो अग्निरेतसौ। गर्भं दधाथां ते
वामहं ददे। तत्सत्यं यद्वीरं बिभृथः। वीरं जनयिष्यथः। ते
मत्प्रातः प्रजनिष्येथे। ते मा प्रजाते प्रजनयिष्यथः॥१४॥

प्रजयां पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन सुवर्गे लोके। अनृतात्सत्यमुपैमि।
मानुषाद्व्यमुपैमि। दैवीं वाचं यच्छामि। शल्कैरग्निमिन्धानः।
उभौ लोकौ संनेमहम्। उभयोर्लोकयोर् ऋध्वा। अतिं मृत्युं
तराम्यहम्। जातवेदो भुवनस्य रेतः। इह सिञ्च तपसो
यज्जनिष्यते॥१५॥

अग्निमंश्चत्थादधि हव्यवाहम्। शमीगर्भाञ्जनयन् यो मयोभूः।
अयं ते योनिर्ऋत्विग्यः। यतो जातो अरोचथाः। तं जानन्नग्र

आरौ॑ह। अथा॑ नो वर्धया र॒यिम्। अपै॑त॒ वीत॒ वि च॑ सर्प॒तातः॑।
येऽत्र॒ स्थ पु॑रा॒णा ये च॑ नूत॑नाः। अदा॑दिदं य॒मोऽव॒सानं॑
पृथि॒व्याः। अक्र॑न्नि॒मं पि॒तरो॑ लो॒कम॑स्मै॥१६॥

अ॒ग्नेर्भस्मा॑स्य॒ग्नेः पु॑री॒षम॑सि। सं॒ज्ञान॑म॒सि का॒म॒धर॑णम्। मयि॑
ते का॒म॒धर॑णं भूयात्। सं॒वः सृ॒जामि॑ हृद॑यानि। स॒सृष्टं॑
मनो॑ अस्तु वः। स॒सृष्टः प्रा॒णो अ॑स्तु वः। सं या वः
प्रि॒यास्त॒नुवः॑। सं प्रि॒या हृद॑यानि वः। आ॒त्मा वो॑ अस्तु
सम्प्रि॑यः। सम्प्रि॑यास्त॒नुवो॒ मम॑॥१७॥

कल्पे॑तां द्यावा॑पृथि॒वी। कल्प॑न्ता॒माप॒ ओष॑धीः।
कल्प॑न्ता॒म॒ग्नयः॑ पृथ॑क्। मम॒ ज्यैष्ठा॑य॒ सव्र॑ताः। येऽ॒ग्नयः॑
सम॑नसः। अ॒न्त॒रा द्यावा॑पृथि॒वी। वास॑न्तिकावृ॒तू अ॒भि
कल्प॑मानाः। इन्द्र॑मिव दे॒वा अ॒भि सं वि॑शन्तु। दि॒वस्त्वा॑
वीर्ये॑ण। पृथि॒व्यै म॑हि॒म्ना॥१८॥

अ॒न्तरि॑क्षस्य॒ पोषे॑ण। स॒र्वप॑शुमाद॑धे। अजी॑जनन्न॒मृतं॑
मर्त्या॑सः। अ॒स्त्रेमा॑णं त॒रणिं॑ वी॒डुज॑म्भम्। दश॒ स्वसा॑रो
अ॒श्रुवः॑ समी॒चीः। पुमा॑सं जा॒तम॒भि स॑र॒भन्ता॑म्।
प्र॒जाप॑तेस्त्वा प्रा॒णेना॒भि प्राणि॑मि। पू॒ष्णः पोषे॑ण॒ मह्य॑म्।
दी॒र्घायु॑त्वाय॑ श॒तशा॑रदाय। श॒त॑ श॒र॒द्ध्य आयु॑षे वर्च॑से॥१९॥

जी॒वात्वै॑ पुण्या॑य। अ॒हं त्वद॑स्मि॒ मद॑सि॒ त्वमे॑तत्। ममा॑सि॒
योनि॑स्तव॒ योनि॑रस्मि। ममै॒व सन्वह॑ ह॒व्यान्य॑ग्ने। पु॒त्रः पि॒त्रे

लोककृञ्जातवेदः। प्राणे त्वाऽमृतमादधामि। अन्नादमन्नाद्याय।
गोप्तरं गुप्त्यै। सुगारुहपत्यो विदहन्नरांतीः। उषसः श्रेयसीः
श्रेयसीर्दधत्॥ २०॥

अग्ने सपत्नाः अप बाधमानः। रायस्पोषमिषमूर्जमस्मासु
धेहि। इमा उ मामुपतिष्ठन्तु रायः। आभिः प्रजाभिरिह
संवसेय। इहो इडा तिष्ठतु विश्वरूपी। मध्ये वसोर्दीदिहि
जातवेदः। ओजसे बलाय त्वोद्यच्छे। वृषणे शुष्मायायुषे
वर्चसे। सपत्नतूरसि वृत्रतूः। यस्तै देवेषु महिमा सुवर्गः॥ २१॥

यस्त आत्मा पशुषु प्रविष्टः। पुष्टिर्या तै मनुष्येषु पप्रथे।
तया नो अग्ने जुषमाण एहि। दिवः पृथिव्याः पर्यन्तरिक्षात्।
वातात्पशुभ्यो अध्योषधीभ्यः। यत्र यत्र जातवेदः सम्बभूथ।
ततो नो अग्ने जुषमाण एहि। प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि
विद्वान्। अग्नेरग्ने पुरो अग्निर्भवेह। विश्वा आशा दीद्यानो वि
भाहि॥ २२॥

ऊर्ज नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे। अन्वग्निरुषसामग्रमख्यत्।
अन्वहानि प्रथमो जातवेदाः। अनु सूर्यस्य पुरुत्रा च
रश्मीन्। अनु द्यावापृथिवी आततान। विक्रमस्व महाः
अंसि। वेदिषन्मानुषेभ्यः। त्रिषु लोकेषु जागृहि। यदिदं
दिवो यददः पृथिव्याः। संविदाने रोदसी सं बभूवतुः॥ २३॥

तयोः पृष्ठे सीदतु जातवेदाः। शम्भूः प्रजाभ्यस्तनुवै स्योनः।

प्रा॒णं त्वा॒ऽमृत॒ आ द॑धामि। अ॒न्नाद॒मन्नाद्या॑य। गो॒प्तारं॑ गु॒प्त्यै।
यत्ते॑ शु॒क्र शु॒क्रं वर्चः॑ शु॒क्रा त॒नूः। शु॒क्रं ज्योति॑रज॒स्रम्। तेन॑ मे
दीदिहि॒ तेन॑ त्वा॒ऽऽद॑धे। अ॒ग्निना॑ऽग्ने ब्रह्म॑णा। आ॒न॒शे व्या॑न॒शे
सर्व॑मायुर्व्या॑न॒शे॥२४॥

नर्य॑ प्र॒जां मे॑ गोपाय। अ॒मृत॒त्वाय॑ जी॒वसे॑। जा॒तां
ज॑नि॒ष्यमा॑णां च। अ॒मृते॑ स॒त्ये प्र॑ति॒ष्ठिता॑म्। अथ॑र्व
पि॒तुं मे॑ गोपाय। रस॒मन्न॑मिहायु॑षे। अद॑ब्धा॒योऽशी॑ततनो।
अवि॑षन्नः पि॒तुं कृ॑णु। श॒ङ्स्य॑ प॒शून्मे॑ गोपाय। द्वि॒पादो॒ ये
चतु॑ष्पदः॥२५॥

अ॒ष्टाश॑फाश्च॒ य इ॒हाग्रे॑। ये चैक॑श॒फा आ॑शु॒गाः। सप्र॑थ
स॒भां मे॑ गोपाय। ये च॒ स॒भ्याः स॒भा॒सदः॑। तानि॑न्द्रि॒याव॑तः
कुरु। सर्व॑मायुरुपा॑सताम्। अहे॑ बु॒ध्रिय॒ मन्नं॑ मे गोपाय।
यमृष॑यस्त्रैवि॒दा वि॒दुः। ऋचः॑ सा॒मानि॒ यजू॑षि। सा हि
श्रीर॒मृता॑ स॒ताम्॥२६॥

चतुः॑ शिखण्डा युव॒तिः सु॒पेशाः॑। घृ॒तप्र॑तीका॒ भुव॑नस्य॒ मध्ये॑।
म॒र्मृज्य॑मा॒ना मह॑ते सौभ॑गाय। मह्यं॑ धु॒क्ष्व॒ यज॑मानाय॒
का॒मान्। इ॒हैव॑ सन्त॒त्र स॒तो वो॑ अ॒ग्नयः॑। प्रा॒णेन॑ वा॒चा
मन॑सा बिभ॑र्मि। ति॒रो मा॒ सन्त॑मायु॒र्मा प्र॑हा॒सीत्।
ज्योति॑षा वो वैश्वान॒रेणोप॑तिष्ठे। प॒ञ्चधा॑ऽग्नी॒न्व्य॑क्रामत्।
वि॒राद्वृ॒ष्टा प्र॒जाप॑तेः। ऊ॒र्ध्वाऽऽरो॑हद्रोहिणी। योनि॑र॒ग्नेः

प्रतिष्ठितिः॥२७॥

विशन्तु नः पुरूचीर्विधेम निधाय यत्तेऽप्रदाहाय बृहत्यो ब्रह्मणा दुवस्यत विश्ववार इममृञ्जते
पुरोगां प्रजंनयिष्यथो जनिष्यतेऽस्मै मम महिम्ना वर्चसे दधत्सुवर्गो भाहि सम्बभूवतुरायुर्व्यानशे
चतुष्पदः सतां प्रजापतेर्द्वे च॥ [१]

नवैतान्यहानि भवन्ति। नव वै सुवर्गा लोकाः।
यदेतान्यहान्युपयन्ति। नवस्वेव तत्सुवर्गेषु लोकेषु
सत्रिणः प्रतितिष्ठन्तो यन्ति। अग्निष्टोमाः परः सामानः
कार्या इत्याहुः। अग्निष्टोमसंमितः सुवर्गो लोक इति।
द्वादशाग्निष्टोमस्य स्तोत्राणि। द्वादश मासाः संवत्सरः। तत्तत्र
सूक्ष्मम्। उक्थ्या एव सप्तदशाः परः सामानः कार्याः॥२८॥
पशवो वा उक्थानि। पशूनामवरुद्धौ। विश्वजिदभिजिता-
वग्निष्टोमौ। उक्थ्याः सप्तदशाः परः सामानः। ते सङ्स्तुता
विराजन्मभि सम्पद्यन्ते। द्वे चर्चावतिरिच्येते। एकया
गौरतिरिक्तः। एकयाऽऽयुरूनः। सुवर्गो वै लोको ज्योतिः।
ऊर्ग्विराट्॥२९॥

सुवर्गमेव तेन लोकमभि जयन्ति। यत्परं राथन्तरम्।
तत्प्रथमेऽहंकार्यम्। बृहद्वितीये। वैरूपं तृतीये। वैराजं चतुर्थे।
शाक्करं पञ्चमे। रैवतं षष्ठे। तदु पृष्ठेभ्यो नयन्ति। सन्तनय
एते ग्रहा गृह्यन्ते॥३०॥

अतिग्राह्याः परः सामसु। इमानेवैतैर्लोकान्तसन्तन्वन्ति।
मिथुना एते ग्रहा गृह्यन्ते। अतिग्राह्याः परः सामसु।

मिथुनमेव तैर्यजमाना अवरुन्धते। बृहत्पृष्ठं भवति। बृहद्वै
सुवर्गो लोकः। बृहतैव सुवर्गं लोकं यन्ति। त्रयस्त्रिंशि
नाम सामं। माध्यं दिने पवमाने भवति॥ ३१॥

त्रयस्त्रिंशद्वै देवताः। देवता एवावरुन्धते। ये वा इतः पराश्च
संवत्सरमुपयन्ति। न हैनं ते स्वस्ति समश्नुवते। अथ ये-
ऽमुतोऽर्वाश्चमुपयन्ति। ते हैनं स्वस्ति समश्नुवते। एतद्वा
अमुतोऽर्वाश्चमुपयन्ति। यदेवम्। यो ह खलु वाव प्रजापतिः।
स उवेवेन्द्रः। तद् देवेभ्यो नयन्ति॥ ३२॥

कार्या विराङ्महन्ते पवमाने भवतीन्द्र एकं च॥ [२]

सन्ततिर्वा एते ग्रहाः। यत्परः सामानः। विषूवान्दिवाकीर्त्यम्।
यथा शालायै पक्ष्सी। एव संवत्सरस्य पक्ष्सी। यदेतेन
गृह्येन। विषूची संवत्सरस्य पक्ष्सी व्यवस्रसेयाताम्।
आर्तिमाच्छेयुः। यदेते गृह्यन्ते। यथा शालायै पक्ष्सी मध्यमं
व शमभि समायच्छति॥ ३३॥

एव संवत्सरस्य पक्ष्सी दिवाकीर्त्यमभि सं तन्वन्ति।
नार्तिमाच्छन्ति। एकविंशमहर्भवति। शुक्राग्रा ग्रहां गृह्यन्ते।
प्रत्युत्तब्धै सयत्वाय। सौर्य एतदहः पशुरालभ्यते। सौर्यो-
ऽतिग्राह्यो गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अहं
एवैष बलिर्हियते। सप्तैतदहरतिग्राह्या गृह्यन्ते॥ ३४॥

सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः। असावादित्यः शिरः

प्र॒जाना॑म्। शी॒रुष॑न्ने॒व प्र॒जाना॑ प्रा॒णान्द॑धाति। तस्मा॑त्स॒प्त
शी॒रुष॑न्प्रा॒णाः। इन्द्रो॑ वृ॒त्रं ह॒त्वा। असु॑रान्परा॒भाव्य॑। स
इ॒माँल्लो॑कान्भ्य॑जयत्। तस्या॒सौ लो॒कोऽन॑भिजित आसीत्।
तं वि॒श्वक॑र्मा भू॒त्वाऽभ्य॑जयत्। यद्वै॑श्वक॒र्मणो॑ गृह्यते॥ ३५॥

सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भिजि॑त्यै। प्र वा ए॒तेऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वन्ते।
ये वै॑श्वक॒र्मणं॑ गृह्णते॥ आ॒दि॒त्यः श्वो॑ गृह्यते। इ॒यं वा
अ॒दि॒तिः। अ॒स्यामे॒व प्र॒ति ति॑ष्ठन्ति। अ॒न्यो॑न्यो गृह्येते।
वि॒श्वान्ये॑वान्येन॒ कर्मा॑णि कु॒र्वाणा॑ यन्ति। अ॒स्याम॒न्येन॒ प्र॒ति
ति॑ष्ठन्ति। तावाऽप॑रा॒र्धात्सं॑वत्स॒रस्या॒न्यो॑न्यो गृह्येते। तावु॒भौ
स॒ह म॑हाव्र॒ते गृ॑ह्येते। य॒ज्ञस्यै॒वान्तं॑ ग॒त्वा। उ॒भयो॑र्लो॒कयोः
प्र॒ति॑तिष्ठन्ति। अ॒र्क्यमु॑क्थं भ॑वति। अ॒न्नाद्य॒स्याव॑रुद्धौ॥ ३६॥

स॒मा॒यच्छ॑त्यति॒ग्राह्या॑ गृह्यन्ते गृह्यते संवत्स॒रस्या॒न्यो॑न्यो गृह्येते पञ्च॑ च॥ ————— [३]

ए॒क॒वि॒ंश ए॒ष भ॑वति। ए॒तेन॒ वै दे॒वा ए॑क॒वि॒ंशेन॑।
आ॒दि॒त्यमि॒त उ॑त्त॒मं सु॒व॒र्गं लो॒कमा॑रोहयन्। स वा ए॒ष
इ॒त ए॑क॒वि॒ंशः। तस्य॑ दशा॒वस्ता॑द॒हानि॑। दशं॑ प॒रस्ता॑त्।
स वा ए॒ष वि॒राज्यु॑भयतः प्र॒ति॑ष्ठितः। वि॒राजि॒ हि वा ए॒ष
उ॑भयतः प्र॒ति॑ष्ठितः। तस्मा॑दन्त॒रेमौ लो॒कौ यन्। सर्वेषु॑
सु॒व॒र्गेषु॑ लो॒केष्व॑भि॒तप॑न्नेति॥ ३७॥

दे॒वा वा आ॑दि॒त्यस्य॑ सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑। प॒रांचो॑ऽतिपा॒दा-
द॑बिभयुः। तं छ॒न्दो॑भि॒रदृ॑हं धृ॒त्यै। दे॒वा वा आ॑दि॒त्यस्य॑

सुवर्गस्य लोकस्य। अवाचोऽवपादादबिभयुः। तं पञ्चभीं
रश्मिभिरुदवयन्। तस्मादेकविंशेऽहन्मञ्चं दिवाकीर्त्यानि
क्रियन्ते। रश्मयो वै दिवाकीर्त्यानि। ये गायत्रे। ते
गायत्रीषूत्तरयोः पवमानयोः॥३८॥

महादिवाकीर्त्यं होतुः पृष्ठम्। विकर्णं ब्रह्मसामम्।
भासोऽग्निष्टोमः। अथैतानि पराणि। परैर्वै देवा आदित्यं
सुवर्गं लोकमपारयन्। यदपारयन्। तत्पराणां परत्वम्।
पारयन्त्येनं पराणि। य एवं वेद। अथैतानि स्पराणि। स्परैर्वै
देवा आदित्यं सुवर्गं लोकमस्पारयन्। यदस्पारयन्।
तत्स्पराणां स्परत्वम्। स्पारयन्त्यैनं स्पराणि। य एवं
वेद॥३९॥

एति पवमानयोः स्पराणि पञ्च च॥ [४]

अप्रतिष्ठां वा एते गच्छन्ति। येषां संवत्सरेऽनाप्तेऽथ।
एकादशिन्याप्यते। वैष्णवं वामनमालभन्ते। यज्ञो वै विष्णुः।
यज्ञमेवालभन्ते प्रतिष्ठित्यै। ऐन्द्राग्रमालभन्ते। इन्द्राग्नी
वै देवानामयातयामानौ। ये एव देवते अयातयाम्नी। ते
एवालभन्ते॥४०॥

वैश्वदेवमालभन्ते। देवता एवावरुन्धते। द्यावापृथिव्यां
धेनुमालभन्ते। द्यावापृथिव्योरेव प्रति तिष्ठन्ति। वायव्यं
वत्समालभन्ते। वायुरेवैभ्यो यथाऽऽयतनाद्देवता अवरुन्धे।
आदित्यामविं वशामालभन्ते। इयं वा अदितिः। अस्यामेव

प्रति तिष्ठन्ति। मैत्रावरुणीमालभन्ते॥४१॥

मित्रेणैव यज्ञस्य स्विष्टं शमयन्ति। वरुणेन दुरिष्टम्। प्राजापत्यं तूपरं महाव्रत आलभन्ते। प्राजापत्योऽतिग्राह्यो गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अहं एवैष बलिर्हियते। आग्नेयमा लभन्ते प्रति प्रज्ञात्यै। अजपेत्वान् वा एते पूर्वैर्मासैरव रुन्धते। यदेते गव्याः पशवं आलभ्यन्ते। उभयेषां पशूनामवरुद्धौ॥४२॥

यदतिरिक्तामेकादशिनीमालभेरन्। अप्रियं भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्येत। यद्वौ द्वौ पशू समस्येयुः। कनीय आयुः कुर्वीरन्। यदेते ब्राह्मणवन्तः पशवं आलभ्यन्ते। नाप्रियं भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्यते। न कनीय आयुः कुर्वते॥४३॥

ते एवालभन्ते मैत्रावरुणीमालभन्तेऽवरुद्धौ सप्त च॥—————[५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा वृत्तोऽशयत्। तं देवा भूतानां रसं तेजः सम्भृत्य। तेनैनमभिषज्यन्। महानववर्तीति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। महद्व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। महतो व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। पञ्चविंशः स्तोमो भवति॥४४॥

चतुर्विंशत्यर्धमासः संवत्सरः। यद्वा एतस्मिन्संवत्सरेऽधि प्राजायत। तदन्नं पञ्चविंशमभवत्। मध्यतः क्रियते। मध्यतो ह्यन्नमशितं धिनोति। अथो मध्यत एव प्रजानामूर्ध्वीयते।

अथ यद्वा इदमन्तः क्रियते। तस्मादुदन्ते प्रजाः समेधन्ते।
अन्तः क्रियते प्रजननायैव। त्रिवृच्छिरो भवति॥४५॥

त्रेधाविहितं हि शिरः। लोमं छवीरस्थिं। परांचा स्तुवन्ति।
तस्मात्तत्सदृगेव। न मेद्यतोऽनु मेद्यति। न कृश्यतोऽनु
कृश्यति। पञ्चदशोऽन्यः पक्षो भवति। सप्तदशोऽन्यः।
तस्माद्वयाऽस्यन्यतरमर्धमभि पर्यावर्तन्ते। अन्यतरतो हि
तद्वरीयः क्रियते॥४६॥

पञ्चविंश आत्मा भवति। तस्मान्मध्यतः पशवो वरिष्ठाः।
एकविंशं पुच्छम्। द्विपदासु स्तुवन्ति प्रतिष्ठित्यै। सर्वेण
सह स्तुवन्ति। सर्वेण ह्यात्मनाऽऽत्मन्वी। सहोत्पतन्ति।
एकैकामुच्छिषन्ति। आत्मन् ह्यङ्गानि बद्धानि। न वा एतेन
सर्वः पुरुषः॥४७॥

यदित इतो लोमानि दतो नखान्। परिमादः क्रियन्ते।
तान्येव तेन प्रत्युप्यन्ते। औदुम्बरस्तल्पो भवति।
ऊर्वा अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ।
यस्य तल्पसद्यमभिजित् स्यात्। स देवानां
साम्यक्षे। तल्पसद्यमभिजयानीति तल्पमारुह्योद्गायेत्।
तल्पसद्यमेवाभि जयति॥४८॥

यस्य तल्पसद्यमभिजित् स्यात्। स देवानां साम्यक्षे।
तल्पसद्यं मा परां जेयतीति तल्पमारुह्योद्गायेत्। न तल्पसद्यं
परां जयते। प्लेङ्गे शंसति। महो वै प्लेङ्गः। महंस

ए॒वान्नाद्य॒स्याव॑रु॒द्धौ। दे॒वा॒सुराः॑ संय॑न्ता आसन्। त आ॑दि॒त्ये
व्याय॑च्छन्त। तं दे॒वाः सम॑जयन्॥४९॥

ब्रा॒ह्म॒णश्च॑ शू॒द्रश्च॑ च॒र्मक॑र्ते व्याय॑च्छेते। दै॒व्यो वै वर्णो॑ ब्रा॒ह्म॒णः।
अ॒सुर्यः॑ शू॒द्रः। इ॒मेऽरा॑त्सुरि॒मे सु॑भू॒तम॑क्र॒न्नित्य॑न्यत॒रो ब्रू॑यात्।
इ॒म उ॑द्वासीका॒रिण॑ इ॒मे दु॑र्भू॒तम॑क्र॒न्नित्य॑न्यत॒रः। यदे॒वैषां॑
सुकृ॑तं या रा॒द्धिः। तद॑न्यत॒रोऽभि॑ श्री॒णाति॑। यदे॒वैषां॑ दुष्कृ॑तं
याऽरा॑द्धिः। तद॑न्यत॒रोऽप॑ हन्ति। ब्रा॒ह्म॒णः सं ज॑यति।
अ॒मुमे॒वादि॒त्यं भ्रातृ॑व्यस्य॒ संवि॑न्दन्ते॥५०॥

भवति॑ भ॒वति॑ क्रि॒यते॑ पु॒रुषो॑ जयत्यजयञ्जयत्येकं॑ च॥—————[६]

उ॒द्ध॒न्यमा॑नं नवै॒तानि॑ सन्त॑तिरेकवि॒ंश ए॒षोऽप्र॑तिष्ठां प्र॒जाप॑तिवृ॒त्तः षट्॥६॥

उ॒द्ध॒न्यमा॑नं॑ शोचि॒ष्केशोऽग्ने॑ स॒पत्नान॑तिग्रा॒ह्या वैश्व॑दे॒वमाल॑भन्ते पञ्चा॒शत्॥५०॥

उ॒द्ध॒न्यमा॑नं॑ संवि॑न्दन्ते॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

दे॒वा॒सुराः संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः॑।
अ॒ग्नी॒षोम॑योस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नूः स॒न्त्य॑दधत। इ॒दमु॑ नो
भवि॑ष्यति। यदि॑ नो जे॒ष्यन्ती॑ति। तेना॒ग्नी॒षोमा॒वपा॑क्रामताम्।
ते दे॒वा वि॑जित्य। अ॒ग्नी॒षोमा॒वन्वै॑च्छन्। ते॒ऽग्नि॑मन्व॒-
विन्द॑न्तुषू॒त्सन्न॑म्। तस्य॒ विभ॑क्तीभिस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नू-
रवा॑रुन्धत॥१॥

ते सोम॑मन्व॒विन्द॑न्। तम॑घ्नन्। तस्य॒ यथा॑ऽभि॒ज्ञाय॑
त॒नूर्व्य॑गृह्णत। ते ग्र॒हा अभ॑वन्। तद्ग्र॒हाणां॑ ग्र॒हत्व॑म्। यस्यै॒वं
वि॒दुषो॑ ग्र॒हा गृ॑ह्यन्ते। तस्य॒ त्वे॒व गृ॑ही॒ताः। नाना॑ऽऽग्नेयं
पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। यदना॑ग्नेयं पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। व्यृ॒द्धमे॒व
तत्॥२॥

अना॑ग्नेयं वा ए॒तत्क्रि॑यते। यत्स॒मिध॒स्त॒नून॑पा॒तमि॒डो
ब॒र्हिर्य॑जति। उ॒भावा॑ग्नेयावाज्य॑भागौ स्याताम्। अना॑ज्यभागौ
भव॑त॒ इत्या॑हुः। यदु॒भावा॑ग्नेयाव॒न्वश्चा॒विति॑। अ॒ग्नये॒
पव॑माना॒योत्तरः॑ स्यात्। यत्प॑व॒माना॒य। तेना॑ज्य॑भागः।
तेन॑ सौ॒म्यः। बुध॑न्वत्याग्नेयस्याज्य॑भागस्य पुरोऽनुवा॒क्या
भव॑ति॥३॥

यथा॑ सु॒प्तं बो॒धय॑ति। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒ग्नि॒न्य॒क्ताः

पत्नीसंयाजानामृचः स्युः। तेनाग्नेयं सर्वं भवति।
 एकधा तेजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह
 इति। नेति ब्रूयात्। प्रजननं वा अग्निः। प्रजननमेवोपैतीति।
 कृतयजुः सम्भृतसम्भार इत्याहुः॥४॥

न सम्भृत्याः सम्भाराः। न यजुः कार्यमिति। अथो खलु।
 सम्भृत्या एव सम्भाराः। कार्यं यजुः। पुनराधेयस्य समृद्धौ।
 तेनोपांशु प्रचरति। एष्य इव वा एषः। यत्पुनराधेयः।
 यथोपांशु नष्टमिच्छति॥५॥

तादृगेव तत्। उच्चैः स्विष्टकृतमुत्सृजति। यथा नष्टं
 वित्त्वा प्राहायमिति। तादृगेव तत्। एकधा तेजस्विनीं
 देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति। तत्तथा नोपैति।
 प्रयाजानूयाजेष्वेव विभक्तीः कुर्यात्। यथापूर्वमाज्यभागौ
 स्याताम्। एवं पत्नीसंयाजाः॥६॥

तद्वैश्वानरवत्प्रजननवत्तरमुपैतीति। तदाहुः। व्यृद्धं वा एतत्।
 अनाग्नेयं वा एतत्क्रियत इति। नेति ब्रूयात्। अग्निं प्रथमं
 विभक्तीनां यजति। अग्निमुत्तमं पत्नीसंयाजानाम्। तेनाग्नेयम्।
 तेन समृद्धं क्रियत इति॥७॥

अरुन्धतैव तद्ववति सम्भृतसम्भार इत्याहुः। पत्नीसंयाजा नवं च॥—————[१]

देवा वै यथादर्शं यज्ञानाहरन्त। योऽग्निष्टोमम्। य
 उक्थ्यम्। योऽतिरात्रम्। ते सहैव सर्वे वाजपेयमपश्यन्। ते।

अन्योऽन्यस्मै नातिष्ठन्त। अहमनेन यजा इति। तेऽब्रुवन्।
आजिमस्य धावामेति॥८॥

तस्मिन्नाजिमधावन्। तं बृहस्पतिरुदजयत्। तेनायजत।
स स्वाराज्यमगच्छत्। तमिन्द्रोऽब्रवीत्। मामनेन
याजयेति। तेनेन्द्रमयाजयत्। सोऽग्रं देवतानां पर्येत्।
अगच्छत्स्वाराज्यम्। अतिष्ठन्तास्मै ज्यैष्ठ्याय॥९॥

य एवं विद्वान् वाजपेयेन यजते। गच्छति स्वाराज्यम्।
अग्रं समानानां पर्येति। तिष्ठन्तेऽस्मै ज्यैष्ठ्याय। स वा एष
ब्राह्मणस्य चैव राजन्यस्य च यज्ञः। तं वा एतं वाजपेयं
इत्याहुः। वाजाप्यो वा एषः। वाजः ह्येतेन देवा ऐप्सन्।
सोमो वै वाजपेयः। यो वै सोमं वाजपेयं वेद॥१०॥

वाज्येवैनं पीत्वा भवति। आऽस्य वाजी जायते। अन्नं वै
वाजपेयः। य एवं वेद। अत्यन्नम्। आऽस्यान्नादो जायते।
ब्रह्म वै वाजपेयः। य एवं वेद। अत्ति ब्रह्मणाऽन्नम्। आऽस्य
ब्रह्मा जायते॥११॥

वाग्वै वाजस्य प्रसवः। य एवं वेद। करोति वाचा वीर्यम्।
ऐनं वाचा गच्छति। अपिंवतीं वाचं वदति। प्रजापतिर्देवेभ्यो
यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्वाजपेयमधत्त। तं देवा अब्रुवन्।
एष वाव यज्ञः। यद्वाजपेयः॥१२॥

अप्येव नोऽत्रास्त्विति। तेभ्य एता उज्जितीः प्रायच्छत्। ता

वा ए॒ता उ॒ज्जित॑यो॒ व्याख्या॑यन्ते। य॒ज्ञस्य॑ सर्व॒त्वाय॑।
दे॒वता॑ना॒मनि॑र्भागाय। दे॒वा वै ब्र॑ह्म॒णश्चान्न॑स्य च॒
शम॑ल॒मपा॑घ्नन्। यद्व॒ह्मणः॑ शम॑ल॒मासी॑त्। सा गा॒था
ना॒राश॑ꣳस्य॒भवत्। यदन्न॑स्य। सा सुरा॑॥१३॥

तस्मा॒द्वाय॑तश्च म॒त्तस्य॑ च॒ न प्र॑तिगृह्यम्। यत्प्र॑तिगृह्णीयात्।
शम॑लं॒ प्रति॑गृह्णीयात्। सर्वा॑ वा ए॒तस्य॑ वाचोऽव॑रुद्धाः।
यो वा॑जपेयया॒जी। या पृ॑थि॒व्यां याऽग्नौ॑ या र॑थन्त॒रे।
याऽन्तरि॑क्षे॒ या वा॒यौ या वा॑मदे॒व्ये। या दि॒वि
याऽऽदि॒त्ये या बृ॑ह॒ति। याऽप्सु॑ यौष॑धीषु॒ या वन॑स्पतिषु।
तस्मा॑द्वाजपेयया॒ज्यात्वि॑जीनः। सर्वा॑ ह्य॒स्य वाचो॑-
ऽव॑रुद्धाः॥१४॥

धावामेति ज्यैष्ठ्याय वेदं ब्रह्मा जायते वाजपेयः सुराऽऽत्विजीन् एकं च॥—————[२]

दे॒वा वै यद॒न्यैर्ग्रहै॑र्य॒ज्ञस्य॑ नावा॑रुन्धत। तद॑ति॒ग्राह्यै॑रतिगृह्या-
वा॑रुन्धत। तद॑ति॒ग्राह्या॑णामति॒ग्राह्य॑त्वम्। यद॑ति॒ग्राह्या॑ गृह्यन्ते।
यदे॒वान्यैर्ग्रहै॑र्य॒ज्ञस्य॑ नाव॑रुन्धे। तदे॒व तैर॑ति॒ग्राह्या॑व॑रुन्धे। पञ्च॑
गृह्यन्ते। पाङ्क्तौ॑ य॒ज्ञः। यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तमा॑त्स्वाऽव॑रुन्धे॥१५॥

सर्व॑ ऐ॒न्द्रा भ॑वन्ति। ए॒कधै॑व यज॑मान इन्द्रि॒यं द॑धति।
स॒प्तद॑श प्राजाप॒त्या ग्र॑हा गृह्यन्ते। स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः।
प्र॒जाप॑ते॒राप्त्यै॑। ए॒कय॑र्चा गृह्णाति। ए॒कधै॑व यज॑माने वी॒र्यं॑
दधाति। सोम॑ग्र॒हाꣳश्च॑ सुराग्र॒हाꣳश्च॑ गृह्णाति। ए॒तद्वै दे॒वाना॑
पर॑ममन्नम्। यत्सोमः॑॥१६॥

ए॒तन्म॑नु॒ष्या॑णाम्। यत्सुरा॑। प॒रमे॑णै॒वास्मा॑ अ॒न्नाद्ये॑नाव॑र-
 म॒न्नाद्य॑मवरु॒न्धे। सोम॑ग्र॒हान्गृ॑ह्णाति। ब्रह्म॑णो वा ए॒तत्तेजः॑।
 यत्सोमः॑। ब्रह्म॑ण ए॒व तेज॑सा तेजो यज॑माने दधाति।
 सुरा॑ग्र॒हान्गृ॑ह्णाति। अन्न॑स्य वा ए॒तच्छ॑र्मलम्। यत्सुरा॑॥१७॥
 अन्न॑स्यै॒व श॑र्मलेन॒ शर्म॑लं यज॑मानादप॑हन्ति। सोम॑ग्र॒हाः॒श्च
 सुरा॑ग्र॒हाः॒श्च गृ॑ह्णाति। पु॒मान् वै सोमः॑। स्त्री सुरा॑।
 तन्मि॑थुनम्। मि॒थुनमे॒वास्य॑ तद्य॒ज्ञे क॑रोति प्र॒जन॑नाय।
 आ॒त्मान॑मे॒व सोम॑ग्र॒हैः स्पृ॑णोति। जा॒याः सु॑राग्र॒हैः।
 तस्मा॑द्वाज॑पेयया॒ज्यमु॑ष्मि॒ल्लोके स्त्रिय॑ सम्भ॑वति।
 वा॒ज॒पेया॑भिजित॒ः ह्य॑स्य॥१८॥

पूर्वे सोम॑ग्र॒हा गृ॑ह्यन्ते। अप॑रे सुरा॑ग्र॒हाः। पुरो॑ऽक्षः
 सोम॑ग्र॒हान्त्सा॑दयति। प॒श्चाद॑क्षः सु॑राग्र॒हान्। पा॒प॒व॒स्य॒सस्य॑
 विधृ॑त्यै। ए॒ष वै यज॑मानः। यत्सोमः॑। अन्न॑ः सुरा॑।
 सोम॑ग्र॒हाः॒श्च सुरा॑ग्र॒हाः॒श्च व्य॑तिष॑जति। अ॒न्नाद्ये॑नै॒वैनं॑
 व्य॑तिष॑जति॥१९॥

स॒म्पृचः॑ स्थ॒ सं मा॑ भ॒द्रेण॑ पृ॒ङ्केत्या॑ह। अन्नं॑ वै भ॒द्रम्।
 अ॒न्नाद्ये॑नै॒वैनं॑ सः सृ॑जति। अन्न॑स्य वा ए॒तच्छ॑र्मलम्।
 यत्सुरा॑। पा॒प्मेव॑ खलु॒ वै श॑र्मलम्। पा॒प्मना॑ वा
 ए॒नमे॒तच्छ॑र्मलेन॒ व्य॑तिष॑जति। यत्सोम॑ग्र॒हाः॒श्च सुरा॑ग्र॒हाः॒श्च
 व्य॑तिष॑जति। वि॒पृचः॑ स्थ॒ वि मा॑ पा॒प्मना॑ पृ॒ङ्केत्या॑ह।
 पा॒प्मनै॒वैनं॑ श॑र्मलेन॒ व्याव॑र्तयति॥२०॥

तस्माद्वाजपेययाजी पूतो मेध्यो दक्षिण्यः। प्राङ्द्ववति
 सोमग्रहैः। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। प्रत्यङ्खसुराग्रहैः।
 इममेव तैर्लोकमभिजयति। प्रतिष्ठन्ति सोमग्रहैः। यावदेव
 सत्यम्। तेन सूयते। वाजसृज्यः सुराग्रहान् हरन्ति।
 अनृतेनैव विशꣳ सꣳसृजति। हिरण्यपात्रं मधोः पूर्णं
 ददाति। मध्व्योऽसानीति। एकधा ब्रह्मण उप हरति।
 एकधैव यजमानं आयुस्तेजो दधाति॥२१॥

आत्वाऽवरुन्धे सोमः शर्मलं यत्सुरा हंस्येन व्यतिषजति व्यावर्तयति सृजति चत्वारि च॥[३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। नाग्निष्टोमो नोक्थ्यः। न षोडशी
 नातिरात्रः। अथ कस्माद्वाजपेये सर्वे यज्ञक्रतवोऽवरुध्यन्त
 इति। पशुभिरिति ब्रूयात्। आग्नेयं पशुमालभते। अग्निष्टोममेव
 तेनावरुन्धे। ऐन्द्राग्नेनोक्थ्यम्। ऐन्द्रेण षोडशिनः स्तोत्रम्।
 सारस्वत्याऽतिरात्रम्॥२२॥

मारुत्या बृहतः स्तोत्रम्। एतावन्तो वै यज्ञक्रतवः।
 तान्पशुभिरेवारुन्धे। आत्मानमेव स्पृणोत्यग्निष्टोमेन।
 प्राणापानावुक्थ्येन। वीर्यꣳ षोडशिनः स्तोत्रेण।
 वाचमतिरात्रेण। प्रजां बृहतः स्तोत्रेण। इममेव
 लोकमभिजयत्यग्निष्टोमेन। अन्तरिक्षमुक्थ्येन॥२३॥

सुवर्गं लोकꣳ षोडशिनः स्तोत्रेण। देवयानानेव पथ
 आरोहत्यतिरात्रेण। नाकꣳ रोहति बृहतः स्तोत्रेण। तेज
 एवात्मन्धत्त आग्नेयेन पशुना। ओजो बलमैन्द्राग्नेन।

इन्द्रियमैन्द्रेण। वाचः सारस्वत्या। उभावेव देवलोकं
च मनुष्यलोकं चाभिजयति मारुत्या वश्या। सप्तदश
प्राजापत्यान्पशूनालभते। सप्तदशः प्रजापतिः॥२४॥

प्रजापतेराप्त्यै। श्यामा एकरूपा भवन्ति। एवमिव हि
प्रजापतिः समृद्धै। तान्पर्यग्निकृतानुत्सृजति। मरुतो
यज्ञमजिघासन्प्रजापतेः। तेभ्य एतां मारुतीं वशामालभत।
तयैवैनांनशमयत्। मारुत्या प्रचर्य। एतान्संज्ञपयेत्। मरुतं
एव शमयित्वा॥२५॥

एतैः प्रचरति। यज्ञस्याघाताय। एकधा वपा जुहोति।
एकदेवत्या हि। एते। अथो एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति।
नैवारणं सप्तदशशरावेणैतर्हि प्रचरति। एतत्पुण्ड्राशा
ह्येते। अथो पशूनामेव छिद्रमपि दधाति। सारस्वत्योत्तमया
प्रचरति। वाग्वै सरस्वती। तस्मात्प्राणानां वागुत्तमा। अथो
प्रजापतावेव यज्ञं प्रतिष्ठापयति। प्रजापतिर्हि वाक्।
अपन्नदती भवति। तस्मान्मनुष्याः सर्वा वाचं वदन्ति॥२६॥

अतिरात्रमन्तरिक्षमुक्थ्येन प्रजापतिः शमयित्वोत्तमया प्रचरति षट् च॥—————[४]

सावित्रं जुहोति कर्मणः कर्मणः पुरस्तात्। कस्तद्वेदेत्याहुः।
यद्वाजपेयस्य पूर्वं यदपरमिति। सवितृप्रसूत एव यथापूर्वं
कर्माणि करोति। सवनेसवने जुहोति। आक्रमणमेव
तत्सेतुं यजमानः कुरुते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।

वाचस्पतिर्वाचमद्य स्वदाति न इत्याह। वाग्वै देवानां
पुराऽन्नमासीत्। वाचमेवास्मा अन्नं स्वदयति॥२७॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै।
वाजस्य नु प्रसवे मातरं महीमित्याह। यच्चैवेयम्।
यच्चास्यामधि। तदेवावरुन्धे। अथो तस्मिन्नेवोभयेऽभि-
षिच्यते। अप्स्वन्तरमृतमप्सु भेषजमित्यश्वान्पल्पूलयति।
अप्सु वा अश्वस्य तृतीयं प्रविष्टम्। तदनुवेनन्ववप्लवते।
यदप्सु पल्पूलयति॥२८॥

यदेवास्याप्सु प्रविष्टम्। तदेवावरुन्धे। बहु वा अश्वोऽमेध्यमुप-
गच्छति। यदप्सु पल्पूलयति। मेध्यानेवैनान्करोति। वायुर्वा
त्वा मनुर्वा त्वेत्याह। एता वा एतं देवता अग्रे अश्वमयुञ्जन्।
ताभिरेवैनान् युनक्ति। सवस्योज्जित्यै। यजुषा युनक्ति
व्यावृत्त्यै॥२९॥

अपान्नपादाशुहेमन्निति सम्मार्ष्टि। मेध्यानेवैनान्करोति।
अथो स्तौत्येवैनानाजिः संरिष्यतः। विष्णुक्रमान्क्रमते।
विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभिजयति। वैश्वदेवो वै रथः। अङ्गौ
न्यङ्कावभितो रथं यावित्याह। या एव देवता रथे प्रविष्टाः।
ताभ्य एव नमस्करोति। आत्मनोऽनात्यै। अशमरथं
भावुकोऽस्य रथो भवति। य एवं वेद॥३०॥

स्वदयति पल्पूलयति व्यावृत्त्या अनान्त्यै द्वे च॥ [५]

देवस्याह॑ स॒वितुः प्र॑स॒वे बृ॒हस्पति॑ना वाज॒जिता वाजं॑
 जेष॑मित्या॒ह। स॒वितृप्र॑सूत ए॒व ब्रह्म॑णा वाज॒मुञ्ज॑यति।
 देवस्याह॑ स॒वितुः प्र॑स॒वे बृ॒हस्पति॑ना वाज॒जिता वर्षि॑ष्ठं
 नाक॑ रुहेय॒मित्या॒ह। स॒वितृप्र॑सूत ए॒व ब्रह्म॑णा वर्षि॑ष्ठं
 नाक॑ रोहति। चात्वा॑ले रथच॒क्रं नि॑र्मित॑ रोहति। अतो॒ वा
 अङ्गि॑रस उत्त॒माः सु॒वर्गं लो॒कमा॑यन्। सा॒क्षादे॒व यज॑मानः
 सु॒वर्गं लो॒कमे॑ति। आवै॑ष्टयति। वज्रो॒ वै रथः॑। वज्रे॑णै॒व
 दि॒शोऽभि॑जयति॥ ३१॥

वा॒जिना॒ स॒मं गा॑यते। अन्नं॒ वै वाजः॑। अन्न॑मे॒वाव॑रुन्धे।
 वा॒चो वर्ष्म॑ दे॒वेभ्यो॑ऽपा॑क्रामत्। तद्वन॒स्पती॒न्प्रावि॑शत्। सैषा
 वा॒ग्वन॒स्पति॑षु वदति। या दु॑न्दु॒भौ। तस्मा॑द्दु॒न्दुभिः॑ सर्वा॒ वाचो॑
 ऽति॑वदति। दु॒न्दुभी॒न्त्समा॑घ्नन्ति। प॒र॒मा वा ए॒षा वाक्॥ ३२॥

या दु॑न्दु॒भौ। प॒र॒मयै॒व वा॒चाऽव॑रां वाच॒मव॑रुन्धे। अथो॑ वा॒च
 ए॒व वर्ष्म॑ यज॑मानोऽव॑रुन्धे। इन्द्रा॑य॒ वाचं॑ वद॒तेन्द्रं॑ वाजं॑
 जा॒पय॑तेन्द्रो॒ वाज॑मजयि॒दित्या॑ह। ए॒ष वा ए॒तर॑हीन्द्रः। यो
 यज॑ते। यज॑मान ए॒व वाज॑मुञ्जयति। स॒प्तद॑श प्र॒व्याधा॑ना॒जिं
 धा॑वन्ति। स॒प्तद॑श॑ स्तो॒त्रं भ॑वति। स॒प्तद॑शसप्तदश
 दी॒यन्ते॥ ३३॥

स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रास्यै॑। अ॒र्वाऽसि॒ सप्ति॑रसि
 वा॒ज्यंसी॑त्या॒ह। अ॒ग्नि॒र्वा अ॒र्वा। वा॒युः सप्तिः॑। आ॒दि॒त्यो

वा॒जी। ए॒ताभि॑रे॒वास्मै॑ दे॒वता॑भिर्दे॒वर॑थं यु॒नक्ति॑। प्र॒ष्टि॒वा॒हि॒नं॑
यु॒नक्ति॑। प्र॒ष्टि॒वा॒ही वै दे॑वर॒थः। दे॒वर॑थमे॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑॥ ३४॥

वाजि॑नो वाजं॑ धावत॒ काष्ठां॑ गच्छ॒तेत्या॑ह। सु॒व॒र्गो वै लो॒कः
काष्ठा॑। सु॒व॒र्गमे॒व लो॒कं य॑न्ति। सु॒व॒र्गं वा ए॒ते लो॒कं
य॑न्ति। य आ॒जिं धा॑वन्ति। प्राश्चो॑ धावन्ति। प्राडि॑व हि
सु॒व॒र्गो लो॒कः। च॒त॒सृभि॑रनु॒ मन्त्र॑यते। च॒त्वारि॑ छन्दा॑सि।
छन्दा॑भिरे॒वैनान्त॑सु॒व॒र्गं लो॒कं ग॑मयति॥ ३५॥

प्र वा ए॒तेऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वन्ते। य आ॒जिं धा॑वन्ति। उदं॑ च
आव॑र्तन्ते। अ॒स्मादे॒व तेन॑ लो॒कान्न॑यन्ति। र॒थवि॑मोच॒नीयं॑
जुहो॑ति प्र॒ति॒ष्ठित्यै॑। आ मा॒ वाज॑स्य प्रस॒वो ज॑ग॒म्यादि॑त्या॒ह।
अन्नं॑ वै वाजः॑। अन्न॑मे॒वाव॑रुन्धे। य॒था॒लो॒कं वा ए॒त उ॒ञ्ज॑यन्ति।
य आ॒जिं धा॑वन्ति॥ ३६॥

कृ॒ष्णलं॑ कृ॒ष्णलं॑ वाज॒सृद्ध्यः॑ प्रयच्छति। यमे॒व ते वाजं॑
लो॒कमु॒ञ्ज॑यन्ति। तं प॑रि॒क्रीया॑व॒रुन्धे॑। ए॒क॒धा ब्र॒ह्मण॑ उप॑हरति।
ए॒क॒धैव॑ यज॑माने वी॒र्यं॑ दधाति। दे॒वा वा ओष॑धीष्वाजि॒मयुः॑।
ता बृ॒हस्प॑तिरुद॑जयत्। स नी॒वारा॑न्नि॒रवृ॑णीत। तन्नी॒वारा॑णां
नी॒वार॒त्वम्। नै॒वार॑श्चरु॒र्भव॑ति॥ ३७॥

ए॒तद्वै दे॒वानां॑ प॒र॒मम॑न्नम्। यन्नी॒वाराः॑। प॒र॒मे॒णैवा॑स्मा
अ॒न्नाद्ये॒नाव॑र॒मन्नाद्य॑मव॒रुन्धे॑। स॒प्तद॑शशरावो भवति।
स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒राप्त्यै॑। क्षी॒रे भ॑वति।

रुचं॑मे॒वास्मि॑न्दधाति। स॒र्पि॒ष्वान्भव॑ति मे॒ध्य॒त्वाय॑।
बा॒र॒ह॒स्प॒त्यो वा ए॒ष दे॒वत॑या॥३८॥

यो वा॑ज॒पेये॑न् यज॑ते। बा॒र॒ह॒स्प॒त्य ए॒ष च॒रुः।
अश्व॑ान्त्सरिष्य॒तः स॒स्रुष॑श्चाव॑ घ्रापयति। यमे॒व ते वाज॑
लो॒कमु॒ञ्जय॑न्ति। तमे॒वाव॑रुन्धे। अ॒र्जीजि॑पत वनस्पतय॒ इन्द्रं॑
वाजं॑ विमु॑च्यध्वमि॒ति दु॒न्दुभी॑न् विमु॑ञ्चति। यमे॒व ते वाज॑
लो॒कमिन्द्रि॑यं दु॒न्दुभय॑ उ॒ञ्जय॑न्ति। तमे॒वाव॑रुन्धे॥३९॥

अभिज॑यति वा ए॒षा वाग्दी॑यन्तेऽस्मै यु॒नक्ति॑ गमयति य अ॒जिं धा॑वन्ति भवति दे॒वत॑याऽष्टौ
च॥

[६]

ता॒र्प्यं यज॑मानं॒ परि॑धापयति। य॒ज्ञो वै ता॒र्प्यम्।
य॒ज्ञेनै॒वैन॑ꣳ स॒मर्ध॑यति। द॒र्भ॒मयं॑ परि॑धापयति। प॒वित्रं॑
वै द॒र्भाः। पु॒नात्ये॒वैन॑म्। वाजं॑ वा ए॒षोऽव॑रुरुत्सते। यो
वा॑ज॒पेये॑न् यज॑ते। ओष॑धयः खलु॒ वै वाजः॑। यद॑र्भ॒मयं॑
परि॑धापयति॥४०॥

वाज॒स्याव॑रुद्धै। जाय॒ एहि॑ सु॒वो रो॒हावे॑त्याह। पत्नि॑या ए॒वैष
य॒ज्ञस्या॑न्वा॒र॒म्भोऽन॑वच्छि॒त्यै। स॒प्तद॑शार॒त्रिर्यूपो॑ भवति।
स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रात्यै॑। तू॒पर॑श्चतु॒रश्रि॑र्भवति।
गौ॒धूमं॑ च॒षाल॑म्। न वा ए॒ते व्री॒हयो॑ न यवाः॑। यद्गौ॒धूमाः॑॥४१॥

ए॒वमि॑व हि प्र॒जाप॑तिः स॒मृद्धै। अथो॑ अ॒मुमे॒वास्मै॑
लो॒कम॑न्न॒वन्तं॑ करोति। वासो॑भिर्वेष्टयति। ए॒ष वै यज॑मानः।

यद्यूपः। सर्वदेवत्यं वासः। सर्वाभिरेवैनं देवताभिः समर्धयति।
अथो आक्रमणमेव तत्सेतुं यजमानः कुरुते। सुवर्गस्य
लोकस्य समष्ट्यै। द्वादश वाजप्रसवीयानि जुहोति॥४२॥

द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेव प्रीणाति। अथो
संवत्सरमेवास्मा उपदधाति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
दशभिः कल्पै रोहति। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी।
प्राणानेव यथास्थानं कल्पयित्वा। सुवर्गं लोकमेति। एतावद्वै
पुरुषस्य स्वम्॥४३॥

यावत्प्राणाः। यावद्देवास्यास्ति। तेन सह सुवर्गं लोकमेति।
सुवर्देवाः अङ्गन्मेत्याह। सुवर्गमेव लोकमेति। अमृता
अभूमेत्याह। अमृतमिव हि सुवर्गो लोकः। प्रजापतेः प्रजा
अभूमेत्याह। प्राजापत्यो वा अयं लोकः। अस्मादेव तेन
लोकान्नैति॥४४॥

समहं प्रजया सं मया प्रजेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते।
आसपुटैर्घ्नन्ति। अन्नं वा इयम्। अन्नाद्येनैवैनं समर्धयन्ति।
ऊषैर्घ्नन्ति। एते हि साक्षादन्नम्। यदूषाः। साक्षादेवैनमन्नाद्येन
समर्धयन्ति। पुरस्तात्प्रत्यश्च घ्नन्ति॥४५॥

पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यते। शीर्षतो घ्नन्ति। शीर्षतो
ह्यन्नमद्यते। दिग्भ्यो घ्नन्ति। दिग्भ्य एवास्मा अन्नाद्यमवरुन्धते।
ईश्वरो वा एष पराङ्मुदघः। यो यूपं रोहति।

हिरण्यमध्यवरोहति। अमृतं वै हिरण्यम्। अमृतं
सुवर्गो लोकः॥४६॥

अमृतं एव सुवर्गे लोके प्रतितिष्ठति। शतमानं भवति।
शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति।
पुष्ट्यै वा एतद्रूपम्। यदजा। त्रिः संवत्सरस्यान्यान्पशून्परि
प्रजायते। बस्ताजिनमध्यवं रोहति। पुष्ट्यामेव प्रजनने
प्रतितिष्ठति॥४७॥

परिधापयति गोधूमां जुहोति स्वं नैति प्रत्यञ्चं घ्नन्ति लोको नवं च॥—————[७]

सप्तान्नहोमाञ्जुहोति। सप्त वा अन्नानि। यावन्त्येवान्नानि।
तान्येवावरुद्धे। सप्त ग्राम्या ओषधयः। सप्तारण्याः।
उभर्यौषामवरुद्धौ। अन्नस्यान्नस्य जुहोति। अन्नस्यान्नस्या-
वरुद्धौ। यद्वाजपेययाज्यनवरुद्धस्याश्रीयात्॥४८॥

अवरुद्धेन व्यृद्धेत। सर्वस्य समवदायं जुहोति।
अनवरुद्धस्यावरुद्धौ। औदुम्बरेण सुवेणं जुहोति।
ऊर्वा अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ।
देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह। सवितृप्रसूत एवैनं
ब्रह्मणा देवताभिरभिषिञ्चति। अन्नस्यान्नस्याभिषिञ्चति।
अन्नस्यान्नस्यावरुद्धौ॥४९॥

पुरस्तात्प्रत्यञ्चमभिषिञ्चति। पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यते।
शीर्षतोऽभिषिञ्चति। शीर्षतो ह्यन्नमद्यते। आ मुखादन्वव-

स्त्रावयति। मुखत एवास्मा अन्नाद्यं दधाति। अग्नेस्त्वा
साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह। एष वा अग्नेः सवः।
तेनैवैनमभिषिञ्चति। इन्द्रस्य त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामी-
त्याह॥५०॥

इन्द्रियमेवास्मिन्नेतेन दधाति। बृहस्पतेस्त्वा साम्राज्येनाभि-
षिञ्चामीत्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनमभि-
षिञ्चति। सोमग्रहाऽश्वावदानीयानि चत्विर्गभ्य उपहरन्ति।
अमुमेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। सुराग्रहाऽश्वावदानीयानि
च वाजसृज्यः। इममेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। अथो
उभयांष्वेवाभिषिच्यते। विमाथं कुर्वते वाजसृतः॥५१॥

इन्द्रियस्यावरुद्धौ। अनिरुक्ताभिः प्रातः सवने स्तुवते।
अनिरुक्तः प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै। वाजवतीभिर्माध्यं
दिने। अन्नं वै वाजः। अन्नमेवावरुद्धे। शिपिविष्ट-
वतीभिस्तृतीयसवने। यज्ञो वै विष्णुः। पशवः शिपिः। यज्ञ
एव पशुषु प्रति तिष्ठति। बृहदन्त्यं भवति। अन्तमेवैनं
श्रियै गमयति॥५२॥

अश्रीयादन्नस्यान्नस्यावरुद्धौ इन्द्रस्य त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह वाजसृतः शिपिस्त्रीणि

च॥ _____[८]

नृषदं त्वेत्याह। प्रजा वै नृन्। प्रजानामेवैतेन सूयते।
द्रुषदमित्याह। वनस्पतयो वै द्रु। वनस्पतीनामेवैतेन सूयते।
भुवनसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। भुवनमगन्निति

वै तमाहुः। भुवनमेवैतेन गच्छति॥५३॥

अप्सुषदं त्वा घृतसदमित्याह। अपामेवैतेन घृतस्य
सूयते। व्योमसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति।
व्योमागन्निति वै तमाहुः। व्योमैवैतेन गच्छति। पृथिविषदं
त्वाऽन्तरिक्षसदमित्याह। एषामेवैतेन लोकानां सूयते।
तस्माद्वाजपेययाजी न कश्चन प्रत्यवरोहति। अपीव हि
देवतानां सूयते॥५४॥

नाकसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। नाकमगन्निति वै
तमाहुः। नाकमेवैतेन गच्छति। ये ग्रहाः पञ्चजनीना इत्याह।
पञ्चजनानामेवैतेन सूयते। अपां रसमुद्वयसमित्याह।
अपामेवैतेन रसस्य सूयते। सूर्यरश्मिं समाभृतमित्याह
सशुक्रत्वार्य॥५५॥

गच्छति सूयते नव च॥ [९]

इन्द्रो वृत्रं हत्वा। असुरान्पराभाव्य। सोऽमावास्यां
प्रत्यागच्छत्। ते पितरः पूर्वद्युरागच्छन्। पितृन् यज्ञो-
ऽगच्छत्। तं देवाः पुनरयाचन्त। तमेभ्यो न पुनरददुः।
तेऽब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ वः पुनर्दास्यामः। अस्मभ्यमेव
पूर्वद्युः क्रियाता इति॥५६॥

तमेभ्यः पुनरददुः। तस्मात्पितृभ्यः पूर्वद्युः क्रियते। यत्पितृभ्यः
पूर्वद्युः करोति। पितृभ्य एव तद्यज्ञं निष्क्रीय यजमानः

प्रतनुते। सोमाय पितृपीताय स्वधा नम इत्याह। पितुरेवाधि
सोमपीथमवरुन्धे। न हि पिता प्रमीयमाण आहैष सोमपीथ
इति। इन्द्रियं वै सोमपीथः। इन्द्रियमेव सोमपीथमव रुन्धे।
तेनेन्द्रियेण द्वितीयां जायामभ्यश्रुते॥५७॥

एतद्वै ब्राह्मणं पुरा वाजवश्रवसा विदामक्रन्। तस्मात्ते
द्वेद्वै जाये अभ्याक्षता। य एवं वेद। अभि द्वितीयां
जायामश्रुते। अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नम इत्याह।
य एव पितृणामग्निः। तं प्रीणाति। तिस्र आहुतीर्जुहोति।
त्रिर्निदधाति। षट्स्वम्पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। तूष्णीं मेक्षणमादधाति।
अस्ति वा हि षष्ठ ऋतुर्न वा। देवान् वै पितृन्प्रीतान्। मनुष्याः
पितरोऽनु प्रपिपते। तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रिर्निदधाति।
षट्स्वम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः॥५९॥

ऋतवः खलु वै देवाः पितरः। ऋतूनेव देवान्पितृन्प्रीणाति।
तान्प्रीतान्। मनुष्याः पितरोऽनु प्रपिपते। सकृदाच्छिन्नं
बर्हिर्भवति। सकृदिव हि पितरः। त्रिर्निदधाति। तृतीये वा
इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। पराडावर्तते॥६०॥

ह्रीका हि पितरः। ओष्मणो व्यावृत उपास्ते। ऊष्मभागा हि
पितरः। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्राश्या (३) न प्राश्या (३)
मिति। यत्प्राश्रियात्। जन्यमन्नमद्यात्। प्रमायुकः स्यात्। यन्न

प्राश्रियात्। अहविः स्यात्॥६१॥

पितृभ्य आवृश्चेत। अवघ्रेयमेव। तन्नेव प्राशितं नेवाप्राशितम्।
वीरं वा वै पितरः प्रयन्तो हरन्ति। वीरं वा ददति। दशां
छिनत्ति। हरणभागा हि पितरः। पितृनेव निरवदयते। उत्तर
आयुषि लोमं छिन्दीत। पितृणां ह्येतर्हि नेदीयः॥६२॥

नमस्करोति। नमस्कारो हि पितृणाम्। नमो वः पितरो
रसाय। नमो वः पितरः शुष्माय। नमो वः पितरो जीवाय।
नमो वः पितरः स्वधायै। नमो वः पितरो मन्यवे। नमो वः
पितरो घोराय। पितरो नमो वः। य एतस्मिँल्लोके स्थ॥६३॥

युष्मांस्तेऽनु। येऽस्मिँल्लोके। मां तेऽनु। य एतस्मिँल्लोके
स्थ। यूयं तेषां वसिष्ठा भूयास्त। येऽस्मिँल्लोके। अहं तेषां
वसिष्ठो भूयासमित्याह। वसिष्ठः समानानां भवति। य एवं
विद्वान्पितृभ्यः करोति। एष वै मनुष्याणां यज्ञः॥६४॥

देवानां वा इतरे यज्ञाः। तेन वा एतत्पितृलोके चरति।
यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वरः प्रमेतोः। प्राजापत्ययर्चा
पुनरैति। यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञेनैव सह पुनरैति।
न प्रमायुको भवति। पितृलोके वा एतद्यजमानश्चरति।
यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वर आर्तिमार्तोः। प्रजापतिस्त्वावेनं
तत् उन्नैतुमर्हतीत्याहुः। यत्प्राजापत्ययर्चा पुनरैति।
प्रजापतिरेवेनं तत् उन्नयति। नार्तिमार्च्छति यजमानः॥६५॥

इत्यंश्रुते पद्यन्ते पद्यन्ते षड्वा ऋतवो वर्ततेऽहविः स्यान्नेदीयः स्थ यज्ञो यजमानश्चरति
यत्पितृभ्यः करोति पञ्च च॥ [१०]

देवा॒सुरा अ॒ग्नीषोम॑यो॒र्देवा वै यथा॑दर्शं दे॒वा वै यदन्यैर्ग्रहैर्ब्रह्म॑वा॒दिनो नाग्नि॑ष्टोमो न सा॒वित्रं
दे॒वस्या॒हं ता॒प्यं स॒त्तान्न॑होमा॒नृषदं त्वेन्द्रो॑ वृ॒त्रं ह॒त्वा दश॑॥१०॥

दे॒वा॒सुरा वा॒ज्यैवैनं॑ तस्मा॑द्वाज॒पेयया॒जी दे॒वस्या॒हं वाज॒स्यावरु॑द्धा इन्द्रि॒यमे॒वास्मिन् ह्रीका॑
हि पि॒तरः पञ्च॑षष्टिः॥६५॥

दे॒वा॒सुरा यज॑मानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः ॥

उभये वा एते प्रजापतेरध्यसृज्यन्त। देवाश्चासुराश्च। तान्न व्यजानात्। इमेऽन्य इमेऽन्य इति। स देवान् शुनकरोत्। तान्भ्यषुणोत्। तान्पुवित्रेणापुनात्। तान्पुरस्तात्पुवित्रस्य व्यगृह्णात्। ते ग्रहा अभवन्। तद्ग्रहाणां ग्रहत्वम्॥१॥

देवता वा एता यजमानस्य गृहे गृह्यन्ते। यद्ग्रहाः। विदुरेन देवाः। यस्यैवं विदुष एते ग्रहा गृह्यन्ते। एषा वै सोमस्याऽऽहुतिः। यदुपाशुः। सोमेन देवाऽस्तर्पयाणीति खलु वै सोमेन यजते। यदुपाशु जुहोति। सोमेनैव तद्देवाऽस्तर्पयति। यद्ग्रहा जुहोति॥२॥

देवा एव तद्देवान्गच्छन्ति। यच्चमसां जुहोति। तेनैवानुरूपेण यजमानः सुवर्गं लोकमेति। किं न्वेतदग्र आसीदित्याहुः। यत्पात्राणीति। इयं वा एतदग्र आसीत्। मृन्मयानि वा एतान्यासन्। तैर्देवा न व्यावृतमगच्छन्। त एतानि दारुमयाणि पात्राण्यपश्यन्। तान्यकुर्वत॥३॥

तैर्वै ते व्यावृतमगच्छन्। यद्दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। व्यावृतमेव तैर्यजमानो गच्छति। यानि दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। यानि मृन्मयानि। इममेव तैर्लोकमभिजयति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। काश्चतस्रः

स्था॒लीर्वा॑य॒व्याः॑ सोम॒ग्रह॑णी॒रिति॑। दे॒वा वै पृ॒श्नि॑र्मदुहन्॥४॥

तस्या॑ ए॒ते स्तना॑ आसन्। इ॒यं वै पृ॒श्निः॑। तामा॑दि॒त्या
आ॑दि॒त्यस्था॒ल्या च॑तु॒ष्पदः॑ प॒शून् दु॑हन्। यदा॑दि॒त्यस्था॒ली
भ॑वति। च॒तु॒ष्पद॑ ए॒व तया॑ प॒शून् यज॑मान इ॒मां दु॑हे।
तामिन्द्र॑ उक्थ्यस्था॒ल्येन्द्रि॒यम॑दुहत्। यदु॑क्थ्यस्था॒ली भ॑वति।
इन्द्रि॒यमे॒व तया॑ यज॑मान इ॒मां दु॑हे। तां वि॒श्वे दे॒वा
आ॑ग्रयणस्था॒ल्योर्ज॑मदुहन्। यदा॑ग्रयणस्था॒ली भ॑वति॥५॥

ऊ॒र्जमे॒व तया॑ यज॑मान इ॒मां दु॑हे। तां म॑नु॒ष्या ध्रु॒वस्था॒ल्या-
ऽऽयु॑रदुहन्। यद्ध्रु॑वस्था॒ली भ॑वति। आ॒युरे॒व तया॑ यज॑मान
इ॒मां दु॑हे। स्था॒ल्या गृ॒ह्णाति॑। वा॒य॒व्येन॑ जुहोति। तस्मा॑दन्येन
पात्रे॑ण प॒शून् दु॑हन्ति। अ॒न्येन॑ प्र॒तिगृ॑ह्णन्ति। अथो॑ व्या॒वृ॒तमे॒व
तद्यज॑मानो गच्छति॥६॥

ग्र॒हत्वं ग्र॒हां जु॒होत्य॑ कुर्वतादुहन्नाग्रयणस्था॒ली भ॑वति न॒वं च॥—————[१]

यु॒व५ सु॒राम॑म॒श्विना॑। नमु॑चा॒वासुरे॑ स॒चा। वि॒पि॒पा॒ना
शु॒भस्प॑ती। इन्द्रं॑ कर्म॒ स्वाव॑तम्। पु॒त्रमि॑व पि॒तरा॑व॒श्विनो॒भा।
इन्द्रा॑व॒तं क॑र्मणा द॒सना॑भिः। यत्सु॑रामं॒ व्यपि॑बुः श॒चीभिः॑।
सर॑स्वती त्वा मघ॒वन्न॑भीष्णात्। अहा॑व्यग्रे ह॒विरा॒स्येते॑।
सु॒चीव॑ घृ॒तं च॒मू इ॒व सोमः॑॥७॥

वा॒ज॒सनि॑५ र॒यिम॒स्मे सु॒वीर॑म्। प्र॒शस्तं॑ धै॒हि य॒शसं॑
बृ॒हन्त॑म्। यस्मि॒न्नश्वा॑स ऋष॒भास॑ उ॒क्षणः॑। व॒शा मे॒षा

अ॒वसृ॒ष्टास॒ आहु॑ताः। की॒ला॒ल॒पे सोम॑पृ॒ष्ठाय वे॒धसे॑। हृ॒दा
म॒तिं ज॑नय॒ चारु॑म॒ग्नये॑। नाना॒ हि वा॑ दे॒वहि॑त॒ः स॒दो मि॑तम्।
मा स॒ःसृ॑क्षा॒थां पर॑मे व्यो॒मन्। सुरा॒ त्वम॑सि॒ शुष्मि॑णी॒ सोमं
ए॒षः। मा मा॑ हि॒ःसीः॒ स्वां योनि॑मावि॒शन्॥८॥

यद॒त्र शि॒ष्टः र॒सिनः॑ सु॒तस्य॑। यदिन्द्रो॒ अपि॑ब॒च्छर्ची॑भिः। अ॒हं
तद॑स्य॒ मन॑सा शि॒वेन॑। सोम॒ः राजा॑नमि॒ह भ॑क्षयामि। द्वे स्मृ॒ती
अ॑श्रृणवं पित॒ृणाम्। अ॒हं दे॒वाना॑मु॒त म॒र्त्याना॑म्। ताभ्या॑मि॒दं
विश्वं॒ भुव॑न्॒ः समे॑ति। अ॒न्तरा॒ पूर्व॑म॒परं॒ च के॒तुम्। यस्ते॑ दे॒व
वरु॑ण गाय॒त्रछ॑न्दाः पाशः॑। तं तं ए॒तेना॑व॒ यजे॥९॥

यस्ते॑ दे॒व वरु॑ण त्रि॒ष्टुप्छ॑न्दाः पाशः॑। तं तं ए॒तेना॑व॒ यजे। यस्ते॑
दे॒व वरु॑ण जग॑तीछन्दाः पाशः॑। तं तं ए॒तेना॑व॒ यजे। सोमो॒ वा
ए॒तस्य॑ रा॒ज्यमा॑द॒त्ते। यो राजा॒ सत्रा॒ज्यो वा॒ सोमे॑न॒ यज॑ते।
दे॒वसु॒वामे॒तानि॑ ह॒वीःषि॑ भवन्ति। ए॒ताव॑न्तो॒ वै दे॒वाना॑ः
स॒वाः। त ए॒वास्मै॑ स॒वान्प्रय॑च्छन्ति। त ए॒नं पुनः॑ सुवन्ते
रा॒ज्याय॑। दे॒वसू॑ राजा॒ भव॑ति॥१०॥

सोमं आविशन् यजे राज्यायैकं च॥ [२]

उद॑स्थाद्दे॒व्यदि॑तिर्वि॒श्वरू॑पी। आयु॑र्य॒ज्ञप॑तावधात्। इन्द्रा॑य
कृ॒ण्वती॑ भा॒गम्। मि॒त्राय॒ वरु॑णाय॒ च। इ॒यं वा
अ॑ग्नि॒होत्री॑। इ॒यं वा ए॒तस्य॑ नि॒षीद॑ति। यस्या॑ग्नि॒होत्री॑
नि॒षीद॑ति। तामु॒त्थाप॑येत्। उद॑स्थाद्दे॒व्यदि॑तिरि॒ति। इ॒यं वै
दे॒व्यदि॑तिः॥११॥

इ॒मामे॒वास्मा॒ उत्था॑पयति। आयु॑र्य॒ज्ञप॑तावधा॒दित्या॑ह।
 आयु॑रे॒वास्मि॑न्दधाति। इन्द्रा॑य कृ॒ण्वती॑ भा॒गं मि॒त्राय॑
 वरु॑णाय॒ चेत्या॑ह। य॒थाय॑जु॒रेवै॑तत्। अव॑र्ति वा ए॒षैत॑स्य
 पा॒प्मानं॑ प्रति॒ख्याय॑ निषी॑दति। यस्या॑ग्नि॒होत्र्यु॑पसृष्टा
 नि॒षीद॑ति। तां दु॒ग्ध्वा ब्रा॑ह्म॒णाय॑ दद्यात्। यस्या॑न्नं॒ नाद्या॑त्।
 अव॑र्तिमे॒वास्मि॑न्पा॒प्मानं॑ प्रति॒मुञ्च॑ति॥१२॥

दु॒ग्ध्वा द॑दाति। न ह्यदृ॑ष्टा दक्षि॑णा दी॒यते॑। पृथि॒वीं वा ए॒तस्य॑
 पयः॑ प्रवि॑शति। यस्या॑ग्नि॒होत्रं॑ दु॒ह्यमा॑न॒ः॒ स्कन्द॑ति। यद॒द्य
 दु॒ग्धं पृथि॑वीमस॑क्त। यदोष॑धीर॒प्यसं॑र॒द्यदा॑पः। पयो॑ गृ॒हेषु॑
 पयो॑ अ॒घ्निया॑सु। पयो॑ व॒त्सेषु॑ पयो॑ अस्तु॒ तन्मयी॑त्या॒ह।
 पय॑ ए॒वात्म॑न्गृ॒हेषु॑ प॒शुषु॑ धत्ते। अ॒प उप॑सृजति॥१३॥

अ॒द्भिरे॒वैन॑दाप्रोति। यो वै य॒ज्ञस्यार्ते॑ नाना॑र्त॒ः स॑सृजति।
 उ॒भे वै ते तर्ह्या॑र्च्छ॒तः। आ॒र्च्छ॑ति खलु॒ वा ए॒तद॑ग्नि॒होत्र॑म्।
 यदु॒ह्यमा॑न॒ः॒ स्कन्द॑ति। यद॑भिदु॒ह्यात्। आ॒र्ते नाना॑र्तं य॒ज्ञस्य॑
 स॑सृजेत्। तदे॒व या॒दृक्की॒दृक्क॑ होत॒व्यम्। अथा॒न्यां दु॒ग्ध्वा
 पुन॑र्होत॒व्यम्। अना॑र्तेनै॒वार्तं॑ य॒ज्ञस्य॑ निष्क॑रोति॥१४॥

यद्यु॒द्धुत॑स्य॒ स्कन्दे॑त्। यत्ततोऽ॒हुत्वा॑ पुन॑रे॒यात्। य॒ज्ञं
 वि॒च्छि॑न्ध्यात्। यत्र॒ स्कन्दे॑त्। तन्नि॒षद्य॑ पुन॑र्गृ॒ह्णीया॑त्।
 यत्रै॒व स्कन्द॑ति। तत॑ ए॒वैन॑त्पुन॑र्गृ॒ह्णाति॑। तदे॒व या॒दृक्की॒दृक्क॑
 होत॒व्यम्। अथा॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। अना॑र्तेनै॒वार्तं॑

यज्ञस्य निष्करोति॥१५॥

वि वा एतस्य यज्ञश्छिद्यते। यस्याग्निहोत्रेऽधिश्चिते श्वाऽन्तरा
धावति। रुद्रः खलु वा एषः। यदग्निः। यद्गामन्वत्या वर्तयेत्।
रुद्राय पशूनपि दध्यात्। अपशुर्यजमानः स्यात्। यदपो-
ऽन्वतिषिञ्चेत्। अनाद्यमग्नेरापः। अनाद्यमाभ्यामपि दध्यात्।
गार्हपत्याद्भस्मादाय। इदं विष्णुर्विचक्रम इति वैष्णव्यर्चा-
ऽऽहवनीयाद्धृत्सयन्नुद्वेत्। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञेनैव यज्ञः
सन्तनोति। भस्मना पदमपि वपति शान्त्यै॥१६॥

वै देव्यदितिर्मुञ्चति सृजति करोति करोत्याभ्यामपि दध्यात् पञ्च च॥—————[३]

नि वा एतस्याऽऽहवनीयो गार्हपत्यं कामयते। निगार्हपत्य
आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृतः सूर्योऽभि निम्रोचति। दर्भेण
हिरण्यं प्रबद्धं पुरस्ताद्धरेत्। अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्।
यद्धिरण्यं पुरस्ताद्धरति। ज्योतिर्वै हिरण्यम्। ज्योतिरेवैनं
पश्यन्नुद्धरति। यदग्निं पूर्वः हरत्यथाग्निहोत्रम्॥१७॥

भागधेयेनैवेनं प्रणयति। ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्।
ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः। सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति।
अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव हृतमनु-
म्रियते। अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति। यस्ताम्यति।
अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतः सूर्योऽभि
निम्रोचति॥१८॥

पुनः समन्य जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य निष्करोति।

वरुणो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि
निम्रोचति। वारुणं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते।
नि वा एतस्याऽऽहवनीयो गार्हपत्यं कामयते। नि
गार्हपत्य आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति।
चतुर्गृहीतमाज्यं पुरस्ताद्धरेत्॥१९॥

अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्। यदाज्यं पुरस्ताद्धरति। एतद्वा
अग्नेः प्रियं धाम। यदाज्यम्। प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्धयति।
यदग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्। भागधेयेनैवैनं प्रणयति।
ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्। ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः॥२०॥

सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति। पराची वा एतस्मै व्युच्छन्ती
व्युच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति। उषाः केतुना
जुषताम्। यज्ञं देवेभिरिन्वितम्। देवेभ्यो मधुमत्तम् स्वाहेति
प्रत्यङ्घ्रिषद्याज्येन जुहुयात्। प्रतीचीमेवास्मै विवांसयति।
अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव हतमनु म्रियते।
अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति॥२१॥

यस्ताम्यति। अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं
सूर्योऽभ्युदेति। पुनः समन्यं जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य
निष्करोति। मित्रो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं
सूर्योऽभ्युदेति। मैत्रं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते।
यस्याऽऽहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्य उद्वायेत्॥२२॥

यदाहवनीयमनुद्वाप्य गार्हपत्यं मन्थेत्। विच्छिन्द्यात्।
 भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यद्वै यज्ञस्य वास्तव्यं क्रियते। तदनु
 रुद्रोऽवचरति। यत्पूर्वमन्ववस्येत्। वास्तव्यमग्निमुपासीत।
 रुद्रोऽस्य पशून्धातुकः स्यात्। आहवनीयमुद्वाप्य। गार्हपत्यं
 मन्थेत्॥२३॥

इतः प्रथमं जज्ञे अग्निः। स्वाद्योनेरधि जातवेदाः।
 स गायत्रिया त्रिष्टुभा जगत्या। देवेभ्यो हव्यं वहतु
 प्रजानन्निति। छन्दोभिरेवैनः स्वाद्योनेः प्रजनयति।
 गार्हपत्यं मन्थति। गार्हपत्यं वा अन्वाहिताग्नेः पशव उप
 तिष्ठन्ते। स यदुद्वायति। तदनु पशवोऽप क्रामन्ति। इषे
 रय्यै रमस्व॥२४॥

सहसे द्युम्रायं। ऊर्जेऽपत्यायेत्याह। पशवो वै रयिः।
 पशून्वास्मै रमयति। सारस्वतौ त्वोत्सौ समिन्धातामित्याह।
 ऋग्वसामे वै सारस्वतावुत्सौ। ऋग्वसामाभ्यामेवैनः
 समिन्धे। सम्राडसि विराडसीत्याह। रथन्तरं वै सम्राट्।
 बृहद्विराट्॥२५॥

ताभ्यामेवैनः समिन्धे। वज्रो वै चक्रम्। वज्रो वा एतस्य
 यज्ञं विच्छिनत्ति। यस्यानो वा रथो वाऽन्तराऽग्नी याति।
 आहवनीयमुद्वाप्य। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यदग्ने पूर्वं प्रभृतं पदं
 हि ते। सूर्यस्य रश्मीनन्वाततानं। तत्र रयिष्ठामनु सं भरैतम्।
 सं नः सृज सुमत्या वाजवत्येति॥२६॥

पूर्वेणैवास्य यज्ञेन यज्ञमनु सन्तनोति। त्वमग्ने सप्रथा
असीत्याह। अग्निः सर्वा देवताः। देवताभिरेव यज्ञः
सन्तनोति। अग्नये पथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्।
अग्निमेव पथिकृतं स्वेन भागधेयेनोपधावति। स एवैनं
यज्ञियं पन्थामपि नयति। अनुद्वान्दक्षिणा। वही ह्येष
समृद्धौ॥ २७॥

हरत्याग्निहोत्रं निम्नोचति हरेद्देवतां गच्छत्युद्वार्यन्मन्थेद्रमस्व बृहद्विराडिति नवं च (नि वै
पूर्वं त्रीणि निम्नोचति दर्भेण यद्विरण्यमग्निहोत्रं पुनर्वरुणो वारुणं नि वा एतस्याभ्युदेति
चतुर्गृहीतमाज्यं यदाज्यं पराच्युपाः पुनर्मित्रो मैत्रं यस्याऽऽहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्यो यद्वै
मन्थेदुद्धरेत्॥)॥ [४]

यस्य प्रातः सवने सोमोऽतिरिच्यते। माध्यं दिनं सवनं
कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौर्धयति मरुतामिति धयद्वतीषु
कुर्वन्ति। हिनस्ति वै सन्ध्यधीतम्। सन्धीव खलु वा
एतत्। यत्सवनस्यातिरिच्यते। यद्वयद्वतीषु कुर्वन्ति। सन्धेः
शान्त्यै। गायत्रं सामं भवति पञ्चदशः स्तोमः। तेनैव प्रातः
सवनान्नयन्ति॥ २८॥

मरुत्वतीषु कुर्वन्ति। तेनैव माध्यं दिनात्सवनान्नयन्ति।
होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनु शंसति। मध्यत एव यज्ञः
समादधाति। यस्य माध्यं दिने सवने सोमोऽतिरिच्यते।
आदित्यं तृतीयसवनं कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौरिवीतः

सामं भवति। अतिरिक्तं वै गौरिवीतम्। अतिरिक्तं यत्सर्वनस्यातिरिच्यते॥२९॥

अतिरिक्तस्य शान्त्यै। बण्महा५ असि सूर्येति कुर्वन्ति। यस्यैवाऽऽदित्यस्य सर्वनस्य कामेनातिरिच्यते। तेनैवैनं कामेन समर्धयन्ति। गौरिवीत५ सामं भवति। तेनैव माध्यं दिनात्सर्वनान्नयन्ति। सप्तदशः स्तोमः। तेनैव तृतीयसर्वनान्नयन्ति। होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनु श५सति॥३०॥

मध्यत एव यज्ञ५ समादधाति। यस्य तृतीयसर्वने सोमोऽतिरिच्येत। उक्थ्यं कुर्वीत। यस्योक्थ्येऽतिरिच्येत। अतिरात्रं कुर्वीत। यस्यातिरात्रेऽतिरिच्यते। तत्त्वे दुष्प्रज्ञानम्। यजमानं वा एतत्पशवं आसाह्ययन्ति। बृहत्सामं भवति। बृहद्वा इमाँल्लोकान्दाधार। बारहताः पशवः। बृहतैवास्मै पशून्दाधार। शिपिविष्टवतीषु कुर्वन्ति। शिपिविष्टो वै देवानां पुष्टम्। पुष्ट्यैवैनं५ समर्धयन्ति। होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनुश५सति। मध्यत एव यज्ञ५ समादधाति॥३१॥

यन्ति सर्वनस्यातिरिच्यते श५सति दाधाराष्टौ च॥—————[५]

एकैको वै जनतायामिन्द्रः। एकं वा एताविन्द्रमभि स५सुनुतः। यौ द्वौ स५ सुनुतः। प्रजापतिर्वा एष वितायते। यद्यज्ञः। तस्य ग्रावाणो दन्ताः। अन्यतरं वा एते स५सुन्वतोर्निर्बप्सति। पूर्वणोपसृत्या देवता

इत्याहुः। पूर्वोपसृतस्य वै श्रेयांभवति। एतिवन्त्याज्यानि
भवन्त्यभिजित्यै॥३२॥

मरुत्वन्तीः प्रतिपदः। मरुतो वै देवानामपराजितमायतनम्।
देवानामेवापराजित आयतने यतते। उभे बृहद्रथन्तरे भवतः।
इयं वाव रथन्तरम्। असौ बृहत्। आभ्यामेवैनमन्तरेति।
वाचश्च मनसश्च। प्राणाच्चापानाच्च। दिवश्च पृथिव्याश्च॥३३॥

सर्वस्माद्वित्ताद्वेद्यात्। अभिवर्तो ब्रह्मसामं भवति।
सुवर्गस्य लोकस्याभिवृत्त्यै। अभिजिद्ववति। सुवर्गस्य
लोकस्याभिजित्यै। विश्वजिद्ववति। विश्वस्य जित्यै। यस्य
भूयांसो यज्ञक्रतव इत्याहुः। स देवता वृद्ध इति।
यद्यग्निष्टोमः सोमः पुरस्तात्स्यात्॥३४॥

उक्थ्यं कुर्वीत। यद्युक्थः स्यात्। अतिरात्रं कुर्वीत।
यज्ञक्रतुभिरेवास्य देवता वृद्धे। यो वै छन्दोभिरभिभवति। स
संसुन्वतोर्भिभवति। संवेशाय त्वोपवेशाय त्वेत्याह।
छन्दांसि वै संवेश उपवेशः। छन्दोभिरेवास्य
छन्दांस्यभिभवति। इष्टर्गो वा ऋत्विजामध्वर्युः॥३५॥

इष्टर्गः खलु वै पूर्वोऽर्घुः क्षीयते। प्राणापानौ मृत्योर्मा
पातमित्याह। प्राणापानयोरेव श्रयते। प्राणापानौ मा
माहासिष्टमित्याह। नैनं पुराऽऽयुषः प्राणापानौ जहितः।
आर्तिं वा एते नियन्ति। येषां दीक्षितानां प्रमीयते। तं

यदववर्ज्युः। क्रूरकृतामिवैषां लोकः स्यात्। आहर दहेति
ब्रूयात्॥ ३६॥

तं दक्षिणतो वेद्यै निधाय। सर्पराज्ञिया ऋग्भिः स्तुयुः। इयं
वै सर्पतो राज्ञी। अस्या एवैनं परिददति। व्यृद्धं तदित्याहुः।
यत्स्तुतमननुशस्तमिति। होता प्रथमः प्राचीनावीती
मार्जालीयं परीयात्। यामीरनुब्रुवन्। सर्पराज्ञीनां कीर्तयेत्।
उभयोरेवैनं लोकयोः परिददति॥ ३७॥

अथो धुवन्त्येवैनम्। अथो न्येवास्मै ह्रुवते। त्रिः परियन्ति। त्रयं
इमे लोकाः। एभ्य एवैनं लोकेभ्यो धुवते। त्रिः पुनः परियन्ति।
षट्त्वम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं धुवते। अग्न आयूँषि
पवस इति प्रतिपदं कुर्वीरन्। रथन्तरसामैषाँ सोमः स्यात्।
आयुरेवात्मन्दधते। अथो पाप्मानमेव विजहतो यन्ति॥ ३८॥

अभिजित्यै पृथिव्याश्च स्यादध्वर्युर्ब्रूयाल्लोकयोः परिददति कुर्वीरुः स्त्रीणि च॥ ————— [६]

असुर्यं वा एतस्माद्वर्णं कृत्वा। पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति।
यस्य यूपो विरोहति। त्वाष्ट्रं बहुरूपमालभेत। त्वष्टा वै
रूपाणामीशे। य एव रूपाणामीशे। सोऽस्मिन्पशून् वीर्यं
यच्छति। नास्मात्पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति। आर्तिं वा एते
नियन्ति। येषां दीक्षितानामग्निरुद्वायति॥ ३९॥

यदाहवनीयं उद्वायेत्। यत्तं मन्थेत्। विच्छिन्द्यात्।

भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यदाहवनीयं उद्वायेत्। आग्नीध्रादुद्धरेत्। यदाग्नीध्र उद्वायेत्। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यद्गार्हपत्य उद्वायेत्। अत एव पुनर्मन्थेत्॥४०॥

अत्र वाव स निलयते। यत्र खलु वै निलीनमुत्तमं पश्यन्ति। तदेनमिच्छन्ति। यस्माद्गारो रुद्वायेत्। तस्यारणीं कुर्यात्। कुमुकमपि कुर्यात्। एषा वा अग्नेः प्रिया तनूः। यत्कुमुकः। प्रिययैवैनं तनुवा समर्धयति। गार्हपत्यं मन्थति॥४१॥

गार्हपत्यो वा अग्रेयोनिः। स्वादेवैनं योनेर्जनयति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति। यस्य सोमं उपदस्येत्। सुवर्णं हिरण्यं द्वेधा विच्छिद्य। ऋजीषेऽन्यदाधूनुयात्। जुहुयादन्यत्। सोममेवाभिषुणोति। सोमं जुहोति। सोमस्य वा अभिषूयमाणस्य प्रिया तनूरुदक्रामत्॥४२॥

तत्सुवर्णं हिरण्यमभवत्। यत्सुवर्णं हिरण्यं कुर्वन्ति। प्रिययैवैनं तनुवा समर्धयन्ति। यस्याक्रीतं सोममपहरेयुः। क्रीणीयादेव। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यस्य क्रीतमपहरेयुः। आदाराश्च फाल्गुनानि चाभिषुणुयात्। गायत्री यं सोममाहरत्। तस्य योऽंशुः पराऽपतत्॥४३॥

त आदारा अभवन्। इन्द्रो वृत्रमहन्। तस्य वल्कः पराऽपतत्। तानि फाल्गुनान्यभवन्। पशवो वै फाल्गुनानि। पशवः सोमो राजा। यदादाराश्च फाल्गुनानि चाभिषुणोति।

सोममेव राजानमभिषुणोति। शृतेन प्रातः सवने श्रीणीयात्।
दध्ना मध्यं दिने॥४४॥

नीतमिश्रेण तृतीयसवने। अग्निष्टोमः सोमः स्याद्रथन्तरसामा।
य एवर्त्विजो वृताः स्युः। त एनं याजयेयुः। एकां गां
दक्षिणां दद्यात्तेभ्य एव। पुनः सोमं क्रीणीयात्। यज्ञेनैव
तद्यज्ञमिच्छति। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। सर्वाभ्यो वा एष
देवताभ्यः सर्वेभ्यः पृष्ठेभ्य आत्मानमागुरते। यः सूत्रायागुरते।
एतावान्खलु वै पुरुषः। यावदस्य वित्तम्। सर्ववेदसेनं यजेत।
सर्वपृष्ठोऽस्य सोमः स्यात्। सर्वाभ्य एव देवताभ्यः सर्वेभ्यः
पृष्ठेभ्य आत्मानं निष्क्रीणीते॥४५॥

उद्धारयति मन्थेन्मन्थत्यक्रामत्पराऽपंतन्मध्यन्दिन आगुरते पञ्च च॥—————[७]

पवमानः सुवर्जनः। पवित्रेण विचर्षणिः। यः पोता स पुनातु
मा। पुनन्तु मा देवजनाः। पुनन्तु मनवो धिया। पुनन्तु विश्वं
आयवः। जातवेदः पवित्रवत्। पवित्रेण पुनाहि मा। शुक्रेण
देव दीद्यत्। अग्ने क्रत्वा क्रतूँ रनु॥४६॥

यत्ते पवित्रमर्चिषि। अग्ने विततमन्तरा। ब्रह्म तेन पुनीमहे।
उभाभ्यां देव सवितः। पवित्रेण सवेन च। इदं ब्रह्म पुनीमहे।
वैश्वदेवी पुनती देव्यागात्। यस्यै बह्वीस्तनुवो वीतपृष्ठाः। तया
मदन्तः सधमाद्येषु। वयं स्याम पतयो रयीणाम्॥४७॥

वैश्वानरो रश्मिभिर्मा पुनातु। वातः प्राणेनैषिरो मयोभूः।

द्यावापृथिवी पयसा पयोभिः। ऋतावरी यज्ञिये मा पुनीताम्।
बृहद्भिः सवितस्तृभिः। वर्षिष्ठैर्देव मन्मभिः। अग्ने दक्षैः पुनाहि
मा। येन देवा अपुनत। येनाऽऽपो दिव्यं कशः। तेन दिव्येन
ब्रह्मणा॥ ४८॥

इदं ब्रह्म पुनीमहे। यः पावमानीरध्येति। ऋषिभिः सम्भृतं
रसम्। सर्वं स पूतमश्नाति। स्वदितं मातरिश्चना।
पावमानीर्यो अध्येति। ऋषिभिः सम्भृतं रसम्। तस्मै
सरस्वती दुहे। क्षीरं सर्पिर्मधूदकम्। पावमानीः
स्वस्त्ययनीः॥ ४९॥

सुदुघा हि पयस्वतीः। ऋषिभिः सम्भृतो रसः। ब्राह्मणेष्वमृतं
हितम्। पावमानीर्दिशन्तु नः। इमं लोकमथो अमुम्।
कामान्तसमर्धयन्तु नः। देवीर्देवैः समाभृताः। पावमानीः
स्वस्त्ययनीः। सुदुघा हि घृतश्चुतः। ऋषिभिः सम्भृतो
रसः॥ ५०॥

ब्राह्मणेष्वमृतं हितम्। येन देवाः पवित्रेण। आत्मानं पुनते
सदा। तेन सहस्रधारेण। पावमान्यः पुनन्तु मा। प्राजापत्यं
पवित्रम्। शतोद्यामं हिरण्मयम्। तेन ब्रह्मविदो वयम्। पूतं
ब्रह्म पुनीमहे। इन्द्रः सुनीती सह मा पुनातु। सोमः स्वस्त्या
वरुणः समीच्या। यमो राजा प्रमृणाभिः पुनातु मा। जातवेदा
मोर्जयन्त्या पुनातु॥ ५१॥

अनुं रयीणां ब्रह्मणा स्वस्त्ययनीः सुदुघा हि घृतश्चुत ऋषिभिः सम्भृतो रसः पुनातु त्रीणि

च॥ [८]

प्रजा वै सत्रमासत तपस्तप्यमाना अजुह्वतीः। देवा
अपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्तम-
जुहवुः। तेनार्धमास ऊर्जमवारुन्धत। तस्मादर्धमासे देवा
इज्यन्ते। पितरोऽपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्।
तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन मास्यूर्जमवारुन्धत।
तस्मान्मासि पितृभ्यः क्रियते। मनुष्या अपश्यञ्चमसं
घृतस्य पूर्णं स्वधाम्॥५२॥

तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन द्वयीमूर्जमवारुन्धत।
तस्माद्विरहो मनुष्येभ्य उपह्रियते। प्रातश्च सायं च।
पशवोऽपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्त-
मजुहवुः। तेन त्रयीमूर्जमवारुन्धत। तस्मात्रिरहः पशवः
प्रेरते। प्रातः सङ्गवे सायम्। असुरा अपश्यञ्चमसं घृतस्य
पूर्णं स्वधाम्॥५३॥

तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन संवत्सर ऊर्जमवारुन्धत।
ते देवा अमन्यन्त। अमी वा इदमभूवन्। यद्वयं स्म
इति। त एतानि चातुर्मास्यान्यपश्यन्। तानि निरवपन्।
तैरेवैषान्तामूर्जमवृञ्जत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥५४॥

यद्यजते। यामेव देवा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावरुन्धे।
यत्पितृभ्यः करोति। यामेव पितर ऊर्जमवारुन्धत।
तान्तेनावरुन्धे। यदावसथेऽन्नं हरन्ति। यामेव मनुष्या

ऊर्ज॑म॒वारु॑न्धत। तान्ते॒नाव॑रुन्धे। यद्दक्षि॑णां ददा॑ति॥५५॥

यामे॒व प॒शव॑ ऊर्ज॑म॒वारु॑न्धत। तान्ते॒नाव॑रुन्धे। यच्चा॑तुर्मा॒स्यैर्-
यज॑न्ते। यामे॒वासु॑रा ऊर्ज॑म॒वारु॑न्धत। तान्ते॒नाव॑रुन्धे।
भव॑त्या॒त्मना॑। परा॑स्य॒ भ्रातृ॑व्यो भवति। वि॒राजो॑ वा
ए॒षा वि॒क्रान्तिः॑। यच्चा॑तुर्मा॒स्यानि॑। वैश्व॑दे॒वेना॒स्मिँल्लो॒के
प्रत्य॑तिष्ठत्। व॒रुण॑प्र॒घासै॒रन्तरि॑क्षे। सा॒कमे॒धैर॒मुष्मिँल्लो॒के। ए॒ष
ह॒ त्वावै॑तत्सर्वं भवति। य ए॒वं वि॒द्वाऽश्वा॑तुर्मा॒स्यैर्यज॑न्ते॥५६॥

म॒नुष्या॑ अपश्यश्चम॒सं घृत॑स्य॒ पूर्ण॑ऽ स्व॒धाम॑सु॒रा अपश्यश्चम॒सं घृत॑स्य॒ पूर्ण॑ऽ स्व॒धाम॑सु॒रा
ददा॑त्यतिष्ठच्च॒त्वारि॑ च॥ [९]

अ॒ग्निर्वा॑व सं॒वत्स॒रः। आ॒दि॒त्यः प॑रि॒वत्स॒रः। च॒न्द्रमा॑
इ॒दाव॑त्स॒रः। वा॒युर॑नु॒वत्स॒रः। यद्वै॑श्वदे॒वेन॒ यज॑न्ते। अ॒ग्निमे॒व
तत्सं॑वत्स॒रमा॑प्नोति। तस्मा॑द्वैश्वदे॒वेन॒ यज॑मानः। सं॒वत्स॒रीणा॑ऽ
स्व॒स्तिमा॑शा॒स्तु इ॒त्याशा॑सीत। यद्वै॑रुणप्र॒घासै॒र्यज॑न्ते।
आ॒दि॒त्यमे॒व तत्प॑रि॒वत्स॒रमा॑प्नोति॥५७॥

तस्मा॑द्वैरुणप्र॒घासै॒र्यज॑मानः। प॒रि॒वत्स॒रीणा॑ऽ स्व॒स्तिमा॑शा॒स्तु
इ॒त्याशा॑सीत। यत्सा॑कमे॒धैर्यज॑न्ते। च॒न्द्रम॑समे॒व तदि॑दावत्स॒र-
मा॑प्नोति। तस्मा॑त्सा॒कमे॒धैर्यज॑मानः। इ॒दाव॑त्स॒रीणा॑ऽ
स्व॒स्तिमा॑शा॒स्तु इ॒त्याशा॑सीत। यत्पि॑तृय॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते। दे॒वाने॒व
तद॒न्वव॑स्यति। अथ॒वा अ॑स्य वा॒युश्चा॑नु॒वत्स॒रश्चा॑प्री॒ता-
वुच्छि॑ष्येते। यच्छु॑नासी॒रीये॑ण॒ यज॑न्ते॥५८॥

वा॒युमे॒व तद॑नु॒वत्स॒रमा॑प्रोति। तस्मा॑च्छु॒नासी॒रीये॑ण
 यज॑मानः। अ॒नु॒वत्स॒रीणां॑ स्व॒स्तिमा॑शास्तु इत्याशासीत।
 सं॒वत्स॒रं वा ए॒ष ई॒प्स॒तीत्या॑हुः। यश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्य॑जत इति।
 ए॒ष ह॒ त्वे सं॑वत्स॒रमा॑प्रोति। य ए॒वं वि॒द्वाश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्य॑जते।
 वि॒श्वे दे॒वाः स॒मय॑जन्त। तेऽग्नि॑मे॒वाय॑जन्त। त ए॒तं
 लो॒कम॑जयन्॥ ५९॥

यस्मि॑न्नाग्निः। यद्वै॑श्वदे॒वेन॒ यज॑ते। ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति।
 यस्मि॑न्नाग्निः। अ॒ग्नेरे॒व सा॒युज्य॑मुपैति। य॒दा वै॑श्वदे॒वेन॒
 यज॑ते। अथ॑ सं॒वत्स॒रस्य॑ गृ॒हप॑तिमाप्रोति। य॒दा सं॑वत्स॒रस्य॑
 गृ॒हप॑तिमाप्रोति। अथ॑ स॒हस्र॑या॒जिन॑माप्रोति। य॒दा
 स॒हस्र॑या॒जिन॑माप्रोति॥ ६०॥

अथ॑ गृ॒हमे॒धिन॑माप्रोति। य॒दा गृ॒हमे॒धिन॑माप्रोति।
 अथा॑ग्निर्भवति। य॒दाग्नि॑र्भवति। अथ॑ गो॒र्भवति॑। ए॒षा
 वै वै॑श्वदे॒वस्य॒ मात्रा॑। ए॒तद्वा ए॒तेषा॑म॒वम॑म्। अतो॑तो वा
 उ॒त्तरा॑णि श्रेयांसि॑ भवन्ति। यद्वि॒श्वे दे॒वाः स॒मय॑जन्त।
 तद्वै॑श्वदे॒वस्य॑ वैश्वदे॒वत्व॑म्॥ ६१॥

अथा॑ऽऽदि॒त्यो वरु॑ण॒ः रा॑जानं वरुणप्रघा॒सैर्य॑जत। स
 ए॒तं लो॒कम॑जयत्। यस्मि॑न्नादि॒त्यः। यद्वरु॑णप्रघा॒सैर्य॑जते।
 ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति। यस्मि॑न्नादि॒त्यः। आ॒दि॒त्यस्यै॒व
 सा॒युज्य॑मुपैति। यदा॑दि॒त्यो वरु॑ण॒ः रा॑जानं वरुणप्रघा॒सै-
 र्य॑जत। तद्वरु॑णप्रघा॒सानां॑ वरुणप्रघा॒सत्व॑म्। अथ॑ सोमो॒

राजा छन्दांसि साकमेधैरयजत॥६२॥

स एतं लोकमजयत्। यस्मिंश्चन्द्रमा विभाति।
यत्साकमेधैरयजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिंश्चन्द्रमा
विभाति। चन्द्रमस एव सायुज्यमुपैति। सोमो वै
चन्द्रमाः। एष ह त्वै साक्षात्सोमं भक्षयति। य एवं
विद्वान्त्साकमेधैरयजते। यत्सोमश्च राजा छन्दांसि च
समैधन्त॥६३॥

तत्साकमेधानां साकमेधत्वम्। अथर्तवः पितरः प्रजापतिं
पितरं पितृयज्ञेनायजन्त। त एतं लोकमजयन्। यस्मिन्नृतवः।
यत्पितृयज्ञेन यजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्नृतवः।
ऋतूनामेव सायुज्यमुपैति। यदृतवः पितरः प्रजापतिं पितरं
पितृयज्ञेनायजन्त। तत्पितृयज्ञस्य पितृयज्ञत्वम्॥६४॥

अथौषधय इमं देवं त्र्यम्बकैरयजन्त प्रथेमहीति। ततो वै
ता अग्रथन्त। य एवं विद्वांस्त्र्यम्बकैरयजते। प्रथते प्रजयां
पशुभिः। अथ वायुः परमेष्ठिनं शुनासीरीयेणायजत। स
एतं लोकमजयत्। यस्मिन्वायुः। यच्छुनासीरीयेण यजते।
एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्वायुः॥६५॥

वायोरेव सायुज्यमुपैति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्र
चातुर्मास्ययाजी मीयता (३) न प्रमीयता (३) इति।
जीवन्वा एष ऋतूनप्येति। यदि वसन्ता प्रमीयते। वसन्तो
भवति। यदि ग्रीष्मे ग्रीष्मः। यदि वर्षासु वर्षाः। यदि शरदि

श॒रत्। य॒दि हे॒मन् हे॒मन्तः। ऋ॒तुर्भू॒त्वा सं॒वत्स॒रम॒प्येति॑।
सं॒वत्स॒रः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ति॒र्वावैषः॥६६॥

परिवत्सरमाप्नोति शुनासीरीयेण यजंतेऽजयन्त्सहस्रयाजिनमाप्नोति वैश्वदेवत्व९ सांकमेधैरयजत
समेधन्त पितृयज्ञत्वं जयति यस्मिन्वायुरहेमन्तस्त्रीणि च॥—————[१०]

उ॒भये॑ यु॒व९ सु॒राम॒मुद॑स्था॒न्नि वै यस्य॑ प्रातः स॒वन् एकै॑कोऽसु॒र्यं प॒व॑मानः प्र॒जा वै
स॒त्रमा॑सता॒ग्नि॒र्वाव सं॒वत्स॒रो दश॑॥१०॥

उ॒भये॑ वा उद॑स्था॒त्सर्वा॑भिर्मध्यतोऽत्र॒ वाव ब्रा॑ह्म॒णेष्व॑थं गृह॑मे॒धिन॒९ षट्॑र्थाष्टिः॥६६॥

उ॒भये॑ वा वैषः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

अग्नेः कृत्तिकाः। शुक्रं परस्ताज्ज्योतिरवस्तात्। प्रजापते रोहिणी। आपः परस्तादोषधयोऽवस्तात्। सोमस्येन्वका विततानि। परस्ताद्वयन्तोऽवस्तात्। रुद्रस्य बाहू। मृगयवः परस्ताद्विक्षारोऽवस्तात्। अदित्यै पुनर्वसू। वातः परस्तादार्द्रमवस्तात्॥१॥

बृहस्पतेस्तिष्यः। जुह्वतः परस्ताद्यजमाना अवस्तात्। सर्पाणामाश्रेषाः। अभ्यागच्छन्तः परस्तादभ्यानृत्यन्तोऽवस्तात्। पितृणां मघाः। रुदन्तः परस्तादपभ्रंशोऽवस्तात्। अर्यम्णः पूर्वे फल्गुनी। जाया परस्तादृषभोऽवस्तात्। भगस्योत्तरे। बृहत्तवः परस्ताद्वहमाना अवस्तात्॥२॥

देवस्य सवितुरहस्तः। प्रसवः परस्तात्सनिर्वस्तात्। इन्द्रस्य चित्रा। ऋतं परस्तात्सत्यमवस्तात्। वायोर्निष्ठा व्रततिः। परस्तादसिद्धिरवस्तात्। इन्द्राग्नियोर्विशाखे। युगानि परस्तात्कृषमाणा अवस्तात्। मित्रस्यानूराधाः। अभ्यारोहत्परस्तादभ्यारूढमवस्तात्॥३॥

इन्द्रस्य रोहिणी। शृणत्परस्तात्प्रतिशृणदवस्तात्। निर्ऋत्यै मूलवर्हणी। प्रतिभञ्जन्तः परस्तात्प्रतिशृणन्तोऽवस्तात्। अपां पूर्वा अषाढाः। वर्चः परस्तात्समितिरवस्तात्। विश्वेषां देवानामुत्तराः। अभिजयत्परस्तादभिजितमवस्तात्। विष्णोः

श्रो॒णा पृ॒च्छमा॑नाः। प॒रस्ता॒त्पन्था॑ अवस्ता॑त्॥४॥

वसू॑ना॒ऽश्रु॑ वि॒ष्टाः। भू॒तं प॒रस्ता॒द्भूति॑रवस्ता॑त्। इन्द्र॑स्य
श॒तभि॑षक्। वि॒श्वव्य॑चाः प॒रस्ता॑द्वि॒श्वक्षि॑तिरवस्ता॑त्।
अ॒जस्यै॑कप॒दः पूर्वे॑ प्रो॒ष्ठप॒दाः। वैश्वान॑रं प॒रस्ता॑द्वैश्व॒वस॒वम॒-
वस्ता॑त्। अहे॑र्बु॒ध्रिय॒स्योत्त॑रे। अ॒भिषि॑ञ्चन्तः प॒रस्ता॑दभि॒-
षु॒ण्वन्तो॒ऽवस्ता॑त्। पू॒ष्णो रे॒वती॑। गा॒वं प॒रस्ता॑द्वत्सा
अ॒वस्ता॑त्। अ॒श्विनो॑रश्व॒युजौ॑। ग्रामः॑ प॒रस्ता॑त्सेना॒ऽवस्ता॑त्।
य॒मस्या॑प॒भर॑णीः। अ॒प॒कर्ष॑न्तः प॒रस्ता॑दप॒वह॑न्तो॒ऽवस्ता॑त्।
पूर्णा॑ प॒श्चाद्य॑त्ते दे॒वा अ॒दधुः॑॥५॥

आ॒र्द्रम॒वस्ता॑द्ब॒र्हमा॑ना अवस्ता॑द्भ्या॒रूढम॒वस्ता॑त्पन्था॑ अवस्ता॑द्वत्सा अवस्ता॑त्पञ्च च॥—[१]

यत्पु॒ण्यं नक्ष॑त्रम्। तद्व॒द्वुर्वी॑तोपव्युषम्। य॒दा वै सूर्य॑ उ॒देति॑।
अथ॑ नक्ष॑त्रं नैति॑। याव॑न्ति तत्र॒ सूर्यो॑ गच्छे॑त्। यत्र॑ जघ॒न्यं
पश्ये॑त्। ताव॑न्ति कुर्वीत यत्का॒री स्या॑त्। पु॒ण्या॒ह ए॒व कु॑रुते।
ए॒व५ ह॒ वै य॒ज्ञेषु॑ च श॒तद्यु॑म्नं च मा॒त्स्यो नि॑रवसाय॒यां
च॑कार॥६॥

यो वै न॑क्ष॒त्रिय॑ प्र॒जाप॑तिं वेद॑। उ॒भयो॑रेनं लो॒कयो॑र्विदुः। हस्त॑
ए॒वास्य॒ हस्तः॑। चि॒त्रा शि॑रः। नि॒ष्ट्या हृ॑दयम्। ऊ॒रू वि॑शा॒खे।
प्र॒ति॒ष्ठाऽनू॑रा॒धाः। ए॒ष वै न॑क्ष॒त्रियः॑ प्र॒जाप॑तिः। य ए॒वं वेद॑।
उ॒भयो॑रेनं लो॒कयो॑र्विदुः॥७॥

अ॒स्मि॒श्चामु॒ष्मि॒श्च। यां का॒मये॑त दु॒हित॑रं प्रि॒या

स्यादिति। तां निष्ठायां दद्यात्। प्रियैव भवति। नेव तु पुनरागच्छति। अभिजिन्नाम् नक्षत्रम्। उपरिष्ठादष्टाढानाम्। अवस्ताच्छ्रोणायै। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवास्तस्मिन्नक्षत्रेऽभ्यजयन्॥८॥

यदभ्यजयन्। तदभिजितोऽभिजित्वम्। यं कामयेतानप-
ज्यं जयेदिति। तमेतस्मिन्नक्षत्रे यातयेत्। अनपज्यमेव
जयति। पापपराजितमिव तु। प्रजापतिः पशूनसृजत।
ते नक्षत्रं नक्षत्रमुपातिष्ठन्त। ते समावन्त एवाभवन्। ते
रेवतीमुपातिष्ठन्त॥९॥

ते रेवत्यां प्राभवन्। तस्माद्रेवत्यां पशूनां कुर्वीत।
यत्किं चार्वाचीन्५ सोमात्। प्रैव भवन्ति। सुलिलं वा
इदमन्तरासीत्। यदतरन्। तत्तारकाणां तारकत्वम्। यो
वा इह यजते। अमुं स लोकं नक्षते। तन्नक्षत्राणां
नक्षत्रत्वम्॥१०॥

देवगृहा वै नक्षत्राणि। य एवं वेद। गृह्यैव भवति।
यानि वा इमानि पृथिव्याश्चित्राणि। तानि नक्षत्राणि।
तस्मादश्लीलनामश्चित्रे। नावस्येन्न यजेत। यथा पापाहे
कुरुते। तादृगेव तत्। देवनक्षत्राणि वा अन्यानि॥११॥

यमनक्षत्राण्यन्यानि। कृत्तिकाः प्रथमम्। विशाखे उत्तमम्।
तानि देवनक्षत्राणि। अनूराधाः प्रथमम्। अपभरणीरुत्तमम्।
तानि यमनक्षत्राणि। यानि देवनक्षत्राणि। तानि दक्षिणेन

परि॑यन्ति। यानि॑ यमनक्ष॒त्राणि॑॥१२॥

तान्युत्त॑रेण। अन्वे॑षामरा॒त्स्मेति॑। तद॑नूरा॒धाः। ज्ये॒ष्ठमे॑षाम-
वधि॒ष्मेति॑। तज्ये॑ष्ठ॒घ्नी। मूल॑मेषामवृक्षा॒मेति॑। तन्मूल॑वर्ह॒णी।
यन्नास॑हन्त। तद॑षा॒ढाः। यद॑श्लो॒णत्॥१३॥

तच्छ्रो॒णा। यद॑शृ॒णोत्। तच्छ्र॑वि॒ष्टाः। यच्छ्र॑तमभिषज्यन्।
तच्छ्र॑तभिषक्। प्रो॒ष्ठप॑देषूदयच्छन्त। रे॒वत्या॑मरवन्त।
अ॒श्वयु॑जोरयुञ्जत। अ॒प॒भर॑णीष्वपावहन्। तानि॒ वा ए॒तानि॑
यमनक्ष॒त्राणि॑। यान्ये॒व दै॑वनक्ष॒त्राणि॑। तेषु॑ कुर्वीत यत्का॒री
स्यात्। पु॒ण्या॒ह ए॒व कुरु॑ते॥१४॥

च॒का॒रे॒वं वेदो॑भयोरेनं लो॒कयो॑र्विदुरजयत्रेवतीमुपातिष्ठन्त नक्षत्रत्वमन्यानि यानि यमनक्षत्राण्यश्लोणद्यम-
नक्षत्राणि त्रीणि च॥

[२]

दे॒वस्य॑ सवि॒तुः प्रा॒तः प्र॑स॒वः प्रा॒णः। वरु॑णस्य सा॒यमा॑स॒वो-
ऽपानः॑। यत्प्र॑तीचीनं प्रा॒तस्त॑नात्। प्रा॒चीनं॑ सङ्ग॒वात्। ततो॑
दे॒वा अ॑ग्नि॒ष्टोमं॑ निर॑मिमत। तत्तदा॑त्तवीर्यं निर्मा॒र्गः। मि॒त्रस्य॑
सङ्ग॒वः। तत्पु॒ण्यं तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॑त्तर्हि प॒शवः॑ स॒माय॑न्ति।
यत्प्र॑तीचीनं सङ्ग॒वात्॥१५॥

प्रा॒चीनं॑ म॒ध्यं दि॑नात्। ततो॑ दे॒वा उ॒क्थ्यं॑ निर॑मिमत।
तत्तदा॑त्तवीर्यं निर्मा॒र्गः। बृह॒स्पते॑र्म॒ध्यं दि॑नः। तत्पु॒ण्यं
तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॑त्तर्हि ते॒क्ष्णि॑ष्ठं तपति। यत्प्र॑तीचीनं म॒ध्यं
दि॑नात्। प्रा॒चीनं॑मपरा॒ह्णात्। ततो॑ दे॒वाः षोड॒शिनं॑ निर॑मिमत।

तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः॥१६॥

भग॑स्यापरा॒हः। तत्पु॑ण्यं तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॑दपरा॒ह्णे कु॑मा॒र्यो
भग॑मिच्छ॒मानाश्चर॑न्ति। यत्प्र॑ती॒चीन॑मपरा॒ह्णात्। प्रा॒चीन॑
सा॒यात्। ततो॑ दे॒वा अ॑तिरा॒त्रं निर॑मिमत्। तत्तदात्त॑वीर्यं
निर्मा॑र्गः। वरु॑णस्य सा॒यम्। तत्पु॑ण्यं तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॑त्तर्हि
नानृ॑तं वदेत्॥१७॥

ब्रा॒ह्म॒णो वा अ॑ष्टावि॒ंशो नक्ष॑त्राणाम्। स॒मा॒नस्या॒हः पञ्च॑
पु॒ण्यानि॑ नक्ष॑त्राणि। च॒त्वार्य॑श्ची॒लानि॑। तानि॑ न॒व। यच्च॑
पर॒स्तान्नक्ष॑त्राणां यच्चा॒वस्ता॑त्। तान्येका॑दश। ब्रा॒ह्म॒णो
द्वा॑दशः। य ए॒वं वि॒द्वान्त्संवत्स॑रं व्र॒तं चर॑ति। सं॒वत्स॑रेणै॒वास्य॑
व्र॒तं गुप्तं॑ भ॒वति॑। स॒मा॒नस्या॒हः पञ्च॑ पु॒ण्यानि॑ नक्ष॑त्राणि।
च॒त्वार्य॑श्ची॒लानि॑। तानि॑ न॒व। आ॒ग्नेयी॑ रात्रिः। ऐ॒न्द्रम॑हः।
तान्येका॑दश। आ॒दित्यो॑ द्वा॑दशः। य ए॒वं वि॒द्वान्त्संवत्स॑रं व्र॒तं
चर॑ति। सं॒वत्स॑रेणै॒वास्य॑ व्र॒तं गुप्तं॑ भ॒वति॑॥१८॥

सङ्ग॒वा॒र्थोऽंशि॑न् निर्मिमत् तत्तदात्तवीर्यं निर्मा॑र्गो वंदे॒द्भवति॑ स॒मा॒नस्या॒हः पञ्च॑ पु॒ण्यानि॑
नक्ष॑त्राण्यष्टौ च॥ _____[३]

ब्र॒ह्म॒वादि॑नो वदन्ति। कति॑ पात्रा॑णि य॒ज्ञं वह॑न्तीति।
त्रयो॑द॒शेति॑ ब्रूयात्। स यद्वृ॒यात्। कस्तानि॑ निर॑मिमी॒तेति॑।
प्र॒जाप॑तिरिति॑ ब्रूयात्। स यद्वृ॒यात्। कुत॑स्तानि॑
निर॑मिमी॒तेति॑। आ॒त्मन् इति॑। प्रा॒णापा॒नाभ्या॑मे॒वोपा॑-

श्वन्तर्यामौ निरमिमीत॥१९॥

व्यानादुपा९शुसर्वनम्। वाच ऐन्द्रवायवम्। दक्षऋतुभ्यां
मैत्रावरुणम्। श्रोत्रादाश्विनम्। चक्षुषः शुक्रामन्थिनौ। आत्मन
आग्रयणम्। अङ्गेभ्य उक्थ्यम्। आयुषो ध्रुवम्। प्रतिष्ठायां
ऋतुपात्रे। यज्ञं वाव तं प्रजापतिर्निरमिमीत। स निर्मितो
नाद्धियत् समं ह्वीयत्। स एतान्प्रजापतिरपिवापानपश्यत्।
तां निरवपत्। तैर्वै स यज्ञमप्यवपत्। यदपिवापा भवन्ति।
यज्ञस्य धृत्या असंह्वयाय॥२०॥

उपा९श्वन्तर्यामौ निरमिमीतामिमीत् षट्॥ [४]

ऋतमेव परमेष्ठि। ऋतं नात्येति किञ्चन। ऋते समुद्र
आहितः। ऋते भूमिरियञ्श्रिता। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा।
तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य
तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये।
तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि
वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्। तद्वृतं तच्छ्रुकेयम्। तेन शकेयं तेन
राध्यासम्॥२१॥

यद्घर्मः पर्यवर्तयत्। अन्तान्पृथिव्या दिवः। अग्निरीशान्
ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः
सह। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा।
शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य
नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये।

शिवेनास्योपं वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्।
तद्वृतं तच्छ्रुकेयम्। तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥२२॥

यो अस्याः पृथिव्यास्त्वचि। निवर्तयत्योषधीः। अग्निरीशान्
ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः
सह। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा।
शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य
नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये।
शिवेनास्योपं वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्।
तद्वृतं तच्छ्रुकेयम्। तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥२३॥

एकं मासमुदसृजत्। परमेष्ठी प्रजाभ्यः। तेनाभ्यो मह
आवहत्। अमृतं मर्त्याभ्यः। प्रजामनु प्र जायसे। तदु ते
मर्त्यामृतम्। येन मासा अर्धमासाः। ऋतवः परिवत्सराः।
येन ते ते प्रजापते। ईजानस्य न्यवर्तयन्। तेनाहमस्य
ब्रह्मणा। निवर्तयामि जीवसे। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा।
तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य
तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये।
तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योपं वर्तये। शग्मेनास्याभि
वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्। तद्वृतं तच्छ्रुकेयम्। तेन शकेयं तेन
राध्यासम्॥२४॥

परिवर्तये सहाभिवर्तय उष्णिहा राध्यासं न्यवर्तयन्नुपवर्तये चत्वारि च। (ऋतमेव षोडश।

यदधर्मो यो अस्याः सप्तदशसप्तदश। एकं मासं चतुर्विंशतिः)॥ [५]

दे॒वा वै यद्य॑ज्ञेऽकुर्व॑त। तदसु॑रा अकुर्व॑त। तेऽसु॑रा ऊ॒र्ध्वं
पृ॒ष्ठेभ्यो॑ नाप॑श्यन्। ते केशा॑न॒ग्रेऽव॑पन्त। अथ॒ श्मश्रू॑णि।
अथो॑पप॒क्षौ। तत॑स्तेऽवा॑श्च आयन्। परा॑ऽभवन्। यस्यै॒वं
व॑पन्ति। अवा॑डेति॥२५॥

अथो॑ परै॒व भ॑वति। अथ॑ दे॒वा ऊ॒र्ध्वं पृ॒ष्ठेभ्यो॑ऽपश्यन्। त
उ॑पप॒क्षाव॑ग्रेऽव॑पन्त। अथ॒ श्मश्रू॑णि। अथ॒ केशा॑न्। तत॑स्ते-
ऽभवन्। सु॒व॒र्गं लो॒कमा॑यन्। यस्यै॒वं व॑पन्ति। भव॑त्या॒त्मना॑।
अथो॑ सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति॥२६॥

अथै॒तन्मनु॑र्व॒त्रे मि॑थुनम॑पश्यत्। स श्मश्रू॑ण्यग्रेऽव॑पत।
अथो॑पप॒क्षौ। अथ॒ केशा॑न्। ततो॒ वै स प्रा॑जायत प्र॒जया॑
प॒शुभिः॑। यस्यै॒वं व॑पन्ति। प्र प्र॒जया॑ प॒शुभिर्मि॑थुनैर्जा॑यते।
दे॒वासु॑राः संय॑त्ता आसन्। ते सं॑वत्स॒रे व्याय॑च्छन्त।
तान्दे॒वाश्चातु॑र्मा॒स्यैरे॒वाभि प्रायु॑ञ्जत॥२७॥

वै॒श्वदे॒वेन॑ च॒तुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जतेन्द्रा॑जानः। ताञ्छी॒रुषं॑ नि
चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च। व॒रुण॑प्र॒घासै॑श्चतुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जत॒
वरु॑णरा॒जानः॑। ताञ्छी॒रुषं॑ नि चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च।
सा॒कमे॒धैश्च॑तुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जत॒ सोम॑रा॒जानः॑। ताञ्छी॒रुषं॑
नि चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च। या सं॑वत्स॒र उ॑पजी॒वाऽऽसी॑त्।
तामे॑षामवृ॑ञ्जत। ततो॑ दे॒वा अभ॑वन्। परा॑ऽसु॒राः॥२८॥

य ए॒वं वि॒द्वाश्चातु॑र्मा॒स्यैर्य॑जते। भ्रातृ॑व्यस्यै॒व मा॒सो वृ॑त्का।

शी॒र्षं नि च॑ वर्तय॑ते परि॑ च। यैषा संवत्स॒र उ॑पजी॒वा।
वृ॒द्धे तां भ्रातृ॑व्यस्य। क्षु॒धाऽस्य॒ भ्रातृ॑व्यः परा॑ भवति।
लो॒हिता॒य॒सेन॒ नि वर्त॑यते। यद्वा इ॒माम॒ग्नि॒र॒ऋता॒वाग॑ते
निव॑र्तयति। ए॒तदे॒वैना॑रू॒पं कृ॒त्वा निव॑र्तयति। सा ततः
श्व॒श्वो भूय॑सी॒ भव॑न्त्येति॥२९॥

प्र जा॑यते। य ए॒वं वि॒द्वान्लो॒हिता॒य॒सेन॑ निव॑र्तयते। ए॒तदे॒व रू॒पं
कृ॒त्वा नि वर्त॑यते। स ततः श्व॒श्वो भूया॑न्भव॑न्नेति। प्रैव जा॑यते।
त्रे॒ण्या श॑ल॒ल्या नि वर्त॑येत। त्री॒णि त्री॒णि वै दे॒वाना॑मृ॒द्धानि॑।
त्री॒णि छ॑न्दा॑र॒सि। त्री॒णि स॑व॒नानि॑। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः॥३०॥

ऋ॒ध्यामे॒व तद्वी॑र्य ए॒षु लो॒केषु॒ प्रति॑ तिष्ठति। यच्चा॑तुर्मा॒स्य॒या॒ज्या॑त्मनो॒ नाव॑द्येत्। दे॒वेभ्य॒ आवृ॑क्ष्येत्। च॒तृषु च॑तृषु मा॒सेषु॒
नि वर्त॑येत्। प॒रोक्ष॑मे॒व तद्दे॒वेभ्य॒ आ॒त्मनो॑ऽव॑द्य॒त्यना॑व्र॒स्काय॑।
दे॒वानां॒ वा ए॒ष आनी॑तः। यश्चा॑तुर्मा॒स्यया॑जी। य ए॒वं वि॒द्वान्नि
च॑ वर्तय॑ते परि॑ च। दे॒वता॑ ए॒वाप्ये॑ति। नास्य॑ रु॒द्रः प्र॒जां
प॒शून्भि म॑न्यते॥३१॥

ए॒त्येत्य॑यु॒ञ्जता॑सुरा ए॒ति लो॒का म॑न्यते॥ [६]

आयु॑षः प्रा॒णर॑ सन्त॑नु। प्रा॒णाद॑पा॒नर॑ सन्त॑नु। अ॒पा॒ना॒द्वा॒नर॑
सन्त॑नु। व्या॒नाच्चक्षुः॑ सन्त॑नु। चक्षु॑षः श्रोत्र॑र॒ सन्त॑नु।
श्रोत्रा॑न्मनः सन्त॑नु। मन॑सो वाच॑र॒ सन्त॑नु। वा॒च आ॒त्मान॑र॒
सन्त॑नु। आ॒त्मनः॑ पृथि॒वीर॑ सन्त॑नु। पृथि॒व्या अ॒न्तरि॑क्ष॑र॒
सन्त॑नु। अ॒न्तरि॑क्षा॒द्वि॒वर॑ सन्त॑नु। दि॒वः सु॒वः सन्त॑नु॥३२॥

अन्तरिक्षं सन्तानु द्वे च॥ [७]

इन्द्रो दधीचो अस्थभिः। वृत्राण्यप्रतिष्कृतः। जघान
नवतीर्नवा। इच्छन्नश्वस्य यच्छिरः। पर्वतेष्वपश्रितम्।
तद्विदच्छर्यणावति। अत्राह गोरमन्वत। नाम त्वष्टुरपीच्यम्।
इत्था चन्द्रमसो गृहे। इन्द्रमिद्राथिनो बृहत्॥ ३३॥

इन्द्रमर्केभिरर्किणः। इन्द्रं वाणीरनूषत। इन्द्र इद्धर्योः सचा।
सम्मिश्र आवचो युजा। इन्द्रो वज्री हिरण्ययः। इन्द्रो दीर्घाय
चक्षसे। आ सूर्यं रोहयद्विवि। वि गोभिरद्रिमैरयत्। इन्द्र
वाजेषु नो अवा। सहस्रप्रधनेषु च॥ ३४॥

उग्र उग्राभिरूतिभिः। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय
हन्तवे। स वृषा वृषभो भुवत्। इन्द्रः स दामने कृतः।
ओजिष्ठः स बलं हितः। द्युम्नी श्लोकी स सौम्यः। गिरा वज्रो
न सम्भृतः। सबलो अनपच्युतः। ववक्षुरुग्रो अस्तृतः॥ ३५॥

बृहचास्तृतः॥ [८]

देवासुराः संयत्ता आसन्। स प्रजापतिरिन्द्रं ज्येष्ठं पुत्रमप
न्यधत्त। नेदेनमसुरा बलीयांसोऽहनन्निति। प्रह्लादो ह वै
कायाधवः। विरोचनं स्वं पुत्रमप न्यधत्त। नेदेनं देवा
अहनन्निति। ते देवाः प्रजापतिमुपसमेत्योचुः। नाराजकस्य
युद्धमस्ति। इन्द्रमन्विच्छामेति। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छन्॥ ३६॥

तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दन्। तमिष्टिभिरन्वैच्छन्। तमिष्टिभिरन्व-

विन्दन्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्टयो ह वै नाम। ता इष्टयु
इत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। तस्मा
एतमाग्नावैष्णवमेकादशकपालं दीक्षणीयं निरवपन्।
तदपद्रुत्यातन्वत। तान्पत्नीसंयाजान्तु उपानयन्॥३७॥

ते तदन्तमेव कृत्वोदद्रवन्। ते प्रायणीयमभि समारोहन्।
तदपद्रुत्यातन्वत। ताञ्छुय्वन्तु उपानयन्। ते तदन्तमेव
कृत्वोदद्रवन्। त आतिथ्यमभि समारोहन्। तदपद्रुत्यातन्वत।
तानिडान्तु उपानयन्। ते तदन्तमेव कृत्वोदद्रवन्। तस्मादेता
एतदन्ता इष्टयः सन्तिष्ठन्ते॥३८॥

एव९ हि देवा अकुर्वत। इति देवा अकुर्वत। इत्यु वै मनुष्याः
कुर्वते। ते देवा ऊचुः। यद्वा इदमुच्चैर्यज्ञेन चराम। तन्नोऽसुराः
पाप्माऽनुविन्दन्ति। उपा९शूपसदा चराम। तथा नोऽसुराः
पाप्मा नानुवेत्स्यन्तीति। त उपा९शूपसदमतन्वत। तिस्र एव
सामिधेनीरनूच्य॥३९॥

स्रुवेणाधारमाधार्य। तिस्रः पराचीराहुतीरहुत्वा। स्रुवेणोपसदं
जुह्वां चक्रुः। उग्रं वचो अपावधीन्त्वेपं वचो अपावधी९
स्वाहेति। अशनयापिपासे ह वा उग्रं वचः। एनश्च वैरहत्यं
च त्वेषं वचः। एत९ ह वाव तच्चतुर्धाविहितं पाप्मानं
देवा अपजघ्निरे। तथो एवैतदेवंविद्यजमानः। तिस्र एव
सामिधेनीरनूच्य। स्रुवेणाधारमाधार्य॥४०॥

तिस्रः पराचीराहुतीरहुत्वा। सुवेणोपसदं जुहोति। उग्रं वचो
 अपावधीन्त्वेपं वचो अपावधीः स्वाहेति। अशनयापिपासे
 ह वा उग्रं वचः। एनश्च वैरहत्यं च त्वेपं वचः। एतमेव
 तच्चतुर्धाविहितं पाप्मानं यजमानोऽपि हते। तेऽभिनीयेवाहः
 पशुमाऽलभन्त। अहं एव तद्देवा अवर्ति पाप्मानं
 मृत्युमपजघ्निरे। तेनाभिनीयेव रात्रेः प्राचरन्। रात्रिया एव
 तद्देवा अवर्ति पाप्मानं मृत्युमपजघ्निरे॥४१॥

तस्मादभिनीयेवाहः पशुमा लभेत। अहं एव तद्यजमानोऽवर्ति
 पाप्मानं भ्रातृव्यानपि नुदते। तेनाभिनीयेव रात्रेः प्रचरेत्।
 रात्रिया एव तद्यजमानोऽवर्ति पाप्मानं भ्रातृव्यानपि नुदते।
 स एष उपवसथीयेऽहं द्विदेवत्यः पशुरा लभ्यते। द्वयं वा
 अस्मिँल्लोके यजमानः। अस्थि च मांसं च। अस्थि चैव
 तेन मांसं च यजमानः सः स्फुरते। ता वा एताः पञ्च
 देवताः। अग्नीषोमावग्निर्मित्रावरुणौ॥४२॥

पञ्चपञ्ची वै यजमानः। त्वङ्मांसं स्नावाऽस्थिं मज्जा।
 एतमेव तत्पञ्चधाविहितमात्मानं वरुणपाशान्मुञ्चति।
 भेषजतायै निर्वरुणत्वाय। तं सप्तभिश्छन्दाभिः प्रातरह्वयन्।
 तस्मात्सप्त चतुरुत्तराणि छन्दांसि प्रातरनुवाकेऽनूच्यन्ते।
 तमेतयोपसमेत्योपासीदन्। उपोस्मै गायता नर इति।
 तस्मादेतयो बहिष्पवमान उपसद्यः॥४३॥

ऐच्छन्ननयः स्तिष्ठन्तेऽनूच्यानूच्यं सुवेणाधारमाधार्य रात्रिया एव तद्देवा अवर्ति पाप्मानं

मृत्युमपञ्जघ्निरे मित्रावरुणौ नवं च (देवा यजमानो देवा देवा यजमानो यजमानः प्राचरं
प्रचरेदालभन्तालभेत मृत्युमपञ्जघ्निरे भ्रातृव्यान्॥)॥ [९]

स संमुद्र उत्तरतः प्राज्वलद्भूम्यन्तेन। एष वाव स संमुद्रः।
यच्चात्वालः। एष उवेव स भूम्यन्तः। यद्वेद्यन्तः। तदेतत्रिशलं
त्रिपूरुषम्। तस्मात्तं त्रिवितुस्तं खनन्ति। स सुवर्णरजताभ्यां
कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्। तं यदस्या अध्यजनयन्।
तस्मादादित्यः॥४४॥

अथ यत्सुवर्णरजताभ्यां कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्।
साऽस्य कौशिकता। तं त्रिवृताऽभि प्रास्तुवत। तं
त्रिवृताऽददत। तं त्रिवृताऽहरन्। यावती त्रिवृतो मात्रा।
तं पञ्चदशेनाभि प्रास्तुवत। तं पञ्चदशेनाददत। तं
पञ्चदशेनाहरन्। यावती पञ्चदशस्य मात्रा॥४५॥

त९ सप्तदशेनाभि प्रास्तुवत। त९ सप्तदशेनाददत।
त९ सप्तदशेनाहरन्। यावती सप्तदशस्य मात्रा। तस्य
सप्तदशेन ह्रियमाणस्य तेजो हरौऽपतत्। तमेकविंशेनाभि
प्रास्तुवत। तमेकविंशेनाददत। तमेकविंशेनाहरन्।
यावत्येकविंशस्य मात्रा। ते यत्रिवृता स्तुवते॥४६॥

त्रिवृतैव तद्यजमानमाददते। तं त्रिवृतैव हरन्ति। यावती
त्रिवृतो मात्रा। अग्निर्वै त्रिवृत्। यावद्वा अग्नेर्दहतो धूम
उदेत्यानु व्येति। तावती त्रिवृतो मात्रा। अग्नेरेवैनं तत्।
मात्रा९ सायुज्य९ सलोकता गमयन्ति। अथ यत्पञ्चदशेन

स्तुवते। पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते॥४७॥

तं पञ्चदशेनैव हरन्ति। यावती पञ्चदशस्य मात्रा। चन्द्रमा
वै पञ्चदशः। एष हि पञ्चदश्यामपक्षीयते। पञ्चदश्यामापूर्यते।
चन्द्रमस एवैनं तत्। मात्रा५ सायुज्य५ सलोकतां गमयन्ति।
अथ यत्सप्तदशेन स्तुवते। सप्तदशेनैव तद्यजमानमाददते।
त५ सप्तदशेनैव हरन्ति॥४८॥

यावती सप्तदशस्य मात्रा। प्रजापतिर्वै सप्तदशः। प्रजापतेरेवैनं
तत्। मात्रा५ सायुज्य५ सलोकतां गमयन्ति। अथ
यदेकविंशेन स्तुवते। एकविंशेनैव तद्यजमानमाददते।
तमेकविंशेनैव हरन्ति। यावत्येकविंशस्य मात्रा। असौ
वा आदित्य एकविंशः। आदित्यस्यैवैनं तत्॥४९॥

मात्रा५ सायुज्य५ सलोकतां गमयन्ति। ते कुशयौ।
व्यघ्नन्। ते अहोरात्रे अभवताम्। अहरेव सुवर्णाभवत्।
रजता रात्रिः। स यदादित्य उदेति। एतामेव तत्सुवर्णां
कुशीमनु समेति। अथ यदस्तमेति। एतामेव तद्रजतां
कुशीमनुसंविशति। प्रह्लादो ह वै कायाध्रुवः। विरोचनं
स्वं पुत्रमुदास्यत्। स प्रदरोभवत्। तस्मात्प्रदरादुदकं
नाचामेत्॥५०॥

आदित्यः पञ्चदशस्य मात्रा स्तुवते पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते सप्तदशेनैव हरन्त्यादित्यस्यैवैनं
तद्विंशति चत्वारि च॥

ये वै चत्वारः स्तोमाः। कृतं तत्। अथ ये पञ्च। कलिः
सः। तस्माच्चतुष्टोमः। तच्चतुष्टोमस्य चतुष्टोमत्वम्। तदाहुः।
कृतमानि तानि ज्योतींषि। य एतस्य स्तोमा इति।
त्रिवृत्पञ्चदशः सप्तदश एकविंशः॥५१॥

एतानि वाव तानि ज्योतींषि। य एतस्य स्तोमाः।
सोऽब्रवीत्। सप्तदशेन ह्रियमाणो व्यलेशिषि। भिषज्यत
मेति। तमश्विनौ धानाभिरभिषज्यताम्। पूषा कर्मभेण।
भारती परिवापेण। मित्रावरुणौ पयस्यया। तदाहुः॥५२॥

यदश्विभ्यां धानाः। पूष्णः कर्मभः। भारत्यै परिवापः।
मित्रावरुणयोः पयस्याऽथ। कस्मादेतेषां हविषामिन्द्रमेव
यजन्तीति। एता ह्येनं देवता इति ब्रूयात्। एतैर्हविर्भि-
रभिषज्यंस्तस्मादिति। तं वसवोऽष्टाकपालेन प्रातः
सवनेऽभिषज्यन्। रुद्रा एकादशकपालेन माध्यं दिने सवने।
विश्वे देवा द्वादशकपालेन तृतीयसवने॥५३॥

स यदष्टाकपालान्प्रातः सवने कुर्यात्। एकादशकपालान्माध्यं
दिने सवने। द्वादशकपालांस्तृतीयसवने। विलोमं
तद्यज्ञस्य क्रियेत। एकादशकपालानेव प्रातः सवने कुर्यात्।
एकादशकपालान्माध्यं दिने सवने। एकादशकपालां-
स्तृतीयसवने। यज्ञस्य सलोमत्वाय। तदाहुः। यद्वसूनां
प्रातः सवनम्। रुद्राणां माध्यं दिनं सवनम्। विश्वेषां

देवानां तृतीयसवनम्। अथ कस्मादेतेषां हविषामिन्द्रमेव
यजन्तीति। एता ह्येनं देवता इति ब्रूयात्। एतैर्हविर्भिरभि-
षज्य स्तस्मादिति॥५४॥

एकविंश आहुस्तृतीयसवने प्रातः सवनं पञ्च च॥—————[११]

तस्यावाचोऽवपादादबिभयुः। तमेतेषु सप्तसु छन्दः
स्वश्रयन्। यदश्रयन्। तच्छ्रायन्तीयस्य श्रायन्तीयत्वम्।
यदवारयन्। तद्वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्। तस्यावाच
एवावपादादबिभयुः। तस्मा एतानि सप्त चतुरुत्तराणि
छन्दांस्युपादधुः। तेषामति त्रीण्यरिच्यन्त। न त्रीण्युद-
भवन्॥५५॥

स बृहतीमेवास्पृशत्। द्वाभ्यामक्षराभ्याम्। अहोरात्राभ्यामेव।
तदाहुः। कतमा सा देवाक्षरा बृहती। यस्यान्तत्प्रत्यतिष्ठत्।
द्वादश पौर्णमास्यः। द्वादशाष्टकाः। द्वादशामावास्याः। एषा
वाव सा देवाक्षरा बृहती॥५६॥

यस्यान्तत्प्रत्यतिष्ठदिति। यानि च छन्दांस्युत्तरिच्यन्त।
यानि च नोदभवन्। तानि निर्वीर्याणि हीनान्यमन्यन्त।
साऽब्रवीद्बृहती। मामेव भूत्वा। मामपु सः श्रयतेति।
चतुर्भिरक्षरैरनुष्टुब्बृहतीं नोदभवत्। चतुर्भिरक्षरैः पङ्क्तिर्बृहती-
मत्यरिच्यत। तस्यामेतानि चत्वार्यक्षराण्यपच्छिद्या-
दधात्॥५७॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समंश्रयताम्। अष्टाभि-
रक्षरैरुष्णिग्बृहतीं नोदभवत्। अष्टाभिरक्षरैस्त्रिष्टुग्बृहतीमत्य-
रिच्यत। तस्यामेतान्यष्टावक्षराण्यपच्छिद्यादधात्। ते बृहती
एव भूत्वा। बृहतीमुप समंश्रयताम्। द्वादशभिरक्षरैर्गायत्री
बृहतीं नोदभवत्। द्वादशभिरक्षरैर्जगती बृहतीमत्यरिच्यत।
तस्यामेतानि द्वादशाक्षराण्यपच्छिद्यादधात्॥५८॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समंश्रयताम्।
सोऽब्रवीत्प्रजापतिः। छन्दांसि रथो मे भवत।
युष्माभिरहमेतमध्वानमनु सञ्चराणीति। तस्य गायत्री
च जगती च पक्षावभवताम्। उष्णिक् त्रिष्टुप् प्रष्ट्यौ।
अनुष्टुप् पङ्क्तिश्च धुर्यौ। बृहत्येवोद्धिरभवत्। स एतं
छन्दोरथमास्थाय। एतमध्वानमनु समंचरत्। एतं ह
वै छन्दोरथमास्थाय। एतमध्वानमनु सञ्चरति। येनैष
एतत्सञ्चरति। य एवं विद्वान्तसोमेन यजते। य उ चैनमेवं
वेद॥५९॥

अभवन्वाव सा देवाक्षरा बृहत्यदधाद्वादशाक्षराण्यपच्छिद्यादधादास्थाय षट्॥—————[१२]

अग्नेः कृत्तिका यत्पुण्यं देवस्य सवितुर्ब्रह्मवादिनः कत्यृतमेव देवा वा आयुषः प्राणमिन्द्रो
दधीचो देवासुराः स प्रजापतिः स संमुद्रो ये वै चत्वारस्तस्यावांचो द्वादश॥१२॥

अग्नेः कृत्तिका देवगृहा ऋतमेवर्ध्यामेव तिस्रः पराचीर्ये वै चत्वारो नवपञ्चाशत्॥५९॥

अग्नेः कृत्तिका य उ चैनमेवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

अनु॑मत्यै पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर्व॑पति। ये प्र॒त्यश्चः श॒म्याया॑
अव॒शीय॑न्ते। तन्नैर्ऋ॑तमेक॑कपालम्। इ॒यं वा अनु॑मतिः। इ॒यं
निर्ऋ॑तिः। नैर्ऋ॑तेन॒ पूर्वे॑ण॒ प्रच॑रति। पा॒प्मान॑मे॒व निर्ऋ॑तिं
पूर्वा॑ नि॒रव॑दयते। एक॑कपालो भवति। ए॒कधै॑व निर्ऋ॑तिं
नि॒रव॑दयते। यदहु॑त्वा॒ गार्ह॑पत्य ई॒युः॥१॥

रु॒द्रो भू॒त्वाऽग्नि॑र॒नूत्थाय॑। अ॒ध्वर्युं च॒ यज॑मानं च ह॒न्यात्।
वी॒हि स्वा॒हाऽऽहु॑तिं जुषा॒ण इ॒त्याह॑। आहु॑त्यै॒वेन॑ श॒मय॑ति।
ना॒र्तिमा॑र्च्छत्य॒ध्वर्यु॑र्न यज॑मानः। ए॒कोल्मु॑केन॒ यन्ति॑। तद्धि
निर्ऋ॑त्यै भा॒गधे॑यम्। इ॒मान्दि॑शं॒ यन्ति॑। ए॒षा वै निर्ऋ॑त्यै
दिक्। स्वा॒या॑मे॒व दि॒शि निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते॥२॥

स्व॑कृ॒त इ॒रिणे॑ जुहोति प्र॒दरे॑ वा। ए॒तद्वै निर्ऋ॑त्या आ॒यत॑नम्।
स्व ए॒वाय॑त॒ने निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। ए॒ष तै॑ निर्ऋ॑ते भा॒ग
इ॒त्याह॑। नि॒दि॒शत्ये॒वेना॑म्। भू॒ते ह॒विष्म॑त्य॒सीत्या॑ह।
भू॒तिमे॒वोपा॑वर्तते। मु॒ञ्चेम॑म॒हंस॑ इ॒त्याह॑। अ॒हंस॑ ए॒वेन॑
मु॒ञ्चति॑। अ॒ङ्गुष्ठा॑भ्यां जुहोति॥३॥

अ॒न्तत॑ ए॒व निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। कृ॒ष्णं वा॑सः कृ॒ष्णतू॑षं
दक्षि॑णा। ए॒तद्वै निर्ऋ॑त्यै रू॒पम्। रू॒पेणै॒व निर्ऋ॑तिं

नि॒रव॑दयते। अ॒प्र॒तीक्ष॑माय॑न्ति। नि॒र्ऋ॑त्या अ॒न्तर्हि॑त्यै।
स्वाहा॑ नमो॑ य इ॒दं च॑कारेति॑ पुन॑रेत्य॒ गार्ह॑पत्ये जुहोति।
आहु॑त्यैव न॑म॒स्यन्तो॑ गार्ह॑पत्यमु॒पाव॑र्तन्ते। आ॒नु॒म॒तेन॑
प्रच॑रति। इ॒यं वा अ॑नु॒मतिः॥४॥

इ॒यमे॒वास्मै॑ रा॒ज्यम॑नु॒ मन्य॑ते। धे॒नु॒र्दक्षि॑णा। इ॒मामे॒व
धे॒नुं कुरु॑ते। आ॒दि॒त्यं च॒रुं निर्व॑पति। उ॒भयी॑ष्वे॒व
प्र॒जास्व॒भिषि॑च्यते। दै॒वीषु॑ च॒ मानु॑षीषु च। वरो॑ दक्षि॑णा।
वरो॑ हि रा॒ज्यं स॑मृ॒द्धौ। आ॒ग्ना॒वैष्ण॒वमेका॑दशकपालं
निर्व॑पति। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॥५॥

विष्णु॑र्य॒ज्ञः। दे॒वता॑श्चै॒व य॒ज्ञं चाव॑ रुन्धे। वा॒म॒नो व॒ही
दक्षि॑णा। यद्व॒ही। तेना॑ग्ने॒यः। यद्वा॑म॒नः। तेन॑ वैष्ण॒वः स॑मृ॒द्धौ।
अ॒ग्नीषो॑मी॒यमेका॑दशकपालं निर्व॑पति। अ॒ग्नीषो॑मा॒भ्यां
वा इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑ह॒न्निति॑। यद॑ग्नीषो॒मी॒यमेका॑दशकपालं
निर्व॑पति॥६॥

वा॒र्त्रघ्न॑मे॒व विजि॑त्यै। हि॒र॒ण्यं दक्षि॑णा स॑मृ॒द्धौ। इन्द्रो॑
वृ॒त्रं ह॒त्वा। दे॒वता॑भिश्चेन्द्रि॒येण॑ च॒ व्यार्थ्य॑त। स
ए॒तमै॑न्द्रा॒ग्नमेका॑दशकपालमपश्यत्। तन्निर॑वपत्। तेन॒ वै स
दे॒वता॑श्चेन्द्रि॒यं चावा॑रुन्धे। यदै॑न्द्रा॒ग्नमेका॑दशकपालं निर्व॑पति।
दे॒वता॑श्चै॒व तेनै॑न्द्रि॒यं च॒ यज॑मा॒नोऽव॑रुन्धे। ऋ॒ष॒भो व॒ही
दक्षि॑णा॥७॥

यद्वही। तेनाग्नेयः। यदृषभः। तेनैन्द्रः समृद्धौ। आग्नेयमृष्टाकपालं
निर्वपति। ऐन्द्रं दधि। यदाग्नेयो भवति। अग्निर्वै यज्ञमुखम्।
यज्ञमुखमेवर्द्धिं पुरस्ताद्धत्ते। यदैन्द्रं दधि॥८॥

इन्द्रियमेवावरुन्धे। ऋषभो वही दक्षिणा। यद्वही।
तेनाग्नेयः। यदृषभः। तेनैन्द्रः समृद्धौ। यावतीर्वै प्रजा
ओषधीनामहुतानामाश्नन्। ताः पराऽभवन्। आग्रयणं
भवति हुताद्याय। यजमानस्यापराभावाय॥९॥

देवा वा ओषधीष्वजिमयुः। ता इन्द्राग्नी उदजयताम्।
तावेतमैन्द्राग्रं द्वादशकपालं निर्वृणाताम्। यदैन्द्राग्नौ
भवत्युज्जित्यै। द्वादशकपालो भवति। द्वादश मासाः संवत्सरः।
संवत्सरेणैवास्मा अन्नमवरुन्धे। वैश्वदेवश्चरुर्भवति। वैश्वदेवं
वा अन्नम्। अन्नमेवास्मै स्वदयति॥१०॥

प्रथमजो वत्सो दक्षिणा समृद्धौ। सौम्यः श्यामाकं चरुं
निर्वपति। सोमो वा अकृष्टपच्यस्य राजा। अकृष्टपच्यमेवास्मै
स्वदयति। वासो दक्षिणा। सौम्यः हि देवताया वासः
समृद्धौ। सरस्वत्यै चरुं निर्वपति। सरस्वते चरुम्।
मिथुनमेवावरुन्धे। मिथुनौ गावौ दक्षिणा समृद्धौ। एति
वा एष यज्ञमुखादध्याः। योऽग्नेर्देवताया एति। अष्टावेतानि
हवीरुषि भवन्ति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रोऽग्निः। तेनैव
यज्ञमुखादध्या अग्नेर्देवतायै नैति॥११॥

ईयुर्निरवदयतेऽङ्गुष्ठाभ्यां जुहोत्यनुमतिर्देवतां निर्वपति वही दक्षिणा यदेन्द्रं दध्यपराभावाय
स्वदयति गावौ दक्षिणा समृद्धौ षट्॥ [१]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टा न
प्राजायन्त। सोऽग्निरकामयत। अहमिमाः प्रजनयेयमिति।
स प्रजापतये शुचमदधात्। सोऽशोचत्प्रजामिच्छमानः।
तस्माद्यं च प्रजा भुनक्ति यं च न। तावुभौ शोचतः
प्रजामिच्छमानौ। तास्वग्निरप्यसृजत्। ता अग्निरध्यैत्॥१२॥

सोमो रेतोऽदधात्। सविता प्राजनयत्। सरस्वती
वाचमदधात्। पूषाऽपोषयत्। ते वा एते त्रिः संवत्सरस्य
प्रयुज्यन्ते। ये देवाः पुष्टिपतयः। संवत्सरो वै प्रजापतिः।
संवत्सरेणैवास्मै प्रजाः प्राजनयत्। ताः प्रजा जाता
मरुतोऽघ्नन्। अस्मानपि न प्रायुक्षतेति॥१३॥

स एतं प्रजापतिर्मरुतं सप्तकपालमपश्यत्। तन्निरवपत्।
ततो वै प्रजाभ्योऽकल्पत। यन्मारुतो निरुप्यते।
यज्ञस्य क्लृप्त्यै। प्रजानामघाताय। सप्तकपालो भवति।
सप्तगणा वै मरुतः। गुणश एवास्मै विशं कल्पयति। स
प्रजापतिरशोचत्॥१४॥

याः पूर्वाः प्रजा असृक्षि। मरुतस्ता अवधिषुः। कथमपराः
सृजेयेति। तस्य शुष्मं आण्डं भूतं निरवर्तत। तद्व्यदहरत्।
तदपोषयत्। तत्प्राजायत। आण्डस्य वा एतद्रूपम्।
यदामिक्षा। यद्व्यद्धरति॥१५॥

प्रजा एव तद्यजमानः पोषयति। वैश्वदेव्यामिक्षा भवति।
 वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। प्रजा एवास्मै प्रजनयति।
 वाजिनमानयति। प्रजास्वेव प्रजातासु रेतो दधाति।
 द्यावापृथिव्यं एकंकपालो भवति। प्रजा एव प्रजाता
 द्यावापृथिवीभ्यामुभयतः परि गृह्णाति। देवासुराः संयत्ता
 आसन्। सोऽग्निरब्रवीत्॥१६॥

मामग्रे यजत। मया मुखेनासुराञ्जेष्यथेति। मां द्वितीयमिति
 सोमोऽब्रवीत्। मया राज्ञा जेष्यथेति। मां तृतीयमिति
 सविता। मया प्रसूता जेष्यथेति। मां चतुर्थीमिति सरस्वती।
 इन्द्रियं वोऽहं धास्यामीति। मां पञ्चममिति पूषा। मया
 प्रतिष्ठया जेष्यथेति॥१७॥

तैऽग्निना मुखेनासुरानजयन्। सोमेन राज्ञा। सवित्रा
 प्रसूताः। सरस्वतीन्द्रियमदधात्। पूषा प्रतिष्ठाऽऽसीत्। ततो
 वै देवा व्यजयन्त। यदेतानि हवींषि निरुप्यन्ते विजित्यै।
 नोत्तरवेदिमुपवपति। पशवो वा उत्तरवेदिः। अजाता इव
 ह्येतरहि पशवः॥१८॥

एदित्यंशोचद्बृद्धरत्यब्रवीत्प्रतिष्ठया जेष्यथेत्येतरहि पशवः॥ [२]

त्रिवृद्धरहिर्भवति। माता पिता पुत्रः। तदेव तन्मिथुनम्। उल्बं
 गर्भो जरायुः। तदेव तन्मिथुनम्। त्रेधा बृहिः सन्नद्धं भवति।
 त्रयं इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति। एकधा पुनः
 सन्नद्धं भवति। एकं इव ह्ययं लोकः॥१९॥

अ॒स्मिन्ने॒व तेन॑ लो॒के प्र॒ति॑तिष्ठति। प्र॒सु॒वो भ॒वन्ति॑।
 प्र॒थ॒म॒जामे॒व पु॒ष्टि॒मव॑रुन्धे। प्र॒थ॒म॒जो व॒त्सो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै।
 पृ॒षदा॒ज्यं गृ॑ह्णाति। प॒शवो॒ वै पृ॑षदा॒ज्यम्। प॒शूने॒वाव॑ रुन्धे।
 प॒ञ्च॒गृही॑तं भ॒वति॑। पा॒ङ्गा हि प॒शवः॑। ब॒हुरू॒पं भ॑वति॥ २० ॥

ब॒हुरू॒पा हि प॒शवः॑ स॒मृद्ध्यै॑। अ॒ग्निं म॑न्थन्ति। अ॒ग्नि॒मु॒खा
 वै प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। यद॒ग्निं म॑न्थन्ति।
 अ॒ग्नि॒मु॒खा ए॒व तत्प्र॒जा यज॑मानः सृजते। न॒वं प्र॒या॒जा
 इ॒ज्यन्ते॑। न॒वा॒नू॒या॒जाः। अ॒ष्टौ ह॒वी॒ऽपि॑। द्वा॒वा॒घा॒रौ।
 द्वा॒वा॒ज्य॑भागौ॥ २१ ॥

त्रि॒ऽश॒त्सम्प॑द्यन्ते। त्रि॒ऽश॒दक्ष॑रा वि॒राट्। अ॒न्नं वि॒राट्।
 वि॒राजै॒वान्नाद्य॑मव॑रुन्धे। यज॑मानो वा ए॒क॑कपालः। तेज॒
 आ॒ज्यम्। यदे॒क॑कपाल॒ आज्य॑मानय॑ति। यज॑मानमे॒व
 तेज॑सा॒ सम॑र्धयति। यज॑मानो वा ए॒क॑कपालः। प॒शव॒
 आ॒ज्यम्॥ २२ ॥

यदे॒क॑कपाल॒ आज्य॑मानय॑ति। यज॑मानमे॒व प॒शुभिः॑
 सम॑र्धयति। यद॒ल्प॑मानय॑त्। अ॒ल्पा ए॒नं प॒शवो॑ भु॒ञ्जन्त॑
 उ॒प॒तिष्ठे॑रन्। यद्व॒ह्वान॑य॑त्। ब॒हव॑ ए॒नं प॒शवो॑ऽभु॒ञ्जन्त॑
 उ॒प॒तिष्ठे॑रन्। ब॒ह्वानी॑या॒विः पृ॑ष्ठं कुर्यात्। ब॒हव॑ ए॒वैनं॑
 प॒शवो॑ भु॒ञ्जन्त॑ उ॒प॒तिष्ठ॑न्ते। यज॑मानो वा ए॒क॑कपालः।
 यदे॒क॑कपालस्याव॑द्येत्॥ २३ ॥

यज॑मानस्याव॑द्येत्। उ॒द्वा मा॑द्येद्यज॑मानः। प्र वा मी॑येत।

स॒कृदे॒व हो॒त॒व्यः। स॒कृदि॒व हि सु॒व॒र्गो लो॒कः। हु॒त्वाऽभि
जु॒होति। यज॑मानमे॒व सु॒व॒र्गं लो॒कं ग॑मयित्वा। तेज॑सा
सम॑र्धयति। यज॑मानो वा ए॒क॒क॒पा॒लः। सु॒व॒र्गो लो॒क
आ॑हव॒नीयः॥ २४॥

यदे॒क॒क॒पा॒लमा॑हव॒नीये जु॒होति। यज॑मानमे॒व सु॒व॒र्गं लो॒कं
ग॑मयति। यद्ध॒स्तेन जु॒हुयात्। सु॒व॒र्गाल्लो॒काद्यज॑मानमव॒-
वि॒ध्येत्। स्रु॒चा जु॒होति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै।
यत्प्रा॒ङ्घ्येत। दे॒वलो॒कम॒भिज॑येत्। यद्दक्षि॑णा पि॒तृलो॒कम्।
यत्प॒त्यक्॥ २५॥

रक्षा॑ंसि य॒ज्ञं ह॑न्युः। यदुद॑ङ्घ्रि। म॒नुष्य॑लो॒कम॒भिज॑येत्।
प्रति॑ष्ठितो हो॒त॒व्यः। ए॒क॒क॒पा॒लं वै प्र॑ति॒तिष्ठ॑न्तं द्यावा॑पृथि॒वी
अनु॑ प्रति॒तिष्ठ॑तः। द्यावा॑पृथि॒वी ऋ॒तवः॑। ऋ॒तून् य॒ज्ञः। य॒ज्ञं
यज॑मानः। यज॑मानं प्र॒जाः। तस्मा॑त्प्रति॑ष्ठितो हो॒त॒व्यः॥ २६॥

वा॒जिनो॑ यजति। अ॒ग्निर्वा॒युः सूर्यः॑। ते वै वा॒जिनः॑। ताने॒व
तद्य॑जति। अथो॒ खल्वा॑हुः। छ॒न्दांसि॑ वै वा॒जिन इति॑।
तान्ये॒व तद्य॑जति। ऋ॒क्सामे॑ वा इन्द्र॑स्य॒ हरी॑ सोम॒पानौ॑।
तयोः॑ परि॒धयं॑ आ॒धानम्। वा॒जिनं॑ भाग॒धेयम्॥ २७॥

यदप्र॑हृत्य परि॒धीं जु॒हुयात्। अ॒न्तरा॑धानाभ्यां घा॒सं प्रय॑च्छेत्।
प्र॒हृत्य॑ परि॒धीं जु॒होति। निरा॑धानाभ्यामे॒व घा॒सं प्रय॑च्छति।
ब॒र्हिषि॑ विषि॒ञ्चवा॒जिन॒मा न॑यति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। रेतो॑

वाजिनम्। प्रजास्वेव रेतो दधाति। समुपहूय भक्षयन्ति।
एतत्सोमपीथा ह्येते। अथो आत्मन्नेव रेतो दधते। यजमान
उत्तमो भक्षयति। पशवो वै वाजिनम्। यजमान एव
पशून्प्रतिष्ठापयन्ति॥२८॥

लोको बहुरूपं भवत्याज्यभागौ पशव आज्यमवच्छेदाहवनीयः प्रत्यक्तस्मात्प्रतिष्ठितो होतव्यो
भागधेयमेते चत्वारि च॥ [३]

प्रजापतिः सविता भूत्वा प्रजा असृजत। ता एनमत्यमन्यन्त।
ता अस्मादपाक्रामन्। ता वरुणो भूत्वा प्रजा
वरुणेनाग्राहयत्। ताः प्रजा वरुणगृहीताः। प्रजापतिं
पुनरुपाधावन्नाथमिच्छमानाः। स एतान्प्रजापतिर्वरुण-
प्रघासानपश्यत्। तां निरवपत्। तैर्वै स प्रजा
वरुणपाशादमुञ्चत्। यद्वरुणप्रघासा निरूप्यन्ते॥२९॥

प्रजानामवरुणग्राहाय। तासां दक्षिणो बाहुर्न्यक्र आसीत्।
सुव्यः प्रसृतः। स एतां द्वितीयान्दक्षिणतो वेदिमुदहन्। ततो
वै स प्रजानां दक्षिणं बाहुं प्रासारयत्। यद्वितीयान्दक्षिणतो
वेदिमुद्धन्ति। प्रजानामेव तद्यजमानो दक्षिणं बाहुं प्रसारयति।
तस्माच्चातुर्मास्ययाज्यमुष्मिल्लोक उभयाबाहुः। यज्ञाभिजितः
ह्यस्य। पृथमात्राद्वेदी असम्भिन्ने भवतः॥३०॥

तस्मात्पृथमात्रं व्यसौ। उत्तरस्यां वेद्यामुत्तरवेदिमुप वपति।
पशवो वा उत्तरवेदिः। पशून्नेवावरुन्धे। अथो यज्ञपरुषो-
ऽनन्तरित्यै। एतद्वाह्मणान्येव पञ्च हवीरपि। अथैष ऐन्द्राग्नो

भवति। प्राणापानौ वा एतौ देवानाम्। यदिन्द्राग्नी। यदैन्द्राग्नौ
भवति॥ ३१॥

प्राणापानावेवाव रुन्धे। ओजो बलं वा एतौ देवानाम्।
यदिन्द्राग्नी। यदैन्द्राग्नौ भवति। ओजो बलमेवाव रुन्धे।
मारुत्यामिक्षा भवति। वारुण्यामिक्षा। मेषी च मेषश्च
भवतः। मिथुना एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति। लोमशौ
भवतो मेध्यत्वाय॥ ३२॥

शमीपर्णान्युप वपति। घासमेवाभ्यामपि यच्छति।
प्रजापतिमन्नाद्यं नोपानमत्। स एतेन शतेध्मेन हविषा-
ऽन्नाद्यमवारुन्धे। यत्परः शतानि शमीपर्णानि भवन्ति।
अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। सौम्यानि वै करीराणि। सौम्या खलु
वा आहुतिर्दिवो वृष्टिं च्यावयति। यत्करीराणि भवन्ति।
सौम्ययैवाहुत्या दिवो वृष्टिमवरुन्धे। काय एककपालो
भवति। प्रजानां कन्त्वायं। प्रतिपूरुषं करम्भपात्राणि भवन्ति।
जाता एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति। एकमतिरिक्तम्।
जनिष्यमाणा एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति॥ ३३॥

निरूप्यन्तं भवतो भवति मेध्यत्वाय रुन्धे षट्॥ ————— [४]

उत्तरस्यां वेद्यामन्यानि हवींषि सादयति। दक्षिणायां
मारुतीम्। अपधुरमेवैनां युनक्ति। अथो ओज एवासांमव
हरति। तस्माद्ब्रह्मणश्च क्षत्राच्च विशोऽन्यतोऽपक्रमिणीः।
मारुत्या पूर्वया प्रचरति। अनृतमेवाव यजते। वारुण्योत्तरया।

अ॒न्त॒त ए॒व वरु॑ण॒मव॑ यज॒ते। यदे॒वाध्व॑र्युः क॒रोति॑॥३४॥
 तत्प्र॑तिप्रस्था॒ता क॑रोति। तस्मा॒द्यच्छ्रे॑या॒न्क॑रोति।
 तत्पा॑पी॒यान्क॑रोति। प॒त्नीं वा॑चयति। मे॒ध्यामे॒वैना॑ क॒रोति।
 अथो॒ तप॑ ए॒वैना॒मुप॑ नयति। य॒ज्ञार॑ स॒न्त॒न्न प्र॑ब्रूयात्।
 प्रि॒यं ज्ञा॑ति॑ रु॒न्ध्यात्। अ॒सौ मे॑ जा॒र इति॑ निर्दि॒शेत्।
 निर्दि॑श्यै॒वैन॑ वरुणपा॒शेन॑ ग्राहयति॥३५॥

प्र॒घा॒स्यान् ह॒वाम॑ह इति॑ प॒त्नीमु॑दानयति। अ॒ह्व॑तै॒वैन॑म्।
 यत्प॒त्नीं पु॑रोनुवा॒क्याम॑नुब्रूयात्। निर्वी॑र्यो॒ यज॑मानः स्यात्।
 यज॑मानोऽन्वा॒ह। आ॒त्म॒न्ने॒व वी॑र्यं धत्ते। उ॒भौ या॒ज्या॑
 स॒वीर्य॑त्वाय॑। यद्वा॒मे यद॑रण्य॒ इत्या॑ह। यथो॒दित॑मे॒व वरु॑ण॒मव॑
 यज॒ते। य॒ज॒मा॒नदे॒वत्यो॑ वा आ॒हव॑नीयः॥३६॥

भ्रा॒तृ॒व्यदे॒वत्यो॑ दक्षि॑णः। यदा॒हव॑नीये॒ जुहु॑यात्। यज॑मानं
 वरुणपा॒शेन॑ ग्राहयेत्। दक्षि॑णेऽग्नौ जु॒होति॑। भ्रा॒तृ॒व्यमे॒व
 वरु॑णपा॒शेन॑ ग्राहयति। शूर्पे॑ण जुहोति। अ॒न्यमे॒व वरु॑ण॒मव॑
 यज॒ते। शी॒र्ष॒न्नधि॑ नि॒धाय॑ जुहोति। शी॒र्ष॒त ए॒व वरु॑ण॒मव॑
 यज॒ते। प्र॒त्यङ्घ्रि॑ष्ठं जुहोति॥३७॥

प्र॒त्यङ्घ्रे॒व वरु॑णपा॒शान्नि॑र्मुच्यते। अ॒क्र॒न्कर्म॑ कर्म॒कृत॑ इत्या॑ह।
 दे॒वाऽनृ॑णं नि॒रव॑दाय॑। अ॒नृ॒णा गृ॑हानुप॒प्रेते॑ति॒ वावै॑तदा॑ह।
 वरु॑णगृही॒तं वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य॑। यद्य॒जुषा॑ गृही॒तस्या॑ति॒रिच्य॑ते।
 तुषा॑श्च निष्का॒सश्च॑। तुषै॑श्च निष्का॒सेन॑ चावभृ॒थम॑वैति॑।

वरुणगृहीतेनैव वरुणमवयजते। अपोऽवभृथमवैति॥३८॥

अप्सु वै वरुणः। साक्षादेव वरुणमवयजते। प्रतियुतो वरुणस्य पाश इत्याह। वरुणपाशादेव निर्मुच्यते। अप्रतीक्षमा यन्ति। वरुणस्यान्तरहित्यै। एधोऽस्येधिषीमहीत्याह। समिधैवाग्निन्नमस्यन्त उपायन्ति। तेजोऽसि तेजो मयि धेहीत्याह। तेज एवात्मन्धत्ते॥३९॥

करोति ग्राहयत्याहवनीयस्तिष्ठ जुहोत्यपोऽवभृथमवैति धत्ते॥ [५]

देवासुराः संयत्ता आसन्। सोऽग्निरब्रवीत्। ममेयमनीकवती तनूः। तां प्रीणीत। अथासुरानभि भविष्यथेति। ते देवा अग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपन्। सोऽग्निरनीकवान्स्वेन भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकान्यजनयत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥४०॥

यदग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपति। अग्निमेवानीकवन्तः स्वेन भागधेयेन प्रीणाति। सोऽग्निरनीकवान्स्वेन भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकानि जनयते। असौ वा आदित्योऽग्निरनीकवान्। तस्य रश्मयोऽनीकानि। साकः सूर्येणोद्यता निर्वपति। साक्षादेवास्मा अनीकानि जनयति। तेऽसुराः पराजिता यन्तः। द्यावापृथिवी उपाश्रयन्॥४१॥

ते देवा मरुद्भ्यः सान्तपनेभ्यश्चरुं निरवपन्। तान्द्यावापृथिवी-

भ्यामेवोभयतः समंतपन्। यन्मरुद्ध्यः सान्तपनेभ्यश्चरुं
निर्वपति। द्यावापृथिवीभ्यामेव तदुभयतो यजमानो
भ्रातृव्यान्त्सन्तपति। मध्यन्दिने निर्वपति। तर्हि हि
तेक्ष्णिष्ठं तपति। चरुर्भवति। सर्वत एवैनान्त्सन्तपति। ते
देवाः श्वोविजयिनः सन्तः। सर्वासान्दुग्धे गृहमेधीयं चरुं
निरवपन्॥४२॥

आशिता एवाद्योपवसाम। कस्य वा ऽहेदम्। कस्य वा श्वो
भवितेति। स श्रुतोऽभवत्। तस्याहुतस्य नाश्नन्। न हि
देवा अहुतस्याश्नन्ति। तेऽब्रुवन्। कस्मा इमं होष्याम
इति। मरुद्ध्यो गृहमेधिभ्य इत्यब्रुवन्। तं मरुद्ध्यो गृहमेधिभ्यो-
ऽजुहवुः॥४३॥

ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यस्यैवं विदुषो मरुद्ध्यो
गृहमेधिभ्यो गृहे जुह्वति। भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो
भवति। यद्वै यज्ञस्य पाकत्रा क्रियते। पशव्यं तत्। पाकत्रा वा
एतत्क्रियते। यन्नेध्माबर्हिर्भवति। न सामिधेनीरन्वाहं॥४४॥

न प्रयाजा इज्यन्ते। नानूयाजाः। य एवं वेद। पशुमान्भवति।
आज्यभागौ यजति। यज्ञस्यैव चक्षुषी नान्तरेति।
मरुतो गृहमेधिनो यजति। भागधेयेनैवैनान्त्समर्धयति।
अग्निः स्विष्टकृतं यजति प्रतिष्ठित्यै। इडांतो भवति। पशवो
वा इडा। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रतिष्ठति॥४५॥

असुरा अश्रयन्गृहमेधीयं चरुं निरवपन्नजुहवुर्वाहेडा॑न्तो भवति द्वे च॥—————[६]

यत्पत्नीं गृहमेधीयस्याश्नीयात्। गृहमेध्ये॑व स्यात्। वि त्वंस्य
यज्ञं ऋध्येत। यन्नाश्नीयात्। अगृहमेधी स्यात्। नास्यं यज्ञो
व्यृद्धेत। प्रतिवेशं पचेयुः। तस्याश्नीयात्। गृहमेध्ये॑व भवति।
नास्यं यज्ञो व्यृद्धते॥४६॥

ते देवा गृहमेधीये॑नेष्ट्वा। आशि॑ता अभवन्। आञ्ज॑ताभ्यञ्जता।
अनु॑ वत्सान॑वासयन्। तेभ्योऽसुराः॑ क्षुधं प्राहि॑ण्वन्। सा दे॒वेषु॑
लो॒कमवि॑त्वा। असुरा॑न्पुन॑रगच्छत्। गृहमेधीये॑नेष्ट्वा। आशि॑ता
भवन्ति। आञ्ज॑तेऽभ्यञ्जते॥४७॥

अनु॑ वत्सान् वा॑सयन्ति। भ्रातृ॑व्यायै॒व तद्यज॑मानः॒ क्षुधं॑
प्राहि॑णोति। ते दे॒वा गृहमेधीये॑नेष्ट्वा। इन्द्रा॑य निष्का॒सं
न्यद॑धुः। अ॒स्माने॒व श्व इन्द्रो॑ निहि॑तभाग उपावर्ति॑तेति।
तानिन्द्रो॑ निहि॑तभाग उ॒पावर्त॑त। गृहमेधीये॑नेष्ट्वा। इन्द्रा॑य
निष्का॒सं निद॑ध्यात्। इन्द्र॑ ए॒वैनं॑ निहि॑तभाग उ॒पावर्त॑ते।
गार्ह॑पत्ये जुहोति॥४८॥

भा॒गधेये॑नै॒वैनं॑ सम॑र्धयति। ऋष॑भमाह्वयति। व॒षट्कार॑ ए॒वास्य॑
सः। अथो॑ इन्द्रि॒यमे॒व तद्वी॑र्यं यज॑मानो भ्रातृ॑व्यस्य वृ॒द्धे।
इन्द्रो॑ वृ॒त्रं ह॒त्वा। परा॑ पराव॑तमगच्छत्। अपा॑राधमिति
मन्य॑मानः। सोऽब्र॑वीत्। क इ॒दं वे॑दिष्य॒तीति॑। तेऽब्रु॑वन्म॒रुतो॑
वरं॑ वृ॒णाम॑हे॥४९॥

अथ वयं वेदाम। अस्मभ्यमेव प्रथमं हविर्निरुप्याता
इति। त एनमध्यक्रीडन्। तत्क्रीडिनां क्रीडित्वम्।
यन्मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः प्रथमं हविर्निरुप्यते विजित्यै।
साकं सूर्येणोद्यता निर्वपति। एतस्मिन्वै लोक इन्द्रो
वृत्रमहन्त्समृद्धौ। एतद्ब्राह्मणान्येव पञ्च हवींषि। एतद्ब्राह्मण
ऐन्द्राग्रः। अथैष ऐन्द्रश्चरुर्भवति॥५०॥

उद्धारं वा एतमिन्द्र उदहरत। वृत्रं हत्वा। अन्यासु
देवतास्वधि। यदेष ऐन्द्रश्चरुर्भवति। उद्धारमेव तं यजमान
उद्धरते। अन्यासु प्रजास्वधि। वैश्वकर्मण एकंकपालो
भवति। विश्वान्येव तेन कर्माणि यजमानोऽवरुन्धे॥५१॥

ऋद्धतेऽयञ्जते जुहोति वृणामहे भवत्यष्टौ च॥ [७]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता वरुण-
प्रघासैर्वरुणपाशादमुञ्चत्। साकमेधैः प्रत्यस्थापयत्। त्र्यम्बकै
रुद्रं निरवादयत। पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकमंगमयत्।
यद्वैश्वदेवेन यजते। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। ता
वरुणप्रघासैर्वरुणपाशान्मुञ्चति। साकमेधैः प्रतिष्ठापयति।
त्र्यम्बकै रुद्रं निरवादयते॥५२॥

पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकं गमयति। दक्षिणतः प्राचीनावीती
निर्वपति। दक्षिणावृद्धि पितृणाम्। अनादृत्य तत्। उत्तरत
एवोपवीय निर्वपेत्। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते। अथो

यदेव दक्षिणार्धेऽधि श्रयति। तेन दक्षिणावृत्। सोमाय
पितृमते पुरोडाशः षट्कपालं निर्वपति। संवत्सरो वै सोमः
पितृमान्॥ ५३॥

संवत्सरमेव प्रीणाति। पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो धानाः। मासा
वै पितरो बर्हिषदः। मासानेव प्रीणाति। यस्मिन्वा ऋतौ
पुरुषः प्रमीयते। सोऽस्यामुष्मिल्लोके भवति। बहुरूपा धाना
भवन्ति। अहोरात्राणामभिजित्यै। पितृभ्योऽग्निष्वात्तेभ्यो
मन्थम्। अर्धमासा वै पितरोऽग्निष्वात्ताः॥ ५४॥

अर्धमासानेव प्रीणाति। अभिवान्यायै दुग्धे भवति। सा हि
पितृदेवत्यं दुहे। यत्पूर्णम्। तन्मनुष्याणाम्। उपर्यर्धो देवानाम्।
अर्धः पितृणाम्। अर्ध उपमन्थति। अर्धो हि पितृणाम्।
एकयोपमन्थति॥ ५५॥

एका हि पितृणाम्। दक्षिणोपमन्थति। दक्षिणावृद्धि
पितृणाम्। अनारभ्योपमन्थति। तद्धि पितृन्गच्छति।
इमान्दिशं वेदिमुद्धन्ति। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते।
चतुः स्रक्तिर्भवति। सर्वा ह्यनु दिशः पितरः। अखाता
भवति॥ ५६॥

खाता हि देवानाम्। मध्यतोऽग्निराधीयते। अन्ततो
हि देवानामाधीयते। वर्षीयानिधम इध्माद्भवति
व्यावृत्त्यै। परिश्रयति। अन्तर्हितो हि पितृलोको

मनुष्यलोकात्। यत्परुषि दिनम्। तद्देवानाम्। यदन्तरा।
तन्मनुष्याणाम्॥५७॥

यत्समूलम्। तत्पितृणाम्। समूलं बरुहिर्भवति व्यावृत्त्यै।
दक्षिणा स्तृणाति। दक्षिणावृद्धिं पितृणाम्। त्रिः पर्येति।
तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। त्रिः पुनः
पर्येति। षट्स्मृद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। यत्प्रस्तरं यजुषा गृहीयात्।
प्रमायुको यजमानः स्यात्। यन्न गृहीयात्। अनायतनः
स्यात्। तूष्णीमेव न्यस्येत्। न प्रमायुको भवति। नानायतनः।
यन्त्रीन्परिधीन्परिदध्यात्॥५९॥

मृत्युना यजमानं परिगृहीयात्। यन्न परिदध्यात्।
रक्षांसि यज्ञं हन्युः। द्वौ परिधी परिदधाति।
रक्षसामपहत्यै। अथो मृत्योरेव यजमानमुत्सृजति।
यन्त्रीणि त्रीणि हवींष्युदाहरैयुः। त्रयस्त्रय एषां साकं
प्रमीयेरन्। एकैकमनूचीनान्युदाहरन्ति। एकैक एवैषामन्वञ्चः
प्रमीयते। कशिपुं कशिपव्याय। उपबर्हणमुपबर्हण्याय।
आञ्जनमाञ्जन्याय। अभ्यञ्जनमभ्यञ्जन्याय। यथाभागमे-
वैनान्प्रीणाति॥६०॥

निरवदयते पितृमानं शिष्वत्ता एक्योपं मन्थत्यखाता भवति मनुष्याणां पद्यन्ते परिदध्यान्मीयते

अ॒ग्रये॑ दे॒वेभ्यः॑ पि॒तृभ्यः॑ समि॒ध्यमा॑ना॒यानु॑ ब्रूहीत्या॑ह।
उ॒भये॑ हि दे॒वाश्च॑ पि॒तर॑श्चेज्यन्ते॑। एका॒मन्वा॑ह। एका॒ हि
पि॑तृ॒णाम्। त्रि॒रन्वा॑ह। त्रि॒रहि॑ दे॒वाना॑म्। आ॒घ्रा॒वावा॑घारयति।
य॒ज्ञप॑रुषो॒रन॑न्तरित्यै। ना॒र्षेयं॑ वृणीते। न होता॑रम्॥६१॥

यदा॑र॒षेयं॑ वृणी॒त। यद्धो॑ता॒रम्। प्र॒मायु॑को॒ यज॑मानः स्यात्।
प्र॒मायु॑को होता॑। तस्मा॒न्न वृ॑णीते। यज॑मानस्य॒ होतु॑र्गोपी॒थाय॑।
अप॑ ब॒र्हिषः॑ प्रया॒जान् य॑जति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। प्र॒जा ए॒व
मृ॒त्यो॒रुत्सृ॑जति। आ॒ज्य॑भागौ यजति॥६२॥

य॒ज्ञस्यै॒व चक्षु॑षी॒ नान्तरै॑ति। प्रा॒ची॒ना॒वी॒ती सोमं॑ यजति।
पि॒तृदे॒वत्या॑ हि। ए॒षाऽऽहु॑तिः। प॒ञ्चकृ॑त्वोऽव॑ द्यति। प॒ञ्च ह्ये॑ता
दे॒वताः॑। द्वे पु॑रोऽनुवा॒क्ये। या॒ज्या दे॒वता॑ वष॒ट्कारः॑। ता ए॒व
प्री॑णाति। सन्त॑त॒मव॑ द्यति॥६३॥

ऋ॒तूना॑ः सन्त॑त्यै। प्रै॒वैभ्यः॑ पू॒र्वया॑ पु॒रोऽनु॒वा॒क्यया॑ऽऽह।
प्रण॑यति द्विती॒यया॑। ग॒मय॑ति या॒ज्यया॑। तृती॒ये वा
इ॒तो लो॒के पि॒तरः॑। अ॒हं ए॒वैना॑न्पूर्व॒या पु॒रोऽनु॒वा॒क्यया॑-
ऽत्यान॑यति। रा॒त्रियै॑ द्विती॒यया॑। ऐ॒वैना॑न् या॒ज्यया॑ गमयति।
द॒क्षिण॑तोऽव॒दाय॑। उ॒दङ्मु॑तिं॒ क्राम॑ति॒ व्यावृ॑त्यै॥६४॥

आ स्व॒धेत्या॑श्रावयति। अस्तु॑ स्व॒धेति॑ प्र॒त्याश्रा॑वयति। स्व॒धा
नम् इति॑ वष॒ट्करो॑ति। स्व॒धा॒का॒रो हि पि॑तृ॒णाम्। सोम॑म॒ग्रे
य॑जति। सोम॑प्रयाजा॒ हि पि॒तरः॑। सोमं॑ पि॒तृम॑न्तं यजति।

संवत्सरो वै सोमः पितृमान्। संवत्सरमेव तद्यजति।
पितृन्बर्हिषदो यजति॥६५॥

ये वै यज्वानः। ते पितरो बर्हिषदः। तानेव तद्यजति।
पितृन्ग्निष्वात्तान् यजति। ये वा अयज्वानो गृहमेधिनः।
ते पितरोऽग्निष्वात्ताः। तानेव तद्यजति। अग्निं कव्यवाहनं
यजति। य एव पितृणामग्निः। तमेव तद्यजति॥६६॥

अथो यथाऽग्निः स्विष्टकृतं यजति। तादृगेव तत्। एतत्ते
तत् ये च त्वामन्विति तिसृषु स्रक्तीषु निदधाति। तस्मादा
तृतीयात्पुरुषान्नाम न गृह्णन्ति। एतावन्तो हीज्यन्ते। अत्र
पितरो यथाभागं मन्दध्वमित्याह। ह्रीका हि पितरः। उदञ्चो
निष्क्रामन्ति। एषा वै मनुष्याणां दिक्। स्वामेव तद्दिशमनु
निष्क्रामन्ति॥६७॥

आहवनीयमुपतिष्ठन्ते। न्येवास्मै तद्धवते। यत्सत्याहवनीये।
अथान्यत्र चरन्ति। आतमितोरुपतिष्ठन्ते। अग्निमेवोपद्रष्टारं
कृत्वा। पितृन्निरवदयन्ते। अन्तं वा एते प्राणानां गच्छन्ति।
य आतमितोरुपतिष्ठन्ते। सुसन्दृशं त्वा वयमित्याह॥६८॥

प्राणो वै सुसन्दृक्। प्राणमेवात्मन्दधते। योजा न्विन्द्र ते
हरी इत्याह। प्राणमेव पुनरयुक्त। अक्षन्नमीमदन्त हीति
गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते। अक्षन्नमीमदन्ताथ त्वोपतिष्ठामह इति
वावैतदाह। अमीमदन्त पितरः सोम्या इत्यभि प्रपद्यन्ते।
अमीमदन्त पितरोऽथ त्वाऽभि प्रपद्यामह इति वावैतदाह।

अपः परिषिञ्चति। मार्जयत्येवैनान्॥६९॥

अथो तर्पयत्येव। तृप्यति प्रजयां पशुभिः। य एवं वेद।
अपं बर्हिषावनूयाजौ यजति। प्रजा वै बर्हिः। प्रजा एव
मृत्योरुत्सृजति। चतुरः प्रयाजान् यजति। द्वावनूयाजौ।
षट्स्मपद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतून्नेव प्रीणाति। न पत्यन्वास्ते।
न संयाजयन्ति। यत्पत्यन्वासीत। यत्संयाजयेयुः।
प्रमायुका स्यात्। तस्मान्नान्वास्ते। न संयाजयन्ति। पत्नियै
गोपीथाय॥७०॥

होतारमाज्यभागौ यजति सन्ततमवदधति व्यावृत्त्यै बर्हिषदौ यजति तमेव तद्यजत्यनु

निष्क्रामन्त्याहेनानृतवो नवं च॥—————[९]

प्रतिपूरुषमेककपालां निर्वपति। जाता एव प्रजा
रुद्रान्निरवदयते। एकमतिरिक्तम्। जनिष्यमाणा एव
प्रजा रुद्रान्निरवदयते। एककपाला भवन्ति। एकधैव रुद्रं
निरवदयते। नाभिघारयति। यदभिघारयेत्। अन्तरवचारिणः
रुद्रं कुर्यात्। एकोल्मुकेन यन्ति॥७१॥

तद्धि रुद्रस्यं भागधेयम्। इमान्दिशं यन्ति। एषा वै रुद्रस्य
दिक्। स्वायामेव दिशि रुद्रं निरवदयते। रुद्रो वा अपशुकाया
आहुत्यै नातिष्ठत। असौ ते पशुरिति निर्दिशेद्यं द्विष्यात्।
यमेव द्वेष्टि। तमस्मै पशुं निर्दिशति। यदि न द्विष्यात्।
आखुस्ते पशुरिति ब्रूयात्॥७२॥

न ग्राम्यान्पशून् हिनस्ति। नारण्यान्। चतुष्पथे जुहोति। एष
वा अग्नीनां पङ्क्तिशो नाम। अग्निवत्येव जुहोति। मध्यमेन
पर्णेन जुहोति। सुगृधैषा। अथो खलु। अन्तमेनैव होतव्यम्।
अन्त एव रुद्रं निरवदयते॥७३॥

एष ते रुद्र भागः सह स्वस्त्राऽम्बिकयेत्याह। शरद्वा
अस्याम्बिका स्वसा। तया वा एष हिनस्ति। यः हिनस्ति।
तयैवेन सह शमयति। भेषजङ्गव इत्याह। यावन्त
एव ग्राम्याः पशवः। तेभ्यो भेषजं करोति। अवाम्ब
रुद्रमदिमहीत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते॥७४॥

त्र्यम्बकं यजामह इत्याह। मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतादिति
वावैतदाह। उत्किरन्ति। भगस्य लीप्सन्ते। मूर्तेकृत्वा-
ऽऽसजन्ति। यथा जनं यतेऽवसं करोति। तादृगेव तत्।
एष ते रुद्र भाग इत्याह निरवत्यै। अप्रतीक्षमा यन्ति। अपः
परिषिञ्चति। रुद्रस्यान्तर्हित्यै। प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्च्यवन्ते।
ये त्र्यम्बकैश्चरन्ति। आदित्यं चरुं पुनरेत्य निर्वपति। इयं
वा अदितिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति॥७५॥

यन्ति ब्रूयन्निरवदयते शास्ते सिञ्चति पङ्क्तिः॥ [१०]

अनुमत्यै वैश्वदेवेन ताः सृष्टास्त्रिवृत्प्रजापतिः सवितोत्तरस्यान्देवासुराः सोऽग्निर्यत्पत्नी वैश्वदेवेन
ता वरुणप्रघासैरग्नये देवेभ्यः प्रतिपूरुषं दश॥१०॥

अनुमत्यै प्रथमजो वत्सो बहुरूपा हि पशवस्तस्मात्पृथमात्रं यदग्नयेऽनीकवत उद्धारं वा
अग्नये देवेभ्यः प्रतिपूरुषं पञ्चसप्ततिः॥७५॥

अनुमत्यै प्रतितिष्ठन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ सप्तमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः प्रपाठकः ॥

ए॒तद्वा॑ह्म॒णान्ये॒व प॑ञ्च ह॒वीः॑षि॑। अ॒थेन्द्रा॑य॒ शुना॒सीरा॑य
पुरो॒डाशं॑ द्वा॒दश॑क॒पालं॑ निर्व॑पति। स॒ंवत्स॒रो वा
इन्द्रा॑शुना॒सीरः॑। स॒ंवत्स॒रेणै॒वास्मा॑ अन्न॒मव॑ रुन्धे। वा॒यव्यं॑
पयो॑ भवति। वा॒युर्वै वृ॑ष्ट्यै॑ प्र॒दाप॑यिता। स ए॒वास्मै॑
वृ॒ष्टिं प्र॒दाप॑यति। सौ॒र्य एक॑क॒पालो॑ भवति। सूर्ये॑ण॒ वा
अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के वृ॒ष्टिर्धृ॑ता। स ए॒वास्मै॑ वृ॒ष्टिं नि॒यच्छ॑ति॥१॥

द्वा॒दश॒गव॑ः॒ सीरं॑ दक्षि॒णा स॑मृ॒द्धौ। दे॒वा॒सुराः॑ संय॑न्ता आसन्।
ते दे॒वा अ॒ग्निम॑ब्रुवन्। त्वया॑ वी॒रेणा॑सुरा॒नभि॑भ॒वामे॒ति॑।
सोऽब्र॑वीत्। त्रे॒धाऽह॑मा॒त्मानं॑ वि॒करि॑ष्य॒ इति॑। स त्रे॒धा-
ऽऽत्मा॑नं व्य॑कुरुत। अ॒ग्निं तृ॒तीय॑म्। रु॒द्रं तृ॒तीय॑म्। वरु॑णं
तृ॒तीय॑म्॥२॥

सोऽब्र॑वीत्। क इ॒दं तुरी॑यमि॒ति॑। अ॒हमि॑तीन्द्रोऽब्र॑वीत्। सन्तु
सृ॒जाव॑हा॒ इति॑। तौ स॑म॒सृजे॑ताम्। स इन्द्र॑स्तुरी॒यम॑भवत्।
यदिन्द्र॑स्तुरी॒यम॑भवत्। तदिन्द्र॑तुरी॒यस्येन्द्र॑तुरी॒यत्व॑म्। ततो॒ वै
दे॒वा व्य॑जयन्त। यदिन्द्र॑तुरी॒यं नि॑रु॒प्यते॒ विजि॑त्यै॥३॥

व॒हिनी॑ धे॒नुर्दक्षि॑णा। यद्व॒हिनी॑। तेना॑ग्ने॒यी। यद्वौः। तेन॑ रौ॒द्री।
यद्धे॒नुः। तेनै॒न्द्री। यत्स्त्री॑ स॒ती दा॒न्ता। तेन॑ वा॒रुणी॑ स॑मृ॒द्धौ।
प्र॒जाप॑तिर्य॒ज्ञम॑सृजत॥४॥

त९ सृष्ट९ रक्षा९स्यजिघा९सन्। स ए॒ताः प्र॒जाप॑तिरा॒त्मनो॑
 दे॒वता॒ निर॑मिमीत। ताभि॒र्वै स दि॒ग्भ्यो रक्षा९सि॒ प्राणु॑दत।
 यत्प॑ञ्चाव॒त्तीयं॑ जुहोति। दि॒ग्भ्य ए॒व तद्य॑ज॒मानो रक्षा९सि॒
 प्रणु॑दते। समू॒ढः रक्षः॑ सन्द॒ग्धः रक्ष॑ इत्या॒ह। रक्षा९स्ये॒व
 सन्द॑हति। अ॒ग्नये॑ रक्षो॒घ्ने स्वा॑हेत्या॒ह। दे॒वता॑भ्य ए॒व
 वि॑जिग्या॒नाभ्यो॑ भा॒गधे॑यं करोति। प्र॒ष्टिवा॒ही रथो॑ दक्षि॒णा
 समृ॑द्धौ॥५॥

इन्द्रो॑ वृ॒त्रः ह॒त्वा। अ॒सुरा॑न्परा॒भाव्यं। नमु॑चिमासुरं ना॒लभ॑त।
 त९ श॒च्याऽगृ॑ह्णात्। तौ स॒मल॑भेताम्। सौ॑ऽस्माद्भि॒शुन॑तरो॒-
 ऽभव॑त्। सौ॑ऽब्रवीत्। स॒न्धाः सन्द॑धावहै। अथ॒ त्वाऽव
 स्रक्ष्या॑मि। न मा॒ शुष्के॑ण॒ नार्द्रे॑ण॒ हनः॑॥६॥

न दि॒वा न नक्तु॑मिति। स ए॒तम॒पां फे॒नम॑सिञ्चत्। न वा ए॒ष
 शुष्को॑ नार्द्रो॒ व्यु॑ष्टाऽऽसीत्। अनु॑दितः सूर्यः॑। न वा ए॒तद्वि॒वा
 न नक्त॑म्। तस्यै॒तस्मिँ॑लोके। अ॒पां फे॒नेन॑ शि॒र उद॑वर्तयत्।
 तदे॒नम॑न्ववर्तत। मि॒त्रं द्रु॑गिति॥७॥

स ए॒तान॑पामा॒र्गान॑जनयत्। तान॑जुहोत्। तै॒र्वै स
 रक्षा९स्य॑पा॒हत॑। यद॑पामा॒र्गहो॑मो भव॑ति। रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै।
 ए॒कोल्मु॑केन॑ यन्ति। तद्धि रक्ष॑सां भा॒गधे॑यम्। इ॒मान्दि॑शं
 यन्ति। ए॒षा वै रक्ष॑सां दिक्। स्वा॒यामे॒व दि॒शि रक्षा९सि॒
 हन्ति॑॥८॥

स्वकृतं इरिणे जुहोति प्रदरे वा। एतद्वै रक्षसामायतनम्।
 स्व एवायतने रक्षांसि हन्ति। पूर्णमयेन सुवेण जुहोति।
 ब्रह्म वै पूर्णः। ब्रह्मणैव रक्षांसि हन्ति। देवस्य त्वा सवितुः
 प्रसव इत्याह। सवितृप्रसूत एव रक्षांसि हन्ति। हुतं रक्षो-
 ऽवधिष्म रक्ष इत्याह। रक्षसां स्तृत्यै। यद्वस्ते तदक्षिणा
 निरवत्यै। अप्रतीक्षमायन्ति। रक्षसामन्तर्हित्यै॥९॥

यच्छति वरुणं तृतीयं विजित्या असृजत समृद्धौ हनो मित्रं द्रुगिति हन्ति स्तृत्यै त्रीणि च॥[१]

धात्रे पुरोडाशं द्वादशकपालं निर्वपति। संवत्सरो वै
 धाता। संवत्सरेणैवास्मै प्रजाः प्रजनयति। अन्वेवास्मा
 अनुमतिर्मन्यते। राते राका। प्र सिनीवाली जनयति।
 प्रजास्वेव प्रजातासु कुह्वा वाचं दधाति। मिथुनौ गावौ
 दक्षिणा समृद्धौ। आग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपति।
 ऐन्द्रावैष्णवमेकादशकपालम्॥१०॥

वैष्णवं त्रिकपालम्। वीर्यं वा अग्निः। वीर्यमिन्द्रः। वीर्यं विष्णुः।
 प्रजा एव प्रजाता वीर्यं प्रतिष्ठापयति। तस्मात्प्रजा वीर्यावतीः।
 वामन ऋषभो वही दक्षिणा। यद्वही। तेनाग्नेयः। यदृषभः॥११॥

तेनैन्द्रः। यद्वामनः। तेन वैष्णवः समृद्धौ। अग्नीषोमीयमेका-
 दशकपालं निर्वपति। इन्द्रासोमीयमेकादशकपालम्। सौम्यं
 चरुम्। सोमो वै रेतोधाः। अग्निः प्रजानां प्रजनयिता।
 वृद्धानामिन्द्रः प्रदापयिता। सोम एवास्मै रेतो दधाति॥१२॥

अ॒ग्निः प्र॒जां प्रज॑नयति। वृ॒द्धामिन्द्रः॑ प्रयच्छति। ब॒भ्रुर्दक्षि॑णा
समृ॑द्ध्यै। सो॒मापौ॑ष्णं च॒रुं निर्व॑पति। ऐ॒न्द्रापौ॑ष्णं
च॒रुम्। सोमो॑ वै रे॒तो॒धाः। पू॒षा प॑शूनां प्र॒जनयि॑ता।
वृ॒द्धाना॑मिन्द्रः प्र॒दापयि॑ता। सोमं॑ ए॒वास्मै॑ रेतो॒ दधा॑ति। पू॒षा
प॑शून्प्रज॑नयति॥१३॥

वृ॒द्धानिन्द्रः॑ प्रयच्छति। पौ॒ष्णश्च॒रुर्भव॑ति। इ॒यं वै पू॒षा।
अ॒स्यामे॒व प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। श्या॒मो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै। ब॒हु वै
पु॒रुषो॑ मे॒ध्यमु॑पगच्छति। वै॒श्वान॒रं द्वा॑द॒शक॑पालं निर्वपति।
सं॒वत्स॒रो वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। सं॒वत्स॒रेणै॒वैन॑ः स्व॒दय॑ति।
हि॒र॒ण्यं दक्षि॑णा॥१४॥

प॒वि॒त्रं वै हि॒र॒ण्यम्। पु॒नात्ये॒वैन॑म्। ब॒हु वै रा॑ज॒न्योऽनृ॑तं
करो॑ति। उ॒पं जा॒म्यै ह॑र॒ते। जि॒नाति॑ ब्रा॒ह्मण॑म्। व॒दत्य॑नृ॒तम्।
अ॒नृ॒ते ख॒लु वै क्रि॑यमा॒णे व॑रु॒णो गृ॑ह्णाति। वा॒रु॒णं य॑व॒मयं॑ च॒रुं
निर्व॑पति। व॒रु॒णपा॒शादे॒वैन॑ मु॒ञ्च॑ति। अ॒श्वो दक्षि॑णा। वा॒रु॒णो
हि दे॒वत॒याऽश्वः॑ समृ॑द्ध्यै॥१५॥

ऐन्द्रापौष्णवमेकादशकपालं यदृषभो दधाति पूषा पशून्प्रजनयति हिरण्यं दक्षिणा दक्षिणैकं

च॥

[२]

र॒त्निना॑मे॒तानि॑ ह॒वीः॒षि भ॑वन्ति। ए॒ते वै रा॒ष्ट्रस्य॑ प्र॒दा॒तारः॑।
ए॒तेऽपा॑दा॒तारः॑। य ए॒व रा॒ष्ट्रस्य॑ प्र॒दा॒तारः॑। यैऽपा॑दा॒तारः॑।
त ए॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं प्र॑यच्छन्ति। रा॒ष्ट्रमे॒व भ॑वति। यत्स॑मा॒हृत्य॑

निर्वपेत्। अरन्निनः स्युः। यथायथं निर्वपति रत्नित्वाय॥१६॥
 यत्सद्यो निर्वपेत्। यावतीमेकेन हविषाऽऽशिषमव रुन्धे।
 तावतीमवरुन्धीत। अन्वहन्निर्वपति। भूयसीमेवाशिषमव
 रुन्धे। भूयसो यज्ञक्रतूनुपैति। बारुहस्पत्यं चरुं निर्वपति
 ब्रह्मणो गृहे। मुखत एवास्मै ब्रह्म सङ्श्यति। अथो ब्रह्मन्नेव
 क्षत्रमन्वारम्भयति। शितिपृष्ठो दक्षिणा समृद्धौ॥१७॥

ऐन्द्रमेकादशकपालः राजन्यस्य गृहे। इन्द्रियमेवाव रुन्धे।
 ऋषभो दक्षिणा समृद्धौ। आदित्यं चरुं महिष्यै गृहे। इयं वा
 अदितिः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति। धेनुर्दक्षिणा समृद्धौ। भगाय
 चरुं वावातायै गृहे। भगमेवास्मिन्दधाति। विचित्तगर्भा पष्ठौही
 दक्षिणा समृद्धौ॥१८॥

नैर्ऋतं चरुं परिवृत्तयै गृहे कृष्णानां व्रीहीणां नखनिर्भिन्नम्।
 पाप्मानमेव निर्ऋतिं निरवदयते। कृष्णा कूटा दक्षिणा
 समृद्धौ। आग्नेयमष्टाकपालः सेनान्यो गृहे। सेनामेवास्य
 सङ्श्यति। हिरण्यं दक्षिणा समृद्धौ। वारुणं दशकपालः
 सूतस्य गृहे। वरुणसवमेवाव रुन्धे। महानिरष्टो दक्षिणा
 समृद्धौ। मारुतः सप्तकपालं ग्रामण्यो गृहे॥१९॥

अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवाव रुन्धे। पृश्निर्दक्षिणा समृद्धौ।
 सावित्रं द्वादशकपालं क्षत्तुर्गृहे प्रसूत्यै। उपध्वस्तो दक्षिणा
 समृद्धौ। आश्विनं द्विकपालः सङ्ग्रहीतुर्गृहे। अश्विनौ वै

देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। स्वात्यौ दक्षिणा समृद्धौ। पौष्णं चरुं भागदुघस्य गृहे॥२०॥

अन्नं वै पूषा। अन्नमेवाव रुन्धे। श्यामो दक्षिणा समृद्धौ। रौद्रं गावीधुकं चरुमक्षावापस्य गृहे। अन्तत एव रुद्रं निरवदयते। शबल उद्वारो दक्षिणा समृद्धौ। द्वादशैतानि हवींषि भवन्ति। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मै राष्ट्रमवरुन्धे। राष्ट्रमेव भवति॥२१॥

यन्न प्रति निर्वपेत्। रत्निनं आशिषोऽवरुन्धीरन्। प्रतिनिर्वपति। इन्द्राय सुत्राम्णे पुरोडाशमेकादशकपालम्। इन्द्रायां होमुचे। आशिष एवावरुन्धे। अयं नो राजा वृत्रहा राजा भूत्वा वृत्रं वेध्यादित्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। मैत्राबारुहस्पत्यं भवति। श्वेतायै श्वेतवत्सायै दुग्धे॥२२॥

बारुहस्पत्ये मैत्रमपि दधाति। ब्रह्म चैवास्मै क्षत्रं च समीचीं दधाति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रं प्रतिष्ठापयति। बारुहस्पत्येन पूर्वेण प्रचरति। मुखत एवास्मै ब्रह्म सङ्श्यति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रमन्वारम्भयति। स्वयं कृता वेदिर्भवति। स्वयं दिनं बरुहिः। स्वयं कृत इध्मः। अनभिजितस्याभिजित्यै। तस्माद्राज्ञामरण्यमभिजितम्। सैव श्वेता श्वेतवत्सा दक्षिणा समृद्धौ॥२३॥

रत्निवाय समृद्धौ पष्ठौही दक्षिणा समृद्धौ ग्राम्ण्यो गृहे भागदुघस्य गृहे भवति दुग्धेऽभिजित्यै

द्वे च॥ [३]

देवसुवामेतानि हवींषि भवन्ति। एतावन्तो वै देवानां
सुवाः। त एवास्मै सवान्प्रयच्छन्ति। त एनं सुवन्ते।
अग्निरेवैनं गृहपतीनां सुवते। सोमो वनस्पतीनाम्।
रुद्रः पशूनाम्। बृहस्पतिर्वाचाम्। इन्द्रो ज्येष्ठानाम्। मित्रः
सत्यानाम्॥ २४॥

वरुणो धर्मपतीनाम्। एतदेव सर्वं भवति। सविता त्वां
प्रसवानां सुवतामिति हस्तं गृह्णाति प्रसूत्यै। ये देवा
देवः सुवः स्थेत्याह। यथायजुरेवैतत्। महते क्षत्राय महत
आधिपत्याय महते जानंराज्यायेत्याह। आशिषमेवैतामा
शास्ते। एष वो भरता राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां
राजेत्याह। तस्मात्सोमराजानो ब्राह्मणाः। प्रति त्यन्नाम
राज्यमधायीत्याह॥ २५॥

राज्यमेवास्मिन्प्रतिदधाति। स्वां तनुवं वरुणो अशिश्नेदि-
त्याह। वरुणसवमेवावरुन्धे। शुचैर्मित्रस्य व्रत्या
अभूमेत्याह। शुचिमेवैनं व्रत्यं करोति। अमन्महि
महत ऋतस्य नामेत्याह। मनुत एवैनम्। सर्वं व्राता
वरुणस्याभूवन्नित्याह। सर्वव्रातमेवैनं करोति। वि मित्र
एवैररातिमतारीदित्याह॥ २६॥

अरातिमेवैनं तारयति। असूषुदन्त यज्ञियां ऋतेनेत्याह।

स्वदयत्येवैनम्। व्यु त्रितो जरिमाणं न आनडित्याह।
 आयुरेवास्मिन्दधाति। द्वाभ्यां विमृष्टे। द्विपाद्यजमानः
 प्रतिष्ठित्यै। अग्नीषोमीयस्य चैकादशकपालस्य देवसुवां च
 हविषामग्नये स्विष्टकृते समवद्यति। देवताभिरेवैनमुभयतः
 परिगृह्णाति। विष्णुक्रमान्क्रमते। विष्णुरेव भूत्वेमाल्लोकानभि-
 जयति॥ २७॥

सत्यानामधीत्याहातारीदित्याह क्रमत एकं च॥ _____ [४]

अर्थतः स्थेति जुहोति। आहुत्यैवैनां निष्क्रीय गृह्णाति।
 अथो हविष्कृतानामेवाभिघृतानां गृह्णाति। वहन्तीनां गृह्णाति।
 एता वा अपा९ राष्ट्रम्। राष्ट्रमेवास्मै गृह्णाति। अथो
 श्रियमेवैनमभिवहन्ति। अपां पतिरसीत्याह। मिथुनमेवाकः।
 वृषाऽस्यूर्मिरित्याह॥ २८॥

ऊर्मिमन्तमेवैनं करोति। वृषसेनोऽसीत्याह। सेनामेवास्य
 सङ्श्यति। व्रजक्षितः स्थेत्याह। एता वा अपां विशः।
 विशमेवास्मै पर्यूहति। मरुतामोजः स्थेत्याह। अन्नं वै
 मरुतः। अन्नमेवावरुन्धे। सूर्यवर्चसः स्थेत्याह॥ २९॥

राष्ट्रमेव वर्चस्व्यकः। सूर्यत्वचसः स्थेत्याह। सत्यं वा एतत्।
 यद्वर्षति। अनृतं यदातपति वर्षति। सत्यानृते एवावरुन्धे।
 नैनं सत्यानृते उदिते हिंस्तः। य एवं वेद। मान्दाः
 स्थेत्याह। राष्ट्रमेव ब्रह्मवर्चस्यकः॥ ३०॥

वा॒शाः स्वे॒त्याह॑ । रा॒ष्ट्रमे॒व व॒श्यं॑कः । श॒क्र॒रीः स्वे॒त्याह॑ । प॒शवो॒
वै श॒क्र॒रीः । प॒शूने॒वाव॑रु॒न्धे । वि॒श्वभृ॑तः स्वे॒त्याह॑ । रा॒ष्ट्रमे॒व
प॒य॒स्व्यं॑कः । ज॒न॒भृ॑तः स्वे॒त्याह॑ । रा॒ष्ट्रमे॒वेन्द्रि॑या॒व्यं॑कः ।
अ॒ग्नेस्ते॑ज॒स्याः स्वे॒त्याह॑ ॥ ३१ ॥

रा॒ष्ट्रमे॒व ते॑ज॒स्व्यं॑कः । अ॒पा॒मोष॑धी॒नाः र॒सः स्वे॒त्याह॑ ।
रा॒ष्ट्रमे॒व म॑ध॒व्यं॑म॒कः । सा॒र॒स्व॒तं ग्र॑हं गृ॒ह्णा॒ति । ए॒षा
वा अ॒पां पृ॑ष्ठम् । यत्स॒र॒स्व॒ती । पृ॑ष्ठमे॒वैनं॑ स॒मा॒ना॒नां
क॒रो॒ति । षो॒ड॒शभि॑र्गृ॒ह्णा॒ति । षो॒ड॒शक॑लो॒ वै पु॑रु॒षः ।
या॒वा॒ने॒व पु॑रु॒षः । तस्मि॑न्वी॒र्यं॑ द॒धा॒ति । षो॒ड॒शभि॑र्जु॒हो॒ति
षो॒ड॒शभि॑र्गृ॒ह्णा॒ति । द्वा॒त्रिंश॑त्स॒म्प॒द्य॒न्ते । द्वा॒त्रिंश॑दक्ष॒रा-
ऽनु॑ष्टु॒क् । वा॒ग॒नु॑ष्टुप्स॒र्वाणि॑ छ॒न्दांसि॑ । वा॒चै॒वैनं॑
स॒र्वेभि॑श्छ॒न्दोभि॑र्भिषि॒ञ्च॒ति ॥ ३२ ॥

ऊर्मिरित्याह सूर्यवर्चसुः स्वेत्याह ब्रह्मवर्चस्यं कस्तोजस्याः स्वेत्याहेव पुरुषः पद च ॥—[५]

दे॒वी॒रा॒पः सं म॑धु॒मती॑र्मधु॒मती॑भिः सृ॒ज्यध्व॑मि॒त्याह॑ ।
ब्र॒ह्म॒णै॒वैनाः॑ स॒सृ॑ज॒ति । अ॒ना॒धृ॒ष्टाः सी॒द॒ते॒त्याह॑ । ब्र॒ह्म॒णै॒वैनाः॑
सा॒द॒य॒ति । अ॒न्त॒रा हो॒तुंश्च॑ धि॒ष्णि॒यं ब्रा॒ह्म॒णाच्छु॑सि॒नश्च॑
सा॒द॒य॒ति । आ॒ग्ने॒यो वै हो॒ता । ऐ॒न्द्रो ब्रा॒ह्म॒णाच्छु॑सी । तेज॑सा
चै॒वेन्द्रि॑येणं चो॒भ॒य॒तो रा॒ष्ट्रं प॑रिगृ॒ह्णा॒ति । हि॒र॒ण्ये॒नोत्पु॑नाति ।
आहु॑त्यै हि प॒वि॒त्राभ्या॑मुत्पु॒नन्ति॑ व्यावृ॑त्यै ॥ ३३ ॥

श॒त॒मा॒नं भ॑वति । श॒ता॒युः पु॑रु॒षः श॒तेन्द्रि॑यः । आ॒युष्ये॒वेन्द्रि॑ये

प्रति॑तिष्ठति। अ॒नि॒भृष्ट॑म॒सीत्या॑ह। अ॒नि॒भृष्ट॑ꣳ ह्येतत्। वा॒चो
ब॒न्धुरि॑त्या॒ह। वा॒चो ह्ये॑ष ब॒न्धुः। त॒पो॒जा इत्या॑ह। त॒पो॒जा
ह्येतत्। सोम॑स्य दा॒त्रम॒सीत्या॑ह॥३४॥

सोम॑स्य ह्येतद्दा॒त्रम्। शु॒क्रा वः॑ शु॒क्रेणोत्पु॑ना॒मीत्या॑ह। शु॒क्रा
ह्यापः॑। शु॒क्रꣳ हि॑र॒ण्यम्। च॒न्द्राश्च॒न्द्रेणे॑त्या॒ह। च॒न्द्रा ह्यापः॑।
च॒न्द्रꣳ हि॑र॒ण्यम्। अ॒मृता॑ अ॒मृते॒नेत्या॑ह। अ॒मृता॑ ह्यापः॑।
अ॒मृतꣳ हि॑र॒ण्यम्॥३५॥

स्वाहा॑ रा॒ज॒सूया॒येत्या॑ह। रा॒ज॒सूया॒य ह्ये॑ना उत्पु॒नाति॑।
स॒ध॒मादो॑ द्यु॒मिनी॒रूर्ज॑ ए॒ता इति॑ वा॒रु॒ण्यर्चा॑ गृ॒ह्णाति॑।
व॒रु॒ण॒स॒वमे॒वाव॑रु॒न्धे। ए॒क॒या गृ॒ह्णाति॑। ए॒क॒धैव॑ यज॑माने
वी॒र्यं॑ दधाति। क्ष॒त्र॒स्योल्ब॑मसि क्ष॒त्र॒स्य योनि॑र॒सीति॑ ता॒प्यं
चो॒ष्णीषं॑ च प्रय॑च्छति सयोनि॒त्वाय॑। ए॒क॒शते॑न दर्भ॑पु॒ञ्जीलैः॑
प॑वयति। श॒तायु॑र्वै पु॒रुषः॑ श॒तवी॑र्यः। आ॒त्मैक॑शतः॥३६॥

यावा॑ने॒व पु॒रुषः॑। तस्मि॑न्वी॒र्यं॑ दधाति। द॒ध्या॑शयति।
इ॒न्द्रि॒यमे॒वाव॑ रु॒न्धे। उ॒दु॒म्बर॑माशयति। अ॒न्नाद्य॑स्याव॑रु॒द्धौ।
श॒ष्पा॑ण्याशयति। सु॒रा॑बलि॒मे॒वैनं॑ करोति। आ॒विद॑ ए॒ता
भ॑वन्ति। आ॒विद॑मे॒वैनं॑ गमयन्ति॥३७॥

अ॒ग्निरे॒वैनं॑ गा॒र्हप॑त्येनावति। इ॒न्द्र इ॒न्द्रि॒येण॑। पू॒षा प॒शुभिः॑।
मि॒त्रावरु॑णौ प्रा॒णापा॒नाभ्या॑म्। इ॒न्द्रो वृ॒त्राय॑ व॒ज्रमु॑दयच्छत्।
स दि॒वंम॑लिखत्। सो॒ऽर्य॒म्णः प॒न्था॑ अभवत्। स आ॒वि॒त्रे

द्यावा॑पृथि॒वी धृत॑व्र॒ते इति॑ द्यावा॑पृथि॒वी उपा॑धावत्। स
आ॒भ्यामे॒व प्रसू॑त् इन्द्रो॑ वृ॒त्राय॑ वज्रं॑ प्राह॑रत्। आवि॑न्ने
द्यावा॑पृथि॒वी धृत॑व्र॒ते इति॑ यदाह॑॥३८॥

आ॒भ्यामे॒व प्रसू॑तो॒ यज॑मानो॒ वज्रं॑ भ्रातृ॑व्याय॒ प्रह॑रति। आवि॑न्ना
दे॒व्यदि॑तिर्वि॒श्वरू॑पीत्या॑ह। इ॒यं वै दे॒व्यदि॑तिर्वि॒श्वरू॑पी।
अ॒स्यामे॒व प्रति॑ तिष्ठति। आवि॑न्नोऽय॒मसा॑वा॒मुष्या॑य॒णोऽस्यां॑
वि॒श्यस्मि॑न्नाष्ट्र॒ इत्या॑ह। वि॒शैवेन॑ ५ रा॒ष्ट्रेण॑ स॒मर्ध॑यति।
म॒हते॑ क्ष॒त्राय॑ म॒हत॑ आधि॑पत्याय॒ मह॑ते जा॒नरा॑ज्या॒येत्या॑ह।
आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते। ए॒ष वो॑ भ॒रता॑ राजा॒ सोमो॑ऽस्माकं॑
ब्रा॒ह्मणा॑ना॒ ५ राजे॑त्या॑ह। तस्मा॑त्सोम॑रा॒जानो॑ ब्रा॒ह्मणाः॑॥३९॥

इन्द्र॑स्य॒ वज्रो॑ऽसि॒ वार्त्रघ्न॑ इति॑ धनुः॒ प्रय॑च्छति॒ विजि॑त्यै।
श॒त्रुबा॑ध॒नाः स्थे॑तीषून्। श॒त्रूने॒वास्य॑ बाध॑न्ते। पा॒त मा॑ प्र॒त्यश्च॑
पा॒त मा॑ ति॒र्यश्च॑म॒न्वश्च॑ मा पा॒तेत्या॑ह। ति॒स्रो वै श॑र॒व्याः।
प्र॒तीचीं॑ ति॒रश्च्य॑नूचीं॑। ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ पा॒न्ति। दि॒ग्भ्यो मा॑
पा॒तेत्या॑ह। दि॒ग्भ्य ए॒वैनं॑ पा॒न्ति। वि॒श्वो॒भ्यो मा॑ ना॒ष्ट्राभ्यः॑
पा॒तेत्या॑ह। अ॒प॑रि॒मिता॑दे॒वैनं॑ पा॒न्ति। हि॒र॑ण्यवर्णा॒वुषसा॑
वि॒रोक॑ इति॑ त्रि॒ष्टुभा॑ बा॒हू उ॒द्धृ॑हाति। इन्द्रि॑यं वै वी॒र्यं॑
त्रि॒ष्टुक्। इन्द्रि॑यमे॒व वी॒र्यमु॑परि॒ष्टादा॑त्म॒न्यत्ते॑॥४०॥

व्यावृ॑त्ये दा॒त्रम॑सीत्या॒हामृत॑ ५ हि॒र॑ण्यमेकश॒तो ग॑मय॒न्त्याह॑ ब्रा॒ह्मणा॑ ना॒ष्ट्राभ्यः॑ पा॒तेत्या॑ह च॒त्वारि॑

दिशो व्यास्थापयति। दिशामभिजित्यै। यदनु प्रक्रामेत्।
अभि दिशो जयेत्। उत्तु माद्येत्। मनसाऽनु प्रक्रामति।
अभि दिशो जयति। नोन्माद्यति। समिधमा तिष्ठेत्याह। तेजं
एवावरुन्धे॥४१॥

उग्रामा तिष्ठेत्याह। इन्द्रियमेवावरुन्धे। विराजमातिष्ठेत्याह।
अन्नाद्यमेवावरुन्धे। उदीचीमा तिष्ठेत्याह। पशूनेवावरुन्धे।
ऊर्ध्वामातिष्ठेत्याह। सुवर्गमेव लोकमभिजयति। अनूजिहीते।
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥४२॥

मारुत एष भवति। अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवावरुन्धे।
एकविंशतिकपालो भवति प्रतिष्ठित्यै। योऽरण्येऽनुवाक्यो
गुणः। तं मध्यत उपदधाति। ग्राम्यैरेव पशुभिरारण्यान्पशून्परि
गृह्णाति। तस्माद्ग्राम्यैः पशुभिरारण्याः पशवः परिगृहीताः।
पृथिव्यैः। अभ्यषिच्यत॥४३॥

स राष्ट्रं नाभवत्। स एतानि पार्थान्यपश्यत्। तान्यजुहोत्।
तैर्वै स राष्ट्रमभवत्। यत्पार्थानि जुहोति। राष्ट्रमेव भवति।
बारहस्पत्यं पूर्वषामुत्तमं भवति। ऐन्द्रमुत्तरेषां प्रथमम्।
ब्रह्म चैवास्मै क्षत्रं च समीचीं दधाति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रं
प्रतिष्ठापयति॥४४॥

षट्पुरस्तादभिषेकस्य जुहोति। षडुपरिष्ठात्। द्वादश
सम्पद्यन्ते। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरः खलु वै

दे॒वानां॑ पूः। दे॒वाना॑मे॒व पु॒रं म॒ध्यतो॑ व्य॒व॑स॒र्पति॑। तस्य॒ न
कु॒तश्च॑नोपा॒व्या॒धो भ॑वति। भू॒ताना॑मवै॒ष्टीर्जु॑होति। अत्रा॑त्र॒ वै
मृ॒त्युर्जा॑यते। यत्र॑यत्रै॒व मृ॒त्युर्जा॑यते। तत॑ ए॒वैन॑मव॒यज॑ते।
तस्मा॑द्राज॒सूये॑नेजा॒नो नाभि॑चरि॒त॒वै। प्र॒त्यर्गे॑नमभि॒चारः
स्तृ॑णुते॥४५॥

रुन्धे॒ सम॑ष्ट्या असि॒च्यत॑ स्थापयति॒ जाय॑ते पञ्च॒ च॥ [७]

सोम॑स्य॒ त्विषि॑रसि॒ तवे॒व मे॒ त्विषि॑र्भूया॒दिति॑ शा॒र्दूल॒-
च॒र्मोप॑स्तृणाति। यै॒व सोमे॒ त्विषिः॑। या शा॑र्दू॒ले।
तामे॒वाव॑रुन्धे। मृ॒त्योर्वा ए॒ष वर्णः॑। यच्छा॑र्दूलः। अ॒मृत॑ः
हि॒र॑ण्यम्। अ॒मृत॑मसि॒ मृ॒त्योर्मा पा॒हीति॑ हि॒र॑ण्यमुपा॑स्यति।
अ॒मृत॑मे॒व मृ॒त्योर॒न्तर्ध॑त्ते। श॒तमा॑नं भवति॥४६॥

श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति॑तिष्ठति।
दि॒द्योन्मा॑ पा॒हीत्यु॑परि॒ष्टादधि॑ नि॒दधा॑ति। उ॒भय॑त॒ एवा॑स्मे
श॒र्म द॑धाति। अ॒वैष्टा॑ द॒न्द॒शूका॒ इति॑ क्ली॒बः सी॒सेन॑
वि॒ध्यति॑। द॒न्द॒शूका॑ने॒वाव॑यजते। तस्मा॑त्क्ली॒बं द॑न्द॒शूका॒
द॒ःशु॑काः। नि॒र॑स्तं नमु॒चेः शि॒र इति॑ लोहि॒ताय॑सं
नि॒र॑स्यति। पा॒प्मान॑मे॒व नमु॑चिं नि॒रव॑दयते। प्रा॒णा आ॒त्मनः॑
पूर्वे॑ऽभि॒षि॒च्या इ॒त्याहुः॑॥४७॥

सोमो॒ राजा॒ वरु॑णः। दे॒वा ध॑र्म॒सुव॑श्च॒ ये। ते ते॒ वाच॑ः
सु॒वन्तां॑ ते ते॒ प्रा॒णः सु॑वन्ता॒मित्या॑ह। प्रा॒णाने॒वाऽऽत्म॑नः

पूर्वा॑न॒भिषि॑ञ्चति। यद्व्या॑त्। अ॒ग्नेस्त्वा॒ तेज॑सा॒ऽभिषि॑ञ्चामीति।
तेज॒स्व्यै॒व स्या॑त्। दु॒श्चर्मा॒ तु भ॑वेत्। सोम॑स्य त्वा
द्यु॒म्नेना॒भिषि॑ञ्चामीत्या॑ह। सौ॒म्यो वै दे॒वता॑या॒ पुरु॑षः॥४८॥

स्वयै॑वैनं॑ दे॒वता॑या॒ऽभिषि॑ञ्चति। अ॒ग्नेस्तेज॒सेत्या॑ह। तेज॑
ए॒वास्मि॑न्दधाति। सूर्य॑स्य॒ वर्च॑सेत्या॑ह। वर्च॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति।
इन्द्र॑स्येन्द्रि॒येणे॑त्या॑ह। इन्द्रि॒यमे॒वास्मि॑न्दधाति। मि॒त्रावरु॑ण-
योर्वी॒र्ये॑णेत्या॑ह। वी॒र्यमे॒वास्मि॑न्दधाति। म॒रुता॒मोज॒सेत्या॑ह॥४९॥

ओज॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। क्ष॒त्राणां॑ क्ष॒त्रप॑तिरसीत्या॑ह।
क्ष॒त्राणांमे॒वैनं॑ क्ष॒त्रप॑तिं करोति। अति॑ दि॒वस्पा॒हीत्या॑ह।
अत्य॑न्यान्पा॒हीति॑ वावैतदा॑ह। स॒माव॑वृ॒त्रन्नध॑रागुदी॒चीरि॑त्या॑ह।
रा॒ष्ट्रमे॒वास्मि॑न्ध्रुवम॑कः। उ॒च्छे॒षणे॑न जुहोति। उ॒च्छे॒षणभा॑गो
वै रु॒द्रः। भा॒गधे॒येनै॒व रु॒द्रं नि॒रव॑दयते॥५०॥

उद॑ङ्ग्रेत्या॒ग्नीद्धे॑ जुहोति। ए॒षा वै रु॒द्रस्य॑ दिक्। स्वाया॑मे॒व
दिशि॑ रु॒द्रं नि॒रव॑दयते। रु॒द्र यत्ते॒ क्रयी॑ परं॒ नामे॑त्या॑ह। यद्वा
अ॒स्य॒ क्रयी॑ परं॒ नाम॑। तेन॒ वा ए॒ष हि॑नस्ति। य॒ः हि॑नस्ति।
तेनै॒वैन॑ः स॒ह श॑मयति। तस्मै॑ हु॒तम॑सि य॒मेष्ट॑मसीत्या॑ह।
य॒मादे॒वास्य॑ मृत्युम॑वयजते॥५१॥

प्रजा॑पते॒ न त्वदे॒तान्य॒न्य इति॑ तस्यै॑ गृहे जुहुयात्। यां
का॒मये॑त रा॒ष्ट्रम॑स्यै॒ प्रजा॑ स्यादिति। रा॒ष्ट्रमे॒वास्यै॑ प्र॒जा
भ॑वति। प॒र्णम॑ये॒नाध्व॑र्युर॒भिषि॑ञ्चति। ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वास्मि॑न्त्विषि॑

दधाति। औदुम्बरेण राजन्यः। ऊर्जमेवास्मिन्नन्नाद्यं दधाति।
आश्वत्थेन वैश्यः। विशमेवास्मिन्पुष्टिं दधाति। नैयग्रोधेन
जन्यः। मित्राण्येवास्मै कल्पयति। अथो प्रतिष्ठित्यै॥५२॥

भुवत्याहुः पुरुष ओजसेत्याह निरवदयते यजते जन्यो द्वे च॥—————[८]

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै।
मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा युनज्मीत्याह। ब्रह्मणैवेनं
देवताभ्यां युनक्ति। प्रष्टिवाहिनं युनक्ति। प्रष्टिवाही वै देवरथः।
देवरथमेवास्मै युनक्ति। त्रयोऽश्वा भवन्ति। रथश्चतुर्थः। द्वौ
संव्येष्टसारथी। षट्स्वम्पद्यन्ते॥५३॥

षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवेनं युनक्ति। विष्णुक्रमान्क्रमते।
विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभिजयति। यः क्षत्रियः प्रतिहितः।
सोऽन्वारभते। राष्ट्रमेव भवति। त्रिष्टुभाऽन्वारभते। इन्द्रियं
वै त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति॥५४॥

मरुतां प्रसवे जेषमित्याह। मरुद्विरेव प्रसूत उज्जयति। आसं
मन इत्याह। यदेव मनसैप्सीत्। तदापत्। राजन्यं जिनाति।
अनाक्रान्त एवाक्रमते। वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येणर्ध्यते। यो
राजन्यं जिनाति। समहमिन्द्रियेण वीर्येणेत्याह॥५५॥

इन्द्रियमेव वीर्यमात्मन्धत्ते। पशूनां मन्युरसि तवेव मे
मन्युर्भूयादिति वाराही उपानहावुपं मुञ्चते। पशूनां वा एष

मन्युः। यद्वराहः। तेनैव पशूनां मन्युमात्मन्धत्ते। अ॒भि वा
इ॒य॑ सु॒षुवा॒णं का॑मयते। तस्यै॑श्वरेन्द्रि॒यं वी॒र्य॑मादा॑तोः।
वा॒रा॑ही उ॒पा॒न॒हा॒वुप॑मु॒ञ्चते। अ॒स्या ए॒वान्त॑र्धत्ते। इन्द्रि॒यस्य॑
वी॒र्य॑स्याना॑त्यै॥५६॥

नमो॑ मा॒त्रे पृ॒थि॒व्या इ॒त्या॒हाहि॑सायै। इ॒यं द॒स्यायु॑र॒स्यायु॑र्मे
धे॒हीत्या॑ह। आ॒युरे॒वात्म॑न्धत्ते। ऊ॒र्गस्य॑ूर्जं मे धे॒हीत्या॑ह।
ऊ॒र्जमे॒वात्म॑न्धत्ते। यु॒ङ्क्षि॑सि॒ वर्चो॑ऽसि॒ वर्चो॑ मयि॑ धे॒हीत्या॑ह।
वर्च॑ ए॒वात्म॑न्धत्ते। ए॒क॒धा ब्र॒ह्मण॑ उ॒प॑हरति। ए॒क॒धैव
यज॑मान॒ आयु॑रूर्जं॒ वर्चो॑ दधाति। र॒थ॒वि॒मो॒चनी॑या जुहोति॒
प्रति॑ष्ठित्यै॥५७॥

त्रयो॑ऽश्वा॑ भवन्ति। रथंश्चतु॑र्थः। तस्मा॑च्चतु॑र्जुहोति। यदु॒भौ
स॒हाव॑तिष्ठे॒ताम्। स॒मा॒नं लो॒कमि॑याताम्। स॒ह स॑ङ्ग॒हीत्रा
र॒थ॒वाह॑ने॒ रथ॑मादधाति। सु॒व॒र्गादे॒वैनं॑ लो॒काद॑न्तर्दधाति।
ह॒सः शु॒चि॒षदि॒त्याद॑धाति। ब्र॒ह्म॒णै॒वैनं॑मु॒पाव॑हरति। ब्र॒ह्म॒णा॒
ऽऽद॑धाति। अति॑च्छ॒न्दसा॑ऽऽद॑धाति। अति॑च्छ॒न्दा॒ वै सर्वा॑णि
छ॒न्दा॑सि। स॒र्वेभि॑रे॒वैनं॑ छ॒न्दो॑भिरादधाति। वर्ष॑ वा
ए॒षा छ॒न्द॑साम्। यदति॑च्छ॒न्दाः। यदति॑च्छ॒न्दसा॑ दधाति।
वर्ष॑मै॒वैनं॑ स॒माना॑नां करोति॥५८॥

प॒द्यन्ते॑ द॒धाति॑ वी॒र्ये॑णेत्या॒हाना॑त्यै प्रति॑ष्ठित्यै ब्र॒ह्म॒णाऽऽद॑धाति सप्त च॥ [९]

मि॒त्रो॑ऽसि॒ वरु॑णो॒ऽसीत्या॑ह। मै॒त्रं वा अ॑हः। वा॒रु॒णी रा॒त्रिः।
अ॒हो॒रा॒त्राभ्या॑मे॒वैन॑मुपाव॑हरति। मि॒त्रो॑ऽसि॒ वरु॑णो॒ऽसीत्या॑ह।
मै॒त्रो वै दक्षि॑णः। वा॒रु॒णः स॒व्यः। वै॒श्वदे॒व्यामि॑क्षा। स्वमे॒वैनो॑
भा॒ग॒धेय॑मुपाव॑हरति। सम॒हं वि॒श्वैर्दे॒वैरित्या॑ह॥५९॥

वै॒श्वदे॒व्यो वै प्र॒जाः। ता ए॒वाद्याः॑ कुरुते। क्ष॒त्रस्य॒ नाभि॑रसि
क्ष॒त्रस्य॒ योनि॑र॒सीत्य॑धीवा॒समास्तृ॑णाति स॒योनि॑त्वाय॑।
स्यो॒नामा सी॑द सु॒षदा॒मा सी॑देत्या॑ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्।
मा त्वा॑ हि॒ःसी॒न्मा मा॑ हि॒ःसी॑दित्या॒हाहि॑सायै।
निष॑साद धृ॒तव्र॑तो वरु॑णः पु॒स्त्या॑स्वा सा॒म्राज्या॑य
सु॒क्रतु॑रित्या॑ह। सा॒म्राज्य॑मे॒वैन॑ सु॒क्रतुं॑ करोति।
ब्र॒ह्मा(३)न्त्व॑ रा॒जन्ब्र॒ह्माऽसि॑ स॒विता॑ऽसि स॒त्यस॑व॒
इत्या॑ह। स॒विता॑रमे॒वैन॑ स॒त्यस॑वं करोति॥६०॥

ब्र॒ह्मा(३)न्त्व॑ रा॒जन्ब्र॒ह्माऽसीन्द्रो॑ऽसि स॒त्यौजा॒ इत्या॑ह।
इन्द्र॑मे॒वैन॑ स॒त्यौज॑सं करोति। ब्र॒ह्मा(३)न्त्व॑
रा॒जन्ब्र॒ह्माऽसि॑ मि॒त्रो॑ऽसि सु॒शेव॒ इत्या॑ह। मि॒त्रमे॒वैन॑
सु॒शेव॑ करोति। ब्र॒ह्मा(३)न्त्व॑ रा॒जन्ब्र॒ह्मासि॑ वरु॑णो॒ऽसि
स॒त्यध॑र्मेत्या॑ह। वरु॑णमे॒वैन॑ स॒त्यध॑र्माणं करोति।
स॒विता॑ऽसि स॒त्यस॑व॒ इत्या॑ह। गा॒य॒त्रीमे॒वैतेना॑भि
व्या॑हरति। इन्द्रो॑ऽसि स॒त्यौजा॒ इत्या॑ह। त्रि॒ष्टुभ॑मे॒वैतेना॑भि
व्या॑हरति॥६१॥

मि॒त्रो॑ऽसि सु॒शेव॒ इत्या॑ह। जग॑तीमे॒वैतेना॑भि व्या॑हरति।

स॒त्यमे॒ता दे॒वताः॑। स॒त्यमे॒तानि॒ छन्दा॑ऽसि। स॒त्यमे॒वाव॑रुन्धे।
वरु॑णोऽसि स॒त्यध॑र्मेत्याह। अ॒नुष्टु॑भमे॒वैतेना॑भि॒ व्याह॑रति।
स॒त्यानृ॑ते वा अ॒नुष्टु॑प्। स॒त्यानृ॑ते वरु॑णः। स॒त्यानृ॑ते
ए॒वाव॑रुन्धे॥६२॥

नैन॑ऽ स॒त्यानृ॑ते उ॒दिते॑ हि॒ऽस्तः॑। य ए॒वं वेद॑। इन्द्र॑स्य
वज्रो॑ऽसि वा॒र्त्रघ्न॒ इति॒ स्फ्यं प्रय॑च्छति। वज्रो॒ वै स्फ्यः॑।
वज्रे॑णै॒वास्मा॑ अवर॒पूर॑ऽ रन्धयति। ए॒व॑ऽ हि तच्छे॒यः॑। यद॑स्मा
ए॒ते र॒ध्यैयुः॑। दि॒शोऽभ्य॑य॑ऽ राजा॑ऽभू॒दिति॒ पश्चा॒क्षान्प्रय॑च्छति।
ए॒ते वै सर्वे॑ऽयाः॑। अ॒परा॑जायिनमे॒वैनं॑ करोति॥६३॥

ओ॒दनमु॑द्धवते। प॒रमे॒ष्ठी वा ए॒षः॑। यदो॑दनः। प॒रमा॑मे॒वैन॑ऽ
श्रियं॑ गमयति। सु॒श्रो॒काँ(४) सु॒मङ्ग॒लाँ(४) स॒त्यरा॒जा(३)-
नित्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते। शौ॒नः॒ शेप॑माख्यापयते।
वरु॑णपाशादे॒वैनं॑ मुञ्चति। प॒रः॒ शतं॑ भवति। श॒तायुः॑
पुरु॑षः श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्येवेन्द्रि॒ये प्रति॑ तिष्ठति। मा॒रुत॑स्य
चैक॑वि॑ऽशतिकपालस्य वैश्वदे॒व्यै चा॒मिक्षा॑या अ॒ग्नये॑
स्विष्ट॑कृते॒ सम॑व॒द्यति॑। दे॒वता॑भिरे॒वैनमु॑भयतः परि॑ गृह्णाति।
अ॒पान्न॑त्रे स्वा॒होर्जो॑ न॒त्रे स्वा॒हाऽग्नये॑ गृह॑प॒तये॒ स्वाहे॑ति
ति॒स्र आहु॑तीर्जुहोति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः॑। ए॒ष्वेव॑ लो॒केषु॑ प्रति॑
तिष्ठति॥६४॥

दे॒वैरित्या॑ह स॒त्यस॑वं करोति त्रिष्टु॒भमे॒वैतेना॑भि॒ व्याह॑रति सत्यानृते ए॒वाव॑रुन्धे करोति श॒तेन्द्रि॑यः

ए॒तद्वा॑ह्म॒णानि॑ धा॒त्रे र॒त्विना॑न्देवसुवाम॒र्थे तो॒ देवी॑र्दि॒शः सोम॑स्येन्द्र॒स्य मि॒त्रो द॑श॥१०॥

ए॒तद्वा॑ह्म॒णानि॑ वैष्ण॒वं त्रि॑कपा॒लम॒न्नं वै पू॒षा वा॑शाः स्वे॒त्याह॑ दि॒शो व्या॑स्था॒पय॑त्युद॒ङ्घ्रे॒त्य॒
ब्र॒ह्मा(३)न्त्व॑ रं॒जुश्च॑तु॒ष्पष्टिः॥६४॥

ए॒तद्वा॑ह्म॒णानि॑ प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः

प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

वरुणस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्।
तत्सꣳसृद्धिरनु समंसर्पत्। तत्सꣳसृपाꣳ सꣳसृत्वम्।
अग्निना देवेन प्रथमेऽहन्ननु प्रायुङ्क्त। सरस्वत्या वाचा
द्वितीयैः। सवित्रा प्रसवेन तृतीयैः। पूष्णा पशुभिश्चतुर्थैः।
बृहस्पतिना ब्रह्मणा पञ्चमे। इन्द्रेण देवेन षष्ठे। वरुणेन
स्वया देवतया सप्तमे॥१॥

सोमेन राज्ञाऽष्टमे। त्वष्टा रूपेण नवमे। विष्णुना
यज्ञेनाप्रोत्। यत्सꣳसृपो भवन्ति। इन्द्रियमेव तद्वीर्यं
यजमान आप्रोति। पूर्वापूर्वा वेदिर्भवति। इन्द्रियस्य
वीर्यस्यावरुद्धौ। पुरस्तादुपसदाꣳ सौम्येन प्रचरति। सोमो
वै रेतोधाः। रेत एव तदधाति। अन्तरा त्वाष्ट्रेण। रेत एव
हितं त्वष्टा रूपाणि विकरोति। उपरिष्टाद्वैष्णवेन। यज्ञो वै
विष्णुः। यज्ञ एवान्ततः प्रति तिष्ठति॥२॥

सप्तमे दधाति पञ्च च॥ _____ [१]

जामि वा एतत्कुर्वन्ति। यत्सद्यो दीक्षयन्ति सद्यः सोमं
क्रीणन्ति। पुण्डरिस्रजां प्रयच्छत्यजामित्वाय। अङ्गिरसः
सुवर्गं लोकं यन्तः। अप्सु दीक्षातपसी प्रावेशयन्।
तत्पुण्डरीकमभवत्। यत्पुण्डरिस्रजां प्रयच्छति। साक्षादेव

दीक्षातपसी अव॑रुन्धे। द॒शभि॑र्वत्सत॒रैः सोमं॑ क्रीणाति।
दशा॑क्षरा वि॒राट्॥३॥

अन्नं॑ वि॒राट्। वि॒राजै॑वान्नाद्य॒मव॑ रुन्धे। मुष्क॒रा भ॑वन्ति
सेन्द्र॑त्वाय॑। द॒शपे॑यो भवति। अ॒न्नाद्य॒स्याव॑रुद्धे।
श॒तं ब्रा॑ह्म॒णाः पि॑बन्ति। श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः।
आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति॑तिष्ठति। स॒प्तद॒शः स्तो॒त्रं भ॑वति।
स॒प्तद॒शः प्र॒जाप॑तिः॥४॥

प्र॒जाप॑ते॒रात्यै॑। प्रा॒का॒शाव॑ध्व॒र्यवे॑ ददाति। प्र॒का॒शमे॑वैनं
गम॑यति। स्रज॑मुद्गा॒त्रे। व्ये॑वास्मै॑ वासयति। रु॒क्मः॑ हो॒त्रे।
आ॒दि॒त्यमे॑वास्मा॒ उन्न॑यति। अश्वं॑ प्र॒स्तोतृ॑प्रति॒हृत्भ्या॑म्।
प्रा॒जाप॑त्यो वा अश्वः॑। प्र॒जाप॑ते॒रात्यै॑॥५॥

द्वाद॑श प॒ष्ठौही॑र्ब्रह्म॒णे। आयु॑रे॒वाव॑रुन्धे। व॒शां मै॑त्रावरु॒णाय॑।
रा॒ष्ट्रमे॑व व॒श्यकः॑। ऋ॒षभं॑ ब्रा॒ह्मणा॑च्छु॒सिने॑। रा॒ष्ट्रमे॑वेन्द्रि॒या-
व्य॑कः। वास॑सी ने॒ष्टापो॑तृ॒भ्याम्। प॒वित्रे॑ ए॒वास्ये॑ते। स्थू॒रि॑
यवा॑चितम॑च्छावा॒काय॑। अ॒न्त॒त ए॒व वरु॑ण॒मव॑ यजते॥६॥

अ॒न॒ङ्गाह॑म॒ग्नीधे॑। वह्नि॒र्वा अ॑न॒ङ्गान्। वह्नि॒रग्नी॑त्। वह्नि॒नैव॑ वह्निं
य॒ज्ञस्या॑व॑रुन्धे। इन्द्र॑स्य सु॒षुवा॑णस्य॒ त्रेधे॑न्द्रि॒यं वी॒र्यं॑ प॒रा-
ऽप॑तत्। भृ॒गुस्तृ॑तीयमभवत्। श्रा॒य॒न्तीयं॑ तृतीयम्। सर॑स्वती
तृतीयम्। भा॒र्गवो॑ होता॑ भवति। श्रा॒य॒न्तीयं॑ ब्रह्मसा॒मं
भ॑वति। वा॒र॒व॒न्तीयं॑मग्नि॒ष्टोम॑सा॒मम्। सा॒र॒स्वती॑र॒पो गृ॑ह्णाति।

इन्द्रि॒यस्य॑ वी॒र्य॑स्याव॑रुद्धौ । श्रा॒य॒न्ती॑यं ब्रह्म॒सामं॑ भ॑वति ।
 इन्द्रि॒यमे॒वास्मि॑न्वी॒र्यं॑ श्रयति । वा॒र॒व॒न्ती॑यमग्नि॒ष्टोम॑सामम् ।
 इन्द्रि॒यमे॒वास्मि॑न्वी॒र्यं॑ वारयति ॥ ७ ॥

विराट्प्राजापतिरश्वः प्रजापतेरास्यै यजते ब्रह्मसामं भवति सप्त च ॥ [२]

ई॒श्व॒रो वा ए॒ष दि॒शोऽनु॑न्म॒दितोः॑ । यं दि॒शोऽनु॑ व्या॒स्थाप॑यन्ति ।
 दि॒शाम॑वेष्ट॒यो भ॑वन्ति । दि॒क्ष्वे॒व प्र॑ति॒ तिष्ठ॑त्यनु॒न्मादा॑य ।
 प॒ञ्च दे॒वतां॑ यजति । प॒ञ्च दि॒शः । दि॒क्ष्वे॒व प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ति ।
 ह॒विषो॑ह॒विष॑ इ॒ष्ट्वा बा॑र॒ह॒स्पत्य॑म॒भिघा॑रयति । य॒ज॒मा॒नदे॒वत्यो॑
 वै बृ॒ह॒स्पतिः॑ । य॒ज॒मा॒नमे॒व तेज॑सा॒ सम॑र्धयति ॥ ८ ॥

आ॒दि॒त्यां म॒ल॒हं ग॒र्भिणी॒मा ल॑भते । मा॒रु॒तीं पृ॒श्निं प॒ष्ठौही॑म् ।
 वि॒शं चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति । आ॒दि॒त्यया॑ पू॒र्वया॑
 प्रच॑रति । मा॒रु॒त्योत्त॑रया । रा॒ष्ट्र ए॒व वि॒शम॑नु॒बध्ना॑ति ।
 उ॒च्चैरा॑दि॒त्याया॑ आ॒श्राव॑यति । उ॒पा॒ंशु मा॑रु॒त्यै । तस्मा॑द्रा॒ष्ट्रं
 वि॒शम॑ति॒वद॑ति । ग॒र्भिण्या॑दि॒त्या भ॑वति ॥ ९ ॥

इन्द्रि॒यं वै गर्भः॑ । रा॒ष्ट्रमे॒वेन्द्रि॒याव्य॑कः । अ॒ग॒र्भा मा॑रु॒ती ।
 वि॒द्वै म॒रुतः॑ । वि॒शमे॒व नि॒रिन्द्रि॒याम॑कः । दे॒वा॒सुराः
 संय॑त्ता आसन् । ते दे॒वा अ॒श्विनोः॑ पू॒षन्वा॒चः स॒त्यं
 स॒न्निधा॑य । अ॒नृते॑नासु॒रान॒भ्य॑भवन् । तेऽ॒श्विभ्यां॑ पू॒ष्णे
 पु॒रोडा॑शं द्वा॒दश॑कपालं निर॑वपन् । ततो॒ वै ते वा॒चः
 स॒त्यम॑वा॒रुन्ध॑त ॥ १० ॥

यद॒श्विभ्यां॑ पू॒ष्णे पु॒रोडा॑शं द्वा॒दश॑कपालं निर्व॑पति।
 अ॒न॒तेनै॒व भ्रात॑रु॒व्यानभि॑भूय। वा॒चः स॒त्यमव॑रुन्धे। सर॑स्वते
 स॒त्यवा॑चं च॒रुम्। पू॒र्वमे॒वोदि॑तम्। उ॒त्तरे॑णा॒भि गृ॑णाति।
 स॒वि॒त्रे स॒त्यप्र॑सवाय पु॒रोडा॑शं द्वा॒दश॑कपालं प्र॒सूत्यै॑।
 दू॒तान्प्रहि॑णोति। आ॒विद॑ ए॒ता भ॑वन्ति। आ॒विद॑मे॒वैनं॑
 गम॑यन्ति। अथो॑ दू॒तेभ्य॑ ए॒व न छि॑द्यते। ति॒सृध॒न्व॑
 शु॒ष्कदृ॒तिर्दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै॥११॥

अ॒र्धय॑ति भ॒वत्य॑रुन्ध॒त ग॑म॒यन्ति॒ द्वे च॑॥ [३]

आ॒ग्नेय॑म॒ष्टाक॑पालं निर्व॑पति। तस्मा॒च्छि॒शिरे॑ कुरु॒पश्चालाः॑
 प्राश्चो॑ या॒न्ति। सौ॒म्यं च॒रुम्। तस्मा॑द्व॒सन्तं व्य॑वसाया॑दयन्ति।
 सा॒वि॒त्रं द्वा॒दश॑कपालम्। तस्मा॑त्पु॒रस्ता॒द्यवा॑ना॑ स॒वित्रा॑
 वि॒रुन्ध॑ते। बा॒रु॒हस्प॑त्यं च॒रुम्। स॒वित्रै॒व वि॒रुध्य॑। ब्रह्म॑णा॒
 यवा॑ना॒दध॑ते। त्वा॒ष्ट्रम॒ष्टाक॑पालम्॥१२॥

रू॒पाण्ये॒व तेन॑ कुर्व॑ते। वै॒श्वान॒रं द्वा॒दश॑कपालम्। तस्मा॑ज्जघ॒न्यै
 नैदा॑घे प्र॒त्यश्चः॑ कुरु॒पश्चाला॑ या॒न्ति। सा॒र॒स्वतं च॒रुं निर्व॑पति।
 तस्मा॑त्प्रा॒वृषि॑ सर्वा॒ वाचो॑ वदन्ति। पौ॒ष्णेन॑ व्य॒वस्य॑न्ति। मै॒त्रेण॑
 कृष॑न्ते। वा॒रु॒णेन॑ वि॒धृता॑ आ॒सते। क्षै॒त्रप॒त्येन॑ पाच॑यन्ते।
 आ॒दि॒त्येना॑दध॑ते॥१३॥

मा॒सिमा॑स्ये॒तानि॑ ह॒वी॑षि॑ नि॒रुप्या॑णीत्याहुः। तेनै॒वतू॒न्प्रयु॑ङ्क्षुः
 इति॑। अथो॑ ख॒ल्वाहुः॑। कः सं॒वत्सरं॑ जी॒विष्य॑तीति॑।

षडेव पूर्वैद्युर्निरुप्याणि। षडुत्तरेद्युः। तेनैवर्तून्प्रयुङ्क्ते।
दक्षिणो रथवाहनवाहः पूर्वेषां दक्षिणा। उत्तर उत्तरेषाम्।
संवत्सरस्यैवान्तौ युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥१४॥

त्वाष्ट्रमष्टाकंपालं दधते युनत्तयेकं च॥ [४]

इन्द्रस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्। स
यत्प्रथमं निरर्णीवत्। तत्कलमभवत्। यद्वितीयम्। तद्वदरम्।
यत्तृतीयम्। तत्कर्कन्धु। यन्नस्तः। स सिं॒हः। यदक्ष्योः॥१५॥

स शार्दूलः। यत्कर्णयोः। स वृकः। य ऊर्ध्वः। स
सोमः। याऽवाची। सा सुरा। त्रयाः सक्तवो भवन्ति।
इन्द्रियस्यावरुद्धौ। त्रयाणि लोमानि॥१६॥

त्विषिमेवावरुन्धे। त्रयो ग्रहाः। वीर्यमेवावरुन्धे। नाम्ना
दशमी। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। प्राणा इन्द्रियं
वीर्यम्। प्राणानेवेन्द्रियं वीर्यं यजमान आत्मन्धत्ते। सीसेन
क्लीबाच्छष्पाणि क्रीणाति। न वा एतदयो न हिरण्यम्॥१७॥

यत्सीसम्। न स्त्री न पुमान्। यत्क्लीबः। न सोमो न सुरा।
यत्सौत्रामणी समृद्धौ। स्वाद्वीन्त्वा स्वादुनेत्याह। सोममेवैनां
करोति। सोमोऽस्यश्विभ्यां पच्यस्व सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय
सुत्राम्णे पच्यस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा देवताभ्यः पच्यते।
तिस्रः स॒सृष्टा वसति॥१८॥

तिस्रो हि रात्रीः क्रीतः सोमो वसति। पुनातु ते परिस्नुतमिति

यजुषा पुनाति व्यावृत्त्यै। पवित्रेण पुनाति। पवित्रेण हि सोमं पुनन्ति। वारेण शश्वता तनेत्याह। वारेण हि सोमं पुनन्ति। वायुः पूतः पवित्रेणेति नैतया पुनीयात्। व्युद्धा ह्येषा। अतिपवितस्यैतया पुनीयात्। कुविदङ्गेत्यनिरुक्तया प्राजापत्यया गृह्णाति॥१९॥

अनिरुक्तः प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै। एकयर्चा गृह्णाति। एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति। अश्विनं धूम्रमालभते। अश्विनौ वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। सारस्वतं मेषम्। वाग्वै सरस्वती। वाचैवैनं भिषज्यति। ऐन्द्रमृषभं सैन्द्रत्वाय॥२०॥

अक्ष्योलोमानि हिरण्यं वसति गृह्णाति भिषज्यत्येकं च॥—————[५]

यत्रिषु यूपेष्वालभेत। बहिर्धाऽस्मादिन्द्रियं वीर्यं दध्यात्। भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। एकयूप आलभते। एकधैवास्मिन्निन्द्रियं वीर्यं दधाति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति। नैतेषां पशूनां पुरोडाशा भवन्ति। ग्रहपुरोडाशा ह्येते। युवः सुराममश्विनेति सर्वदेवत्ये याज्यानुवाक्ये भवतः। सर्वा एव देवताः प्रीणाति॥२१॥

ब्राह्मणं परिक्रीणीयादुच्छेषणस्य पातारम्। ब्राह्मणो ह्याहुत्या उच्छेषणस्य पाता। यदि ब्राह्मणं न विन्देत्। वल्मीकवपायामव नयेत्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यद्वै

सौत्राम॑ण्यै व्यृद्ध॑म्। तद॑स्यै॒ समृद्ध॑म्। नाना॑दे॒व॒त्याः प॒शव॑श्च
पुरो॒डाशा॑श्च भवन्ति॒ समृद्धे॑। ऐन्द्रः प॑शूनामुत्त॒मो भ॑वति।
ऐन्द्रः पुरो॒डाशानां॑ प्रथ॒मः॥ २२॥

इन्द्रि॒ये ए॒वास्मै॑ स॒मीची॑ दधाति। पुर॒स्ता॑दनूया॒जाना॑
पुरो॒डाशैः प्रच॑रति। प॒शवो॒ वै पुरो॒डाशाः॑। प॒शूने॒वाव॑ रुन्धे।
ऐन्द्र॑मेका॑दशकपालं॒ निर्व॑पति। इन्द्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे। सा॒वि॒त्रं
द्वा॑दशकपालं॒ प्रसू॑त्यै। वा॒रुणं॑ दश॑कपालम्। अ॒न्त॒त ए॒व
वरु॑णम॒व॑ यजते। वड॑बा दक्षि॑णा॥ २३॥

उ॒त वा ए॒षाऽश्व॑ꣳ सू॒ते। उ॒ताऽश्व॑तरम्। उ॒त सोमं॑ उ॒त सुरा॑।
यत्सौ॑त्राम॒णी समृद्धे॑। बा॒र्ह॒स्प॒त्यं प॒शूश्च॑तुर्थ॒मति॑पवि॒तस्या॑
ल॑भते। ब्र॒ह्म वै दे॒वानां॑ बृ॒ह॒स्प॒तिः। ब्र॒ह्मणै॒व य॒ज्ञस्य॑
व्यृद्ध॑मपि॒ वप॑ति। पुरो॒डाश॑वाने॒ष प॒शुर्भ॑वति। न ह्ये॒तस्य॑
ग्र॒हं गृ॑ह्णन्ति। सोम॑प्रती॒काः पि॒तर॑स्तृ॒ष्णुते॑ति॒ शता॑तृ॒ष्णायाꣳ
स॒म॒व॑नयति॥ २४॥

श॒तायुः पुरु॑षः श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति॑तिष्ठति।
दक्षि॑णे॒ऽग्नौ जु॑होति। पा॒प॒व॒स्य॒सस्य॑ व्यावृ॑त्यै। हि॒र॑ण्यमन्त॒रा
धा॑रयति। पू॒तामे॒वैनां॑ जुहोति। श॒तमा॑नं भवति। श॒तायुः
पुरु॑षः श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति॑तिष्ठति। यत्रै॒व
श॑तातृ॒ष्णां धा॑रयति॥ २५॥

तन्नि॑दधाति॒ प्र॒ति॑ष्ठित्यै। पि॒तृन् वा ए॒तस्यै॑न्द्रि॒यं वी॒र्यं॑ गच्छति।

य॑ सोमोऽति॒ पव॑ते। पि॒तृणां॑ या॒ज्यानु॒वाक्या॑भि॒रुप॑ तिष्ठते।
 यदे॒वास्य॑ पि॒तृनि॑न्द्रि॒यं वी॒र्यं॑ गच्छ॑ति। तदे॒वाव॑ रुन्धे।
 तिसृ॑भि॒रुप॑ तिष्ठते। तृती॒ये वा॒ इतो॑ लो॒के पि॒तरः॑। ताने॒व
 प्री॑णाति। अथो॒ त्रीणि॒ वै य॒ज्ञस्यै॑न्द्रि॒याणि॑। अध्व॒र्युर्होता॑
 ब्र॒ह्मा। त उप॑तिष्ठन्ते। यान्ये॒व य॒ज्ञस्यै॑न्द्रि॒याणि॑। तैरे॒वास्मै॑
 भेष॒जं क॑रोति॥२६॥

प्रीणाति प्रथमो दक्षिणा समवर्णयति धारयतीन्द्रियाणि चत्वारि च॥—————[६]

अ॒ग्नि॒ष्टोम॑मग्र॒ आह॑रति। य॒ज्ञमु॒खं वा॒ अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑।
 य॒ज्ञमु॒खमे॒वारभ्य॑ स॒वमा॑ क्र॒मते॑। अथैषोऽभिषेचनीयश्चतु॒-
 स्त्रिं॒शप॑वमानो भवति। त्रय॑स्त्रिं॒शद्वे॑ दे॒वताः॑। ता
 ए॒वाप्रो॑ति। प्र॒जाप॑तिश्चतुस्त्रिं॒शः। तमे॒वाप्रो॑ति। स॒ंश॒र ए॒ष
 स्तोमा॑ना॒मय॑थापूर्वम्। यद्विष॑माः स्तोमाः॑॥२७॥

ए॒तावा॒न् वै य॒ज्ञः। यावा॒न्पव॑मानाः। अ॒न्तः श्ले॒षणं॑ त्वा
 अ॒न्यत्। यत्स॒माः पव॑मानाः। तेनाऽस॒ंश॒रः। तेन॑ यथापूर्वम्।
 आ॒त्मनै॒वाग्नि॑ष्टोमेन॒ध्रोति॑। आ॒त्मना॒ पुण्यो॑ भवति। प्र॒जा वा
 उ॒क्थानि॑। प॒शव॑ उ॒क्थानि॑। यदु॒क्थ्यो॑ भव॒त्यनु॒ सन्त॑त्यै॥२८॥

स्तोमाः पशव उक्थान्येकं च॥—————[७]

उप॑ त्वा जा॒मयो॒ गिर॑ इति॒ प्रति॒पद्भव॑ति। वा॒ग्वै वा॒युः। वा॒च
 ए॒वैषो॑ऽभिषे॒कः। सर्वा॑सा॒मेव॑ प्र॒जाना॑ं सू॒यते॑। सर्वा॑ ए॒नं प्र॒जा
 राजे॑ति॒ वद॑न्ति। ए॒तमु॒ त्यन्द॑श्च॒ क्षिप॑ इत्या॑ह। आ॒दित्या॑ वै
 प्र॒जाः। प्र॒जाना॑मे॒वैतेन॑ सू॒यते॑। यन्ति॒ वा ए॒ते य॑ज्ञमु॒खात्। ये

संभार्या अक्रन्॥२९॥

यदाह पवस्व वाचो अग्रिय इति। तेनैव यज्ञमुखान्नयन्ति।
अनुष्टुक्प्रथमा भवति। अनुष्टुगुत्तमा। वाग्वा अनुष्टुक्। वाचैव
प्रयन्ति। वाचोद्यन्ति। उद्वतीर्भवन्ति। उद्वद्वा अनुष्टुभो रूपम्।
आनुष्टुभो राजन्यः॥३०॥

तस्मादुद्वतीर्भवन्ति। सौर्यनुष्टुगुत्तमा भवति। सुवर्गस्य
लोकस्य सन्तत्यै। यो वै सवादेति। नैनं सव उपनमति।
यः सामभ्य एति। पापीयान्तसुषुवाणो भवति। एतानि खलु
वै सामानि। यत्पृष्ठानि। यत्पृष्ठानि भवन्ति॥३१॥

तैरेव सवान्नैति। यानि देवराजानां सामानि। तैरमुष्मिल्लोक
ऋध्नोति। यानि मनुष्यराजानां सामानि। तैरस्मिल्लोक
ऋध्नोति। उभयोरेव लोकयोर् ऋध्नोति। देवल्लोके च
मनुष्यलोके च। एकविंशोऽभिषेचनीयस्योत्तमो भवति।
एकविंशः केशवपनीयस्य प्रथमः। सप्तदशो दशपेयः॥३२॥

विद्वा एकविंशः। राष्ट्रं सप्तदशः। विश एवैतन्मध्यतो-
ऽभिषिच्यते। तस्माद्वा एष विशां प्रियः। विशो हि
मध्यतोऽभिषिच्यते। यद्वा एनमदो दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति।
तत्सुवर्गं लोकमभ्या रोहति। यदिमं लोकं न प्रत्यवरोहेत्।
अतिजनं वेयात्। उद्वा माद्येत्। यदेष प्रतीचीनः स्तोमो
भवति। इममेव तेन लोकं प्रत्यवरोहति। अथो अस्मिन्नेव

लोके प्रति तिष्ठत्यनुन्मादाय॥ ३३॥

अक्रन्त्राजुन्यो भवन्ति दशपेयो माद्येन्नीणि च॥ [८]

इयं वै रजता। असौ हरिणी। यद्रुक्मौ भवतः।
आभ्यामेवैनमुभयतः परि गृह्णाति। वरुणस्य वा
अभिषिच्यमानस्यापः। इन्द्रियं वीर्यं निरघ्नन्। तत्सुवर्णं
हिरण्यमभवत्। यद्रुक्ममन्तर्दधाति। इन्द्रियस्य वीर्यस्या-
निर्घाताय। शतमानो भवति शतक्षरः। शतायुः पुरुषः
शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति। आयुर्वै हिरण्यम्।
आयुष्या एवैनमुभयति क्षरन्ति। तेजो वै हिरण्यम्।
तेजस्या एवैनमुभयति क्षरन्ति। वर्चो वै हिरण्यम्। वर्चस्या
एवैनमुभयति क्षरन्ति॥ ३४॥

शतक्षरोऽष्टौ च॥ [९]

अप्रतिष्ठितो वा एष इत्याहुः। यो राजसूयेन यजत
इति। यदा वा एष एतेन द्विरात्रेण यजते। अथ प्रतिष्ठा।
अथ संवत्सरमाप्नोति। यावन्ति संवत्सरस्याहोरात्राणि।
तावन्तीरेतस्य स्तोत्रीयाः। अहोरात्रेष्वेव प्रति तिष्ठति।
अग्निष्टोमः पूर्वमहर्भवति। अतिरात्र उत्तरम्॥ ३५॥

नानैवाहोरात्रयोः प्रति तिष्ठति। पौर्णमास्यां पूर्वमहर्भवति।
व्यष्टकायामुत्तरम्। नानैवार्धमासयोः प्रतितिष्ठति।
अमावास्यायां पूर्वमहर्भवति। उद्दृष्ट उत्तरम्। नानैव
मासयोः प्रतितिष्ठति। अथो खलु। ये एव समानपक्षे

पुण्याहे स्याताम्। तयोः कार्यं प्रतिष्ठित्यै॥३६॥

अपशव्यो द्विरात्र इत्याहुः। द्वे ह्येते छन्दसी। गायत्रं च त्रैष्टुभं च। जगतीमन्तर्यन्ति। न तेन जगती कृतेत्याहुः। यदेनान्तृतीयसवने कुर्वन्तीति। यदा वा एषाऽहीनस्याहर्भजते। साहस्यं वा सवनम्। अथैव जगती कृता। अथ पशव्यः। व्युष्टिर्वा एष द्विरात्रः। य एवं विद्वान्द्विरात्रेण यजते। व्येवास्मा उच्छति। अथो तम एवाप हते। अग्निष्टोममन्त आ हरति। अग्निः सर्वा देवताः। देवतास्वेव प्रति तिष्ठति॥३७॥

उत्तरं प्रतिष्ठित्यै पशव्यः सप्त च॥—————[१०]

वरुणस्य जामि वा ईश्वर आग्नेयमिन्द्रस्य यत्रिष्वग्निष्टोममुप त्वेयं वै रजताऽप्रतिष्ठितो दश॥१०॥

वरुणस्य यदश्विभ्यां यत्रिषु तस्मादुद्वतीः सप्तत्रिंशत्॥३७॥

वरुणस्य प्रतितिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः

प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टकम् २ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अङ्गिरसो वै स॒त्रमा॑सत। तेषां पृ॒श्निर्घर्म॑धुगा॑सीत्।
 सर्जी॑षेणाजीवत्। तेऽब्रुवन्। कस्मै॒ नु स॒त्रमा॑स्महे। येऽस्या
 ओष॑धीर्न ज॒नया॑म॒ इति॑। ते दि॒वो वृ॑ष्टि॒मसृ॑जन्त। याव॑न्तः
 स्तो॒का अ॒वाप॑द्यन्त। ताव॑ती॒रोष॑धयोऽजायन्त। ता जा॒ताः
 पि॒तरो॑ वि॒षेणा॑लिम्पन्॥१॥

तासां॑ ज॒ग्ध्वा रु॒प्यन्त्यै॑त्। तेऽब्रुवन्। क इ॒दमि॒त्थम॑क॒रिति॑।
 व॒यं भा॑ग॒धेय॑मिच्छ॒माना॒ इति॑ पि॒तरो॑ऽब्रुवन्। किं वो
 भा॑ग॒धेय॑मिति॑। अ॒ग्नि॒होत्र॑ ए॒व नोऽप्य॒स्त्वित्य॑ब्रुवन्। तेभ्य॑
 ए॒तद्भा॑ग॒धेयं॑ प्राय॑च्छन्। यद्धु॒त्वा नि॒मार्ष्टि॑। ततो॒ वै त
 ओष॑धीरस्वदयन्। य ए॒वं वेद॑॥२॥

स्वद॑न्तेऽस्मा॒ ओष॑धयः। ते व॒त्समु॒पावा॑सृजन्। इ॒दं नो॑
 ह॒व्यं प्र॑दा॒पये॑ति। सोऽब्र॑वी॒द्वरं॑ वृ॒णौ। दश॑ मा॒ रात्री॑र्जा॒तं न
 दौ॑हन्। आ॒स॒ङ्ग॒वं मा॒त्रा स॒ह च॑रा॒णीति॑। तस्मा॑द्व॒त्सं जा॑तं
 दश॑ रात्रीर्न दु॑हन्ति। आ॒स॒ङ्ग॒वं मा॒त्रा स॒ह च॑रति। वा॒रेवृ॑त॒ः
 ह्य॑स्य। तस्मा॑द्व॒त्सं स॑सृष्ट॒ध॒यं रु॒द्रो घा॑तु॒कः। अति॑ हि
 स॒न्धान्ध॑रति॥३॥

प्रजापतिरग्निमसृजत। तं प्रजा अन्वसृज्यन्त। तमभाग
उपास्त। सोऽस्य प्रजाभिरपाक्रामत्। तमवरुरुत्समानो-
ऽन्वैत्। तमवरुधं नाशक्रोत्। स तपोऽतप्यत।
सोऽग्निरुपांरमतातापि वै स्य प्रजापतिरिति। स
रराटादुदमृष्ट॥४॥

तद्घृतमभवत्। तस्माद्यस्य दक्षिणतः केशा उन्मृष्टाः।
ताञ्ज्यैष्ठलक्ष्मी प्राजापत्येत्याहुः। यद्रराटादुदमृष्ट। तस्माद्रराटे
केशा न सन्ति। तद्ग्नौ प्रागृह्णात्। तद्वचिकित्सत्।
जुहवानी(३) मा हौषा(३)मिति। तद्वचिकित्सायै जन्म। य
एवं विद्वान् विचिकित्सति॥५॥

वसीय एव चेतयते। तं वाग्भ्यवदञ्जुहुधीति। सोऽब्रवीत्।
कस्त्वमसीति। स्वैव ते वागित्यब्रवीत्। सोऽजुहोत्स्वाहेति।
तत्स्वाहाकारस्य जन्म। य एवऽस्वाहाकारस्य जन्म वेद।
करोति स्वाहाकारेण वीर्यम्। यस्यैवं विदुषः स्वाहाकारेण
जुहति॥६॥

भोगायैवास्य हुतं भवति। तस्या आहुत्यै पुरुषमसृजत।
द्वितीयमजुहोत्। सोऽश्वमसृजत। तृतीयमजुहोत्। स
गामसृजत। चतुर्थमजुहोत्। सोऽविमसृजत। पञ्चममजुहोत्।
सोऽजामसृजत॥७॥

सोऽग्निरभिभेत्। आहुतीभिर्वै माऽऽप्नोतीति। स प्रजापतिं
पुनः प्राविशत्। तं प्रजापतिरब्रवीत्। जायस्वेति। सोऽब्रवीत्।

किं भागधेयमभि जनिष्य इति। तुभ्यमेवेदं हूयात्
इत्यब्रवीत्। स एतद्भागधेयमभ्यजायत। यदग्निहोत्रम्॥८॥

तस्मादग्निहोत्रमुच्यते। तद्धूयमानमादित्योऽब्रवीत्। मा हौषीः।
उभयोर्वै नावेतदिति। सोऽग्निरब्रवीत्। कथं नौ होष्यन्तीति।
सायमेव तुभ्यं जुहवन्। प्रातर्मह्यमित्यब्रवीत्। तस्मादग्नये
सायं हूयते। सूर्याय प्रातः॥९॥

आग्नेयी वै रात्रिः। ऐन्द्रमहः। यदनुदिते सूर्ये प्रातर्जुहुयात्।
उभयमेवाग्नेयं स्यात्। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। तथाऽग्नये
सायं हूयते। सूर्याय प्रातः। रात्रिं वा अनु प्रजाः प्र जायन्ते।
अह्ना प्रति तिष्ठन्ति। यत्सायं जुहोति॥१०॥

प्रेव तेन जायते। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। प्रत्येव तेन
तिष्ठति। प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स एतदग्निहोत्रं
मिथुनमपश्यत्। तदुदिते सूर्येऽजुहोत्। यजुषाऽन्यत्।
तूष्णीमन्यत्। ततो वै स प्राजायत। यस्यैवं विदुष उदिते
सूर्येऽग्निहोत्रं जुह्वति॥११॥

प्रेव जायते। अथो यथा दिवा प्रजानन्नेति। तादृगेव तत्।
अथो खल्वाहुः। यस्य वै द्वौ पुण्यौ गृहे वसतः। यस्तयोरन्यं
राधयत्यन्यं न। उभौ वाव स तावृच्छतीति। अग्निं वावा-
ऽऽदित्यः सायं प्र विशति। तस्मादग्निर्दूरान्नक्तं ददृशे। उभे

हि तेजसी सम्पद्येते॥१२॥

उद्यन्तं वावाऽऽदित्यमग्निरनुं समारोहति। तस्माद्धूम
एवाग्नेर्दिवा ददृशे। यदग्नये सायं जुहुयात्। आ सूर्याय
वृश्चेत। यत्सूर्याय प्रातर्जुहुयात्। आऽग्नये वृश्चेत। देवताभ्यः
समदं दध्यात्। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेत्येव सायं
होतव्यम्। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति प्रातः।
तथोभाभ्यां सायं हूयते॥१३॥

उभाभ्यां प्रातः। न देवताभ्यः समदं दधाति। अग्निर्ज्योति-
रित्याह। अग्निर्वै रेतोधाः। प्रजा ज्योतिरित्याह। प्रजा एवास्मै
प्र जनयति। सूर्यो ज्योतिरित्याह। प्रजास्वेव प्रजातासु रेतो
दधाति। ज्योतिरग्निः स्वाहेत्याह। प्रजा एव प्रजाता अस्यां
प्रतिष्ठापयति॥१४॥

तूष्णीमुत्तरामाहुतिं जुहोति। मिथुनत्वाय प्रजात्यै।
यदुदिते सूर्ये प्रातर्जुहुयात्। यथाऽतिथये प्रद्वृताय
शून्यायावसथायाहार्यं हरन्ति। तादृगेव तत्। काऽऽह
ततस्तद्भवतीत्याहुः। यत्स न वेद। यस्मै तद्धरन्तीति।
तस्माद्यदौषसं जुहोति। तदेव सम्प्रति। अथो यथा
प्रार्थमौषसं परिवेवैष्टि। तादृगेव तत्॥१५॥

अमृष्टं विचिकित्सन्ति जुह्वत्यजामसृजताग्निहोत्रं सूर्याय प्रातर्जुहोति जुह्वति सम्पद्येते हूयते
स्थापयति सम्प्रति द्वे च॥

रुद्रो वा एषः। यदग्निः। पत्नी स्थाली। यन्मध्येऽग्नेरधि श्रयेत्।
 रुद्राय पत्नीमपि दध्यात्। प्रमायुका स्यात्। उदीचो-
 ऽङ्गारान्निरूह्याधि श्रयति। पत्नियै गोपीथाय। व्यन्तान्करोति।
 तथा पत्युप्रमायुका भवति॥१६॥

घर्मो वा एषोऽशान्तः। अहरहः प्र वृज्यते। यदग्निहोत्रम्।
 प्रतिषिञ्चेत्पशुकामस्य। शान्तमिव हि पशव्यम्। न
 प्रतिषिञ्चेद्ब्रह्मवर्चसकामस्य। समिद्धमिव हि ब्रह्मवर्चसम्।
 अथो खलु। प्रतिषिच्यमेव। यत्प्रतिषिञ्चति॥१७॥

तत्पशव्यम्। यज्जुहोति। तद्ब्रह्मवर्चसि। उभयमेवाकः।
 प्रच्युतं वा एतदस्माल्लोकात्। अगतं देवलोकम्। यच्छृतं
 हविरनभिघारितम्। अभि द्योतयति। अभ्येवैनद्धारयति।
 अथो देवत्रैवैनद्भ्रमयति॥१८॥

पर्यग्नि करोति। रक्षसामपहत्यै। त्रिः पर्यग्नि करोति।
 त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। यत्प्राचीनमुद्वासयेत्।
 यजमानं शुचाऽर्पयेत्। यद्वक्षिणा। पितृदेवत्यं स्यात्।
 यत्प्रत्यक्॥१९॥

पत्नीं शुचाऽर्पयेत्। उदीचीनमुद्वासयति। एषा वै
 देवमनुष्याणां शान्ता दिक्। तामेवैनदनूद्वासयति शान्त्यै।
 वर्त्म करोति। यज्ञस्य सन्तत्यै। निष्टपति। उपैव तत्स्तृणाति।
 चतुरुन्नयति। चतुष्पादः पशवः॥२०॥

प॒शूने॒वाव॑रुन्धे। सर्वा॑न्पू॒र्णानु॑न्नयति। सर्वे॑ हि पु॒ण्या रा॒द्धाः।
अ॒नूच॑ उन्नयति। प्र॒जाया॑ अ॒नूची॑न॒त्वाय॑। अ॒नूच्ये॒वास्य॑ प्र॒जा-
ऽर्धु॑का भवति। सम्मृ॑शति॒ व्यावृ॑त्त्यै। नाहो॑ष्यन्नुप॑ सादयेत्।
यदहो॑ष्यन्नुपसा॒दये॑त्। यथा॒ऽन्यस्मा॑ उपनि॒धाय॑॥२१॥

अ॒न्यस्मै॑ प्रयच्छति। ता॒दृगे॒व तत्। आ॒ऽस्मै॑ वृश्चेत।
यदे॒व गा॒र्हप॑त्येऽधि॒ श्रय॑ति। तेन॒ गा॒र्हप॑त्यं प्रीणाति।
अ॒ग्नि॒र॒बिभे॑त्। आहु॑तयो॒ माऽत्ये॑ष्यन्तीति॑। स ए॒ताः
स॒मिध॑मपश्यत्। तामा॑ऽधत्त। ततो॒ वा अ॒ग्नावा॑हु॒तयो-
ऽधि॑यन्त॥२२॥

यदे॒नः स॒मय॑च्छत्। तत्स॒मिधः॑ स॒मित्त्व॑म्। स॒मिध॑मा
द॒धाति॑। स॒मेवैनं॑ यच्छति। आहु॑तीनां॒ धृत्यै॑। अथो॑
अ॒ग्नि॒हो॒त्रमे॒वेध्म॑वत्करोति। आहु॑तीनां॒ प्रति॑ष्ठित्यै। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑
वदन्ति। यदे॒काः स॒मिध॑मा॒धाय॑ द्वे आहु॑ती जुहोति॑। अथ॒
कस्याः॑ स॒मिधि॑ द्वितीया॒माहु॑तिं जुहोतीति॑॥२३॥

यद्वे स॒मिधा॑वा द॒ध्यात्। भ्रातृ॑व्यमस्मै जनयेत्। एका॑ः
स॒मिध॑मा॒धाय॑। यजु॑षा॒ऽन्यामा॑हु॒तिं जुहो॑ति। उ॒भे ए॒व
स॒मिध्व॑ती आहु॑ती जुहोति। नास्मै॒ भ्रातृ॑व्यं जनयति।
आदी॑प्तायां जुहोति। स॒मिद्ध॑मिव॒ हि ब्र॑ह्मवर्च॒सम्। अथो॑
यथा॑ऽति॒थिं ज्योति॑ष्कृत्वा प॒रि वेवे॑ष्टि। ता॒दृगे॒व तत्।
च॒तुरु॑न्नयति। द्विजु॑होति। तस्मा॑द्वि॒पाच्चतु॑ष्पादमत्ति। अथो॑
द्वि॒पद्ये॒व चतु॑ष्पदः॒ प्रति॑ष्ठापयति॥२४॥

भवति प्रतिषिञ्चति गमयति प्रत्यक्पशवं उपनिधायान्ध्रियन्तेति तच्चत्वारि च॥—————[३]

उत्तरावतीं वै देवा आहुतिमजुहवुः। अवाचीमसुराः। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यं कामयेत वसीयान्त्स्यादिति। कनीयस्तस्य पूर्वं हुत्वा। उत्तरं भूयो जुहुयात्। एषा वा उत्तरावत्याहुतिः। तान्देवा अजुहवुः। ततस्तेऽभवन्॥२५॥

यस्यैवं जुहति। भवत्येव। यं कामयेत पापीयान्त्स्यादिति। भूयस्तस्य पूर्वं हुत्वा। उत्तरं कनीयो जुहुयात्। एषा वा अवाच्याहुतिः। तामसुरा अजुहवुः। ततस्ते पराऽभवन्। यस्यैवं जुहति। परैव भवति॥२६॥

हुत्वोप सादयत्यजामित्वाय। अथो व्यावृत्त्यै। गार्हपत्यं प्रतीक्षते। अननुध्यायिनमेवेनं करोति। अग्निहोत्रस्य वै स्थाणुरस्ति। तं य ऋच्छेत्। यज्ञस्थाणुमृच्छेत्। एष वा अग्निहोत्रस्य स्थाणुः। यत्पूर्वाऽऽहुतिः। तां यदुत्तरयाऽभि जुहुयात्॥२७॥

यज्ञस्थाणुमृच्छेत्। अतिहाय पूर्वामाहुतिं जुहोति। यज्ञस्थाणुमेव परि वृणक्ति। अथो भ्रातृव्यमेवास्वाऽतिं क्रामति। अवाचीनं सायमुपमार्ष्टि। रेत एव तदधाति। ऊर्ध्वं प्रातः। प्र जनयत्येव तत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। चतुरुन्नयति॥२८॥

द्विर्जुहोति। अथ कं द्वे आहुती भवत इति। अग्नौ वैश्वानर

इति ब्रूयात्। ए॒ष वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। यद्वा॑ह्म॒णः। हु॒त्वा द्विः
प्राश्ना॑ति। अ॒ग्रावे॒व वै॑श्वान॒रे द्वे आहु॑ती जुहोति। द्विर्जुहोति।
द्विर्निर्मा॑र्ष्टि। द्विः प्राश्ना॑ति॥२९॥

षट्प॑म्पद्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति। ब्र॒ह्मवा॒दिनो॑
वदन्ति। किं दे॒वत्य॑मग्निहोत्रमिति। वै॒श्वदे॒वमिति॑
ब्रूयात्। यद्यजु॑षा जुहोति। तदै॒न्द्रा॒ग्रम्। यत्तू॑ष्णीम्।
तत्प्रा॑जाप॒त्यम्॥३०॥

यन्नि॒मार्ष्टि॑। तदोष॑धीनाम्। यद्वि॒तीयम्॑। तत्पि॑तृणाम्।
यत्प्राश्ना॑ति। तद्ग॒र्भाणाम्॑। तस्माद्ग॒र्भा अन॑श्नन्तो वर्धन्ते।
यदा॒चाम॑ति। तन्म॑नुष्या॒णाम्। उद॑ङ्ग॒र्यावृ॑त्याचा॑मति॥३१॥

आ॒त्मनो॑ गोपी॒थाय॑। निर्णे॑नेक्ति शु॒द्धौ। निष्ट॑पति स्व॒गाकृ॑त्यै।
उद्दि॑शति। स॒प्तर्षी॑ने॒व प्री॑णाति। द॒क्षिणा प॒र्याव॑र्तते। स्वमे॒व
वीर्य॑मनु॒ प॒र्याव॑र्तते। तस्माद्द॒क्षिणोऽर्ध॑ आ॒त्मनो॑ वीर्या॑वत्तरः।
अथो॑ आदि॒त्यस्यै॒वावृ॑तमनु॒ प॒र्याव॑र्तते। हु॒त्वोप॑ समि॒न्धे॥३२॥

ब्र॒ह्मव॑र्च॒सस्य॑ समि॒द्धौ। न ब॒र्हि॒रनु॑ प्र ह॒रेत्। अस॑ङ्ग॒स्थितो॑ वा
ए॒ष य॒ज्ञः। यद॑ग्निहोत्रम्। यद॑नु प्र॒हर॑त्। य॒ज्ञं विच्छि॑न्द्यात्।
तस्मान्ना॒नु प्र॒हृत्य॑म्। य॒ज्ञस्य॑ सन्त॑त्यै। अ॒पो नि न॑यति।
अ॒वभृ॑थस्यै॒व रू॒पम॑कः॥३३॥

अ॒भ॒वन्भ॒वति॑ जुहु॒यान्न॑यति मा॒र्ष्टि द्विः प्राश्ना॑ति प्राजाप॒त्यमा॑चा॒मती॒न्धेऽकः॥ ————— [४]

ब्र॒ह्मवा॒दिनो॑ वदन्ति। अ॒ग्निहो॒त्रप्रा॑यणा य॒ज्ञाः। किं

प्रायणमग्निहोत्रमिति। वत्सो वा अग्निहोत्रस्य प्रायणम्।
अग्निहोत्रं यज्ञानाम्। तस्य पृथिवी सदः। अन्तरिक्षमाग्नीद्धम्।
द्यौरहविर्धानम्। दिव्या आपः प्रोक्षणयः। ओषधयो
बर्हिः॥ ३४॥

वनस्पतय इध्मः। दिशः परिधयः। आदित्यो यूपः। यजमानः
पशुः। समुद्रोऽवभृथः। संवत्सरः स्वर्गाकारः। तस्मादाहिताग्नेः
सर्वमेव बर्हिष्यं दत्तं भवति। यत्सायं जुहोति। रात्रिमेव तेन
दक्षिण्यां कुरुते। यत्प्रातः॥ ३५॥

अहरेव तेन दक्षिण्यं कुरुते। यत्ततो ददाति। सा दक्षिणा।
यावन्तो वै देवा अहुतमादन्। ते पराऽभवन्। त एतदग्निहोत्रं
सर्वस्यैव समवदाया जुहवुः। तस्मादाहुः। अग्निहोत्रं वै देवा
गृहाणां निष्कृतिमपश्यन्ति। यत्सायं जुहोति। रात्रिया एव
तद्धुताद्याय॥ ३६॥

यजमानस्यापराभावाय। यत्प्रातः। अहं एव तद्धुताद्याय।
यजमानस्यापराभावाय। यत्ततोऽश्नाति। हुतमेव तत्। द्वयोः
पयसा जुहुयात्पशुकामस्य। एतद्वा अग्निहोत्रं मिथुनम्। य
एवं वेद। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते॥ ३७॥

इमामेव पूर्वया दुहे। अमूमुत्तरया। अधिश्रित्योत्तरमा
नयति। योनावेव तद्रेतः सिञ्चति प्रजनने। आज्येन
जुहुयात्तेजस्कामस्य। तेजो वा आज्यम्। तेजस्व्यैव भवति।

पयसा पशुकामस्य। एतद्वै पशूनां रूपम्। रूपेणैवास्मै
पशूनवरुन्धे॥३८॥

पशुमानेव भवति। दध्नेन्द्रियकामस्य। इन्द्रियं वै दधि।
इन्द्रियाव्यैव भवति। यवाग्वां ग्रामकामस्यौषधा वै मनुष्याः।
भागधेयैर्नैवास्मै सजातानवरुन्धे। ग्राम्यैव भवति। अयंज्ञो
वा एषः। योऽसामा॥३९॥

चतुरुन्नयति। चतुरक्षरं रथन्तरम्। रथन्तरस्यैष वर्णः।
उपरीव हरति। अन्तरिक्षं वामदेव्यम्। वामदेव्यस्यैष वर्णः।
द्विर्जुहोति। द्यक्षरं बृहत्। बृहत् एष वर्णः। अग्निहोत्रमेव
तत्सामन्वत्करोति॥४०॥

यो वा अग्निहोत्रस्योपसदो वेद। उपैनमुपसदो नमन्ति।
विन्दत उपसत्तारम्। उन्नीयोप सादयति। पृथिवीमेव
प्रीणाति। होष्यन्नुपसादयति। अन्तरिक्षमेव प्रीणाति।
हुत्वोप सादयति। दिवंमेव प्रीणाति। एता वा
अग्निहोत्रस्योपसदः॥४१॥

य एवं वेद। उपैनमुपसदो नमन्ति। विन्दत उपसत्तारम्।
यो वा अग्निहोत्रस्याश्रावितं प्रत्याश्रावितं होतां
ब्रह्माणं वषट्कारं वेद। तस्य त्वैव हुतम्। प्राणो वा
अग्निहोत्रस्याश्रावितम्। अपानः प्रत्याश्रावितम्। मनो होता।
चक्षुर्ब्रह्मा। निमेषो वषट्कारः॥४२॥

य एवं वेद। तस्य त्वैव हुतम्। सायं यावानश्च वै देवाः
 प्रातर्यावाणश्चाग्निहोत्रिणो गृहमागच्छन्ति। तान् यत्र तर्पयेत्।
 प्रजयाऽस्य पशुभिर्वि तिष्ठेरन्। यत्तर्पयेत्। तृप्ता एनं प्रजया
 पशुभिस्तर्पयेयुः। सजूर्देवैः सायं यावभिरिति सायं
 सम्मृशति। सजूर्देवैः प्रातर्यावभिरिति प्रातः। ये चैव देवाः
 सायं यावानो ये च प्रातर्यावाणः॥४३॥

तानेवोभयांस्तर्पयति। त एनं तृप्ताः प्रजया पशुभिस्तर्प-
 यन्ति। अरुणो ह स्माहौपवेशिः। अग्निहोत्र एवाहं सायं
 प्रातर्वज्रं भ्रातृव्येभ्यः प्र हरामि। तस्मान्मत्पापीयांसो
 भ्रातृव्या इति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। समित्सप्तमी।
 सप्तपदा शक्करी। शाक्करो वज्रः। अग्निहोत्र एव तत्सायं
 प्रातर्वज्रं यजमानो भ्रातृव्याय प्र हरति। भवत्यात्मनो।
 पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति॥४४॥

बर्हिः प्रातरहुताद्यां जायते रुन्धेऽस्मा करोत्येता वा अग्निहोत्रस्योपसदो वषट्कारश्च
 प्रातर्यावाणो वज्रस्त्रीणि च॥ [५]

प्रजापतिरकामयताऽऽत्मन्वन्मे जायेतेति। सोऽजुहोत्।
 तस्याऽऽत्मन्वदजायत। अग्निर्वायुरादित्यः। तैऽब्रुवन्।
 प्रजापतिरहौषीदात्मन्वन्मे जायेतेति। तस्य वयमजनिष्महि।
 जायतान्न आत्मन्वदिति तैऽजुहवुः। प्राणानामग्निः। तनुवै
 वायुः॥४५॥

चक्षुष आदित्यः। तेषां हुतादजायत गौरेव। तस्यै

पयंसि व्यायच्छन्त। मम हुतादजनि ममेति। ते
प्रजापतिं प्रश्जमायन्। स आदित्योऽग्निमब्रवीत्। यतरो
नौ जयात्। तन्नौ सहासदिति। कस्यै कोऽहौषीदिति
प्रजापतिरब्रवीत्कस्यै क इति। प्राणानामहमित्यग्निः॥४६॥

तनुवा अहमिति वायुः। चक्षुषोऽहमित्यादित्यः। य एव
प्राणानामहौषीत्। तस्य हुतादजनीति। अग्नेरहुतादजनीति।
तदग्निहोत्रस्याग्निहोत्रत्वम्। गौर्वा अग्निहोत्रम्। य एव
वेद गौरग्निहोत्रमिति। प्राणापानाभ्यामेवाग्निः समर्धयति।
अव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां भवति॥४७॥

य एवं वेद। तौ वायुरब्रवीत्। अनु मा भजतमिति।
यदेव गार्हपत्येऽधिश्रित्याहवनीयमभ्युद्ववान्। तेन त्वां
प्रीणानित्यब्रूताम्। तस्माद्यद्गार्हपत्येऽधिश्रित्याहवनीय-
मभ्युद्ववति। वायुमेव तेन प्रीणाति। प्रजापतिर्देवताः
सृजमानः। अग्निमेव देवतानां प्रथममसृजत। सोऽन्यदा-
लम्भ्यमवित्वा॥४८॥

प्रजापतिमभि पर्यावर्तत। स मृत्योरबिभेत्। सोऽमुमादित्य-
मात्मनो निरमिमीत। तः हुत्वा पराङ्पर्यावर्तत। ततो वै स
मृत्युमपाजयत्। अप मृत्युं जयति। य एवं वेद। तस्माद्यस्यैवं
विदुषः। उतैकाहमुत द्वहं न जुह्वति। हुतमेवास्य भवति।
असौ ह्यादित्योऽग्निहोत्रम्॥४९॥

तनुवै वायुरग्निर्भवत्यवित्वा भवत्येकं च॥ [६]

रौ॒द्रं ग॒विं। वा॒य॒व्य॑मु॒प॑सृष्टम्। आ॒श्विनं॑ दु॒ह्यमा॑नम्।
 सौ॒म्यं दु॒ग्धम्। वा॒रु॒णम॑धि श्रितम्। वै॒श्व॒दे॒वा भि॒न्दवः॑।
 पौ॒ष्णमु॑द॒न्तम्। सा॒र॒स्व॒तं वि॒ष्यन्द॑मानम्। मै॒त्रं श॑रः।
 धा॒तुरु॑द्वा॒सित॑म्। बृ॒ह॒स्प॒तेरु॑न्नी॒तम्। स॒वि॒तुः प्र॑ क्रा॒न्तम्।
 द्या॒वा॒पृ॒थि॒व्यं ह्रि॑यमा॑णम्। ऐ॒न्द्रा॒ग्रमु॑प॒सन्न॑म्। अ॒ग्नेः पूर्वा॑-
 ऽऽह॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रुत्त॑रा। ऐ॒न्द्रं हु॑तम्॥५०॥

उद्वासितं सप्त च॥

[७]

दक्षि॑ण॒त उप॑ सृजति। पि॒तृ॒लो॒कमे॒व तेन॑ जयति। प्राची॑मा
 वर्त॑यति। दे॒व॒लो॒कमे॒व तेन॑ जयति। उदी॑चीमा॒वृत्य॑
 दोग्धि॑। म॒नु॒ष्य॒लो॒कमे॒व तेन॑ जयति। पूर्वा॑ दु॒ह्याज्ये॑ष्ठस्य
 ज्यै॑ष्ठि॒ने॒यस्य॑। यो वा॑ ग॒त॒श्रीः स्या॑त्। अ॒प॒रौ दु॒ह्यात्क॑नि॒ष्ठस्य॑
 क॒नि॒ष्ठि॒ने॒यस्य॑। यो वा॑ बु॒भूषे॑त्॥५१॥

न सं मृ॑शति। पा॒प॒व॒स्य॒सस्य॑ व्यावृ॑त्त्यै। वा॒य॒व्यं वा॑
 ए॒तदु॑प॒सृष्ट॑म्। आ॒श्विनं॑ दु॒ह्यमा॑नम्। मै॒त्रं दु॒ग्धम्। अ॒र्य॒म॒ण
 उ॒द्वा॒स्यमा॑नम्। त्वा॒ष्ट्रमु॑न्नी॒यमा॑नम्। बृ॒ह॒स्प॒तेरु॑न्नी॒तम्। स॒वि॒तुः
 प्र॒क्रा॒न्तम्। द्या॒वा॒पृ॒थि॒व्यं ह्रि॑यमा॑णम्॥५२॥

ऐ॒न्द्रा॒ग्रमु॑प॒ सादि॑तम्। सर्वा॑भ्यो॒ वा ए॒ष दे॒वता॑भ्यो जुहोति।
 यो॑ऽग्नि॒हो॒त्रं जु॑होति। यथा॒ खलु॒ वै धे॒नुं ती॒र्थे त॑र्पयति।
 ए॒वम॑ग्नि॒हो॒त्री यज॑मानं तर्पयति। तृ॒प्यंति॑ प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। प्र
 सु॒व॒र्गं लो॒कं जा॑नाति। पश्य॑ति पु॒त्रम्। पश्य॑ति पौ॒त्रम्। प्र
 प्र॒जया॑ प॒शुभिर्मि॑थुनैर्जायते। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ऽग्नि॒हो॒त्रं जु॑हति।

य उ चैनदेवं वेद॥५३॥

बुभूषेद्वियमाणञ्जायते द्वे च॥—————[८]

त्रयो वै प्रैयमेधा आसन्। तेषां त्रिरेकोऽग्निहोत्रमञ्जुहोत्।
द्विरेकः। सकृदेकः। तेषां यस्त्रिरञ्जुहोत्। स ऋचाऽञ्जुहोत्।
यो द्विः। स यजुषा। यः सकृत्। स तूष्णीम्॥५४॥

यश्च यजुषाऽञ्जुहोद्यश्च तूष्णीम्। तावुभावार्धुताम्।
तस्माद्यजुषाऽऽहुतिः पूर्वा होतव्या। तूष्णीमुत्तरा। उभे
एवर्धा अवरुन्धे। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति सायं
जुहोति। रेत एव तदधाति। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः
स्वाहेति प्रातः। रेत एव हितं प्र जनयति। रेतो वा एतस्य
हितं न प्र जायते॥५५॥

यस्याग्निहोत्रमहुत्५ सूर्योऽभ्युदेति। यद्यन्ते स्यात्। उन्नीय
प्राङ्मुदाद्रवेत्। स उपसाद्यातमितोरासीत्। स यदा ताम्येत्।
अथ भूः स्वाहेति जुहुयात्। प्रजापतिर्वै भूतः। तमेवोपासरत्।
स एवैनं तत् उन्नयति। नार्तिमाच्छति यजमानः॥५६॥

तूष्णीं जायते यजमानः॥—————[९]

यदग्निमुद्धरति। वसंवस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे
जुहति। वसुष्वेवास्याग्निहोत्र५ हुतं भवति। निहितो
धूपायज्छेते। रुद्रास्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति।
रुद्रेष्वेवास्याग्निहोत्र५ हुतं भवति। प्रथममिध्ममर्चिरा लभते।

आदित्यास्तर्ह्यग्निः॥५७॥

तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। आदित्येष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। सर्व एव सर्वश इध्म आदीप्तो भवति। विश्वे देवास्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। विश्वेष्वेवास्या देवेष्वग्निहोत्रं हुतं भवति। नितरामर्चिरुपावैति लोहिनीकैव भवति। इन्द्रस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। इन्द्र एवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति॥५८॥

अङ्गारा भवन्ति। तेभ्योऽङ्गारेभ्योऽर्चिरुदेति। प्रजापतिस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। प्रजापतावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। शरोऽङ्गारा अध्यूहन्ते। ब्रह्म तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। ब्रह्मन्नेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। वसुषु रुद्रेष्वादित्येषु विश्वेषु देवेषु। इन्द्रे प्रजापतौ ब्रह्मन्। अपरिवर्गमेवास्यैतासु देवतासु हुतं भवति। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुहति। य उ चैनदेवं वेद॥५९॥

आदित्यास्तर्ह्यग्निरिन्द्र एवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति देवेषु चत्वारि च (यदग्निनिहितः प्रथमं सर्व एव नितरामङ्गाराः शरोऽङ्गारा ब्रह्म वसुष्वष्टौ॥) [१०]

ऋतं त्वा सत्येन परिषिञ्चामीति सायं परिषिञ्चति। सत्यं त्वर्तेन परिषिञ्चामीति प्रातः। अग्निर्वा ऋतम्। असावादित्यः सत्यम्। अग्निमेव तदादित्येन सायं परिषिञ्चति। अग्निना-

ऽऽदित्यं प्रातः सः। यावदहोरात्रे भवतः। तावदस्य लोकस्य।
नार्तिर्न रिष्टिः। नान्तो न पर्यन्तोऽस्ति। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं
जुह्वति। य उचैनदेवं वेद॥६०॥

अस्ति द्वे च॥—————[११]

अङ्गिरसः प्रजापतिरग्निं रुद्र उत्तरावर्ती ब्रह्मवादिनोऽग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः
प्रजापतिरकामयताऽऽत्मन्वद्रौद्रङ्गविं दक्षिणतस्त्रयो वै यदग्निमृतं त्वां सत्येनैकादश॥११॥

अङ्गिरसः प्रैव तेन पशून्नेव यन्निमार्ष्टि यो वा अग्निहोत्रस्योपसदो दक्षिणतः षष्टिः॥६०॥

अङ्गिरसो य उचैनदेवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

प्रजापतिरकामयत प्रजाः सृजेयेति। स एतं दशहोतारम-
पश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बेऽजुहोत्। ततो वै स प्रजा
असृजत। ता अस्मात्सृष्टा अपाक्रामन्। ता ग्रहेणागृह्णात्।
तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। यः कामयेत् प्रजायेयेति। स दशहोतारं
मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बे जुहुयात्। प्रजापतिर्वै दशहोता॥१॥

प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजायते। मनसा जुहोति। मन इव
हि प्रजापतिः। प्रजापतेरात्यै। पूर्णया जुहोति। पूर्ण इव
हि प्रजापतिः। प्रजापतेरात्यै। न्यूनया जुहोति। न्यूनाद्धि
प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजानां सृष्ट्यै॥२॥

दर्भस्तम्बे जुहोति। एतस्माद्वै योनेः प्रजापतिः प्रजा
असृजत। यस्मादेव योनेः प्रजापतिः प्रजा असृजत।
तस्मादेव योनेः प्रजायते। ब्राह्मणो दक्षिणत उपास्ते।
ब्राह्मणो वै प्रजानामुपद्रष्टा। उपद्रष्टुमत्येव प्रजायते। ग्रहो
भवति। प्रजानां सृष्टानां धृत्यै। यं ब्राह्मणं विद्यां विद्वांसं
यशो नर्च्छेत्॥३॥

सोऽरण्यं परेत्य। दर्भस्तम्बमुद्रथ्य। ब्राह्मणं दक्षिणतो
निषाद्य। चतुर्होतृन्व्याचक्षीत। एतद्वै देवानां परमं गुह्यं ब्रह्म।
यच्चतुर्होतारः। तदेव प्रकाशं गमयति। तदेनं प्रकाशं गतम्।

प्र॒का॒शं प्र॒जानां॑ गमयति। द॒र्भ॒स्त॒म्बमु॒द्रथ्य॒ व्याच॑ष्टे॥४॥

अ॒ग्नि॒वान् वै द॑र्भस्त॒म्बः। अ॒ग्नि॒वत्ये॒व व्याच॑ष्टे। ब्रा॒ह्म॒णो द॑क्षिण॒त उपा॑स्ते। ब्रा॒ह्म॒णो वै प्र॒जाना॑मुपद्र॒ष्टा। उ॒प॒द्र॒ष्टुमत्ये॒वैनं॑ यशं ऋच्छति। ई॒श्वर॑न्तं यशो॒र्तो॒रित्या॑हुः। यस्यान्ते॑ व्याचष्ट इति। वर॒स्तस्मै॒ देयः॑। यदे॒वैनं॑ तत्रो॒प॒नम॑ति। तदे॒वाव॑ रुन्धे॥५॥

अ॒ग्नि॒मा॒दधा॑नो दश॑होत्रा॒ऽऽर॑णिम॒व द॑ध्यात्। प्रजा॑तमे॒वैन॒मा ध॑त्ते। तेनै॒वो॒द्भुत्या॑ग्नि॒होत्रं जु॑हुयात्। प्रजा॑तमे॒वैनं॑ञ्जुहोति। ह॒वि॒र्निर्व॑प्स्यं दश॑होतारं व्याचक्षीत। प्रजा॑तमे॒वैनं॑ निर्वपति। सा॒मि॒धेनी॑रनु॒वक्ष्यं दश॑होतारं व्याचक्षीत। सा॒मि॒धेनी॑रे॒व सृ॒ष्ट्वाऽऽर॑भ्य॒ प्रत॑नुते। अथो॑ य॒ज्ञो वै दश॑होता। य॒ज्ञमे॒व त॑नुते॥६॥

अ॒भि॒चरं॑ दश॑होतारं जुहुयात्। न॒व॒ वै पु॑रु॒षे प्रा॑णाः। नाभि॑र्दश॒मी। स॒प्रा॑णमे॒वैन॒म॒भि च॑रति। ए॒ता॒व॒द्वै पु॑रु॒षस्य॒ स्वम्। या॒व॒त्प्रा॑णाः। या॒व॒द्दे॒वास्या॑स्ति। तद॒भि च॑रति। स्वकृ॑त॒ इरि॑णे जुहोति प्रदरे वा। ए॒त॒द्वा अ॒स्यै नि॒र्ऋ॑तिगृहीतम्। नि॒र्ऋ॑तिगृहीत ए॒वैनं॑ नि॒र्ऋ॑त्या ग्राहयति। यद्वा॒चः क्रू॒रम्। तेन॑ वष॑ट्करोति। वा॒च ए॒वैनं॑ क्रू॒रेण॑ प्र वृ॑श्चति। ता॒जगा॑र्तिमाच्छति॥७॥

दश॑होता सृष्ट्वा ऋच्छेद्याचष्टे रुन्ध एव तनुते नि॒र्ऋ॑तिगृहीतं पञ्च च॥ [१]

प्रजापतिरकामयत दर्शपूर्णमासौ सृजेयेति। स एतं
चतुर्होतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्।
ततो वै स दर्शपूर्णमासावसृजत। तावस्मात्सृष्टावपा-
क्रामताम्। तौ ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्।
दर्शपूर्णमासावालभमानः। चतुर्होतारं मनसाऽनुद्रुत्या-
हवनीये जुहुयात्। दर्शपूर्णमासावेव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते॥८॥

ग्रहो भवति। दर्शपूर्णमासयोः सृष्टयोर्धृत्यै। सोऽकामयत
चातुर्मास्यानि सृजेयेति। स एतं पञ्चहोतारमपश्यत्।
तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स
चातुर्मास्यान्यसृजत। तान्यस्मात्सृष्टान्यपाक्रामन्। तानि
ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। चातुर्मास्यान्यालभमानः॥९॥

पञ्चहोतारं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीये जुहुयात्। चातुर्मास्या-
न्येव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते। ग्रहो भवति। चातुर्मास्यानां
सृष्टानां धृत्यै। सोऽकामयत पशुबन्धं सृजेयेति। स एतं
षड्होतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्।
ततो वै स पशुबन्धमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तं
ग्रहेणागृह्णात्॥१०॥

तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। पशुबन्धेन यक्ष्यमाणः। षड्होतारं
मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीये जुहुयात्। पशुबन्धमेव सृष्ट्वा-
ऽऽरभ्य प्र तनुते। ग्रहो भवति। पशुबन्धस्य सृष्टस्य
धृत्यै। सोऽकामयत सौम्यमध्वरं सृजेयेति। स एतं

सप्तहोतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्।
ततो वै स सौम्यमध्वरमसृजत॥११॥

सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तं ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य
ग्रहत्वम्। दीक्षिष्यमाणः। सप्तहोतारं मनसाऽनुद्रुत्या-
ऽऽहवनीये जुहुयात्। सौम्यमेवाध्वरं सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्र
तनुते। ग्रहो भवति। सौम्यस्याध्वरस्य सृष्टस्य धृत्यै। देवेभ्यो
वै यज्ञो न प्राभवत्। तमेतावच्छः समभरन्॥१२॥

यत्सम्भाराः। ततो वै तेभ्यो यज्ञः प्राभवत्। यत्सम्भारा
भवन्ति। यज्ञस्य प्रभूत्यै। आतिथ्यमासाद्य व्याचष्टे। यज्ञमुखं
वा आतिथ्यम्। मुखत एव यज्ञं सम्भृत्य प्र तनुते। अयज्ञो
वा एषः। योऽपत्नीकः। न प्रजाः प्रजायेरन्। पत्नीर्व्याचष्टे।
यज्ञमेवाकः। प्रजानां प्रजननाय। उपसत्सु व्याचष्टे। एतद्वै
पत्नीनामायतनम्। स्व एवैना आयतनेऽवकल्पयति॥१३॥

तनुत् आलभमानोऽगृह्णादसृजताभरञ्जायेरन्थर्द्ध॥ [२]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स त्रिवृत्
स्तोममसृजत। तं पञ्चदशः स्तोमो मध्यत उदतृणत्। तौ
पूर्वपक्षश्चापरपक्षश्चाभवताम्। पूर्वपक्षं देवा अन्वसृज्यन्त।
अपरपक्षमन्वसुराः। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यं
कामयेत् वसीयान्त्स्यादिति॥१४॥

तं पूर्वपक्षे याजयेत्। वसीयानेव भवति। यं कामयेत्
पापीयान्त्स्यादिति। तमपरपक्षे याजयेत्। पापीयानेव

भवति। तस्मात्पूर्वपक्षोऽपरपक्षात्करुण्यतरः। प्रजापतिर्वै
दशहोता। चतुर्होता पञ्चहोता। षड्होता सप्तहोता। ऋतवः
संवत्सरः॥१५॥

प्रजाः पशव इमे लोकाः। य एवं प्रजापतिं बहोभूयांसं
वेद। बहोरेव भूयान्भवति। प्रजापतिर्देवासुरानसृजत। स
इन्द्रमपि नासृजत। तं देवा अब्रुवन्। इन्द्रं नो जनयेति।
सोऽब्रवीत्। यथाऽहं युष्मास्तपसाऽसृक्षि। एवमिन्द्रं
जनयध्वमिति॥१६॥

ते तपोऽतप्यन्त। त आत्मन्निन्द्रमपश्यन्। तमब्रुवन्।
जायस्वेति। सोऽब्रवीत्। किं भागधेयमभि जनिष्य इति।
ऋतून्संवत्सरम्। प्रजाः पशून्। इमाँल्लोकानित्यब्रुवन्। तं वै
माऽऽहुत्या प्र जनयतेत्यब्रवीत्॥१७॥

तश्चतुर्होत्रा प्राजनयन्। यः कामयेत वीरो म आजायेतेति।
स चतुर्होतारं जुहुयात्। प्रजापतिर्वै चतुर्होता। प्रजापतिरेव
भूत्वा प्रजायते। जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहेति ग्रहेण
जुहोति। आऽस्य वीरो जायते। वीरं हि देवा एतयाऽऽहुत्या
प्राजनयन्। आदित्याश्चाङ्गिरसश्च सुवर्गे लोकेऽस्पर्धन्त। वयं
पूर्वं सुवर्गं लोकमियाम वयं पूर्वं इति॥१८॥

त आदित्या एतं पञ्चहोतारमपश्यन्। तं पुरा
प्रातरनुवाकादाग्नीध्रेऽजुहवुः। ततो वै ते पूर्वं सुवर्गं

लो॒कमा॑यन्। यः सु॒व॒र्गका॑मः स्यात्। स पञ्च॑होतारं पुरा
प्रा॑तरनुवा॒कादा॑ग्नी॒ध्रे जु॑हुयात्। सं॒व॒त्स॒रो वै पञ्च॑होता।
सं॒व॒त्स॒रः सु॒व॒र्गो लो॒कः। सं॒व॒त्स॒र ए॒वर्तु॑षु॒ प्रति॑ष्ठाय। सु॒व॒र्ग
लो॒कमे॑ति। तेऽब्रु॒वन्नङ्गि॑रस आदि॒त्यान्॥१९॥

क्व॑ स्थ। क्व॑ वः स॒द्भ्यो ह॒व्यं व॑क्ष्याम॒ इति॑। छन्दः॒ स्वित्य॑ब्रुवन्।
गा॒य॒त्रिया॒न्निष्टु॑भि॒ जग॑त्यामि॒ति। तस्मा॑च्छन्दः॒ सु स॒द्भ्य
आ॑दि॒त्येभ्यः॑। आ॒ङ्गी॒रसीः प्र॒जा ह॒व्यं व॑हन्ति। वह॑न्त्यस्मै
प्र॒जा ब॒लिम्। ऐ॒नम॑प्रति॒ख्यातं॑ गच्छति। य ए॒वं वेद॑।
द्वा॒द॒श मा॒साः पञ्च॑र्तवः। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। अ॒सावा॑दि॒त्य
ए॒कवि॑ंशः। ए॒तस्मि॒न्वा ए॒ष श्रि॑तः। ए॒तस्मि॒न्प्रति॑ष्ठितः। य
ए॒वमे॒तं श्रि॑तं प्रति॑ष्ठितं वेद॑। प्रत्ये॒व ति॑ष्ठति॥२०॥

स्यादिति॑ सं॒व॒त्स॒रो ज॑नयध्वमितीत्य॒ब्रवी॑त्पूर्व॒ इत्या॑दि॒त्यानृ॑तवः षट्॥—————[३]

प्र॒जाप॑तिरकामयत् प्रजा॑येयेति॑। स ए॒तं द॑शहोतारमपश्यत्।
तेन॑ द॒शधा॑ऽऽत्मानं॑ वि॒धाय॑। द॒शहो॑त्राऽतप्यत। तस्य॒ चित्तिः॑
स्रु॒गासी॑त्। चि॒त्तमा॑ज्यम्। तस्यै॒ताव॑त्ये॒व वा॒गासी॑त्। ए॒तावान्
यज्ञ॑क॒तुः। स च॑तुर्होतारमसृजत। सोऽन॑न्दत्॥२१॥

असृ॑क्षि॒ वा इ॒ममि॑ति॑। तस्य॒ सोमो॑ ह॒विरा॑सीत्। स
च॑तुर्होत्राऽतप्यत। सोऽता॑म्यत्। स भू॒रिति॑ व्याह॑रत्।
स भू॒मिम॑सृजत। अ॒ग्निहो॑त्रं द॑र्शपूर्णमा॒सौ यजू॑ंषि। स
द्विती॑यमतप्यत। सोऽता॑म्यत्। स भुव॒ इति॑ व्याह॑रत्॥२२॥

सोऽन्तरि॑क्षमसृजत। चा॒तुर्मा॑स्यानि॒ सामा॑नि। स

तृतीयं मतप्यत। सौऽताम्यत्। स सुव॒रिति॑ व्याह॑रत्।
 स दि॒वंम॑सृजत। अ॒ग्नि॒ष्टोम॑मु॒क्थ्य॑मतिरात्रमृचः। ए॒ता वै
 व्याह॑तय इ॒मे लो॒काः। इ॒मान्ख॑लु वै लो॒कान॑नु प्र॒जाः
 प॒शव॑श्छन्दाँ॒सि प्रा॑जायन्त। य ए॒वमे॒ताः प्र॒जाप॑तेः प्रथ॒मा
 व्याह॑तीः प्रजा॑ता वेद॥२३॥

प्र प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्मिथुनैर्जायते। स पञ्च॑होतारमसृजत।
 स ह॒विर्ना॑विन्दत। तस्मै॑ सोम॑स्तनु॒वं प्रा॑यच्छत्। ए॒तत्तै
 ह॒विरिति॑। स पञ्च॑होत्राऽतप्यत। सौऽताम्यत्। स
 प्र॒त्यङ्मु॑बाधत। सोऽसु॑रानसृजत। तद॒स्याप्रि॑यमासीत्॥२४॥

तद्दु॒र्वर्ण॑ँ हिर॑ण्यमभवत्। तद्दु॒र्वर्ण॑स्य हिर॑ण्यस्य जन्म॑।
 स द्वितीयं मतप्यत। सौऽताम्यत्। स प्राङ्मु॑बाधत।
 स दे॒वान॑सृजत। तद॒स्य प्रि॑यमासीत्। तत्सु॒वर्ण॑ँ
 हिर॑ण्यमभवत्। तत्सु॒वर्ण॑स्य हिर॑ण्यस्य जन्म॑। य ए॒व
 सु॒वर्ण॑स्य हिर॑ण्यस्य जन्म॑ वेद॥२५॥

सु॒वर्णं आ॒त्मना॑ भवति। दु॒र्वर्णो॑ऽस्य भ्रातृ॑व्यः। तस्मात्सु॒वर्ण॑ँ
 हिर॑ण्यं भा॒र्यम्। सु॒वर्णं ए॒व भ॑वति। ऐ॒नं प्रि॑यं गच्छति
 नाप्रि॑यम्। स स॒प्तहो॑तारमसृजत। स स॒प्तहो॑त्रै॒व सु॒वर्णं
 लो॒कमै॑त्। त्रि॒ण॒वेन॑ स्तोमे॒नैभ्यो॑ लो॒केभ्यो॑ऽसुरा॒न्प्राणु॑दत।
 त्रय॑स्त्रि॒ंशेन॑ प्रत्य॑तिष्ठत्। ए॒कवि॑ं॒शेन॑ रुच॑मधत्॥२६॥

स॒प्तद॒शेन॑ प्राजायत। य ए॒वं वि॒द्वान्त॑सोमे॒न यज॑ते।

सप्तहोत्रैव सुवर्गं लोकमेति। त्रिणवेन स्तोमेनैभ्यो लोकेभ्यो
भ्रातृव्यान्प्रणुदते। त्रयस्त्रिंशेन प्रतितिष्ठति। एकविंशेन
रुचं धत्ते। सप्तदशेन प्र जायते। तस्मात्सप्तदशः स्तोमो न
निर्हृत्यः। प्रजापतिर्वै सप्तदशः। प्रजापतिमेव मध्यतो धत्ते
प्रजात्यै॥ २७ ॥

अनन्दद्ब्रुव इति व्याहृद्वेदासीद्वेदाधत्त प्रजात्यै॥ ————— [४]

देवा वै वरुणमयाजयन्। स यस्यैयस्यै देवतायै
दक्षिणामनयत्। तामह्वीनात्। तैऽब्रुवन्। व्यावृत्य प्रति
गृह्णाम। तथा नो दक्षिणा न ह्वेष्यतीति। ते व्यावृत्य
प्रत्यगृह्णन्। ततो वै तान्दक्षिणा नाह्वीनात्। य एवं
विद्वान्व्यावृत्य दक्षिणां प्रतिगृह्णाति। नैनं दक्षिणा
ह्वीनाति॥ २८ ॥

राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणेऽग्नये हिरण्यमित्याह।
आग्नेयं वै हिरण्यम्। स्वयैवैनं देवतया प्रति गृह्णाति। सोमाय
वास इत्याह। सौम्यं वै वासः। स्वयैवैनं देवतया प्रति
गृह्णाति। रुद्राय गामित्याह। रौद्री वै गौः। स्वयैवैनं देवतया
प्रतिगृह्णाति। वरुणायाश्चमित्याह॥ २९ ॥

वारुणो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया प्रतिगृह्णाति। प्रजापतये
पुरुषमित्याह। प्राजापत्यो वै पुरुषः। स्वयैवैनं देवतया प्रति
गृह्णाति। मनवे तल्पमित्याह। मानवो वै तल्पः। स्वयैवैनं
देवतया प्रति गृह्णाति। उत्तानायाङ्गीरसायान् इत्याह। इयं

वा उ॒त्ता॒न आ॒ङ्गीर॒सः॥३०॥

अ॒न॒यै॒वैन॒त्प्रति॑ गृ॒ह्णाति॑ । वै॒श्वान॒र्यर्चा॑ रथं॒ प्रति॑ गृ॒ह्णाति॑ ।
वै॒श्वान॒रो वै दे॒वत॑या॒ रथः॑ । स्व॒यै॒वैनं॑ दे॒वत॑या॒ प्रति॑ गृ॒ह्णाति॑ ।
तेना॑मृ॒तत्व॑म॒श्यामि॒त्याह॑ । अ॒मृत॑मे॒वात्म॑न्ध॒त्ते । वयो॑ दा॒त्र
इ॒त्याह॑ । वयं॑ ए॒वैनं॑ कृ॒त्वा । सु॒व॒र्गं लो॒कं ग॑मयति । मयो॒
मह्य॑मस्तु॒ प्रति॑ग्रही॒त्र इ॒त्याह॑॥३१॥

यद्वै शि॒वम् । तन्म॑यः । आ॒त्मन॑ ए॒वैषा॑ परी॒त्तिः । क इ॒दं कस्मा॑
अदा॒दित्या॑ह । प्र॒जाप॑तिर्वै कः । स प्र॒जाप॑तये ददाति । कामः
कामा॒येत्या॑ह । कामे॑न हि ददाति । कामे॑न प्रतिगृ॒ह्णाति॑ । कामो॑
दा॒ता कामः॑ प्रतिग्रही॒तेत्या॑ह॥३२॥

कामो॑ हि दा॒ता । कामः॑ प्रतिग्रही॒ता । काम॑ः स॒मुद्र॑मावि॒शे॒-
त्या॑ह । स॒मुद्र इ॒व हि कामः॑ । ने॒व हि काम॑स्यान्तोऽस्ति ।
न स॒मुद्रस्य॑ । कामे॑न त्वा॒ प्रति॑गृ॒ह्णामी॒त्याह॑ । येन॑ कामे॑न
प्रतिगृ॒ह्णाति॑ । स ए॒वैन॑म॒मुष्मि॑ल्लो॒के काम॑ आगच्छति ।
कामै॑तत्त ए॒षा ते॑ काम॑ दक्षि॒णेत्या॑ह । काम॑ ए॒व तद्य॑ज॒मानो॒-
ऽमुष्मि॑ल्लो॒के दक्षि॑णामिच्छति । न प्र॑तिग्रही॒तरि॑ । य ए॒वं
वि॒द्वान्दक्षि॑णां प्रतिगृ॒ह्णाति॑ । अ॒नृणा॑मे॒वैनां॑ प्रति॑ गृ॒ह्णाति॑॥३३॥

ह्येना॒त्यश्व॑मित्या॒हाङ्गीर॒सः प्र॑तिग्रही॒त्र इ॒त्याह॑ प्र॑तिग्रही॒तेत्या॑ह॒ दक्षि॑णेत्या॒ह च॒त्वारि॑ च॥—[५]

अन्तो॑ वा ए॒ष य॒ज्ञस्य॑ । यद्व॑श॒मम॑हः । द॒शमे॑ऽह॒न्त्सर्प॑रा॒ज्ञियां
ऋ॒ग्भिः स्तु॑वन्ति । य॒ज्ञस्यै॒वान्तं॑ ग॒त्वा । अ॒न्नाद्य॑म॒व रु॑न्धते ।

तिसृभिः स्तुवन्ति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो-
ऽन्नाद्यमव रुन्धते। पृश्निवतीर्भवन्ति। अन्नं वै पृश्नि॥३४॥

अन्नमेवाव रुन्धते। मनसा प्रस्तौति। मनसोद्गायति। मनसा
प्रति हरति। मन इव हि प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। देवा वै
सर्पाः। तेषामियं राज्ञी। यत्सर्पराज्ञिया ऋग्भिः स्तुवन्ति।
अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति॥३५॥

चतुर्होतृन् होता व्याचष्टे। स्तुतमनुशंसति शान्त्यै। अन्तो
वा एष यज्ञस्य। यद्वंशममहः। एतत्खलु वै देवानां परमं
गुह्यं ब्रह्म। यच्चतुर्होतारः। दशमेऽहंश्चतुर्होतृन्व्याचष्टे।
यज्ञस्यैवान्तं गत्वा। परमं देवानां गुह्यं ब्रह्माव रुन्धे। तदेव
प्रकाशं गमयति॥३६॥

तदेनं प्रकाशं गतम्। प्रकाशं प्रजानां गमयति। वाचं यच्छति।
यज्ञस्य धृत्यै। यजमानदेवत्यं वा अहः। भ्रातृव्यदेवत्यां
रात्रिः। अहा रात्रिं ध्यायेत्। भ्रातृव्यस्यैव तल्लोकं वृद्धे।
यद्विवा वाचं विसृजेत्। अहर्भ्रातृव्यायोच्छिषेत्। यन्नक्तं
विसृजेत्। रात्रिं भ्रातृव्यायोच्छिषेत्। अधिवृक्षसूर्ये
वाचं विसृजति। एतावन्तमेवास्मै लोकमुच्छिषति।
यावदादित्योऽस्तमेति॥३७॥

पृश्निं तिष्ठन्ति गमयति शिषेत्पञ्च च॥—————[६]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टाः समंश्लिष्यन्। ता

रूपेणानुप्राविशत्। तस्मादाहुः। रूपं वै प्रजापतिरिति। तानाम्नाऽनु प्राविशत्। तस्मादाहुः। नाम् वै प्रजापतिरिति। तस्मादप्यामित्रौ सङ्गत्य। नाम्ना चेद्धयेते॥३८॥

मित्रमेव भवतः। प्रजापतिर्देवासुरानसृजत। स इन्द्रमपि नासृजत। तं देवा अब्रुवन्। इन्द्रं नो जनयेति। स आत्मन्निन्द्रमपश्यत्। तमसृजत। तं त्रिष्टुर्वीर्यं भूत्वाऽनु प्राविशत्। तस्य वज्रः पञ्चदशो हस्त आपद्यत। तेनोदय्यासुरानभ्यभवत्॥३९॥

य एवं वेद। अभि भ्रातृव्यान्भवति। ते देवा असुरैर्विजित्य। सुवर्गं लोकमायन्। तेऽमुष्मिल्लोके व्यक्षुध्यन्। तेऽब्रुवन्। अमुतः प्रदानं वा उपजिजीविमेति। ते सप्तहोतारं यज्ञं विधायायास्यम्। आङ्गीरसं प्राहिण्वन्। एतेनामुत्र कल्पयेति॥४०॥

तस्य वा इयं क्लृप्तिः। यदिदं किं च। य एवं वेद। कल्पतेऽस्मै। स वा अयं मनुष्येषु यज्ञः सप्तहोता। अमुत्र सद्ध्यो देवेभ्यो हव्यं वहति। य एवं वेद। उपैनं यज्ञो नमति। सोऽमन्यत। अभि वा इमेऽस्माल्लोकादमुं लोकं कमिष्यन्त इति। स वाचस्पते हृदिति व्याहरत्। तस्मात्पुत्रो हृदयम्। तस्मादस्माल्लोकादमुं लोकं नाभि कामयन्ते। पुत्रो हि हृदयम्॥४१॥

ह्वयेते अभवत्कल्पयेतीति चत्वारि च॥ [७]

दे॒वा वै चतु॑र्होतृभि॒र्यज्ञ॑म॒तन्व॑त। ते वि पा॒प्मना॒
भ्रातृ॑व्ये॒णाज॑यन्त। अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कम॑जयन्। य ए॒वं
वि॒द्वाश्चतु॑र्होतृभि॒र्यज्ञं॑ त॒नुते॑। वि पा॒प्मना॒ भ्रातृ॑व्ये॒ण ज॑यते।
अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। षड्ढो॑त्रा प्राय॒णीय॑मा सा॒दय॑ति।
अ॒मुष्मे॒ वै लो॒काय॑ षड्ढो॑ता। घ्नन्ति॒ खलु॑ वा ए॒तत्सोम॑म्।
यद॑भिषु॒ण्वन्ति॑॥ ४२॥

ऋ॒जुधै॒वैन॑म॒मुं लो॒कं ग॑मयति। चतु॑र्होत्राऽऽति॒थ्यम्। यशो॑
वै चतु॑र्हो॒ता। यश॑ ए॒वात्म॑न्ध॒त्ते। प॒ञ्चहो॑त्रा प॒शुमु॑प॒साद॑यति।
सु॒व॒र्ग्यो वै प॒ञ्चहो॑ता। यज॑मानः प॒शुः। यज॑मानमे॒व सु॑व॒र्गं
लो॒कं ग॑मयति। ग्रहा॑न्गृही॒त्वा स॒प्तहो॑तारं जुहोति। इ॒न्द्रि॒यं वै
स॒प्तहो॑ता॥ ४३॥

इ॒न्द्रि॒यमे॒वात्म॑न्ध॒त्ते। यो वै चतु॑र्होतृ॒ननु॑स॒वनं॑ त॒र्पय॑ति।
तृ॒प्य॑ति प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। उपै॑न॒ सोम॑पी॒थो न॑मति।
ब॒हिष्प॒व॒मा॒ने द॑श॒हो॒तारं॑ व्याच॑क्षीत। मा॒ध्यं दि॒ने
प॒व॒मा॒ने चतु॑र्हो॒तारम्। आ॒र्भवे॑ प॒व॒मा॒ने प॒ञ्चहो॑तारम्।
पि॒तृय॑ज्ञे षड्ढो॑तारम्। य॒ज्ञाय॑ज्ञि॒यस्य॑ स्तो॒त्रे स॒प्तहो॑तारम्।
अ॒नु॒स॒वन॑मे॒वैना॑श्च॒स्तर्प॑यति॥ ४४॥

तृ॒प्य॑ति प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। उपै॑न॒ सोम॑पी॒थो न॑मति।
दे॒वा वै चतु॑र्होतृभिः स॒त्रमा॑सत। ऋ॒द्धि॑परि॒मितं॑
यश॑स्का॒माः। तै॑ऽब्रुवन्। यन्नः॑ प्रथ॒मं यश॑ ऋ॒च्छात्।

सर्वेषा॑न्नस्तत्स॒हास॒दिति॑। सोम॒श्चतु॑र्होत्रा। अ॒ग्निः प॒ञ्चहो॑त्रा।
धा॒ता ष॒ड्हो॑त्रा॥४५॥

इन्द्रः॑ स॒प्तहो॑त्रा। प्र॒जाप॑तिर्दश॒होत्रा॑। तेषा॒ं सोम॒॑
राजा॑नं॒ यश॑ आर्च्छत्। तन्न्य॑कामयत्। तेनापा॑क्रामत्।
तेन॑ प्र॒लाय॑मचरत्। तं दे॒वाः प्रैषैः॑ प्रैषमैच्छन्। तत्प्रैषाणा॑
प्रैष॒त्वम्। नि॒विद्वि॑र्यवेदयन्। तन्नि॒विदा॑न्नि॒वित्त्व॑म्॥४६॥

आ॒प्रीभि॑राप्नुवन्। तदा॒प्रीणा॑माप्रित्वम्। तम॑घ्नन्। तस्य॒ यशो॑
व्य॑गृह्णत। ते ग्र॒हा अभ॑वन्। तद्ग्र॒हाणां॑ ग्रह॒त्वम्। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑
ग्र॒हा गृ॑ह्यन्ते। तस्य॒ त्वैव॑ गृही॒ताः। ते॑ऽब्रुवन्। यो वै नः॒ श्रेष्ठो॑-
ऽभू॑त्॥४७॥

तम॑वधिष्म। पुन॑रिम॒ं सु॑वामहा॒ इति॑। तं छ॒न्दोभि॑रसुवन्त।
तच्छ॒न्दसां॑ छ॒न्दस्त्व॑म्। साम्ना॒ समान॑यन्। तत्साम्नः॑
साम॒त्वम्। उ॒क्थैरु॑दस्थापयन्। तदु॒क्थाना॑मु॒क्थ॒त्वम्। य ए॒वं
वेद॑। प्रत्ये॒व ति॑ष्ठति॥४८॥

सर्व॑मायुरेति। सोमो॒ वै यशः॑। य ए॒वं वि॒द्वान्त॑सोम॒माग॑च्छति।
यश॑ ए॒वैन॑मृच्छति। तस्मा॑दाहुः। यश्चै॒वं वेद॑ यश्च॒ न। तावु॑भौ
सोम॒माग॑च्छतः। सोमो॒ हि यशः॑। तं त्वा॒ऽव यश॑
ऋ॒च्छ॒तीत्या॑हुः। यः सोमे॒ सोमं॑ प्राहेति। तस्मा॒त्सोमे॒ सोमः॑
प्रोच्यः॑। यश॑ ए॒वैन॑मृच्छति॥४९॥

अ॒भिषु॑ण्वन्ति सप्त॒होता॑ तर्पयति ष॒ड्हो॑त्रा नि॒वित्त्व॑मभू॒तिष्ठति॑ प्राहेति॒ द्वे च॑॥—————[८]

इदं वा अग्रे नैव किं च नाऽऽसीत्। न द्यौरासीत्। न पृथिवी। नान्तरिक्षम्। तदसदेव सन्मनोऽकुरुत स्यामिति। तदतप्यत। तस्मात्तेपा॒नाद्धूमोऽजायत। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपा॒नादग्निरजायत। तद्भूयोऽतप्यत॥५०॥

तस्मात्तेपा॒नाज्योतिरजायत। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपा॒नाद॒र्चिरजायत। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपा॒नान्मरीचयोऽजायन्त। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपा॒नादु॒दारा अजायन्त। तद्भूयोऽतप्यत। तद॒भ्रमिव॒ सम॑हन्यत। तद्व॒स्तिम॑भिनत्॥५१॥

स संमुद्रोऽभवत्। तस्मात्समु॒द्रस्य॒ न पि॑बन्ति। प्र॒जन॑नमिव हि मन्यन्ते। तस्मात्प॒शोर्जाय॑माना॒दापः॑ पुरस्ता॑द्यन्ति। तद्व॒श॑होताऽन्व॑सृज्यत। प्र॒जाप॑तिर्वै द॒श॑होता। य ए॒वं तप॑सो वी॒र्यं॑ वि॒द्वाऽस्तप्य॑ते। भव॑त्येव। तद्वा इ॒दमा॑पः स॒लिल॑मासीत्। सोऽरो॑दीत्प्र॒जाप॑तिः॥५२॥

स कस्मा॑ अ॒ज्ञि। यद्य॒स्या अ॒प्रति॑ष्ठाया॒ इति॑। यद॒प्स्व॑वाप॑द्यत। सा पृथि॒व्य॑भवत्। यद्व॒मृष्ट॑। तद॒न्तरि॑क्षमभवत्। यद॒र्ध्वमु॒दमृष्ट॑। सा द्यौ॑रभवत्। यदरो॑दीत्। तद॒नयो॑ रोद॒स्त्वम्॥५३॥

य ए॒वं वेद॑। नास्य॑ गृहे रु॑दन्ति। ए॒तद्वा ए॒षां लो॒कानां॑ जन्म॑। य ए॒वमे॒षां लो॒कानां॑ जन्म॒ वेद॑। नैषु॑ लो॒केष्वा॒र्तिमा॑च्छति। स इ॒मां प्र॑ति॒ष्ठाम॑विन्दत। स इ॒मां प्र॑ति॒ष्ठां वि॒त्वाऽका॑मयत्

प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स
जघनादसुरानसृजत॥५४॥

तेभ्यो मृन्मये पात्रेऽन्नमदुहत्। याऽस्य सा तनूरासीत्।
तामपाहता। सा तमिस्राऽभवत्। सोऽकामयत् प्रजायेयेति।
स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स प्रजननादेव
प्रजा असृजत। तस्मादिमा भूयिष्ठाः। प्रजननाद्धेना
असृजत॥५५॥

ताभ्यो दारुमये पात्रे पयोऽदुहत्। याऽस्य सा
तनूरासीत्। तामपाहता। सा जोत्स्नाऽभवत्। सोऽकामयत्
प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स
उपपक्षाभ्यामेवतूनसृजत। तेभ्यो रज्जते पात्रे घृतमदुहत्।
याऽस्य सा तनूरासीत्॥५६॥

तामपाहता। सोऽहोरात्रयोः सन्धिरभवत्। सोऽकामयत्
प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स
मुखाद्देवानसृजत। तेभ्यो हरिते पात्रे सोममदुहत्। याऽस्य
सा तनूरासीत्। तामपाहता। तदहरभवत्॥५७॥

एते वै प्रजापतेर्दोहाः। य एवं वेद। दुह एव प्रजाः। दिवा
वै नोऽभूदिति। तद्देवानां देवत्वम्। य एवं देवानां देवत्वं
वेद। देववानेव भवति। एतद्वा अहोरात्राणां जन्म। य
एवमहोरात्राणां जन्म वेद। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति॥५८॥

अस॒तोऽधि॒ मनो॑ऽसृज्यत। मनः॑ प्र॒जाप॑तिमसृजत।
 प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। तद्वा इ॒दं मन॑स्ये॒व पर॑मं
 प्रति॑ष्ठितम्। यद्दि॒दं किं च॑। तदे॒तच्छ्रौ॑वस्य॒सन्नाम॑ ब्रह्म।
 व्युच्छ॑न्ती॒व्युच्छ॑न्त्यस्मै॒ वस्य॑सीवस्यसी॒ व्युच्छ॑ति। प्रजा॑यते
 प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। प्र॒ पर॑मे॒ष्ठिनो॒ मात्रा॑माप्नोति। य ए॒वं
 वेद॑॥ ५९॥

अ॒ग्नि॒र॒जाय॑त॒ तद्भूयो॑ऽतप्यताभिनदरोदीत्प्रजापतीरोदस्त्वमसृजतासृजत घृतमदुहृद्याऽस्य सा
 त॒नूरा॑सीद॒हर॑भवदृच्छति वेदं (इदं धूमोऽग्निज्योतिर्विर्मरीचय उदारास्तद॒भ्रः स ज॒घना॑त्सा
 तमि॑स्त्रा स प्र॒जन॑नात्सा जोत्सा स उ॒पप॑क्षाभ्याः सौ॒होरा॑त्रयोः सन्धिः स मु॒खात्तद॑हर्दे॒ववा॑न्मृन्मये
 दारु॑मये रज॒ते हरि॑ते तेभ्यस्ताभ्यो द्वे तेऽन्नं पयो घृतः सोमम्॥) [९]

प्र॒जाप॑तिरिन्द्रमसृजतानुजाव॒रं दे॒वाना॑म्। तं प्राहि॑णोत्।
 परे॑हि। ए॒तेषां॑ दे॒वाना॑मधि॒पति॑रे॒धीति॑। तं दे॒वा अ॑ब्रुवन्।
 कस्त्वम॑सि। व॒यं वै त्वच्छ्रे॒याः सः स्म॒ इति॑। सौ॒ऽब्रवी॑त्।
 कस्त्वम॑सि व॒यं वै त्वच्छ्रे॒याः सः स्म॒ इति॑ मा दे॒वा
 अ॑वोच॒न्निति॑। अथ॒ वा इ॒दं तर्हि॑ प्र॒जाप॑तौ॒ हर॑
 आसी॑त्॥ ६०॥

यद॒स्मिन्ना॑दित्ये। तदे॒नम॑ब्रवीत्। ए॒तन्मे॒ प्रय॑च्छ। अथा॒हमे॒तेषां॑
 दे॒वाना॑मधि॒पति॑र्भविष्यामीति। को॒ऽहं॑ स्या॒मित्य॑ब्रवीत्।
 ए॒तत्प्र॑दायेति। ए॒तत्स्या॒ इत्य॑ब्रवीत्। यदे॒तद्वी॑षीति। को ह
 वै नाम॑ प्र॒जाप॑तिः। य ए॒वं वेद॑॥ ६१॥

वि॒दुरे॑नं॒ नाम्ना॑। तद॑स्मै रु॒क्मं कृ॒त्वा प्र॒त्यमु॑श्चत्। ततो॒ वा इन्द्रो॑

देवाना॑मधि॑पति॒रभवत्। य ए॒वं वेद॑। अधि॑पति॒रेव॑ संमा॒नाना॑
भवति। सोऽम॒न्यत। किं किं॑ वा अ॒कर॒मिति॑। स च॒न्द्रं म॒
आह॑रेति॒ प्राल॑पत्। तच्च॒न्द्रम॑सश्च॒न्द्रम॒स्त्वम्। य ए॒वं वेद॑॥६२॥

च॒न्द्रवा॑ने॒व भ॑वति। तं दे॒वा अ॑ब्रुवन्। सु॒वीर्यो॑ मर्या॒ यथा॑
गोपा॒यत॒ इति॑। तत्सूर्य॑स्य सूर्य॒त्वम्। य ए॒वं वेद॑। नैनं॑
द॒भ्नोति॑। कश्च॒ नास्मि॒न्वा इ॒दमिन्द्रि॑यं प्रत्य॑स्था॒दिति॑।
तदिन्द्र॑स्येन्द्र॒त्वम्। य ए॒वं वेद॑। इन्द्रि॑या॒व्येव॑ भ॑वति॥६३॥

अ॒यं वा इ॒दं प॑र॒मोऽभू॑दिति॑। तत्प॑रमे॒ष्टिनः॑ परमे॒ष्टित्व॑म्।
य ए॒वं वेद॑। प॒र॒मामे॒व का॑ष्ठां गच्छ॑ति। तं दे॒वाः संम॑न्तं
पर्य॑विशन्। वस॑वः पुर॒स्तात्। रु॒द्रा दक्षि॑ण॒तः। आ॒दि॒त्याः
प॒श्चात्। वि॒श्वे दे॒वा उ॑त्तर॒तः। अङ्गि॑रसः प्र॒त्यश्च॑म्॥६४॥

सा॒ध्याः प॑रा॒श्चम्। य ए॒वं वेद॑। उपै॑न॒ः स॒मा॒नाः
संवि॑शन्ति। स प्र॒जाप॑ति॒रेव॑ भू॒त्वा प्र॒जा आ॑व॒यत्। ता
अ॑स्मै॒ नाति॑ष्ठन्ता॒न्नाद्या॑य। ता मुखं॑ पुर॒स्तात्प॑श्यन्तीः।
दक्षि॑ण॒तः पर्या॑यन्। स दक्षि॑ण॒तः पर्य॑वर्तयत। ता मुखं॑
पुर॒स्तात्प॑श्यन्तीः। मुखं॑ दक्षि॑ण॒तः॥६५॥

प॒श्चात्प॑र्या॒यन्। स प॒श्चात्प॑र्यवर्तयत। ता मुखं॑ पुर॒स्तात्प॑श्यन्तीः।
मुखं॑ दक्षि॑ण॒तः। मुखं॑ प॒श्चात्। उ॒त्तर॒तः पर्या॑यन्। स उ॑त्तर॒तः
पर्य॑वर्तयत। ता मुखं॑ पुर॒स्तात्प॑श्यन्तीः। मुखं॑ दक्षि॑ण॒तः।

मुखं पश्चात्॥६६॥

मुखमुत्तरतः। ऊर्ध्वा उदायन्। स उपरिष्टान्यवर्तयत।
ताः सर्वतोमुखो भूत्वाऽऽवर्तयत्। ततो वै तस्मै प्रजा
अतिष्ठन्तान्नाद्याय। य एवं विद्वान्परि च वर्तयते नि
च। प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजा अन्ति। तिष्ठन्तेऽस्मै प्रजा
अन्नाद्याय। अन्नाद एव भवति॥६७॥

आसीद्वेदं चन्द्रमस्त्वं य एवं वेदन्द्रियाव्यैव भवति प्रत्यञ्चं मुखन्दक्षिणतो मुखं पश्चान्नव
च॥ [१०]

प्रजापतिरकामयत बहोर्भूयान्त्स्यामिति। स एतं
दशहोतारमपश्यत्। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति बहोर्भूयान्भवत्।
यः कामयेत बहोर्भूयान्त्स्यामिति। स दशहोतारं प्रयुञ्जीत।
बहोरेव भूयान्भवति। सोऽकामयत वीरो म आज्ञायतेति।
स दशहोतुश्चतुर्होतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त॥६८॥

तस्य प्रयुक्तीन्द्रोऽजायत। यः कामयेत वीरो म आज्ञायतेति।
स चतुर्होतारं प्रयुञ्जीत। आऽस्य वीरो जायते। सोऽकामयत
पशुमान्त्स्यामिति। स चतुर्होतुः पञ्चहोतारं निरमिमीत।
तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति पशुमान्भवत्। यः कामयेत
पशुमान्त्स्यामिति। स पञ्चहोतारं प्रयुञ्जीत॥६९॥

पशुमानेव भवति। सोऽकामयतर्तवो मे कल्पेरन्निति। स
पञ्चहोतुः षड्होतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्त्यृतवो-

ऽस्मा अकल्पन्त। यः कामयेतुर्तवो मे कल्पेरन्निति। स षड्होतारं प्रयुञ्जीत। कल्पन्तेऽस्मा ऋतवः। सोऽकामयत सोमपः सोमयाजी स्याम्। आ मे सोमपः सोमयाजी जायेतेति॥७०॥

स षड्होतुः सप्तहोतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्तिं सोमपः सोमयाज्यंभवत्। आऽस्य सोमपः सोमयाज्यंजायत। यः कामयेत सोमपः सोमयाजी स्याम्। आ मे सोमपः सोमयाजी जायेतेति। स सप्तहोतारं प्रयुञ्जीत। सोमप एव सोमयाजी भवति। आऽस्य सोमपः सोमयाजी जायते। स वा एष पशुः पञ्चधा प्रतितिष्ठति॥७१॥

पद्भिर्मुखेन। ते देवाः पशून् वित्वा। सुवर्गं लोकमायन्। तेऽमुष्मिँल्लोके व्यक्षुध्यन्। तेऽब्रुवन्। अमृतः प्रदानं वा उपजिजीविमेति। ते सप्तहोतारं यज्ञं विधायायास्यम्। आङ्गीरसं प्राहिण्वन्। एतेनामुत्रं कल्पयेति। तस्य वा इयं कृतिः॥७२॥

यदिदं किं च। य एवं वेद। कल्पतेऽस्मै। स वा अयं मनुष्येषु यज्ञः सप्तहोता। अमुत्र सद्ध्यो देवेभ्यो हव्यं वहति। य एवं वेद। उपैनं यज्ञो नमति। यो वै चतुर्होतृणां निदानं वेद। निदानवान्भवति। अग्निहोत्रं वै दशहोतुर्निदानम्। द्रश्पूर्णमासौ चतुर्होतुः। चातुर्मास्यानि पञ्चहोतुः। पशुबन्धः षड्होतुः। सौम्योऽध्वरः सप्तहोतुः। एतद्वै

चतुर्होतृणां निदानम्। य एवं वेद। निदानवान्भवति॥७३॥

अमिमीत तं प्रायुङ्क्त पञ्चहोतारं प्र युञ्जीत जायेतेति तिष्ठति कृत्तिर्दशहोतुर्निदानं सप्त
च॥ _____ [११]

प्रजापतिरकामयत प्रजाः सृजेयेति प्रजापतिरकामयत दर्शपूर्णमासौ सृजेयेति
प्रजापतिरकामयत प्रजायेयेति स तपः स त्रिवृतं प्रजापतिरकामयत दशहोतारं तेन
दशधाऽऽत्मानं देवा वै वरुणमन्तो वै प्रजापतिस्ताः सृष्टाः समश्लिष्यं देवा वै
चतुर्होतृभिरिदं वा अग्रे प्रजापतिरिन्द्रं प्रजापतिरकामयत ब्रह्मर्भूयानेकादश॥११॥

प्रजापतिस्तद्वहस्य प्रजापतिरकामयतानयैवैनत्तस्य वा इयं कृत्तिस्तस्मात्तेषां नाज्योतिर-
यदस्मिन्नादित्ये स षड्भोतुः सप्तहोतारन्त्रिसप्ततिः॥७३॥

प्रजापतिरकामयत निदानवान्भवति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। किं चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वमिति। यदेवेषु चतुर्धा होतारः। तेन चतुर्होतारः। तस्माच्चतुर्होतार उच्यन्ते। तच्चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वम्। सोमो वै चतुर्होता। अग्निः पञ्चहोता। धाता षड्होता। इन्द्रः सप्तहोता॥१॥

प्रजापतिर्दशहोता। य एवं चतुर्होतृणामृद्धिं वेद। ऋध्नोत्येव। य एषामेवं बन्धुतां वेद। बन्धुमान्भवति। य एषामेवं क्लृप्तिं वेद। कल्पतेऽस्मै। य एषामेवमायतनं वेद। आयतनवान्भवति। य एषामेवं प्रतिष्ठां वेद॥२॥

प्रत्येव तिष्ठति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। दशहोता चतुर्होता। पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता। अथ कस्माच्चतुर्होतार उच्यन्ते इति। इन्द्रो वै चतुर्होता। इन्द्रः खलु वै श्रेष्ठो देवतानामुपदेशनात्। य एवमिन्द्रः श्रेष्ठं देवतानामुपदेशनाद्वेद। वसिष्ठः समानानां भवति। तस्माच्छ्रेष्ठमायन्तं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते। अयमागन्। अयमवासादिति। कीर्तिरस्य पूर्वाऽऽगच्छति जनतामायतः। अथो एनं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते। अयमागन्। अयमवासादिति॥३॥

सप्तहोता प्रतिष्ठां वेदं बुध्यन्ते षट्॥ [१]

दक्षिणां प्रतिग्रहीष्यन्त्सप्तदशकृत्वोऽपान्यात्। आत्मानमेव

समिन्धे। तेजसे वीर्याय। अथो प्रजापतिरेवैनो भूत्वा
 प्रति गृह्णाति। आत्मनोऽनोत्यै। यद्येनमात्विज्याद्वृतं सन्तं
 निरहरेरन्। आग्नीध्रे जुहुयाद्वशहोतारम्। चतुर्गृहीतेनाज्येन।
 पुरस्तात्प्रत्यङ्गिष्ठन्। प्रतिलोमं विग्राहम्॥४॥

प्राणानेवास्योप दासयति। यद्येनं पुनरुप शिक्षेयुः। आग्नीध्र
 एव जुहुयाद्वशहोतारम्। चतुर्गृहीतेनाज्येन। पश्चात्प्राडासीनः।
 अनुलोममविग्राहम्। प्राणानेवास्मै कल्पयति। प्रायश्चित्ती
 वाग्धोतेत्युतुमुखऋतुमुखे जुहोति। ऋतूनेवास्मै कल्पयति।
 कल्पन्तेऽस्मा ऋतवः॥५॥

कृता अस्मा ऋतव आयन्ति। षड्वोता वै भूत्वा प्रजापतिरिदं
 सर्वमसृजत। स मनोऽसृजत। मनसोऽधि गायत्रीमसृजत।
 तद्गायत्रीं यश आर्च्छत्। तामाऽलभत। गायत्रिया अधि
 छन्दांस्यसृजत। छन्दोभ्योऽधि सामं। तत्सामं यश
 आर्च्छत्। तदाऽलभत॥६॥

साम्नोऽधि यजूंष्यसृजत। यजुभ्योऽधि विष्णुम्। तद्विष्णुं
 यश आर्च्छत्। तमाऽलभत। विष्णोरध्योषधीरसृजत।
 ओषधीभ्योऽधि सोमम्। तत्सोमं यश आर्च्छत्। तमाऽलभत।
 सोमादधि पशूनसृजत। पशुभ्योऽधीन्द्रम्॥७॥

तदिन्द्रं यश आर्च्छत्। तदेनन्नाति प्राच्यवत। इन्द्र इव
 यशस्वी भवति। य एवं वेद। नैनं यशोऽति प्रच्यवते।

यद्वा इदं किं च। तत्सर्वमुत्तान एवाऽऽङ्गीरसः प्रत्यङ्गृह्णात्।
तदेनं प्रतिगृहीतं नाहिनत्। यत्किं च प्रतिगृह्णीयात्।
तत्सर्वमुत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णात्वित्येव प्रतिगृह्णीयात्।
इयं वा उत्तान आङ्गीरसः। अनयैवैनत्प्रति गृह्णाति। नैनं
हिनस्ति। बर्हिषा प्रतीयाद्वां वाऽश्वं वा। एतद्वै पशूनां प्रियं
धाम। प्रियेणैवैनं धाम्ना प्रत्येति॥८॥

विग्राहंमृतवस्तदाऽलंभतेन्द्रं गृह्णीयात्थद्व॥ [२]

यो वा अविद्वान्निर्वर्तयते। विशीर्षा सपाप्माऽमुष्मिल्लोके
भवति। अथ यो विद्वान्निर्वर्तयते। सशीर्षा विपाप्मा-
ऽमुष्मिल्लोके भवति। देवता वै सप्त पुष्टिकामा न्यवर्तयन्त।
अग्निश्च पृथिवी च। वायुश्चान्तरिक्षं च। आदित्यश्च द्यौश्च
चन्द्रमाः। अग्निन्यवर्तयत। स साहस्रमपुष्यत्॥९॥

पृथिवी न्यवर्तयत। सौषधीभिर्वनस्पतिभिरपुष्यत्। वायुन्य-
वर्तयत। स मरीचीभिरपुष्यत्। अन्तरिक्षं न्यवर्तयत।
तद्वयोभिरपुष्यत्। आदित्यो न्यवर्तयत। स रश्मिभिरपुष्यत्।
द्यौन्यवर्तयत। सा नक्षत्रैरपुष्यत्। चन्द्रमा न्यवर्तयत।
सोऽहोरात्रैरर्धमासैर्मासैरर्ऋतुभिः संवत्सरेणापुष्यत्।
तान्पोषान्पुष्यति। याऽस्तेऽपुष्यन्। य एवं विद्वान्नि च
वर्तयते परि च॥१०॥

अपुष्यन्नक्षत्रैरपुष्यत्पञ्च च॥ [३]

तस्य वा अग्नेर्हिरण्यं प्रतिजग्रहुषः। अर्धमिन्द्रियस्यापा-
क्रामत्। तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै सोऽर्धमिन्द्रिय-
स्यात्मन्नुपाधत्त। अर्धमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं
विद्वान् हिरण्यं प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रति गृह्णाति।
अर्धमस्येन्द्रियस्यापं क्रामति। तस्य वै सोमस्य वासः
प्रतिजग्रहुषः। तृतीयमिन्द्रियस्यापाक्रामत्॥११॥

तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स तृतीयमिन्द्रिय-
स्यात्मन्नुपाधत्त। तृतीयमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं
विद्वान् वासः प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रति गृह्णाति।
तृतीयमस्येन्द्रियस्यापं क्रामति। तस्य वै रुद्रस्य गां
प्रतिजग्रहुषः। चतुर्थमिन्द्रियस्यापाक्रामत्। तामेतेनैव
प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स चतुर्थमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त॥१२॥

चतुर्थमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्गां प्रतिगृह्णाति।
अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। चतुर्थमस्येन्द्रियस्यापं क्रामति।
तस्य वै वरुणस्याश्वं प्रतिजग्रहुषः। पञ्चममिन्द्रियस्यापा-
क्रामत्। तमेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स पञ्चममिन्द्रिय-
स्यात्मन्नुपाधत्त। पञ्चममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं
विद्वानश्वं प्रतिगृह्णाति॥१३॥

अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। पञ्चममस्येन्द्रियस्यापं
क्रामति। तस्य वै प्रजापतेः पुरुषं प्रतिजग्रहुषः।
षष्ठमिन्द्रियस्यापाक्रामत्। तमेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स

षष्ठमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त। षष्ठमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्पुरुषं प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। षष्ठमस्येन्द्रियस्यापं क्रामति॥१४॥

तस्य वै मनोस्तल्पं प्रतिजग्रहुषः। सप्तममिन्द्रियस्यापांक्रामत्। तमेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन वै स सप्तममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त। सप्तममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्स्तल्पं प्रति गृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रति गृह्णाति। सप्तममस्येन्द्रियस्यापं क्रामति। तस्य वा उत्तानस्याङ्गीरसस्याप्राणत्प्रतिजग्रहुषः। अष्टममिन्द्रियस्यापांक्रामत्॥१५॥

तदेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन वै सोऽष्टममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त। अष्टममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वानप्राणत्प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। अष्टममस्येन्द्रियस्यापं क्रामति। यद्वा इदं किं च। तत्सर्वमुत्तान एवाङ्गीरसः प्रत्यंगृह्णात्। तदेनं प्रतिगृहीतुन्नाहिनत्। यत्किं च प्रतिगृहीयात्। तत्सर्वमुत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णात्वित्येव प्रतिगृहीयात्। इयं वा उत्तान आङ्गीरसः। अनयैवैनत्प्रति गृह्णाति। नैनं हिनस्ति॥१६॥

तृतीयमिन्द्रियस्यापांक्रामच्चतुर्थमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ताश्च प्रतिगृह्णाति षष्ठमस्येन्द्रियस्यापंक्रामत्यष्टममिन्द्रियस्यापांक्रामत्प्रतिगृहीयाच्चत्वारि च (तस्य वा अग्नेरहिरण्यं सोमस्य वासुस्तदेतेन रुद्रस्य गान्तामेतेन वरुणस्याश्च प्रजापतेः पुरुषं मनोस्तल्पन्तमेतेनोत्तानस्य तदेतेनाप्राणद्यद्वे। अर्थं तृतीयमष्टमं तच्चतुर्थं तां पञ्चमं षष्ठं सप्तमन्तम्। तदेतेन द्वे तामेतेनैकं तमेतेन त्रीणि

तदेतेनैकम्॥)॥ [४]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यद्वशहोतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केन प्रजा असृजन्तेति। प्रजापतिना वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन प्रजा असृजन्त। यच्चतुर्होतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केनौषधीरसृजन्तेति। सोमेन वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्॥१७॥

तेनौषधीरसृजन्त। यत्पञ्चहोतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त। केनैषां पशूनवृञ्जतेति। अग्निना वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त। तेनैषां पशूनवृञ्जत। यथ्यङ्गोतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्॥१८॥

केनतूनकल्पयन्तेति। धात्रा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेनतूनकल्पयन्त। यत्सप्तहोतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केन सुवरायन्। केनेमाँल्लोकान्त्समन्तन्वन्निति। अर्यम्णा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन सुवरायन्। तेनेमाँल्लोकान्त्समन्तन्वन्निति॥१९॥

एते वै देवा गृहपतयः। तान् य एवं विद्वान्। अप्यन्यस्य गार्हपते दीक्षते। अवान्तरमेव सत्रिणामृध्नोति। यो वा अर्यमणं वेद। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। यज्ञो वा अर्यमा। आर्यावसतिरिति वै तमाहुर्न्य प्रशंसन्ति। आर्यावसतिर्भवति। य एवं वेद॥२०॥

यद्वा इदं किं च। तत्सर्वं चतुर्होतारः। चतुर्होतृभ्योऽधि यज्ञो
निर्मितः। स य एवं विद्वान् विवदेत। अहमेव भूयो वेद।
यश्चतुर्होतृन् वेदेति। स ह्येव भूयो वेद। यश्चतुर्होतृन् वेद।
यो वै चतुर्होतृणां होतृन् वेद। सर्वासु प्रजास्वन्नमत्ति॥ २१॥

सर्वा दिशोऽभि जयति। प्रजापतिर्वै दशहोतृणां होता।
सोमश्चतुर्होतृणां होता। अग्निः पञ्चहोतृणां होता।
धाता षड्होतृणां होता। अर्यमा सप्तहोतृणां होता। एते
वै चतुर्होतृणां होतारः। तान् य एवं वेद। सर्वासु
प्रजास्वन्नमत्ति। सर्वा दिशोऽभि जयति॥ २२॥

आर्ध्वन्नार्ध्वन्नित्येवं वेदंति सर्वा दिशोऽभि जयति (वै तेन सन्नङ्गेन॥) ————— [५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा व्यस्रंसत। स हृदयं भूतोऽशयत्।
आत्मन् हा ३ इत्यह्वयत्। आपः प्रत्यशृण्वन्। ता
अग्निहोत्रेणैव यज्ञक्रतुनोप पर्यावर्तन्त। ताः कुसिन्धुमुपौहन्।
तस्मादग्निहोत्रस्य यज्ञक्रतोः। एकं ऋत्विक्। चतुष्कृत्वो-
ऽह्वयत्। अग्निर्वायुरादित्यश्चन्द्रमाः॥ २३॥

ते प्रत्यशृण्वन्। ते दृशपूर्णमासाभ्यामेव यज्ञक्रतुनोप
पर्यावर्तन्त। त उपौहंश्चत्वार्यङ्गानि। तस्मादृशपूर्ण-
मासयोर्यज्ञक्रतोः। चत्वारं ऋत्विजः। पञ्चकृत्वोऽह्वयत्।
पशवः प्रत्यशृण्वन्। ते चातुर्मास्यैरेव यज्ञक्रतुनोप
पर्यावर्तन्त। त उपौहं लोमं छवीं मांसमस्थिं मज्जानम्।

तस्माच्चातुर्मास्यानां यज्ञक्रतोः॥२४॥

पञ्च॒त्विजः॑। ष॒ट्क॒त्वोऽह्व॑यत्। ऋ॒तवः॑ प्र॒त्य॑शृण्वन्। ते
प॑शुब॒न्धेनै॒व य॑ज्ञ॒क्र॒तु॒नोप॑प॒र्याव॑र्तन्त। त उपौ॑ह॒न्त॒स्तना॑वा॒ण्डौ
शि॒श्नमवा॑ञ्चं प्रा॒णम्। तस्मात्प॑शुब॒न्धस्य॑ य॒ज्ञक्र॒तोः।
ष॒ट्त्विजः॑। स॒प्त॒क॒त्वोऽह्व॑यत्। हो॒त्राः प्र॒त्य॑शृण्वन्। ताः
सौ॒म्येनै॒वाध्व॑रेण॒ य॒ज्ञक्र॒तु॒नोप॑प॒र्याव॑र्तन्त॥२५॥

ता उपौ॑ह॒न्त॒सप्त॑ शी॒र्ष॒ण्यान्प्रा॑णान्। तस्मात्सौ॒म्यस्या॑ध्व॒रस्य॑
य॒ज्ञक्र॒तोः। स॒प्त हो॒त्राः प्रा॒चीर्व॑ष॒ट्कुर्व॑न्ति। द॒श॒क॒त्वोऽह्व॑यत्।
तपः॑ प्र॒त्य॑शृणोत्। तत्कर्म॑णै॒व सं॑वत्स॒रेण॒ सर्वै॑र्य॒ज्ञक्र॒तुभि॑रुप॑
प॒र्याव॑र्तत। तत्सर्व॑मा॒त्मान॑मप॒रिव॑र्गमुपौ॑हत्। तस्मात्सं॑वत्स॒रे
सर्वे॑ य॒ज्ञक्र॒तवोऽव॑रुध्यन्ते। तस्माद्द॒श॒हो॒ता चतु॑र्हो॒ता।
पञ्च॑हो॒ता ष॒ड्भो॒ता स॒प्तहो॑ता। ए॒क॒हो॒त्रे ब॒लिं ह॑रन्ति।
ह॑रन्त्यस्मै प्र॒जा ब॒लिम्। ऐ॒न॒मप्र॑तिख्यातं गच्छ॒ति। य ए॒वं
वेद॑॥२६॥

चन्द्रमाश्चातुर्मास्यानां यज्ञक्रतोरेध्वरेण यज्ञक्रतुनोप पर्यावर्तन्त सप्तहोता चत्वारि च॥—[६]

प्र॒जाप॑तिः पुरु॒षम॑सृजत। सौ॑ऽग्निर॑ब्रवीत्। ममा॒यम॑न्नंम॒स्त्विति॑।
सौ॑ऽबिभेत्। सर्वं॑ वै मा॒ऽयं प्र॑ ध॒क्ष्यती॑ति। स
ए॒तांश्चतु॑र्हो॒तृना॑त्म॒स्पर॑णानपश्यत्। तान॑जुहोत्। तैर्वै
स आ॒त्मान॑मस्पृणोत्। यद॑ग्निहो॒त्रं जु॑होति। ए॒क॒हो॒तारमे॒व
तद्य॑ज्ञ॒क्र॒तुमा॑प्नोत्यग्निहो॒त्रम्॥२७॥

कुसिन्धश्चात्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। चतुर्होतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति दर्शपूर्णमासौ। चत्वारि चात्मनोऽङ्गानि स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। समित्पञ्चमी। पञ्चहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति चातुर्मास्यानि। लोमं छर्वीं मांसमस्थिं मज्जानम्॥२८॥

तानि चात्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। षड्होतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति पशुबन्धम्। स्तनावाण्डौ शिश्वमवाञ्च प्राणम्। तानि चात्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति॥२९॥

समित्सप्तमी। सप्तहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति सौम्यमध्वरम्। सप्त चात्मनः शीर्षण्यान्प्राणान्तस्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। द्विर्निमार्ष्टि। द्विः प्राश्नाति। दशहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति संवत्सरम्। सर्वं चात्मानमपरिवर्गं स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति॥३०॥

अग्निहोत्रं मज्जानन्द्विर्जुहोत्यपरिवर्गं स्पृणोत्येकं च॥ [७]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स हरितः श्यावोऽभवत्। तस्मात्स्वन्तर्वन्नी।

हरिणी सती श्यावा भवति। स विजायमानो गर्भेणाताम्यत्।
स तान्तः कृष्णः श्यावोऽभवत्। तस्मात्तान्तः कृष्णः श्यावो
भवति। तस्यासुरेवाजीवत्॥ ३१॥

तेनासुनाऽसुरानसृजत। तदसुराणामसुरत्वम्। य
एवमसुराणामसुरत्वं वेद। असुमानेव भवति। नैनमसुर्जहाति।
सोऽसुरान्तसृष्ट्वा पितेवामन्यत। तदनु पितृनसृजत। तत्पितृणां
पितृत्वम्। य एवं पितृणां पितृत्वं वेद। पितेवैव स्वानां
भवति॥ ३२॥

यन्त्यस्य पितरो हवम्। स पितृन्तसृष्ट्वाऽऽमनस्यत्।
तदनु मनुष्यान्सृजत। तन्मनुष्याणां मनुष्यत्वम्। य
एवं मनुष्याणां मनुष्यत्वं वेद। मनुष्यैव भवति। नैनं
मनुर्जहाति। तस्मै मनुष्यान्तसृजानाय। दिवा देवत्रा-
ऽभवत्। तदनु देवानसृजत। तद्देवानान्देवत्वम्। य एवं
देवानां देवत्वं वेद। दिवा हैवास्य देवत्रा भवति। तानि वा
एतानि चत्वार्यम्भांसि। देवा मनुष्याः पितरोऽसुराः। तेषु
सर्वेष्वम्भो नभ इव भवति। य एवं वेद॥ ३३॥

अजीवत्स्वानां भवति देवानसृजत सप्त च॥—————[८]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यो वा इमं विद्यात्। यतोऽयं पवते।
यदभि पवते। यदभि सम्पवते। सर्वमायुरियात्। न पुरा-
ऽऽयुषः प्र मीयेत। पशुमान्तस्यात्। विन्देत प्रजाम्। यो वा
इमं वेद॥ ३४॥

यतोऽयं पवंते। यदभि पवंते। यदभि सम्पवंते। सर्वमायुरेति।
न पुराऽऽयुषः प्र मीयते। पशुमान्भवति। विन्दते प्रजाम्।
अद्भ्यः पवंते। अपोऽभि पवंते। अपोऽभि सम्पवंते॥३५॥

अस्याः पवंते। इमामभि पवंते। इमामभि सम्पवंते।
अग्नेः पवंते। अग्निमभि पवंते। अग्निमभि सं पवंते।
अन्तरिक्षात्पवंते। अन्तरिक्षमभि पवंते। अन्तरिक्षमभि सं
पवंते। आदित्यात्पवंते॥३६॥

आदित्यमभि पवंते। आदित्यमभि सं पवंते। द्योः पवंते।
दिवमभि पवंते। दिवमभि सं पवंते। दिग्भ्यः पवंते। दिशोऽभि
पवंते। दिशोऽभि सम्पवंते। स यत्पुरस्ताद्वाति। प्राण एव
भूत्वा पुरस्ताद्वाति॥३७॥

तस्मात्पुरस्ताद्धान्तम्। सर्वा प्रजाः प्रति नन्दन्ति। प्राणो हि
प्रियः प्रजानाम्। प्राण इव प्रियः प्रजानां भवति। य एवं वेद।
स वा एष प्राण एव। अथ यदक्षिणतो वाति। मातरिश्वेव
भूत्वा दक्षिणतो वाति। तस्मादक्षिणतो वान्तं विद्यात्। सर्वा
दिश आ वाति॥३८॥

सर्वा दिशोऽनु वि वाति। सर्वा दिशोऽनु सं वातीति।
स वा एष मातरिश्वेव। अथ यत्पश्चाद्वाति। पवमान एव
भूत्वा पश्चाद्वाति। पूतमस्मा आहरन्ति। पूतमुपहरन्ति।
पूतमश्वाति। य एवं वेद। स वा एष पवमान एव॥३९॥

अथ यदुत्तरतो वाति। सवितैव भूत्वोत्तरतो वाति। सवितेव स्वानां भवति। य एवं वेद। स वा एष सवितैव। ते य एनं पुरस्तादायन्तमुपवदन्ति। य एवास्य पुरस्तात्पाप्मानः। तांस्तेऽप घ्नन्ति। पुरस्तादितरान्पाप्मानः सचन्ते। अथ य एनन्दक्षिणत आयन्तमुपवदन्ति॥४०॥

य एवास्य दक्षिणतः पाप्मानः। तांस्तेऽप घ्नन्ति। दक्षिणत इतरान्पाप्मानः सचन्ते। अथ य एनं पश्चादायन्तमुपवदन्ति। य एवास्य पश्चात्पाप्मानः। तांस्तेऽप घ्नन्ति। पश्चादितरान्पाप्मानः सचन्ते। अथ य एनमुत्तरत आयन्तमुपवदन्ति। य एवास्योत्तरतः पाप्मानः। तांस्तेऽप घ्नन्ति॥४१॥

उत्तरत इतरान्पाप्मानः सचन्ते। तस्मादेवं विद्वान्। वीवं नृत्येत्। प्रेवं चलेत्। व्यस्येवाक्ष्यौ भाषेत्। मण्टयेदिव। क्राथयेदिव। शृङ्गायेतैव। उत मोप वदेयुः। उत मे पाप्मानमप हन्युरिति। स यान्दिशं सनिमेष्यन्त्स्यात्। यदा तान्दिशं वातो वायात्। अथ प्रवेयात्। प्र वा धावयेत्। सातमेव रदितं व्यूढं गन्धमभि प्रच्यवते। आऽस्य तं जनपदं पूर्वा कीर्तिर्गच्छति। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। य एवं वेद॥४२॥

वेद सं पवत आदित्यात्पवते वात्या वात्येष पवमान एव दक्षिणत आयन्तमुप वदन्त्युत्तरतः पाप्मानस्तां स्तेप घ्नन्तीत्यष्टौ च॥

[९]

प्रजापतिः सोमं राजानमसृजत। तन्नयो वेदा

अन्वसृज्यन्त। तान् हस्तैऽकुरुत। अथ ह सीतां
सावित्री। सोमं५ राजानश्चकमे। श्रद्धामु स चकमे। साऽऽहं
पितरं प्रजापतिमुपससार। तं५ होवाच। नमस्ते अस्तु
भगवः। उप त्वाऽयानि॥४३॥

प्र त्वा पद्ये। सोमं वै राजानङ्गामये। श्रद्धामु स कामयत
इति। तस्या उ ह स्थांगरमलङ्कारं कल्पयित्वा। दशहोतारं
पुरस्ताद्वाख्याय। चतुर्होतारन्दक्षिणतः। पञ्चहोतारं पश्चात्।
षड्होतारमुत्तरतः। सप्तहोतारमुपरिष्ठात्। सम्भारैश्च पत्निभिश्च
मुखेऽलङ्कृत्य॥४४॥

आऽस्यार्धं वव्राज। तां५ होदीक्ष्योवाच। उप मा वर्तस्वेति।
तं५ होवाच। भोगन्तु म आचक्ष्व। एतन्म आचक्ष्व। यत्ते
पाणाविति। तस्या उ ह त्रीन् वेदान्प्रददौ। तस्मादुह स्त्रियो
भोगमेव हारयन्ते। स यः कामयेत प्रियः स्यामिति॥४५॥

यं वा कामयेत प्रियः स्यादिति। तस्मा एतं५
स्थांगरमलङ्कारं कल्पयित्वा। दशहोतारं पुरस्ताद्वाख्याय।
चतुर्होतारन्दक्षिणतः। पञ्चहोतारं पश्चात्। षड्होतारमुत्तरतः।
सप्तहोतारमुपरिष्ठात्। सम्भारैश्च पत्निभिश्च मुखेऽलङ्कृत्य।
आस्यार्धं व्रजेत्। प्रियो हैव भवति॥४६॥

अयान्यलङ्कृत्य स्यामिति भवति॥—————[१०]

ब्रह्मात्मन्वदसृजत। तदकामयत। समात्मना पद्येयेति।

आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत्। तस्मै दशमं हूतः प्रत्यंशृणोत्।
स दशहूतोऽभवत्। दशहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं
दहूतं सन्तम्। दशहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया
इव हि देवाः॥४७॥

आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत्। तस्मै सप्तमं हूतः प्रत्यंशृणोत्।
स सप्तहूतोऽभवत्। सप्तहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं
सप्तहूतं सन्तम्। सप्तहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया
इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत्। तस्मै षष्ठं हूतः
प्रत्यंशृणोत्। स षड्हूतोऽभवत्॥४८॥

षड्हूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं षड्हूतं सन्तम्।
षड्होतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः।
आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत्। तस्मै पञ्चमं हूतः प्रत्यंशृणोत्।
स पञ्चहूतोऽभवत्। पञ्चहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं
पञ्चहूतं सन्तम्। पञ्चहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण॥४९॥

पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत्। तस्मै
चतुर्थं हूतः प्रत्यंशृणोत्। स चतुरहूतोऽभवत्। चतुरहूतो ह
वै नामैषः। तं वा एतञ्चतुरहूतं सन्तम्। चतुर्होतेत्याचक्षते
पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। तमब्रवीत्। त्वं वै मे
नेदिष्ठं हूतः प्रत्यंश्रौषीः। त्वयैनानाख्यातार इति। तस्मान्नु
हैनाञ्चतुरहोतार इत्याचक्षते। तस्माच्छुश्रूषुः पुत्राणां

हृद्यतमः। नेदिष्ठो हृद्यतमः। नेदिष्ठो ब्रह्मणो भवति। य एवं वेद॥५०॥

देवाः षड्विंशतोऽभवत्पञ्चहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेणाश्रौषीः षड्विंशतिः॥[११]

ब्रह्मवादिनः किं दक्षिणां यो वा अविद्वान्तस्य वै ब्रह्मवादिनो यद्वशहोतारः प्रजापतिर्व्यसं प्रजापतिः पुरुषं प्रजापतिरकामयत् स तपः सोऽन्तर्वाङ्मन्त्रब्रह्मवादिनो यो वा इमं विद्यात्प्रजापतिः सोमं राजानं ब्रह्मात्मन्वदेकादश॥११॥

ब्रह्मवादिनस्तस्य वा अग्रेर्यद्वा इदं किं च प्रजापतिरकामयत् य एवास्य दक्षिणतः पञ्चाशत्॥५०॥

ब्रह्मवादिनो य एवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः ॥

जुष्टो दमूना अतिथिर्दुरोणे। इमं नो यज्ञमुप याहि विद्वान्।
विश्वा अग्नेऽभियुजो विहत्य। शत्रूयतामा भरा भोजनानि।
अग्ने शर्ध महते सौभगाय। तव द्युम्नान्युत्तमानि सन्तु।
सञ्जास्पत्यः सुयममा कृणुष्व। शत्रूयतामभि तिष्ठा महाः
सि। अग्ने यो नोऽभितो जनः। वृको वारो जिघांसति॥१॥

तास्त्वं वृत्रहं जहि। वस्वस्मभ्यमा भरा। अग्ने यो नो-
ऽभिदासति। समानो यश्च निष्ठः। इध्मस्यैव प्रक्षायतः। मा
तस्योच्छेषि किञ्चन। त्वमिन्द्राभिभूरसि। देवो विज्ञातवीर्यः।
वृत्रहा पुरुचेतनः। अप प्राच इन्द्र विश्वाः अमित्रान्॥२॥

अपापांचो अभिभूते नुदस्व। अपोदींचो अपशूराधरा च ऊरौ।
यथा तव शर्मन्मदेमा। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय
हन्तवे। स वृषा वृषभो भुवत्। युजे रथंङ्गवेषणः हरिभ्याम्।
उप ब्रह्माणि जुजुषाणमस्थुः। विबाधिष्टास्य रोदसी महित्वा।
इन्द्रो वृत्राण्यप्रतीजघ्नवान्॥३॥

हव्यवाहमभिमातिषाहम्। रक्षोहणं पृतनासु जिष्णुम्।
ज्योतिष्मन्तन्दीद्यतं पुरन्धिम्। अग्निः स्विष्टकृतमा हुवेम।
स्विष्टमग्ने अभि तत्पृणाहि। विश्वा देव पृतना अभि प्या।
उरुन्नः पन्थां प्रदिशन्विभाहि। ज्योतिष्मद्धेह्यजरन्न आयुः।

त्वामग्ने ह॒विष्म॑न्तः। दे॒वं म॒र्ता॑स ईडते॥४॥

मन्ये॑ त्वा जा॒तवे॑दसम्। स ह॒व्या व॑क्ष्यानुषक्। वि॒श्वानि॑ नो
दु॒र्गहा॑ जा॒तवे॑दः। सिन्धुं॑ न ना॒वा दु॑रि॒ताऽति॑ पर्षि। अग्ने॑
अ॒त्रि॒वन्मन॑सा गृणा॒नः। अ॒स्माकं॑ बो॒ध्यवि॒ता त॒नूना॑म्। पू॒षा
गा अ॒न्वे॑तु नः। पू॒षा र॑क्ष॒त्वर्व॑तः। पू॒षा वा॒जः स॒नोतु॑ नः।
पू॒षेमा॑ आ॒शा अ॒नुवे॑द॒ सर्वाः॑॥५॥

सो अ॒स्माः अ॒भय॑तमेन नेषत्। स्व॒स्ति॒दा अ॒घृणिः॑
सर्व॑वीरः। अ॒प्रयु॑च्छन्पु॒र ए॑तु प्र॒जा॒नन्। त्वम॑ग्ने स॒प्रथा॑ असि।
जुष्टो॑ होता॒ वरे॑ण्यः। त्वया॑ य॒ज्ञं वि॑तन्वते। अ॒ग्नी र॑क्षा॒सि
से॒धति॑। शु॒क्रशो॑चि॒रम॑र्त्यः। शुचिः॑ पाव॒क ई॒ड्यः। अग्ने॑ रक्षा॑
णो अ॒हंसः॑॥६॥

प्रति॑ ष्म दे॒व री॑षतः। तपि॑ष्ठैर॒जरो॑ दह। अग्ने॑ ह॒सि
न्य॑त्रिणम्। दी॒द्यन्म॑र्त्येष्वा। स्वे क्षये॑ शुचि॒व्रत॑। आ वा॑त
वा॒हि भेष॑जम्। वि वा॑त वा॒हि य॒द्रपः॑। त्वः॑ हि वि॒श्वभेष॑जः।
दे॒वाना॑न्दू॒त ई॒यंसे॑। द्वावि॒मौ वा॒तौ वा॑तः॥७॥

आ सिन्धो॒रा प॑रा॒वतः॑। दक्षं॑ मे अ॒न्य आ॒वातु॑। प॒रा॒न्यो वा॑तु
य॒द्रपः॑। यद॒दो वा॑त ते गृ॒हे। अ॒मृत॑स्य नि॒धिर्हि॑तः। ततो॑ नो
दे॒हि जी॒वसे॑। ततो॑ नो धे॒हि भेष॑जम्। ततो॑ नो म॒ह आ॒वह॑।
वा॒त आ॒वातु॑ भेष॑जम्। श॒म्भूर्म॑यो॒भूर्नो॑ हृ॒दे॥८॥

प्र ण आयूँषि तारिषत्। त्वमग्ने अयासि। अया सन्मनसा
हितः। अया सन् हव्यमूहिषे। अया नो धेहि भेषजम्। इष्टो
अग्निराहुतः। स्वाहाकृतः पिपर्तु नः। स्वगा देवेभ्य इदन्नमः।
कामो भूतस्य भव्यस्य। सम्राडेको विराजति॥९॥

स इदं प्रति पप्रथे। ऋतूनुत्सृजते वशी। कामस्तदग्ने
समवर्तताधि। मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्। सतो
बन्धुमसति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कवयो मनीषा।
त्वया मन्यो सरथमारुजन्तः। हर्षमाणासो धृषता मरुत्वः।
तिग्मेष्व आयुधा स॒शिशानाः। उप प्रयन्ति नरो
अग्निरूपाः॥१०॥

मन्युर्भगो मन्युरेवास देवः। मन्युरहोता वरुणो विश्ववेदाः।
मन्युं विश ईडते देवयन्तीः। पाहि नो मन्यो तपसा श्रमेण।
त्वमग्ने व्रतभृच्छुचिः। देवा आसादया इह। अग्ने हव्याय
वोढवे। व्रतानुबिभ्रद्व्रतपा अदाभ्यः। यजा नो देवा अजरः
सुवीरः। दधद्रत्नानि सुविदानो अग्ने। गोपाय नो जीवसे
जातवेदः॥११॥

जिघाँसत्यग्नित्राँघ्रन्वानीडते सर्वा अहंसो वातो हृदे राजत्यग्निरूपाः सुविदानो अग्ने एकं

च॥ [१]

चक्षुषो हेते मनसो हेते। वाचो हेते ब्रह्मणो हेते। यो मा-
ऽघायुरभिदासति। तमग्ने मेन्या मेनिं कृणु। यो मा चक्षुषा
यो मनसा। यो वाचा ब्रह्मणाऽघायुरभिदासति। तयाँऽग्ने त्वं

मे॒न्या। अ॒मुम॑मे॒निं कृ॑णु। यत्किञ्चा॒सौ मन॑सा॒ यच्च॑ वा॒चा।
य॒ज्ञैर्जु॑होति॒ यजु॑षा ह॒विर्भिः॑॥१२॥

तन्मृत्यु॑र्निर्ऋ॒त्या सं॑विदा॒नः। पु॒रादि॑ष्टादाहु॒तीर॑स्य हन्तु।
या॒तुधा॑ना॒ निर्ऋ॑तिरादुरक्षः॑। ते अ॒स्य घ्न॑न्त्वन्तेन स॒त्यम्।
इन्द्र॑षिता॒ आज्य॑मस्य मध्नन्तु। मा तत्समृ॑द्धि॒ यद॒सौ
क॒रोति॑। ह॒न्मि ते॒ऽहं कृ॑तः॒ ह॒विः। यो मे॑ घो॒रम॑चीकृतः।
अपा॑ञ्चौ त उ॒भौ बा॒हू। अप॑नह्याम्या॒स्यम्॥१३॥

अप॑ नह्यामि ते बा॒हू। अप॑ नह्याम्या॒स्यम्। अ॒ग्नेर्दे॒वस्य॑
ब्रह्म॑णा। सर्व॑ तेऽवधिषं कृतम्। पु॒राऽमुष्य॑ वषट्कारात्। य॒ज्ञं
दे॒वेषु॑ नस्कृधि। स्वि॑ष्टम॒स्माकं॑ भूयात्। माऽस्मान्प्रा॒पन्न॑-
रा॒तयः॑। अ॒न्ति दू॒रे स॒तो अ॒ग्ने। भ्रातृ॑व्यस्याभिदास॑तः॥१४॥

व॒षट्का॑रेण॒ वज्रे॑ण। कृ॒त्याः ह॑न्मि कृ॒ताम॒हम्। यो मा॒ नक्तु॑
दिवा॑ सा॒यम्। प्रा॒तश्चाहो॑ निपीय॑ति। अ॒द्या तमि॑न्द्र वज्रे॑ण।
भातृ॑व्यं पादयामसि। इन्द्र॑स्य गृहो॑ऽसि॒ तन्त्वा॑। प्रप॑द्ये सगुः
साश्वः॑। स॒ह यन्मे॑ अ॒स्ति तेन॑। ईडे॑ अ॒ग्निं वि॒पश्चित॑म्॥१५॥

गि॒रा य॒ज्ञस्य॑ साध॑नम्। श्रु॒ष्टी॒वान॑न्धि॒तावा॑नम्। अ॒ग्ने श॒केम॑
ते व॒यम्। यम॑ दे॒वस्य॑ वा॒जिनः॑। अति॒ द्वेषा॑सि तरे॒म।
अव॑तं मा॒ सम॑नसौ॒ समो॑कसौ। सचै॑तसौ॒ सरै॑तसौ। उ॒भौ
मा॒मव॑त॒ज्जात॑वेदसौ। शि॒वौ भ॑वतम॒द्य नः॑। स्व॒यं कृ॑ण्वानः
सु॒गम॑प्रयावम्॥१६॥

तिग्मशृङ्गो वृषभः शोशुचानः। प्रत्न९ सधस्थमनु पश्यमानः।
 आ तन्तुमुग्निर्दिव्यन्ततान। त्वन्नस्तन्तुरुत सेतुरग्रे। त्वं पन्था
 भवसि देवयानः। त्वयाऽग्रे पृष्ठं वयमारुहेम। अथा देवैः
 संधमादं मदेम। उदुत्तमं मुमुग्धि नः। वि पाशं मध्यमश्रुत।
 अवाधमानि जीवसे॥१७॥

वय९ सोम व्रते तव। मनस्तनूषु बिभ्रतः। प्रजावन्तो
 अशीमहि। इन्द्राणी देवी सुभगा सुपत्नी। उद९शेन
 पतिविद्ये जिगाय। त्रि९शदस्या जघनं योजनानि। उपस्थ
 इन्द्र९ स्थविरं बिभर्ति। सेना ह नाम पृथिवी धनञ्जया।
 विश्वव्यचा अदितिः सूर्यत्वक्। इन्द्राणी देवी प्रासहा
 ददाना॥१८॥

सा नो देवी सुहवा शर्म यच्छतु। आत्वाऽहार्षमन्तरभूः।
 ध्रुवस्तिष्ठाविचाचलिः। विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु। मा
 त्वद्राष्ट्रमधि भ्रशत्। ध्रुवा द्यौर्ध्रुवा पृथिवी। ध्रुवं विश्वमिदं
 जगत्। ध्रुवा ह पर्वता इमे। ध्रुवो राजा विशामयम्।
 इहैवैधि मा व्यथिष्ठाः॥१९॥

पर्वत इवाविचाचलिः। इन्द्रं इवेह ध्रुवस्तिष्ठ। इह राष्ट्रमु
 धारय। अभितिष्ठ पृतन्यतः। अधरे सन्तु शत्रवः। इन्द्रं इव
 वृत्रहा तिष्ठ। अपः क्षेत्राणि सञ्जयन्। इन्द्रं एणमदीधरत्।
 ध्रुवन्ध्रुवेण हविषा। तस्मै देवा अधिब्रवन्। अयं च

ब्रह्मणस्पतिः॥२०॥

हविर्भिरास्यमभि दासंतो विपश्चितमप्रयावजीवसे ददांना व्यथिष्ठा ब्रवन्नेकं च॥———[२]

जुष्टीं नरो ब्रह्मणा वः पितृणाम्। अक्षमव्ययं न किलारिषाथ।
यच्छक्करीषु बृहता रवेण। इन्द्रे शुष्ममदधाथा वसिष्ठाः।
पावका नः सरस्वती। वाजैर्भिर्वाजिनीवती। यज्ञं वष्टु धिया
वसुः। सरस्वत्यभिनां नेषि वस्यः। मा पस्फरीः पर्यसा मा
न आधक्। जुषस्व नः सख्यां वेश्यां च॥२१॥

मा त्वक्षेत्राण्यरणानि गन्म। वृञ्जे हविर्नमसा बृहिरग्नौ।
अयामि सुगृह्यतवती सुवृक्तिः। अम्यक्षि सद्म सदने पृथिव्याः।
अश्रायि यज्ञः सूर्ये न चक्षुः। इहार्वाश्चमतिं ह्वये। इन्द्रं जैत्राय
जेतवे। अस्माकमस्तु केवलः। अर्वाश्चमिन्द्रममुतो हवामहे।
यो गोजिद्धनजिदश्चजिद्यः॥२२॥

इमं नो यज्ञं विह्वे जुषस्व। अस्य कुर्मो हरिवो
मेदिनन्त्वा। असम्मृष्टो जायसे मातृवोः शुचिः। मन्द्रः
कविरुदतिष्ठो विवस्वतः। घृतेन त्वा वर्धयन्नग्र आहुत।
धूमस्ते केतुरभवद्विवि श्रितः। अग्निरग्रे प्रथमो देवतानाम्।
संयातानामुत्तमो विष्णुरासीत्। यजमानाय परिगृह्य देवान्।
दीक्षयेदं हविरा गच्छतन्नः॥२३॥

अग्निश्च विष्णो तप उत्तमं महः। दीक्षापालेभ्योऽवनतं हि
शक्रा। विश्वैर्देवैर्यज्ञियैः संविदानौ। दीक्षामस्मै यजमानाय
धत्तम्। प्र तद्विष्णुः स्तवते वीर्याय। मृगो न भीमः कुचरो

गिरि॒ष्ठाः। यस्यो॒रुषु॑ त्रि॒षु वि॒क्रम॑णेषु। अधि॑ क्षि॒यन्ति॒ भुव॑नानि
विश्वा॑। नू॒मर्तो॑ दयते सनि॒ष्यन् यः। विष्णा॑व उरुगा॒याय॒
दाश॑त्॥ २४॥

प्र यः स॒त्राचा॒ मन॑सा॒ यजा॑तै। ए॒ताव॑न्त॒न्नर्य॑मा॒ विवा॑सात्।
विच॑क्रमे पृथि॒वीमे॒ष ए॒ताम्। क्षे॒त्राय॒ विष्णु॑र्मनु॒षे द॑श॒स्यन्।
ध्रु॒वा॒सो॑ अस्य की॒रयो॒ जना॑सः। उ॒रु॒क्षि॒तिः॑ सु॒जनि॑मा
च॒कार। त्रि॒र्दे॒वः पृ॑थि॒वीमे॒ष ए॒ताम्। विच॑क्रमे श॒तर्च॑सं
महि॒त्वा। प्र विष्णु॑रस्तु त॒वस॑स्तवी॒यान्। त्वे॒षः॑ ह्य॒स्य
स्थवि॑रस्य॒ नाम॑॥ २५॥

होता॑रश्चि॒त्रर॑थमध्व॒रस्य॑। य॒ज्ञस्य॑य॒ज्ञस्य॑ के॒तुः॑ रु॒शन्त॑म्।
प्रत्य॑र्धिं दे॒वस्य॑दे॒वस्य॑ म॒हा। श्रि॒या त्व॑ग्निमति॑थिं जना॑नाम्।
आ नो॒ विश्वा॑भि॒रू॒तिभिः॑ स॒जोषा॑ः। ब्र॒ह्म जु॑षा॒णो ह॑र्य॒श्व
याहि॑। वरी॑वृ॒जत्स्थवि॑रेभिः सु॒शि॒प्रा। अ॒स्मे दध॑द्वृष॒णः॑
शु॒ष्ममि॑न्द्र। इन्द्रः॑ सुव॒र॒षा ज॒नय॑न्न॒हानि॑। जि॒गायो॒शिग्भिः॑
पृ॒त॒ना अ॒भि श्रीः॑॥ २६॥

प्रा॒रोच॑यन्मन॑वे के॒तुम॑हाम्। अ॒वि॒न्द्र॒ज्योति॑र्बृ॒हते॑ रणा॑य।
अ॒श्वि॒ना॒वव॑से॒ निह॑ये वाम्। आ नूनं॑ या॒तः॑ सु॒कृ॒ताय॑ वि॒प्रा।
प्रा॒तर्यु॑क्तेन॑ सु॒वृ॒ता रथे॑न। उ॒पा॒गच्छ॑त॒मव॑सा॒गत॑न्नः।
अ॒वि॒ष्टन्धी॒ष्वश्वि॑ना न आ॒सु। प्र॒जाव॑द्रेतो॒ अह॑यं
नो अ॒स्तु। आवा॑न्तो॒के तन॑ये॒ तूतु॑जानाः। सु॒रत्ना॑सो
दे॒ववी॑तिङ्गमे॒म॥ २७॥

त्व९ सोम॑ ऋतु॑भिः सु॒क्रतु॑र्भूः। त्वद॑न्दक्षैः सु॒दक्षो॑ वि॒श्ववे॑दाः।
 त्वं वृषा॑ वृष॒त्वेभि॑र्महि॒त्वा। द्यु॒मेभि॑र्द्यु॒म्य॑भवो नृच॒क्षाः। अषा॑ढं
 यु॒त्सु पृ॑त॒नासु॑ पप्रि॒म्। सु॒व॒र॒षाम॑प्स्वां वृ॒जन॑स्य गो॒पाम्।
 भ॒रेषु॑जा९ सु॒क्षिति॑९ सु॒श्रव॑सम्। जय॑न्त॒न्त्वाम॑नु॒ मदे॑म सोम।
 भवा॑ मि॒त्रो न शे॒व्यो घृ॑तासु॒तिः। वि॒भूत॑द्यु॒म एव॑ या उ॒
 स॒प्रथाः॥२८॥

अधा॑ ते वि॒ष्णो वि॒दुषा॑ चि॒दृध्यः॑। स्तोमो॑ य॒ज्ञस्य॑ रा॒ध्यो
 ह॒विष्म॑तः। यः पू॒र्व्याय॑ वे॒धसे॑ नवी॒यसे। सु॒मज्ज्ञा॑नये
 वि॒ष्णावे॑ ददा॑शति। यो जा॒तम॑स्य म॒हतो म॒हि ब्रवा॑त्। सेदु
 श्रवो॑भिर्यु॒ज्यं चि॒दभ्य॑सत्। तमु॑ स्तोतारः पू॒र्व्यं यथा॑ वि॒द
 ऋ॒तस्य॑। गर्भ॑९ ह॒विषा॑ पिप॒र्तन। आ॒ऽस्य॑ जा॒नन्तो॒ नाम॑
 चि॒द्विव॑क्तन। बृ॒हत्ते॑ वि॒ष्णो सु॒मतिं॑ भ॒जाम॑हे॥२९॥

इ॒मा धा॒ना घृ॑त॒स्रुवः॑। हरी॑ इ॒होप॑वक्षतः। इन्द्र॑९ सु॒खत॑मे॒ रथे॑।
 ए॒ष ब्र॒ह्मा प्र॑ते॒महे। वि॒दथे॑ श९सि॒ष९ हरी॑। य ऋ॒त्वियः॑ प्र॑ते
 वन्वे। व॒नुषो॑ हर्य॒तं मद॑म्। इन्द्रो॒ नाम॑ घृ॒तन्न॑यः। हरि॑भि॒श्चारु॑
 सेच॑ते। श्रु॒तो गु॒ण आ त्वा॑ विश॒न्तु॥३०॥

हरि॑वर्षस॒ङ्गिरः॑। आच॑र॒षणि॒प्रा वृ॑ष॒भो जना॑नाम्। राजा॑
 कृ॒ष्टीनां॑ पु॒रुहू॑त इन्द्रः। स्तु॒तश्र॑व॒स्यन्न॑व॒सोप॑म॒द्रिक्। यु॒क्त्वा
 हरी॑ वृष॒णाय॑ह्य॒र्वाङ्। प्र यत्सि॑न्ध॒वः प्र॑स॒वं यदा॑यन्। आपः॑
 समु॒द्र९ र॒थ्यैव॑ जग्मुः। अत॑श्चि॒दिन्द्रः॑ सद॑सो वरी॑यान्।
 यदी॑९ सोमः॑ पृ॒णति॑ दु॒ग्धो अ॒९शुः। ह्या॑मसि॒ त्वेन्द्र॑

याह्यर्वाङ्॥ ३१॥

अरन्ते सोमस्तनुवे भवाति। शतक्रतो मादयस्वा सुतेषु।
प्रास्मा९ अंव पृतनासु प्रयुत्सु। इन्द्राय सोमाः प्रदिवो
विदानाः। ऋभुर्येभिर्वृषपर्वा विहायाः। प्रयम्यमाणान्प्रति पू
गृभाय। इन्द्र पिब वृषधूतस्य वृष्णाः। अहेडमान उपयाहि
यज्ञम्। तुभ्य पवन्त इन्द्रवः सुतासः। गावो न वज्रिन्स्वमोको
अच्छ॥ ३२॥

इन्द्रा गंहि प्रथमो यज्ञियानाम्। या ते काकुत्सुकृता या
वरिष्ठा। यया शश्वत्पिबसि मध्व ऊर्मिम्। तया पाहि प्र ते
अध्वर्युरस्थात्। सन्ते वज्रो वर्ततामिन्द्र गव्युः। प्रातर्युजा
वि बोधय। अश्विनावेह गच्छतम्। अस्य सोमस्य पीतयै।
प्रातर्यावाणा प्रथमा यजध्वम्। पुरा गृध्रादररुषः पिबाथः।
प्रातरहि यज्ञमश्विना दधाते। प्रशंसन्ति कवयः पूर्वभाजः।
प्रातर्यजध्वमश्विना हिनोत। न सायमस्ति देव्या अजुष्टम्।
उतान्यो अस्मद्यजते विचायः। पूर्वः पूर्वो यजमानो
वनीयान्॥ ३३॥

चाश्वजिद्यो गच्छतं नो दाशत्रामाभिश्चैर्गमेम सप्रथा भजामहे विशन्तु याह्यर्वाङ्च्छ पिबाथः
पद्म॥

[३]

नक्तं जाताऽस्योषधे। रामे कृष्णे असिंक्रि च। इदं
रजनि रजया। किलासं पलितं च यत्। किलासंश्च
पलितं च। निरितो नाशया पृषत्। आ नः स्वो अश्नुतां

वर्णः। परां श्वेतानि पातय। असितन्ते निलयनम्।
आस्थानमसितन्तव॥३४॥

असिक्रियस्योषधे। निरितो नाशया पृषत्। अस्थिजस्य
किलासस्य। तनूजस्य च यत्त्वचि। कृत्या कृतस्य ब्रह्मणा।
लक्ष्मं श्वेतमनीनशम्। सरूपा नाम ते माता। सरूपो नाम
ते पिता। सरूपाऽस्योषधे सा। सरूपमिदं कृधि॥३५॥

शुनः हुवेम मघवानमिन्द्रम्। अस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ।
शृण्वन्तमुग्रमृतये समत्सु। घ्नन्तं वृत्राणि सञ्जितं धनानाम्।
धूनुथ द्यां पर्वतान्दाशुषे वसु। नि वो वना जिहते
यामं नो भिया। कोपयथ पृथिवीं पृश्निमातरः। युधे
यदुग्राः पृषतीरयुग्ध्वम्। प्रवेपयन्ति पर्वतान्। विविश्चन्ति
वनस्पतीन्॥३६॥

प्रोवारत मरुतो दुर्मदा इव। देवांसुः सर्वया विशा। पुरुत्रा
हि सदृङ्ङसि। विशो विश्वा अनु प्रभु। समत्सु त्वा हवामहे।
समत्स्वग्निमवसे। वाजयन्तो हवामहे। वाजेषु चित्रराधसम्।
सङ्गच्छध्वः संवदध्वम्। सद्यो मनांसि जानताम्॥३७॥

देवा भागं यथा पूर्वे। सज्जानाना उपासन्त। समानो मन्त्रः
समितिः समानी। समानं मनः सह चित्तमेषाम्। समानङ्केतो
अभि सः रभध्वम्। संज्ञानेन वो हविषा यजामः। समानी
व आकूतिः। समाना हृदयानि वः। समानमस्तु वो मनः।

यथा वः सुसहासति॥३८॥

संज्ञानन्नः स्वैः। संज्ञानमरणैः। संज्ञानमश्विना युवम्।
इहास्मासु नियच्छतम्। संज्ञानं मे बृहस्पतिः। संज्ञानं
सविता करत्। संज्ञानमश्विना युवम्। इह मह्यं नि यच्छतम्।
उपं च्छायामिव घृणैः। अगन्म शर्म ते वयम्॥३९॥

अग्ने हिरण्यसन्दृशः। अदब्धेभिः सवितः पायुभिर्ध्वम्।
शिवेभिर्दध परिपाहि नो गयम्। हिरण्यजिह्वः सुविताय
नव्यसे। रक्षा माकिर्नो अघशंस ईशत। मदेमदे हि नो
ददुः। यूथा गवामृजुक्रतुः। सङ्गभाय पुरूशता। उभया
हस्त्या वसु। शिशीहि राय आ भर॥४०॥

शिप्रिन्वाजानां पते। शचीवस्तवं दंसना। आ तू न
इन्द्र भाजय। गोष्वश्वेषु शुभ्रुषु। सहस्रेषु तुवीमघ। यदेवा
देवहेडनम्। देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा
यूयम्। ऋतस्यर्तेन मुञ्चत। ऋतस्यर्तेनादित्याः॥४१॥

यजत्रा मुञ्चतेह मा। यज्ञैर्वो यज्ञवाहसः। आशिक्षन्तो
न शेकिम। मेदस्वता यजमानाः। स्रुचाऽऽज्येन जुह्वतः।
अकामा वो विश्वेदेवाः। शिक्षन्तो नोप शेकिम। यदि
दिवा यदि नक्तम्। एन एनस्योकरत्। भूतं मा तस्माद्भव्य
च॥४२॥

द्रुपदादिव मुञ्चतु। द्रुपदादिवेन्मुमुचानः। स्विन्नः स्नात्वी

मलादिव। पूतं पवित्रेणेवाज्यम्। विश्वे मुञ्चन्तु मैनसः।
उद्वयन्तमसस्परि। पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्। देवन्देवत्रा
सूर्यम्। अगन्म ज्योतिरुत्तमम्॥४३॥

तव कृधि वनस्पतीञ्जानतामसंति वयं भरादित्याश्च नवं च॥—————[४]

वृषासो अ२शुः पवते हविष्मान्त्सोमः। इन्द्रस्य भाग
ऋतयुः शतायुः। स मा वृषाणं वृषभं कृणोतु। प्रियं
विशा२ सर्ववीर२ सुवीरम्। कस्य वृषा सुते सचा।
नियुत्वान्वृषभो रणत्। वृत्रहा सोमपीतये। यस्ते शृङ्ग
वृषोनपात्। प्रणपात्कुण्डपाय्यः। न्यस्मिन्दध्र आ मनः॥४४॥

त२ सध्रीचीरूतयो वृष्ण्यानि। पौ२स्यानि नियुतः
सश्चुरिन्द्रम्। समुद्रं न सिन्धव उक्थशुष्माः। उरुव्यचंसङ्गिर
आ विंशन्ति। इन्द्राय गिरो अनिशितसर्गाः। अपः
प्रैरयन्त्सगरस्य बुधात्। यो अक्षेणेव चक्रिया शचीभिः।
विष्वक्तस्तम्भं पृथिवीमुत द्याम्। अक्षौदयच्छवसा
क्षामबुधम्। वार्षवातस्तविषीभिरिन्द्रः॥४५॥

दृढान्यौघ्रादुशमान् ओजः। अवाभिनत्कुभः पर्वतानाम्।
आ नो अग्ने सुकेतुना। रयिं विश्वायुपोषसम्। माडीकन्धेहि
जीवसे। त्व२ सोम महे भगम्। त्वं यूनं ऋतायते।
दक्षन्दधासि जीवसे। रथं युञ्जते मरुतः शुभे सुगम्। सूरौ
न मित्रावरुणा गविष्टिषु॥४६॥

रजाँसि चित्रा विचरन्ति तन्यवः। दिवः सम्राजा पयसा
न उक्षतम्। वाचः सुमित्रावरुणाविरावतीम्। पर्जन्यश्चित्रां
वन्दति त्विषीमतीम्। अभ्रा वसत मरुतः सुमायया। द्यां
वर्षयतमरुणामरेपसम्। अयुक्त सप्त शुन्युवः। सूरौ रथस्य
नप्रियः। ताभिर्याति स्वयुक्तिभिः। वहिष्ठेभिर्विहरन् यासि
तन्तुम्॥४७॥

अवव्ययन्नसितन्देव वस्वः। दविध्वतो रश्मयः सूर्यस्य।
चर्मैवावाधुस्तमो अप्स्वन्तः। पर्जन्याय प्र गायत। दिवस्पुत्राय
मीदुषे। स नो यवसमिच्छतु। अच्छा वद तवसङ्गीर्भिराभिः।
स्तुहि पर्जन्यन्नमसाऽऽविवास। कनिक्रदद्वृषभो जीरदानुः।
रेतो दधात्वोषधीषु गर्भम्॥४८॥

यो गर्भमोषधीनाम्। गवाँ कृणोत्यर्वताम्। पर्जन्यः
पुरुषीणाम्। तस्मा इदास्ये हविः। जूहोता मधुमत्तमम्।
इडाँन्नः संयतङ्करत्। तिस्रो यदग्ने शरदस्त्वामित्। शुचिं घृतेन
शुचयः सपर्यन्। नामानि चिदधिरे यज्ञियानि। असूदयन्त
तनुवः सुजाताः॥४९॥

इन्द्रश्च नः शुनासीरौ। इमं यज्ञं मिमिक्षतम्। गर्भन्धत्तः
स्वस्तये। ययोरिदं विश्वं भुवनमा विवेश। ययोरानन्दो
निहितो महश्च। शुनासीरावृतुभिः संविदानौ। इन्द्रवन्तौ
हविरिदं जुषेथाम्। आघाये अग्निमिन्धते। स्तृणन्ति

ब॒र्हि॒रा॒नु॒षक्। ये॒षा॒मिन्द्रो॒ युवा॒ सखा॑। अ॒ग्र इन्द्र॑श्च
मे॒दिना॑। ह॒थो वृ॒त्राण्य॑प्र॒ति। युव॑ꣳ हि वृ॒त्रह॑न्त॒मा। याभ्या॑ꣳ
सुव॑रज॒यन्न॑ग्रं ए॒व। यावा॑त॒स्थतु॑र्भुवन॒स्य म॒ध्ये। प्रच॑र्षणी
वृ॒षणा॒ वज्र॑बा॒हू। अ॒ग्नी इन्द्रा॑वृ॒त्रह॑णां हुवे वाम्॥५०॥

मन् इन्द्रो गविंश्चिषु तन्तुङ्गर्भꣳ सुजाताः सखा सप्त च॥—————[५]

उ॒त नः॑ प्रि॒या प्रि॒यासु॑। स॒प्तस्व॑सा सुजु॑ष्टा। सर॑स्वती स्तोम्या॑-
ऽभू॒त्। इ॒मा जुह्वा॑नायुष्म॒दा नमो॑भिः। प्र॒ति स्तोम॑ꣳ सर॒स्वति
जुष॑स्व। तव॒ शर्म॑न्प्रि॒यत॑मे दधा॑नाः। उप॑स्थेयाम श॒रण॒त्र
वृक्ष॑म्। त्रिणि॑ प॒दा वि॒चक्र॑मे। विष्णु॑र्गो॒पा अदा॑भ्यः। ततो॑
ध॒र्माणि॑ धा॒रयन्॑॥५१॥

तद॑स्य प्रि॒यम॒भि पा॒थो अ॒श्याम्। नरो॒ यत्र॑ दे॒वय॑वो म॒दन्ति॑।
उ॒रु॒क्र॒मस्य॑ स हि ब॒न्धुरि॑त्था। विष्णोः॑ प॒दे प॑र॒मे म॒ध्व उत्सः॑।
क्र॒त्वा॒दा अ॑स्थु श्रेष्ठः॑। अ॒द्य त्वा॑ व॒न्वन्त्सु॑रे॒ष्णाः। म॒र्त आ॑नाश
सुवृ॑क्तिम्। इ॒मा ब्र॑ह्म ब्रह्म॒वाह॑। प्रि॒या त॒ आ ब॒र्हिः सी॑दा।
वी॒हि सू॑र पुरो॒डाश॑म्॥५२॥

उप॑ नः सू॒नवो॒ गिरः॑। शृ॒ण्वन्त्व॒मृत॑स्य॒ ये। सु॒मृ॒डीका॑ भ॒वन्तु॑
नः। अ॒द्या नो॑ दे॒व स॑वितः। प्र॒जाव॑त्सा॒वीः सौभ॑गम्। परा॑
दु॒ष्वप्रि॑यꣳ सु॒व। वि॒श्वानि॑ दे॒व स॑वितः। दुरि॑तानि॒ परा॑ सु॒व।
यद्ब॒द्रन्त॑न्म॒ आ सु॑व। शुचि॑म॒कैर्बृ॑हस्पतिम्॥५३॥

अ॒ध्वरे॑षु नमस्यत। अ॒ना॒म्यो॒ज आ च॑के। या धा॒रय॑न्त दे॒वा

सुदक्षा दक्षपितारा। असुर्याय प्रमहसा। स इत् क्षेति सुधित
 ओकसि स्वे। तस्मा इडां पिन्वते विश्वदानीं। तस्मै विशः
 स्वयमेवानमन्ति। यस्मिन्ब्रह्मा राजनि पूर्व एति। सकूतिमिन्द्र
 सच्युतिम्। सच्युतिञ्जघनच्युतिम्॥५४॥

कनात्काभान्न आ भर। प्रयप्स्यन्निव सुक्थ्यौ। वि न
 इन्द्र मृधौ जहि। कनीखुनदिव सापयन्। अभि नः
 सुष्टुतिन्नय। प्रजापतिः स्त्रियां यशः। मुष्कयोरदधात्सपम्।
 कामस्य तृप्तिमानन्दम्। तस्याग्ने भाजयेह मां। मोदः प्रमोद
 आनन्दः॥५५॥

मुष्कयोर्निहितः सपः। सृत्वेव कामस्य तृप्याणि। दक्षिणानां
 प्रतिग्रहे। मनसश्चित्तमाकूतिम्। वाचः सत्यमशीमहि।
 पशूनां रूपमन्नस्य। यशः श्रीः श्रयतां मयि। यथाऽहमस्या
 अतृपः स्त्रियै पुमान्। यथा स्त्री तृप्यति पुंसि प्रिये प्रिया।
 एवं भगस्य तृप्याणि॥५६॥

यज्ञस्य काम्यः प्रियः। ददामीत्यग्निर्वदति। तथेति वायुराह
 तत्। हन्तेति सत्यश्चन्द्रमाः। आदित्यः सत्यमोमिति।
 आपस्तत्सत्यमा भरन्। यशो यज्ञस्य दक्षिणाम्। असौ
 मे कामः समृद्धताम्। न हि स्पशमविदन्नन्यमस्मात्।
 वैश्वानरात्पुरएतारमग्नेः॥५७॥

अथेममन्थन्नमृतममूराः। वैश्वानरङ्गैर्त्रजित्याय देवाः।

येषा॑मि॒मे पूर्वे॑ अ॒र्मासु॑ आ॒सन्। अ॒यूपाः स॒द्म विभृ॑ता पु॒रूणि॑।
वैश्वान॑र॒ त्वया॑ ते नु॒त्ताः। पृथि॒वीम॒न्याम॒भित॑स्थु॒र्जना॑सः।
पृथि॒वीं मा॒तरं॑ म॒हीम्। अ॒न्तरि॑क्ष॒मुप॑ ब्रुवे। बृ॒हती॑मू॒तये॒
दि॒वम्। वि॒श्वं बि॒भर्ति॑ पृथि॒वी॥५८॥

अ॒न्तरि॑क्षं वि पंप्रथे। दु॒हे द्यौर्बृ॑हती प॒यः। न ता न॑शन्ति न
द॒भाति॑ तस्करः। नैना॑ अ॒मित्रो॑ व्यथि॒राद॑ध॒र्षति॑। दे॒वाश्च॒
याभि॑र्य॒जते॒ ददा॑ति च। ज्यो॒गित्ताभिः॑ स॒चते॒ गोप॑तिः स॒ह।
न ता अ॒र्वा रे॒णुक॑काटो अश्नुते। न स॑स्कृ॒तत्र॑मुप॑ यन्ति
ता अ॒भि। उ॒रुगा॒यम॑भयं तस्य॒ ता अ॒नु। गा॒वो म॒र्त्यस्य॑ वि
च॑रन्ति यज्व॒नः॥५९॥

रा॒त्री व्य॑ख्यदाय॒ती। पु॒रुत्रा॑ दे॒व्यक्ष॑भिः। वि॒श्वा अ॒धि
श्रि॒योऽधि॑ता। उप॑ ते गा इ॒वाक॑रम्। वृ॒णीष्व॑ दु॒हित॑र्दिवः।
रा॒त्री स्तोमं॑ न जि॒ग्युषी॑। दे॒वीं वाच॑म॒जन॑यन्त दे॒वाः। तां
वि॒श्वरू॑पाः प॒शवो॑ वदन्ति। सा नो॑ म॒न्द्रेष॑मूर्ज॒न्दुहा॑ना।
धे॒नुर्वा॑ग॒स्मानु॑प॒ सुष्टु॑तैतु॥६०॥

यद्वा॑ग्वद॒न्त्यवि॑चे॒त॒नानि॑। रा॒ष्ट्रीं दे॒वाना॑न्निष॒साद॑ म॒न्द्रा।
चत॑स्र ऊ॒र्ज॒न्दुदु॑हे प॒यांसि॑। क्व॑ स्वि॒दस्याः॑ प॒रमं॑ ज॒ंगाम॑।
गौरी॑ मि॒माय॑ स॒लिलानि॑ तक्ष॒ती। ए॒कप॑दी द्वि॒पदी॑ सा
चतु॑ष्पदी। अ॒ष्टाप॑दी न॒वप॑दी ब॒भूवु॑षी। स॒हस्रा॑क्षरा प॒रमे॑
व्यो॑मन्। तस्या॑ समु॒द्रा अ॒धि वि॑क्षरन्ति। तेन॑ जी॒वन्ति॑

प्रदिशश्चतस्रः॥६१॥

ततः क्षरत्यक्षरम्। तद्विश्वमुप जीवति। इन्द्रासूरा
जनयन्विश्वकर्मा। मरुत्वाँ अस्तु गणवान्सजातवान्।
अस्य स्नुषा श्वशुरस्य प्रशिष्टिम्। सपत्न्या वाचं मनसा
उपासताम्। इन्द्रः सूरौ अतरद्रजाँसि। स्नुषा सपत्न्या
श्वशुरोऽयमस्तु। अयँ शत्रूँअयतु जरहृषाणः। अयं
वाँ जयतु वाजंसातौ। अग्निः क्षत्रभृदनिभृष्टमोजः।
सहस्रियो दीप्यतामप्रयुच्छन्। विभ्राजमानः समिधान उग्रः।
आऽन्तरिक्षमरुहदगुन्द्याम्॥६२॥

धारयन्पुरोडाशं बृहस्पतिं जघनच्युतिमानन्दो भगस्य तृप्याण्यग्नेः पृथिवी यज्वन एतु प्रदिशश्चतस्रो
वाजंसातौ चत्वारि च॥—————[६]

वृषाँऽस्यँशुर्वृषभायं गृह्यसे। वृषाऽयमुग्रो नृचक्षसे। दिव्यः
कर्मण्यो हितो बृहन्नाम। वृषभस्य या ककुत्। विषूवान् विष्णो
भवतु। अयं यो मामुको वृषाँ। अथो इन्द्र इव देवेभ्यः। वि
ब्रवीतु जनैभ्यः। आयुष्मन्तं वर्चस्वन्तम्। अथो अधिपतिं
विशाम्॥६३॥

अस्याः पृथिव्या अध्यक्षम्। इममिन्द्र वृषभं कृणु। यः सुशृङ्गः
सुवृषभः। कल्याणो द्रोण आहितः। कार्षीवल प्रगाणेन।
वृषभेण यजामहे। वृषभेण यजमानाः। अक्रूरेणेव सर्पिषाँ।
मृधश्च सर्वा इन्द्रेण। पृतनाश्च जयामसि॥६४॥

यस्यायमृषभो हविः। इन्द्राय परिणीयते। जयाति
 शत्रुमायन्तम्। अथो हन्ति पृतन्यतः। नृणामहं प्रणीरसत्।
 अग्रं उद्धिन्दतामसत्। इन्द्र शुष्मं तनुवा मेरयस्व। नीचा
 विश्वा अभितिष्ठाभिमांतीः। नि शृणीह्याबाधं यो नो अस्ति।
 उरुं नो लोकं कृणुहि जीरदानो॥६५॥

प्रेह्यभि प्रेहि प्र भरा सहस्व। मा विवेनो वि शृणुष्व। जनेषु।
 उदीडितो वृषभ तिष्ठ शुष्मैः। इन्द्र शत्रून्पुरो अस्माकं युध्य।
 अग्रे जेता त्वं जय। शत्रून्त्सहस ओजसा। वि शत्रून् विमृधो
 नुद। एतन्ते स्तोमन्तुविजात् विप्रः। रथं न धीरः स्वपां
 अतक्षम्। यदीदग्रे प्रतित्वन्देव हर्याः॥६६॥

सुवर्वतीरप एना जयेम। यो घृतेनाभिमानितः। इन्द्र जैत्राय
 जज्ञिषे। स नः सङ्कासु पारय। पृतनासाह्येषु च। इन्द्रो
 जिगाय पृथिवीम्। अन्तरिक्षं सुवर्महत्। वृत्रहा पुरुचेतनः।
 इन्द्रो जिगाय सहसा सहासि। इन्द्रो जिगाय पृतनानि
 विश्वा॥६७॥

इन्द्रो जातो वि पुरो रुरोज। स नः परस्पा वरिवः कृणोतु।
 अयं कृत्वरगृभीतः। विश्वजिदुद्धिदित्सोमः। ऋषिर्विप्रः
 काव्येन। वायुरग्रेगा यज्ञप्रीः। साकङ्गन्मनसा यज्ञम्। शिवो
 नियुद्धिः शिवाभिः। वायो शुक्रो अयामि ते। मध्वो अग्रं
 दिविष्टिषु॥६८॥

आ याहि सोमं पीतये। स्वारुहो देव नियुत्वता। इममिन्द्र
वर्धय क्षत्रियाणाम्। अयं विशां विशपतिरस्तु राजा। अस्मा
इन्द्र महि वर्चांसि धेहि। अवर्चसङ्कणुहि शत्रुमस्य। इममा
भञ्ज ग्रामे अश्वेषु गोषु। निरमुं भञ्ज योऽमित्रो अस्य। वर्ष्मन्
क्षत्रस्य ककुभि श्रयस्व। ततो न उग्रो वि भञ्जा वसूनि॥६९॥

अस्मे द्यावापृथिवी भूरि वामम्। सन्दुहाथाङ्घ्रिर्मदुधैव
धेनुः। अयं राजा प्रिय इन्द्रस्य भूयात्। प्रियो
गवामोषधीनामुतापाम्। युनज्मि त उत्तरावन्तमिन्द्रम्। येन
जयासि न परा जयासै। स त्वाऽकरेकवृषभं स्वानाम्।
अथो राजन्नुत्तमं मानवानाम्। उत्तरस्त्वमधरे ते सपत्नाः।
एकवृषा इन्द्रसखा जिगीवान्॥७०॥

विश्वा आशाः पृतनाः सञ्जयं जयन्। अभि तिष्ठ शत्रूयतः
सहस्व। तुभ्यं भरन्ति क्षितयो यविष्ठ। बलिमग्ने अन्तित
ओत दूरात्। आ भन्दिष्ठस्य सुमतिश्चिकिद्धि। बृहत्ते
अग्ने महि शर्म भद्रम्। यो देह्यो अनमयद्वधस्रैः। यो
अर्यपत्नीरुषसश्चकार। स निरुध्या नहुषो यद्वा अग्निः।
विशश्चक्रे बलिहृतः सहोभिः॥७१॥

प्र सद्यो अग्ने अत्येष्यन्यान्। आविर्यस्मै चारुतरो बभूथ।
ईडेन्यो वपुष्यो विभावा। प्रियो विशामतिथिर्मानुषीणाम्।
ब्रह्मज्येष्ठा वीर्या सम्भृतानि। ब्रह्माग्ने ज्येष्ठं दिवमा ततान।

ऋतस्य ब्रह्मं प्रथमोत जज्ञे। तेनार्हति ब्रह्मणा स्पर्धितुङ्कः।
ब्रह्म सुचो घृतवतीः। ब्रह्मणा स्वरवो मिताः॥७२॥

ब्रह्मं यज्ञस्य तन्तवः। ऋत्विजो ये हविष्कृतः।
शृङ्गाणीवेच्छृङ्गिणां सन्ददृश्रिरे। चषालवन्तः स्वरवः
पृथिव्याम्। ते देवासः स्वरवस्तस्थिवांसः। नमः सखिभ्यः
सन्नान्माऽवंगात। अभिभूरग्निरतरद्रजांसि। स्पृधो विहत्य
पृतना अभिश्चीः। जुषाणो म आहुतिं मामहिष्ट। हत्वा
सपत्नान् वरिवस्करन्नः। ईशानन्त्वा भुवनानामभिश्चियम्।
स्तौम्यग्र उरुकृतं सुवीरम्। हविर्जुषाणः सपत्नां
अभिभूरसि। जहि शत्रूँ रप मृधो नुदस्व॥७३॥

विशां जयामसि जीरदानो हर्या विश्वा दिर्विष्टिषु वसूनि जिगीवान्त्सहोभिर्मिता नंश्चत्वारि
च॥

[७]

स प्रलवन्नवीयसा। अग्ने द्युम्नेन संयता। बृहत्तन्थ भानुना।
नवन्नु स्तोममग्रये। दिवः श्येनाय जीजनम्। वसोः
कुविद्वनाति नः। स्वारुहा यस्य श्रियो दृशे। रयिर्वीरवतो
यथा। अग्ने यज्ञस्य चेततः। अदाभ्यः पुरएता॥७४॥

अग्निर्विशां मानुषीणाम्। तूर्णी रथः सदा नवः। नवः सोमाय
वाजिनै। आज्यं पयसोऽजनि। जुष्टं शुचितमं वसु। नवः
सोम जुषस्व नः। पीयूषस्येह तृणुहि। यस्ते भाग ऋता
वयम्। नवस्य सोम ते वयम्। आ सुमतिं वृणीमहे॥७५॥

स नो रास्व सहस्रिणः। नवः हविर्जुषस्व नः। ऋतुभिः
सोम भूतमम्। तदङ्ग प्रतिहर्य नः। राजन्त्सोम स्वस्तये।
नवः स्तोमन्नवः हविः। इन्द्राग्निभ्यां नि वेदय। तज्जुषेताः
सचेतसा। शुचिन्नु स्तोमन्नवजातमद्य। इन्द्राग्नी वृत्रहणा
जुषेथाम्॥ ७६॥

उभा हि वाः सुहवा जोहवीमि। ता वाजः सद्य उशते
धेष्ठा। अग्निरिन्द्रो नवस्य नः। अस्य हव्यस्य तृप्यताम्।
इह देवो सहस्रिणौ। यज्ञन् आ हि गच्छताम्। वसुमन्तः
सुवर्विदम्। अस्य हव्यस्य तृप्यताम्। अग्निरिन्द्रो नवस्य नः।
विश्वान्देवाः स्तर्पयत॥ ७७॥

हविषोऽस्य नवस्य नः। सुवर्विदो हि जज्ञिरे। एदं बरुहिः
सुष्टरीमा नवेन। अयं यज्ञो यजमानस्य भागः। अयं
बभूव भुवनस्य गर्भः। विश्वे देवा इदमद्यागमिष्ठाः। इमे नु
द्यावापृथिवी समीची। तन्वाने यज्ञं पुरुपेशसन्धिया। आऽस्मै
पृणीतां भुवनानि विश्वा। प्रजां पुष्टिममृतन्नवेन॥ ७८॥

इमे धेनू अमृतं ये दुहाते। पयस्वत्युत्तरामेतु पुष्टिः। इमं
यज्ञं जुषमाणे नवेन। समीची द्यावापृथिवी घृताची। यविष्ठो
हव्यवाहनः। चित्रभानुर्घृतासुतिः। नवजातो वि रौचसे।
अग्ने तत्ते महित्वनम्। त्वमग्ने देवताभ्यः। भागे देव न
मीयसे॥ ७९॥

स ए॑ना वि॒द्वान् यक्ष्य॑सि। नव॒ः स्तोमं॑ जुषस्व नः।
 अ॒ग्निः प्रथ॑मः प्राश्ना॑तु। स हि वेद॑ यथा॑ ह॒विः। शि॒वा
 अ॒स्मभ्य॑मोष॑धीः। कृ॒णोतु॑ वि॒श्वच॑र॒षणिः। भ॒द्रान्नः॑ श्रेयः
 सम॑नैष्ट दे॒वाः। त्वया॑ऽव॒सेन॒ सम॑शीमहि त्वा। स नो॑
 मयो॒भूः पि॑तो आ वि॑शस्व। शन्तो॒काय॑ त॒नुवै॑ स्यो॒नः। ए॒तमु॒
 त्यं मधु॑ना संयु॑तं यवम्। सर॑स्वत्या॒ अधि॑म॒नाव॑चर्क॒षुः।
 इन्द्र॑ आसीत्सीर॑पतिः श॒तक्र॑तुः। की॒नाशा॑ आसन्म॒रुतः॑
 सु॒दान॑वः॥८०॥

पु॒र॒ए॒ता वृ॑णीमहे जुषेथा॑न्तर्पयता॒मृत॑न्नवे॒न मी॒यसे॑ स्यो॒नश्च॒त्वारि॑ च॥ [८]

जुष्ट॑श्चक्षु॑षो जुष्टी॑नरो नक्त॑ञ्जाता वृषा॑स उ॒त नो॒ वृषा॑ऽस्य॒ः शुः स॑प्र॒त्नव॑द्ष्टौ॥८॥

जुष्टो॑ म॒न्युर्भ॑गो जुष्टी॑ नरो॒ हरि॑वर्पस॒ङ्गिरः॑ शिप्रि॒न्वाजा॑नामु॒त नः॑ प्रि॒या यद्वा॑ग्वद॒न्ती वि॒श्वा
 आशा॑ अ॒र्शीतिः॑॥८०॥

जुष्टः॑ सु॒दान॑वः॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

प्रा॒णो र॑क्षति॒ विश्व॑मेज॑त्। इ॒र्यो भू॑त्वा बहु॒धा ब॒हूनि॑। स
इत्स॑र्वं व्या॒नशे॑। यो दे॒वो दे॒वेषु॑ वि॒भूर॑न्तः। आवृ॑द्द॒दात्
क्षेत्रि॑यध्व॒गद्व॑षा॑। तमि॒त्प्रा॑णं म॒नसो॑प॒ शिक्ष॑त। अ॒ग्रं
दे॒वाना॑मि॒दम॑त्तु नो ह॒विः। म॒नस॑श्चित्ते॒दम्। भू॑तं भ॒व्यं च
गु॑प्यते। तद्धि दे॒वेष्व॑ग्रि॒यम्॥१॥

आ न॑ ए॒तु पुर॑श्च॒रम्। स॒ह दे॒वैरि॒मं ह॒वम्। म॒नः
श्रेय॑सि॒श्रेय॑सि। क॒र्मन् य॒ज्ञप॑ति॒न्दध॑त्। जुष॑ता॒ मे वा॒ग्दि॒
ह॒विः। वि॒राड्दे॒वी पुरो॑हि॒ता। ह॒व्यवा॒डन॑पायिनी। यया॑ रू॒पाणि॑
बहु॒धा वद॑न्ति। पेशा॑सि दे॒वाः प॑र॒मे ज॒नित्रे॑। सा नो॑
वि॒राडन॑पस्फुरन्ती॥२॥

वाग्दे॒वी जुष॑तामि॒दं ह॒विः। चक्षु॑र्दे॒वाना॑ ज्योति॑र॒मृते॑ न्य॒क्तम्।
अ॒स्य वि॒ज्ञाना॑य बहु॒धा निधी॑यते। तस्य॑ सु॒म्रम॑शीमहि। मा
नो॑ हासीद्विचक्ष॒णम्। आयु॑रि॒न्नः प्रती॑र्यताम्। अन॑न्धाश्चक्षु॑षा
व॒यम्। जी॒वा ज्योति॑रशीमहि। सुव॒ज्योति॑रु॒तामृ॑तम्। श्रोत्रे॑ण
भ॒द्रमु॑त शृ॒ण्वन्ति स॒त्यम्। श्रोत्रे॑ण॒ वाचं॑ बहु॒धोद्य॑मानाम्।
श्रोत्रे॑ण॒ मोद॑श्च॒ मह॑श्च श्रूयते। श्रोत्रे॑ण॒ सर्वा॑ दि॒श आ शृ॑णोमि।
येन॒ प्राच्या॑ उ॒त दक्षि॑णा। प्र॒तीच्यै॑ दि॒शः शृ॑ण्वन्त्यु॒त्तरा॑त्।
तदिच्छ्रो॑त्रं बहु॒धोद्य॑मानम्। अ॒रान्न ने॒मिः परि॒ सर्वं॑ बभूव॥३॥

अग्नि॒यमन॑पस्फुरन्ती स॒त्यꣳ स॒प्त च॥ _____ [१]

उ॒देहि॑ वाजि॒न्यो अ॑स्य॒प्स्वन्तः॑। इ॒दꣳ रा॒ष्ट्रमा॑ वि॒श
सू॒नृता॑वत्। यो रोहि॑तो वि॒श्वमि॑दञ्ज॒जान॑। स नो॑ रा॒ष्ट्रेषु॑
सु॒धि॒तान्द॑धातु। रोह॑ꣳरोह॑ꣳ रोहि॑त आरु॑रोह। प्र॒जाभि॑र्वृद्धिं
ज॒नुषा॑मुप॒स्थम्। ताभिः॑ सꣳर॑ब्धो अवि॒द॒थ्यदु॑र्वीः। गा॒तुं
प्र॒पश्य॑न्निह रा॒ष्ट्रमाऽहो॑। आऽहा॑र॒षीद्रा॒ष्ट्रमि॑ह रोहि॑तः। मृ॒धो
व्या॑स्थ॒दभ॑यं नो अस्तु॥ ४॥

अ॒स्मभ्य॑ द्यावापृथि॒वी श॑क्र॒रीभिः॑। रा॒ष्ट्रन्दु॑हाथामि॒ह रे॒वती॑भिः।
वि॒मम॑र॒श् रोहि॑तो वि॒श्वरू॑पः। स॒माच॑क्राणः प्र॒रुहो॑ रुह॒श्च।
दि॒वं ग॒त्वाय॑ मह॒ता म॑हि॒म्ना। वि नो॑ रा॒ष्ट्रमु॑नत्तु प॒यसा॑
स्वेन॑। यास्ते॒ वि॒शस्त॑प॒सा सं ब॑भूवुः। गा॒य॒त्रं व॒त्सम॑नु तास्त॒
आऽगुः॑। तास्त्वा वि॒शन्तु॑ मह॑सा॒ स्वेन॑। सं मा॑ता पु॒त्रो अ॒भ्येतु॑
रोहि॑तः॥ ५॥

यू॒यमु॑ग्रा मरुतः पृ॒श्निमा॑तरः। इन्द्रे॑ण स॒युजा॑ प्रमृ॒णीथ॑
श॒त्रून्। आ वो॒ रोहि॑तो अशृ॒णोद॑भिद्यवः। त्रि॒सं॒तासो॑
मरुतः स्वा॒दुस॑म्मुदः। रोहि॑तो द्यावापृथि॒वी ज॑जान।
तस्मि॑ꣳस्तन्तु॑ परमे॒ष्ठी त॑तान। तस्मि॑ञ्छि॒श्रिये अ॒ज
एक॑पात्। अ॒दृꣳह॒द्यावा॑पृथि॒वी ब॑लेन। रोहि॑तो द्यावापृथि॒वी
अ॒दृꣳहत्। तेन॒ सु॒वः स्त॑भितन्तेन॒ नाकः॑॥ ६॥

सो अ॒न्तरि॑क्षे रज॑सो वि॒मानः॑। तेन॑ दे॒वाः सु॒व॒रन्व॑विन्दन्।
सु॒शेव॑न्त्वा भा॒नवो॑ दी॒दिवाꣳसम्। स॒म॒ग्रासो॑ जु॒हो जा॑तवेदः।

उक्षन्ति त्वा वाजिनमा घृतेन। स॑समग्रे युवसे भोजनानि।
अग्रे शर्धं महते सौभगाय। तव द्युम्नान्युत्तमानि सन्तु।
सञ्जास्पत्य॑ सुयममा कृणुष्व। शत्रूयतामभि तिष्ठा
महा॑सि॥७॥

अस्वेतु रोहितो नाको महा॑सि॥—————[२]

पुनर्न इन्द्रो मघवा ददातु। धनानि शक्रो धन्यः सुराधाः।
अर्वाचीनं कृणुतां याचितो मनः। श्रुष्टी नो अस्य हविषो
जुषाणः। यानि नोऽजिनन्धनानि। जहर्धं शूर मन्युना।
इन्द्रानुविन्द नस्तानि। अनेन हविषा पुनः। इन्द्र आशाभ्यः
परि। सर्वाभ्योऽभयङ्करत्॥८॥

जेता शत्रून् विचर्षणिः। आकूत्यै त्वा कामाय त्वा समृधे
त्वा। पुरो दधे अमृतत्वाय जीवसे। आकूतिमस्यावसे।
काममस्य समृद्धौ। इन्द्रस्य युञ्जते धियः। आकूतिं देवीं
मनसः पुरो दधे। यज्ञस्य माता सुहवा मे अस्तु। यदिच्छामि
मनसा सकामः। विदेयमेनद्धदये निविष्टम्॥९॥

सेदग्निरग्नी॑रत्येत्यन्यान्। यत्र वाजी तनयो वीडुपाणिः।
सहस्रपाथा अक्षरा समेति। आशानान्त्वाऽऽशापालेभ्यः।
चतुर्भ्यो अमृतैभ्यः। इदं भूतस्याध्यक्षेभ्यः। विधेम हविषा
वयम्। विश्वा आशा मधुना स॑ सृजामि। अनमीवा आप
ओषधयो भवन्तु। अयं यजमानो मृधो व्यस्यताम्॥१०॥

अ॒गृ॒भी॒ताः प॒श॒वः स॒न्तु स॒र्वे। अ॒ग्निः सो॒मो व॒रु॒णो
मि॒त्र इन्द्रः॑। बृ॒ह॒स्प॒तिः स॒वि॒ता यः स॒ह॒स्री। पू॒षा नो
गो॒भि॒र॒व॒सा स॒र॒स्व॒ती। त्वष्टा॑ रू॒पाणि॑ स॒म॒न॒क्तु य॒ज्ञैः। त्वष्टा॑
रू॒पाणि॑ द॒ध॒ती स॒र॒स्व॒ती। पू॒षा भ॒ग॒ः स॒वि॒ता नो॑ द॒दा॒तु।
बृ॒ह॒स्प॒ति॒र्द॒द॒दिन्द्रः॑ स॒ह॒स्र॒म्। मि॒त्रो दा॒ता व॒रु॒णः सो॒मो
अ॒ग्निः॥११॥

क॒र॒त्रि॒वि॒ष्टम॒स्य॒ता॒त्र॒वं च॥ ————— [३]

आ नो॑ भ॒र॒ भ॒ग॒मिन्द्र॑ द्यु॒म॒न्त॒म्। नि ते॑ दे॒ष्ण॒स्य॑ धी॒म॒हि प्र॒रे॒के।
उ॒र्व इ॒व प॒प्र॒थे का॒मो अ॒स्मे। त॒मा॒पृ॒णा व॒सु॒प॒ते व॒सू॒नाम्।
इ॒म॒ङ्गा॒मं म॒न्द॒या गो॒भि॒र॒श्वैः॑। च॒न्द्र॒व॒ता रा॒ध॒सा प॒प्र॒थ॒श्च।
सु॒व॒र्य॒वो म॒ति॒भि॒स्तु॒भ्यं वि॒प्राः॑। इन्द्रा॑य॒ वा॒हः कु॒शि॒का॒सो
अ॒क्र॒न्। इन्द्र॑स्य॒ नु वी॒र्या॑णि॒ प्र॒वो॑च॒म्। या॒नि च॒का॒र प्र॒थ॒मा॒नि
व॒ज्री॥१२॥

अ॒ह॒न्न॒हि॒म॒न्व॒प॒स्त॑त॒र्द। प्र॒व॒क्ष॒णा॑ अ॒भि॒न॒त्प॒र्व॑ता॒नाम्। अ॒ह॒न्न॒हिं
प॒र्व॑ते शि॒श्रि॒या॒ण॒म्। त्वष्टा॑ऽस्मै॒ व॒ज्र॑ऽस्व॒र्य॑न्त॒तक्ष॑। वा॒श्रा इ॒व
धे॒न॒वः स्य॒न्द॑मा॒नाः। अ॒ञ्जः स॒मु॒द्र॒म॒व॑ ज॒ग्मु॒रा॒पः। वृ॒षा॒य॒मा॒णो॒
ऽवृ॒णी॒त सो॒म॒म्। त्रि॒क॑द्रु॒केष्व॒पि॒ब॒त्सु॒त॒स्य॑। आ सा॒य॑कं म॒घ॒वा
द॒त्त व॒ज्र॒म्। अ॒ह॒न्ने॒न॑ प्र॒थ॒म॒जा म॒ही॒नाम्॥१३॥

यदिन्द्रा॑ह॒न्प्र॒थ॒म॒जा म॒ही॒नाम्। आ॒न्मा॒यि॒ना॒म॒मि॒नाः प्रो॒त
मा॒याः। आ॒त्सू॒र्यं ज॒न॒य॒न्द्या॒मु॒षा॒स॒म्। ता॒दी॒क्रा श॒त्रू॒न्

किलाविवित्से। अहन्वृत्रं वृत्रतरं व्यसम्। इन्द्रो वज्रेण
महता वधेन। स्कन्धासीव कुलिशेनाविवृक्णा। अहिः
शयत उपपृक्पृथिव्याम्। अयोध्येव दुर्मद आ हि जुह्वे।
महावीरन्तुविबाधमृजीषम्॥१४॥

नातारीरस्य समृतिं वधानाम्। स रुजानाः पिपिष
इन्द्रशत्रुः। विश्वो विहाया अरतिः। वसुर्दधे हस्ते दक्षिणे।
तरणिर्न शिश्रथत्। श्रवस्यया न शिश्रथत्। विश्वस्मा
इदिषुध्यसे। देवत्रा हव्यमूर्हिषे। विश्वस्मा इत्सुकृते
वारमृण्वति। अग्निद्वारा व्यृण्वति॥१५॥

उदुञ्जिहानो अभि काममीरयन्। प्रपृश्नन्विश्वा भुवनानि
पूर्वथा। आ केतुना सुषमिद्धो यजिष्ठः। कामं नो अग्ने
अभिर्हर्य दिग्भ्यः। जुषाणो हव्यममृतेषु दृढः। आ नो
रयिं बहुलाङ्गोमंतीमिषम्। नि धेहि यक्षदमृतेषु भूषन्।
अश्विना यज्ञमागतम्। दाशुषः पुरुदससा। पूषा रक्षतु नो
रयिम्॥१६॥

इमं यज्ञमश्विना वर्धयन्ता। इमौ रयिं यजमानाय धत्तम्।
इमौ पशून्नेक्षतां विश्वतो नः। पूषा नः पातु सदमप्रयच्छन्।
प्रते महे सरस्वति। सुभगे वाजिनीवति। सत्यवाचे भरे
मृतिम्। इदं नो हव्यं घृतवत्सरस्वति। सत्यवाचे प्रभरेमा
हवीषि। इमानि ते दुरिता सौभंगानि। तेभिर्वयं सुभगांसः
स्याम॥१७॥

वज्रहीनामृजीषं व्यृण्वति रक्षतु नो रयिः सौभगान्येकं च॥ [४]

य॒ज्ञो रा॒यो य॒ज्ञ ई॒शे वसू॑नाम्। य॒ज्ञः स॒स्याना॑मु॒त
सु॒क्षिती॒नाम्। य॒ज्ञ इ॒ष्टः पू॒र्वचि॑त्तिं दधातु। य॒ज्ञो ब्र॑ह्म॒ण्वाः
अ॒प्येतु॑ दे॒वान्। अ॒यं य॒ज्ञो वर्ध॑ता॒ङ्गोभि॑र॒श्वैः। इ॒यं वेदिः
स्व॒प॒त्या सु॒वीरा॑। इ॒दं ब॒रु॒हिर॑ति ब॒रु॒हीः प्य॒न्या। इ॒मं य॒ज्ञं
वि॒श्वे अव॑न्तु दे॒वाः। भ॒ग ए॒व भ॒गवा॑ः अस्तु दे॒वाः। तेन॑
व॒यं भ॒गव॑न्तः स्याम॥१८॥

तन्त्वा॑ भ॒ग सर्व॑ इ॒ज्जो॑हवीमि। स नो॑ भ॒ग पु॒र॒ए॒ता भ॑वे॒ह। भ॒ग
प्र॒णेत॑र्भ॒ग स॒त्य॒राधः॑। भ॒गे॒मान्धिय॑मु॒द॒व द॑दन्नः। भ॒ग प्र णो॑
जन॒य गो॑भि॒र॒श्वैः। भ॒ग प्र नृ॑भिर्नृ॒वन्तः॑ स्याम। श॒श्व॒तीः समा॑
उप॑यन्ति लो॒काः। श॒श्व॒तीः समा॑ उप॑यन्त्यापः। इ॒ष्टं पू॒र्तः
श॒श्व॒तीना॑ः समा॑नाः शा॒श्व॒तेन॑। ह॒विषे॒ष्ट्वाऽन॑न्तं लो॒कं पर॑मा
रु॒रोह॑॥१९॥

इ॒यमे॒व सा या प्र॑थ॒मा व्यौच्छ॑त्। सा रू॒पाणि॑ कुरु॒ते
पञ्च॑ दे॒वी। द्वे स्व॑सा॒रौ व॑यत॒स्तत्र॑मे॒तत्। स॒ना॒तनं॑ वि॒त॒तः
ष॒ण्म॑यू॒खम्। अ॒वा॒न्याऽस्त॑न्तू॒न्कि॑रतो॒ ध॒त्तो अ॒न्यान्।
ना॒वपृ॑ज्या॒ते न ग॑मा॒ते अ॒न्त॒म॑। आ वो॑ यन्तू॒दवा॑हा॒सो
अ॒द्या। वृ॒ष्टिं ये वि॒श्वे म॒रुतो॑ जु॒नन्ति॑। अ॒यं यो अ॒ग्नि॑र्म॒रुतः
समि॑द्धः। ए॒तं जु॑षध्वङ्क॒वयो॑ यु॒वानः॥२०॥

धा॒रा॒व॒रा म॒रुतो॑ धृ॒ष्णु॒वो॒जसः॑। मृ॒गा न भी॑मास्त॒विषे॑भि॒-
रू॒र्मि॑भिः। अ॒ग्नयो॑ न शु॒शु॒चा॒ना ऋ॒जी॒षिणः॑। भ्रु॒मि॒न्धम॑न्त॒

उ॒प॒ गा अ॑वृ॒ण्वत॑ । वि च॑क्रमे॒ त्रिर्दे॑वः । आ वे॒धस॒न्नील॑पृ॒ष्ठं
बृ॒हन्त॑म् । बृ॒हस्प॑तिः॒ स॒दने॑ सा॒दय॑ध्वम् । सा॒दद्यौ॑नि॒न्दम॑
आ दी॑दि॒वा॒सम् । हि॒र॒ण्यव॑र्णम॒रुषः॑ स॒पेमा॑ । स हि शु॒चिः
श॒तप॑त्रः स शु॒न्ध्यूः ॥ २१ ॥

हि॒र॒ण्यवा॑शीरि॒षिरः॑ सु॒व॒रूषाः॑ । बृ॒हस्प॑तिः स स्वा॑वेश ऋ॒ष्वाः ।
पू॒रू सखि॑भ्य आसु॒तिं क॑रिष्ठः । पू॒षः स्तव॑ व्र॒ते व॒यम् ।
नरि॑ष्येम क॒दाच॑न । स्तो॒तार॑स्त इ॒ह स्म॑सि । यास्ते पू॒षन्ना
वो अ॒न्तः स॑मु॒द्रे । हि॒र॒ण्ययी॑रन्त॒रिक्षे॑ चर॑न्ति । याभि॑र्यासि
दू॒त्या॒ सूर्य॑स्य । कामे॑न कृतश्रव॑ इ॒च्छमा॑नः ॥ २२ ॥

अ॒र॒ण्या॒न्यर॑ण्यान्य॒सौ । या प्रे॒व न॑श्यसि । क॒था ग्रा॑मं
न पृ॑च्छसि । न त्वाभी॑रि॒व वि॑न्दती ३ । वृ॒षा॒रवा॑य
वद॑ते । यदु॒पाव॑ति चि॒च्चि॒कः । आ॒घा॒टीभि॑रिव धा॒वय॑न् ।
अ॒र॒ण्या॒निर्म॑हीयते । उ॒त गा॑व॒ इवा॑दन् । उ॒तो वे॑श्मे॒व
दृ॒श्यते ॥ २३ ॥

उ॒तो अ॑र॒ण्या॒निः सा॑यम् । श॒क॒टीरि॑व सर्ज॑ति । गा॒म॒ङ्गैष॑
आ ह्व॑यति । दा॒र्व॒ङ्गैष॑ उपा॑वधीत् । वस॑न्नर॒ण्या॒न्या॑
सा॑यम् । अ॒क्रुक्ष॑दिति॒ मन्य॑ते । न वा अ॑र॒ण्या॒निर्ह॑न्ति ।
अ॒न्यश्चे॒न्नाभि॑गच्छ॑ति । स्वा॒दोः फ॑ल॒स्य ज॒ग्ध्वा । यत्र॑ का॒मं
नि प॑द्यते । आञ्ज॑नगन्धी॒ सुर॑भीम् । ब॒हूना॑मकृ॒षीव॑लाम् ।
प्रा॒हं मृ॒गाणां॑ मा॒तर॑म् । अ॒र॒ण्या॒नीम॑श॒सिष॑म् ॥ २४ ॥

स्याम् रुरोह युवानः शुन्यूरिच्छमानो दृश्यते निपद्यते चत्वारि च॥—————[५]

वार्त्रहत्याय शवंसे। पृतनासाह्याय च। इन्द्र त्वा वर्तयामसि।
सुब्रह्माणं वीरवंतं बृहन्तम्। उरुं गभीरं पृथुबुधमिन्द्र।
श्रुतर्षिमुग्रमभिमातिषाहम्। अस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिं
दाः। क्षेत्रियै त्वा निर्ऋत्यै त्वा। द्रुहो मुञ्चामि वरुणस्य
पाशात्। अनागसं ब्रह्मणे त्वा करोमि॥२५॥

शिवे ते द्यावापृथिवी उभे इमे। शं ते अग्निः सहाद्विरस्तु। शं
द्यावापृथिवी सहौषधीभिः। शमन्तरिक्षं सह वातेन ते। शं ते
चतस्रः प्रदिशो भवन्तु। या दैवीश्चतस्रः प्रदिशः। वातपत्नीरभि
सूर्यो विचष्टे। तासान्त्वा जरस आ दधामि। प्र यक्ष्म एतु
निर्ऋतिं पराचैः। अमोचि यक्ष्माद्दुरितादवर्त्यै॥२६॥

द्रुहः पाशान्निर्ऋत्यै चोदमोचि। अहा अवर्तिमविदत्स्योनम्।
अप्यभूद्भद्रे सुकृतस्य लोके। सूर्यमृतं तमसो ग्राह्या यत्। देवा
अमुञ्चन्नुज्ज्व्येनसः। एवमहमिमं क्षेत्रियाञ्जामिशं सात्।
द्रुहो मुञ्चामि वरुणस्य पाशात्। बृहस्पते युवमिन्द्रश्च
वस्वः। दिव्यस्यैशाथे उत पार्थिवस्य। धत्तं रयिं स्तुवते
कीरयेचित्॥२७॥

यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः। देवायुधमिन्द्रमा जोहुवानाः।
विश्वावृधमभि ये रक्षमाणाः। येन हुता दीर्घमध्वानमायन्।
अनन्तमर्थमनिवर्त्यमानाः। यत्ते सुजाते हिमवत्सु भेषजम्।

म॒यो॒भूः श॒न्त॑मा॒ यद्धृ॑दो॒सि॑। ततो॑ नो दे॒हि सी॒बले॑।
अ॒दो गि॒रिभ्यो॑ अधि॒ यत्प्र॒धाव॑सि। स॒ःशो॑भ॒माना॑ क॒न्ये॑व
शु॒भ्रे॥२८॥

तां त्वा॒ मु॒द्रं॑ला ह॒विषा॑ वर्धयन्ति। सा नः॑ सी॒बले॑ र॒यिमा॑
भा॑जये॒ह। पूर्वं॑ दे॒वा अप॑रेणानुपश्यं॒ जन्म॑भिः। जन्मा॒न्यव॑रैः
परा॑णि। वेदा॑नि दे॒वा अ॒यम॒स्मीति॑ माम्। अ॒ह॒९ हि॒त्वा
शरी॑रं ज॒रसः॑ प॒रस्ता॑त्। प्रा॒णापा॒नौ चक्षुः॑ श्रोत्र॑म्। वाचं॑
मन॑सि॒ सम्भृ॑ताम्। हि॒त्वा शरी॑रं ज॒रसः॑ प॒रस्ता॑त्। आ
भू॒ति॒भूति॑ व॒यम॑श्नवामहे। इ॒मा ए॒व ता उ॒षसो॑ याः प्र॑थ॒मा
व्यो॑च्छन्। ता दे॒व्यः कुर्व॑ते पञ्च॑रू॒पा। शश्व॑तीर्ना॒वपृ॑ज्यन्ति।
न ग॑म॒न्त्यन्त॑म्॥२९॥

क॒रोम्य॑व॒र्त्ये चिच्छु॑भ्रेऽश्नवामहे च॒त्वारि॑ च॥ [६]

वसू॑नां त्वा॒ऽधी॑तेन। रु॒द्राणा॑मृ॒म्या। आ॒दि॒त्यानां॑ तेज॑सा।
विश्वे॑षां दे॒वानां॑ क्रतु॑ना। म॒रुता॑मे॒म्रा जु॑होमि॒ स्वाहा॑।
अ॒भिभू॑तिर॒हमा॑ग॒मम्। इन्द्र॑सखा स्वा॒युधः॑। आस्वाशा॑सु
दु॒ष्पहः॑। इ॒दं वर्चो॑ अ॒ग्निना॑ द॒त्तमा॑गात्। यशो॑ भर्गः॒ सह॑
ओजो॑ बलं॑ च॥३०॥

दी॒र्घायु॑त्वाय॑ श॒तशा॑रदाय। प्र॒तिगृ॑णामि म॒ह॒ते वी॒र्या॑य।
आयु॑रसि वि॒श्वायु॑रसि। स॒र्वायु॑रसि॒ सर्व॑मायु॑रसि। सर्व॑म्
आयु॑र्भूयात्। सर्व॑मायु॑र्गेषम्। भूर्भुवः॑ सुवः॑। अ॒ग्नि॒धर्म॑णान्ना॒दः।

मृत्युर्धर्मेणान्नपतिः। ब्रह्म क्षत्रं स्वाहा॥३१॥

प्रजापतिः प्रणेता। बृहस्पतिः पुराता। यमः पन्थाः। चन्द्रमाः पुनरसुः स्वाहा॥ अग्निरन्नादोऽन्नपतिः। अन्नाद्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा॥ सोमो राजा राजपतिः। राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा॥ वरुणः सम्राट्सम्राटपतिः। साम्राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा॥३२॥

मित्रः क्षत्रं क्षत्रपतिः। क्षत्रमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा॥ इन्द्रो बलं बलपतिः। बलमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा॥ बृहस्पतिर्ब्रह्म ब्रह्मपतिः। ब्रह्मस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा॥ सविता राष्ट्रं राष्ट्रपतिः। राष्ट्रमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा॥ पूषा विशां विदतिः। विशमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा॥ सरस्वती पुष्टिः पुष्टिपती। पुष्टिमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा॥ त्वष्टा पशूनां मिथुनानां रूपकद्रूपपतिः। रूपेणस्मिन् यज्ञे यजमानाय पशून्ददातु स्वाहा॥३३॥

च स्वाहा साम्राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा विशमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा चत्वारिं च (अग्निः सोमो वरुणो मित्र इन्द्रो बृहस्पतिः सविता पूषा सरस्वती त्वष्टा दश॥)॥

[७]

स ईं पाहि य ऋजीषी तरुत्रः। यः शिप्रवान्वृषभो यो मतीनाम्। यो गौत्रभिद्वज्भृद्यो हरिष्ठाः। स इन्द्र चित्रां

अ॒भि तृ॒न्धि॒ वा॒जान्। आ ते शु॒ष्मो वृ॒षभ॑ ए॒तु प॒श्चात्।
 ओ॒त्तरा॑द॒धरा॑गा पु॒रस्ता॑त्। आ वि॒श्वतो॑ अ॒भिस॑मे॒त्वर्वा॑ङ्।
 इन्द्र॑ द्यु॒म्नः सु॒र्वव॑द्धेह्य॒स्मे। प्रो॒ष्वस्मै॑ पु॒रोर॒थम्। इन्द्रा॑य
 शू॒षम॑र्चत॥ ३४॥

अ॒भीके॑ चिदु॒ लोक॑कृत्। स॒ङ्गे स॒मत्सु॑ वृ॒त्रहा॑। अ॒स्माकं॑ बो॒धि
 चो॒दिता॑। नभ॑न्तामन्य॒केषा॑म्। ज्या॒का अधि॑ ध॒न्वसु॑। इन्द्र॑
 व॒यः शु॒नासी॑रम्। अ॒स्मिन् य॒ज्ञे ह॑वामहे। आ वा॒जैरु॑पं नो
 गम॑त्। इन्द्रा॑य शु॒नासी॑राय। सु॒चा जु॑हुत नो ह॒विः॥ ३५॥

जु॒षतां॑ प्रति॒ मेधि॑रः। प्र ह॒व्यानि॑ घृ॒तव॑न्त्य॒स्मै। हर्य॑श्वाय
 भर॑ता स॒जोषाः॑। इन्द्र॑र्तुभिर्ब्र॒ह्मणा॑ वावृ॒धानः॑। शु॒नासी॑री
 ह॒विरि॑दं जु॒षस्व। वयः॑ सु॒पर्णा॑ उप॑सेदुरिन्द्रम्। प्रि॒यमे॑धा
 ऋ॒षयो॑ नाध॑मानाः। अपं॑ ध्वा॒न्तमूर्णु॑हि पू॒र्धि चक्षुः॑।
 मु॒मुग्ध्य॑स्मान्निधये॑ऽव ब॒द्धान्। बृ॒हदिन्द्रा॑य गायत॥ ३६॥

मरु॑तो वृ॒त्रह॑न्त॒मम्। येन॑ ज्योति॒रज॑नय॒नृता॑वृ॒धः। दे॒वं
 दे॒वाय॑ जागृ॑वि। का॒मि॒हैकाः॑ क इ॒मे प॑त॒ङ्गाः। मा॒न्था॒लाः
 कुलि॑परि॒माप॑तन्ति। अना॑वृ॒तैना॒न्प्रध॑मन्तु दे॒वाः। सौ॒पर्णं॑
 चक्षु॑स्त॒नुवा॑ विदेय। ए॒वा व॑न्दस्व॒ वरु॑णं बृ॒हन्त॑म्।
 नम॑स्याधी॒रम॑मृ॒तस्य॑ गो॒पाम्। स नः॑ शर्म॑ त्रि॒वरू॑थं
 विय॑ः सत्॥ ३७॥

यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः। नाके॑ सु॒पर्ण॑मु॒प॒ यत्प॑त॒न्तम्।

हृ॒दा वे॒नन्तो॑ अ॒भ्यच॑क्षत॒ त्वा। हिर॑ण्यपक्षं॒ वरु॑णस्य दू॒तम्।
य॒मस्य॒ यो॒नौ शकु॑नं भु॒र॒ण्युम्। शं नो॑ दे॒वीर॒भिष्ट॑ये। आ॒पो
भव॑न्तु पी॒तये॑। शं यो॒र॒भि स्र॑वन्तु नः। ईशा॑ना वा॒र्या॑णाम्।
क्षय॑न्तीश्च॒र्षणी॒नाम्॥३८॥

अ॒पो या॑चामि भेष॒जम्। अ॒प्सु मे॒ सोमो॑ अब्रवीत्।
अ॒न्तर्वि॑श्वानि भेष॒जा। अ॒ग्निं च॑ वि॒श्वश॑म्भुवम्। आ॒पश्च
वि॒श्वभे॑षजीः। यद॒प्सु ते॑ सर॒स्वति॑। गोष्व॑श्वेषु॒ यन्म॑धु।
तेन॑ मे वा॒जिनी॑वति। मुख॑मङ्घ्रि॒ सर॒स्वति॑। या॒ सर॑स्वती
वैश॑म्भ॒ल्या॥३९॥

तस्या॑ मे रा॒स्व। तस्या॑स्ते भक्षी॒य। तस्या॑स्ते भूयिष्ठ॒भाजो॑
भूया॑स्म। अ॒हं त्वद॑स्मि॒ मद॑सि॒ त्वमे॑तत्। ममा॑सि॒
योनि॑स्तव॒ योनि॑रस्मि। ममै॒व स॒न्वह॑ ह॒व्यान्य॑ग्रे। पु॒त्रः पि॒त्रे
लो॒क॒कृ॒ज्जा॒तवे॑दः। इ॒हैव॑ स॒न्तत्र॒ सन्त॑ त्वाऽग्रे। प्रा॒णेन॑ वा॒चा
मन॑सा बिभ॒र्मि। ति॒रो मा॒ सन्त॑मायु॒र्मा प्र॑हासीत्॥४०॥

ज्योति॑षा त्वा वैश्वान॒रेणो॑पतिष्ठे। अ॒यं ते॒ योनि॑र॒ऋत्वि॑यः।
यतो॑ जा॒तो अ॒रोच॑थाः। तं जा॒नन्न॑ग्न आ॒रोह॑। अथा॑ नो वर्ध॒या
र॒यिम्। या ते॑ अ॒ग्रे य॒ज्ञिया॑ त॒नूस्त॑येह्यारो॒हात्माऽऽत्मा॑नम्।
अच्छा॑ वसू॒नि कृ॑ण्वन्न॒स्मे न॒र्या पु॒रूणि॑। य॒ज्ञो भू॒त्वा य॒ज्ञमा॑
सीद॑ स्वां योनि॑म्। जा॒तवे॑दो भुव॒ आ जा॑यमानः सक्ष॑य॒
एहि॑। उ॒पाव॑रोह जा॒तवे॑दः पुन॒स्त्वम्॥४१॥

दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं व॑ह नः प्रजा॒नन्। आ॒युः प्र॒जा॑ र॒यिम॒स्मासु॑
 धेहि। अज॑स्रो दी॒दिहि॑ नो दुरो॒णे। तमिन्द्र॑ जोहवीमि
 म॒घवा॑नमुग्रम्। स॒त्रा दधा॑नमप्रतिष्कुत॒ः शवा॑सि।
 म॑हि॒ष्ठो गी॒र्भिरा च॑ य॒ज्ञियो॑ऽववर्तत्। रा॒ये नो॒ विश्वा॑ सुपथां
 कृ॒णोतु॑ व॒ज्री। त्रि॒क॑द्रुकेषु म॒हिषो॑ यवा॑शिरं तुवि॒शुष्मं॑स्तृपत्।
 सोम॑मपिब॒द्विष्णु॑ना सु॒तं यथा॑ऽव॒शत्। स ई॑ ममाद् म॒हि
 कर्म॑ कर्त॒वे म॒हामुरु॑म्॥४२॥

सैन॑ स॒श्वदे॒वं दे॒वः स॒त्यमिन्द्रु॑ स॒त्य इन्द्रः॑। वि॒दद्यती॑
 स॒रमा॑ रु॒ग्णम॒द्रेः। म॒हि पाथः॑ पू॒र्व्यः स॒द्विय॑क्कः। अग्रं
 नय॑त्सुप॒द्यक्ष॑राणाम्। अ॒च्छा रवं॑ प्रथ॒मा जा॑न॒तीगा॑त्।
 वि॒दद्र॒व्यः स॒रमा॑ दृ॒ढमूर्व॑म्। येना॒नुकं॑ मा॒नुषी॑ भोज॒ते वि॒ट्।
 आ ये विश्वाः॑ स्वप॒त्यानि॑ च॒क्रुः। कृ॒ण्वाना॑सो अमृत॒त्वाय॑
 गा॒तुम्। त्वं नृभि॑र्नृपते दे॒वहू॑तौ॥४३॥

भूरी॑णि वृ॒त्वा ह॑र्य॒श्व ह॑सि। त्वन्नि॒दस्यु॑श्चुमु॒रिम्। धुनि॑
 चास्वा॑पयो द॒भीत॑ये सु॒हन्तु॑। ए॒वा पा॑हि प्र॒त्नथा॑ म॒न्दतु॑
 त्वा। श्रु॒धि ब्र॒ह्म वा॑वृधस्वो॒त गी॒र्भिः। आ॒विः सुर्य॑ कृ॒णुहि॑
 पी॒पिही॑षः। ज॒हि शत्रू॑ र॒भि गा॑ इन्द्र तृ॒न्धि। अ॒ग्ने
 बाध॑स्व॒ वि मृ॒धो नु॑दस्व। अपा॒मीवा॑ अप॒ रक्षा॑सि से॒धा।
 अ॒स्मात्स॑मु॒द्राद्धू॑तो दि॒वो नः॑॥४४॥

अ॒पां भू॒मान॒मुप॑ नः सृजे॒ह। यज्ञ॑ प्र॒ति॑तिष्ठ सु॒म॒तौ सु॒शेवा॑ आ

त्वा॑। वसू॑नि पुरु॒धा वि॑शन्तु। दी॒र्घमा॑युर्यज॑मानाय कृ॒ण्वन्।
 अधा॒मृते॑न ज॒रितार॑मङ्घ्रि॑। इन्द्रः॑ शु॒नाव॒द्वित॑नोति॒ सीर॑म्।
 सं॒वत्स॑रस्य॑ प्र॒तिमा॑णमे॒तत्। अ॒र्कस्य॑ ज्योति॒स्तदि॑दास॒
 ज्येष्ठ॑म्। सं॒वत्स॑रः शु॒नव॒त्सीर॑मे॒तत्। इन्द्र॑स्य॒ राधः॑
 प्र॒यतं॑ पुरु॒ त्मना॑। तदर्क॑रूपं वि॒मिमा॑नमेति। द्वा॒दशारे॑
 प्र॒ति॑तिष्ठ॒तीदृ॑षा॑। अ॒श्वाय॑न्तो॒ ग॒व्यन्तो॑ वा॒जय॑न्तः। ह॒वाम॑हे
 त्वोप॑गन्त॒वा उ॑। आ॒भूष॑न्तस्त्वा सु॒म॒तौ न॒वा॒याम्। व॒यमि॑न्द्र
 त्वा शु॒नः हु॑वेम॥४५॥

अ॒र्च॒त॒ ह॒विर्गा॑यत॒ यः स॒च्चर॑षणी॒नां वैश॑म्भ॒ल्या हा॑सी॒त्त्वमु॑रुं दे॒वहू॑तो न॒स्मना॑ ष॒ट्॥—[८]

प्रा॒ण उ॒देहि॑ पु॒नरा॑ नो॒ भर॑ य॒ज्ञो रा॒यो वा॒त्रह॑त्याय॒ वसू॑ना॒ः स ई॑ पा॒ह्यष्टौ॥८॥

प्रा॒णो र॑क्ष॒त्यगृ॑भीता धा॒राव॑रा म॒रुतो॑ दी॒र्घायु॑त्वाय॒ ज्योति॑षा त्वा पञ्च॑च॒त्वारि॑ः श॒त्॥४५॥

प्रा॒णः शु॒नः हु॑वेम॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके

पञ्चमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

स्वा॒र्द्धीं त्वा॑ स्वा॒दुना॑। ती॒व्रां ती॒व्रेण॑। अ॒मृता॑म॒मृते॑न। मधु॑मतीं
मधु॑मता। सृ॒जामि॒ स॒ सोमे॑न। सोमो॑ऽस्य॒श्विभ्या॑ पच्य॒स्व।
सर॑स्वत्यै पच्य॒स्व। इन्द्रा॑य सु॒त्राम्णे॑ पच्य॒स्व। परी॒तो षि॑श्वता
सु॒तम्। सोमो॑ य उ॒त्तम॑ ह॒विः॥१॥

द॒ध॒न्वा यो न॑र्यो अ॒प्स्वन्तरा॑। सु॒षाव॒ सोम॑मद्रि॒भिः। पु॒नातु॑
ते परि॒सुत॑म्। सोम॑ऽसूर्य॑स्य दुहि॒ता। वारे॑ण॒ शश्व॑ता॒ तना॑।
वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॑ण। प्राङ्॒ख्सोमो॑ अति॑द्रुतः। इन्द्र॑स्य॒ युज्यः॑
स॒खा। वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॑ण। प्र॒त्यङ्ख्सोमो॑ अति॑द्रुतः॥२॥

इन्द्र॑स्य॒ युज्यः॑ स॒खा। ब्रह्म॑ क्ष॒त्रं प॑वते तेजं इन्द्रि॒यम्। सुर॑या॒
सोमः॑ सु॒त आसु॑तो॒ मदा॑य। शु॒क्रेण॑ दे॒व दे॒वताः॑ पिपृ॒ग्धि।
रसे॑नान्नं यज॑मानाय धेहि। कु॒विद॑ङ्ग॒ यव॑मन्तो॒ यव॑श्चित्। यथा॒
दान्त्य॑नुपूर्वं वि॒यूय॑। इहे॑हैषां कृणु॒त भो॑ज॒नानि॑। ये ब॒र्हिषो॑
नमो॑वृत्तिं न ज॒ग्मुः। उ॒प॒या॒मगृ॑हीतोऽस्य॒श्विभ्या॑ त्वा जुष्टं
गृ॒ह्णामि॥३॥

सर॑स्वत्या॒ इन्द्रा॑य सु॒त्राम्णे॑। ए॒ष ते॒ योनि॒स्तेज॑से त्वा। वी॒र्या॑य
त्वा॒ बला॑य त्वा। तेजो॑ऽसि॒ तेजो॑ मयि॑ धेहि। वी॒र्य॑मसि॒ वी॒र्यं
मयि॑ धेहि। बल॑मसि॒ बलं॑ मयि॑ धेहि। नाना॒ हि वा॑ दे॒वहि॑तुऽ
सदः॑ कृतम्। मा स॑सृ॒क्षाथां॑ पर॒मे व्यो॑मन्। सुरा॒ त्वम॑सि॑

शुष्मिणी॒ सोमं॑ ए॒षः। मा मां हि॑सीः स्वां॑ योनि॒मावि॑शन्॥ ४॥
 उ॒प॒या॒म॒गृही॑तोऽस्याश्चि॒नं तेजः॑। सा॒र॒स्व॒तं वी॒र्य॑म्। ऐ॒न्द्रं
 ब॒ल॑म्। ए॒ष ते॒ योनि॑र्मो॒दाय॑ त्वा। आ॒न॒न्दाय॑ त्वा॒ मह॑से
 त्वा। ओजो॑ऽस्यो॒जो मयि॑ धेहि। म॒न्युर॑सि म॒न्युं मयि॑ धेहि।
 महो॑ऽसि॒ महो॑ मयि॑ धेहि। स॒हो॑ऽसि॒ सहो॑ मयि॑ धेहि। या
 व्याघ्रं॑ वि॒षूचि॑का। उ॒भौ वृ॒कं च॑ रक्ष॑ति। श्ये॒नं प॑त॒त्रिण॑
 सि॒हम्। से॒मं पा॒त्वह॑सः। स॒म्पृचः॑ स्थ॒ सं मा॑ भ॒द्रेण॑
 पृ॒ङ्ग। वि॒पृचः॑ स्थ॒ वि मा॑ पा॒प्मनो॑ पृ॒ङ्ग॥ ५॥

हुविः प्रत्यङ्खसोमो अतिद्रुतो गृह्याम्याविशन्विषूचिका पञ्च च॥ [१]

सोमो॑ रा॒जाऽमृ॑तं सु॒तः। ऋ॒जी॒षेणा॑ज॒हान्मृ॑त्युम्। ऋ॒तेन॑
 स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। वि॒पानं॑ शु॒क्रम॑न्ध॒सः। इन्द्र॑स्येन्द्रि॒यम्।
 इ॒दं प॒योऽमृ॑तं म॒धु। सोम॑म॒द्ध्यो व्य॑पिबत्। छ॒न्दसा॑ ह॒सः
 शु॒चिष॑त्। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। अ॒द्ध्यः क्षी॑रं व्य॑पिबत्॥ ६॥
 कु॒ङ्कुः॑ङ्गि॒रसो॑ धि॒या। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। अ॒न्ना॑त्परि॒स्रुतो॑
 र॒सम्। ब्र॒ह्म॑णा व्य॑पिबत् क्ष॒त्रम्। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। रे॒तो
 मू॒त्रं विज॑हाति। योनिं॑ प्रवि॒शदिन्द्रि॑यम्। गर्भो॑ ज॒रायु॑णा-
 ऽऽवृ॑तः। उ॒ल्बं ज॑हाति जन्म॑ना। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्॥ ७॥
 वेदे॑न रू॒पे व्य॑करोत्। सु॒ता॒सुती॑ प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑
 स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। सोमे॑न॒ सोमो॑ व्य॑पिबत्। सु॒ता॒सुतो॑
 प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। दृ॒ष्ट्वा रू॒पे व्या॑करोत्।
 स॒त्या॒नृते॑ प्र॒जाप॑तिः। अ॒श्रद्धा॑म॒नृते॑ऽद॒धात्। श्र॒द्धां स॒त्ये

प्रजापतिः। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। दृष्ट्वा परिस्सुतो रसम्।
शुक्लेण शुक्रं व्यपिबत्। पयः सोमं प्रजापतिः। ऋतेन
सत्यमिन्द्रियम्। विपानं शुक्रमन्थसः। इन्द्रस्येन्द्रियम्। इदं
पयोऽमृतं मधु॥८॥

अन्धः क्षीरं व्यपिबज्जन्मनतेन सत्यमिन्द्रियं श्रद्धां सत्ये प्रजापतिरष्टौ च॥———[२]

सुरावन्तं बर्हिषदं सुवीरम्। यज्ञं हिन्वन्ति महिषा
नमोभिः। दधानाः सोमं दिवि देवतासु। मदेमेन्द्रं
यजमानाः स्वर्काः। यस्ते रसः सम्भृतो ओषधीषु। सोमस्य
शुष्मः सुरया सुतस्या। तेन जिन्व यजमानं मदेन।
सरस्वतीमश्विनाविन्द्रमग्निम्। यमश्विना नमुचेरासुरादधि।
सरस्वत्यसनोदिन्द्रियाय॥९॥

इमन्तं शुक्रं मधुमन्तमिन्दुम्। सोमं राजानमिह
भक्षयामि। यदत्र रिप्तं रसिनः सुतस्या। यदिन्द्रो
अपिबच्छर्चाभिः। अहन्तदस्य मनसा शिवेन। सोमं
राजानमिह भक्षयामि। पितृभ्यः स्वधाविभ्यः स्वधा नमः।
पितामहेभ्यः स्वधाविभ्यः स्वधा नमः। प्रपितामहेभ्यः
स्वधाविभ्यः स्वधा नमः। अक्षन्पितरः॥१०॥

अमीमदन्त पितरः। अतीतृपन्त पितरः। अमीमृजन्त पितरः।
पितरः शुन्धध्वम्। पुनन्तु मा पितरः सोम्यासः। पुनन्तु मा
पितामहाः। पुनन्तु प्रपितामहाः। पवित्रेण शतायुषा। पुनन्तु
मा पितामहाः। पुनन्तु प्रपितामहाः॥११॥

पुवित्रेण शतायुषा। विश्वमायुर्व्यश्जवै। अग्न आयूँषि
 पवसेऽग्ने पवस्व। पवमानः सुवर्जनः पुनन्तु मा देवजनाः।
 जातवेदः पुवित्रवद्यत्ते पुवित्रमर्चिषि। उभाभ्यान्देव
 सवितर्वैश्वदेवी पुनती। ये समानाः समनसः। पितरो
 यमराज्ये। तेषां लोकः स्वधा नमः। यज्ञो देवेषु
 कल्पताम्॥१२॥

ये संजाताः समनसः। जीवा जीवेषु मामकाः। तेषां
 श्रीर्मयि कल्पताम्। अस्मिँल्लोके शतं समाः। द्वे सुती
 अशृणवं पितृणाम्। अहं देवानामुत मर्त्यानाम्। याभ्यामिदं
 विश्वमेजत्समेति। यदन्तरा पितरं मातरं च। इदं
 हविः प्रजननं मे अस्तु। दशवीरं सर्वगणं स्वस्तये।
 आत्मसनिं प्रजासनिं। पशुसन्यभयसनिं लोकसनिं। अग्निः
 प्रजां बहुलां मे करोतु। अन्नं पयो रेतो अस्मासु धत्त।
 रायस्पोषमिषमूर्जमस्मासु दीधरत्स्वाहा॥१३॥

इन्द्रियाय पितरः शतायुषा पुनन्तु मा पितामहाः पुनन्तु प्रपितामहाः कल्पतां स्वस्तये पञ्च
 च॥

[३]

सीसेन तन्नं मनसा मनीषिणः। ऊर्णासूत्रेण कवयो वयन्ति।
 अश्विना यज्ञं सविता सरस्वती। इन्द्रस्य रूपं वरुणो
 भिषज्यन्। तदस्य रूपममृतं शचीभिः। तिस्रोऽदधुर्देवताः
 सः रराणाः। लोमानि शष्पैर्बहुधा न तोक्मभिः। त्वगस्य

मा॒ऽसम॑भव॒न्न ला॒जाः। तद॒श्विना॑ भि॒षजा॑ रु॒द्रव॑र्तनी।
सर॑स्वती वयति॒ पेशो॒ अन्त॑रः॥१४॥

अस्थि॑ म॒ज्जानं॑ मास॑रैः। का॒रो॒त॒रेण॑ दध॑तो गवा॑न्त्व॒चि।
सर॑स्वती मन॑सा पेश॒लं वसु॑। नास॑त्याभ्यां वयति॒ दर्श॑तं
वपुः॑। रसं॑ परि॒स्रुता॒ न रोहि॑तम्। न॒ग्नहु॑र्धीर॒स्तसर॑न्न
वेम॑। पय॑सा शु॒क्रम॑मृतं ज॒नित्र॑म्। सुर॑या मूत्रा॑ञ्जनयन्ति
रेतः॑। अपा॑मतिं दुर्म॒तिं बाध॑मानाः। ऊ॒र्व॒ध्यं वात॑ः
स॒बुव॑न्तदा॒रात्॥१५॥

इन्द्रः॑ सु॒त्रामा॒ हृद॑येन स॒त्यम्। पुरो॒डाशे॑न सवि॒ता ज॑जान।
यकृ॑त्क्लो॒मानं॑ वरु॒णो भिष॑ज्यन्। मत॑स्त्रे वाय॒व्यैर्न॑ मि॒नाति॑
पित्त॑म्। आ॒त्राणि॑ स्था॒ली मधु॑ पिन्व॑माना। गुदा॒ पात्रा॑णि
सु॒दुघा॒ न धे॑नुः। श्ये॒नस्य॑ पत्रं॒ न प्ली॑हा शर्चा॑भिः। आ॒स॒न्दी
नाभि॑रु॒दरं॒ न मा॒ता। कुम्भो॑ व॒निष्ठु॑र्जनि॒ता शर्चा॑भिः।
यस्मि॑न्न॒ग्रे यो॒न्यां गर्भो॑ अ॒न्तः॥१६॥

प्ला॒शीर्व्य॑क्तः श॒तधा॑र॒ उत्सः॑। दु॒हे न कु॑म्भीः स्व॒धां पि॑तृभ्यः।
मुख॑ः स॒दस्य॑ शिर॒ इत्स॑देन। जि॒ह्वा प॑वित्रम॒श्विना॒ सः
सर॑स्वती। चप्प॒न्न पा॒युर्भिष॑गस्य॒ वालः॑। व॒स्तिर्न॑ शेपो॒ हर॑सा
तर॑स्वी। अ॒श्विभ्यां॑ चक्षु॑र॒मृतं॑ ग्रहा॑भ्याम्। छागे॑न॒ तेजो॑ ह॒विषा॑
शृ॒तेन॑। पक्ष्मा॑णि गो॒धूमैः॑ क्लैरु॒तानि॑। पेशो॒ न शु॒क्रम॑सितं
वसा॑ते॥१७॥

अविर्न मे॒षो न॒सि वी॒र्या॑य। प्रा॒णस्य॑ प॒न्था अ॒मृतो॑ ग्रहा॒भ्याम्।
 सर॑स्व॒त्युप॒वाकै॑र्व्या॒निम्। नस्या॑नि ब॒र्हिर्ब॒दरै॑र्ज॒जान। इन्द्र॑स्य
 रू॒पमृ॑ष॒भो ब॒लाय॑। कर्णा॑भ्या॒ः श्रोत्र॑म॒मृतं॑ ग्रहा॒भ्याम्। यवा॑
 न ब॒र्हिर्भ्रु॑वि के॒सरा॑णि। क॒र्कन्धुं॑ ज॒ज्ञे मधुं॑ सा॒रघं॑
 मुखा॑त्। आ॒त्मन्नु॒पस्थे॑ न वृ॒कस्य॑ लो॒म। मुखे॑ श्मश्रू॒णि न
 व्या॑घ्रलो॒मम्॥१८॥

केशा॑ न शी॒रूषन्॑ यश॑से श्रि॒यै शि॒खा। सि॒ंहस्य॑
 लो॒म त्विषि॑रिन्द्रि॒याणि॑। अङ्गा॑न्या॒त्मन्भि॑षजा॒ तद॒श्विना॑।
 आ॒त्मान॑मङ्गैः॒ सम॑धा॒त्सर॑स्वती। इन्द्र॑स्य रू॒पं
 श॒तमा॑न॒मायुः॑। च॒न्द्रेण॑ ज्योति॑र॒मृत॑न्द॒धाना॑। सर॑स्वती
 यो॒न्याङ्ग॑र्भ॒मन्तः॑। अ॒श्विभ्यां॑ पत्नी॒ सुकृ॑तं बिभर्ति। अ॒पाः
 रसे॑न॒ वरु॑णो न साम्ना॑। इन्द्र॑ः श्रि॒यै ज॒नय॑न्न॒प्सु राजा॑।
 तेजः॑ पशूना॑ ह॒विरीन्द्रि॑यावत्। परि॒स्रुता॑ प॒यसा॑ सा॒रघं॑
 मधु॑। अ॒श्विभ्या॑न्दु॒ग्धं भि॑षजा॒ सर॑स्वत्या सु॒तासु॒ताभ्या॑म्।
 अ॒मृतः॑ सोम॒ इन्दुः॑॥१९॥

अन्तर आ॒राद॒न्तर्व॑साते व्याघ्रलो॒मं राजा॑ च॒त्वारि॑ च॥ [४]

मि॒त्रोऽसि॑ वरु॒णोऽसि॑। सम॒हं वि॒श्वैर्दे॒वैः। क्ष॒त्रस्य॑ नाभि॑रसि।
 क्ष॒त्रस्य॑ योनि॑रसि। स्यो॒नामा सी॑द। सु॒षदा॑मा सी॑द। मा
 त्वा॑ हि॒ंसीत्। मा मा॑ हि॒ंसीत्। निष॑साद धृ॒तव्र॑तो वरु॒णः।
 प॒स्त्या॑स्वा॥२०॥

साम्राज्याय सुक्रतुः। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे।
 अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्याम्। अश्विनोर्भैषज्येन।
 तेजसे ब्रह्मवर्चसायाभिषिञ्चामि। देवस्य त्वा सवितुः
 प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्याम्। सरस्वत्यै
 भैषज्येन॥२१॥

वीर्यायान्नाद्यायाभिषिञ्चामि। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे।
 अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्याम्। इन्द्रस्येन्द्रियेण।
 श्रियै यशसे बलायाभिषिञ्चामि। कोऽसि कतमोऽसि। कस्मै
 त्वा कायं त्वा। सुश्लोकां (४) सुमङ्गलां (४) सत्यराजा
 (३) न। शिरो मे श्रीः॥२२॥

यशो मुखम्। त्विषिः केशाश्च श्मश्रूणि। राजा मे प्राणो-
 ऽमृतम्। सम्राट्क्षुः। विराट्कोत्रम्। जिह्वा मे भद्रम्। वाङ्महः।
 मनो मन्युः। स्वराङ्गमः। मोदाः प्रमोदा अङ्गुलीरङ्गानि॥२३॥

चित्तं मे सहः। बाहू मे बलमिन्द्रियम्। हस्तौ मे कर्म
 वीर्यम्। आत्मा क्षत्रमुरो मम। पृष्ठीर्मे राष्ट्रमुदरम्सौ।
 ग्रीवाश्च श्रोण्यौ। ऊरू अरुन्नी जानुनी। विशो मेऽङ्गानि
 सर्वतः। नाभिर्मे चित्तं विज्ञानम्। पायुर्मेऽपचितिर्भसत्॥२४॥

आनन्दनन्दावाण्डौ मे। भगः सौभाग्यं पसः। जङ्घाभ्यां
 पद्भ्यां धर्मोऽस्मि। विशि राजा प्रतिष्ठितः। प्रति क्षत्रे
 प्रतितिष्ठामि राष्ट्रे। प्रत्यश्वेषु प्रतितिष्ठामि गोषु। प्रत्यङ्गेषु

प्रति॑ति॒ष्ठा॒म्या॒त्मन्। प्रति॑ प्रा॒णेषु॑ प्रति॑ति॒ष्ठामि॑ पु॒ष्टे। प्रति॑
द्यावा॑पृथि॒व्योः। प्रति॑ति॒ष्ठामि॑ य॒ज्ञे॥२५॥

त्र॒या दे॒वा एका॑द॒श। त्र॒यस्त्रि॑ं॒शाः सुरा॑र्ध॒सः। बृ॒हस्प॑ति॒पुरो॒-
हि॒ताः। दे॒वस्य॑ स॒वितुः॑ स॒वे। दे॒वा दे॒वैर॑वन्तु मा। प्र॒थ॒मा
द्वि॒तीयैः॑। द्वि॒तीया॑स्तृ॒तीयैः॑। तृ॒तीयाः॑ स॒त्येन॑। स॒त्यं य॒ज्ञेन॑।
य॒ज्ञो य॒जुर्भिः॑॥२६॥

यजू॑ं॒षि सा॒मभिः॑। सा॒मा॒न्यृग्भिः॑। ऋ॒चो या॒ज्याभिः॑।
या॒ज्या व॑ष॒द्गारैः॑। व॒ष॒द्गारा॑ आहु॒तिभिः॑। आहु॑तयो मे
का॒मा॒न्त्सम॑र्धयन्तु। भूः स्वाहा॑। लो॒मा॒नि प्र॑य॒तिर्म॑। त्वङ्म
आ॒न॒तिरा॑ग॒तिः। मा॒ं॒सं म॒ उप॑नतिः। व॒स्व॒स्थि॑। म॒ज्जा म॒
आ॒न॒तिः॥२७॥

प॒स्त्या॑स्वा सर॑स्वत्यै भे॒षज्ये॒न श्रीर॑ङ्गा॒नि भ॒सद्य॑ज्ञे य॒ज्ञो य॒जुर्भिरु॑प॒नति॑र्द्वे च॥——[५]

यद्वे॑वा दे॒व॒हे॒डन॑म्। दे॒वा॒सश्च॑कृ॒मा व॒यम्। अ॒ग्नि॒र्मा
तस्मा॑दे॒न॑सः। वि॒श्वान्मु॑ञ्च॒त्व॒हंसः॑। य॒दि दि॒वा य॒दि
न॒क्तम्। ए॒ना॑ं॒सि च॑कृ॒मा व॒यम्। वा॒यु॒र्मा तस्मा॑दे॒न॑सः।
वि॒श्वान्मु॑ञ्च॒त्व॒हंसः॑। य॒दि जा॒ग्र॒द्य॒दि स्व॑प्ने। ए॒ना॑ं॒सि
च॑कृ॒मा व॒यम्॥२८॥

सूर्यो॑ मा॒ तस्मा॑दे॒न॑सः। वि॒श्वान्मु॑ञ्च॒त्व॒हंसः॑। य॒द्वा॒मे य॒दर॑ण्ये।
यत्स॒भायां॑ य॒दिन्द्रि॑ये। यच्छू॒द्रे य॒दर्ये॑। ए॒न॑श्च॒कृ॒मा व॒यम्।
यदे॒क॒स्याधि॑ ध॒र्मणि॑। तस्या॑व॒यज॑नमसि। यदा॒पो अ॒घ्निया॑

वरुणेति शपांमहे। ततो वरुण नो मुञ्च॥२९॥

अवंभृथ निचङ्कुण निचेरुरसि निचङ्कुण। अव देवैर्देवकृतमेनो-
ऽयाद्। अव मर्त्यैर्मर्त्यकृतम्। उरोरा नो देव रिषस्पाहि।
सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु। दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुः।
योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। द्रुपदादिवेन्मुमुचानः। स्विन्नः
स्नात्वी मलादिव॥३०॥

पूतं पवित्रेणेवाज्यम्। आपः शुन्धन्तु मैनसः। उद्वयन्तमसुस्परिं।
पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्। देवन्देवत्रा सूर्यम्। अगन्म
ज्योतिरुत्तमम्। प्रतियुतो वरुणस्य पाशः। प्रत्यस्तो
वरुणस्य पाशः। एधोऽस्येधिषीमहि। समिदसि॥३१॥

तेजोऽसि तेजो मयि धेहि। अपो अन्वचारिषम्। रसेन
समंसृक्षमहि। पयस्वा५ अग्र आगमम्। तं मा स५सृज
वर्चसा। प्रजया च धनेन च। समाववर्ति पृथिवी। समुषाः।
समु सूर्यः। समु विश्वमिदं जगत्। वैश्वानरज्योतिर्भूयासम्।
विभुङ्क्षाम व्यञ्जवै। भूः स्वाहा॥३२॥

स्वप्न एना५सि चक्रमा वयं मुञ्च मलादिव समिदसि जगन्नीणि च॥—————[६]

होता यक्षत्समिधेन्द्रमिडस्पदे। नाभा पृथिव्या अधि। दिवो
वर्ष्मन्त्समिध्यते। ओजिष्ठश्चर्षणी सहान्। वेत्वाज्यस्य
होतर्यज। होता यक्षत्तनूनपातम्। ऊतिभिर्जेतारमपराजितम्।
इन्द्र देव५ सुवर्विदम्। पृथिभिर्मधुमत्तमैः। नराश५सेन

तेजसा॥ ३३॥

वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदिडाभिरिन्द्रमीडितम्।
आजुह्वानममर्त्यम्। देवो देवैः सर्वीर्यः। वज्रहस्तः पुरन्दरः।
वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होतायक्षद्वरुहिषीन्द्रन्निषद्वरम्।
वृषभन्नर्यापसम्। वसुभीरुद्वैरादित्यैः। सयुग्भिर्बृहिरा-
सदत्॥ ३४॥

वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदोजो न वीर्यम्। सहो
द्वार इन्द्रमवर्धयन्। सुप्रायुणा विश्रयन्तामृतावृधः। द्वार
इन्द्राय मीढुषैः। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदुषे
इन्द्रस्य धेनू। सुदुधे मातरौ मही। सवातरौ न तेजसी।
वत्समिन्द्रमवर्धताम्॥ ३५॥

वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वैव्या होतारा। भिषजा
सखाया। हविषेन्द्रं भिषज्यतः। कवी देवौ प्रचेतसौ। इन्द्राय
धत्त इन्द्रियम्। वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्तिस्त्रो
देवीः। त्रयस्त्रिधातवोपसः। इडा सरस्वती भारती॥ ३६॥

महीन्द्रपत्नीरुहविष्मतीः। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता
यक्षत्त्वष्टारमिन्द्रं देवम्। भिषजं सुयजङ्घृतश्रियम्।
पुरु रूपं सुरेतसं मघोनिम्। इन्द्राय त्वष्टा दधदिन्द्रियाणि।
वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वनस्पतिम्। शमितारं
शतक्रतुम्। धियो जोष्टारमिन्द्रियम्॥ ३७॥

मध्वां समञ्जन्पृथिभिः सुगेभिः। स्वदाति हव्यं मधुना घृतेन।
वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदिन्द्रः स्वाहाऽऽज्यस्य।
स्वाहा मेदसः। स्वाहा स्तोकानाम्। स्वाहा स्वाहाकृतीनाम्।
स्वाहा हव्यसूक्तीनाम्। स्वाहा देवाः आज्यपान्। स्वाहेन्द्रः
होत्राङ्गुषाणाः। इन्द्र आज्यस्य वियन्तु। होतर्यजं॥३८॥

तेजसाऽऽसददवर्धतां भारतीन्द्रियं जुषाणा द्वे च (समिधेन्द्रन्तनूनपातमिडाभिर्बर्हिष्योजं उपे दैव्यां
तिस्रस्त्वष्टारं वनस्पतिमिन्द्रम्॥ समिधेन्द्रं चतुर्वेत्वेकौ वियन्तु द्विर्वीतामेकौ वियन्तु द्विर्वेत्वेकौ
वियन्तु होतर्यजं॥)॥

[७]

समिद्ध इन्द्र उषसामनीके। पुरोरुचां पूर्वकृद्वावृधानः।
त्रिभिर्देवैस्त्रिंशता वज्रबाहुः। जुघान वृत्रं वि दुरो ववार।
नराशंसः प्रतिशूरो मिमानः। तनूनपात्प्रति यज्ञस्य
धाम। गोभिर्वपावान्मधुना समञ्जन्। हिरण्यैश्चन्द्री यजति
प्रचेताः। ईडितो देवैर्हरिवाः अभिष्टिः। आजुह्वानो हविषा
शर्धमानः॥३९॥

पुरन्दरो मधवान् वज्रबाहुः। आयातु यज्ञमुपनो जुषाणः।
जुषाणो बर्हिर्हरिवान् इन्द्रः। प्राचीनः सीदत्प्रदिशां
पृथिव्याः। उरुव्यचाः प्रथमानः स्योनम्। आदित्यैरुक्तं
वसुभिः सजोषाः। इन्द्रन्दुरः कवप्यो धावमानाः। वृषाणं
यन्तु जनयः सुपत्नीः। द्वारो देवीरभितो विश्रयन्ताम्। सुवीरा
वीरं प्रथमाना महोभिः॥४०॥

उषासानक्ता बृहती बृहन्तम्। पयस्वती सुदुधे शूरमिन्द्रम्।

पेशस्वती तन्तुना संव्ययन्ती। देवानां देवं यजतः सुरुक्मे।
 दैव्या मिमाना मनसा पुरुत्रा। होतांराविन्द्रं प्रथमा सुवाचा।
 मूर्धन् यज्ञस्य मधुना दधाना। प्राचीनं ज्योतिर्हविषा वृधातः।
 तिस्रो देवीर् हविषा वर्धमानाः। इन्द्रं जुषाणा वृषणं न
 पत्नीः॥४१॥

अच्छिन्नन्तन्तुं पयसा सरस्वती। इडा देवी भारती
 विश्वतूर्तिः। त्वष्टा दधदिन्द्राय शुष्मम्। अपाकोचिष्टुर्यशसे
 पुरूणि। वृषा यजन्वृषणं भूरिरेताः। मूर्धन् यज्ञस्य समनक्तु
 देवान्। वनस्पतिरवसृष्टो न पाशैः। त्मन्या समञ्जच्छमिता
 न देवः। इन्द्रस्य हव्यैर्जठरं पृणानः। स्वदाति हव्यं
 मधुना घृतेन। स्तोकानामिन्दुं प्रति शूर इन्द्रः। वृषायमाणो
 वृषभस्तुराषाट्। घृतप्रुषा मधुना हव्यमुन्दन्। मूर्धन् यज्ञस्य
 जुषतां स्वाहा॥४२॥

शर्धमानो महोभिः पत्नीर्घृतेन चत्वारि च॥ [८]

आचर्षणिप्रा विवेष यन्मा। तं सध्रीचीः। सत्यमित्तन्न
 त्वावां अन्यो अस्ति। इन्द्रं देवो न मर्त्यो ज्यायान्।
 अहन्नहिं परिशयानमर्णः। अवांसृजोऽपो अच्छा समुद्रम्।
 प्रसंसाहिषे पुरुहूत शत्रून्। ज्येष्ठस्ते शुष्म इह रातिरस्तु।
 इन्द्रा भर दक्षिणेना वसूनि। पतिः सिन्धूनामसि रेवतीनाम्।
 स शेवृधमधि धाद्युम्रमस्मे। महि क्षत्रं जनाषाडिन्द्र तव्यम्।

रक्षां च नो म॒घोनः पा॒हि सू॒रीन्। रा॒ये च॑ नः स्वप॒त्या इ॒षे
धाः॑॥४३॥

रेवतीनाञ्चत्वारि च॥ _____ [९]

दे॒वं ब॒र्हिरिन्द्र॑ सुदे॒वं दे॒वैः। वी॒रव॑त्स्ती॒र्णं वे॒द्याम॑वर्धयत्।
वस्तो॑र्वृ॒तं प्रा॒क्तोर्भृ॑तम्। रा॒या ब॒र्हिष्म॑तोऽत्य॒गात्।
व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य वे॒तु य॒जं। दे॒वीर्द्वा॒र इन्द्र॑ सङ्घा॒ते।
वि॒ङ्घीर्या॑म॒न्नव॑र्धयन्। आ व॒त्सेन॒ तरु॑णेन कुमा॒रेण॑ चमी॒विता
अपा॑र्वा॒णम्। रे॒णुक॑काटन्नुदन्ताम्। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य
विय॑न्तु॒ यज॑॥४४॥

दे॒वी उ॒षासा॑न॒क्ता। इन्द्रं॑ य॒ज्ञे प्र॑य॒त्य॒हेता॑म्। दै॒वीर्वि॑शः
प्राया॑सि॒ष्टाम्। सु॒प्री॑ते सु॒धिते॑ अभूताम्। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य
वी॒तां य॒जं। दे॒वी जो॑ष्टी वसु॒धिते॑। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धताम्।
अया॑व्य॒न्याघा॑ द्वे॒षाँसि॑। आ॒न्यावा॑क्षी॒द्वसु॑ वा॒र्याणि॑।
यज॑मानाय शि॒क्षिते॑॥४५॥

व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य वी॒तां य॒जं। दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती दु॒धे
सु॒दु॒धे। प॒य॒सेन्द्र॑मवर्धताम्। इ॒षमूर्ज॑म॒न्याऽवा॑क्षीत्। स॒ग्धिँ
स॒पी॑तिम॒न्या। नवे॑न॒ पूर्॒व॒न्द॒य॑माने। पु॒रा॒णेन॒ नव॑म्।
अधा॑तामूर्जमूर्जाहु॑ती वसु॒ वा॒र्याणि॑। यज॑मानाय शि॒क्षिते॑।
व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य वी॒तां य॒जं॥४६॥

दे॒वा दै॒व्या॒ हो॒ता॒रा। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धताम्। ह॒ताघ॑शँसा॒वाभा॑ष्टी

वसुवार्याणि। यजमानाय शिक्षितौ। वसुवने वसुधेयस्य
वीतां यज। देवीस्तिस्रस्तिस्रो देवीः। पतिमिन्द्रमवर्धयन्।
अस्पृक्षद्भारती दिवम्। रुद्रैर्यज्ञं सरस्वती। इडा वसुमती
गृहान्॥४७॥

वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज। देव इन्द्रो नराशंसः।
त्रिवरूथस्त्रिवन्धुरः। देवमिन्द्रमवर्धयत्। शतेन शिति-
पृष्ठानामाहितः। सहस्रेण प्रवर्तते। मित्रावरुणेदस्य
होत्रमरुहतः। बृहस्पतिः स्तोत्रम्। अश्विनाऽऽध्वर्यवम्।
वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज॥४८॥

देव इन्द्रो वनस्पतिः। हिरण्यवर्णो मधुशाखः सुपिप्पलः।
देवमिन्द्रमवर्धयत्। दिवमग्रेणाप्रात्। आऽन्तरिक्षं
पृथिवीमदृहीत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज। देवं
बर्हिर्वारितीनाम्। देवमिन्द्रमवर्धयत्। स्वासस्थमिन्द्रेणासन्नम्।
अन्या बर्हीष्यभ्यभूत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज। देवो
अग्निः स्विष्टकृत्। देवमिन्द्रमवर्धयत्। स्विष्टं कुर्वन्तिस्विष्टकृत्।
स्विष्टमद्य करोतु नः। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज॥४९॥

वियन्तु यज शिक्षिते शिक्षिते वसुवने वसुधेयस्य वीताय्यजं गृहान् वेतु यजामृथ्वद्वं (देवं
बर्हिर्देवीद्वारौ देवी उपासानक्तां देवी जोष्टीं देवी ऊर्जाहुती देवा दैव्या होतांरा शिक्षितौ
देवीस्तिस्रस्तिस्रो देवीर्देव इन्द्रो नराशंसो देव इन्द्रो वनस्पतिर्देवं बर्हिर्वारितीनान्देवो
अग्निः स्विष्टकृदेवम्। वेतु वियन्तु चतुर्वीतामेको वियन्तु चतुर्वैत्ववर्धयदवर्धयन्निरवर्धतामेकोऽ
वर्धयश्चतुरवर्धयत्। वस्तोरा वत्सेन दैवीरयावीषहृताऽस्पृक्षच्छुतेन दिवश्च स्वासस्थश्च स्विष्टश्च

शिक्षिते शिक्षिते शिक्षितौ॥)॥ [१०]

होता यक्षत्समिधाऽग्निमिडस्पदे। अश्विनेन्द्रः सरस्वतीम्।
अजो धूम्रो न गोधूमैः क्लैर्भेषजम्। मधु शष्पैर्न तेजं
इन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य
होतर्यजं। होता यक्षत्तनूनपात्सरस्वती। अविर्मेघो न भेषजम्।
पथा मधुमताभरन्। अश्विनेन्द्राय वीर्यम्॥५०॥

बदरैरुपवाकाभिर्भेषजन्तोक्त्राभिः। पयः सोमः परिस्रुता
घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षन्नराशंसं
न नग्नहुम्। पतिः सुरायै भेषजम्। मेषः सरस्वती
भिषक्। रथो न चन्द्राश्विनोर्वपा इन्द्रस्य वीर्यम्।
बदरैरुपवाकाभिर्भेषजन्तोक्त्राभिः। पयः सोमः परिस्रुता घृतं
मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं॥५१॥

होता यक्षदिडेडित आजुहानः सरस्वतीम्। इन्द्रं बलेन
वर्धयन्। ऋषभेण गवैन्द्रियम्। अश्विनेन्द्राय वीर्यम्। यवैः
कर्कन्धुभिः। मधु लाजैर्न मासरम्। पयः सोमः परिस्रुता
घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वरुहिः
सुष्टरीमोर्णम्रदाः। भिषङ्गासत्या॥५२॥

भिषजाऽश्विनाऽश्वा शिशुमती। भिषग्धेनुः सरस्वती।
भिषग्दुह इन्द्राय भेषजम्। पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु।
वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वुरो दिशः। कवर्ष्यो न
व्यचस्वतीः। अश्विभ्यां न दुरो दिशः। इन्द्रो न रोदसी दुघै।

दुहे कामान्तरस्वती॥५३॥

अश्विनेन्द्राय भेषजम्। शुक्रं न ज्योतिरिन्द्रियम्। पयः
सोमः परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता
यक्षत्सुपेशसोषे नक्तं दिवा। अश्विना सञ्जानाने। समं जाते
सरस्वत्या। त्विषिमिन्द्रे न भेषजम्। श्येनो न रजसा हृदा।
पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु॥५४॥

वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वैव्या होतारा भिषजा-
ऽश्विना। इन्द्रं न जागृवी दिवा नक्तं न भेषजैः। शूषं
सरस्वती भिषक्। सीसेन दुह इन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्नुता
घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्तिस्रो देवीर्न
भेषजम्। त्रयस्त्रिधातवोऽपसः। रूपमिन्द्रे हिरण्ययम्॥५५॥

अश्विनेडा न भारती। वाचा सरस्वती। मह इन्द्राय
दधुरिन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य
होतर्यजं। होता यक्षत्त्वष्टारमिन्द्रमश्विना। भिषजं न
सरस्वतीम्। ओजो न जूतिरिन्द्रियम्। वृको न रभसो
भिषक्। यशः सुरया भेषजम्॥५६॥

श्रिया न मासरम्। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु।
वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वनस्पतिम्। शमितारं
शतक्रतुम्। भीमं न मन्युं राजानव्याघ्रन्नमसाऽश्विना
भामम्। सरस्वती भिषक्। इन्द्राय दुह इन्द्रियम्। पयः
सोमः परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं॥५७॥

होता यक्षदग्निं स्वाहाऽऽज्यस्य स्तोकानाम्। स्वाहा मेदसां
पृथक्। स्वाहा छागमश्विभ्याम्। स्वाहा मेषं सरस्वत्यै।
स्वाहर्षभमिन्द्राय सिंहाय सहसेन्द्रियम्। स्वाहाऽग्निं न
भेषजम्। स्वाहा सोममिन्द्रियम्। स्वाहेन्द्रं सुत्रामाणं
सवितारं वरुणं भिषजां पतिम्। स्वाहा वनस्पतिं प्रियं
पाथो न भेषजम्। स्वाहा देवां अज्यपान्॥५८॥

स्वाहाऽग्निं होत्राङ्गुषाणो अग्निर्भेषजम्। पयः सोमः परिस्रुता
घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदश्विना
सरस्वतीमिन्द्रं सुत्रामाणम्। इमे सोमाः सुरामाणः। छागैर्न
मेषैर्ऋषभैः सुताः। शष्पैर्न तोक्मभिः। लाजैर्महस्वन्तः। मदा
मासरेण परिष्कृताः। शुक्राः पयस्वन्तोऽमृताः। प्रस्थिता वो
मधुश्रुतः। तानश्विना सरस्वतीन्द्रः सुत्रामां वृत्रहा। जुषन्तां
सौम्यं मधु। पिबन्तु मदन्तु वियन्तु सोमम्। होतर्यजं॥५९॥

वीर्यं वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं नासत्या सरस्वती मधु हिरण्यं भेषजं वियन्त्वाज्यस्य
होतर्यजाज्यपानमृताः पञ्च च (समिधाऽग्निं पदं। तनूनपात्सप्त। नराशंसमृषिः। इडेडितो
यवैरष्टौ। बर्हिः सप्त। दुरोऽश्विना नवं। सुपेशसर्षिः। दैव्या होतांरा सीसेन रसः।
तिस्रस्त्वष्टारमष्टावष्टौ। वनस्पतिमृषिः। अग्नित्रयोदश। अश्विना द्वादश त्रयोदश। समिधाऽग्निं
बर्देर्बर्देर्यवैरश्विना त्विषिमश्विना न भेषजं रूपमश्विना भीमं भामम्॥)॥—[११]

समिद्धो अग्निरश्विना। तप्तो घर्मो विराद्धुतः। दुहे धेनुः
सरस्वती। सोमं शुक्रमिहेन्द्रियम्। तनूपा भिषजां
सुते। अश्विनोभा सरस्वती। मध्वा रजांसिन्द्रियम्।

इन्द्राय प॒थिभिर्व॑हान्। इन्द्रा॒येन्दु॑ꣳ सर॑स्वती। नरा॒शꣳसे॑न
न॒ग्रहः॑॥६०॥

अधा॑ताम॒श्विना॒ मधु॑। भेष॑जं भिषजा॑ सुते। आ॒जुह्वा॑ना
सर॑स्वती। इन्द्रा॒येन्द्रि॒याणि॑ वी॒र्य॑म्। इडा॑भिर॒श्विना॒विष॑म्।
समूर्ज॑ꣳ सꣳ र॒यिन्द॑धुः। अ॒श्विना॒ नमु॑चेः सुतम्। सोम॑ꣳ शु॒क्रं
प॑रि॒स्रुता॑। सर॑स्वती॒ तमा॑भरत्। ब॒रुहि॑षेन्द्रा॒य पा॑त॒वे॥६१॥

क॒व॒प्यो न॑ व्यच॑स्वतीः। अ॒श्विभ्यां॑ न दुरो दि॒शः। इन्द्रो॒ न
रोद॑सी दु॒घै। दु॒हे का॒मान्त्सर॑स्वती। उ॒षासा॒ नक्त॑म॒श्विना॑।
दि॒वेन्द्र॑ꣳ सा॒यमि॑न्द्रि॒यैः। स॒ज्जाना॑ने सुपे॒शसा॑। समं॑ जा॒ते
सर॑स्वत्या। पा॒तं नो॑ अ॒श्विना॒ दिवा॑। पा॒हि नक्त॑ꣳ
सर॑स्वति॥६२॥

दै॒व्यां हो॑तारा भिषजा। पा॒तमि॑न्द्रꣳ सचा॑ सुते। ति॒स्रस्त्रे॒धा
सर॑स्वती। अ॒श्विना॒ भार॑तीडा॑। ती॒व्रं प॑रि॒स्रुता॒ सोम॑म्।
इन्द्रा॒य सु॑षवु॒र्मद॑म्। अ॒श्विना॒ भेष॑जं मधु॑। भेष॑जन्नः
सर॑स्वती। इन्द्रे॒ त्वष्टा॒ यशः॑ श्रियम्। रू॒पꣳ रू॒पम॑धुः सुते।
ऋ॒तुथेन्द्रो॒ वन॑स्पतिः। श॒श॒मा॒नः प॑रि॒स्रुता॑। की॒लाल॑म॒श्विभ्यां॑
मधु॑। दु॒हे धे॒नुः सर॑स्वती। गोभि॒र्न सोम॑म॒श्विना॑। मा॒सरे॑ण
प॑रि॒ष्कृता॑। सम॑धा॒ताꣳ सर॑स्वत्या। स्वा॒हेन्द्रे॑ सु॒तं मधु॑॥६३॥

न॒ग्रहः॑ पा॒त॒वे सर॑स्वत्यधुः सु॒तैऽष्टौ च॑॥—————[१२]

अ॒श्विना॑ ह॒वि॒रिन्द्रि॒यम्। नमु॑चे॒र्धिया॑ सर॑स्वती। आ
शु॒क्रमा॑सुराद्व॒सु। म॒घमि॑न्द्रा॒य ज॑भिरे। यम॒श्विना॒ सर॑स्वती।

ह॒विषेन्द्र॑मव॑र्धयन्। स बि॑भेद व॒लं म॒घम्। नमु॑चावासुरे
सचा॑। तमिन्द्रं॑ प॒शवः॑ सचा॑। अ॒श्विनो॒भा सर॑स्वती॥६४॥

दधा॑ना अ॒भ्यनू॑षत। ह॒विषा॑ य॒ज्ञमिन्द्रि॑यम्। य इन्द्रं॑
इन्द्रि॑यन्द॒धुः। स॒विता वरु॑णो भ॒गः। स सु॒त्रामा॑ ह॒विष्प॑तिः।
यज॑मानाय सश्र॑त। स॒विता वरु॑णोऽद॒धत्। यज॑मानाय
दा॒शुषे॑। आद॑त्त नमु॑चेर्वसु॑। सु॒त्रामा॑ बल॑मिन्द्रि॒यम्॥६५॥

वरु॑णः क्ष॒त्रमिन्द्रि॑यम्। भ॒गेन॑ स॒विता श्रि॑यम्। सु॒त्रामा॑
यश॑सा बल॑म्। दधा॑ना य॒ज्ञमा॑शत। अ॒श्विना॑ गोभि॑रिन्द्रि॒यम्।
अश्वे॑भिर्वी॒र्यं बल॑म्। ह॒विषेन्द्र॑ सर॑स्वती। यज॑मानमव॑र्धयन्।
ता नास॑त्या सु॒पेश॑सा। हिर॑ण्यव॒र्तनी॑ नरा॑। सर॑स्वती
ह॒विष्म॑ती। इन्द्र॑ कर्म॑सु नोऽव॑त। ता भि॒षजा॑ सु॒कर्म॑णा।
सा सु॒दुघा॑ सर॑स्वती। स वृ॒त्रहा॑ श॒तक्र॑तुः। इन्द्रा॑य
दधु॑रिन्द्रि॒यम्॥६६॥

उ॒भा सर॑स्वती बल॑मिन्द्रि॒यन्नरा॑ षट्॥—————[१३]

दे॒वं ब॒र्हिः सर॑स्वती। सु॒देवमिन्द्रे॑ अ॒श्विना॑। तेजो॑ न
चक्षु॑र॒क्ष्योः। ब॒र्हिषा॑ दधु॑रिन्द्रि॒यम्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य
वियन्तु॑ यज॑। दे॒वीर्द्वारो॑ अ॒श्विना॑। भि॒षजेन्द्रे॑ सर॑स्वती।
प्रा॒णं न वी॒र्य॑न्न॒सि। द्वा॒रो दधु॑रिन्द्रि॒यम्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य
वियन्तु॑ यज॑॥६७॥

दे॒वी उ॒षासा॑व॒श्विना॑। भि॒षजेन्द्रे॑ सर॑स्वती। बलं॑ न

वाचमास्ये। उषाभ्यान्दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य
वियन्तु यज। देवी जोष्टी अश्विना। सुत्रामेन्द्रे सरस्वती।
श्रोत्रं न कर्णयोर्यशः। जोष्टीभ्यान्दधुरिन्द्रियम्। वसुवने
वसुधेयस्य वियन्तु यज॥६८॥

देवी ऊर्जाहुती दुधे सुदुधे। पयसेन्द्रः सरस्वत्यश्विना
भिषजावत। शुक्रं न ज्योतिः स्तनयोराहुती धत्त इन्द्रियम्।
वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज। देवा देवानां भिषजा।
होताराविन्द्रमश्विना। वषट्कारैः सरस्वती। त्विषिं न हृदये
मतिम्। होतृभ्यान्दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु
यज॥६९॥

देवीस्तिस्त्रस्त्रो देवीः। सरस्वत्यश्विना भारतीडा।
शूषन्न मध्ये नाभ्याम्। इन्द्राय दधुरिन्द्रियम्। वसुवने
वसुधेयस्य वियन्तु यज। देव इन्द्रो नराशंसः। त्रिवरूथः
सरस्वत्याऽश्विभ्यामीयते रथः। रेतो न रूपममृतं जनित्रम्।
इन्द्राय त्वष्टा दधदिन्द्रियाणि। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु
यज॥७०॥

देव इन्द्रो वनस्पतिः। हिरण्यपर्णो अश्विभ्याम्। सरस्वत्याः
सुपिप्पलः। इन्द्राय पच्यते मधु। ओजो न जूतिमृषभो
न भामम्। वनस्पतिर्नो दधदिन्द्रियाणि। वसुवने
वसुधेयस्य वियन्तु यज। देवं बर्हिर्वारितीनाम्। अध्वरे

स्तीर्णमश्विभ्याम्। ऊर्णम्रदाः सरस्वत्याः॥७१॥

स्योनमिन्द्र ते सदः। ईशायै मन्युः राजानं बर्हिषा
दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज। देवो अग्निः
स्विष्टकृत्। देवान् यक्षद्यथायथम्। होता राविन्द्रमश्विना।
वाचा वाचः सरस्वतीम्। अग्निः सोमः स्विष्टकृत्। स्विष्ट
इन्द्रः सुत्रामा सविता वरुणो भिषक्। इष्टो देवो वनस्पतिः।
स्विष्टा देवा आज्यपाः। इष्टो अग्निरग्निना। होता होत्रे
स्विष्टकृत्। यशो न दधदिन्द्रियम्। ऊर्जमपंचितिः स्वधाम्।
वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज॥७२॥

द्वारो दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज जोष्टीभ्यान्दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य
वियन्तु यज होतृभ्यान्दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजोन्द्रियाणि वसुवने वसुधेयस्य
वियन्तु यज सरस्वत्या वनस्पतिः षड् (देवं बर्हिर्देवीद्वारो देवी उपासावश्विना देवी जोष्टी
देवी ऊर्जाहंती देवा देवानां भिषजा वषट्कारैर्देवीस्तिस्रस्तिस्रो देवीर्देव इन्द्रो नराशंसो
देव इन्द्रो वनस्पतिर्देवं बर्हिर्वारितीनान्देवो अग्निः स्विष्टकृद्देवान्। स्मिधाऽग्निं देवं बर्हिः
सरस्वत्यश्विना सर्वं वियन्तु। द्वारस्तिस्रः सर्ववियन्तु। अज इन्द्रमोजोऽग्निं परः सरस्वतीम्।
नक्तं पूर्वं सरस्वति। अन्यत्र सरस्वती। भिषक्पूर्वन्दुह इन्द्रियम्। अन्यत्र दधुरिन्द्रियम्।
सौत्रामण्याः सुतासुती। अञ्जन्त्यं यजमानः॥) [१४]

अग्निमद्य होता रमवृणीत। अयः सुतासुती यजमानः।
पचन्पुक्तीः। पचन्पुरोडाशान्। गृह्णन्ग्रहान्। बध्नन्नश्विभ्याञ्छागः
सरस्वत्या इन्द्राय। बध्नन्सरस्वत्यै मेषमिन्द्रायश्विभ्याम्।
बध्नन्निन्द्रायर्षभमश्विभ्याः सरस्वत्यै। सूपस्था अद्य देवो

वनस्पतिरभवत्। अश्विभ्याञ्छागेन सरस्वत्या इन्द्राय॥ ७३॥
 सरस्वत्यै मेषेणेन्द्रायाश्विभ्याम्। इन्द्रायर्षभेणाश्विभ्यां
 सरस्वत्यै। अक्षस्तान्मैदस्तः प्रतिपचताग्रभीषुः। अवीवृधन्तु
 ग्रहैः। अपातामश्विना सरस्वतीन्द्रः सुत्रामा वृत्रहा।
 सोमान्सुराम्णः। उपो उक्थामदाः श्रौद्विमदा अदन्।
 अवीवृधन्ताङ्गुषैः। त्वामद्यर्ष आर्षेयर्षीणान्नपादवृणीत।
 अयं सुतासुती यजमानः। बहुभ्य आ सङ्गतेभ्यः। एष मे
 देवेषु वसु वार्या यक्ष्यत इति। ता या देवा देवदानान्यदुः।
 तान्यस्मा आ च शास्व। आ च गुरस्व। इषितश्च होतरसि
 भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः। सूक्तवाकाय सूक्ता ब्रूहि॥ ७४॥

इन्द्राय यजमानः सप्त च॥ [१५]

उशन्तस्त्वा हवामह आ नो अग्ने सुकेतुना। त्वं सोम
 महे भगन्त्वं सोम प्रचिकितो मनीषा। त्वया हि नः
 पितरः सोम पूर्वे त्वं सोम पितृभिः संविदानः। बर्हिषदः
 पितर आऽहं पितृन्। उपहूताः पितरोऽग्निष्वात्ताः पितरः।
 अग्निष्वात्तानृतुमतो हवामहे। नराशंसो सोमपीथं य आशुः।
 ते नो अर्वन्तः सुहवा भवन्तु। शं नो भवन्तु द्विपदे शञ्चतुष्पदे।
 ये अग्निष्वात्ता येऽनग्निष्वात्ताः॥ ७५॥

अहोमुचः पितरः सोम्यासः। परेऽवरेऽमृतासो भवन्तः।
 अधि ब्रुवन्तु ते अवन्त्वस्मान्। वान्यायै दुग्धे जुषमाणाः

करम्भम्। उदीराणां अवरे परे च। अग्निष्वात्ता ऋतुभिः
 संविदानाः। इन्द्रवन्तो हविरिदं जुषन्ताम्। यदग्ने कव्यवाहन
 त्वमग्न ईडितो जातवेदः। मातली कव्यैः। ये तातृपुर्देवत्रा
 जेहमानाः। होत्रावृधः स्तोमं तष्टासो अर्कैः। आऽग्ने
 याहि सुविदत्रैर्भिरवाङ्। सत्यैः कव्यैः पितृभिर्धर्मसद्भिः।
 हव्यवाहं मजरं पुरुप्रियम्। अग्निं घृतेन हविषा सपर्यन्।
 उपासदङ्कव्यवाहं पितृणाम्। स नः प्रजां वीरवतीं
 समृण्वतु॥ ७६॥

अनग्निष्वात्ता जेहमानाः सप्त च॥ _____ [१६]

होता यक्षदिडस्पदे। समिधानं महद्यशः। सुषमिद्धं वरेण्यम्।
 अग्निमिन्द्रं वयोधसम्। गायत्रीञ्छन्द इन्द्रियम्। त्र्यविङ्गां
 वयो दधत्। वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षच्छुचिं व्रतम्।
 तनूनपातमुद्भिदम्। यङ्गर्भमदितिर्दधे॥ ७७॥

शुचिमिन्द्रं वयोधसम्। उष्णिहञ्छन्द इन्द्रियम्। दित्यवाहङ्गां
 वयो दधत्। वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदीडेन्यम्।
 ईडितं वृत्रहन्तमम्। इडाभिरीड्य सहः। सोममिन्द्रं
 वयोधसम्। अनुष्टुभञ्छन्द इन्द्रियम्। त्रिवत्सङ्गां वयो
 दधत्॥ ७८॥

वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्सुबर्हिषदम्।
 पूषण्वन्तममर्त्यम्। सीदन्तं बर्हिषि प्रिये। अमृतेन्द्रं

वयो॒धस॑म्। बृ॒हती॑ञ्छ॒न्द इन्द्रि॑यम्। पश्चा॑वि॒ज्ञां वयो॒ दध॑त्।
वेत्वा॑ज्य॒स्य हो॒तर्य॑जं। हो॒ताय॑क्ष॒द्वय॑च॒स्वतीः। सु॒प्रा॒य॒णा
ऋ॒तावृ॑धः॥७९॥

द्वा॒रो दे॒वीर्हि॑र॒ण्ययीः॑। ब्र॒ह्माण॒ इन्द्रं॑ वयो॒धस॑म्। प॒ङ्क्ति॑ञ्छ॒न्द
इ॒हेन्द्रि॑यम्। तु॒र्यवा॑ह॒ज्ञां वयो॒ दध॑त्। वेत्वा॑ज्य॒स्य हो॒तर्य॑जं।
हो॒ता य॑क्षत्सुपे॒शंसे। सु॒शिल्पे॑ बृ॒हती॑ उ॒भे। न॒क्तो॒षासा॒ न
दर्श॑ते। वि॒श्वमि॒न्द्रं वयो॒धस॑म्। त्रि॒ष्टुभ॑ञ्छ॒न्द इन्द्रि॑यम्॥८०॥

प॒ष्ठवा॑ह॒ज्ञां वयो॒ दध॑त्। वेत्वा॑ज्य॒स्य हो॒तर्य॑जं। हो॒ता
य॑क्षत्प्र॒चेत॑सा। दे॒वाना॑मु॒त्तमं॑ य॒शः। हो॒ता॒रा दै॒व्या
क॒वी। स॒युजे॑न्द्रं वयो॒धस॑म्। जग॑ती॒ञ्छ॒न्द इ॒हेन्द्रि॑यम्।
अ॒न॒ङ्गाह॒ज्ञां वयो॒ दध॑त्। वेत्वा॑ज्य॒स्य हो॒तर्य॑जं। हो॒ता
य॑क्षत्पे॒शस्व॑तीः॥८१॥

ति॒स्रो दे॒वीर्हि॑र॒ण्ययीः॑। भा॒रती॑र्बृ॒हती॑र्म॒हीः। प॒तिमि॑न्द्रं
वयो॒धस॑म्। वि॒राज॑ञ्छ॒न्द इ॒हेन्द्रि॑यम्। धे॒नुं गां न॑ वयो॒
दध॑त्। वेत्वा॑ज्य॒स्य हो॒तर्य॑जं। हो॒ता य॑क्षत्सु॒रेत॑सम्।
त्व॒ष्टारं॑ पु॒ष्टि॒वर्ध॑नम्। रू॒पाणि॑ बिभ्र॑तं पृथ॑क्। पु॒ष्टिमि॑न्द्रं
वयो॒धस॑म्॥८२॥

द्वि॒पद॑ञ्छ॒न्द इ॒हेन्द्रि॑यम्। उ॒क्षाणं॑ गां न॑ वयो॒ दध॑त्।
वेत्वा॑ज्य॒स्य हो॒तर्य॑जं। हो॒ता य॑क्षच्छ॒तक्र॑तुम्। हि॒र॒ण्य॒
पर्ण॑मु॒क्थि॑नम्। र॒श॒नां बिभ्र॑तं व॒शिम्। भग॑मि॒न्द्रं वयो॒धस॑म्।

ककुभञ्छन्द इहेन्द्रियम्। वशां वेहतं गां न वयो दधत्।
 वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्स्वाहाकृतीः। अग्निं
 गृहपतिं पृथक्। वरुणं भेषजङ्गविम्। क्षत्रमिन्द्रं वयोधसम्।
 अतिच्छन्दसञ्छन्द इन्द्रियम्। बृहदृषभङ्गां वयो दधत्।
 वेत्वाज्यस्य होतर्यजं॥८३॥

दधे दधदतावृधं इन्द्रियं पेशस्वतीर्वयोधसं वेत्वाज्यस्य होतर्यजं सप्त च (इडस्पदे-
 ऽग्निङ्गायत्रीच्यविम्। शुचिव्रतं शुचिमुष्णिहंन्दित्यवाहम्। ईडेन्यं सोममनुष्टुभं त्रिवत्सम्।
 सुबर्हिषदंमृतेन्द्रं बृहतीं पश्चाविम्। व्यचंस्वतीः सुप्रायणा द्वारो ब्रह्माणः पङ्क्तिमिह तुर्यवाहम्।
 सुपेशंसे विश्वमिन्द्रं त्रिष्टुभं पष्टवाहम्। प्रचैतसा सयुजेन्द्रं जगतीमिहानुद्वाहम्। पेशस्वतीस्तिस्त्रः
 पतिं विराजंमिह धेनुत्रा। सुरेतसन्त्वष्टारं पुष्टिमिन्द्रं द्विपदंमिहोक्षाणत्रा। शतक्रतुं भगमिन्द्रं ककुभंमिह
 वशान्ना। स्वाहाकृतीः क्षत्रमतिच्छन्दसं बृहदृषभङ्गां वयो दधद्विन्द्रियमृषिं वसु नवं दशेहेन्द्रियमष्टं
 नव दश गां न वयो दधदिडस्पदे सर्वं वेतु॥)॥ [१७]

समिद्धो अग्निः समिधा। सुषमिद्धो वरेण्यः। गायत्री छन्द
 इन्द्रियम्। त्र्यविर्गौर्वयो दधुः। तनूनपाच्छुचिव्रतः। तनूपाच्च
 सरस्वती। उष्णिक्छन्द इन्द्रियम्। दित्यवाङ्गौर्वयो दधुः।
 इडाभिरग्निरीड्यः। सोमो देवो अमर्त्यः॥८४॥

अनुष्टुप्छन्द इन्द्रियम्। त्रिवत्सो गौर्वयो दधुः। सुबर्हिरग्निः
 पूषण्वान्। स्तीर्णबर्हिर्मर्त्यः। बृहती छन्द इन्द्रियम्।
 पश्चाविर्गौर्वयो दधुः। दुरो देवीर्दिशो महीः। ब्रह्मा देवो
 बृहस्पतिः। पङ्क्तिश्छन्द इहेन्द्रियम्। तुर्यवाङ्गौर्वयो दधुः॥८५॥
 उपे यही सुपेशंसा। विश्वे देवा अमर्त्याः। त्रिष्टुप्छन्द

इन्द्रियम्। पृष्ठवाद्गौर्वयो दधुः। दैव्यां होतारा भिषजा। इन्द्रेण
सयुजां युजा। जगती छन्द इहेन्द्रियम्। अनुङ्गान्गौर्वयो
दधुः। तिस्र इडा सरस्वती। भारती मरुतो विशः॥८६॥

विराड्छन्द इहेन्द्रियम्। धेनुगौर्न वयो दधुः। त्वष्टा तुरीपो
अद्भुतः। इन्द्राग्नी पुष्टिवर्धना। द्विपाच्छन्द इहेन्द्रियम्। उक्षा
गौर्न वयो दधुः। शमिता नो वनस्पतिः। सविता प्रसुवन्भगम्।
ककुच्छन्द इहेन्द्रियम्। वशा वेहद्गौर्न वयो दधुः। स्वाहा यज्ञं
वरुणः। सुक्षत्रो भेषजं करत्। अतिच्छन्दाश्छन्द इन्द्रियम्।
बृहदृषभो गौर्वयो दधुः॥८७॥

अमर्त्यस्तुर्यवाद्गौर्वयो दधुर्विशो वशा वेहद्गौर्न वयो दधुश्चत्वारि च॥—————[१८]

वसन्तेनर्तुना देवाः। वसवस्त्रिवृता स्तुतम्। रथन्तरेण
तेजसा। हविरिन्द्रे वयो दधुः। ग्रीष्मेण देवा ऋतुना। रुद्राः
पञ्चदशे स्तुतम्। बृहता यशसा बलम्। हविरिन्द्रे वयो दधुः।
वर्षाभिर्ऋतुनाऽऽदित्याः। स्तोमे सप्तदशे स्तुतम्॥८८॥

वैरूपेण विशौजसा। हविरिन्द्रे वयो दधुः। शारदेनर्तुना देवाः।
एकविंश ऋभवं स्तुतम्। वैराजेन श्रिया श्रियम्। हविरिन्द्रे
वयो दधुः। हेमन्तेनर्तुना देवाः। मरुतस्त्रिणवे स्तुतम्। बलैर्न
शक्करीः सहः। हविरिन्द्रे वयो दधुः। शैशिरेणर्तुना देवाः।
त्रयस्त्रिंशेऽमृतं स्तुतम्। सत्येन रेवतीः क्षत्रम्। हविरिन्द्रे
वयो दधुः॥८९॥

स्तोमैः सप्तदशे स्तुतं सहो हविरिन्द्रे वयो दधुश्चत्वारिं च (वसन्तेन ग्रीष्मेण वर्षाभिः शारदेन हेमन्तेन शैशिरेण षट्॥)॥ [१९]

दे॒वं ब॒रु॒हिरिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वं दे॒वम॑वर्धयत्। गा॒य॒त्रि॒या
छन्द॑सेन्द्रियम्। तेज॒ इन्द्रे॑ वयो॒ दधत्। व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य
वेतु॒ यज॑। दे॒वीर्द्वा॒रो दे॒वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वीर्दे॒वम॑वर्धयन्।
उ॒ष्णि॒हा छन्द॑सेन्द्रियम्। प्रा॒णमिन्द्रे॑ वयो॒ दधत्। व॒सु॒वने॑
वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॒ यज॑॥१०॥

दे॒वी दे॒वं व॒यो॒धसम्॑। उ॒षे इन्द्र॑मवर्धताम्। अ॒नु॒ष्टु॒भा
छन्द॑सेन्द्रियम्। वा॒चमिन्द्रे॑ वयो॒ दधत्। व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य
वी॒तां यज॑। दे॒वी जो॒ष्टी दे॒वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वी
दे॒वम॑वर्धताम्। बृ॒ह॒त्या छन्द॑सेन्द्रियम्। श्रो॒त्रमिन्द्रे॑ वयो॒
दधत्। व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वी॒तां यज॑॥११॥

दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती दे॒वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वी दे॒वम॑वर्धताम्।
प॒ङ्क॒जा छन्द॑सेन्द्रियम्। शु॒क्रमिन्द्रे॑ वयो॒ दधत्। व॒सु॒वने॑
वसु॒धेय॑स्य वी॒तां यज॑। दे॒वा दै॒व्या हो॑ता॒रा दे॒वमिन्द्रं॑
वयो॒धसम्॑। दे॒वा दे॒वम॑वर्धताम्। त्रि॒ष्टु॒भा छन्द॑सेन्द्रियम्।
त्वि॒षिमिन्द्रे॑ वयो॒ दधत्। व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वी॒तां यज॑॥१२॥

दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीर्व॑यो॒धसम्॑। प॒तिमिन्द्र॑मवर्धयन्।
जग॑त्या॒ छन्द॑सेन्द्रियम्। ब॒लमिन्द्रे॑ वयो॒ दधत्। व॒सु॒वने॑
वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॒ यज॑। दे॒वो न॒रा॒श॒सो दे॒वमिन्द्रं॑

वयो॒धसम्। दे॒वो दे॒वम॑वर्धयत्। वि॒राजा॒ छन्द॑सेन्द्रियम्। रे॒तु
इन्द्रे॒ वयो॒ दध॑त्। व॒सुवने॑ वसुधेय॑स्य वेतु॒ यज॑॥१३॥

दे॒वो वन॑स्पतिर्दे॒वमिन्द्र॑ वयो॒धसम्। दे॒वो दे॒वम॑वर्धयत्। द्वि॒पदा॒
छन्द॑सेन्द्रियम्। भग॒मिन्द्रे॒ वयो॒ दध॑त्। व॒सुवने॑ वसुधेय॑स्य
वेतु॒ यज॑। दे॒वं ब॒र्हिर्वा॑रितीनां दे॒वमिन्द्र॑ वयो॒धसम्। दे॒वं
दे॒वम॑वर्धयत्। क॒कुभा॒ छन्द॑सेन्द्रियम्। यश॒ इन्द्रे॒ वयो॒ दध॑त्।
व॒सुवने॑ वसुधेय॑स्य वेतु॒ यज॑। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्टकृद्दे॒वमिन्द्र॑
वयो॒धसम्। दे॒वो दे॒वम॑वर्धयत्। अति॑च्छन्दसा॒ छन्द॑सेन्द्रियम्।
क्ष॒त्रमिन्द्रे॒ वयो॒ दध॑त्। व॒सुवने॑ वसुधेय॑स्य वेतु॒ यज॑॥१४॥

विय॑न्तु यजं वीतां यजं वीतां यजं वेतु यजं वेतु यज पञ्च च (देवं ब॒र्हिर्गाय॑त्रिया
तेजः। दे॒वीर्द्वारं॑ उ॒ष्णिहा॑ प्राणम्। दे॒वी दे॒वमु॑षे अनु॒ष्टुभा॒ वाच॑म्। दे॒वी जो॒ष्टीं बृ॑हत्या श्रोत्रम्।
दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती प॒ङ्क्या शु॒क्रम्। दे॒वा दै॒व्या होता॑रा त्रि॒ष्टुभा॒ त्विषि॑म्। दे॒वीस्ति॒स्मस्ति॒स्मो दे॒वीः
पति॑ जग॑त्या बलम्। दे॒वो नरा॑शंसो वि॒राजा॒ रेतः॑। दे॒वो वन॑स्पतिर्द्वि॒पदा॒ भग॑म्। दे॒वं
ब॒र्हिर्वा॑रितीनाङ्क॒कुभा॒ यशः॑। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्टकृदति॑च्छन्दसा क्ष॒त्रम्। वेतु॒ विय॑न्तु चतु॒र्वीता॑मेको
विय॑न्तु चतु॒र्वैत्व॑वर्धयदवर्धय॑श्चतु॒रव॑र्धतामेकोऽवर्धय॑श्चतु॒रव॑र्धयत्॥) ————— [२०]

स्वा॒द्वीन्त्वा सोमः॑ सुरा॑वन्तश्च सी॒सेन॑ मि॒त्रोऽसि॑ यद्दे॒वा होता॑ यक्षत्स॒मिधेन्द्र॑श्च॒ समि॑द्ध इन्द्र
आच॑र॒षणि॑प्रा दे॒वं ब॒र्हिर्हो॑ता यक्षत्स॒मिधा॑ऽग्निश्च॒ समि॑द्धो अ॒ग्निर॑श्विना॒ऽश्विना॑ ह॒विरि॑न्द्रियं
दे॒वं ब॒र्हिः सर॑स्वत्य॒ग्निम॑द्योशन्तो होता॑ यक्षद्वि॒डस्प॑दे समि॑द्धो अ॒ग्निः स॒मिधा॑ वस॒न्तेन॑तुनां
दे॒वं ब॒र्हि॒रिन्द्र॑ वयो॒धसं॑ वि॒शतिः॑॥२०॥

स्वा॒द्वीन्त्वाऽमी॑मदन्त पित॑रः साम्रा॑ज्याय पू॒तं प॒वित्रे॑णो॒षासा॑नक्ता॒ बद॑रैर॒धातां॑ दे॒व इन्द्रो॑
वन॑स्पतिः प॒ष्टवा॑ह॒ङ्गां दे॒वी दे॒वं व॑यो॒धसं॑ चतु॒र्न॑वतिः॥१४॥

स्वा॒द्वीन्त्वा॑ वे॒तु य॒ज्ञ॑॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ सप्तमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः ॥

त्रिवृत्स्तोमो^१ भवति। ब्रह्मवर्चसं^२ वै त्रिवृत्। ब्रह्मवर्चसमेवाव^३
रुन्धे। अग्निष्टोमः^४ सोमो^५ भवति। ब्रह्मवर्चसं^६ वा अग्निष्टोमः।
ब्रह्मवर्चसमेवाव^७ रुन्धे। रथन्तरं^८ सामं^९ भवति। ब्रह्मवर्चसं^{१०} वै
रथन्तरम्। ब्रह्मवर्चसमेवाव^{११} रुन्धे। परिस्रजो^{१२} होता^{१३} भवति॥१॥

अरुणो^{१४} मिर्मिरस्त्रिशुक्रः^{१५}। एतद्वै ब्रह्मवर्चसस्य^{१६} रूपम्। रूपेणैव^{१७}
ब्रह्मवर्चसमव^{१८} रुन्धे। बृहस्पतिरकामयत^{१९} देवानां^{२०} पुरोधाम्^{२१}
गच्छेयमिति^{२२}। स एतं बृहस्पतिसवमं^{२३} पश्यत्। तमाऽहरत्।
तेनायजत। ततो^{२४} वै स देवानां^{२५} पुरोधाम्^{२६} गच्छत्। यः
पुरोधाकामः^{२७} स्यात्। स बृहस्पतिसवेन^{२८} यजेत॥२॥

पुरोधामेव^{२९} गच्छति। तस्य^{३०} प्रातः सवने^{३१} सन्नेषु^{३२} नाराशं^{३३} सेषु^{३४}।
एकादश^{३५} दक्षिणा^{३६} नीयन्ते। एकादश^{३७} माध्यं^{३८} दिने^{३९} सवने^{४०} सन्नेषु^{४१}
नाराशं^{४२} सेषु^{४३}। एकादश^{४४} तृतीयसवने^{४५} सन्नेषु^{४६} नाराशं^{४७} सेषु^{४८}।
त्रयस्त्रिंशत्सम्पद्यन्ते^{४९}। त्रयस्त्रिंशद्वै^{५०} देवताः^{५१}। देवतां^{५२}
एवावरुन्धे^{५३}। अश्वश्चतुस्त्रिंशः^{५४}। प्राजापत्यो^{५५} वा अश्वः॥३॥

प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशो^{५६} देवतानाम्^{५७}। यावतीरेव^{५८} देवताः^{५९}।
ता^{६०} एवावरुन्धे^{६१}। कृष्णाजिनैऽभिषिञ्चति^{६२}। ब्रह्मणो^{६३}
वा^{६४} एतद्रूपम्^{६५}। यत्कृष्णाजिनम्^{६६}। ब्रह्मवर्चसेनैवैनं^{६७}
समर्धयति^{६८}। आज्येनाभिषिञ्चति^{६९}। तेजो^{७०} वा आज्यम्^{७१}।

तेजं ए॒वास्मि॑न्दधाति॥४॥

होता॑ भवति यजेत॒ वा अश्वो॑ दधाति॥—————[१]

यदा॑ग्ने॒यो भव॑ति। अ॒ग्निमु॑खा हृ॒द्धिः। अथ॒ यत्पौ॑ष्णः। पु॒ष्टिर्वै
पू॒षा। पु॒ष्टिर्वैश्य॑स्य। पु॒ष्टिमे॒वाव॑ रुन्धे। प्र॒सवा॑य सा॒वित्रः।
अथ॒ यत्त्वा॑ष्ट्रः। त्वष्टा॒ हि रू॒पाणि॑ वि॒करो॑ति। नि॒र्वरु॑ण॒त्वाय॑
वा॒रुणः॥५॥

अथो॒ य ए॒व कश्च॑ सन्त्सू॒यते॑। स हि वा॒रुणः॑। अथ॒
यद्वै॑श्वदे॒वः। वै॒श्वदे॒वो हि वैश्यः॑। अथ॒ यन्मा॑रुतः। मा॒रुतो॑
हि वैश्यः॑। स॒प्तैतानि॑ ह॒वीर॑षि भवन्ति। स॒प्तग॑णा वै
म॒रुतः॑। पृ॒श्निः प॒ष्ठौही मा॑रुत्या ल॒भ्यते॑। वि॒द्वे म॒रुतः॑।
वि॒श ए॒वैतन्म॑ध्यतोऽभिषि॑च्यते। तस्मा॒द्वा ए॒ष वि॒शः प्रि॒यः।
वि॒शो हि म॑ध्यतोऽभिषि॑च्यते। ऋ॒षभ॑च॒र्मेऽध्य॑भिषि॑श्चति। स
हि प्र॑जनयि॒ता। द॒ध्राऽभिषि॑श्चति। ऊ॒र्वा अ॒न्नाद्यं॑ दधि।
ऊ॒र्जैर्वैन॑म॒न्नाद्येन॑ सम॑र्धयति॥६॥

वा॒रुणो वि॒द्वे म॒रुतो॑ऽष्टौ च॥—————[२]

यदा॑ग्ने॒यो भव॑ति। आ॒ग्नेयो वै ब्रा॑ह्म॒णः। अथ॒ यत्सौ॑म्यः। सौ॒म्यो
हि ब्रा॑ह्म॒णः। प्र॒सवा॑यैव सा॒वित्रः। अथ॒ यद्वार्ह॑स्पत्यः। ए॒तद्वै
ब्रा॑ह्म॒णस्य॑ वाक्प॒तीयम्। अथ॒ यद॑ग्नीषोमीयः। आ॒ग्नेयो वै
ब्रा॑ह्म॒णः। तौ य॒दा स॒ङ्गच्छे॑ते॥७॥

अथ॑ वी॒र्या॑व॒त्तरो॑ भवति। अथ॒ यत्सा॑रस्व॒तः। ए॒तद्धि॑ प्र॒त्यक्षं॑
ब्रा॑ह्म॒णस्य॑ वाक्प॒तीयम्। नि॒र्वरु॑ण॒त्वायै॒व वा॑रुणः। अथो॒ य

ए॒व कश्च॑ स॒न्त॒सू॒यते॑। स हि वा॑रु॒णः। अथ॑ यद्वा॑वापृ॒थि॒व्यः।
इन्द्रो॑ वृ॒त्राय॑ वज्रमु॒द॒यच्छ॑त्। तं द्यावा॑पृ॒थि॒वी नान्व॑म॒न्येता॑म्।
तमे॒तेनै॒व भा॑ग॒धेये॒नान्व॑म॒न्येता॑म्॥८॥

वज्र॑स्य॒ वा ए॒षोऽनु॑मा॒नाय॑। अनु॑मतवज्रः सू॒याता॒ इति॑।
अ॒ष्टावे॒तानि॑ ह॒वीः॒षि भ॑वन्ति। अ॒ष्टाक्ष॑रा गाय॒त्री। गाय॒त्री
ब्र॒ह्मव॑र्च॒सम्। गाय॒त्रियै॒व ब्र॒ह्मव॑र्च॒समव॑ रु॒न्धे। हि॒र॒ण्येन॑
घृ॒तमु॑त्पु॒नाति॑। तेज॑स ए॒व रु॒चे। कृ॒ष्णाजि॒नेऽभि॑षि॒ञ्चति॑।
ब्र॒ह्म॒णो वा ए॒तदृ॑ख्सा॒मयो॑ रू॒पम्। यत्कृ॑ष्णाजि॒नम्।
ब्र॒ह्म॒न्नेवैन॑मृ॒ख्सा॒मयो॑र॒ध्य॒भिषि॑ञ्चति। घृ॒तेना॒भिषि॑ञ्चति। तथा॑
वी॒र्या॑व॒त्तरो भ॑वति॥९॥

सङ्गच्छे॑ते भा॒ग॒धेये॒नान्व॑म॒न्येता॑ रु॒पश्च॑त्वारि च॥ [३]

न वै सोमे॑न॒ सोम॑स्य स॒वोऽस्ति॑। ह॒तो ह्ये॑षः। अ॒भिषु॑तो
ह्ये॑षः। न हि ह॒तः सू॒यते॑। सौ॒मीः सू॒तव॑शा॒मा ल॑भते।
सोमो॑ वै रे॒तो॒धाः। रे॒त ए॒व तद॑धाति। सौ॒म्यर्चा॑ऽभिषि॒ञ्चति॑।
रे॒तो॒धा ह्ये॑षा। रे॒तः सोमः॑। रे॒त ए॒वास्मि॑न्दधाति। यत्किं च॑
राज॒सूय॑मृ॒ते सोम॑म्। तत्सर्वं॑ भवति। अ॒षाढं॑ यु॒त्सु पृ॒तना॑सु
प॒प्रि॒म्। सु॒व॒र॒षाम॒प्स्वां वृ॒जन॑स्य गो॒पाम्। भ॒रेषु॑जाः
सु॒क्षि॒तिः सु॒श्रव॑सम्। जय॑न्त॒न्त्वाम॑नु॒ मदे॑म सोम॥१०॥

रे॒तः सोमः॑ स॒प्त च॑॥ [४]

यो वै सोमे॑न सू॒यते॑। स दे॒वस॒वः। यः प॒शुना॑ सू॒यते॑। स

दे॒वस॒वः। य इ॒ष्ट्यां॑ सू॒यते॑। स म॑नु॒ष्यस॒वः। ए॒तं वै पृ॑थ॒ये
दे॒वाः प्रा॑यच्छन्। ततो॒ वै सोऽप्या॑र॒ण्यानां॑ पशूनाम॑सू॒यत।
याव॑तीः किय॑तीश्च प्र॒जा वाचं॑ वद॑न्ति। तासा॒ं सर्वा॑सा॒ं
सू॒यते॑॥११॥

य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। ना॒रा॒शः॑ स्यर्चा॒
ऽभिषि॑ञ्चति। म॒नु॒ष्यां॑ वै नरा॒शः॑ सः। नि॒हुत्य॑ वावैतत्।
अथा॒भिषि॑ञ्चति। यत्किं च॑ राज॒सूय॑मनु॒त्तर॑वे॒दीक॑म्। तत्सर्वं॑
भव॑ति। ये मे॑ पश्चा॒शत॑न्द॒दुः। अ॒श्वाना॑ स॒धस्तु॑तिः। द्यु॒मद॑ग्रे
महि॑ श्रवः॑। बृ॒हत्कृ॑धि म॒घोना॑म्। नृ॒वद॑मृत नृ॒णाम्॥१२॥

सू॒यते॒ स॒धस्तु॑तिस्त्रीणि च॥ ————— [५]

ए॒ष गो॑स॒वः। ष॒ट्त्रि॑ंश उ॒क्थ्यो॑ बृ॒हत्सा॑मा। पव॑माने
कण॑वरथन्त॒रं भ॑वति। यो वै वा॑ज॒पेयः॑। स सं॒म्राट्त्व॑वः। यो
रा॑ज॒सूयः॑। स व॑रुणस॒वः। प्र॒जाप॑तिः स्वा॒रा॒ज्यं॑ परमे॒ष्ठी।
स्वा॒रा॒ज्य॒ङ्गौरे॒व। गो॑रि॒व भ॑वति॥१३॥

य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। उ॒भे बृ॑ह॒द्रथ॑न्त॒रे भ॑वतः।
तद्धि॑ स्वा॒रा॒ज्यम्। अ॒युतं॑ दक्षि॒णाः। तद्धि॑ स्वा॒रा॒ज्यम्।
प्र॒ति॒धुषा॑ऽभिषि॑ञ्चति। तद्धि॑ स्वा॒रा॒ज्यम्। अ॒नुद्ध॑ते वेद्यै॑
दक्षि॑णत आ॒हव॑नीय॑स्य बृ॒हतः॑ स्तो॒त्रं प्र॑त्य॒भिषि॑ञ्चति। इ॒यं
वा॒व रे॑थन्त॒रम्॥१४॥

अ॒सौ बृ॑हत्। अ॒नयो॑रे॒वैन॑मन॒न्तर॑हितम॒भिषि॑ञ्चति। प॒शुस्तो॑मो

वा ए॒षः। तेन॑ गो॒स॒वः। ष॒ट्त्रि॒ंशः सर्वः॑। रे॒व॒ज्जा॒तः
सह॑सा वृ॒द्धः। क्ष॒त्राणां॑ क्ष॒त्रभृ॒त्त॒मो वयो॒धाः। मु॒हान्म॑हि॒त्वे
त॑स्त॒भानः॑। क्ष॒त्रे रा॒ष्ट्रे च॑ जा॒गृहि। प्र॒जाप॑तेस्त्वा परमे॒ष्ठिनः॑
स्वारा॑ज्येना॒भिषि॑ञ्चामीत्या॑ह। स्वारा॑ज्यमे॒वैनं॑ गमयति॥१५॥

इव भवति रथन्तरमाहैकं च॥ [६]

सि॒ंहे व्या॒घ्र उ॒त या पृ॒दा॒कौ। त्विषि॑र॒ग्नौ ब्रा॑ह्म॒णे सू॒र्ये
या। इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒ आग॑न्वर्च॒सा
संवि॑दा॒ना। या रा॑ज॒न्ये दु॒न्दुभा॑वाय॒तायाम्। अश्व॑स्य॒ क्रन्द्ये
पु॒रुष॑स्य मा॒यौ। इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒
आग॑न्वर्च॒सा संवि॑दा॒ना। या ह॒स्तिनि॑ द्वी॒पिनि॑ या हि॒रण्ये।
त्विषि॑र॒श्वेषु॑ पु॒रुषेषु॑ गो॒षु॥१६॥

इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒ आग॑न्वर्च॒सा
संवि॑दा॒ना। रथे॑ अ॒क्षेषु॑ वृ॒षभ॑स्य॒ वाजै॑। वाते॑ प॒र्जन्ये
वरु॑णस्य॒ शुष्मे॑। इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒
आग॑न्वर्च॒सा संवि॑दा॒ना। रा॒ड॒सि वि॒रा॒ड॒सि। स॒म्रा॒ड॒सि
स्व॒रा॒ड॒सि। इन्द्रा॑य॒ त्वा तेज॑स्वते॒ तेज॑स्वन्तः॑ श्री॒णामि॑।
इन्द्रा॑य॒ त्वौज॑स्वत॒ ओज॑स्वन्तः॑ श्री॒णामि॑॥१७॥

इन्द्रा॑य॒ त्वा प॒य॑स्वते॒ पय॑स्वन्तः॑ श्री॒णामि॑। इन्द्रा॑य॒
त्वाऽऽयु॑ष्मत् आयु॑ष्मन्तः॑ श्री॒णामि॑। तेजो॑ऽसि। तत्ते प्र
य॑च्छामि। तेज॑स्वदस्तु मे॒ मुख॑म्। तेज॑स्वच्छि॒रो अस्तु॑

मे। तेजस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। तेजसा सम्पिपृग्धि मा।
ओजोऽसि। तत्ते प्र यच्छामि॥१८॥

ओजस्वदस्तु मे मुखम्। ओजस्वच्छिरो अस्तु मे।
ओजस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। ओजसा सं पिपृग्धि मा।
पयोऽसि। तत्ते प्र यच्छामि। पयस्वदस्तु मे मुखम्।
पयस्वच्छिरो अस्तु मे। पयस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। पयसा
सं पिपृग्धि मा॥१९॥

आयुरसि। तत्ते प्र यच्छामि। आयुष्मदस्तु मे मुखम्।
आयुष्मच्छिरो अस्तु मे। आयुष्मान् विश्वतः प्रत्यङ्।
आयुषा सं पिपृग्धि मा। इममग्र आयुषे वर्चसे कृधि।
प्रियं रेतो वरुण सोम राजन्। मातेवास्मा अदिते शर्म
यच्छ। विश्वे देवा जरदष्टिर्यथाऽसत्॥२०॥

आयुरसि विश्वायुरसि। सर्वायुरसि सर्वमायुरसि। यतो वातो
मनोजवाः। यतः क्षरन्ति सिन्धवः। तासां त्वा सर्वासां
रुचा। अभिषिञ्चामि वर्चसा। समुद्र इवासि गृह्णना। सोमं
इवास्यदाभ्यः। अग्निरिव विश्वतः प्रत्यङ्। सूर्य इव ज्योतिषा
विभूः॥२१॥

अपां यो द्रवणे रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। तेजसे
ब्रह्मवर्चसाय गृह्णामि। अपां य ऊर्मौ रसः। तमहमस्मा
आमुष्यायुणाय। ओजसे वीर्याय गृह्णामि। अपां यो मध्यतो

रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। पुष्ट्यै प्रजननाय गृह्णामि।
अपां यो यज्ञियो रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। आयुषे
दीर्घायुत्वाय गृह्णामि॥२२॥

गोष्वोजस्वन्तः श्रीणाम्योजोऽसि तत्ते प्रयच्छामि पर्यसा सम्पिपृग्धि माऽसद्विभूर्यज्ञियो रसो द्वे
च॥ [७]

अभिप्रेहि वीरयस्व। उग्रश्चेत्ता सपत्नहा। आतिष्ठ मित्रवर्धनः।
तुभ्यं देवा अधिब्रवन्। अङ्कौ न्यङ्कावभित् आतिष्ठ वृत्रहन्त्रथम्।
आतिष्ठन्तं परि विश्वे अभूषन्। श्रियं वसानश्चरति स्वरोचाः।
महत्तदस्यासुरस्य नाम। आ विश्वरूपो अमृतानि तस्थौ।
अनु त्वेन्द्रो मदत्वनु बृहस्पतिः॥२३॥

अनु सोमो अन्वग्निरावीत्। अनु त्वा विश्वे देवा
अवन्तु। अनु सप्त राजानो य उताभिषिक्ताः। अनु त्वा
मित्रावरुणाविहावतम्। अनु द्यावापृथिवी विश्वशम्भू। सूर्यो
अहोभिरनु त्वाऽवतु। चन्द्रमा नक्षत्रैरनु त्वाऽवतु। द्यौश्च
त्वा पृथिवी च प्रचेतसा। शुक्रो बृहदक्षिणा त्वा पिपर्तु।
अनु स्वधा चिकिताः सोमो अग्निः। आऽयं पृणक्तु रजंसी
उपस्थम्॥२४॥

बृहस्पतिः सोमो अग्निरैकं च॥ [८]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्मात्सृष्टाः पराचीरायन्।
स एतं प्रजापतिरोदनमपश्यत्। सोऽन्नं भूतोऽतिष्ठत्। ता

अन्यत्रान्नाद्यमवित्वा। प्रजापतिं प्रजा उपावर्तन्त। अन्नमेवैनं
भूतं पश्यन्तीः प्रजा उपावर्तन्ते। य एतेन यजते। य उ
चैनमेवं वेद। सर्वाण्यन्नानि भवन्ति॥२५॥

सर्वे पुरुषाः। सर्वाण्येवान्नान्यव रुन्धे। सर्वान्पुरुषान्। राडंसि
विराडसीत्याह। स्वाराज्यमेवैनं गमयति। यद्विरण्यन्ददाति।
तेजस्तेनावरुन्धे। यत्तिसृधन्वम्। वीर्यन्तेन। यदष्ट्राम्॥२६॥

पुष्टिन्तेन। यत्कमण्डलुम्। आयुष्टेन। यद्विरण्यमा बध्नाति।
ज्योतिर्वै हिरण्यम्। ज्योतिरेवास्मिन्दधाति। अथो तेजो वै
हिरण्यम्। तेज एवात्मन्धत्ते। यदोदनं प्राश्नाति। एतदेव
सर्वमवरुध्य॥२७॥

तदस्मिन्नेकधाधात्। रोहिण्याङ्कार्यः। यद्वाह्मण एव रोहिणी।
तस्मादेव। अथो वर्ष्मेवैनं समानानां करोति। उद्यता सूर्येण
कार्यः। उद्यन्तं वा एतं सर्वाः प्रजाः प्रतिनन्दन्ति। दिदृक्षेण्यो
दर्शनीयो भवति। य एवं वेद। ब्रह्मवादिनो वदन्ति॥२८॥

अवेत्योऽवभृथा ३ ना ३ इति। यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयति।
तत्स्विदेवावैति। तन्नावैति। त्रिभिः पवयति। त्रयं इमे लोकाः।
एभिरेवैनं लोकैः पवयति। अथो अपां वा एतत्तेजो वर्चः।
यद्दर्भाः। यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयति। अपामेवैनन्तेजसा वर्चसा-
ऽभिषिञ्चति॥२९॥

भवन्त्यष्ट्रामवरुध्यं वदन्ति दर्भा यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयत्येकं च॥ [९]

प्रजापतिरकामयत बृहोर्भूयान्तस्यामिति। स एतं
पञ्चशारदीयमपश्यत्। तमाऽहरत्। तेनायजत। ततो
वै स बृहोर्भूयानभवत्। यः कामयेत बृहोर्भूयान्तस्यामिति।
स पञ्चशारदीयेन यजेत। बृहोरेव भूयान्भवति। मरुत्स्तोमो
वा एषः। मरुतो हि देवानां भूयिष्ठाः॥३०॥

बृहुर्भवति। य एतेन यजते। य उचैनमेवं वेद। पञ्चशारदीयो
भवति। पञ्च वा ऋतवः संवत्सरः। ऋतुष्वेव संवत्सरे
प्रतिष्ठति। अथो पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः। पाङ्क्तो यज्ञः। यज्ञमेवाव
रुन्धे। सप्तदशः स्तोमा नाति यन्ति। सप्तदशः प्रजापतिः।
प्रजापतेराप्त्यै॥३१॥

भूयिष्ठा यन्ति द्वे च॥—————[१०]

अगस्त्यो मरुद्भ्य उक्ष्णः प्रौक्षत्। तानिन्द्र आदत्त।
त एनं वज्रमुद्यत्याभ्यायन्त। तानगस्त्यश्चैवेन्द्रश्च
कयाशुभीयेनाशमयताम्। ताञ्छान्तानुपाह्वयत। यत्कयाशुभीयं
भवति शान्त्यै। तस्मादेत ऐन्द्रामारुता उक्षाणः सवनीया
भवन्ति। त्रयः प्रथमेऽहन्ना लभ्यन्ते। एवं द्वितीयै। एवं
तृतीयै॥३२॥

एवं चतुर्थे। पञ्चोत्तमेऽहन्ना लभ्यन्ते। वर्षिष्ठमिव ह्येतदहः।
वर्षिष्ठः समानानां भवति। य एतेन यजते। य उचैनमेवं
वेद। स्वाराज्यं वा एष यज्ञः। एतेन वा एकया वा कान्दमः
स्वाराज्यमगच्छत्। स्वाराज्यं गच्छति। य एतेन यजते॥३३॥

य उ चैनमेवं वेद। मारुतो वा एष स्तोमः। एतेन वै मरुतो
 देवानां भूर्यिष्टा अभवन्। भूर्यिष्टः समानानां भवति। य एतेन
 यजते। य उ चैनमेवं वेद। पञ्चशारदीयो वा एष यज्ञः।
 आ पञ्चमात्पुरुषादन्नमत्ति। य एतेन यजते। य उ चैनमेवं
 वेद। सप्तदशः स्तोमा नाति यन्ति। सप्तदशः प्रजापतिः।
 प्रजापतेरेव नैति॥३४॥

तृतीयं गच्छति य एतेन यजतेऽति य एतेन यजते य उ चैनमेवं वेद त्रीणि च (अगस्त्यः
 स्वाराज्यं मारुतः पञ्चशारदीयो वा एष यज्ञः सप्तदशं प्रजापतेरेव नैति॥)॥—[११]

अस्या जरांसो दमा मरित्राः। अर्चद्धमासो अग्नयः पावकाः।
 श्विचीचयः श्वात्रासो भुरण्यवः। वनरूषदो वायवो न सोमाः।
 यजा नो मित्रावरुणा। यजा देवाः ऋतं बृहत्। अग्ने यक्षि
 स्वन्दमम्। अश्विना पिबन्तः सुतम्। दीद्यग्नी शुचिव्रता।
 ऋतुना यज्ञवाहसा॥३५॥

द्वे विरूपे चरतः स्वर्धे। अन्याऽन्या वत्समुप धापयेते।
 हरिरन्यस्यां भवति स्वधावान्। शुक्रो अन्यस्यान्ददृशे
 सुवर्चाः। पूर्वापरं चरतो माययैतौ। शिशू क्रीडन्तौ परि
 यातो अध्वरम्। विश्वान्यन्यो भुवनाऽभि चष्टे। ऋतूनन्यो
 विदधञ्जायते पुनः। त्रीणि शता त्रीषहस्राण्यग्निम्। त्रिंशच्च
 देवा नव चाऽसपर्यन्॥३६॥

औक्षन्धृतैरास्तृणन्बृहिरस्मै।

आदिद्धोतारन्यषादयन्त।

अ॒ग्निना॒ऽग्निः समि॑ध्यते। क॒विर्गृ॑हप॑तिर्यु॒वा॑। ह॒व्य॒वाङ्मु॑ह्यस्यः।
 अ॒ग्निर्दे॒वानां॑ ज॒ठर॑म्। पू॒तद॑क्षः क॒विक्र॑तुः। दे॒वो दे॒वेभि॒रा
 ग॑मत्। अ॒ग्निश्चि॒यो म॒रुतो॑ वि॒श्वकृ॑ष्टयः। आ त्वे॒षमु॑ग्रम॒व
 ई॑महे व॒यम्॥ ३७॥

ते स्वा॒निनो॑ रु॒द्रिया॑ व॒रुष॑निर्णिजः। सि॒ंहा न ह॑ष॒क्रत॑वः
 सु॒दान॑वः। यदु॒त्त॒मे म॑रुतो मध्य॒मे वा॑। यद्वा॒ऽव॒मे सु॑भगासो
 दि॒वि ष्ठा॑। ततो॑ नो रु॒द्रा उ॒त वा॒ऽन्व॒स्य॑। अ॒ग्ने वि॒त्ताद्ध॒विषो॑
 यद्य॒जा॒मः। ई॒डे अ॒ग्नि॑ः स्व॒वस॑न्नमो॒भिः। इ॒ह प्र॑स॒प्तो वि॑
 च॑ यत्कृ॒तन्नः॑। रथै॑रिव॒ प्रभ॑रे वाज॒यद्भिः॑। प्र॒दक्षि॑णिन्म॒रुता॑ः
 स्तोम॑मृ॒द्ध्याम्॥ ३८॥

श्रु॒धि श्रु॑त्कर्ण॒ वह्नि॑भिः। दे॒वैर॑ग्ने स॒याव॑भिः। आसी॑दन्तु
 ब॒र्हिषि॑। मि॒त्रो व॑रु॒णो अ॑र्य॒मा। प्रा॒त॒र्यावा॑णो अध्व॒रम्।
 वि॒श्वेषा॑मदि॒तिर्य॑ज्ञिया॒नाम्। वि॒श्वेषा॑मति॒थिर्मा॑नु॒षाणाम्॑।
 अ॒ग्निर्दे॒वाना॑म॒व आवृ॑णानः। सु॒मृ॒डी॒को भ॑वतु वि॒श्ववै॑दाः। त्वे
 अ॒ग्ने सु॑म॒तिं भि॑क्ष॒माणाः॥ ३९॥

दि॒वि श्र॑वो॒ दधि॑रे य॒ज्ञिया॑सः। न॒क्ता च॑ च॒क्रुरु॑षसा
 वि॒रूपे॑। कृ॒ष्णं च॑ वर्ण॒मरु॑णं च॒ सन्धुः॑। त्वाम॑ग्न आदि॒त्यासं॑
 आ॒स्य॑म्। त्वाञ्जि॒ह्वा॑श्चुच॑यश्चक्रिरे कवे। त्वा॑ रा॒तिषा॑चो
 अध्व॑रेषु स॒श्चिरे॑। त्वे दे॒वा ह॒विर॑द॒न्त्याहु॑तम्। नि त्वा
 य॒ज्ञस्य॑ साध॑नम्। अ॒ग्ने हो॒ता॒रमृ॑त्विज॑म्। व॒नुष्व॑दे॒व धी॑महि

प्रचेतसम्। जीरन्दूतममर्त्यम्॥४०॥

यज्ञवाहसासपर्यन्वयमृद्धां भिक्षमाणाः प्रचेतसमेकं च॥—————[१२]

तिष्ठा हरी रथ आ युज्यमाना याहि। वायुर्न नियुतो नो
अच्छ। पिबास्यन्धो अभिसृष्टो अस्मे। इन्द्रः स्वाहा ररिमा
ते मदाय। कस्य वृषा सुते सचा। नियुत्वान्वृषभो रणत्।
वृत्रहा सोमपीतये। इन्द्रं वयम्महाधने। इन्द्रमर्भे हवामहे।
युजं वृत्रेषु वज्रिणम्॥४१॥

द्विता यो वृत्रहन्तमः। विद इन्द्रः शतक्रतुः। उप नो हरिभिः
सुतम्। स सूर आजनयं ज्योतिरिन्द्रम्। अया धिया
तरणिरद्विर्बर्हाः। ऋतेन शुष्मी नवमानो अकैः। व्युस्त्रिधो
अस्रो अद्रिर्विभेद। उतत्यदाश्वश्चियम्। यदिन्द्र नाहुषीष्वा।
अग्रे विक्षु प्रतीदयत्॥४२॥

भरेष्विन्द्रः सुहवः हवामहे। अहोमुचः सुकृतन्दैव्यं
जनम्। अग्निमित्रं वरुणः सातये भगम्। द्यावापृथिवी
मरुतः स्वस्तये। महि क्षेत्रं पुरुश्चन्द्रं वि विद्वान्।
आदित्सखिभ्यश्चरथः समैरत्। इन्द्रो नृभिरजनद्दीद्यानः
साकम्। सूर्यमुषसङ्गातुमग्निम्। उरुं नो लोकमनु नेषि
विद्वान्। सुवर्वज्योतिरभयः स्वस्ति॥४३॥

ऋष्या तं इन्द्र स्थविरस्य बाहू। उपस्थेयाम शरणा बृहन्तां।
आ नो विश्वाभिरूतिभिः सजोषाः। ब्रह्म जुषाणो हर्यश्च याहि।

वरीवृजत्स्थविरेभिः सुशिप्र। अस्मे दधद्वृषणं शुष्ममिन्द्र।
इन्द्राय गावं आशिरम्। दुदुहे वज्रिणे मधु। यत्सीमुपह्वरे
विदत्। तास्तै वज्रिन्धेनवो जोजयुर्नः॥४४॥

गभस्तयो नियुतो विश्ववाराः। अहरहर्भूय इज्जोगुवानाः। पूर्णा
इन्द्र क्षुमतो भोजनस्य। इमान्ते धियं प्र भरे महो महीम्।
अस्य स्तोत्रे धिषणा यत्त आनुजे। तमुत्सवे च प्रसवे च
सासहिम्। इन्द्र देवासः शवसा मदन्ननु॥४५॥

वज्रिणमयत्स्वस्ति जोजयुर्नः सप्त च॥—————[१३]

प्रजापतिः पशूनसृजत। तैऽस्मात्सृष्टाः परा च आयन्।
तानग्निष्टोमेन नाप्रोत्। तानुक्थ्येन नाप्रोत्। तान्धोडशिना
नाप्रोत्। तान्नात्रिया नाप्रोत्। तान्त्सन्धिना नाप्रोत्।
सोऽग्निमब्रवीत्। इमान्म ईप्सेति। तान्गिस्त्रिवृता स्तोमेन
नाप्रोत्॥४६॥

स इन्द्रमब्रवीत्। इमान्म ईप्सेति। तानिन्द्रः पञ्चदशेन
स्तोमेन नाप्रोत्। स विश्वान्देवानब्रवीत्। इमान्म ईप्सेति।
तान् विश्वेदेवाः सप्तदशेन स्तोमेन नाप्रुवन्। स विष्णुमब्रवीत्।
इमान्म ईप्सेति। तान् विष्णुरेकविंशेन स्तोमेनाप्रोत्।
वारवन्तीर्येनावारयत॥४७॥

इदं विष्णुर्वि चक्रम इति व्यक्रमत। यस्मात्पशवः प्रप्रेव
भ्रंशैरन्। स एतेन यजेत। यदाप्रोत्। तदप्तोर्यामस्याप्तोर्याम-
त्वम्। एतेन वै देवा जैत्वानि जित्वा। यङ्काममकामयन्त

तमा॑प्नुवन्। यङ्काम॑ङ्कामय॑ते। तमे॒तेना॑प्नोति॥४८॥

स्तोमे॑न॒ नाप्रो॑दवारयत् नवं च॥ [१४]

व्याघ्रो॑ऽयम॒ग्नौ च॑रति॒ प्रवि॑ष्टः। ऋषी॑णां पु॒त्रो अ॑भि॒शस्ति॒पा
अ॒यम्। न॒म॒स्कारे॑ण॒ नम॑सा ते जुहोमि। मा दे॒वानां॑
मिथु॑याकर्म॒ भा॒गम्। सावी॑रु॒हि दे॒व प्र॑स॒वाय॑ पि॒त्रे।
व॒ष्मणा॑म॒स्मै वरि॑माण॒मस्मै। अथा॒स्मभ्य॑ꣳ स॒वितः
स॒र्वता॑ता। दि॒वेदि॑व॒ आ सु॑वा॒ भूरि॑ प॒श्वः। भू॒तो भू॒तेषु॑ चरति॒
प्रवि॑ष्टः। स भू॒ताना॑मधि॒पति॑र्बभूव॥४९॥

तस्य॑ मृ॒त्यौ च॑रति॒ राज॒सूयम्॑। स राजा॑ रा॒ज्यम॑नु॒
मन्य॑तामि॒दम्। येभिः॑ शिल्पैः॑ पप्रथा॒नामदृ॑हत्।
येभि॒र्द्याम॒भ्यपि॑ꣳश॒त्रजा॑प॒तिः। येभि॒र्वाच॑ वि॒श्वरू॑पाꣳ
स॒मव्य॑यत्। तेने॒मम॑ग्र इ॒ह वर्च॑सा॒ सम॑ङ्घि। येभि॑रादि॒त्यस्त॑प॒ति
प्र के॒तुभिः॑। येभिः॑ सूर्यो॑ ददृ॒शे चि॒त्रभा॑नुः। येभि॒र्वाच॑
पुष्क॒लेभि॑रव्ययत्। तेने॒मम॑ग्र इ॒ह वर्च॑सा॒ सम॑ङ्घि॥५०॥

आऽयं भा॑तु श॒वसा॑ प॒ञ्च कृ॑ष्टीः। इन्द्र॑ इव ज्येष्ठो
भ॑वतु प्र॒जावान्। अ॒स्मा अ॑स्तु पुष्क॒लश्चि॒त्रभा॑नु। आऽयं
पृ॑णक्तु रज॑सी उ॒पस्थ॑म्। यत्ते॒ शिल्पं॑ कश्यप रोच॒नाव॑त्।
इन्द्रि॑याव॑त्पुष्क॒लश्चि॒त्रभा॑नु। यस्मि॒न्सूर्या॑ अर्पि॒ताः स॒प्त
सा॒कम्। तस्मि॒न्नाजा॑न॒मधि॑ वि॒श्रये॑मम्। द्यौर॑सि पृथि॒व्यसि॑।
व्याघ्रो॑ वैयाघ्रे॒ऽधि॑॥५१॥

विश्रयस्व दिशो महीः। विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु। मा
त्वद्राष्ट्रमधि भ्रशत्। या दिव्या आपः पयसा सम्बभूवुः। या
अन्तरिक्ष उत पार्थिवीर्याः। तासां त्वा सर्वासां रुचा।
अभिषिञ्चामि वर्चसा। अभि त्वा वर्चसाऽसिचं दिव्येन।
पयसा सह। यथासां राष्ट्रवर्धनः॥५२॥

तथा त्वा सविता कर्तु। इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्।
समुद्रव्यचसङ्गिरः। रथीतमं रथीनाम्। वाजानां
सत्पतिं पतिम्। वसवस्त्वा पुरस्तादभिषिञ्चन्तु गायत्रेण
छन्दसा। रुद्रास्त्वा दक्षिणतोऽभिषिञ्चन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसा।
आदित्यास्त्वा पश्चादभिषिञ्चन्तु जागतेन छन्दसा।
विश्वे त्वा देवा उत्तरतोऽभिषिञ्चन्त्वानुष्टुभेन छन्दसा।
बृहस्पतिस्त्वोपरिष्ठादभिषिञ्चतु पाङ्केन छन्दसा॥५३॥

अरुणन्त्वा वृकमुग्रङ्गजङ्कर्म। रोचमानं मरुतामग्रे अर्चिषः।
सूर्यवन्तं मघवानं विषासहिम्। इन्द्रमुक्थेषु नामहूतमं
हुवेम। प्र बाहवांसि सृतजीवसे नः। आ नो गव्यूतिमुक्षतं
घृतेन। आ नो जनै श्रवयतं युवाना। श्रुतं मे मित्रावरुणा
हवेमा। इन्द्रस्य ते वीर्यकृतः। बाहू उपावे हरामि॥५४॥

बभूवाव्ययत्तेनेममंग्र इह वर्चसा समङ्घि वैयाघ्रेऽधि राष्ट्रवर्धनः पाङ्केन छन्दसोपावहरामि॥[१५]

अभि प्रेहि वीरयस्व। उग्रश्चेत्ता सपत्नहा। आतिष्ठ वृत्रहन्तमः।
तुभ्य देवा अधिब्रवन्। अङ्गौ न्यङ्कावभितो रथं यौ। ध्वान्तं

वा॒ताग्र॑मनु॒ स॒श्वर॑न्तौ। दू॒रेहे॑तिरिन्द्रि॒यावा॑न्प॒त॒त्री। ते नोऽग्र॑यः
प॒प्रयः॑ पा॒रय॑न्तु। नम॑स्त ऋ॒षे ग॑द। अव्य॑थायै त्वा स्व॒धायै॑
त्वा॥५५॥

मा न॑ इन्द्रा॒भित॒स्त्वदृ॒ष्वारि॑ष्टासः। ए॒वा ब्र॑ह्मन्तवेद॑स्तु। ति॒ष्ठा
रथे॒ अधि॑ यद्वज्र॑हस्तः। आ र॒श्मीन्दे॑व यु॒वसे॑ स्व॒श्वः। आ ति॑ष्ठ
वृ॒त्रह॑न्नाति॑ष्ठन्तं परि॑। अनु॒ त्वेन्द्रो॑ मद॒त्वनु॑ त्वा मि॒त्रावरु॑णौ।
द्यौश्च॑ त्वा पृथि॒वी च॒ प्रचे॑तसा। शु॒क्रो बृ॑हक्षि॒णा त्वा पि॑प॒र्तु।
अनु॑ स्व॒धा चि॑किता॒ः सोमो॑ अ॒ग्निः। अनु॑ त्वाऽव॒तु स॒विता॑
स॒वेन॑॥५६॥

इन्द्रं॑ वि॒श्वा अ॒वीवृ॑धन्। स॒मुद्र॑व्य॒चस॑ङ्गिरः। र॒थीत॑म॒ः
रथी॑नाम्। वा॒जा॒नाः स॒त्पतिं॑ पति॑म्। परि॑मा॒ से॒न्या
घोषाः॑। ज्या॒ना वृ॑ञ्जन्तु गृ॒ध्रवः॑। मे॒थि॒ष्ठाः पि॒न्वमा॑ना इ॒ह।
माङ्गो॑प॒तिम॑भि॒ संवि॑शन्तु। तन्मेऽनु॑मति॒रनु॑ मन्यताम्।
तन्मा॒ता पृ॑थि॒वी तत्पि॒ता द्यौः॥५७॥

तद्वा॑वा॒णः सोम॑सुतो॒ मयो॑भुवः। तद॑श्विना शृ॒णुत॑
सौ॒भगा॑ यु॒वम्। अ॒व ते॒ हेड॑ उदु॒त्त॒मम्। ए॒ना व्या॑घ्रं
प॑रिष॒स्वजा॑नाः। सि॒ः ह॑ हि॒न्वन्ति॑ म॒ह॒ते सौ॒भगा॑या।
स॒मुद्रं॑ न सु॒हव॑न्तस्थि॒वाः स॑म्। म॒र्मृज्य॑न्ते॒ द्वीपि॑न॒मृष्व॑न्तः।
उद॑सावे॒तु सूर्यः॑। उदि॑दं मा॒मकं॑ वचः। उदि॑हि दे॒व सूर्य॑।
स॒ह व॒शुना॑ म॒म। अ॒हं वा॒चो वि॒वाच॑नम्। मयि॑ वा॒गस्तु॑
ध॒र्णसिः॑। यन्तु॑ न॒दयो॑ व॒र्षन्तु॑ प॒र्जन्याः॑। सु॒पिप्प॒ला

ओषधयो भवन्तु। अन्नवतामोदनवतामामिक्षवताम्। एषां
राजा भूयसाम्॥५८॥

स्वधायै त्वा सुवेन द्यौः सूर्य सप्त च॥ [१६]

ये केशिनः प्रथमाः सत्रमासता। येभिराभृतं यदिदं विरोचते।
तेभ्यो जुहोमि बहुधा घृतेन। रायस्पोषेणेमं वर्चसा स
सृजाथ। नर्ते ब्रह्मणस्तपसो विमोकः। द्विनाम्री दीक्षा
वशिनी ह्युग्रा। प्र केशाः सुवर्ते काण्डिनो भवन्ति। तेषां
ब्रह्मेदीशे वपनस्य नान्यः। आ रोह प्रोष्ठं विषहस्व शत्रून्।
अवास्त्राग्दीक्षा वशिनी ह्युग्रा॥५९॥

देहि दक्षिणां प्रतिरस्वायुः। अथामुच्यस्व वरुणस्य पाशात्।
येनावपत्सविता क्षुरेण। सोमस्य राज्ञो वरुणस्य विद्वान्। तेन
ब्रह्माणो वपतेदमस्योर्जेमम्। रय्या वर्चसा स सृजाथ। मा
ते केशाननु गाद्वर्च एतत्। तथा धाता करोतु ते। तुभ्यमिन्द्रो
बृहस्पतिः। सविता वर्च आदधात्॥६०॥

तेभ्यो निधानं बहुधा व्यैच्छन्। अन्तरा द्यावापृथिवी अपः
सुवः। दर्भस्तम्बे वीर्यकृते निधाय। पौंस्येनेमं वर्चसा स
सृजाथ। बलन्ते बाहुवोः सविता दधातु। सोमस्त्वाऽनक्तु
पयसा घृतेन। स्त्रीषु रूपमश्विनैतन्नि धत्तम्। पौंस्येनेमं
वर्चसा स सृजाथ। यत्सीमन्तङ्कङ्कतस्ते लिलेख। यद्वा
क्षुरः परिववर्ज वपस्ते। स्त्रीषु रूपमश्विनैतन्नि धत्तम्।

पौ॒ऽस्ये॒नेम॑ स॒ सृ॒जाथो वी॒र्येण॑॥६१॥

अवा॑साग्दीक्षा व॒शिनी॑ ह्यु॒ग्राऽद॑धाद्ववर्जं वप॑ऽ स्ते द्वे च॑॥—————[१७]

इन्द्रं॑ वै स्वावि॒शो म॒रुतो॑ नापा॒चायन्। सोऽन॑पचाय्यमान ए॒तं
वि॒घ्नम॑पश्यत्। तमाऽह॑रत्। तेना॑यजत। तेनै॒वासा॒न्तः स॑ऽ
स्त॒म्भं व्य॑हन्। यद्व्य॑हन्। तद्वि॒घ्नस्य॑ विघ्न॒त्वम्। वि पा॒प्मानं॑
भ्रातृ॑व्यः हते। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥६२॥

यः राजा॑नं वि॒शो ना॒पचा॑येयुः। यो वा॑ ब्राह्म॒णस्तम॑सा
पा॒प्मना॒ प्रावृ॑तः स्यात्। स ए॒तेन॒ यजे॑त। वि॒घ्नेनै॒वैन॑द्वि॒हत्य॑।
वि॒शामा॑धिपत्यं गच्छ॒ति। तस्य॒ द्वे द्वा॑द॒शे स्तो॒त्रे भव॑तः। द्वे
च॑तुर्वि॒ंशे। औद्वि॑द्यमे॒व तत्। ए॒तद्वै क्ष॒त्रस्यो॑द्वि॒द्यम्। यद॑स्मै
स्वावि॒शो ब॒लिः ह॑रन्ति॥६३॥

हर॑न्त्यस्मै वि॒शो ब॒लिम्। ऐ॒नम॑प्रतिख्यातं गच्छ॒ति। य ए॒वं
वेद॑। प्र॒बाहु॑ग्वा अ॒ग्ने क्ष॒त्राण्या॑तेपुः। तेषा॑मिन्द्रः क्ष॒त्राण्या॑दत्त।
न वा इ॒मानि॑ क्ष॒त्राण्य॑भूव॒न्निति॑। तन्नक्ष॑त्राणां नक्ष॒त्रत्व॑म्। आ
श्रेय॑सो भ्रातृ॑व्यस्य तेज॑ इन्द्रि॒यन्द॑त्ते। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॑
चैनमे॒वं वेद॑॥६४॥

तद्यथा॑ ह॒ वै संच॑क्रिणौ क॒प्लका॑वु॒पाव॑हितौ स्याता॑म्। ए॒वमे॒तौ
यु॒ग्मन्तौ॑ स्तोमौ॑। अ॒युक्षु॑ स्तोमेषु क्रियेते। पा॒प्मनोऽप॑हत्यै।
अप॑ पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॑व्यः हते। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॑
चैनमे॒वं वेद॑। तद्यथा॑ ह॒ वै सू॒तग्रा॑म॒ण्यः। ए॒वञ्छ॒न्दांसि॑।
तेष्व॒सावा॑दित्यो बृ॒हती॒रभ्यू॑ढः॥६५॥

स॒तो॒बृ॒हती॒षु स्तु॒वते स॒तो बृ॒हन्। प्र॒जया॑ प॒शुभि॑रसा॒नीत्ये॒व।
 व्य॒ति॒षक्ता॒भिः स्तु॒वते। व्य॒ति॒षक्तुं॑ वै क्ष॒त्रं वि॒शा। वि॒शै॒वैनं॑
 क्ष॒त्रेण॑ व्य॒ति॒षज॑ति। व्य॒ति॒षक्ता॒भिः स्तु॒वते। व्य॒ति॒षक्तो॑ वै
 ग्रा॒म॒णीः संजा॑तैः। स॒जा॒तैरे॒वैनं॑ व्य॒ति॒षज॑ति। व्य॒ति॒षक्ता॒भिः
 स्तु॒वते। व्य॒ति॒षक्तो॑ वै पु॒रुषः॑ पा॒प्मभिः॑। व्य॒ति॒षक्ता॒भिरे॒वास्य॑
 पा॒प्मनो॑ नुदते॥६६॥

वेद॒ हर॑न्त्येनमे॒वं वेदा॒भ्यूढः॑ पा॒प्मभि॑रेकं॒ च॥ [१८]

त्रि॒वृ॒द्यदा॑ग्ने॒योऽग्नि॑मु॒खा ह्य॒द्विर्य॑दा॒ग्नेय॑ आ॒ग्नेयो॑ न वै सोमे॒न यो वै सोमे॑नैष गो॒स॒वः
 सि॒॥हे॑ऽभि॒ प्रेहि॑ मि॒त्रव॑र्धनः प्र॒जाप॑ति॒स्ता ओ॒दनं॑ प्र॒जाप॑तिरकामयत ब॒होर्भू॑या॒न॒ग॒स्त्यो॒स्या
 जरा॑स॒स्तिष्ठा॒ हरी॑ प्र॒जाप॑तिः प॒शून्व्या॒घ्रोऽय॑म॒भिप्रे॑हि वृ॒त्रह॑न्त॒मो ये के॑शि॒न इन्द्रं॑ वा
 अ॒ष्टाद॑श॥१८॥

त्रि॒वृ॒द्यो वै सोमे॒नायु॑रसि ब॒हुर्भव॑ति तिष्ठा॒ हरी॑रथ॒ आयं॑ भा॒तु तेभ्यो॑ नि॒धान॒९ षट्॑थ्य॒ष्टिः॥६६॥
 त्रि॒वृ॒त्पा॒प्मनो॑ नुदते॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके

सप्तमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

पीवो॑न्ना॒ रयि॑वृधः सुमे॑धाः। श्वेतः॑ सि॒षक्ति॑ नि॒युता॑मभि॒श्रीः।
ते वा॒यवे॒ सम॑नसो॒ वित॑स्थुः। वि॒श्वेन्नरः॑ स्वप॒त्यानि॑ चक्रुः।
रा॒येऽनु॑ य॒ञ्जतू॑ रोद॑सी उ॒भे। रा॒ये दे॒वी धि॑षणा॒ धाति॑ दे॒वम्।
अधा॑ वा॒युं नि॒युतः॑ सश्च॒त स्वाः॑। उ॒त श्वे॑तं वसु॑धिति॒न्निरे॑के।
आ वा॑यो॒ प्र याभिः॑। प्र वा॒युम॑च्छा॒ बृह॑ती म॒नीषा॑॥१॥

बृ॒हद्र॑यिं वि॒श्ववा॑रा॒ रथ॑प्रा॒म्। द्यु॒तद्या॑मा नि॒युतः॑ प॒त्य॑मानः।
क॒विः क॒विमि॑यक्षसि प्रय॒ज्यो। आ नो॑ नि॒युद्धिः॑
श॒तिनी॑भि॒रध्व॑रम्। स॒हस्रि॑णी॒भिरु॑प॒ याहि॑ य॒ज्ञम्। वा॒यो
अ॒स्मिन् ह॒विषि॑ मादय॒स्व। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः।
प्रजा॑पते॒ न त्वदे॒तान्य॒न्यः। वि॒श्वा जा॒तानि॑ परि॒ ता ब॑भू॒वा
यत्का॑मास्ते जुहु॒मस्तं॑ नो॑ अस्तु॥२॥

व॒यः स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। रयी॒णां पति॑ य॒ज्ञतं॑ बृ॒हन्त॑म्।
अ॒स्मिन्भ॑रे॒ नृत॑मं॒ वाज॑सातौ। प्रजा॑पतिं प्रथम॒जामृ॑तस्य।
यजा॑म॒ देव॑मधि॒ नो ब्र॑वीतु। प्रजा॑पते॒ त्वन्नि॑धि॒पाः पु॑रा॒णः।
दे॒वानां॑ पि॒ता ज॑नि॒ता प्र॒जाना॑म्। पति॑र्वि॒श्वस्य॑ जग॑तः
पर॒स्पाः। ह॒विर्नो॑ दे॒व वि॒ह्वे जु॑षस्व। तवे॒मे लो॒काः प्र॒दिशो॑
दिश॑श्च॥३॥

प॒रा॒वतो॑ नि॒वतं॑ उ॒द्धत॑श्च। प्रजा॑पते वि॒श्वसृ॒ज्जीव॑ध॒न्य इ॒दं

नो देव। प्रतिहर्य हव्यम्। प्रजापतिं प्रथमं यज्ञियानाम्।
 देवानामग्रे यजतं यजध्वम्। स नो ददातु द्रविणं सुवीर्यम्।
 रायस्पोषं विष्यतु नाभिंस्मे। यो राय ईशे शतदाय
 उक्थ्यः। यः पशूनां रक्षिता विष्टितानाम्। प्रजापतिः
 प्रथमजा ऋतस्य॥४॥

सहस्रधामा जुषतां हविर्नः। सोमापूषणमौ देवौ।
 सोमापूषणा रजसो विमानम्। सप्तचक्रं रथमविश्वमिन्वम्।
 विषूवृतं मनसा युज्यमानम्। तज्जिन्वथो वृषणा
 पञ्चरश्मिम्। दिव्यन्यः सदनश्चक्र उच्चा। पृथिव्यामन्यो
 अध्यन्तरिक्षे। तावस्मभ्यं पुरुवारं पुरुक्षुम्। रायस्पोषं
 विष्यतान्नाभिंस्मे॥५॥

धियं पूषा जिन्वतु विश्वमिन्वः। रयिं सोमो रयिपतिर्दधातु।
 अवतु देव्यदितिरनर्वा। बृहद्वदेम विदथे सुवीराः।
 विश्वान्यन्यो भुवना जजान। विश्वमन्यो अभिचक्षाण
 एति। सोमापूषणाववतन्धियं मे। युवभ्यां विश्वाः पृतना
 जयेम। उदुत्तमं वरुणास्तभ्राद्याम्। यत्किञ्चेदङ्कितवासः।
 अव ते हेडस्तत्त्वां यामि। आदित्यानामवसा न दक्षिणा।
 धारयन्त आदित्यासंस्तिस्त्रो भूमीर्धारयन्। यज्ञो देवानां
 शुचिरपः॥६॥

मनीषाऽस्तु चर्तस्यास्मे कित्वासंश्चत्वारि च॥ [१]

ते शुक्रासः शुचयो रश्मिवन्तः। सीदन्नादित्या अधि

ब॒र्हिषि॑ प्रि॒ये। कामे॑न दे॒वाः स॒रथं॑ दि॒वो नः॑। आ या॑न्तु
य॒ज्ञमुप॑ नो जुषा॒णाः। ते स॒ूनवो॑ अदि॒तेः पीव॑सामिषम्।
घृ॒तं पि॒न्वत्प्रति॑ह॒र्यन्ते॑ जाः। प्र य॒ज्ञिया॒ यज॑मानाय येमुरे।
आदि॒त्याः कामं॑ पि॒तुम॑न्त॒मस्मे। आ नः॑ पु॒त्रा अदि॑तेर्यान्तु
य॒ज्ञम्। आदि॒त्यासः॑ प॒थिभिर्दे॒व्यानैः॑ ॥ ७ ॥

अ॒स्मे काम॑न्दाशुषे॑ स॒न्नम॑न्तः। पुरो॒डाशं॑ घृ॒तव॑न्तं जुषन्ताम्।
स्क॒भाय॑त॒ निर्ऋ॑ति॒ः सेध॑ताम॒तिम्। प्र र॒श्मिभि॑र्यत॒माना॑
अमृ॒धाः। आदि॒त्याः काम॑ प्रय॒तां वष॑ट्कृतिम्। जुष॒ध्वं नो॑
ह॒व्यदा॑तिं यजत्राः। आदि॒त्यान्काम॑मव॒से हुवे॑म। ये भू॒तानि॑
ज॒नय॑न्तो विचि॒रव्युः॑। सीद॑न्तु पु॒त्रा अदि॑तेरु॒पस्थ॑म्। स्ती॒र्णं
ब॒र्हिर्ह॑वि॒रद्या॑य दे॒वाः ॥ ८ ॥

स्ती॒र्णं ब॒र्हिः सी॑दता य॒ज्ञे अ॒स्मिन्। ध्रा॒जाः सेध॑न्तो॒ अम॑तिं
दु॒रेवा॑म्। अ॒स्मभ्यं॑ पु॒त्रा अदि॑तेः प्र य॑स॒त। आदि॒त्याः कामं॑
ह॒विषो॑ जुषा॒णाः। अग्ने॑ नय॑ सु॒पथा॑ रा॒ये अ॒स्मान्। वि॒श्वानि॑
दे॒व व॒युना॑नि वि॒द्वान्। यु॒योध्य॑स्मञ्जु॒हुरा॑णमे॒नः। भूयि॑ष्ठान्ते॒ नमं॑
उ॒क्तिं वि॑धेम। प्र वः॑ शु॒क्राय॑ भा॒नवे॑ भर॒ध्वम्। ह॒व्यं म॒तिश्चा॒ग्नये॑
सु॒पूत॑म् ॥ ९ ॥

यो दै॒व्यानि॑ मा॒नुषा॑ ज॒नू॑षि। अ॒न्तर्वि॑श्वानि वि॒द्वान्।
जिगा॑ति। अ॒च्छा गि॒रो म॒तयो॑ दे॒वय॑न्तीः। अ॒ग्निं य॑न्ति
द्रवि॑णं॒ भिक्ष॑माणाः। सु॒स॒न्द॒शं सु॒प्रती॑कं॒ स्वश्च॑म्।

हव्यवाहमरतिं मानुषाणाम्। अग्ने त्वमस्मद्युयोध्यमीवाः।
अनग्नित्रा अभ्यमन्त कृष्टीः। पुनरस्मभ्यः सुविताय देव।
क्षां विश्वेभिरजरैर्भिर्यजत्र॥१०॥

अग्ने त्वं पारया नव्यो अस्मान्। स्वस्तिभिरति दुर्गाणि
विश्वा। पूश्च पृथ्वी बहुला न उर्वी। भवा तोकाय तनयाय शं
योः। प्रकारवो मनना वच्यमानाः। देवद्रीचीन्नयथ देवयन्तः।
दक्षिणावाङ्वाजिनी प्राच्येति। हविर्भरन्त्यग्रये घृताची।
इन्द्रन्नरो युजे रथम्। जगृष्णाते दक्षिणमिन्द्र हस्तम्॥११॥

वसूयवो वसुपते वसूनाम्। विद्वा हि त्वा गोपतिः शूर
गोनाम्। अस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिन्दाः। तवेदं विश्वमभितः
पशव्यम्। यत्पश्यसि चक्षसा सूर्यस्य। गवामसि गोपतिरेकं
इन्द्र। भक्षीमहि ते प्रयतस्य वस्वः। समिन्द्र णो मनसा नेषि
गोभिः। सः सूरिभिर्मघवन्त्सः स्वस्त्या। सं ब्रह्मणा देवकृतं
यदस्ति॥१२॥

सं देवानां सुमत्या यज्ञियानाम्। आराच्छत्रुमप
बाधस्व दूरम्। उग्रो यः शम्बः पुरुहूत तेन। अस्मे
धेहि यवमद्गोमदिन्द्र। कृधीधियं जरित्रे वाजरत्नाम्। आ
वेधसः स हि शुचिः। बृहस्पतिः प्रथमञ्जयमानः। महो
ज्योतिषः परमे व्योमन्। सप्तास्यस्तुविजातो रवेण। वि
सप्तरश्मिरधमत्तमांसि॥१३॥

बृहस्पतिः समजयद्वसूनि। महो ब्रजान्गोमतो देव एषः।
 अपः सिषासन्त्सुवरप्रतीतः। बृहस्पतिरुहन्त्यमित्रमकैः।
 बृहस्पते पर्येवा पित्रे। आ नो दिवः पार्वीरवी। इमा
 जुह्वाना यस्ते स्तनः। सरस्वत्यभि नो नेषि। इयं
 शुष्मेभिर्बिसखा इवारुजत्। सानुं गिरीणान्तविषेभिरूर्मिभिः।
 पारावदघ्नीमवसे सुवृत्तिभिः। सरस्वतीमा विवासेम
 धीतिभिः॥१४॥

देवयानैर्देवाः सुपूतं यजत्र हस्तमस्ति तमाङ्गस्यूर्मिभिर्द्वे च॥—————[२]

सोमो धेनुं सोमो अर्वन्तमाशुम्। सोमो वीरं कर्मण्यं
 ददातु। सादन्यं विदथ्यं सभेयम्। पितुः श्रवणं यो
 ददाशदस्मै। अषाढं युत्सु त्वं सोमं क्रतुभिः। या
 ते धामानि हविषा यजन्ति। त्वमिमा ओषधीः सोमं
 विश्वाः। त्वमपो अंजनयस्त्वङ्गाः। त्वमातंतन्योर्वन्तरिक्षम्।
 त्वञ्ज्योतिषा वि तमो ववर्थ॥१५॥

या ते धामानि दिवि या पृथिव्याम्। या पर्वतेष्वोषधीष्वप्सु।
 तेभिर्नो विश्वैः सुमना अहेडन्। राजन्त्सोमं प्रति हव्या
 गृभाय। विष्णोर्नुकन्तदस्य प्रियम्। प्र तद्विष्णुः। पुरो मात्रया
 तनुवा वृधान। न ते महित्वमन्वश्नुवन्ति। उभे ते विद्म
 रजसी पृथिव्या विष्णो देव त्वम्। पुरमस्य वित्से॥१६॥

विचक्रमे त्रिर्देवः। आ ते महो यो जात एवा अभि

गोत्राणि। आभिः स्पृधो मिथतीररिषण्यन्। अमित्रस्य
व्यथया मन्युमिन्द्र। आभिर्विश्वा अभियुजो विषूचीः।
आर्याय विशोवतारीर्दासीः। अयः शृण्वे अध जयन्नुत
घ्नन्। अयमुत प्र कृणुते युधा गाः। यदा सत्यं कृणुते
मन्युमिन्द्रः॥१७॥

विश्वेन्दुं भयत एजदस्मात्। अनु स्वधामक्षरन्नापो अस्य।
अवर्धत मध्य आ नाव्यानाम्। सध्रीचीनेन मनसा तमिन्द्र
ओजिष्ठेन। हन्मनाहन्नभिघ्नन्। मरुत्वेन्तं वृषभं वावृधानम्।
अकवारिं दिव्यः शासमिन्द्रम्। विश्वासाहमवसे नूतनाय।
उग्रः सहोदामिह तः हुवेमा जनिष्ठा उग्रः सहसे
तुराय॥१८॥

मन्द्र ओजिष्ठो बहुलाभिमानः। अवर्धन्निन्द्रं मरुतंश्चिदत्र।
माता यद्वीरन्दधनद्धनिष्ठा। कस्यावो मरुतः स्वधाऽऽसीत्।
यन्मामेकः समधत्ताहिहत्ये। अहः ह्युग्रस्तविषस्तुविष्मान्।
विश्वस्य शत्रोरनमं वधस्त्रैः। वृत्रस्य त्वा श्वसथा दीषमाणाः।
विश्वे देवा अजहुर्ये सखायः। मरुद्भिरिन्द्र सख्यन्तै
अस्तु॥१९॥

अथेमा विश्वाः पृतना जयासि। वर्धो वृत्रं मरुत इन्द्रियेण।
स्वेन भामेन तविषो बभूवान्। अहमेता मनवे विश्वश्चन्द्राः।
सुगा अपश्चकर वज्रबाहुः। स यो वृषा वृष्णिषेभिः समोकाः।
महो दिवः पृथिव्याश्च सम्राट्। सतीनसत्वा हव्यो भरेषु।

म॒रु॒त्वां॑ नो भव॒त्विन्द्र॑ ऊ॒ती। इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑तरद्वृ॒त्रतूर्यै॑॥२०॥

अ॒ना॒धृ॒ष्यो म॒घवा॒ शूर॒ इन्द्रः॑। अ॒न्वे॒नं॒ वि॒शो अ॒मद॑न्त
पू॒र्वीः। अ॒य॒५ रा॒जा ज॒ग॒तश्च॑र॒षणी॑नाम्। स ए॒व वी॒रः
स उ॑ वी॒र्या॑वान्। स ए॒करा॒जो ज॒ग॒तः प॒र॒स्पाः। य॒दा
वृ॒त्रम॑त॒र॒च्छूर॒ इन्द्रः॑। अथा॑भवद्द॒मिता॑भि॒क्र॒तूना॑म्। इन्द्रो॑ य॒ज्ञं
व॒र्धय॑न्वि॒श्ववे॑दाः। पु॒रोडा॑शस्य जुष॒ता॒५ ह॒विर्नः॑। वृ॒त्रन्ती॒र्त्वा
दा॑न॒वं वज्र॑बाहुः॥२१॥

दि॒शोऽदृ॒५ ह॒द्दृ॒५ हि॒ता दृ॒५ ह॒णेन॑। इ॒मं य॒ज्ञं व॒र्धय॑न्वि॒श्ववे॑दाः।
पु॒रोडा॑शं प्र॒ति गृ॒भ्णा॒त्विन्द्रः॑। य॒दा वृ॒त्रम॑त॒र॒च्छूर॒ इन्द्रः॑।
अथै॑करा॒जो अ॑भव॒ज्जनाना॑म्। इन्द्रो॑ दे॒वाञ्छ॑म्ब॒रह॑त्य
आ॒वत्। इन्द्रो॑ दे॒वाना॑म॒भवत्पु॒रो॒गाः। इन्द्रो॑ य॒ज्ञे ह॒विषा॑
वावृ॒धा॒नः। वृ॒त्रतू॒र्नो अ॑भ॒य॒५ श॒र्म य॒५ सत्। यः स॒प्त सि॒न्धु॒५
रद॑धात्पृथि॒व्याम्। यः स॒प्त लो॒कान॑कृ॒णो॒द्दि॒शश्च॑। इन्द्रो॑
ह॒विष्मा॒न्त॒स॒ग॒णो म॒रुद्भिः॑। वृ॒त्रतू॒र्नो य॒ज्ञमि॒होप॑ यासत्॥२२॥

व॒व॒र्थं वि॒त्स इन्द्र॑स्तुरा॒यास्तु॑ वृ॒त्रतूर्यै॑ वज्र॑बाहुः पृथि॒व्यान्नी॒णिं च॥ [३]

इन्द्र॑स्तर॒स्वान॑भि॒माति॒हो॒ग्रः। हि॒र॒ण्यवा॑शीरि॒षिरः॑ सु॒व॒र॒षाः।
तस्य॑ व॒य॒५ सु॒म॒तौ य॒ज्ञिय॑स्य। अपि॑ भ॒द्रे सौ॒म॒न॒से स्या॑म।
हि॒र॒ण्यव॑र्णो अ॒भय॑ कृ॒णोतु॑। अ॒भि॒मा॒ति॒हेन्द्रः॑ पृ॒त॒ना॒सु जि॒ष्णुः।
स नः॑ श॒र्म त्रि॒व॒रूथं॑ वि य॒५ सत्। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑
नः। इन्द्र॑ः स्तु॒हि व॒ज्रि॒ण॒५ स्तोम॑पृ॒ष्ठम्। पु॒रोडा॑शस्य जुष॒ता॒५

ह॒विर्नः॑ ॥ २३ ॥

ह॒त्वाभि॑मा॒तीः पृ॒त॒नाः स॒ह॒स्वान् । अ॒थाभ॑यं कृ॒णु॒हि
वि॒श्वतो॑ नः । स्तु॒हि शूरं॑ व॒ज्रिण॑मप्र॒तीत्त॑म् । अ॒भि॒मा॒ति॒ह॒नं
पु॒रु॒हू॒तमि॑न्द्रम् । य एक॑ इच्छ॒तप॑ति॒र्जनै॑षु । तस्मा॑ इन्द्रा॒य
ह॒विरा जु॑होत । इन्द्रो॑ दे॒वाना॑मधि॒पाः पु॒रोहि॑तः । दि॒शां
प॒तिर॑भवद्वा॒जिनी॑वान् । अ॒भि॒मा॒ति॒हा त॑वि॒षस्तु॑विष्मान् ।
अ॒स्मभ्यं॑ चि॒त्रं वृ॑ष॒णं र॒यिन्दा॑त् ॥ २४ ॥

य इ॒मे द्यावा॑पृथि॒वी म॑हि॒त्वा । ब॒ले॒नादृ॑ह॒दभि॑मा॒ति॒हेन्द्रः॑ ।
स नो॑ ह॒विः प्र॑ति॒ गृ॒भ्णातु॑ रा॒तये॑ । दे॒वानां॑ दे॒वो नि॑धि॒पा
नो॑ अ॒व्यात् । अ॒न॒व॒स्ते रथं॑ वृ॒ष्णे य॑त्ते । इन्द्र॑स्य॒ नु
वी॒र्या॑ण्यह॒न्नहि॑म् । इन्द्रो॑ या॒तोऽव॑सितस्य॒ राजा॑ । श॒मस्य॑ च
शृ॒ङ्गि॒णो व॑ज्र॒बाहुः॑ । से॒दु राजा॑ क्षेति च॒र्षणी॑नाम् । अ॒रा॒न्न
ने॒मिः परि॑ ता ब॒भूव॑ ॥ २५ ॥

अ॒भि सि॑ध्मो अ॒जिगा॑दस्य॒ शत्रू॑न् । वि॒ति॒ग्मेन॑ वृ॒षभे॑णा
पु॒रो॒भेत् । सं व॑ज्रे॒णासृ॑जद्वृ॒त्रमि॑न्द्रः । प्र॒ स्वां म॒तिम॑तिर॒च्छाश॑दानः ।
वि॒ष्णु दे॒वं व॑रु॒णमू॒तये॑ भ॒गम् । मे॒द॒सा दे॒वा व॒पया॑ यजध्वम् ।
ता नो॑ य॒ज्ञमा॑ग॒तं वि॒श्वधे॑ना । प्र॒जाव॑दस्मे द्रवि॒णेह॑ ध॒त्तम् ।
मे॒द॒सा दे॒वा व॒पया॑ यजध्वम् । वि॒ष्णु च॑ दे॒वं व॑रु॒णं च॑
रा॒तिम् ॥ २६ ॥

ता नो॑ अ॒मी॒वा अ॒प॒ बा॒ध॒मा॒नौ । इ॒मं य॒ज्ञं जु॑ष॒माणा॒वुपे॑तम् ।

विष्णूवरुणा युवमध्वराय नः। वि॒शे जना॑य॒ महि॑ शर्म॒
यच्छ॑तम्। दी॒र्घप्र॑यञ्चू ह॒विषा॑ वृ॒धाना॑। ज्योति॑षा-
ऽरा॑तीर्द॒हत॑न्तमा॑सि। ययो॒रोज॑सा स्क॒भि॒ता रजा॑सि।
वी॒र्येभि॑र्वी॒रता॑मा॒ शवि॑ष्ठा। याऽप॒त्ये ते॒ अप्र॑तीत्ता॒ सहो॑भिः।
विष्णू॑ अ॒गन्व॑रुणा॒ पूर्व॑हूतौ॥२७॥

विष्णूवरुणावभिशस्तिपावा॑म्। दे॒वा य॑जन्त ह॒विषा॑ घृ॒तेन॑।
अपा॑मी॒वा॒ सेध॑त॒ र॒क्षस॑श्च। अथा॑धत्तं॒ यज॑मानाय॒ शं
योः। अ॒होमु॑चा॒ वृष॑भा सु॒प्रतू॑र्ती। दे॒वानां॑ दे॒वता॑मा॒ शचि॑ष्ठा।
विष्णूवरुणा॒ प्रति॑र्ह्यतन्नः। इ॒दन्न॑रा॒ प्रय॑तमू॒तये॑ ह॒विः। म॒ही नु
द्यावा॑पृथि॒वी इ॒ह ज्ये॑ष्ठे। रु॒चा भ॑वता॒ शुच॑यद्वि॒रक्तेः॥२८॥

यत्सीं॑ वरि॑ष्ठे बृ॒हती॑ वि॒मिन्वन्। नृ॒वद्भ्यो॒क्षा प॑प्र॒थाने॑भि॒रेवैः॑।
प्रपूर्व॑जे पि॒तरा॒ नव्य॑सीभिः। गो॒भिः कृ॑णुध्व॒सद॑ने ऋ॒तस्य॑।
आ नो॑ द्यावापृथि॒वी दैव्ये॑न। जने॑न या॒तं महि॑ वां व॒रूथ॑म्।
स इ॒त्स्वपा॑ भुव॑नेष्वा॒स। य इ॒मे द्यावा॑पृथि॒वी ज॒जान॑। उ॒र्वी
ग॒भीरे॑ रज॑सी सु॒मेके॑। अ॒व॒शे धी॒रः श॒च्या स॑मैरत्॥२९॥

भूरि॒न्द्वे अच॑रन्ती॒ चर॑न्तम्। प॒द्वन्त॒ङ्गर्भ॑म॒पदी॑दधाते। नित्यं॒ न
सूनुं॑ पि॒त्रोरु॒पस्थे॑। तं पि॑पृत॒रोद॑सी स॒त्यवा॑चम्। इ॒दं
द्यावा॑पृथि॒वी स॒त्यम॑स्तु। पि॒त॒र्मा॒तर्य॑दि॒होप॑ ब्रुवे वा॑म्। भू॒तं
दे॒वाना॑मव॒मे अवो॑भिः। वि॒द्यामे॑षं वृ॒जनं॑ जी॒रदा॑नुम्। उ॒र्वी
पृ॒थ्वी ब॑हु॒ले दू॒रे अ॑न्ते। उप॑ ब्रुवे॒ नम॑सा॒ यज्ञे॑ अ॒स्मिन्।

दधाते॒ ये सु॒भगे॑ सु॒प्रतू॑र्ती। द्यावा॒ रक्ष॑तं पृथि॒वी नो॒ अ॒भ्वा॑त्।
या जा॒ता ओष॑धयोऽति॒ विश्वाः॑ परि॒ष्ठाः। या ओष॑धयः
सोम॑राजीरश्वाव॒ती॒ सौम॑व॒तीम्। ओष॑धीरिति॒ मातरो॑ऽन्या
वो अ॒न्याम॑वतु॥ ३०॥

हविर्नो दाद्वभूव रातिं पूर्वहूतावर्कैरैरदस्मिन् च ॥ [४]

शुचि॒त्रु स्तोम॑ः॒ श्र॒थद्व॑त्रम्। उ॒भा वा॑मिन्द्रा॒ग्नी प्र च॑र्ष॒णिभ्यः॑।
आ वृ॒त्रह॑णा गी॒र्भिर्वि॑प्रः। ब्रह्म॑णस्पते॒ त्वम॑स्य य॒न्ता। सू॒क्तस्य॑
बोधि॒ तन॑यं च जिन्वा। विश्व॑न्तद्भ॒द्रं यद॑वन्ति॒ देवाः। बृ॒हद्व॑देम
वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑। स ई॒ स॒त्येभिः॑ स॒खिभिः॑ शुचि॒द्धिः। गो॒धा॒यसं॑
विध॑न॒सैर॑तर्दत्। ब्रह्म॑णस्पति॒र्वृष॑भिर्व॒राहैः॑॥ ३१॥

घ॒र्मस्वे॑देभिर्द्रवि॑णं॒ व्या॑नट्। ब्रह्म॑णस्पते॒रभव॑द्यथाव॒शम्।
स॒त्यो म॒न्युर्म॑हि॒ कर्मा॑ करिष्य॒तः। यो गा॑ उ॒दाज॑त्स दि॒वे
वि चा॑भजत्। म॒हीव॑ री॒तिः श॑व॒सा सर॑त्पृथ॒क्। इ॒न्धा॒नो
अ॒ग्निं व॑नवद्वनुष्य॒तः। कृ॒तब्र॑ह्मा शूशुव॒द्रात॑ह॒व्य इ॒त्। जा॒तेन॑
जा॒तम॑ति॒सृ॒त्र सृ॑सते। यं यं युजं॑ कृणुते ब्रह्म॑णस्पतिः।
ब्रह्म॑णस्पते सु॒यम॑स्य वि॒श्वहा॑॥ ३२॥

रा॒यः स्या॑म र॒थ्यो वि॑वस्वतः। वी॒रेषु॑ वी॒रा॒ उप॑पृ॒ङ्क्षि न॑स्त्वम्।
यदी॒शानो॑ ब्रह्म॑णा॒ वेषि॑ मे॒ हव॑म। स इ॒ज्जने॑न॒ स वि॑शा स
जन्म॑ना। स पु॒त्रैर्वाजं॑ भरते॒ धना॑ नृ॒भिः। दे॒वानां॑ यः पि॒तर॑मा
विवा॑सति। श्र॒द्धाम॑ना ह॒विषा॑ ब्रह्म॑णस्पतिम्। यास्ते॑ पू॒षन्ना॑वो

अ॒न्तः। शु॒क्रन्ते॑ अ॒न्यत्पू॑षेमा आशाः॑। प्रप॑थे प॒थाम॑जनिष्ट
पू॒षा॥ ३३॥

प्रप॑थे दि॒वः प्रप॑थे पृ॒थि॒व्याः। उ॒भे अ॒भि प्रि॒यत॑मे सु॒धस्थे॑।
आ च॒ परा॑ च चरति प्रजा॒नन्। पू॒षा सु॒बन्धु॑र्दिव आ
पृ॒थि॒व्याः। इ॒डस्पति॑र्म॒घवा॑ द॒स्मव॑र्चाः। तं दे॒वासो॑ अद॑दुः
सू॒र्यायै॑। कामे॑न कृत॒न्तव॑स॒ः स्व॒श्चम॑। अ॒जाऽश्वः॑ पशु॒पा
वाज॑बस्त्यः। धि॒यं जि॒न्वो वि॒श्वे भुव॑ने अर्पि॑तः। अष्ट्रा॑ पू॒षा
शि॒थिरा॑मु॒द्वरी॑वृजत्॥ ३४॥

स॒ञ्चक्षा॑णो भुव॑ना दे॒व ई॒यते। शु॒ची वो ह॒व्या म॑रुतः शु॒चीनाम्।
शुचि॑ः॒ हिनो॑म्यध्व॒रः शुचि॑भ्यः। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमृ॑तसाप॑ आयन्।
शुचि॑जन्मानः शुच॑यः पाव॒काः। प्र चि॒त्रम॑र्कं गृ॒णते॑ तुरा॒य।
मा॒रुता॑य॒ स्वत॑वसे भर॒ध्वम्। ये सहा॑ः॒सि सह॑सा॒ सह॑न्ते।
रेज॑न्ते अग्रे पृ॒थि॒वी म॒खेभ्यः॑। अ॒से॒ष्वा म॑रुतः खा॒दयो॑
वः॥ ३५॥

वक्षः॑ सुरु॒क्मा उप॑ शिश्रि॒याणाः॑। वि वि॒द्युतो॑ न वृ॒ष्टिभी॑
रुचा॒नाः। अनु॑ स्व॒धामा॑यु॒धैर्य॑च्छ॒मानाः॑। या वः॑ शर्म
शश॑मा॒नाय॒ सन्ति॑। त्रि॒धातू॑नि दा॒शुषे॑ यच्छ॒ताधि॑।
अ॒स्मभ्य॑न्तानि मरुतो॑ विय॑न्त। र॒यिं नो॑ धत्त वृषणः
सु॒वीर॑म्। इ॒मे तुरं॑ म॒रुतो॑ रामयन्ति। इ॒मे सहः॑ सह॑स॒ आ
न॑मन्ति। इ॒मे श॑स॒वनु॑ष्य॒तो नि पा॑न्ति॥ ३६॥

गुरुद्वेषो अरुरुषे दधन्ति। अरा इवेदचरमा अहेव। प्रप्र
जायन्ते अकंवा महोभिः। पृश्नेः पुत्रा उपमासो रभिष्ठाः।
स्वया मत्या मरुतः सं मिमिक्षुः। अनु ते दायि मह इन्द्रियाय।
सत्रा ते विश्वमनु वृत्रहत्यै। अनु क्षत्रमनु सहो यजत्र। इन्द्र
देवेभिरनु ते नृषह्यै। य इन्द्र शुष्मो मघवन्ते अस्ति॥३७॥

शिक्षा सखिभ्यः पुरुहूत नृभ्यः। त्वं हि दृढा मघवन्विचेताः।
अपावृधि परिवृतिं न राधः। इन्द्रो राजा जगतश्चरषणीनाम्।
अधिक्षमि विषुरूपं यदस्ति। ततो ददातु दाशुषे वसूनि।
चोदद्राध उपस्तुतश्चिदवाक्। तमुष्टुहि यो अभिभूत्योजाः।
वन्वन्नवातः पुरुहूत इन्द्रः। अषाढमुग्रं सहमानमाभिः॥३८॥

गीर्भिर्वर्ध वृषभं चरषणीनाम्। स्थूरस्य रायो बृहतो य ईशै।
तमुष्टुवाम विदथेष्विन्द्रम्। यो वायुना जयति गोमतीषु। प्र
धृष्णुया नयति वस्यो अच्छ। आ ते शुष्मो वृषभ एतु पश्चात्।
ओत्तरादधरागा पुरस्तात्। आ विश्वतो अभिसमैत्वर्वाङ्। इन्द्र
द्युम्नं सुवर्वद्धेह्यस्मे॥३९॥

वराहैर्विश्वहाऽजनिष्ट पृषोद्वरीवृजत्वाद्यौ वः पान्त्यस्त्याभिर्नवं च॥—————[५]

आ देवो यातु सविता सुरत्नः। अन्तरिक्षप्रा वहमानो
अश्वैः। हस्ते दधानो नर्या पुरूणि। निवेशयं च प्रसुवं
च भूम। अभीवृतं कृशनैर्विश्वरूपम्। हिरण्यशम्यं यजतो
बृहन्तम्। आस्थाद्रथं सविता चित्रमानुः। कृष्णा रजां

सि तविषीन्द्रधानः। सघा नो देवः सविता सवाय। आ
साविषद्वसुपतिर्वसूनि॥४०॥

विश्रयमाणो अमतिमुरूचीम्। मूर्तभोजनमधरासतेन।
विजनाञ्छ्वावाः शितिपादो अख्यन्। रथः हिरण्यप्रउगं
वहन्तः। शश्वद्विशः सवितुर्देव्यस्य। उपस्थे विश्वा भुवनानि
तस्थुः। वि सुपर्णो अन्तरिक्षाण्यख्यत्। गभीरवेपा असुरः
सुनीथः। कैदानीः सूर्यः कश्चिकेत। कतमान्द्याः रश्मिरस्या
ततान॥४१॥

भगन्धियं वाजयन्तः पुरन्धिम्। नराशः सो ग्रास्पतिर्नो
अव्यात्। आ ये वामस्य सङ्गथे रयीणाम्। प्रिया देवस्य
सवितुः स्याम। आ नो विश्वे अस्क्रागमन्तु देवाः। मित्रो
अर्यमा वरुणः सजोषाः। भुवन् यथा नो विश्वे वृधासः।
करन्त्सुषाहा विथुरं न शवः। शं नो देवा विश्वदेवा भवन्तु।
शः सरस्वती सह धीभिरस्तु॥४२॥

शमभिषाचः शमु रातिषाचः। शं नो दिव्याः पार्थिवाः
शं नो अप्याः। ये सवितुः सत्यसंवस्य विश्वे। मित्रस्य
व्रते वरुणस्य देवाः। ते सौभगं वीरवद्भोमदप्रः। दधातन्
द्रविणश्चित्रमस्मे। अग्ने याहि दूत्यं वारिषेण्यः। देवाः
अच्छा ब्रह्मकृता गुणेन। सरस्वतीं मरुतो अश्विनापः। यक्षि
देवान्नतृधेयाय विश्वान्॥४३॥

द्यौः पितः पृथिवि मातरधृक्। अग्ने भ्रातर्वसवो मृडता

नः। विश्वं आदित्या अदिते सृजोषाः। अस्मभ्य॑ शर्म
 बहुलं वि यन्त। विश्वे देवाः शृणुतेम॑ हव॑ मे। ये
 अन्तरिक्षे॑ य उप॒ द्यवि॒ ष्ट। ये अग्निजिह्वा॑ उ॒त वा॒ यजत्राः।
 आ॒सद्या॒स्मिन्ब॒र्हिषि॑ मादयध्वम्। आ वा॑ मित्रावरुणा
 ह॒व्यजु॑ष्टिम्। नम॑सा देवा॒वव॑साववृत्याम्॥४४॥

अ॒स्माकं॑ ब्रह्म॒ पृत॑नासु स॒ह्या अ॒स्माकम्। वृष्टि॑र्दिव्या सु॒पा॒रा।
 यु॒वं वस्त्रा॑णि पीव॒सा व॑साथे। यु॒वोरच्छि॑द्रा मन्त॑वो ह॒ सर्गाः।
 अवा॑तिरत॒मनृ॑तानि॒ विश्वा॑। ऋ॒तेन॑ मित्रावरुणा स॒चेथे। तत्सु
 वा॑ मित्रावरुणा म॒हित्वम्। ई॒र्मा त॒स्थुषी॑रह॒भिर्दु॑दुहे। विश्वाः
 पि॒न्वथ॒ स्वस॑रस्य॒ धेनाः॑। अनु॑ वा॒मेकः॑ प॒विरा व॑वर्ति॥४५॥

यद्व॑र्हि॒ष्ठत्रा॑ति विदे॑ सु॒दानू। अ॒च्छि॑द्र॒ शर्म॑ भु॒वंस्य
 गो॒पा। ततो॑ नो मित्रावरुणाववीष्टम्। सि॒षास॑न्तो
 जी॒(जि?)॒गिवा॑सः स्याम। आ नो मित्रावरुणा ह॒व्यदा॑तिम्।
 घृ॒तैर्गव्य॑तिमु॒क्षत॑मिडा॒भिः। प्र॒ति वा॒मत्र॒ वर॑मा जना॑य।
 पृ॒णीत॑मु॒द्रो दि॒व्यस्य॑ चारोः॑। प्र बा॒हवा॑ सि॒सृत॑जीवसे॑ नः।
 आ नो॑ गव्य॑तिमु॒क्षतं॑ घृ॒तेन॑॥४६॥

आ नो॑ जने॑ श्रवयतं यु॒वाना। श्रु॒तं मे॑ मित्रावरुणा ह॒वेमा॑। इ॒मा
 रु॒द्राय॑ स्थि॒रध॑न्वने गि॒रः। क्षि॒प्रेष॑वे दे॒वाय॑ स्व॒धाम्ने॑। अषा॑ढाय॒
 सह॑मानाय मी॒दुषे॑। ति॒ग्मायु॑धाय भर॒ता शृ॑णोत॑न। त्वाद॑त्तेभी
 रु॒द्र श॑न्त॑मेभिः। श॒त॑ हि॒मा अ॑शीय भेष॒जेभिः॑। व्य॑स्मद्वेषो

वित॒रं व्य॑हः। व्य॒मी॒वाऽश्वा॑तयस्वा॒ वि॒षू॒चीः॥४७॥

अ॒र्ह॒न्वि॒भ॒र्षि॒ मा न॑स्तो॒के। आ तै॑ पि॒त॒र्म॒रु॒ता॑ सु॒म्र॒मै॒तु। मा
नः॒ सूर्य॑स्य स॒न्द्द॒शो॑ यु॒यो॒थाः। अ॒भि नो॑ वी॒रो अ॒र्व॒ति क्ष॑मे॒ता।
प्र जा॑येमहि रु॒द्र प्र॒जाभिः॑। ए॒वा ब॑भ्रो वृष॒भ चे॑कि॒तान॑।
यथा॑ दे॒व न ह॑णी॒षे न ह॑सि। हा॒व॒न॒श्रू॒नो रु॒द्रे॒ह बो॑धि।
बृ॒ह॒द्व॒दे॒म वि॒दथे॑ सु॒वी॒राः। परि॑ णो रु॒द्रस्य॑ हे॒तिः स्तु॑हि श्रु॒तम्।
मी॒ढु॒ष्ट॒मा॒र्ह॒न्वि॒भ॒र्षि॒। त्वम॑ग्रे रु॒द्र आ वो॒ राजा॑नम्॥४८॥

वसूनि ततानास्तु विश्वान् ववृत्यां ववर्ति घृतेन विषूचीः श्रुतन्द्वे च॥ [६]

सूर्यो॑ दे॒वीमु॒षस॒॑ रोच॑मा॒नाम॒र्यः। न योषा॑म॒भ्ये॑ति प॒श्चात्।
यत्रा॒ नरो॑ दे॒व॒य॒न्तो॑ यु॒गानि॑। वि॒त॒न्व॒ते प्र॑ति॒ भ॒द्राय॑ भ॒द्रम्।
भ॒द्रा अ॒श्वा ह॑रि॒तः सूर्य॑स्य। चि॒त्रा ए॒द॒ग्वा अ॒नु॒मा॒द्या॑सः।
न॒म॒स्य॒न्तो दि॒व आ पृ॑ष्ठम॒स्थुः। परि॑ द्यावा॑पृथि॒वी य॑न्ति
स॒द्यः। तत्सूर्य॑स्य दे॒व॒त्व॒न्त॒न्महि॑त्वम्। म॒ध्या क॑र्तो॒र्वि॒त॒त॒॑ सञ्ज॑भार॥४९॥

य॒दे॒दयु॑क्त ह॒रि॒तः स॒ध॒स्था॑त्। आ॒द्रा॒त्री वा॑स॒स्त॒नु॒ते सि॒म॒स्मै।
तन्मि॒त्रस्य॑ वरु॒णस्या॑भि॒चक्षे॑। सूर्यो॑ रू॒पं कृ॑णु॒ते द्यो॒रु॒प॒स्थे।
अ॒न॒न्त॒म॒न्य॒द्रु॒श॑दस्य॒ पाजः॑। कृ॒ष्ण॒म॒न्य॒द्ध॒रि॒तः सं भ॑रन्ति।
अ॒द्या दे॒वा उ॒दि॒ता सूर्य॑स्य। नि॒र॑ह॒सः पि॒पृ॒ता॒न्नि॒र॑व॒द्यात्।
तन्नो॑ मि॒त्रो वरु॑णो मा॒म॒ह॒न्ता॑म्। अ॒दि॒तिः सि॒न्धुः पृथि॒वी उ॒त
द्यौः॥५०॥

दिवो रुक्म उरुचक्षा उदैति। दूरे अर्थस्तरणिभ्राजमानः।
 नूनञ्जनाः सूर्येण प्रसूताः। आयन्नर्थानि कृणवन्नपांसि। शं
 नो भव चक्षसा शं नो अह्ना। शं भानुना शं हिमा शं घृणेन।
 यथा शमस्मै शमसद्दुरोणे। तत्सूर्यं द्रविण्येहि चित्रम्। चित्रं
 देवानामुदगादनीकम्। चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः॥५१॥

आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्। सूर्य आत्मा जगत्तस्तुथुषश्च।
 त्वष्टा दधत्तन्नस्तुरीपम्। त्वष्टा वीरं पिशङ्गरूपः।
 दशमेन्त्वष्टुर्जनयन्त गर्भम्। अतन्द्रासो युवतयो बिभर्त्रम्।
 तिग्मानीकः स्वयंशसञ्जनेषु। विरोचमानं परिषीन्नयन्ति।
 आविष्टो वर्धते चारुरासु। जिह्मानामूर्ध्वस्वयंशा
 उपस्थे॥५२॥

उभे त्वष्टुर्बिभ्यतुर्जायमानात्। प्रतीचीं सिंहं प्रतिजोषयेते।
 मित्रो जनान्प्र स मित्र। अयं मित्रो नमस्यः सुशेवः। राजा
 सुक्षत्रो अंजनिष्ट वेधाः। तस्य वयं सुमतौ यज्ञियस्य। अपि
 भद्रे सौमनसे स्याम। अनमीवास इडया मदन्तः। मितज्मवो
 वरिमित्रा पृथिव्याः। आदित्यस्य व्रतमुपक्ष्यन्तः॥५३॥

वयं मित्रस्य सुमतौ स्याम। मित्रं न ईशं शिम्या गोषु
 गव्यवत्। स्वाधियो विदथे अप्सवर्जीजनन्। अरैजयतां
 रोदसी पाजसा गिरा। प्रति प्रियं यजतञ्जनुषामवः। महा
 आदित्यो नमसोपसद्यः। यातयञ्जनो गृणते सुशेवः। तस्मा
 एतत्पन्यतमाय जुष्टम्। अग्नौ मित्राय हविरा जुहोत। आ

वा॒५ रथो॒ रोद॑सी ब॒द्धधा॒नः॥५४॥

हि॒र॒ण्य॒यो वृष॑भि॒र्या॒त्वश्चैः॑। घृ॒तव॑र्त॒निः प॒विर्भी॑रु॒चा॒नः।
इ॒षाव्वाँ॒ढा नृ॒पति॑र्वा॒जिनी॑वान्। स प॑प्र॒थानो॒ अ॒भि प॑ञ्च भू॒मः।
त्रि॒व॒न्धुरो॒ मन॑साया॒तु यु॒क्तः। वि॒शो ये॒न ग॑च्छ॒थो दे॒व॒यन्तीः॑।
कु॒त्रा चि॒द्याम॑म॒श्विना॒ दधा॑ना। स्व॒श्वा य॒शसा॑ऽऽया॒तम॑र्वाक्।
द॒स्त्रा नि॒धिं म॑धु॒मन्तं॑ पि॒बाथः॑। वि वा॒५ रथो॒ व॒ध्वा
याद॑मानः॥५५॥

अन्ता॑ दि॒वो बा॑धते वर्त॒निभ्या॑म्। यु॒वोः श्रि॒यं परि॒ योषा॑वृणीत।
सू॒रो दु॒हिता॑ परि॒तक्मि॑यायाम्। यद्दे॒व॒यन्त॑मव॒थः श॒ची॑भिः।
परि॑घ्न॒५ सवा॑ मना॒वा व॑यो॒गाम्। यो ह॒स्यवा॑५ रथि॒राव॑स्तं
उ॒स्त्राः। रथो॒ युजा॑नः प॑रि॒याति॑ वर्तिः। तेन॑ नः शं यो॒रुष॑सो
व्यु॑ष्टौ। न्य॑श्विना वह॒तं य॒ज्ञे अ॒स्मिन्। यु॒वं भु॒ज्युम॑ववि॒द्ध५
समु॒द्रे॥५६॥

उ॒दूह॑थुर॒णसो॒ अ॒स्त्रि॒धानैः॑। प॒त॒त्रिभि॑र॒श्रमै॑र॒व्यथि॑भिः।
द॒५ सना॑भिर॒श्विना॒ पा॒रय॑न्ता। अ॒ग्नी॑षोमा॒ यो अ॒द्य वा॑म्।
इ॒दं वचः॑ स॒पर्य॑ति। तस्मै॑ ध॒त्त५ सु॒वीर्य॑म्। ग॒वां पोष॑ऽ
स्व॒श्वेय॑म्। यो अ॒ग्नी॑षोमा॒ ह॒विषा॑ स॒पर्या॑त्। दे॒व॒द्री॒चा मन॑सा
यो घृ॒तेन॑। तस्य॑ व्र॒त५ र॒क्षतं॑ पा॒तम॑५हंसः॥५७॥

वि॒शे जना॑य॒ महि॑ शर्म॒ यच्छ॑तम्। अ॒ग्नी॑षोमा॒ य
आहु॑तिम्। यो वा॒न्दाशा॑द्ध॒विष्कृ॑तिम्। स प्र॒जया॑ सु॒वीर्य॑म्।

विश्वमायुर्व्यञ्जवत्। अग्नीषोमा चेति तद्वीर्यं वाम्।
यदमुष्णीतमवसं पुणिङ्गोः। अवातिरतं प्रथयस्य शेषः।
अविन्दतं ज्योतिरेकं बहुभ्यः। अग्नीषोमाविमं सु
मेऽग्नीषोमा हविषः प्रस्थितस्य॥५८॥

जभार द्यौरग्रेरुपस्थं उपक्ष्यन्तो बद्धधानो वृध्वा यादमानः समुद्रेऽहंसः प्रस्थितस्य॥—[७]

अहमस्मि प्रथमजा ऋतस्य। पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य नाभिः।
यो मा ददाति स इदेव माऽऽवाः। अहमन्नमन्नमदन्तमग्नि।
पूर्वमग्रेरपि दहत्यन्नम्। यत्तौ हासाते अहमुत्तरेषु। व्यात्तमस्य
पशवः सुजम्भम्। पश्यन्ति धीराः प्रचरन्ति पाकाः।
जहाम्यन्यन्न जहाम्यन्यम्। अहमन्नं वशमिच्छरामि॥५९॥

समानमर्थं पर्येमि भुञ्जत्। को मामन्नं मनुष्यो दयेत। पराके
अन्नं निहितं लोक एतत्। विश्वेदेवैः पितृभिर्गुप्तमन्नम्।
यदद्यते लुप्यते यत्परोप्यते। शततमी सा तनूर्मे बभूव।
महान्तौ चरू सकृद्गुधेन पप्रौ। दिवं च पृथिवीं पृथिवीं च
साकम्। तत्सम्पिबन्तो न मिनन्ति वेधसः। नैतद्भूयो भवति
नो कनीयः॥६०॥

अन्नं प्राणमन्नमपानमाहुः। अन्नं मृत्युं तमु जीवातुमाहुः।
अन्नं ब्रह्माणो जरसं वदन्ति। अन्नमाहुः प्रजननं प्रजानाम्।
मोघमन्नं विन्दते अप्रचेताः। सत्यं ब्रवीमि वध इत्स तस्य।
नार्यमणं पुष्यति नो सखायम्। केवलाघो भवति केवलादी।

अ॒हं मे॒घः स्त॒नय॒न्वर्ष॑न्नस्मि। मा॒मद॑न्त्य॒हम॑ब्ध्य॒न्यान्॥६१॥

अ॒ह॑ꣳ स॒दमृ॑तो॒ भवामि॑। म॒दादि॑त्या अ॒धि॒ सर्व॑ तपन्ति।
दे॒वीं वाच॑म॒जनय॑न्त॒ यद्वा॑ग्वद॑न्ती। अ॒न॒न्ताम॑न्ता॒दधि॑ निर्मि॒तां
म॒हीम्। यस्यां॑ दे॒वा अ॑दधु॒र्भोज॑नानि। एका॑क्ष॒रां द्वि॑पदाꣳ
ष॒ददा॑ च। वाचं॑ दे॒वा उप॑ जीवन्ति॒ विश्वे॑। वाचं॑ दे॒वा उप॑
जीवन्ति॒ विश्वे॑। वाचं॑ गन्ध॒र्वाः प॒शवो॑ मनु॒ष्याः। वा॒चीमा॑ विश्वा
भुव॑नान्यर्पि॒ता॥६२॥

सा नो॑ ह॒वं जुष॑ता॒मिन्द्र॑पत्नी। वा॒ग॒क्षरं॑ प्रथ॒मजा॑ ऋ॒तस्य॑।
वेदा॑नां मा॒ताऽमृ॑तस्य॒ नाभिः॑। सा नो॑ जुषा॒णोप॑ य॒ज्ञमा॑गात्।
अव॑न्ती दे॒वी सु॒हवा॑ मे अस्तु। या॒मृष॑यो म॒न्त्रकृ॑तो
मनी॒षिणः॑। अ॒न्वैच्छं॑ दे॒वास्तप॑सा॒ श्रमे॑ण। ता॒न्दे॒वीं वाच॑ꣳ
ह॒विषा॑ यजामहे। सा नो॑ दधातु सु॒कृत॑स्य॒ लोके॑। च॒त्वारि॑
वाक्प॑रि॒मिता॑ प॒दानि॑॥६३॥

तानि॑ विदुर्ब्रा॒ह्मणा॑ ये म॒नी॒षिणः॑। गुहा॒ त्रीणि॑ निहि॒ता
नेङ्ग॑यन्ति। तुरी॒यं वा॒चो म॑नु॒ष्या वद॑न्ति। श्र॒द्धया॑ऽग्निः
समि॑ध्यते। श्र॒द्धया॑ विन्दते ह॒विः। श्र॒द्धां भग॑स्य मूर्ध॒नि।
वच॑सा वे॒दयाम॑सि। प्रि॒यꣳ श्र॑द्धे द॒दतः॑। प्रि॒यꣳ श्र॑द्धे
दिदा॑सतः। प्रि॒यं भो॒जेषु॑ यज्व॑सु॥६४॥

इ॒दं म॑ उ॒दितं॑ कृ॒धि। यथा॑ दे॒वा असु॑रेषु। श्र॒द्धामु॑ग्रेषु च॒क्रिरे॑।
ए॒वं भो॒जेषु॑ यज्व॑सु। अ॒स्माक॑मु॒दितं॑ कृ॒धि। श्र॒द्धां दे॒वा

यज॑मानाः। वा॒युगो॑पा॒ उपा॑सते। श्र॒द्धा॑ः हृ॒दय्य॑याऽऽकू॑त्या।
श्र॒द्धया॑ हूयते ह॒विः। श्र॒द्धां प्रा॑तर्ह॒वामहे॑॥६५॥

श्र॒द्धां म॒ध्यन्दि॑नं॒ परि॑। श्र॒द्धा॑ः सूर्य॑स्य नि॒मृचि॑। श्रद्धे
श्रद्धा॑पये॒ह मा॑। श्रद्धा॑ दे॒वानधि॑ वस्ते। श्रद्धा॑ विश्व॑मिदं
जग॑त्। श्रद्धां का॒र्मस्य॑ मा॒तरम्। ह॒विषा॑ वर्धयामसि। ब्रह्मं
जज्ञा॑नं प्रथ॑मं पु॒रस्ता॑त्। वि सी॑म॒तः सु॒रुचो॑ वे॒न आ॑वः। स
बु॒ध्रिया॑ उप॒ मा अ॑स्य वि॒ष्टाः॥६६॥

स॒तश्च॒ योनि॑मस॒तश्च॒ विवः॑। पि॒ता वि॒राजा॑मृष॒भो र॑यी॒णाम्।
अ॒न्तरि॑क्षं वि॒श्वरूप॑ आ॒विवेश॑। तम॒र्केर॒भ्यर्च॑न्ति व॒त्सम्। ब्रह्म॑
सन्तं ब्रह्म॑णा वर्धय॑न्तः। ब्रह्मं दे॒वान॑जनयत्। ब्रह्म॑ विश्व॑मिदं
जग॑त्। ब्रह्म॑णः क्ष॒त्रं निर्मि॑तम्। ब्रह्मं ब्राह्म॑ण आ॒त्मना॑।
अ॒न्तर॑स्मिन्नि॒मे लो॒काः॥६७॥

अ॒न्तर्वि॑श्वमिदं जग॑त्। ब्रह्मै॒व भू॒तानां॑ ज्येष्ठ॑म्। तेन॒ कोऽर्ह॑ति
स्पर्धि॑तुम्। ब्रह्म॑न्दे॒वास्त्रय॑स्त्रि॒ंशत्। ब्रह्म॑न्निन्द्रप्रजाप॒ती। ब्रह्म॑न्
हृ विश्वा॑ भू॒तानि॑। ना॒वीवा॒न्तः समा॑हि॒ता। च॒तस्र॑ आशाः
प्रच॑रन्त्व॒ग्रयः॑। इ॒मं नो॑ य॒ज्ञं न॑यतु प्रजा॒नन्। घृ॒तं पि॒न्वन्न॑जर॒ं
सु॒वीरम्॑॥६८॥

ब्रह्मं स॒मिद्ध॑व॒त्याहु॑तीनाम्। आ गा॒वो अ॒ग्नन्नु॑त भ॒द्रम॑क्रन्।
सीद॑न्तु गो॒ष्ठे र॒णय॑न्त्व॒स्मे। प्र॒जाव॑तीः पु॒रुरूपा॑ इ॒ह स्युः॑।
इन्द्रा॑य पू॒र्वीरु॑षसो दुहा॑नाः। इन्द्रो॑ यज्व॑ने पृ॒णते॑ च॒ शिक्ष॑ति।

उपेद्वदाति न स्वं मुषायति। भूयोभूयो रयिमिदस्य वर्धयन्।
अभिन्ने खिले नि दधाति देवयुम्। न ता नशन्ति न ता
अर्वा॥६९॥

गावो भगो गाव इन्द्रो मे अच्छात्। गावः सोमस्य प्रथमस्य
भक्षः। इमा या गावः सजनास इन्द्रः। इच्छामीद्धृदा मनसा
चिदिन्द्रम्। यूयं गावो मेदयथा कृशश्चित्। अश्लीलश्चित्कृणुथा
सुप्रतीकम्। भद्रं गृहं कृणुथ भद्रवाचः। बृहद्वो वयं उच्यते
सभासु। प्रजावतीः स्यूवसः५ रिशन्तीः। शुद्धा अपः सुप्रपाणे
पिबन्तीः। मा वः स्तेन ईशत् माऽघशः५सः। परि वो हेती
रुद्रस्य वृश्यात्। उपेदमुपपर्वनम्। आसु गोषूपपृच्यताम्।
उपर्षभस्य रेतसि। उपेन्द्र तव वीर्ये॥७०॥

चरामि कर्नयोऽन्यानर्पिता पदानि यज्वंसु हवामहे विष्ठा लोकाः सुवीरमर्वा पिबन्तीः षट्॥[८]

ता सूर्याचन्द्रमसां विश्वभृत्तमा मुहत्। तेजो वसुमद्राजतो
दिवि। सामात्माना चरतः सामचारिणा। ययोर्व्रतं न ममे जातुं
देवयोः। उभावन्तौ परि यात् अम्या। दिवो न रश्मीः५स्तनुतो
व्यर्णवे। उभा भुवन्ती भुवना कविक्रतू। सूर्या न चन्द्रा
चरतो हुतामती। पती द्युमद्विश्वविदा उभा दिवः। सूर्या उभा
चन्द्रमसा विचक्षणा॥७१॥

विश्ववारा वरिवोभा वरेण्या। ता नोऽवतं मतिमन्ता महिब्रता।
विश्ववपरी प्रतरणा तरन्ता। सुवर्विदा दृशये भूरिरश्मी।

सूर्या॑ हि च॒न्द्रा वसु॑ त्वेष॒दर्श॑ता। म॒न॒स्वि॒नो॒भानु॑चर॒तो॒नु
स॒न्दि॒वम्। अ॒स्य श्रवो॑ न॒द्यः स॒प्त बि॑भ्रति। द्यावा॑ क्षामा॑ पृथि॒वी
दर्श॑तं वपुः॑। अ॒स्मे सूर्या॑च॒न्द्रम॑सा॒ऽभि॒चक्षे॑। श्रद्धे॑कमिन्द्र
चरतो विचर्तु॑रम्॥७२॥

पूर्वा॑परं चरतो मा॒ययै॑तौ। शिशू॑ क्रीड॑न्तौ परि॑ यातो अध्व॒रम्।
विश्वा॑न्य॒न्यो भुव॑ना॒ऽभि च॑ष्टे। ऋ॒तून॒न्यो वि॒दध॑ञ्जायते पुनः॑।
हिर॑ण्यवर्णाः शुच॑यः पाव॒का यासा॑ऽ॒ राजा॑। यासा॑ दे॒वाः
शि॒वेन॑ मा चक्षु॑षा पश्यत। आपो॑ भ॒द्रा आदि॑त्पश्यामि।
नास॑दासी॒न्नो सदा॑सीत्त॒दानी॑म्। नासी॒द्रजो॑ नो व्यो॒मा प॒रो
यत्। किमा॑वरीवः॒ कुह॑ कस्य॒ शर्म॑न्॥७३॥

अ॒म्भः किमा॑सी॒द्रह॑नं गभी॒रम्। न मृ॒त्युर॒मृतं॑ तर्हि॒ ना
रात्रि॑या अहं॑ आसीत्प्र॒केतः॑। आनी॑दवा॒तऽस्व॒धया॑ तदे॒कम्।
तस्मा॑द्धा॒न्यं न प॒रः किञ्च॒नास॑। तम॑ आसी॒त्तम॑सा गू॒ढम॑ग्रे
प्र॒केत॑म्। स॒लिल॑ऽ॒ सर्व॑मा इ॒दम्। तुच्छे॑ना॒भ्वपि॑हितं
यदा॑सीत्। तम॑स॒स्तन्म॑हि॒ना जा॑य॒तैक॑म्। का॒म॒स्तद॑ग्रे
सम॑वर्त॒ताधि॑॥७४॥

मन॑सो॒ रेतः॑ प्रथ॒मं यदा॑सीत्। स॒तो ब॒न्धुम॑संति॒ निर॑विन्दन्।
हृदि॑ प्र॒ती॒ष्या क॒वयो॑ मनी॒षा। ति॒रश्ची॑नो॒ वित॑तो
र॒श्मिरे॑षाम्। अ॒धः स्वि॑दा॒सी(३)दु॑परि॒ स्विदा॑सी(३)त्।
रे॒तो॒धा आ॑सन्महि॒मान॑ आसन्। स्व॒धा अ॒वस्ता॑त्प्रय॒तिः

परस्तात्। को अद्धा वेदं क इह प्र वोचत्। कुत आजाता
कुत इयं विसृष्टिः। अर्वाग्देवा अस्य विसर्जनाय॥७५॥

अथा को वेदं यत आबभूव। इयं विसृष्टिर्यत आबभूव।
यदि वा दधे यदि वा न। यो अस्याध्यक्षः परमे व्योमन्।
सो अङ्ग वेदं यदि वा न वेद। किं स्वित्स्विद्वनङ्ग उ स वृक्ष
आसीत्। यतो द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः। मनीषिणो मनसा
पृच्छतेदुतत्। यदध्यतिष्ठद्भुवनानि धारयन्। ब्रह्म वनं ब्रह्म स
वृक्ष आसीत्॥७६॥

यतो द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः। मनीषिणो मनसा विब्रवीमि वः।
ब्रह्माध्यतिष्ठद्भुवनानि धारयन्। प्रातरग्निं प्रातरिन्द्रं हवामहे।
प्रातर्मित्रावरुणा प्रातरश्विना। प्रातर्भगं पूषणं ब्रह्मणस्पतिम्।
प्रातः सोममुत रुद्रं हुवेम। प्रातर्जितं भगमुग्रं हुवेम। वयं
पुत्रमदितेर्यो विधर्ता। आध्रश्चिद्यं मन्यमानस्तुरश्चित्॥७७॥

राजा चिद्यं भगं भक्षीत्याह। भग प्रणेतर्भग सत्यराधः। भगेमां
धियमुदव ददन्नः। भग प्र णो जनय गोभिरश्वैः। भग प्र
नृभिर्नृवन्तः स्याम। उतेदानीं भगवन्तः स्याम। उत प्रपित्व
उत मध्ये अह्नाम्। उतोदिता मघवन्त्सूर्यस्य। वयं देवानां
सुमतौ स्याम। भग एव भगवां अस्तु देवाः॥७८॥

तेन वयं भगवन्तः स्याम। तं त्वां भग सर्वं इज्जोहवीमि। स
नो भग पुर एता भवेह। समध्वरायोषसो नमन्त। दधिक्रावैव

शुचये पदाय। अर्वाचीनं वसुविदं भगं नः। रथमिवाश्वा
वाजिन आवहन्तु। अश्वावतीर्गोमतीर्न उषासः। वीरवतीः
सदमुच्छन्तु भद्राः। घृतं दुहाना विश्वतः प्रपीनाः। यूयं पात
स्वस्तिभिः सदा नः॥७९॥

विचक्षणा विचर्तुरः शर्मन्निधिं विसर्जनाय ब्रह्म वनं ब्रह्म स वृक्ष आसीत्तुरश्चिदेवाः प्रपीना
एकं च॥—[९] पीवोन्नान्ते शुक्रासः सोमो धेनुमिन्द्रस्तरस्वाञ्छुचिमा देवो यातु सूर्यो
देवीमहमस्मि ता सूर्याचन्द्रमसा नव॥९॥

पीवोन्नान्ते त्वं पारयानाधृष्यः शुचिन्नु विश्रयमाणो दिवो रुक्मोऽन्नं प्राणमन्नन्ता सूर्याचन्द्रमसा
नवसप्ततिः॥७९॥

पीवोन्नाय्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके

अष्टमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टकम् ३ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अ॒ग्निर्नः॑ पा॒तु कृ॒त्तिकाः॑। नक्ष॑त्रं दे॒वमिन्द्रि॑यम्। इ॒दमा॑सां
विच॑क्ष॒णम्। ह॒विरा॒सं जु॑होत॒न। यस्य॑ भा॒न्ति र॒श्मयो॑ यस्य
के॒तवः॑। यस्ये॒मा वि॒श्वा भुव॑नानि॒ सर्वा॑। स कृ॒त्तिका॑भिर्भु॒भि
सं॒वसा॑नः। अ॒ग्निर्नो॑ दे॒वः सु॒विते॑ द॒धातु॑। प्र॒जाप॑ते रोहि॒णी
वे॒तु पत्नी॑। वि॒श्वरू॑पा बृ॒हती चि॒त्रभा॑नुः॥१॥

सा नो॑ य॒ज्ञस्य॑ सु॒विते॑ द॒धातु॑। यथा॑ जीवे॒म श॒रदः॑ सर्वा॑राः।
रोहि॑णी दे॒व्युद॑गात्पु॒रस्ता॑त्। वि॒श्वा रू॒पाणि॑ प्रति॒मोद॑माना।
प्र॒जाप॑तिः॒ ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्ती। प्रि॒या दे॒वाना॑मुप॑यातु य॒ज्ञम्।
सोमो॑ राजा॑ मृ॒गशी॑र्षेण॒ आग॑न्। शि॒वं नक्ष॑त्रं प्रि॒यम॑स्य॒ धाम॑।
आ॒प्याय॑मानो बहु॒धा जने॑षु। रे॒तः प्र॒जां यज॑माने द॒धातु॑॥२॥

यत्ते॑ नक्ष॑त्रं मृ॒गशी॑र्षमस्ति। प्रि॒यः रा॑जन्प्रि॒यत॑मं प्रि॒याणा॑म्।
तस्मै॑ ते सोम॒ ह॒विषा॑ वि॒धेम॑। शन्न॑ एधि॒ द्विप॑दे श॒ञ्चतु॑ष्पदे।
आ॒र्द्रया॑ रु॒द्रः प्रथ॑मान॒ एति॑। श्रेष्ठो॑ दे॒वानां॑ पति॑र॒घ्नियाना॑म्।
नक्ष॑त्रमस्य॒ ह॒विषा॑ वि॒धेम॑। मा नः॑ प्र॒जाः री॑रिष॒न्मोत॑
वी॒रान्। हे॒ती रु॒द्रस्य॑ परि॑ णो वृणक्तु। आ॒र्द्रा नक्ष॑त्रं जुष॒ताः
ह॒विर्नः॑॥३॥

प्रमुञ्चमानौ दुरितानि विश्वा। अपाघशंसन्नुदतामरातिम्।
 पुनर्नो देव्यदितिः स्पृणोतु। पुनर्वसू नः पुनरेतां यज्ञम्। पुनर्नो
 देवा अभियन्तु सर्वे। पुनः पुनर्वो हविषा यजामः। एवा
 न देव्यदितिरनर्वा। विश्वस्य भर्त्री जगतः प्रतिष्ठा। पुनर्वसू
 हविषा वर्धयन्ती। प्रियं देवानामप्येतु पाथः॥४॥

बृहस्पतिः प्रथमं जायमानः। तिष्यं नक्षत्रमभिसम्बभूव। श्रेष्ठो
 देवानां पृतनासु जिष्णुः। दिशोऽनु सर्वा अभयं नो अस्तु।
 तिष्यः पुरस्तादुत मध्यतो नः। बृहस्पतिर्नः परि पातु पश्चात्।
 बाधेतान्द्वेषो अभयं कृणुताम्। सुवीर्यस्य पतयः स्याम। इदं
 सर्पेभ्यो हविरस्तु जुष्टम्। आश्रेषा येषामनुयन्ति चेतः॥५॥

ये अन्तरिक्षं पृथिवीङ्क्षियन्ति। ते नः सर्पासो हवमागमिष्ठाः।
 ये रौचने सूर्यस्यापि सर्पाः। ये दिवं देवीमनु सञ्चरन्ति।
 येषामाश्रेषा अनुयन्ति कामम्। तेभ्यः सर्पेभ्यो मधुमञ्जुहोमि।
 उपहृताः पितरो ये मघासु। मनोजवसः सुकृतः सुकृत्याः। ते
 नो नक्षत्रे हवमागमिष्ठाः। स्वधाभिर्यज्ञं प्रयतं जुषन्ताम्॥६॥

ये अग्निदग्धा येऽनग्निदग्धाः। येऽमुं लोकं पितरः क्षियन्ति।
 याश्च विद्म या उ च न प्रविद्म। मघासु यज्ञं सुकृतं
 जुषन्ताम्। गवां पतिः फल्गुनीनामसि त्वम्। तदर्यमन्वरुण
 मित्र चारु। तन्त्वा वयं सनितारं सनीनाम्। जीवा
 जीवन्तमुप संविशेम। येनेमा विश्वा भुवनानि सञ्जिता। यस्य

दे॒वा अ॒नु सं॒ यन्ति॒ चेतः॑॥७॥

अ॒र्य॒मा रा॒जाऽज॒र॒स्तुवि॑ष्मान्। फ॒ल्गु॒नीना॑मृष॒भो रो॑रवीति।
श्रेष्ठो॑ दे॒वानां॑ भ॒गवो॑ भ॒गासि॑। तत्त्वा॑ वि॒दुः फ॒ल्गु॒नीस्त॑स्य
वि॒त्तात्। अ॒स्मभ्यं॑ क्ष॒त्रम॒जर॑ꣳ सु॒वीर्य॑म्। गोम॒दश्व॑व॒दुप॒
सन्नु॑देह। भ॒गो ह दा॒ता भ॒ग इ॒त्प्रदा॒ता। भ॒गो दे॒वीः
फ॒ल्गु॒नीरा वि॑वेश। भ॒गस्ये॑त्तं प्र॒स॒वं ग॑मेम। यत्र॑ दे॒वैः
सं॒ध॒मादं॑ म॒देम॑॥८॥

आया॑तु दे॒वः सं॒वि॒तोप॑यातु। हि॒र॒ण्यये॑न सु॒वृता॒ रथे॑न। वह॒न्
ह॒स्तꣳ सु॒भगं॑ वि॒द्वना॑प॒सम्। प्र॒यच्छ॑न्तं प॒पु॒रिं पु॒ण्य॑मच्छं।
ह॒स्तः प्र॒यच्छ॑त्व॒मृतं॑ व॒सीयः॑। दक्षि॑णेन॒ प्रति॑गृ॒णीम॑ ए॒नत्।
दा॒ता॒र॒म॒द्य सं॒वि॒ता वि॑देय। यो नो॒ ह॒स्ताय॑ प्र॒सु॒वाति॑
य॒ज्ञम्। त्वष्टा॑ नक्ष॒त्रम॒भ्येति॑ चि॒त्राम्। सु॒भꣳ सं॒सं यु॒वति॑ꣳ
रोच॑मानाम्॥९॥

नि॒वेश॑यन्न॒मृता॒न्म॒र्त्याꣳश्च॑। रू॒पाणि॑ पि॒ꣳश॒न्भु॒व॒नानि॑ वि॒श्वा।
तन्न॒स्त्वष्टा॑ तदु॑ चि॒त्रा वि॒च॑ष्टाम्। तन्नक्ष॑त्रं भूरि॒दा अ॑स्तु
म॒ह्यम्। तन्नः॑ प्र॒जां वी॒र॒वती॑ꣳ स॒नोतु॑। गोभि॑र्नो॒ अश्वेः॑
स॒म॒न॒क्तु य॒ज्ञम्। वा॒युर्नक्ष॑त्रम॒भ्येति॑ नि॒ष्ट्याम्। ति॒ग्मशृ॑ङ्गो
वृष॒भो रो॑रु॒वाणः॑। स॒मी॒रय॑न्भु॒व॒ना मा॒तरि॑श्वा। अप॒ द्वे॒षाꣳसि॑
नु॒दता॑म॒रातीः॑॥१०॥

तन्नो॑ वा॒युस्त॒दु नि॒ष्ट्यां शृ॒णोतु॑। तन्नक्ष॑त्रं भूरि॒दा अ॑स्तु

मह्यम्। तन्नो देवासो अनुजानन्तु कामम्। यथा
तरेम दुरितानि विश्वा। दूरमस्मच्छत्रवो यन्तु भीताः।
तदिन्द्राग्नी कृणुतान्तद्विशाखे। तन्नो देवा अनुमदन्तु यज्ञम्।
पश्चात्पुरस्तादभयन्नो अस्तु। नक्षत्राणामधिपत्नी विशाखे।
श्रेष्ठाविन्द्राग्नी भुवनस्य गोपौ॥११॥

विषूचः शत्रूनप बाधमानौ। अप क्षुधन्नुदतामरातिम्। पूर्णा
पश्चादुत पूर्णा पुरस्तात्। उन्मध्यतः पौर्णमासी जिगाय।
तस्यां देवा अधि संवसन्तः। उत्तमे नाकं इह मादयन्ताम्।
पृथ्वी सुवर्चा युवतिः सजोषाः। पौर्णमास्युदगाच्छोभमाना।
आप्याययन्ती दुरितानि विश्वा। उरुन्दुहां यजमानाय
यज्ञम्॥१२॥

चित्रभानुर्यजमाने दधातु हविर्नः पाथश्चेतो जुषन्ताश्चेतो मदम् रोचमानामरातीर्गोपौ यज्ञम्॥[१]

ऋद्ध्यास्मि हव्यैर्नमसोपसद्य। मित्रं देवं मित्रधेयं नो अस्तु।
अनूराधान् हविषा वर्धयन्तः। शतर्जीवेम शरदः सर्वाः।
चित्रं नक्षत्रमुदगात्पुरस्तात्। अनूराधास इति यद्वदन्ति।
तन्मित्र एति पथिभिर्देवयानैः। हिरण्ययैर्विततैरन्तरिक्षे।
इन्द्रो ज्येष्ठामनु नक्षत्रमेति। यस्मिन्वृत्रं वृत्रतूर्यं ततार॥१३॥

तस्मिन्वयममृतन्दुहानाः। क्षुधन्तरेम दुरितिन्दुरिष्टिम्।
पुरन्दराय वृषभाय धृष्णवे। अषाढाय सहमानाय मीढुषे।
इन्द्राय ज्येष्ठा मधुमद्दुहाना। उरुं कृणोतु यजमानाय

लो॒कम्। मू॒लं प्र॒जां वी॒रव॑तीं विदेय। परा॑च्येतु॒ निर्ऋ॑तिः
परा॒चा। गोभि॑र्नक्ष॒त्रं प॒शुभिः॑ सम॑क्तम्। अह॑र्भूया॒द्यज॑मानाय
मह्य॑म्॥१४॥

अह॑र्नो अ॒द्य सु॑वि॒ते द॑धातु। मू॒लं नक्ष॑त्रमिति॒ यद्वद॑न्ति। परा॑चीं
वा॒चा निर्ऋ॑तिन्नुदामि। शि॒वं प्र॒जायै॑ शि॒वम॑स्तु॒ मह्य॑म्।
या दि॒व्या आपः॑ पय॑सा सम्ब॒भूवुः। या अ॒न्तरि॑क्ष उ॒त
पार्थि॑वीर्याः। यासा॑मषा॒ढा अ॑नुयन्ति॒ काम॑म्। ता न॒ आपः॑
श॒ऽस्यो॒ना भ॑वन्तु। याश्च॑ कू॒प्या याश्च॑ ना॒द्याः समु॑द्रियाः।
याश्च॑ वैश॒न्तीरु॒त प्रा॑स॒चीर्याः॥१५॥

यासा॑मषा॒ढा मधु॑ भ॒क्षय॑न्ति। ता न॒ आपः॑ श॒ऽस्यो॒ना भ॑वन्तु।
तन्नो॒ विश्वे॒ उप॑ शृण्वन्तु दे॒वाः। तद॑षा॒ढा अ॒भिसं॑यन्तु य॒ज्ञम्।
तन्नक्ष॑त्रं प्रथतां प॒शुभ्यः॑। कृषि॑र्वृष्टि॒र्यज॑मानाय कल्पताम्।
शु॒भ्राः क॒न्या यु॒वतयः॑ सु॒पेश॑सः। क॒र्मकृ॑तः सु॒कृतो॑ वी॒र्या॑वतीः।
विश्वा॑ दे॒वान् ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्तीः। अ॒षा॒ढाः का॒ममु॑प॒ यान्तु॑
य॒ज्ञम्॥१६॥

यस्मि॑न्ब्रह्मा॒भ्यज॑यत्सर्वमे॒तत्। अ॒मुं च॑ लो॒कमि॑दम् च॒
सर्व॑म्। तन्नो॒ नक्ष॑त्रमभिजिद्विजित्य। श्रिय॑न्दधात्वह॒णीय॑मानम्।
उ॒भौ लो॒कौ ब्रह्म॑णा॒ सञ्जि॑तेमौ। तन्नो॒ नक्ष॑त्रमभिजिद्विच॑ष्टाम्।
तस्मि॑न्वयं पृ॒तनाः॑ सञ्जये॑म। तन्नो॑ दे॒वासो॒ अनु॑जानन्तु
का॒मम्। शृ॒ण्वन्ति॑ श्रो॒णाम॒मृत॑स्य गो॒पाम्। पु॒ण्या॑मस्या॒

उपशृणोमि वाचम्॥१७॥

म॒हीं दे॒वीं विष्णु॑पत्नीमजूर्याम्। प्र॒तीची॑मेना॒ ह॒विषा॑ यजामः।
त्रे॒धा विष्णु॑रुरुगा॒यो विच॑क्रमे। म॒हीं दि॒वं पृथि॑वीमन्तरिक्षम्।
तच्छ्रो॒णैति॑ श्र॒वं इच्छ॑माना। पु॒ण्यं श्लो॒कं यज॑मानाय
कृ॒ण्वती। अ॒ष्टौ दे॒वा वस॑वः सो॒म्यासः॑। चत॑स्रो दे॒वीर॒जराः
श्रवि॑ष्ठाः। ते य॒ज्ञं पा॑न्तु रज॑सः प॒रस्ता॑त्। सं॒वत्स॒रीण॑म॒मृत॑ः
स्व॒स्ति॥१८॥

य॒ज्ञं नः॑ पा॒न्तु वस॑वः प॒रस्ता॑त्। द॒क्षिण॑तोऽभिय॑न्तु श्रवि॑ष्ठाः।
पु॒ण्यं नक्ष॑त्रम॒भि संवि॑शाम। मा नो अ॒राति॑र॒घश॑सा॒ऽग्नः॑।
क्ष॒त्रस्य॑ रा॒जा वरु॑णोऽधि॒राजः॑। नक्ष॑त्राणा॒ शत॑भिष॒ग्वसि॑ष्ठः।
तौ दे॒वेभ्यः॑ कृ॒णुतो दी॒र्घमा॑युः। श॒तं स॒हस्रा॑ भेष॒जानि॑ धत्तः।
य॒ज्ञं नो॑ रा॒जा वरु॑ण॒ उप॑यातु। तन्नो॒ विश्वे॑ अ॒भि संय॑न्तु
दे॒वाः॥१९॥

तन्नो॒ नक्ष॑त्रं श॒तभिष॑ग॒जुषा॑णम्। दी॒र्घमा॑युः प्र॒तिर॑द्वेष॒जानि॑।
अ॒ज एक॑पा॒दुद॑गात्प॒रस्ता॑त्। वि॒श्वा भू॒तानि॑ प्र॒तिमो॑द॒मानः॑।
तस्य॑ दे॒वाः प्र॑स॒वं य॑न्ति॒ सर्वे॑। प्रो॒ष्ठप॒दासो॑ अ॒मृत॑स्य गो॒पाः।
वि॒भ्राज॑मानः॒ समि॑धा॒न उ॒ग्रः। आ॒ऽन्तरि॑क्षमरु॒हद॑ग॒न्धाम्।
तं सूर्य॑ दे॒वम॒जमेक॑पादम्। प्रो॒ष्ठप॒दासो॑ अ॒नुय॑न्ति॒ सर्वे॑॥२०॥

अहि॑र्बु॒ध्नियः॑ प्रथ॑मान एति। श्रेष्ठो॑ दे॒वाना॑मु॒त मानु॑षाणाम्। तं

ब्रा॒ह्म॒णाः सोम॒पाः सोम्यासः॑ । प्रो॒ष्ठप॒दासो॑ अ॒भि र॑क्षन्ति॒ सर्वे॑ ।
 च॒त्वार॒ एक॑म॒भिक॑र्म दे॒वाः । प्रो॒ष्ठप॒दास॒ इति॒ यान् वद॑न्ति ।
 ते बु॒ध्रियं॑ परि॒षद्य॑ः स्तु॒वन्तः॑ । अ॒हिः र॑क्षन्ति॒ नम॑सोप॒सद्य॑ ।
 पू॒षा रे॒वत्य॑न्वेति॒ पन्था॑म् । पु॒ष्टिप॑ती पशु॒पा वाज॑ब॒स्त्यौ ॥ २१ ॥

इ॒मानि॑ ह॒व्या प्र॑य॒ता जु॒षा॒णा । सु॒गैर्नो॒ यानै॑रुप॒यातां॑ य॒ज्ञम् ।
 क्षु॒द्रान्प॒शून् र॑क्षतु रे॒वती॑ नः । गा॒वो नो॒ अश्वा॑ः अ॒न्वेतु॑
 पू॒षा । अ॒न्नः र॑क्ष॒न्तौ बहु॑धा वि॒रूप॑म् । वाज॑ः स॒नुतां॑
 यज॑मानाय य॒ज्ञम् । तद॑श्विना॒वश्व॑युजोप॒याताम् । शु॒भङ्गमि॑ष्ठौ
 सु॒यमे॑भि॒रश्वैः॑ । स्वं नक्ष॑त्रं ह॒विषा॑ यज॒न्तौ । म॒ध्वा स॑म्पृ॒क्तौ
 यजु॑षा॒ सम॑न्तौ ॥ २२ ॥

यौ दे॒वानां॑ भि॒षजौ॑ ह॒व्यवा॒हौ । वि॒श्वस्य॑ दू॒ताव॑मृ॒तस्य॑
 गो॒पौ । तौ नक्ष॑त्रं जुजुषा॒णोप॑याताम् । नमो॒ऽश्वि॒भ्यां कृ॑णुमो॒
 ऽश्व॑युग्म॒भ्याम् । अप॑ पा॒प्मानं॑ भ॒रणी॑र्भरन्तु । तद्य॒मो राजा॑
 भ॒गवान् वि॑च॒ष्टाम् । लो॒कस्य॑ रा॒जा म॒हतो म॒हान् हि ।
 सु॒ग॒त्रः पन्था॑म॒भयं॑ कृ॒णोतु॑ । यस्मि॒न्नक्ष॑त्रे य॒म एति॒ राजा॑ ।
 यस्मि॒न्नेन॑म॒भ्यषि॑ञ्चन्त दे॒वाः । तद॑स्य चि॒त्रं ह॒विषा॑ यजाम ।
 अप॑ पा॒प्मानं॑ भ॒रणी॑र्भरन्तु । नि॒वेश॑नी॒ यत्ते दे॒वा अद॑धुः ॥ २३ ॥

ततार॒ मह्यं॑ प्रा॒स॒चीर्या॑ या॒न्तु य॒ज्ञं वाच॑ः स्व॒स्ति दे॒वा अनु॑यन्ति॒ सर्वे॑ वाज॑ब॒स्त्यौ स॑म॒न्तौ

दे॒वास्त्रीणि॑ च ॥ [२]

नवो॑नवो भवति॒ जाय॑मानो॒ यमा॑दि॒त्या अ॒शुमा॑प्या॒यय॑न्ति ।

ये विरूपे समनसा संव्ययन्ती। समानन्तन्तुं परितातना तै।
विभू प्रभू अनुभू विश्वतो हुवे। ते नो नक्षत्रे हवमागमेतम्।
वयं देवी ब्रह्मणा संविदानाः। सुरत्नासो देववीतिन्दधानाः।
अहोरात्रे हविषा वर्धयन्तः। अति पाप्मानमति मुक्त्या गमेम।
प्रत्युवदृश्यायती॥ २४॥

व्युच्छन्ती दुहिता दिवः। अपो मही वृणुते चक्षुषा।
तमो ज्योतिष्कृणोति सूनरी। उदुस्त्रियाः सचते सूर्यः।
सचा उद्यन्नक्षत्रमर्चिमत्। तवेदुषो व्युषि सूर्यस्य च। सं
भक्तेन गमेमहि। तन्नो नक्षत्रमर्चिमत्। भानुमत्तेज उच्चरत्।
उपयज्ञमिहागमत्॥ २५॥

प्र नक्षत्राय देवाय। इन्द्रायेन्दुः हवामहे। सनः सविता
सुवत्सनिम्। पुष्टिदां वीरवत्तमम्। उदुत्यश्चित्रम्। अदितिर्न
उरुष्यतु महीम् पु मातरम्। इदं विष्णुः प्रतद्विष्णुः।
अग्निर्मूर्धा भुवः। अनुनोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्।
हव्यवाहुः स्विष्टम्॥ २६॥

आयत्यगमत्स्विष्टम्॥ [३]

अग्निर्वा अकामयत। अन्नादो देवानां स्यामिति। स एतमग्नये
कृत्तिकाभ्यः पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। ततो वै सौ-
ऽन्नादो देवानामभवत्। अग्निर्वै देवानामन्नादः। यथा ह वा
अग्निर्देवानामन्नादः। एवम् ह वा एष मनुष्याणां भवति। य
एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति।

अ॒ग्नये॒ स्वाहा॒ कृत्तिका॑भ्यः॒ स्वाहा॑। अ॒म्बायै॒ स्वाहा॑ दु॒लायै॒
स्वाहा॑। नि॒त॒त्यै स्वाहा॑ऽभ्रय॑न्त्यै॒ स्वाहा॑। मे॒घय॑न्त्यै॒ स्वाहा॑
व॒रु॒षय॑न्त्यै॒ स्वाहा॑। चु॒पु॒णीका॑यै॒ स्वाहेति॑॥२७॥

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ता अ॑स्मात्सृ॒ष्टाः परा॑चीरायन्।
तासा॑ꣳ रोहि॒णीम॒भ्य॑ध्यायत्। सोऽका॑मयत। उप॒ मा वर्ते॑त।
समे॑नया गच्छे॒येति॑। स ए॒तं प्र॒जाप॑तये रोहि॒ण्यै च॒रुं
नि॑रवपत्। ततो॒ वै सा तमु॑पावर्तत। समे॑नयागच्छत। उप॑ ह
वा ए॑नं प्रि॒यमा॑वर्तते। सं प्रि॒येण॑ गच्छते। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑
यज॑ते। य उ॑चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑
रोहि॒ण्यै स्वाहा॑। रोच॑मानायै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाभ्यः॒ स्वाहेति॑॥२८॥

सोमो॒ वा अ॑का॒मय॑त। ओष॑धीनाꣳ रा॒ज्यम॒भिज॑येयमिति। स
ए॒तꣳ सोमा॑य मृ॒गशी॒र्षाय॑ श्यामा॒कं च॒रुं पय॑सि॒ नि॑रवपत्।
ततो॒ वै स ओष॑धीनाꣳ रा॒ज्यम॒भ्य॑जयत्। स॒मा॒ना॒नाꣳ ह
वै रा॒ज्यम॒भिज॑यति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑चैनदे॒वं
वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। सोमा॑य॒ स्वाहा॑ मृ॒गशी॒र्षाय॑ स्वाहा॑।
इ॒न्व॒काभ्यः॒ स्वाहा॑ोष॑धीभ्यः॒ स्वाहा॑। रा॒ज्याय॑ स्वाहा॑ऽभिजि॑त्यै
स्वाहेति॑॥२९॥

रु॒द्रो वा अ॑का॒मय॑त। प॒शुमा॑न्त्स्यामिति। स ए॒तꣳ रु॒द्राया॑र्द्रायै
प्रै॒व्य॑ङ्ग॒वं च॒रुं पय॑सि॒ नि॑रवपत्। ततो॒ वै स प॑शुमान॑भवत्।
प॒शुमा॑न् ह॒ वै भ॑वति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑चैनदे॒वं
वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। रु॒द्राय॑ स्वाहा॑ऽर्द्रायै॒ स्वाहा॑।

पिन्वमानायै स्वाहा पशुभ्यः स्वाहेति॥३०॥

ऋक्षा वा इयमलोमकाऽऽसीत्। साऽकामयत्। ओषधीभिर्वनस्पतिभिः प्रजायेयेति। सैतमदित्यै पुनर्वसुभ्यां चरुं निरवपत्। ततो वा इयमोषधीभिर्वनस्पतिभिः प्राजायत्। प्रजायते ह वै प्रजयां पशुभिः। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अदित्यै स्वाहा पुनर्वसुभ्याम्। स्वाहा भूत्यै स्वाहा प्रजात्यै स्वाहेति॥३१॥

बृहस्पतिर्वा अकामयत्। ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। स एतं बृहस्पतये तिष्याय नैवारं चरुं पर्यसि निरवपत्। ततो वै स ब्रह्मवर्चस्यभवत्। ब्रह्मवर्चसी ह वै भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। बृहस्पतये स्वाहा तिष्याय स्वाहा। ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥३२॥

देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवाः सर्पेभ्य आश्रेषाभ्य आज्ये करम्भन्निरवपन्। तानेताभिरेवदेवताभिरुपानयन्। एताभिर्ह वै देवताभिर्द्विषन्तं भ्रातृव्यमुपनयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। सर्पेभ्यः स्वाहाऽऽश्रेषाभ्यः स्वाहा। दन्दशूकेभ्यः स्वाहेति॥३३॥

पितरो वा अकामयन्त। पितृलोकं ऋध्रुयामेति। त एतं पितृभ्यो मघाभ्यः पुरोडाशं षट्कपालं निरवपन्। ततो वै ते पितृलोकं आर्ध्वन्। पितृलोके ह वा ऋध्नोति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। पितृभ्यः

स्वाहा॑ म॒घाभ्यः॑। स्वाहा॑ऽन॒घाभ्यः॑ स्वाहा॑ग॒दाभ्यः॑। स्वाहा॑-
ऽरु॒न्धती॒भ्यः॑ स्वाहेति॥३४॥

अ॒र्य॒मा वा अ॑कामयत। प॒शु॒मा॒न्त्स्या॒मिति॑। स ए॒तम॑र्य॒म्णे
फल्गु॑नीभ्यां च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स प॑शु॒मान॑भवत्।
प॒शु॒मान् ह॒ वै भ॑वति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं
वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒र्य॒म्णे स्वाहा॑ फल्गु॑नीभ्या॒ऽ स्वाहा॑।
प॒शु॒भ्यः॑ स्वाहेति॥३५॥

भ॒गो वा अ॑कामयत। भ॒गी श्रे॑ष्ठी दे॒वाना॑ऽस्या॒मिति॑। स ए॒तं
भ॒गाय॑ फल्गु॑नीभ्यां च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स भ॒गी श्रे॑ष्ठी
दे॒वाना॑मभवत्। भ॒गी ह॒ वै श्रे॑ष्ठी स॑मा॒नाना॑ भवति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। भ॒गाय॑
स्वाहा॑ फल्गु॑नीभ्या॒ऽ स्वाहा॑। श्रे॑ष्ठा॒य स्वाहेति॥३६॥

स॒वि॒ता वा अ॑कामयत। श्र॒न्मे दे॒वा द॑धी॒रन्। स॒वि॒ता
स्या॒मिति॑। स ए॒तं स॑वि॒त्रे ह॑स्ता॒य पुरो॑डाशं द्वा॒दश॑कपालं
निर॑वपदाशूनां व्री॒हीणा॑म्। ततो॒ वै तस्मै॑ श्रद्धे॒वा अ॑दधत।
स॒वि॒ताऽभ॑वत्। श्रद्धे॒वा अ॑स्मै म॒नुष्या॑ दधते। स॒वि॒ता
स॑मा॒नाना॑ भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं
वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। स॒वि॒त्रे स्वाहा॑ ह॑स्ता॒य। स्वाहा॑
द॒दते॑ स्वाहा॑ पृण॑ते। स्वाहा॑ प्र॒यच्छ॑ते स्वाहा॑ प्र॒तिगृ॑भ्ण॑ते
स्वाहेति॥३७॥

त्व॒ष्टा वा अ॑कामयत। चि॒त्रं प्र॒जां वि॑न्दे॒येति॑। स ए॒तन्त्व॑ष्ट्रे

चित्रायै पुरोडाशमृष्टाकपालं निरवपत्। ततो वै स चित्रं प्रजामविन्दत। चित्रं ह वै प्रजां विन्दते। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। त्वष्ट्रे स्वाहा चित्रायै स्वाहा। चैत्राय स्वाहा प्रजायै स्वाहेति॥३८॥

वायुर्वा अकामयत। कामचारमेषु लोकेष्वभिजयेयमिति। स एतद्वायवे निष्ठायाै गृष्ट्यै दुग्धं पयो निरवपत्। ततो वै स कामचारमेषु लोकेष्वभ्यजयत्। कामचारं ह वा एषु लोकेष्वभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। वायवे स्वाहा निष्ठायाै स्वाहा। कामचाराय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥३९॥

इन्द्राग्नी वा अकामयेताम्। श्रेष्ठं देवानामभिजयेवेति। तावेतमिन्द्राग्निभ्यां विशाखाभ्यां पुरोडाशमेकादशकपालं निरवपताम्। ततो वै तौ श्रेष्ठं देवानामभ्यजयताम्। श्रेष्ठं ह वै समानानामभि जयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। इन्द्राग्निभ्यां स्वाहा विशाखाभ्यां स्वाहा। श्रेष्ठाय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४०॥

अथैतत्पौर्णमास्या आज्यं निर्वपति। कामो वै पौर्णमासी। काम आज्यम्। कामेनैव कामं समर्धयति। क्षिप्रमेनं सकाम उपनमति। येन कामेन यजते। सोऽत्र जुहोति। पौर्णमास्यै स्वाहा कामाय स्वाहाऽऽगत्यै स्वाहेति॥४१॥

अग्निः पञ्चदश प्रजापतिः षोडश सोम एकादश रुद्रो दशर्क्षेकादश बृहस्पतिर्दश देवासुरा नव
 पितर एकादशार्यमा भगो दश दश सविता चतुर्दश त्वष्टा वायुरिन्द्राग्नी दश दशाथैतत्पौर्णमास्या
 अष्टौ पञ्चदश॥ [४]

मित्रो वा अकामयत। मित्रधेयमेषु लोकेष्वभिजयेयमिति।
 स एतं मित्रायानूराधेभ्यश्चरुं निरवपत्। ततो वै स
 मित्रधेयमेषुलोकेष्वभ्यजयत्। मित्रधेयं ह वा एषु
 लोकेष्वभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं
 वेद। सोऽत्र जुहोति। मित्राय स्वाहाऽनूराधेभ्यः स्वाहा।
 मित्रधेयाय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४२॥

इन्द्रो वा अकामयत। ज्यैष्ठ्यं देवानामभिजयेयमिति।
 स एतमिन्द्राय ज्यैष्ठ्यायै पुरोडाशमेकादशकपालं
 निरवपन्मुहूर्त्वाहीणाम्। ततो वै स ज्यैष्ठ्यं देवानामभ्यजयत्।
 ज्यैष्ठ्यं ह वै समानानामभिजयति। य एतेन हविषा
 यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। इन्द्राय स्वाहा
 ज्यैष्ठ्यायै स्वाहा। ज्यैष्ठ्याय स्वाहाभिजित्यै स्वाहेति॥४३॥

प्रजापतिर्वा अकामयत। मूलं प्रजां विन्देयेति। स एतं
 प्रजापतये मूलाय चरुं निरवपत्। ततो वै स मूलं
 प्रजामविन्दत। मूलं ह वै प्रजां विन्दते। य एतेन हविषा
 यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। प्रजापतये
 स्वाहा मूलाय स्वाहा। प्रजायै स्वाहेति॥४४॥

आपो वा अकामयन्त। समुद्रङ्गाममभिजयेमेति।

ता ए॒तम॒द्भ्यो॑ऽषा॒ढाभ्य॑श्च॒रुं निर॑वपन्। ततो॒ वै ताः
स॒मुद्र॑ङ्काम॒भ्यज॑यन्। स॒मुद्र॑ः ह॒ वै का॒मम॒भिज॑यति। य
ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑।
अ॒द्भ्यः स्वाहा॑ऽषा॒ढाभ्यः॑ स्वाहा॑। स॒मुद्राय॑ स्वाहा॒ कामा॑य॒
स्वाहा॑। अ॒भिजि॑त्यै स्वाहेति॑॥४५॥

विश्वे॒ वै दे॒वा अ॑कामयन्त। अ॒न॒प॒ज॒य्यं ज॑येमेति॑। त
ए॒तं वि॒श्वेभ्यो॑ दे॒वेभ्यो॑ऽषा॒ढाभ्य॑श्च॒रुं निर॑वपन्। ततो॒ वै
तै॒ऽन॒प॒ज॒य्यम॑जयन्। अ॒न॒प॒ज॒य्यः ह॒ वै ज॑यति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। वि॒श्वेभ्यो॑
दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑ऽषा॒ढाभ्यः॑ स्वाहा॑। अ॒न॒प॒ज॒य्याय॑ स्वाहा॒
जित्यै॑ स्वाहेति॑॥४६॥

ब्र॒ह्म वा अ॑कामयत्। ब्र॒ह्मलो॒कम॒भिज॑येयमिति॑। तदे॒तं ब्र॒ह्मणे॑-
ऽभि॒जिते॑ च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै तद्ब्र॒ह्मलो॒कम॒भ्यज॑यत्।
ब्र॒ह्मलो॒कः ह॒ वा अ॒भिज॑यति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते।
य उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। ब्र॒ह्मणे॑ स्वाहा॑ऽभि॒जिते॑
स्वाहा॑। ब्र॒ह्मलो॒काय॑ स्वाहा॑ऽभिजि॑त्यै स्वाहेति॑॥४७॥

विष्णु॒र्वा अ॑कामयत्। पु॒ण्यः॑ श्लोकः॑ शृ॒ण्वीय॑। न मा
पा॒पी की॒र्तिराग॑च्छेदिति॑। स ए॒तं विष्ण॑वे श्रो॒णायै॑
पुरो॒डाश॑त्रिकपा॒लन्नि॑रवपत्। ततो॒ वै स पु॒ण्यः॑
श्लो॒कम॑शृणुत। नैनं॑ पा॒पी की॒र्तिराग॑च्छत्। पु॒ण्यः॑ ह॒
वै श्लो॒कः शृ॑णुते। नैनं॑ पा॒पी की॒र्तिराग॑च्छति। य ए॒तेन॑

ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।
वि॒ष्णावे॑ स्वाहा॑ श्रो॒णायै॑ स्वाहा॑। श्लोका॑य॒ स्वाहा॑ श्रु॒ताय॑
स्वाहेति॑॥४८॥

वस॑वो वा अ॒काम॑यन्त। अग्रं॑ दे॒वता॑नां॒ परी॑या॒मेति॑। त ए॒तं
वसु॑भ्यः श्रवि॑ष्ठाभ्यः पुरो॒डाशं॑ म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपन्। ततो॒ वै
तेऽग्रं॑ दे॒वता॑नां॒ पर्या॑यन्। अग्रं॑ ह॒ वै स॑मा॒नानां॑ पर्येति॑। य
ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।
वसु॑भ्यः स्वाहा॑ श्रवि॑ष्ठाभ्यः स्वाहा॑। अ॒ग्राय॑ स्वाहा॒ परी॑त्यै
स्वाहेति॑॥४९॥

इन्द्रो॒ वा अ॒काम॑यत। दृ॒ढोऽशि॑थिलः स्या॒मिति॑। स
ए॒तं वरु॑णाय श॒तभि॑षजे भेष॒जेभ्यः॑ पुरो॒डाशं॑ द॒शक॑पालं॒
निर॑वपत्कृ॒ष्णानां॑ व्रीही॒णाम्। ततो॒ वै स दृ॒ढोऽशि॑थिलो-
ऽभवत्। दृ॒ढो ह॒ वा अशि॑थिलो भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒
यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। वरु॑णाय॒ स्वाहा॑
श॒तभि॑षजे॒ स्वाहा॑। भेष॒जेभ्यः॑ स्वाहेति॑॥५०॥

अ॒जो वा ए॒कपा॑दकामयत। ते॒जस्वी॑ ब्र॒ह्मव॑र्च॒सी स्या॒मिति॑।
स ए॒तम॒जायै॑क॒पदे॑ प्रोष्ठप॒देभ्यः॑श्चरुं॒ निर॑वपत्। ततो॒ वै स
ते॒जस्वी॑ ब्र॒ह्मव॑र्च॒स्यभवत्। ते॒जस्वी॑ ह॒ वै ब्र॒ह्मव॑र्च॒सी भ॑वति।
य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।
अ॒जायै॑क॒पदे॑ स्वाहा॑ प्रोष्ठप॒देभ्यः॑ स्वाहा॑। तेज॑से॒ स्वाहा॑
ब्र॒ह्मव॑र्च॒साय॑ स्वाहेति॑॥५१॥

अ॒हिर्वै बु॒ध्रियो॑ऽकामयत्। इ॒मां प्र॑ति॒ष्ठां वि॒न्देयेति॑। स
ए॒तम॑ह॒ये बु॒ध्रिया॑य प्रो॒ष्ठप॒देभ्यः॑ पु॒रोडा॑शं भू॒मिक॑पालं
नि॒र॑वत्। ततो॒ वै स इ॒मां प्र॑ति॒ष्ठाम॑विन्दत्। इ॒मां ह॒ वै
प्र॑ति॒ष्ठां वि॒न्दते। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑।
सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ह॒ये बु॒ध्रिया॑य॒ स्वाहा॑ प्रो॒ष्ठप॒देभ्यः॑ स्वाहा॑।
प्र॑ति॒ष्ठायै॒ स्वाहेति॑॥५२॥

पू॒षा वा अ॑कामयत्। प॒शुमा॑न्त्स्या॒मिति॑। स ए॒तं पू॒ष्णे रे॒वत्यै॑
च॒रुं नि॒र॑वत्। ततो॒ वै स प॑शु॒मान॑भवत्। प॒शुमान् ह॒ वै
भ॑वति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽ॒त्र
जु॑होति। पू॒ष्णे स्वाहा॑ रे॒वत्यै॑ स्वाहा॑। प॒शुभ्यः॑ स्वाहेति॑॥५३॥

अ॒श्विनौ वा अ॑कामयेताम्। श्रो॒त्रस्वि॒नाव॑ब॒धिरौ स्या॒वेति॑।
तावे॒तम॑श्वि॒भ्याम॑श्व॒युग्भ्या॑ पु॒रोडा॑शं॒द्विक॑पालं नि॒र॑वपताम्।
ततो॒ वै तौ श्रो॑त्रस्वि॒नाव॑ब॒धिरा॑वभवताम्। श्रो॒त्रस्वी ह॒ वा
अ॑ब॒धिरो भ॑वति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑।
सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒श्विभ्या॑ः स्वाहा॑ऽश्व॒युग्भ्या॑ः स्वाहा॑।
श्रो॒त्राय॑ स्वाहा॑ श्रु॒त्यै स्वाहेति॑॥५४॥

य॒मो वा अ॑कामयत्। पि॒तृणा॑ः रा॒ज्यम॑भिज॒येय॑मिति॑। स
ए॒तं य॒माया॑प॒भर॑णीभ्यश्च॒रुं नि॒र॑वत्। ततो॒ वै स पि॑तृणा॑ः
रा॒ज्यम॑भ्य॒जयत्। स॒मा॒ना॒नां ह॒ वै रा॒ज्यम॑भि॒ज॒यति॑। य
ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।
य॒माय॑ स्वाहा॑ऽप॒भर॑णीभ्यः स्वाहा॑। रा॒ज्याय॑ स्वाहा॑भिज॒ित्यै॑

स्वाहेति॥५५॥

अथैतदमावास्याया आज्यं निर्वपति। कामो वा अमावास्या।
काम आज्यम्। कामेनैव कामः समर्धयति। क्षिप्रमेनः
सकाम उपनमति। येन कामेन यजते। सोऽत्र जुहोति।
अमावास्यायै स्वाहा कामाय स्वाहाऽऽगत्यै स्वाहेति॥५६॥

मित्र इन्द्रः प्रजापतिर्दश दशाप एकादश विश्वे ब्रह्म दशदश विष्णुस्त्रयोदश वसव इन्द्रोऽजोऽहिर्वै
बुध्नियः पूषाऽश्विनौ यमो दश दशाथैतदमावास्याया अष्टौ पञ्चदश॥—————[५]

चन्द्रमा वा अकामयत्। अहोरात्रानर्धमासान्मासानृतून्त्सं-
वत्सरमाप्त्वा। चन्द्रमसः सायुज्यः सलोकतामाप्नुयामिति।
स एतश्चन्द्रमसे प्रतीदृश्यायै पुरोडाशं पञ्चदशकपालं
निरवपत्। ततो वै सोऽहोरात्रानर्धमासान्मासानृतून्त्संवत्सर-
माप्त्वा। चन्द्रमसः सायुज्यः सलोकतामाप्नोत्। अहोरात्रान्
ह वा अर्धमासान्मासानृतून्त्संवत्सरमाप्त्वा। चन्द्रमसः
सायुज्यः सलोकतामाप्नोति। य एतेन हविषा यजते। य उ
चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। चन्द्रमसे स्वाहा प्रतीदृश्यायै
स्वाहा। अहोरात्रेभ्यः स्वाहाऽर्धमासेभ्यः स्वाहा। मासेभ्यः
स्वाहर्तुभ्यः स्वाहा। संवत्सराय स्वाहेति॥५७॥

अहोरात्रे वा अकामयेताम्। अत्यहोरात्रे मुच्येवहि। न
नावहोरात्रे आप्रुयातामिति। ते एतमहोरात्राभ्यां चरुं
निरवपताम्। द्वयानां व्रीहीणाम्। शुक्लानां च कृष्णानां च।
सवात्योर्दुग्धे। श्वेतायै च कृष्णायै च। ततो वै ते अत्यहोरात्रे

अमुच्येते। नैनं अहोरात्रे आप्नताम्। अतिं ह वा अहोरात्रे मुच्यते। नैनमहोरात्रे आप्नतः। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अहे स्वाहा रात्रियै स्वाहा। अतिमुत्तयै स्वाहेति॥५८॥

उषा वा अकामयत। प्रियाऽऽदित्यस्य सुभगा स्यामिति। सैतमुषसे चरुं निरवपत्। ततो वै सा प्रियाऽऽदित्यस्य सुभगाऽभवत्। प्रियो ह वै संमानानां सुभगो भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै स्वाहा। व्युषुष्यै स्वाहा व्युच्छन्त्यै स्वाहा। व्युष्टायै स्वाहेति॥५९॥

अथैतस्मै नक्षत्राय चरुनिर्वपति। यथा त्वं देवानामसि। एवमहं मनुष्याणां भूयासमिति। यथा ह वा एतद्देवानाम्। एव ह वा एष मनुष्याणां भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। नक्षत्राय स्वाहोदेष्यते स्वाहा। उद्यते स्वाहोदिताय स्वाहा। हरसे स्वाहा भरसे स्वाहा। भ्राजसे स्वाहा तेजसे स्वाहा। तपसे स्वाहा ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥६०॥

सूर्यो वा अकामयत। नक्षत्राणां प्रतिष्ठा स्यामिति। स एतं सूर्याय नक्षत्रेभ्यश्चरुं निरवपत्। ततो वै स नक्षत्राणां प्रतिष्ठाऽभवत्। प्रतिष्ठा ह वै संमानानां भवति। य एतेन हविषा

यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जुहोति॑। सूर्या॑य॒ स्वाहा॒
नक्ष॑त्रेभ्यः॒ स्वाहा॑। प्र॒ति॒ष्ठा॒यै स्वाहेति॑॥६१॥

अथै॒तमदि॑त्यै च॒रुं निर्व॑पति। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्यामे॒व
प्रति॑तिष्ठति। सोऽ॒त्र जुहोति॑। अदि॑त्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒ति॒ष्ठा॒यै
स्वाहेति॑॥६२॥

अथै॒तं विष्ण॑वे च॒रुं निर्व॑पति। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। य॒ज्ञ ए॒वान्त॑तः
प्रति॑तिष्ठति। सोऽ॒त्र जुहोति॑। विष्ण॑वे॒ स्वाहा॑ य॒ज्ञाय॒ स्वाहा॑।
प्र॒ति॒ष्ठा॒यै स्वाहेति॑॥६३॥

चन्द्र॑माः पञ्च॑दशाहोरा॒त्रे सप्त॑दशो॒षा एका॑दशाथै॒तस्मै नक्ष॑त्राय॒ त्रयो॑दश॒ सूर्यो॑ दशाथै॒तमदि॑त्यै पञ्चाथै॒तं
विष्ण॑वे षड्द॑प्त (स॒विताऽऽशू॑नां ब्री॒हीणा॑मिन्द्रो॑ म॒हाब्री॑हीणा॒मिन्द्रः॑ कृ॒ष्णाना॑ं ब्रीहीणा॒महो॑रा॒त्रे द्व्याना॑ं
ब्रीही॑णाम्। पि॒तरः षट्क॑पाल* स॒विता द्वाद॑शकपालमिन्द्रा॒ग्नी एका॑दशकपालमिन्द्र॒ एका॑दशकपालमिन्द्रो
दश॑कपालं विष्णु॒न्त्रिकपा॑लमहि॒र्भूमि॑कपालम॒श्विनौ द्वि॑कपालश्चन्द्र॒माः पञ्च॑दशकपालम॒ग्निस्त्वष्टा॑ वस॒वो-
ऽष्टा॑कपालम॒न्यत्रं च॑रुम्। रु॒द्रोऽर्य॑मा पू॒षा पंशु॑मान्तस्या* सोमो॑ रु॒द्रो बृ॒हस्प॑तिः पर्य॑सि वा॒युः
प॒यः सोमो॑ वा॒युरिन्द्रा॒ग्नी मि॒त्र इन्द्र॑ आपो॒ ब्रह्म॑ य॒मोऽभि॑जित्यै त्वष्टा॑ प्र॒जाप॑तिः प्र॒जायै॑
पौ॒र्णमा॒स्या अ॑मावास्याया॒ अग॑त्यै वि॒श्वे जि॒त्या अ॒श्विनौ श्रु॒त्वै। ब्रह्म॑ तदे॒तं विष्णुः॑ स ए॒तं
वा॒युः स ए॒तदा॑प॒स्ताः। पि॒तरो वि॒श्वे वस॑वोऽकामयन्त॒ मेति॑ त ए॒तन्निर॑वपन्। आपो॑ऽकामयन्त॒
मेति॑ ता ए॒तन्निर॑वपन्। इन्द्रा॒ग्नी अ॒श्विना॑वकामयेतां वेति॒ तावे॒तन्निर॑वपताम्। अ॒होरा॒त्रे वा
अ॑कामयेता॒मिति॑ ते ए॒तन्निर॑वपताम्। अ॒न्यत्रा॑कामयतेति॒ स ए॒तन्निर॑वपत्। इन्द्रा॒ग्नी श्रैष्ठ॑मिन्द्रो
ज्यैष्ठ॑मिन्द्रो दृढः। अहिः॒ सूर्यो॑ऽदि॒त्यै विष्ण॑वे प्रति॒ष्ठायै॑। सोमो॑ य॒मः संमा॑नाना॒म्। अ॒ग्निर्नो॑
रीरिषद॒न्यत्रं रीरि॑षः॥॥

[६]

अ॒ग्निर्न ऋ॒ध्यास्म॒ नवो॑नवोऽग्नि॒र्मित्र॑श्चन्द्र॒माः षट्॥६॥

अ॒ग्नि॒र्न॒स्तन्नो॑ वा॒युर॒हि॒र्बु॒ध्नियं॑ ऋ॒क्षा वा इ॒यम॒थै॒तत्पौ॑र्ण॒मा॒स्या अ॒जो वा
ए॒कपा॒त्सूर्य॑स्त्रि॒षष्टिः॥६३॥

अ॒ग्नि॒र्नः॑ पा॒तु प्र॒ति॒ष्ठा॒यै स्वा॒हेति॑॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः ॥

तृतीयस्यामि॒तो दि॒वि सोमं॑ आसीत्। तङ्गा॑य॒त्र्या-
ऽह॑रत्। तस्य॑ पु॒र्णम॑च्छिद्यत। तत्पु॒र्णोऽभ॑वत्। तत्पु॒र्णस्य॑
पु॒र्णत्व॑म्। ब्रह्म॒ वै पु॒र्णः। यत्पु॒र्णशा॑ख्या व॒त्सान॑पाकरोति।
ब्रह्म॒णैवैना॑न॒पाक॑रोति। गा॒य॒त्रो वै पु॒र्णः। गा॒य॒त्राः प॒शवः॑॥१॥

तस्मा॒त्रीणि॑त्रीणि पु॒र्णस्य॑ पला॒शानि॑। त्रि॒पदा॑ गा॒य॒त्री।
यत्पु॒र्णशा॑ख्या गाः प्रा॒र्पय॑ति। स्वयै॒वैना॑ दे॒वत॑या प्रा॒र्पय॑ति।
यङ्काम॑येताप॒शुः स्या॒दिति॑। अ॒पु॒र्णान्त॑स्मै शु॒ष्का॑ग्रा॒माह॑रेत्।
अ॒प॒शुरे॒व भ॑वति। यङ्काम॑येत प॒शुमा॑न्त्स्या॒दिति॑।
ब॒हुपु॒र्णान्त॑स्मै बहु॒शा॒खामा॑हरेत्। प॒शुम॑न्तमे॒वैनं॑ करोति॥२॥

यत्प्रा॒चीमा॒ हरे॑त्। दे॒वल॑ोकम॒भि ज॑येत्। यदु॒दीचीं॑
मनु॒ष्यल॑ोकम्। प्रा॒चीमु॒दीची॑मा ह॑रति। उ॒भयो॑र्लो॒कयो॑र॒भि-
जि॑त्यै। इ॒षे त्वो॒र्जे त्वे॒त्याह॑। इ॒षमे॒वोर्जं॑ यज॑माने
दधा॑ति। वा॒यवः॑ स्थे॒त्याह॑। वा॒युर्वा अ॒न्तरि॑क्षस्या॒ध्यक्षाः॑।
अ॒न्तरि॑क्षदे॒वत्याः॑ खलु॒ वै प॒शवः॑॥३॥

वा॒यवं ए॒वैना॑न्यरि॑ ददाति। प्र वा ए॑नाने॒तदा क॑रोति। यदाह॑।
वा॒यवः॑ स्थे॒त्युपा॑यवः स्थे॒त्याह॑। यज॑मानायै॒व प॒शूनु॑प॒
ह्वय॑ते। दे॒वो वः॑ सवि॒ता प्रा॒र्पय॑त्वित्या॒ह प्र॑सू॒त्यै। श्रेष्ठ॑तमा॒य॒
कर्म॑ण॒ इत्या॑ह। य॒ज्ञो हि श्रेष्ठ॑तम॒ङ्गम॑। तस्मा॑दे॒वमा॑ह।

आप्यायध्वमघ्निया देवभागमित्याह॥४॥

वत्सेभ्यश्च वा एताः पुरा मनुष्येभ्यश्चाप्यायन्त। देवेभ्य एवैन।
इन्द्रायाप्याययति। ऊर्जस्वतीः पयस्वतीरित्याह। ऊर्जः५ हि
पयः सम्भरन्ति। प्रजावन्तीरनमीवा अयक्ष्मा इत्याह प्रजात्यै।
मा वः स्तेन ईशत माऽघशः५सु इत्याह गुप्त्यै। रुद्रस्य हेतिः
परि वो वृणक्तित्याह। रुद्रादेवैनास्त्रायते। ध्रुवा अस्मिन्गोपतो
स्यात बह्वीरित्याह। ध्रुवा एवास्मिन्बह्वीः करोति॥५॥

यजमानस्य पशून्पाहीत्याह। पशूनाङ्गोपीथाय। तन्मात्सायं
पशव उपसमावर्तन्ते। अनधः सादयति। गर्भाणां धृत्या
अप्रपादाय। तस्माद्गर्भाः प्रजानामप्रपादुकाः। उपरीव
निदधाति। उपरीव हि सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य
समष्ट्यै॥६॥

पशवः करोति पशवो देवभागमित्याह करोति नव च॥—————[१]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्यश्वपशुमादत्ते प्रसूत्यै।
अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू
आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। यो वा ओषधीः
पर्वशो वेद। नैनाः स हि नस्ति। प्रजापतिर्वा ओषधीः
पर्वशो वेद। स एना न हि नस्ति। अश्वपश्वा बर्हिरच्छैति।
प्राजापत्यो वा अश्वः सयोनित्वाय॥७॥

ओषधीनामहिः५सायै। यज्ञस्य घोषदसीत्याह। यजमान

ए॒व र॒यि॒न्द॒धा॒ति। प्र॒त्यु॒ष्ट॒ रक्षः॑ प्र॒त्यु॒ष्टा अ॒रा॒तय॑ इ॒त्या॒ह।
 रक्ष॑सा॒मप॑ह॒त्यै। प्रे॒यम॑गा॒द्धि॒षणा॑ ब॒र्हि॒रच्छे॑त्या॒ह। वि॒द्या
 वै धि॒षणा॑। वि॒द्ययै॑वै॒नद॒च्छै॑ति। म॒नु॒ना कृ॒ता स्व॒धया॑
 वि॒त॒ष्टे॒त्या॒ह। मा॒न॒वी हि प॒र्शुः स्व॒धाकृ॑ता॥८॥

त आ॒व॑ह॒न्ति क॒वयः॑ पु॒रस्ता॑दि॒त्या॒ह। शु॒श्रु॒वा॒सो वै क॒वयः॑।
 य॒ज्ञः पु॒रस्ता॑त्। मु॒ख॒त ए॒व य॒ज्ञमा॑ र॒भते। अथो॑ यदे॒तदु॒क्ता
 यतः॑ कु॒तश्चा॑ ह॒रति। तत्प्रा॒च्या ए॒व दि॒शो भ॑वति। दे॒वेभ्यो॑
 जु॒ष्टमि॑ह ब॒र्हि॒रा॒सद॑ इ॒त्या॒ह। ब॒र्हिषः॑ स॒मृ॒द्धौ। क॒र्म॒णो॒
 ऽन॑प॒रा॒धाय॑ दे॒वानां॑ परि॒षूत॑म॒सीत्या॑ह॥९॥

यद्वा इ॒दं किं॑ च। तद्दे॒वानां॑ परि॒षूत॑म्। अथो॑ यथा॒ वस्य॑से
 प्र॒ति॒प्रो॒च्याहे॒दं क॑रि॒ष्या॒मीति॑। ए॒वमे॒व तद॑ध्व॒र्युर्दे॒वेभ्यः॑
 प्र॒ति॒प्रो॒च्य ब॒र्हि॒र्दा॑ति। आ॒त्म॒नोऽहि॑सा॒यै। याव॑तः
 स्त॒म्बान्प॑रि॒दि॒शेत्। यत्तेषा॑मु॒च्छि॒ष्यात्। अति॑ तद्य॒ज्ञस्य॑
 रेच॑येत्। ए॒कं स्त॒म्बं परि॑दि॒शेत्। तं स॑र्व॒न्दा॒यात्॥१०॥

य॒ज्ञस्या॑न॒तिरे॑काय। व॒र्षवृ॑द्धम॒सीत्या॑ह। व॒र्षवृ॑द्धा वा
 ओष॑धयः। दे॒व॒ब॒र्हि॒रि॒त्या॒ह। दे॒वेभ्य॑ ए॒वैन॑त्करोति। मा त्वा॒
 ऽन्व॑ङ्गा ति॒र्यगि॒त्याहा॑हि॒सा॒यै। प॒र्व ते रा॒ध्यास॑मि॒त्याह॒र्ध्वै॑।
 आ॒च्छे॒त्ता ते॒ मा रि॑ष॒मि॒त्या॒ह। नास्या॒त्मनो॑ मी॒यते। य ए॒व
 वेद॑॥११॥

दे॒व॒ब॒र्हिः श॒तव॑ल्शं वि॒रो॒हे॒त्या॒ह। प्र॒जा वै ब॒र्हिः।

प्र॒जानां॑ प्र॒जन॑नाय। स॒हस्र॑वल्शा॒ वि व॒यꣳ रु॑हेमेत्या॒ह।
 आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। पृ॒थि॒व्याः स॒म्पृचः॑ पा॒हीत्या॑ह
 प्रति॑ष्ठित्यै। अयु॑ङ्गायु॒ङ्गान्मु॒ष्टीलु॑नोति। मि॒थुन॒त्वाय॑ प्रजा॑त्यै।
 सु॒स॒म्भृतां॑ त्वा॒ सम्भ॑रा॒मीत्या॑ह। ब्रह्म॑णै॒वैन॑त्स॒म्भर॑ति॥१२॥

अदि॑त्यै रा॒स्नाऽसी॑त्या॒ह। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्या
 ए॒वैन॒द्रास्नां॑ करोति। इन्द्रा॑ण्यै स॒न्नह॑न॒मित्या॑ह। इन्द्रा॑णी वा
 अग्रे॑ दे॒वता॑नाꣳ स॒मन॑ह्यत। साऽऽध्ना॑त्। ऋ॒द्ध्यै स॒न्नह्य॑ति।
 प्र॒जा वै ब॒र्हिः। प्र॒जाना॑म॒परा॑वापाय। तस्मा॑त्स्राव॑सन्तताः
 प्र॒जा जा॑यन्ते॥१३॥

पू॒षा ते॑ ग्र॒न्थिं ग्र॑न्था॒त्वित्या॑ह। पु॒ष्टिमे॒व यज॑माने दधाति।
 स ते॒ मा॒स्था॒दित्या॑हाहिꣳसायै। प॒श्चात्प्रा॑श्च॒मुप॑गूहति।
 प॒श्चाद्वै प्रा॒चीनꣳ रेतो॑ धीयते। प॒श्चादे॒वास्मै॑ प्रा॒चीनꣳ रेतो॑
 दधाति। इन्द्र॑स्य त्वा बा॒हुभ्या॑मुद्यच्छ॒ इत्या॑ह। इन्द्रि॒यमे॒व
 यज॑माने दधाति। बृह॑स्पते॑र्मु॒ध्ना ह॑रा॒मीत्या॑ह। ब्रह्म॑ वै दे॒वानां॑
 बृह॑स्पतिः॥१४॥

ब्रह्म॑णै॒वैन॑द्धरति। उ॒र्वन्तरि॑क्षम॒न्विही॒त्याह॑ गत्यै। दे॒वङ्ग॑म॒मसी॑-
 त्या॑ह। दे॒वाने॒वैन॑द्गमयति। अन॑धः सादयति। गर्भा॑णां धृत्या॒
 अप्र॑पादाय। तस्मा॑द्गर्भाः प्र॒जाना॑मप्र॒पादु॑काः। उप॒रीव॑ नि
 द॑धाति। उप॒रीव॑ हि सु॒वर्गो॑ लो॒कः। सु॒वर्ग॑स्य लो॒कस्य॑
 सम॑ष्ट्यै॥१५॥

स॒यो॒नि॒त्वाय॑ स्व॒धाकृ॑ताऽसी॒त्याह॑ दा॒याद्वे॑दं भ॒रति॑ जा॒यन्ते॒ बृह॑स्पतिः॒ सम॑ष्ट्यै॥——[२]

पूर्वे॒द्युरि॑ध्मा॒ब॒रु॒हिः क॑रोति। य॒ज्ञमे॒वार॒भ्यं गृ॑ही॒त्वोप॑वसति।
प्र॒जाप॑तिर्य॒ज्ञम॑सृजत। तस्यो॒खे अ॑स्र॒सेता॑म्। य॒ज्ञो
वै प्र॒जाप॑तिः। यत्सा॑न्नाय्यो॒खे भ॑वतः। य॒ज्ञस्यै॒व तदु॑खे
उप॑दधात्यप्र॒स्र॒साय॑। शु॒न्धध्व॑न्दैव्या॒य क॑र्मणे दे॒वय॑ज्याया
इत्या॑ह। दे॒वय॑ज्याया॑ ए॒वैनानि॑ शु॒न्धति॑। मा॒तरि॑श्व॒नो
घ॒र्मोऽसी॒त्याह॑॥१६॥

अ॒न्तरि॑क्षं॒ वै मा॑तरि॒श्व॒नो घ॑र्मः। ए॒षां लो॒कानां॑ वि॒धृत्यै॑।
द्यौर॑सि पृथि॒व्यसी॒त्याह॑। दि॒वश्च॒ ह्येषा॑ पृथि॒व्याश्च॒ सम्भृ॑ता।
यदु॑खा। तस्मा॑दे॒वमा॑ह। वि॒श्वधा॑या अ॒सि पर॑मेण॒ धाम्ने॒त्याह॑।
वृष्टि॑र्वै वि॒श्वधा॑याः। वृष्टि॑मे॒वाव॑रुन्धे। दृ॒हंस्व॒ मा ह्य॑रित्या॒ह
धृत्यै॑॥१७॥

वसू॑नां प॒वित्र॑मसी॒त्याह॑। प्रा॒णा वै वस॑वः। तेषां
वा ए॒तद्वा॑ग॒धेय॑म्। यत्प॒वित्र॑म्। तेभ्य॑ ए॒वैन॑त्करोति।
श॒तधा॑र॒सह॑स्र॒धार॑मित्या॒ह। प्रा॒णेष्वे॒वायु॑र्दधाति॒ सर्व॑त्वाय॑।
त्रि॒वृत्प॑लाशशा॒खाया॑न्द॒र्भम॑यं भवति। त्रि॒वृद्धे॑ प्रा॒णः।
त्रि॒वृत्त॑मे॒व प्रा॒णं म॑ध्यतो॒ यज॑माने दधाति॥१८॥

सौ॒म्यः पूर्णः॑ स॒योनि॒त्वाय॑। सा॒क्षात्प॒वित्र॑न्द॒र्भाः।
प्रा॒ख्सा॒यम॑धि॒नि द॑धाति। तत्प्रा॑णापा॒नयो॑ रूपम्। ति॒र्यक्प्रा॑तः।
तद्दर्श॑स्य रूपम्। दा॒र्श्यं ह्ये॑तदहः। अन्नं॒ वै च॒न्द्रमा॑ः। अन्नं॑

प्राणाः। उभयमेवोपैत्यजामित्वाय॥१९॥

तस्मादयं सर्वतः पवते। हुतः स्तोको हुतो द्रप्स
इत्याह प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। न हि हुतं
स्वाहाकृतं स्कन्दति। दिवि नाको नामाग्निः। तस्य
विप्रुषो भागधेयम्। अग्नये बृहते नाकायेत्याह। नाकमेवाग्निं
भागधेयेन समर्धयति। स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यामित्याह।
द्यावापृथिव्योरेवैनत्प्रतिष्ठापयति॥२०॥

पवित्रवत्यानयति। अपाञ्चैवौषधीनां च रसं संसृजति।
अथो ओषधीष्वेव पशून्प्रतिष्ठापयति। अन्वारभ्य वाचं
यच्छति। यज्ञस्य धृत्यै। धारयन्नास्ते। धारयन्त इव हि
दुहन्ति। कामधुक्ष इत्याहातृतीयस्यै। त्रयं इमे लोकाः।
इमानेव लोकान्यजमानो दुहे॥२१॥

अमूमिति नामं गृह्णाति। भद्रमेवासाङ्कर्मा विष्करोति।
सा विश्वायुः सा विश्वव्यचाः सा विश्वकर्मेत्याह।
इयं वै विश्वायुः। अन्तरिक्षं विश्वव्यचाः। असौ
विश्वकर्मा। इमानेवैताभिर्लोकान् यथापूर्वन्दुहे। अथो
यथा प्रदात्रे पुण्यमाशास्ते। एवमेवैना एतदुपस्तौति।
तस्मात्प्रादादित्युन्नीय वन्दमाना उपस्तुवन्तः पशून्दु-
हन्ति॥२२॥

बहु दुग्धीन्द्राय देवेभ्यो हविरिति वाचं विसृजते।
यथादेवतमेव प्रसौति। दैव्यस्य च मानुषस्य च व्यावृत्यै।

त्रिरा॑ह। त्रिष॑त्या हि दे॒वाः। अवा॑चं य॒मोऽन॑न्वार॒भ्योत्त॑राः।
अप॑रिमि॒तमे॒वाव॑ रुन्धे। न दा॑रुपा॒त्रेण॑ दुह्यात्। अ॒ग्नि॒वद्वे॑
दा॑रुपा॒त्रम्। यद्दा॑रुपा॒त्रेण॑ दुह्यात्॥२३॥

या॒तया॑म्ना ह॒विषा॑ यजेत। अथो॑ खल्वा॑हुः। पु॒रोडा॑श॒मुखानि॑
वै ह॒वीः॑षि। नेत॑ इ॒तः पु॒रोडा॑शः॑ ह॒विषो॑ या॒मोऽस्ती॑ति।
का॒र्ममे॒व दा॑रुपा॒त्रेण॑ दुह्यात्। शू॒द्र ए॒व न दु॑ह्यात्। अ॒स॒तो
वा ए॒ष स॒म्भू॑तः। यच्छू॒द्रः। अ॒ह॒विरे॒व तदि॑त्याहुः। यच्छू॒द्रो
दो॒ग्धी॑ति॥२४॥

अ॒ग्नि॒हो॒त्रमे॒व न दु॑ह्याच्छू॒द्रः। तद्धि॑ नोत्पु॒नन्ति॑। य॒दा खलु॑ वै
प॒वि॒त्रम॑त्येति। अथ॑ तद्ध॒विरि॑ति। स॒म्पृ॒च्यध्व॑मृतावरी॒रित्या॑ह।
अ॒पाश्चै॒वौष॑धीनां च॒ रस॑ः स॒ सृ॑जति। तस्मा॑द॒पाश्चौष॑धीनां
च॒ रस॑मुप॒जीवा॑मः। म॒न्द्रा धन॑स्य सा॒तय॑ इत्या॑ह। पु॒ष्टिमे॒व
यज॑माने दधाति। सोमे॑न॒ त्वात॑न॒च्चीन्द्रा॑य॒ दधी॑त्याह॥२५॥

सोम॑मे॒वेन॑त्करोति। यो वै सोम॑ भक्षयित्वा। स॒व॒त्स॒रः॑
सोम॑ न पिब॑ति। पु॒न॒र्भक्ष्यो॑ऽस्य सोमपी॒थो भ॑वति। सोमः॑
खलु॑ वै सा॑न्नाय्यम्। य ए॒वं वि॒द्वान्त्सा॑न्नाय्यं पिब॑ति।
अ॒पु॒न॒र्भक्ष्यो॑ऽस्य सामपी॒थो भ॑वति। न मृ॒न्मये॒नापि॑ दध्यात्।
यन्मृ॒न्मयो॑नापि॒दध्या॑त्। पि॒तृदे॒वत्य॑ः स्यात्॥२६॥

अ॒य॒स्पा॒त्रेण॑ वा दा॒रुपा॒त्रेण॑ वाऽपि॑ दधाति। तद्धि॑ सदे॒वम्।
उ॒द॒न्वद्भव॑ति। आपो॑ वै र॒क्षो॒घ्नीः। रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। अ॒द॒स्तम॑सि॒
विष्णा॑वे त्वे॒त्याह॑। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। य॒ज्ञायै॒वेन॑दद॒स्तं करो॑ति।

विष्णो॑ ह॒व्य॑ र॒क्ष॒स्वेत्या॑ह॒ गुप्त्यै॑। अन॑धः सादयति। गर्भा॑णां
धृत्या॑ अप्र॑पादाय। तस्मा॑द्गर्भाः॑ प्र॒जाना॑मप्र॑पादुकाः। उ॒परी॑व
निद॑धाति। उ॒परी॑व हि सु॒वर्गो॑ लो॒कः। सु॒वर्ग॑स्य लो॒कस्य॑
सम॑ष्ठ्यै॥ २७ ॥

असीत्याह धृत्यै यजमाने दधात्यर्जामित्वाय स्थापयति दुहे दुहन्ति दुह्याद्दोग्धीति दधीत्याह
स्यात्सादयति पञ्च च॥ [३]

कर्म॑णे वां दे॒वेभ्यः॑ शके॒यमित्या॑ह॒ शक्त्यै॑। य॒ज्ञस्य॑ वै
सन्त॑तिमनु॒ प्रजाः॑ प॒शवो॑ यज॑मानस्य॒ सन्ता॑यन्ते। य॒ज्ञस्य॑
विच्छि॑त्तिमनु॒ प्रजाः॑ प॒शवो॑ यज॑मानस्य॒ विच्छि॑द्यन्ते। य॒ज्ञस्य॑
सन्त॑तिरसि य॒ज्ञस्य॑ त्वा॒ सन्त॑त्यै स्तृणामि॒ सन्त॑त्यै त्वा
य॒ज्ञस्येत्या॑ह॒वनी॑यात्सन्त॑नोति। यज॑मानस्य प्र॒जायै॑ पशूनां॑
सन्त॑त्यै। अ॒पः प्रण॑यति। श्रद्धा॑ वा आ॒पः। श्रद्धा॑मे॒वारभ्य॑
प्र॒णीय॑ प्रच॑रति। अ॒पः प्रण॑यति। य॒ज्ञो वा आ॒पः॥ २८ ॥

य॒ज्ञमे॒वारभ्य॑ प्र॒णीय॑ प्रच॑रति। अ॒पः प्रण॑यति। वज्रो॒ वा
आ॒पः। वज्र॑मे॒व भ्रातृ॑व्येभ्यः प्र॒हृत्य॑ प्र॒णीय॑ प्रच॑रति। अ॒पः
प्रण॑यति। आ॒पो वै र॒क्षो॒घ्नीः। र॒क्ष॑सा॒मप॑हत्यै। अ॒पः प्रण॑यति।
आ॒पो वै दे॒वानां॑ प्रि॒यन्धाम॑। दे॒वानां॑मे॒व प्रि॒यन्धाम॑ प्र॒णीय॑
प्रच॑रति॥ २९ ॥

अ॒पः प्रण॑यति। आ॒पो वै सर्वा॑ दे॒वताः॑। दे॒वता॑ ए॒वारभ्य॑ प्र॒णीय॑
प्रच॑रति। वे॒षाय॑ त्वेत्या॑ह। वे॒षाय॑ ह्ये॒नदा॑दत्ते। प्रत्यु॑ष्ट॑ र॒क्षः

प्रत्युष्टा अरा॑तय॒ इत्या॑ह। रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। धूर॑सीत्या॑ह। ए॒ष
वै धुर्यो॑ऽग्निः। तं यदनु॑पस्पृश्याती॒यात्॥ ३० ॥

अ॒ध्व॒र्यु च॒ यज॑मानं च॒ प्रद॑हेत्। उ॒प॒स्पृश्यात्ये॑ति। अ॒ध्व॒र्योश्च॒
यज॑मानस्य॒ चाप्र॑दाहाय। धूर्व॒ तं यो॑स्मान्धूर्व॑ति॒ तं धूर्व॒ यं व॒यं
धूर्वा॑म॒ इत्या॑ह। द्वौ वाव॑ पुरु॑षौ। यश्चै॒व धूर्व॑ति। यश्चै॒नन्धूर्व॑ति।
तावु॑भौ शु॒चाऽर्प॑यति। त्वं दे॒वाना॑मसि॒ सस्त्रि॑तमं॒ पप्रि॑तमं॒
जुष्ट॑तमं॒ वह्नि॑तमन्दे॒वहू॑तम॒मित्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॒वैतत्॥ ३१ ॥

अहु॑तमसि॒ हवि॑र्धान॒मित्या॑हाना॒त्यै। दृ॒ह॒स्व मा ह्वा॑रित्या॑ह
धृत्यै॑। मि॒त्रस्य॑ त्वा॒ चक्षु॑षा॒ प्रेक्ष॑ इत्या॑ह मि॒त्रत्वा॑य। मा भे॒र्मा
संवि॑क्था॒ मा त्वा॑ हि॒सिष॑मित्या॒हाहि॑सायै। यद्वै किं च॒
वातो॑ नाभि॒ वाति॑। तत्सर्वं॑ वरु॒णदे॒वत्य॑म्। उ॒रु वा॑तायेत्या॑ह।
अवा॑रुणमे॒वैन॑त्करोति। दे॒वस्य॑ त्वा॒ सवि॑तुः प्र॑स॒व इत्या॑ह
प्रसू॑त्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॑ह॥ ३२ ॥

अ॒श्विनौ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू आस्ता॑म्। पू॒ष्णो हस्ता॑भ्या॒मित्या॑ह
यत्यै॑। अ॒ग्नये॑ जुष्टं॒ निर्व॑पा॒मीत्या॑ह। अ॒ग्नयं॑ ए॒वैनां॑ जुष्टं॒
निर्व॑पति। त्रि॒र्यजु॑षा। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒षां लो॒काना॑मात्यै॑।
तूष्णीं॑ च॒तुर्थ॑म्। अप॑रिमि॒तमे॒वाव॑रुन्धे। स ए॒वमे॒वानु॑पूर्व॑
हवी॑र्य॒षि निर्व॑पति॥ ३३ ॥

इ॒दं दे॒वाना॑मि॒दमु॑ नः स॒हेत्या॑ह व्यावृ॑त्यै। स्फा॒त्यै त्वा॒
नारा॑त्या॒ इत्या॑ह गु॒प्त्यै। तम॑सीव॒ वा ए॒षोऽन्त॑श्चरति।

यः प॑री॒णहि॑ । सु॒व॑र॒भि वि र॒ख्ये॑षं वै॒श्वान॒र॒ज्योति॑रि॒त्याह॑ ।
 सु॒व॑र॒ेवाभि॑ वि प॑श्यति वै॒श्वान॒र॒ज्योतिः॑ । द्या॒वापृ॑थि॒वी ह॒विषि॑
 गृ॒हीत॑ उ॒द॒वेपे॑ताम् । दृ॒ह॑न्ता॒न्दुर्या॑ द्या॒वापृ॑थि॒व्योरि॒त्याह॑ ।
 गृ॒हाणां॑ द्या॒वापृ॑थि॒व्योर्धृत्यै॑ । उ॒र्वन्त॑रि॒क्षम॑न्वि॒हीत्या॑ह॒ गत्यै॑ ।
 अ॒दि॒त्यास्त्वो॒पस्थे॑ सा॒दया॑मी॒त्याह॑ । इ॒यं वा अ॒दि॒तिः । अ॒स्या
 ए॒वैन॑दु॒पस्थे॑ सा॒दय॑ति । अ॒ग्ने ह॒व्य॑ र॒क्षस्वे॒त्याह॑ गु॒त्यै ॥ ३४ ॥

यज्ञो वा आपो धामं प्रणीय प्रचरत्यतीयादेतद्वाहुभ्यामित्याह हवींषि निर्वपति गत्यै चत्वारि
 च॥

[४]

इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑हन् । सोऽपः॑ । अ॒भ्य॑म्रियत । तासां॑ यन्मे॒ध्यं
 य॒ज्ञिय॑ र॒ सदे॑व॒मासी॑त् । तद॒पोद॑क्रामत् । ते द॒र्भा अ॑भवन् ।
 यद्व॒र्भैर॑प॒ उत्पु॑नाति । या ए॒व मे॒ध्या य॒ज्ञियाः॑ सदे॒वा आपः॑ ।
 ताभि॑रे॒वैना॒ उत्पु॑नाति । द्वा॒भ्यामु॑त्पु॒नाति ॥ ३५ ॥

द्वि॒पाद्य॑ज॒मानः॑ प्र॒ति॑ष्ठित्यै । दे॒वो वः॑ स॒वि॒तोत्पु॑ना॒त्वित्या॑ह ।
 स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒वैना॒ उत्पु॑नाति । अ॒च्छि॒द्रेण॑ प॒वि॒त्रेणे॒त्याह॑ ।
 अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽच्छि॑द्रं प॒वि॒त्रम् । तेनै॒वैना॒ उत्पु॑नाति ।
 वसोः॑ सूर्य॑स्य र॒श्मिभि॑रि॒त्याह॑ । प्रा॒णा वा आपः॑ । प्रा॒णा
 वस॑वः । प्रा॒णा र॒श्मयः॑ ॥ ३६ ॥

प्रा॒णैरे॒व प्रा॒णान्त्सं॑ पृ॒णक्ति॑ । सा॒वि॒त्रि॒यर्चा॑ । स॒वि॒तृप्र॑सूतं
 मे कर्मा॑स॒दिति॑ । स॒वि॒तृप्र॑सूतमे॒वास्य॑ कर्म॒ भव॑ति । प॒च्छो
 गा॑य॒त्रिया॑ त्रि॒ष्वमृ॑द्ध॒त्वाय॑ । आपो॑ दे॒वीर॑ग्ने॒पुवो॑ अ॒ग्नेगु॒व

इत्याह। रूपमेवासांमेतन्महिमानं व्याचष्टे। अग्रं इमं यज्ञं नयताग्रं यज्ञपतिमित्याह। अग्रं एव यज्ञं नयन्ति। अग्रं यज्ञपतिम्॥ ३७ ॥

युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्यं यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्यं इत्याह। वृत्रं हं हनिष्यन्निन्द्र आपो वव्रे। आपो हेन्द्रं वव्रिरे। संज्ञामेवासांमेतत्सामानं व्याचष्टे। प्रोक्षिताः स्थेत्याह। तेनापः प्रोक्षिताः। अग्नये वो जुष्टं प्रोक्षाम्यग्नीषोमाभ्यामित्याह। यथादेवतमेवैनान्प्रोक्षति। त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥ ३८ ॥

अथो रक्षसामपहत्यै। शुन्यध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्याया इत्याह। देवयज्याया एवैनानि शुन्यति। त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। अवधूतं रक्षोऽवधूता आरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै। अदित्यास्त्वगसीत्याह। इयं वा अदितिः॥ ३९ ॥

अस्या एवैनत्त्वचं करोति। प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्वित्याह प्रतिष्ठित्यै। पुरस्तात्प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति मेध्यत्वाय। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यश्चः पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते। तस्मात्प्रजा मृगं ग्राहुकाः। यज्ञो देवेभ्यो निलायत। कृष्णो रूपं कृत्वा। यत्कृष्णाजिने हविरध्यवहन्ति। यज्ञादेव तद्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। हविषोऽस्कन्दाय॥ ४० ॥

अधिषवणमसि वानस्पत्यमित्याह। अधिषवणमेवैनत्करोति।

प्रति॒ त्वाऽदि॒त्यास्त्व॒ग्वेत्त्वित्या॑ह स॒य॒त्वाय॑। अ॒ग्नेस्त॒नूर॒सी॒
त्या॑ह। अ॒ग्नेर्वा ए॒षा त॒नूः। यदोष॑धयः। वा॒चो वि॒स॒र्जन॑मित्या॑ह।
य॒दा हि प्र॒जा ओष॑धीनाम॒श्नन्ति॑। अथ॒ वाचं॑ वि॒सृज॑न्ते।
दे॒ववी॑तये त्वा गृह्णामीत्या॑ह॥४१॥

दे॒वता॑भिरे॒वैन॑त्सम॑र्धयति। अ॒द्रि॒रसि॑ वा॒नस्प॑त्य इत्या॑ह।
ग्रावा॑णमे॒वैन॑त्करोति। स इ॒दं दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं सु॑शमि॑
शमि॑ष्वेत्या॑ह शान्त्यै॑। हवि॑ष्कृदेहीत्या॑ह। य ए॒व दे॒वानां॑
हवि॑ष्कृतः। तान् ह॒यति॑। त्रि॒ह्वय॑ति। त्रिष॑त्या हि दे॒वाः।
इष॑माव॒दोर्ज॑माव॒देत्या॑ह॥४२॥

इष॑मे॒वोर्जं॑ यज॑माने दधाति। द्यु॒मद्व॑दत व॒यं स॑ङ्घा॒तं
जे॒ष्मेत्या॑ह भ्रातृ॑व्याभिभूत्यै। मनोः॑ श्रद्धादे॒वस्य॑ यज॑मानस्या॒
सुर॑ग्री वाक्। य॒ज्ञायु॑धेषु प्रवि॑ष्टाऽऽसीत्। तेऽसुरा॑ याव॑न्तो
य॒ज्ञायु॑धाना॑मु॒द्वद॑तामुपाशृ॑ण्वन्। ते परा॑भवन्। तस्मा॑त्स्वाना॑
मध्यै॑ऽव॒साय॑ यजेत। याव॑न्तोऽस्य॑ भ्रातृ॑व्या य॒ज्ञायु॑धाना॑
मु॒द्वद॑तामुपशृ॑ण्वन्ति। ते परा॑ भवन्ति। उ॒च्चैः स॒माह॑न्त॒ वा
आ॑ह विजि॑त्यै॥४३॥

वृ॒द्धः ए॑षामिन्द्रि॒यं वी॒र्य॑म्। श्रेष्ठ॑ एषां भवति। व॒रुष॑वृ॒द्धम॑सि
प्रति॑ त्वा व॒रुष॑वृ॒द्धं वे॒त्त्वित्या॑ह। व॒रुष॑वृ॒द्धा वा ओष॑धयः।
व॒रुष॑वृ॒द्धा इ॒षीकाः॑ समृ॑द्धौ। य॒ज्ञं र॒क्षास्य॑नु प्रावि॑शन्।
तान्य॑स्मा प॒शुभ्यो॑ नि॒रवा॑दयन्त। तुषै॑रोष॑धीभ्यः। परा॑पूतं॑

रक्षः परापूता अरातय इत्याह। रक्षसामपंहृत्यै॥४४॥

रक्षसां भागोऽसीत्याह। तुषैरेव रक्षांसि निरवन्दयते। अप
उपस्पृशति मेध्यत्वाय। वायुर्वो विविनक्तित्याह। पवित्रं वै
वायुः। पुनात्येवैनान्। अन्तरिक्षादिव वा एते प्रस्कन्दन्ति।
ये शूर्पात्। देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रतिगृह्णात्वित्याह
प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। त्रिष्फलीकर्तवा आह।
त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय॥४५॥

द्वाभ्यामुत्पुनाति रश्मयो नयन्त्यग्रे यज्ञपतिं यज्ञोऽदितिरस्कन्दाय गृह्णामीत्याह वदेत्याह विजित्या
अपंहृत्या अस्कन्दाय त्रीणि च॥ [५]

अवधूतः रक्षोऽवधूता अरातय इत्याह। रक्षसामपंहृत्यै।
अदित्यास्त्वगसीत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या एवैनत्त्वचं
करोति। प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्वित्याह प्रतिष्ठित्यै।
पुरस्तात्प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति मेध्यत्वाय।
तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यञ्चः पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते। तस्मात्प्रजा
मृगं ग्राहकाः। यज्ञो देवेभ्यो निलायत॥४६॥

कृष्णो रूपं कृत्वा। यत्कृष्णाजिने हविरधिपिनष्टि।
यज्ञादेव तद्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। हविषोऽस्कन्दाय। द्यावापृथिवी
सहास्ताम्। ते शम्यामात्रमेकमहर्व्येताः शम्यामात्रमेकमहः।
दिवः स्कम्भनिरसि प्रति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्त्वित्याह।
द्यावापृथिव्योर्वीत्यै। धिषणाऽसि पर्वत्या प्रति त्वा दिवः
स्कम्भनिर्वेत्त्वित्याह। द्यावापृथिव्योर्विधृत्यै॥४७॥

धिषणांसि पार्वतेयीं प्रति त्वा पर्वतिर्वेत्त्वित्याह।
 द्यावापृथिव्योर्धृत्यै। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह।
 प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू
 आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्त्यै। अधिवपामीत्याह।
 यथादेवतमेवैनानधि वपति। धान्यमसि धिनुहि देवानित्याह।
 एतस्य यजुषो वीर्येण॥४८॥

यावदेका देवता कामयन्ते यावदेका। तावदाहुतिः प्रथते। न हि
 तदस्ति। यत्तावदेव स्यात्। यावज्जुहोति। प्राणाय त्वाऽपानाय
 त्वेत्याह। प्राणानेव यजमाने दधाति। दीर्घामनु प्रसिंतिमायुषे
 धामित्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति। अन्तरिक्षादिव वा एतानि
 प्रस्कन्दन्ति। यानि दृषदः। देवो वः सविता हिरण्यपाणिः
 प्रतिगृह्णात्वित्याह प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। असंवपन्ती
 पिष्पाणूनि कुरुतादित्याह मेध्यत्वाय॥४९॥

निलायतु विधृत्यै वीर्येण स्कन्दन्ति चत्वारि च॥ [६]

धृष्टिरसि ब्रह्म यच्छेत्याह धृत्यै। अपाग्नेऽग्निमामादं जहि
 निष्क्रव्यादं सेधा देवयजं वहेत्याह। य एवामात्क्रव्यात्।
 तमपहत्य। मेध्येऽग्नौ कपालमुपदधाति। निर्दग्धं
 रक्षो निर्दग्धा अरातय इत्याह। रक्षांस्येव निर्दहति।
 अग्निवत्युपदधाति। अस्मिन्नेव लोके ज्योतिर्धत्ते। अङ्गारमधि
 वर्तयति॥५०॥

अन्तरिक्ष एव ज्योतिर्धत्ते। आदित्यमेवामुष्मिल्लोके
ज्योतिर्धत्ते। ज्योतिष्मन्तोऽस्मा इमे लोका भवन्ति। य एव
वेद। ध्रुवमसि पृथिवीं दृ॒ष्ट॒हेत्याह। पृथिवीमेवैतेन दृ॒ष्ट॒हति।
ध॒र्त्रमस्यन्तरिक्षं दृ॒ष्ट॒हेत्याह। अन्तरिक्षमेवैतेन दृ॒ष्ट॒हति।
ध॒रुणमसि दिवं दृ॒ष्ट॒हेत्याह। दिवमेवैतेन दृ॒ष्ट॒हति॥५१॥

धर्मासि दिशो दृ॒ष्ट॒हेत्याह। दिश एवैतेन दृ॒ष्ट॒हति।
इमानेवैतैर्लोकान्दृ॒ष्ट॒हति। दृ॒ष्ट॒हन्तेऽस्मा इमे लोकाः प्रजया
पशुभिः। य एव वेद। त्रीण्यग्रे कपालान्युपदधाति। त्रय इमे
लोकाः। एषां लोकानामाप्त्यै। एकमग्रे कपालमुप दधाति।
एकं वा अग्रे कपालं पुरुषस्य सम्भवति॥५२॥

अथ द्वे। अथ त्रीणि। अथ चत्वारि। अथाष्टौ।
तस्मादष्टाकपालं पुरुषस्य शिरः। यदेवं कपालान्युपदधाति।
यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञमेव प्रजापतिः स॒ष्ट॒स्करोति।
आत्मानमेव तत्स॒ष्ट॒स्करोति। त॒ष्ट॒ स॒ष्ट॒स्कृतमात्मानम्॥५३॥

अमुष्मिल्लोकेऽनु परैति। यदष्टावुपदधाति। गायत्रिया
तत्सम्मितम्। यन्नवं। त्रिवृता तत्। यद्दश। विराजा तत्।
यदेकादश। त्रिष्टुभा तत्। यद्वादश॥५४॥

जगत्या तत्। छन्दः सम्मितानि स उपदधत्कपालानि।
इमाँल्लोकाननुपूर्वं दिशो विधृत्यै दृ॒ष्ट॒हति। अथायुः
प्राणान्प्रजां पशून् यजमाने दधाति। सजातानस्मा

अ॒भितो॑ बहु॒लान्क॑रोति। चि॒तः स्वे॒त्याह॑। य॒था॒य॒जुरे॒वैतत्।
 भृ॒गूणा॒मङ्गि॑रसा॒न्तप॑सा तप्य॒ध्वमि॒त्याह॑। दे॒वता॑नामे॒वैना॑नि
 तप॑सा तपति। तानि॒ ततः॑ सङ्स्थि॑ते। यानि॒ घ॒र्मे
 क॒पाला॑न्युपचि॒न्वन्ति॑ वे॒धस॒ इति॑ चतु॑ष्पद॒यर्चा॑ वि मु॑ञ्चति।
 चतु॑ष्पादः प॒शवः॑। प॒शुष्वे॒वोपरि॑ष्ठात्प्रति॑ तिष्ठति॥५५॥

वर्तयति दिवमेवैतेन दृ२हति सम्भवति त२ सङ्स्कृतमात्मानं द्वादश सङ्स्थिते त्रीणि
 च॥

[७]

दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒व इत्या॑ह प्रसू॒त्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मि॒त्याह॑।
 अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू आस्ता॑म्। पू॒ष्णो
 हस्ता॑भ्यामि॒त्याह॑ य॒त्यै। सं व॑पा॒मीत्या॑ह। य॒थादे॒वतमे॒वैना॑नि
 संव॑पति। समापो॑ अ॒द्विर॑ग॒मत॒ समोष॑धयो रसेनेत्या॑ह। आपो॑
 वा ओष॑धीर्जि॒न्वन्ति॑। ओष॑धयो॒ऽपो जि॑न्वन्ति। अ॒न्या वा
 ए॒तासा॑म॒न्या जि॑न्वन्ति॥५६॥

तस्मा॑दे॒वमा॑ह। स२ रे॒वती॒र्जग॑तीभि॒र्मधु॑मती॒र्मधु॑मतीभिः
 सृज्य॒ध्वमि॒त्याह॑। आपो॑ वै रे॒वतीः॑। प॒शवो॑ जग॑तीः।
 ओष॑धयो॒ मधु॑मतीः। आप॒ ओष॑धीः प॒शून्। ताने॒वास्मा॑
 एक॒धा स॒सृज्य॑। मधु॑मतः करोति। अ॒द्भ्यः परि॑ प्रजा॑ताः
 स्थ॒ सम॒द्भिः पृ॑च्य॒ध्वमि॒ति॑ प॒र्याप्ता॑वयति। यथा॒ सुवृ॑ष्ट
 इ॒माम॑नुवि॒सृत्य॑॥५७॥

आप॒ ओष॑धीर्महय॑न्ति। ता॒दृगे॒व तत्। जन॑यत्यै
 त्वा॒ संयो॑मीत्या॑ह। प्र॒जा ए॒वैतेन॑ दा॒धार। अ॒ग्नये॑

त्वाऽग्नीषोमभ्यामित्याहु व्यावृत्त्यै। मुखस्य शिरो-
ऽसीत्याहु। यज्ञो वै मुखः। तस्यैतच्छिरः। यत्पुरोडाशः।
तस्मादेवमाहु॥५८॥

घर्मोऽसि विश्वायुरित्याहु। विश्वमेवायुर्यजमाने दधाति।
उरु प्रथस्वोरु ते यज्ञपतिः प्रथतामित्याहु। यजमानमेव
प्रजया पशुभिः प्रथयति। त्वचं गृहीष्वेत्याहु। सर्वमेवैनं
सतनुं करोति। अथाप आनीय परिमार्ष्टि। मांस एव
तत्त्वचं दधाति। तस्मात्त्वचा मांसं छन्नम्। घर्मो वा
एषोऽशान्तः॥५९॥

अर्धमासेऽर्धमासे प्रवृज्यते। यत्पुरोडाशः। स ईश्वरो
यजमानं शुचा प्रदहः। पर्यग्निं करोति। पशुमेवैनमकः।
शान्त्या अप्रदाहाय। त्रिः पर्यग्निं करोति। त्र्यावृद्धिं यज्ञः।
अथो रक्षसामपहत्यै। अन्तरितं रक्षोऽन्तरिता अरातय
इत्याहु॥६०॥

रक्षसामन्तर्हित्यै। पुरोडाशं वा अधिश्रितं रक्षांस्य-
जिघांसन्। दिवि नाको नामाग्नी रक्षोहा। स
एवास्माद्रक्षांस्यपाहन्। देवस्त्वां सविता श्रपयत्वित्याहु।
सवितृप्रसूत एवैनं श्रपयति। वर्षिष्ठे अधि नाक
इत्याहु। रक्षसामपहत्यै। अग्निस्ते तनुवं माऽतिधागित्याहा-
ऽनतिदाहाय। अग्ने हव्यं रक्षस्वेत्याहु गुप्त्यै॥६१॥

अविंदहन्तः श्रपयतेति वाचं विसृजते। यज्ञमेव हवींष्यभिव्याहृत्य प्रतनुते। पुरोरुचमविंदाहाय श्रुत्यै करोति। मस्तिष्को वै पुरोडाशः। तं यन्नाभिं वासयैत्। अविर्मस्तिष्कः स्यात्। अभिवांसयति। तस्माद्ब्रुहां मस्तिष्कः। भस्मनाऽभिवांसयति। तस्मान्मांसेनास्थिं छुन्नम्॥६२॥

वेदेनाभिवांसयति। तस्मात्केशैः शिरंश्छुन्नम्। अखलतिभावुको भवति। य एवं वेदा पशोर्वै प्रतिमा पुरोडाशः। स नायजुष्कमभिवास्यः। वृथैव स्यात्। ईश्वरा यजमानस्य पशवः प्रमेतोः। सं ब्रह्मणा पृच्यस्वेत्याह। प्राणा वै ब्रह्म॥६३॥

प्राणाः पशवः। प्राणैरेव पशून्सम्पृणक्ति। न प्रमायुका भवन्ति। यजमानो वै पुरोडाशः। प्रजा पशवः पुरीषम्। यदेवमभिघारयति। यजमानमेव प्रजयां पशुभिः समर्धयति। देवा वै हविर्भृत्वाऽब्रुवन्। कस्मिन्निदं म्रक्ष्यामह इति। सोऽग्निरब्रवीत्॥६४॥

मयि तनूः सं निधध्वम्। अहं वस्तं जनयिष्यामि। यस्मिन्म्रक्ष्यध्व इति। ते देवा अग्नौ तनूः सन्त्यदधत। तस्मादाहुः। अग्निः सर्वा देवता इति। सोऽङ्गारेणापः। अभ्यपातयत्। तत एकतोऽजायत। स द्वितीयमभ्यपातयत्॥६५॥ ततो द्वितोऽजायत। स तृतीयमभ्यपातयत्। ततस्त्रितो-

ऽजायत। यदुद्भ्योऽजायन्त। तदाप्यानामाप्यत्वम्।
यदात्मभ्योऽजायन्त। तदात्म्यानामात्म्यत्वम्। ते देवा
आप्येष्वमृजत। आप्या अमृजत् सूर्याभ्युदिते। सूर्याभ्युदितः
सूर्याभिनिमृक्ते॥६६॥

सूर्याभिनिमृक्तः कुनखिनि। कुनखी श्यावदति।
श्यावदन्नग्रदिधिषौ। अग्रदिधिषुः परिवित्ते। परिवित्तो
वीरहणि। वीरहा ब्रह्महणि। तद्ब्रह्महणं नात्यच्यवत।
अन्तर्वेदि निनयत्यवरुद्धै। उल्मुकेनाभि गृह्णाति शृतत्वाय।
शृतकामा इव हि देवाः॥६७॥

अन्या जिन्वन्त्यनु विसृत्यैवमाहाशान्त आह गुप्त्यै छुन्नं ब्रह्माब्रवीद्वितीयमभ्यंपातयत्सूर्याभिनिमृक्ते

देवाः॥ _____[८]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति स्यमादत्ते प्रसूत्यै।
अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू
आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। आदद् इन्द्रस्य
बाहुरसि दक्षिण इत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति।
सहस्रभृष्टिः शततेजा इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं
व्याचष्टे। वायुरसि तिग्मतेजा इत्याह। तेजो वै वायुः॥६८॥

तेज एवास्मिन्दधाति। विषाद्वै नामासुर आसीत्। सोऽबिभेत्।
यज्ञेन मा देवा अभिभविष्यन्तीति। स पृथिवीमभ्यवमीत्।
सा मेध्याऽभवत्। अथो यदिन्द्रो वृत्रमहन्। तस्य
लोहितं पृथिवीमनु व्यधावत्। सा मेध्याऽभवत्। पृथिवि

देवयजनीत्याह॥६९॥

मेध्यामेवैनां देवयजनीं करोति। ओषध्यास्ते मूलं मा
हिंसिषमित्याह। ओषधीनामहिंसायै। ब्रजं गच्छ
गोस्थानमित्याह। छन्दांसि वै ब्रजो गोस्थानः।
छन्दांस्येवास्मै ब्रजं गोस्थानं करोति। वर्षतु ते
द्यौरित्याह। वृष्टिर्वै द्यौः। वृष्टिमेवाव रुन्धे। बधान देव
सवितः परमस्यां परावतीत्याह॥७०॥

द्वौ वाव पुरुषौ। यं चैव द्वेष्टि। यश्चैनं द्वेष्टि। तावुभौ बभ्राति
परमस्यां परावति शतेन पाशैः। योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं
द्विष्मस्तमतो मा मौगित्याहानिमुत्तये। अरुरुर्वै नामासुर
आसीत्। स पृथिव्यामुपमुत्तोऽशयत्। तं देवा अपहृतोऽरुरुः
पृथिव्या इति पृथिव्या अपाघ्नन्। भ्रातृव्यो वा अरुरुः।
अपहृतोऽरुरुः पृथिव्या इति यदाह॥७१॥

भ्रातृव्यमेव पृथिव्या अपहन्ति। तेऽमन्यन्त। दिवं वा
अयमितः पतिष्यतीति। तमरुरुस्ते दिवं माऽस्कानिति दिवः
पर्यबाधन्त। भ्रातृव्यो वा अरुरुः। अरुरुस्ते दिवं मा स्कानिति
यदाह। भ्रातृव्यमेव दिवः परिबाधते। स्तम्बयजुर्हरति।
पृथिव्या एव भ्रातृव्यमपहन्ति। द्वितीयं हरति॥७२॥

अन्तरिक्षादेवैनमपहन्ति। तृतीयं हरति। दिवं
एवैनमपहन्ति। तूष्णीं चतुर्थं हरति। अपरिमितादेवैनमपहन्ति।

असुराणां वा इयमग्र आसीत्। यावदासीनः परापश्यति।
तावद्देवानाम्। ते देवा अब्रुवन्। अस्त्वेव नो-
ऽस्यामपीति॥ ७३॥

क्यन्नो दास्यथेति। यावत्स्वयं परिगृहीथेति। ते
वसवस्त्वेति दक्षिणतः पर्यगृह्णन्। रुद्रास्त्वेति पश्चात्।
आदित्यास्त्वेत्युत्तरतः। तेऽग्निना प्राञ्चोऽजयन्। वसुभिर्दक्षिणा।
रुद्रैः प्रत्यञ्चः। आदित्यैरुदञ्चः। यस्यैवं विदुषो वेदिं
परिगृह्णन्ति॥ ७४॥

भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। देवस्य सवितुः
सव इत्याह प्रसूत्यै। कर्म कृण्वन्ति वेधस इत्याह। इषितं
हि कर्म क्रियते। पृथिव्यै मेध्यं चामेध्यं च व्युदक्रामताम्।
प्राचीनमुदीचीनं मेध्यम्। प्रतीचीनं दक्षिणाऽमेध्यम्।
प्राचीमुदीचीं प्रवृणां करोति। मेध्यामेवेना देवयजनीं
करोति॥ ७५॥

प्राञ्चौ वेद्यं सावुन्नयति। आहवनीयस्य परिगृहीत्यै। प्रतीची
श्रोणी। गार्हपत्यस्य परिगृहीत्यै। अथो मिथुनत्वाय। उद्धन्ति।
यदेवास्या अमेध्यम्। तदपहन्ति। उद्धन्ति। तस्मादोषधयः
पराभवन्ति॥ ७६॥

मूलं छिनत्ति। भ्रातृव्यस्यैव मूलं छिनत्ति। मूलं वा
अतितिष्ठद्रक्षां स्यनूत्पिपते। यद्धस्तेन छिन्द्यात्। कुन्खिनीः

प्रजाः स्युः। स्येन छिनत्ति। वज्रो वै स्प्यः। वज्रैणैव
यज्ञाद्रक्षा९स्यपहन्ति। पितृदेवत्याऽतिखाता। इयतीं
खनति॥७७॥

प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताम्। वेदिदेवेभ्यो निलायत।
तां चतुरङ्गुलेऽन्विन्दन्। तस्माच्चतुरङ्गुलं खेयां। चतुरङ्गुलं
खनति। चतुरङ्गुले ह्योषधयः प्रतितिष्ठन्ति। आ प्रतिष्ठायै
खनति। यजमानमेव प्रतिष्ठां गमयति। दक्षिणतो वर्षीयसीं
करोति। देवयजनस्यैव रूपमंकः॥७८॥

पुरीषवतीं करोति। प्रजा वै पशवः पुरीषम्। प्रजयैवैनं
पशुभिः पुरीषवन्तं करोति। उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति।
एतावती वै पृथिवी। यावती वेदिः। तस्या एतावत एव
भ्रातृव्यं निर्भज्य। आत्मन उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति।
ऋतमस्यृतसदनमस्यृतश्रीरसीत्याह। यथायजुरेवैतत्॥७९॥

क्रूरमिव वा एतत्करोति। यद्वेदिं करोति। धा अंसि
स्वधा असीतिं योयुष्यते शान्त्यै। उर्वी चासि वस्वीं
चासीत्याह। उर्वीमेवैनां वस्वीं करोति। पुरा क्रूरस्य
विसृपो विरप्षिन्नित्याह मेध्यत्वाय। उदादायं पृथिवीं
जीरदानुर्यामैरयश्चन्द्रमसि स्वधाभिरित्याह। यदेवास्यां
अमेध्यम्। तदपहत्य। मेध्यां देवयजनीं कृत्वा॥८०॥

यददश्चन्द्रमसि मेध्यम्। तदस्यामेरयति। तां धीरांसो

अनुदृश्यं यजन्त इत्याहानुख्यात्यै। प्रोक्षणीरा सादय।
 इध्माबर्हिरुपसादय। सुव च सुचश्च सम्मृद्धि। पत्नीः
 सन्नह्य। आज्येनोदेहीत्याहानुपूर्वतायै। प्रोक्षणीरा सादयति।
 आपो वै रक्षोग्नीः॥८१॥

रक्षसामपहत्यै। स्यस्य वर्त्मन्त्सादयति। यज्ञस्य सन्तत्यै।
 उवाच हासितो दैवलः। एतावतीर्वा अमुष्मिल्लोक आप
 आसन्। यावतीः प्रोक्षणीरिति। तस्माद्ब्रह्मीरासाद्याः।
 स्यमुदस्यन्। यं द्विष्यात्तं ध्यायेत्। शुचैवैनमर्पयति॥८२॥

वै वायुराह परावतीत्याहाह द्वितीयः हरतीति परिगृह्णन्ति देवयजनीं करोति भवन्ति
 खनत्यकरेतत्कृत्वा रक्षोग्नीरर्पयति॥ [९]

वज्रो वै स्यः। यदन्वश्च धारयेत्। वज्रेऽध्वर्युः क्षण्वीत।
 पुरस्तात्तिर्यश्च धारयति। वज्रो वै स्यः। वज्रेणैव यज्ञस्य
 दक्षिणतो रक्षाः स्यपहन्ति। अग्निभ्यां प्राचश्च प्रतीचश्च।
 स्येनोदीचश्चाधराचश्च। स्येन वा एष वज्रेणास्यै पाप्मानं
 भ्रातृव्यमपहत्य। उत्क्रेऽधि प्रवृश्चति॥८३॥

यथोपधाय वृश्चन्त्येवम्। हस्तावव नेनित्ते। आत्मानमेव
 पवयते। स्यं प्रक्षालयति मेध्यत्वायं। अथो पाप्मानं एव
 भ्रातृव्यस्य न्यङ्गं छिनत्ति। इध्माबर्हिरुपसादयति युक्त्यै।
 यज्ञस्य मिथुनत्वायं। अथो पुरोरुचमेवैतां दधाति। उत्तरस्य
 कर्मणोऽनुख्यात्यै। न पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्॥८४॥

यत्पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्। अन्यत्राहुतिपथादिध्मं
 प्रतिपादयेत्। प्रजा वै बर्हिः। अपराध्रुयाद्वर्हिषा
 प्रजानां प्रजननम्। पश्चात्प्रागुपसादयति। आहुतिपथेनेध्मं
 प्रतिपादयति। सम्प्रत्येव बर्हिषां प्रजानां प्रजननमुपैति।
 दक्षिणमिध्मम्। उत्तरं बर्हिः। आत्मा वा इध्मः।
 प्रजा बर्हिः। प्रजा ह्यात्मन उत्तरतरा तीर्थे। ततो
 मेधमुपनीय। यथादेवतमेवैनत्प्रतिष्ठापयति। प्रतितिष्ठति
 प्रजयां पशुभिर्यजमानः॥८५॥

वृश्चति सादयेदिध्मः पञ्च च॥ [१०]

तृतीयस्यां देवस्यांश्चपशुं यो वै पूर्वेषुः कर्मणे वामिन्द्रो वृत्रमहन्त्सोऽपोऽवधूतं
 धृष्टिर्देवस्येत्याह सं वपामि देवस्य स्प्यमा ददे वज्रो वै स्यो दश॥१०॥

तृतीयस्यां यज्ञस्यान्तिरेकाय पवित्रंवत्यध्वर्युं चाधिपवणमस्यन्तरिक्ष एव रक्षंसामन्तरहित्यै
 द्वौ वाव पुरुषौ यददश्चन्द्रमसि मेध्यं पञ्चाशीतिः॥८५॥

तृतीयस्यां यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके

द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरांतय इत्याह। रक्षसामपंहत्यै।
अग्नेर्वस्तेजिष्ठेन तेजसा निष्टपामीत्याह मेध्यत्वाय। सुचः
सम्मार्ष्टि। सुवमग्रे। पुमां समेवाभ्यः सश्यति मिथुनत्वाय।
अथ जुहूम्। अथोपभृतम्। अथ ध्रुवाम्। असौ वै जुहूः॥१॥
अन्तरिक्षमुपभृत्। पृथिवी ध्रुवा। इमे वै लोकाः सुचः। वृष्टिः
सम्मार्जनानि। वृष्टिर्वा इमाँल्लोकाननुपूर्वं कल्पयति। ते ततः
क्लृप्ताः समेधन्ते। समेधन्तेऽस्मा इमे लोकाः प्रजयां पशुभिः।
य एवं वेद। यदि कामयेत् वर्षुकः पर्जन्यः स्यादिति।
अग्रतः सम्मृज्यात्॥२॥

वृष्टिमेव नि यच्छति। अवाचीनां ग्रा हि वृष्टिः। यदि
कामयेतावर्षुकः स्यादिति। मूलतः सम्मृज्यात्।
वृष्टिमेवोद्यच्छति। तदु वा आहुः। अग्रत एवोपरिष्ठात्सम्मृज्यात्।
मूलतोऽधस्तात्। तदनुपूर्वं कल्पते। वर्षुको भवतीति॥३॥
प्राचीमभ्याकारम्। अग्रैरन्तरतः। एवमिव ह्यन्नमद्यतै।
अथो अग्राद्वा ओषधीनामूर्जं प्रजा उपजीवन्ति। ऊर्ज
एवान्नाद्यस्यावरुद्धै। अधस्तात्प्राचीम्। दण्डमुत्तमतः।
मूलेन मूलं प्रतिष्ठित्यै। तस्मादरत्नौ प्राश्नुपरिष्ठाल्लोमानि।
प्रत्यश्चधस्तात्॥४॥

सुगृह्येषा। प्रा॒णो वै सु॒वः। जु॒हूर्दक्षि॑णो ह॒स्तः। उ॒प॒भृत्स॒व्यः।
 आ॒त्मा ध्रु॒वा। अन्न॑ꣳ स॒म्मार्जनानि॑। मुख॒तो वै प्रा॒णोऽपा॒नो
 भू॒त्वा। आ॒त्मान॒मन्नं॑ प्र॒विश्य॑। बा॒ह्यतस्त॒नुवꣳ शु॒भयति॑।
 तस्मा॑त्सु॒वमे॒वाग्रे॑ स॒म्मा॑र्ष्टि। मुख॒तो हि प्रा॒णोऽपा॒नो
 भू॒त्वा। आ॒त्मान॒मन्नमा॑वि॒शति॑। तौ प्रा॑णापा॒नौ। अव्य॑र्धुकः
 प्रा॒णापा॒नाभ्यां॑ भवति। य ए॒वं वेद॑॥५॥

जुहूर्मृज्याद्भवतीति प्रत्यञ्च्यधस्तान्माष्टि पञ्च च॥ [१]

दि॒वः शिल्प॑मव॒ततम्। पृथि॒व्याः क॒कुभि॑ श्रि॒तम्।
 तेन॑ व॒यꣳ स॒हस्र॑वल्शेन। स॒पत्नं॑ नाशयामसि
 स्वाहेति॑ सु॒ख्स॒म्मार्जनान्य॒ग्नौ प्र ह॑रति। आपो॒ वै
 दर्भाः। रू॒पमे॒वेषा॑मे॒तन्महि॑मानं व्याच॑ष्टे। अ॒नु॒ष्टु॒भर्चा॑।
 आ॒नु॒ष्टु॒भः प्र॒जाप॑तिः। प्रा॒जाप॑त्यो वेदः। वे॒दस्याग्रꣳ
 सु॒ख्स॒म्मार्जनानि॑॥६॥

स्वेनै॒वैना॑नि छन्द॑सा। स्वया॑ दे॒वत॑या॒ सम॑र्धयति। अथो
 ऋ॒गवा॑व योषा॑। द॒र्भो वृ॑षा॑। तन्मि॑थुनम्। मि॒थुनमे॒वास्य॑
 तद्य॒ज्ञे क॑रोति प्र॒जन॑नाय। प्रजा॑यते प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्यज॑मानः।
 तान्ये॒के वृ॒थैवापा॑स्यन्ति। तत्तथा॒ न का॑र्यम्। आर॑ब्धस्य
 य॒ज्ञिय॑स्य कर्म॑णः सवि॑दोहः॥७॥

यद्ये॒नानि॑ प॒शवो॑ऽभि तिष्ठे॑युः। न तत्प॒शुभ्यः॑ कम्।
 अ॒द्विमा॑र्जयि॒त्वोत्क॑रे न्य॑स्येत्। यद्वै य॒ज्ञिय॑स्य कर्म॑णो-

ऽन्यत्राहुंतीभ्यः सन्तिष्ठते। उत्करो वाव तस्य प्रतिष्ठा। एतां
हि तस्मै प्रतिष्ठां देवाः समभरन्। यद्विर्मार्जयति। तेन
शान्तम्। यदुत्करे न्यस्यति। प्रतिष्ठामेवैनानि तद्वमयति॥८॥

प्रतिष्ठति प्रजयां पशुभिर्यजमानः। अथो स्तम्बस्य वा
एतद्रूपम्। यत्सुखसम्मार्जनानि। स्तम्बशो वा ओषधयः।
तासां जरत्क्षे पशवो न रमन्ते। अप्रियो ह्येषां जरत्क्षः।
यावदप्रियो ह वै जरत्क्षः पशूनाम्। तावदप्रियः पशूनां
भवति। यस्यैतान्यन्यत्राग्नेर्दधति। नवदाव्यासु वा ओषधीषु
पशवो रमन्ते॥९॥

नवदावो ह्येषां प्रियः। यावत्प्रियो ह वै नवदावः पशूनाम्।
तावत्प्रियः पशूनां भवति। यस्यैतान्यग्नौ प्रहरन्ति।
तस्मादेतान्यग्नावेव प्रहरेत्। यतरस्मिन्त्सम्मृज्यात्। पशूनां
धृत्यै। यो भूतानामधिपतिः। रुद्रस्तन्तिचरो वृषा। पशून्स्माकं
मा हिंसीः। एतदस्तु हुतं तव स्वाहेत्यग्निसम्मार्जन्यग्नौ
प्रहरति। एषा वा एतेषां योनिः। एषा प्रतिष्ठा। स्वामेवैनानि
योनिम्। स्वां प्रतिष्ठां गमयति। प्रतिष्ठति प्रजयां
पशुभिर्यजमानः॥१०॥

वेदस्याग्रं सुखसम्मार्जनानि विदोहो गमयति पशवो रमन्ते हिंसीः षट् च॥—[२]

अयंज्ञो वा एषः। योऽपत्नीकः। न प्रजाः प्रजायेरन्।
पत्न्यन्वास्ते। यज्ञमेवाकः। प्रजानां प्रजननाय। यत्तिष्ठन्ती

सन्नह्येत। प्रियं ज्ञातिः रुन्ध्यात्। आसीना सन्नह्यते।
आसीना ह्येषा वीर्यं करोति॥११॥

यत्पश्चात्प्राच्यन्वासीत। अनया समदन्दधीत। देवानां
पत्न्या समदन्दधीत। देशाद्वक्षिणत उदीच्यन्वास्ते। आत्मनो
गोपीथार्य। आशासाना सौमनसमित्याह। मेध्यामेवैनाङ्केवलीं
कृत्वा। आशिषा समर्धयति। अग्नेरनुव्रता भूत्वा सन्नह्ये
सुकृताय कमित्याह। एतद्वै पत्न्यै व्रतोपनयनम्॥१२॥

तेनैवैनां व्रतमुपनयति। तस्मादाहुः। यश्चैवं वेद यश्च न।
योऽक्रमेव युते। यमन्वास्ते। तस्यामुष्मिल्लोके भवतीति
योऽक्रमेण। यद्योऽक्रमं। स योगः। यदास्ते। स क्षेमः॥१३॥

योगक्षेमस्य कृत्यै। युक्तङ्कियाता आशीः कामे युज्याता
इति। आशिषः समृद्धौ। ग्रन्थिं ग्रन्थाति। आशिष एवास्यां
परि गृह्णाति। पुमान् वै ग्रन्थिः। स्त्री पत्नी। तन्मिथुनम्।
मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति प्रजननाय। प्र जायते प्रजया
पशुभिर्यजमानः॥१४॥

अथो अर्धो वा एष आत्मनः। यत्पत्नी। यज्ञस्य
धृत्या अशिथिलम्भावाय। सुप्रजसंस्त्वा वयः सुपत्नीरूपं
सेदिमेत्याह। यज्ञमेव तन्मिथुनीकरोति। ऊनेऽतिरिक्तन्धीयाता
इति प्रजात्यै। महीनां पयोऽस्योषधीनां रस इत्याह।
रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। तस्य तेऽक्षीयमाणस्य

निर्व॑पामि देव॒य॒ज्याया॒ इत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा
शा॑स्ते॥१५॥

करोति॑ व्रतो॒प॒नय॑नं॒ क्षेमो॒ यज॑मानः शास्ते॥ ————— [३]

घृ॒तं च॒ वै मधु॑ च प्र॒जाप॑तिरासीत्। यतो॒ मध्वा॑सीत्।
ततः॑ प्र॒जा अ॑सृजत। तस्मा॒न्मधु॑षि प्र॒जन॑नमिवास्ति।
तस्मा॒न्मधु॑षा न प्रच॑रन्ति। या॒तया॑म॒ हि। आ॒ज्ये॑न प्रच॑रन्ति।
य॒ज्ञो वा आ॒ज्यम्। य॒ज्ञेनै॒व य॒ज्ञं प्रच॑रन्त्यया॑तयामत्वाय।
प॒त्यवै॑क्षते॥१६॥

मि॒थुन॒त्वाय॒ प्रजा॑त्यै। यद्वै प॒त्नी य॒ज्ञस्य॑ करोति॑। मि॒थुनं
तत्। अथो॒ पत्नी॑या ए॒वैष य॒ज्ञस्या॑न्वार॒म्भोऽन॑वच्छि॒त्यै।
अ॒मेध्यं॑ वा ए॒तत्क॑रोति। यत्प॒त्यवे॑क्षते। गा॒रह॑प॒त्येऽधि॑
श्रय॑ति मेध्य॒त्वाय॑। आ॒हु॒वनी॑यम॒भ्युद्व॑वति। य॒ज्ञस्य॑ सन्त॑त्यै।
तेजो॑ऽसि॒ तेजो॑ऽनु प्रेही॒त्याह॑॥१७॥

तेजो॑ वा अ॒ग्निः। तेज॒ आ॒ज्यम्। तेज॑सै॒व तेजः॑
सम॑र्धयति। अ॒ग्निस्ते॒ तेजो॒ मा वि॒नैदि॒त्याहा॒हि॑सायै।
स्य॒स्य व॑र्त्मन्त्सादयति। य॒ज्ञस्य॑ सन्त॑त्यै। अ॒ग्नेर्जि॒ह्वाऽसि॑
सु॒भूर्दे॒वाना॑मि॒त्याह॑। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। धा॒म्रेधा॑म्रे दे॒वेभ्यो॑
यजु॑षेयजु॒षे भ॒वेत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते॥१८॥

तद्वा अतः॑ प॒वित्रा॑भ्यामे॒वोत्पु॑नाति। यज॑मानो वा आ॒ज्यम्।
प्रा॒णापा॒नौ प॒वित्रे॑। यज॑मान ए॒व प्रा॑णापा॒नौ द॑धाति।
पुन॑रा॒हारम्। ए॒वमि॑व॒ हि प्रा॑णापा॒नौ स॒ञ्चर॑तः। शु॒क्रम॑सि॒

ज्योतिरसि तेजोऽसीत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे।
त्रिर्यजुषा। त्रयं इमे लोकाः॥१९॥

एषां लोकानामाप्त्यै। त्रिः। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय।
अथाज्यवतीभ्यामपः। रूपमेवासांमेतद्वर्णं दधाति। अपि
वा उताहुः। यथा ह वै योषां सुवर्णं५ हिरण्यं पेशलं
बिभ्रती रूपाण्यास्ते। एवमेता एतर्हीति। आपो वै सर्वा
देवताः॥२०॥

एषा हि विश्वेषां देवानां तनूः। यदाज्यम्। तत्रोभयोर्मामा५सा।
जामि स्यात्। यद्यजुषाऽऽज्यं यजुषाऽप उत्पुनीयात्।
छन्दसाऽप उत्पुनात्यजामित्वाय। अथो मिथुनत्वाय।
सावित्रियर्चा। सवितृप्रसूतं मे कर्मासदिति। सवितृप्रसूतमेवास्य
कर्म भवति। पृच्छो गायत्रिया त्रिष्वमृद्धत्वाय। अद्विरेवौषधीः
सं नयति। ओषधीभिः पशून्। पशुभिर्यजमानम्। शुक्रं
त्वा शुक्रायां ज्योतिस्त्वा ज्योतिष्यर्चिस्त्वाऽर्चिषीत्याह
सर्वत्वाय। पर्याप्त्या अनन्तरायाय॥२१॥

ईक्षत आह शास्ते लोका देवता भवति षट् च॥—————[४]

देवासुराः संयत्ता आसन्। स एतमिन्द्र आज्यस्यावकाशमपश्यत्।
तेनावैक्षत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। य
एवं विद्वानाज्यमेवैक्षते। भवत्यात्मना। पराऽस्य
भ्रातृव्यो भवति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यदाज्येनान्यानि

हवीं ऋष्यभिघारयति॥२२॥

अथ केनाज्यमिति। सत्येनेति ब्रूयात्। चक्षुर्वै सत्यम्।
सत्येनैवेनदभि घारयति। ईश्वरो वा एषोऽन्यो भवितोः।
यश्चक्षुषाऽऽज्यमवेक्षते। निमील्यावेक्षेत। दाधारात्मश्चक्षुः।
अभ्याज्यङ्घारयति। आज्यं गृह्णाति॥२३॥

छन्दांसि वा आज्यम्। छन्दांस्येव प्रीणाति। चतुर्जुहां
गृह्णाति। चतुष्पादः पशवः। पशूनेवाव रुन्धे। अष्टावुपभृति।
अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रः प्राणः। प्राणमेव पशुषु दधाति।
चतुर्ध्रुवायाम्॥२४॥

चतुष्पादः पशवः। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति तिष्ठति।
यजमानदेवत्या वै जुहूः। भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। चतुर्जुहां
गृह्णन्भूयो गृह्णीयात्। अष्टावुपभृति गृह्णन्कनीयः। यजमानायैव
भ्रातृव्यमुपस्तिं करोति। गौर्वै सुचः। चतुर्जुहां गृह्णाति।
तस्माच्चतुष्पदी॥२५॥

अष्टावुपभृति। तस्मादष्टाशंफा। चतुर्ध्रुवायाम्। तस्माच्चतुः
स्तना। गामेव तत्संस्करोति। सास्मै संस्कृतेषुमूर्जन्दुहे।
यज्जुहां गृह्णाति। प्रयाजेभ्यस्तत्। यदुपभृति। प्रयाजानूयाजेभ्यस्तत्।
सर्वस्मै वा एतद्यज्ञाय गृह्यते। यद्ध्रुवायामाज्यम्॥२६॥

अभिघारयति गृह्णाति ध्रुवायाश्चतुष्पदी प्रयाजानूयाजेभ्यस्तद्वे च॥—————[५]

आपो देवीरग्रेपुवो अग्रेगुव इत्याह। रूपमेवासांमेतन्महिमानं

व्याचष्टे। अग्रं इमं यज्ञन्नयताग्रं यज्ञपतिमित्याह। अग्रं एव
 यज्ञन्नयन्ति। अग्रं यज्ञपतिम्। युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्यं
 यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्यं इत्याह। वृत्रं हं हनिष्यन्निन्द्र
 आपो वव्रे। आपो हेन्द्रं वव्रिरे। संज्ञामेवासांमेतत्सामानं
 व्याचष्टे। प्रोक्षिताः स्थेत्याह॥२७॥

तेनापः प्रोक्षिताः। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। कृष्णो रूपं
 कृत्वा। स वनस्पतीन्प्राविशत्। कृष्णोऽस्याखरेष्ठोऽग्नये त्वा
 स्वाहेत्याह। अग्नये एवैनं जुष्टं करोति। अथो अग्नेरेव
 मेधमव रुन्धे। वेदिरसि बर्हिषे त्वा स्वाहेत्याह। प्रजा वै
 बर्हिः। पृथिवी वेदिः॥२८॥

प्रजा एव पृथिव्यां प्रतिष्ठापयति। बर्हिरसि सुगन्धस्त्वा
 स्वाहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः। यजमानः सुचः। यजमानमेव
 प्रजासु प्रतिष्ठापयति। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेति
 बर्हिरासाद्य प्रोक्षति। एभ्य एवैनंलोकेभ्यः प्रोक्षति। अथ ततः
 सह सुचा पुरस्तात्प्रत्यञ्चं ग्रन्थिं प्रत्युक्षति। प्रजा वै बर्हिः।
 यथा सूत्यै काल आपः पुरस्ताद्यन्ति॥२९॥

तादृगेव तत्। स्वधा पितृभ्य इत्याह। स्वधाकारो हि
 पितृणाम्। ऊर्गभव बर्हिषद् इति दक्षिणायै श्रोणरोत्तरस्यै
 निनयति सन्तत्यै। मासा वै पितरो बर्हिषदः। मासानेव
 प्रीणाति। मासा वा ओषधीर्वर्धयन्ति। मासाः पचन्ति समृद्धौ।

अन॑तिस्कन्दन् ह पर्जन्यो॑ वर्षति। यत्रै॒तदे॒वङ्क्रियते॑॥३०॥

ऊ॒र्जा पृ॑थि॒वीं ग॑च्छ॒तेत्या॑ह। पृथि॒व्यामे॒वोर्जं॑ दधाति।
तस्मा॑त्पृथि॒व्या ऊ॒र्जा भु॑ञ्जते। ग्र॒न्थिं वि॒ स्र॑सयति।
प्रज॑नयत्ये॒व तत्। ऊ॒र्ध्वं प्रा॑ञ्चमु॒द्धूढं॑ प्र॒त्यश्च॑मा यच्छति।
तस्मा॑त्प्रा॒चीन॑ रेतो॑ धीयते। प्र॒तीचीः॑ प्र॒जा जा॑यन्ते। विष्णोः॑
स्तूपो॑ऽसीत्या॑ह। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑॥३१॥

य॒ज्ञस्य॑ धृ॒त्यै। पुर॒स्ता॑त्प्र॒स्तरं॑ गृ॒ह्णाति। मुख्य॑मे॒वैनं॑ करोति।
इय॑न्तं गृ॒ह्णाति। प्र॒जाप॑तिना य॒ज्ञमु॒खेन॑ स॒म्मितम्। इय॑न्तं
गृ॒ह्णाति। य॒ज्ञप॑रुषा॒ स॒म्मितम्। इय॑न्तं गृ॒ह्णाति। ए॒ताव॑द्वै पुरु॒षे
वी॒र्यम्। वी॒र्य॑स॒म्मितम्॥३२॥

अप॑रिमितं गृ॒ह्णाति। अप॑रिमित॒स्याव॑रुद्धौ। तस्मि॑न्प॒वित्रे॑
अपि॑ सृजति। यज॑मानो॒ वै प्र॑स्तरः। प्रा॒णापा॒नौ प॒वित्रे॑।
यज॑मान ए॒व प्रा॑णापा॒नौ द॑धाति। ऊ॒र्णाम्र॑दसन्त्वा
स्तृ॒णामी॑त्या॑ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। स्वा॒स॒स्थं दे॒वेभ्य॑ इत्या॑ह।
दे॒वेभ्य॑ ए॒वैन॑त्स्वा॒स॒स्थं क॑रोति॥३३॥

ब॒र्हिः स्तृ॑णाति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। पृथि॒वी वेदिः॑। प्र॒जा ए॒व
पृथि॒व्यां प्रति॑ष्ठापयति। अन॑तिदृश्न॑ स्तृणाति। प्र॒जयै॒वैनं॑
प॒शुभि॑रन॑तिदृश्नं करोति। धा॒रय॑न्प्र॒स्तरं॑ प॒रिधी॑न्परि॑ दधाति।
यज॑मानो॒ वै प्र॑स्तरः। यज॑मान ए॒व तत्स्व॑यं प॒रिधी॑न्परि॑
दधाति। ग॒न्ध॒र्वोऽसि॑ वि॒श्वाव॑सुरित्या॑ह॥३४॥

विश्वमेवायुर्यजमाने दधाति। इन्द्रस्य बाहुरसि दक्षिण
इत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। मित्रावरुणौ
त्वोत्तरतः परिधत्तामित्याह। प्राणापानौ मित्रावरुणौ।
प्राणापानावेवास्मिन्दधाति। सूर्यस्त्वा पुरस्तात् पात्वित्याह।
रक्षसामपहत्यै। कस्यांश्चिदभिषस्त्या इत्याह। अपरिमितादेवैनं
पाति॥ ३५॥

वीतिहोत्रन्त्वा कव इत्याह। अग्निमेव होत्रेण समर्धयति।
द्युमन्तं९ समिधीमहीत्याह समिद्धौ। अग्ने बृहन्तमध्वर
इत्याह वृद्धौ। विशो यन्त्रे स्थ इत्याह। विशां
यत्यै। उदीचीनाग्ने नि दधाति प्रतिष्ठित्यै। वसूनां९
रुद्राणामादित्यानां९ सदसि सीदेत्याह। देवतानामेव सदनं
प्रस्तरं९ सादयति। जुहूरसि घृताची नाम्नेत्याह॥ ३६॥

असौ वै जुहूः। अन्तरिक्षमुपभृत्। पृथिवी ध्रुवा। तासामेतदेव
प्रियन्नामं। यद्घृताचीति। यद्घृताचीत्याह। प्रियेणैवैना नाम्नां
सादयति। एता असदन्त्सुकृतस्य लोक इत्याह। सत्यं वै
सुकृतस्य लोकः। सत्य एवैनाः सुकृतस्य लोके सादयति।
ता विष्णो पाहीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञस्य धृत्यै।
पाहि यज्ञं पाहि यज्ञपतिं पाहि मां यज्ञनियमित्याह। यज्ञाय
यजमानायात्मनै। तेभ्य एवाशिषमाशास्तेऽनार्त्यै॥ ३७॥

स्थेत्याह पृथिवी वेदिर्यन्ति क्रियते वीणुर्वीर्यसम्मितं करोत्याह पाति नाम्नेत्याह लोके सादयति

अ॒ग्निना॒ वै हो॒त्रा॑। दे॒वा असु॑रान॒भ्य॑भवन्। अ॒ग्नये॑
समि॒ध्यमा॑ना॒यानु॑ब्रूहीत्याह॒ भ्रातृ॑व्याभिभूत्यै। एक॑विंशतिमिध्मदारूणि
भवन्ति। एक॑विंशो वै पुरुषः। पुरुष॑स्यात्यै। पञ्च॑दशेध्मदारूण्य॒भ्या
द॑धाति। पञ्च॑दश॒ वा अ॑र्धमा॒सस्य॑ रात्रयः। अ॒र्धमा॒सशः॑
संवत्सर॑ आ॒प्यते। त्रीन्प॑रि॒धीन्प॑रि॒ दधा॑ति॥३८॥

ऊ॒र्ध्वं स॒मिधा॒वा द॑धाति। अ॒नूया॒जेभ्यः॑ स॒मिध॒मति॑ शिनष्टि।
षट्त्स॑म्पद्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति। वे॒देनो॑प
वाजयति। प्रा॒जाप॒त्यो वै वे॒दः। प्रा॒जाप॒त्यः प्रा॒णः। यज॑मान
आह॒वनी॑यः। यज॑मान ए॒व प्रा॒णन्द॑धाति॥३९॥

त्रि॒रुप॑ वाजयति। त्रयो॒ वै प्रा॒णाः। प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति।
वे॒देनो॑पयत्य॒ सुवे॑ण॒ प्राजा॑पत्यमा॒घार॑मा घा॒रय॑ति। य॒ज्ञो
वै प्र॒जाप॑तिः। य॒ज्ञमे॒व प्र॒जाप॑तिं मुख॒त आर॑भते। अथो॑
प्र॒जाप॑तिः सर्वा॑ दे॒वताः॑। सर्वा॑ ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति।
अ॒ग्निम॑ग्नी॒त्रिस्त्रिः॑ सं मृ॒द्धीत्या॑ह। त्र्या॒वृद्धि॑ य॒ज्ञः॥४०॥

अथो॑ रक्ष॑सामप॒हत्यै॑। प॒रि॒धीन्त्सं मा॑र्ष्टि। पु॒नात्ये॒वैनान्॑।
त्रिस्त्रिः॑ सं मा॑र्ष्टि। त्र्या॒वृद्धि॑ य॒ज्ञः। अथो॑ मे॒ध्यत्वा॑य। अथो॑
ए॒ते वै दे॒वाश्वाः॑। दे॒वाश्वा॑ने॒व तत्सं मा॑र्ष्टि। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑
सम॑ष्ट्यै। आसी॑नोऽन्यमा॒घार॑मा घा॒रय॑ति॥४१॥

तिष्ठ॑न्नन्यम्। यथाऽनो॑ वा रथं॑ वा यु॒ञ्ज्यात्। ए॒वमे॒व
तद॑ध्व॒र्युर्य॒ज्ञं यु॑नक्ति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भ्यूढ्यै॑। वह॑न्त्येनं

ग्रा॒म्याः पु॒शवः॑। य ए॒वं वेद॑। भुव॑नमसि॒ वि प्र॑थ॒स्वेत्या॑ह।
य॒ज्ञो वै भुव॑नम्। य॒ज्ञ ए॒व यज॑मानं प्र॒जया॑ पु॒शुभिः॑
प्रथयति। अ॒ग्ने यष्ट॑रि॒दन्नम्॑ इत्या॑ह॥४२॥

अ॒ग्निर्वै दे॒वानां॑ यष्टा॑। य ए॒व दे॒वानां॑ यष्टा॑। तस्मा॑ ए॒व
नम॑स्करोति। जु॒ह्वेह्य॑ग्निस्त्वा॑ ह्वयति दे॒वय॑ज्याया॒ उप॑भृदेहि॑
दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता ह्व॑यति दे॒वय॑ज्याया॒ इत्या॑ह। आ॒ग्नेयी॑ वै
जु॒हूः। सा॒वि॒त्र्युप॑भृत्। ताभ्या॑मे॒वैने॒ प्रसू॑त आ॒दत्ते॑। अ॒ग्नाविष्णू॑
मा वा॒मव॑ क्रमिष॒मित्या॑ह। अ॒ग्निः पु॒रस्ता॑त्। विष्णु॑र्य॒ज्ञः
प॒श्चात्॥४३॥

ताभ्या॑मे॒व प्र॑तिप्रोच्या॒त्या क्रा॑मति। विजि॑हाथां॒ मा
मा॒ सन्ता॑प्त॒मित्या॑हाहि॑सायै। लो॒कं मे॑ लो॒ककृ॑तौ
कृ॒णुत॑मित्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। विष्णोः॑
स्था॒नम्सी॑त्या॑ह। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। ए॒तत्ख॑लु॒ वै
दे॒वाना॑मप॒राजि॑तमा॒यत॑नम्। यद्य॒ज्ञः। दे॒वाना॑मे॒वाप॑राजित
आ॒यत॑ने तिष्ठति। इ॒त इन्द्रो॑ अकृ॒णोद्वी॒र्या॑णीत्या॑ह॥४४॥

इन्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति। स॒मा॒र॒भ्योर्ध्वो॑ अ॒ध्वरो॑
दि॒वि॒स्पृश॑मित्या॑ह वृ॒द्धौ। आ॒घा॒रमा॑घा॒र्यमा॑णमनु॑ स॒मा॒र॒भ्य।
ए॒तस्मि॑न्का॒ले दे॒वाः सु॑व॒र्गं लो॒कमा॑यन्। सा॒क्षादे॒व यज॑मानः
सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। अथो स॒मृद्धे॑नै॒व य॒ज्ञेन॑ यज॑मानः
सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। अहु॑तो य॒ज्ञो य॒ज्ञप॑तेरित्या॒हाना॑त्यै।
इन्द्रा॑वा॒न्त्स्वाहे॑त्या॑ह। इन्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति। बृ॒हद्वा॑

इत्याह॥४५॥

सुव॒र्गो वै लो॒को बृ॒हद्भाः। सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै।
य॒ज॒मा॒न॒दे॒व॒त्या वै जु॒हूः। भ्रा॒तृ॒व्य॒दे॒व॒त्योप॑भृत्। प्रा॒ण
आ॒घा॒रः। यत्सं॑स्पर्शयेत्। भ्रा॒तृ॒व्येऽस्य॑ प्रा॒ण॒न्द॒ध्यात्।
असं॑स्पर्शयन्न॒त्या क्रा॑मति। यज॑मान ए॒व प्रा॒ण॒न्द॒धाति॑।
पा॒हि मा॑ऽग्ने दुश्च॑रिता॒दा मा॒ सुच॑रिते भ॒जेत्या॑ह॥४६॥

अ॒ग्नि॒र्वाव प॒वित्र॑म्। वृ॒जि॒नम॑नृत॒न्दुश्च॑रितम्। ऋ॒जु॒क॒र्म॑
स॒त्यं सुच॑रितम्। अ॒ग्निरे॒वैनं॑ वृ॒जि॒नाद॑नृताद्दुश्च॑रितात्पाति।
ऋ॒जु॒क॒र्मे स॒त्ये सुच॑रिते भजति। तस्मा॑दे॒वमा॒ शा॑स्ते।
आ॒त्म॒नो गो॑पी॒थाय॑। शिरो॒ वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य॑। यदा॑घा॒रः।
आ॒त्मा ध्रु॒वा॥४७॥

आ॒घा॒रमा॒घार्य॑ ध्रु॒वां सम॑नक्ति। आ॒त्म॒न्ने॒व य॑ज्ञस्य॒ शिरः॑
प्रति॑ दधाति। द्विः सम॑नक्ति। द्वौ हि प्रा॑णापा॒नौ। तदा॑हुः।
त्रिरे॒व सम॑ज्यात्। त्रिधा॑तु हि शि॒र इति॑। शिर॑ इ॒वैत॑द्य॒ज्ञस्य॑।
अथो॒ त्रयो॒ वै प्रा॑णाः। प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति। म॒खस्य॑
शिरो॑ऽसि स॒ज्योति॑षा॒ ज्योति॑रङ्गामित्या॑ह। ज्योति॑रे॒वास्मा॑
उ॒परि॑ष्ठाद॒धाति॑। सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑नु॒ख्यात्यै॥४८॥

परि॑दधाति प्रा॒ण॒न्द॒धाति॑ हि य॒ज्ञो घा॑रयति नम् इत्या॑ह प॒श्चाद्वि॒र्या॑णीत्या॑ह भा इत्या॑ह भ॒जेत्या॑ह

ध्रु॒वे॒वास्मि॑न्दधाति त्रीणि॑ च॥ ————— [७]

धि॒ष्णि॒या वा ए॒ते न्यु॑प्यन्ते। यद्व॒ह्मा। यद्वो॒ता। यद॑ध्व॒र्युः।

यदग्नीत्। यद्यजमानः। तान् यदन्तरेयात्। यजमानस्य प्राणान्त्सङ्कर्षेत्। प्रमायुंकः स्यात्। पुरोडाशमपगृह्य सञ्चरत्यध्वर्युः॥४९॥

यजमानायैव तल्लोकः शिःषति। नास्य प्राणान्त्सङ्कर्षति। न प्रमायुंको भवति। पुरस्तात् प्रत्यङ्मुसीनः। इडाया इडामा दधाति। हस्त्याः होत्रैः। पशवो वा इडा। पशवः पुरुषः। पशुष्वेव पशून्प्रतिष्ठापयति। इडायै वा एषा प्रजातिः॥५०॥

तां प्रजातिं यजमानोऽनु प्र जायते। द्विरङ्गुलावनक्ति पर्वणोः। द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै। सकृदुप स्तृणाति। द्विरा दधाति। सकृदभि घोरयति। चतुः सम्पद्यते। चत्वारि वै पशोः प्रतिष्ठानानि। यावानेव पशुः। तमुपह्वयते॥५१॥

मुखमिव प्रत्युपह्वयेत। सम्मुखानेव पशूनुप ह्वयते। पशवो वा इडा। तस्मात्साऽन्वारभ्या। अध्वर्युणा च यजमानेन च। उपहृतः पशुमानं सानीत्याह। उप ह्येनौ ह्वयते होता। इडायै देवतानामुपह्वे। उपहृतः पशुमान्भवति। य एवं वेद॥५२॥

यां वै हस्त्यामिडामादधाति। वाचः सा भागधेयम्। यामुपह्वयते। प्राणानाः सा। वाचं चैव प्राणाश्चाव रुन्धे। अथ वा एतर्ह्युपहृतायामिडायाम्। पुरोडाशस्यैव बर्हिषदौ मीमाः सा। यजमानं देवा अब्रुवन्। हविर्नो निर्वपेति। नाहमभागो निर्वप्स्यामीत्यब्रवीत्॥५३॥

न मया ऽभा॒गया ऽनु॒वक्ष्य॒थेति॒ वाग॑ब्रवीत्। नाहम॑भा॒गा
पु॒रोनु॒वाक्या॑ भविष्यामीति॑ पु॒रोनु॒वाक्या॑। नाहम॑भा॒गा या॒ज्या
भविष्यामीति॑ या॒ज्या। न मया ऽभा॒गेन॒ वष॑ट्कारिष्य॒थेति॑
वष॑ट्कारः। यद्य॑जमानभा॒गं नि॒धाय॑ पु॒रोडा॑शं ब॒र्हिष॑दं
क॒रोति॑। ताने॒व तद्वा॒ग्निनः॑ करोति। च॒तुर्धा॑ क॒रोति॑। च॒तस्रो॑
दि॒शः। दि॒क्ष्वेव॑ प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति। ब॒र्हिष॑दं करोति॥ ५४॥

यज॑मानो वै पु॒रोडा॑शः। प्र॒जा ब॒र्हिः। यज॑मानमे॒व
प्र॒जासु॑ प्र॒ति॒ष्ठाप॑यति। तस्मा॑द॒स्त्रा ऽन्याः॑ प्र॒जाः
प्र॒ति॒तिष्ठ॑न्ति। मा॒२से॒ना॒न्याः। अथो॑ ख॒ल्वाहुः॑। दक्षि॑णा
वा ए॒ता ह॑वि॒र्यज्ञ॑स्या॒न्तर्वे॒द्यव॑ रु॒ध्यन्ते॑। यत्पु॒रोडा॑शं
ब॒र्हिष॑दं क॒रोतीति॑। च॒तुर्धा॑ क॒रोति॑। च॒त्वारो॑ ह्ये॒ते
ह॑वि॒र्यज्ञ॑स्य॒र्त्विजः॑॥ ५५॥

ब्र॒ह्मा हो॒ता ऽध्व॑र्युर॒ग्नीत्। तम॑भि मृ॒शेत्। इ॒दं ब्र॑ह्मणः। इ॒दं
हो॒तुः। इ॒दम॑ध्व॒र्योः। इ॒दम॑ग्नीध॒ इति॑। यथै॒वादः॑ सौ॒म्ये ऽध्व॑रे।
आ॒देश॑मृ॒त्विग्भ्यो॑ दक्षि॑णा नी॒यन्ते॑। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒ग्नीधे॑
प्रथ॑माया द॒धाति॑॥ ५६॥

अ॒ग्निमु॑खा ह्यृ॒द्धिः। अ॒ग्निमु॑खामे॒वर्द्धि॑ यज॑मान ऋ॒ध्नोति॑।
स॒कृदु॑प॒स्तीर्य॑ द्वि॒राद॑धत्। उ॒प॒स्तीर्य॑ द्वि॒रभि॑ घा॒रय॑ति।
षट्त्स॑म्पद्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति। वे॒देन॑ ब्र॒ह्मणे॑
ब्र॒ह्मभा॑गं परि॒हर॑ति। प्रा॒जाप॒त्यो वै वे॒दः। प्रा॒जाप॒त्यो
ब्र॒ह्मा॥ ५७॥

स॒वि॒ता य॒ज्ञस्य॒ प्रसू॑त्यै। अथ॒ काम॑म॒न्येन॑। ततो॒ होत्रे॑।
म॒ध्यं वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यद्धोता॑। म॒ध्यत॑ ए॒व य॒ज्ञं प्री॑णाति।
अथा॑ध्व॒र्यवे॑। प्र॒ति॒ष्ठा वा ए॒षा य॒ज्ञस्य॑। यद॑ध्व॒र्युः।
तस्मा॑द्धवि॒र्यज्ञ॑स्यैतामे॒वावृ॑त॒मनु॑ ॥ ५८ ॥

अ॒न्या दक्षि॑णा नीयन्ते। य॒ज्ञस्य॒ प्रति॑ष्ठित्यै। अ॒ग्निम॑ग्नीत्स॒कृत्स॑कृत्सं
मृ॒द्धीत्या॑ह। परा॑डि॒व ह्ये॒तर॑हि य॒ज्ञः। इ॒षिता॑ दै॒व्या हो॒तार॑
इत्या॑ह। इ॒षित॑ः हि कर्म॑ क्रि॒यते॑। भ॒द्रवा॒च्याय॑ प्रेषि॑तो
मा॒नुषः॑ सू॒क्तवा॒काय॑ सू॒क्ता ब्रू॑हीत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा
शा॑स्ते। स्व॒गा दै॒व्या हो॒तृभ्य॑ इत्या॑ह। य॒ज्ञमे॒व तत्स्व॒गा
क॑रोति। स्व॒स्तिर्मा॒नुषे॒भ्य इत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा
शा॑स्ते। शं यो॒ब्रू॑हीत्या॑ह। शं॒युमे॒व बा॑र्हस्प॒त्यं भा॑ग॒धेये॑न॒
सम॑र्धयति॥ ५९ ॥

च॒रत्य॑ध्व॒र्युः प्र॒जाति॑र्हयते वेदा॑ब्रवी॒द्वर॑हिषदं॑ करोत्यृ॒त्विजो॑ दधाति ब्र॒ह्माऽनु॑करोति च॒त्वारि॑
च॥

[८]

अथ॒ सु॒चा॒वनु॒ष्टुभ्या॑ वाज॑वतीभ्या॑ व्यू॒हति॑। प्र॒ति॒ष्ठा वा
अ॑नु॒ष्टुक्। अ॒न्नं वाजः॑ प्र॒ति॑ष्ठित्यै। अ॒न्नाद्य॒स्याव॑रुद्ध्यै। प्राची॑
जु॒हूम॑हति। जा॒ताने॒व भ्रातृ॑व्या॒न्प्रणु॑दते। प्र॒तीची॑मुप॒भृत॑म्।
ज॒निष्य॑माणाने॒व प्र॒ति॒नुद॑ते। सवि॑षू॒च ए॒वापो॒ह्य स॒पत्नान्
यज॑मानः। अ॒स्मिँल्लो॒के प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति॥ ६० ॥

द्वाभ्या॑म्। द्विप्र॑तिष्ठो हि। वसु॑भ्यस्त्वा रु॒द्रेभ्य॑स्त्वा-
ऽऽदि॒त्येभ्य॑स्त्वेत्या॑ह। य॒थाय॒जुरे॒वैतत्। सु॒क्षु प्र॑स्तर॒मन॑क्ति।

इ॒मे वै लो॒काः सु॒चः। यज॑मानः प्र॒स्तरः। यज॑मानमे॒व
तेज॑साऽन॒क्ति। त्रे॒धाऽन॒क्ति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः॥६१॥

ए॒भ्य ए॒वैनं॑ लो॒केभ्यो॑ऽन॒क्ति। अ॒भिपूर्व॑म॒न॒क्ति। अ॒भिपूर्व॑मे॒व
यज॑मानन्तेज॑साऽन॒क्ति। अ॒क्तः रि॒हाणा॑ इत्या॒ह। तेजो॑ वा
आज्य॑म्। यज॑मानः प्र॒स्तरः। यज॑मानमे॒व तेज॑साऽन॒क्ति।
विय॑न्तु वय॒ इत्या॒ह। वयं॑ ए॒वैनं॑ कृ॒त्वा। सु॒वर्गं लो॒कं
ग॑मयति॥६२॥

प्र॒जां योनिं॑ मा निर्मृ॑क्ष॒मित्या॒ह। प्र॒जायै॑ गोपी॒थाय॑।
आ॒प्याय॑न्ता॒माप॒ ओष॑धय॒ इत्या॒ह। आप॑ ए॒वौष॑धी॒रा
प्या॑ययति। म॒रुतां॑ पृष॑तयः॒ स्थेत्या॒ह। म॒रुतो॑ वै वृ॒ष्ट्या
ई॒शते॑। वृ॒ष्टिमे॒वाव॑ रुन्धे। दि॒वं गच्छ॑ ततो॑ नो॒ वृ॒ष्टिमे॒रये॒त्या॒ह।
वृ॒ष्टिर्वै द्यौः। वृ॒ष्टिमे॒वाव॑ रुन्धे॥६३॥

याव॑द्वा अ॒ध्वर्युः प्र॑स्तरं प्र॒हर॑ति। ताव॑द॒स्यायु॑र्मी॒यते॑।
आ॒युष्पा अ॑ग्रेऽस्यायु॑र्मे पा॒हीत्या॒ह। आ॒युरे॒वात्म॑न्ध॒त्ते।
याव॑द्वा अ॒ध्वर्युः प्र॑स्तरं प्र॒हर॑ति। ताव॑दस्य॒ चक्षु॑र्मी॒यते॑।
च॒क्षुष्पा अ॑ग्रेऽसि॒ चक्षु॑र्मे पा॒हीत्या॒ह। चक्षु॑रे॒वात्म॑न्ध॒त्ते।
ध्रु॒वाऽसी॒त्याह॑ प्र॒तिष्ठि॒त्यै। यं प॑रि॒धिं प॒र्यध॑त्था॒ इत्या॒ह॥६४॥

य॒थाय॑जु॒रेवै॑तत्। अ॒ग्रे दे॒व प॒णिभिर्वी॑यमा॒ण इत्या॒ह। अ॒ग्नय॑
ए॒वैनं॑ जुष्टं॑ करोति। तन्तं॑ ए॒तमनु॑ जोषं॑ भ॒रामी॒त्याह॑।
स॒जा॒ताने॒वास्मा॑ अनु॑कान्करोति। ने॒देष॑ त्वद॑प॒चेत॑या॒ता
इत्या॒हानु॑ख्या॒त्यै। य॒ज्ञस्य॑ पा॒थ उप॑ स॒मित॑मि॒त्याह॑।

भूमानमेवोपैति। परिधीन्प्र हरति। यज्ञस्य समिष्ट्यै॥६५॥

स्रुचौ सं प्रस्रावयति। यदेव तत्र क्रूरम्। तत्तेन
शमयति। जुह्वामुपभृतम्। यजमानदेवत्या वै जुहूः।
भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। यजमानायैव भ्रातृव्यमुपस्तिं करोति।
सः३स्रावभागाः स्थेत्याह। वसवो वै रुद्रा आदित्याः
सः३स्रावभागाः। तेषान्तद्भागधेयम्॥६६॥

तानेव तेन प्रीणाति। वैश्वदेव्यर्चा। एते हि विश्वे देवाः।
त्रिष्टुग्भवति। इन्द्रियं वै त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव यजमाने
दधाति। अग्नेर्वामपन्नगृहस्य सदसि सादयामीत्याह। इयं
वा अग्निरपन्नगृहः। अस्या एवैने सद्ने सादयति। सुम्रायं
सुमिनी सुम्ने मां धत्तमित्याह॥६७॥

प्रजा वै पशवः सुम्नम्। प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते। धुरि धुर्यौ
पातमित्याह। जायापत्योर्गोपीथाय। अग्नेऽदब्धायोऽशीततनो
इत्याह। यथायजुरेवैतत्। पाहि माऽद्य दिवः पाहि प्रसित्यै
पाहि दुरिष्ट्यै पाहि दुरद्वन्यै पाहि दुश्चरितादित्याह।
आशिषमेवैतामा शास्ते। अविषन्नः पितुं कृणु सुषदा योनिः३
स्वाहेतीध्मसंवृश्चनान्यन्वाहार्यपचनेऽभ्याधाय फलीकरणहोमं
जुहोति। अतिरिक्तानि वा इध्मसं वृश्चनानि॥६८॥

अतिरिक्ताः फलीकरणाः। अतिरिक्तमाज्योच्छेषणम्।

अतिरिक्त एवातिरिक्तं दधाति। अथो अतिरिक्तेनैवातिरिक्तमाप्त्वाऽव

रुन्धे। वेदिर्देवेभ्यो निलायत। तां वेदेनान्वविन्दन्। वेदेन
वेदिं विविदुः पृथिवीम्। सा पप्रथे पृथिवी पार्थिवानि। गर्भं
बिभर्ति भुवनेष्वन्तः। ततो यज्ञो जायते विश्वदानिरिति
पुरस्तात्स्तम्बयजुषो वेदेन वेदिं सम्मार्ष्ट्यनुवित्त्यै॥६९॥

अथो यद्वेदश्च वेदिश्च भवतः। मिथुनत्वाय प्रजात्यै।
प्रजापतेर्वा एतानि श्मश्रूणि। यद्वेदः। पत्न्या उपस्थ
आस्यति। मिथुनमेव करोति। विन्दते प्रजाम्। वेदं होता-
ऽऽहवनीयास्तृणन्नेति। यज्ञमेव तत्सन्तनोत्योत्तरस्मादर्धमासात्।
तं सन्ततमुत्तरेऽर्धमास आलभते॥७०॥

तङ्कालेकाल आगते यजते। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। स त्वा
अध्वर्युः स्यात्। यो यतो यज्ञं प्रयुङ्क्ते। तदेनं प्रतिष्ठापयतीति।
वाताद्वा अध्वर्युर्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। देवा गातुविदो गातुं वित्वा
गातुमित्याह। यत एव यज्ञं प्रयुङ्क्ते। तदेनं प्रतिष्ठापयति।
प्रति तिष्ठति प्रजयां पशुभिर्यजमानः॥७१॥

तिष्ठतीमे लोका गमयति द्यौर्वृष्टिमेवावरुन्धे पर्यधत्वा इत्याहु समिधै भागधेयन्धत्मित्याहु वा
इध्मस् वृश्चनान्यनुवित्त्यै लभते यजमानः॥ [९]

यो वा अयथादेवतं यज्ञमुपचरति। आ देवताभ्यो वृश्च्यते।
पापीयान्भवति। यो यथादेवतम्। न देवताभ्य आवृश्च्यते।
वसीयान्भवति। वारुणो वै पाशः। इमं विष्यामि वरुणस्य
पाशमित्याह। वरुणपाशादेवेना मुञ्चति। सवितृप्रसूतो
यथादेवतम्॥७२॥

न देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति। धातुश्च योनौ
सुकृतस्य लोक इत्याह। अग्निर्वै धाता। पुण्यङ्गर्म सुकृतस्य
लोकः। अग्निरेवेना धाता। पुण्ये कर्मणि सुकृतस्य
लोके दधाति। स्योनं मे सह पत्यां करोमीत्याह।
आत्मनश्च यजमानस्य चानात्यै सन्त्वाय। समायुषा सं
प्रजयेत्याह॥ ७३॥

आशिषमेवैतामा शास्ते पूर्णपात्रे। अन्ततोऽनुष्टुभा। चतुष्पद्वा
एतच्छन्दः प्रतिष्ठितं पत्न्यै पूर्णपात्रे भवति। अस्मिंल्लोके
प्रतिष्ठितानीति। अस्मिन्नेव लोके प्रतिष्ठति। अथो वाग्वा
अनुष्टुक्। वाङ्मिथुनम्। आपो रेतः प्रजननम्। एतस्माद्वै
मिथुनाद्विद्योतमानः स्तनयन्वर्षति। रेतः सिञ्चन्॥ ७४॥

प्रजाः प्रजनयन्। यद्वै यज्ञस्य ब्रह्मणा युज्यते। ब्रह्मणा वै तस्य
विमोकः। अद्भिः शान्तिः। विमुक्तं वा एतर्हि योक्त्रं ब्रह्मणा।
आदायै नृत्पत्नीं सहाप उपगृहीते शान्त्यै। अञ्जलौ पूर्णपात्रमा
नयति। रेत एवास्यां प्रजान्दधाति। प्रजया हि मनुष्यः पूर्णः।
मुखं वि मृष्टे। अवभृथस्यैव रूपं कृत्वोत्तिष्ठति॥ ७५॥

सवितृप्रसूतो यथादेवतं प्रजयेत्याह सिञ्चन्मृष्ट एकं च॥ [१०]

परिवेषो वा एष वनस्पतीनाम्। यदुपवेषः। य एव
वेद। विन्दते परिवेष्टारम्। तमुत्कुरे। यं देवा मनुष्येषु।
उपवेषमधारयन्। ये अस्मदपं चेतसः। तानस्मभ्यमिहा
कुरु। उपवेषोपं विद्धि नः॥ ७६॥

प्रजां पुष्टिमथो धनम्। द्विपदो नृश्चतुष्पदः। ध्रुवाननपगान्कुर्विति
 पुरस्तात्प्रत्यश्चमुप गूहति। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यश्चः शूद्रा
 अवस्यन्ति। स्थविमत उपगूहति। अप्रतिवादिन
 एवैनान्कुरुते। धृष्टिर्वा उपवेष्टः। शुचर्तो वज्रो ब्रह्मणा
 सःशितः। योपवेष्टे शुक्। साऽमुमृच्छतु यं द्विष्म
 इति॥७७॥

अथास्मै नाम गृह्य प्रहरति। निरमुत्रुद ओकंसः। सपत्नो
 यः पृतन्यति। निर्बाध्यैन हविषा। इन्द्र एणं पराशरीत्। इहि
 तिस्रः परावतः। इहि पञ्च जनाः अति। इहि तिस्रोऽति
 रोचनायावत्। सूर्यो असद्विवि। परमान्त्वा परावतम्॥७८॥
 इन्द्रो नयतु वृत्रहा। यतो न पुनरायसि। शश्वतीभ्यः
 समीभ्य इति। त्रिवृद्धा एष वज्रो ब्रह्मणा सःशितः। शुचैवैनं
 विध्वा। एभ्यो लोकेभ्यो निर्णुद्य। वज्रेण ब्रह्मणा स्तृणुते।
 हतोऽसाववधिष्मामुमित्याह स्तृत्यै। यं द्विष्यात्तन्यायेत्।
 शुचैवैनमर्पयति॥७९॥

प्रत्युष्टं दिवः शिल्पमयंज्ञो घृतं च देवासुराः स एतमिन्द्र आपो देवीरग्निना धिष्ण्या
 अथ स्रुचौ यो वा अयंथादेवतं परिवेष्टो वा एकादश॥११॥

प्रत्युष्टमयंज्ञ एषा हि विश्वेषां देवानामूर्जा पृथिवीमथो रक्षंसान्तां प्रजातिं द्वाभ्यां तं
 कालेकाले नवसप्ततिः॥७९॥

प्रत्युष्टमर्पयति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः ॥

ब्रह्मणे ब्राह्मणमालभते। क्षत्राय राजन्यम्। मरुद्भ्यो वैश्यम्।
तपसे शूद्रम्। तमसे तस्करम्। नारकाय वीरहणम्। पाप्मने
क्लीबम्। आक्रयायायोगूम्। कामाय पुंश्चलूम्। अतिक्रुष्टाय
मागधम्॥१॥

गीताय सूतम्। नृत्ताय शैलूषम्। धर्माय सभाचरम्। नर्माय
रेभम्। नरिष्ठायै भीमलम्। हसाय कारिम्। आनन्दाय
स्त्रीषखम्। प्रमुदे कुमारीपुत्रम्। मेधायै रथकारम्। धैर्याय
तक्षाणम्॥२॥

श्रमाय कौलालम्। मायायै कार्मारम्। रूपाय मणिकारम्।
शुभे वपम्। शरव्याया इषुकारम्। हेत्यै धन्वकारम्। कर्मणे
ज्याकारम्। दिष्टाय रज्जुसर्गम्। मृत्यवे मृगयुम्। अन्तकाय
श्वनितम्॥३॥

सन्धये जारम्। गेहायोपपतिम्। निर्ऋत्यै परिवित्तम्।
आर्त्यै परिविविदानम्। अराध्यै दिधिषूपतिम्। पवित्राय
भिषजम्। प्रज्ञानाय नक्षत्रदर्शम्। निष्कृत्यै पेशस्कारीम्।
बलायोपदाम्। वर्णायानूरुधम्॥४॥

नदीभ्यः पौञ्जिष्टम्। ऋक्षीकाभ्यो नैषादम्। पुरुषव्याघ्राय
दुर्मदम्। प्रयुद्ध उन्मत्तम्। गन्धर्वाप्सराभ्यो ब्रात्यम्।

स॒र्प॒दे॒व॒ज॒ने॒भ्योऽप्र॑तिपदम्। अवे॑भ्यः कि॒त॒वम्। इ॒र्य॑ता॒या
अकि॑तवम्। पि॒शा॒चे॒भ्यो बि॑दलका॒रम्। या॒तु॒धा॒ने॒भ्यः
कण्ट॑कका॒रम्॥५॥

उ॒त्सा॒दे॒भ्यः कु॑ब्जम्। प्र॒मु॒दे॑ वा॒म॒नम्। द्वा॒भ्यः स्ना॒मम्।
स्वप्रा॑या॒न्धम्। अध॑र्मा॒य ब॑धि॒रम्। सं॒ज्ञा॒ना॒य स्म॑रका॒रीम्।
प्र॒का॒मो॒द्या॒योप॑सदम्। आ॒शि॒क्षा॒यै प्र॑श्जि॒नम्। उ॒प॒शि॒क्षा॒या
अभि॑प्र॒श्जि॒नम्। म॒र्या॒दा॒यै प्र॑श्ज॒वि॒वा॒कम्॥६॥

ऋ॒त्यै स्ते॒नहृ॑दयम्। वैर॑ह॒त्या॒य पि॑शु॒नम्। वि॒वि॒त्त्यै क्ष॑त्ता॒रम्।
औप॑द्र॒ष्टाय॑ सङ्ग॒ही॒तार॑म्। ब॒ला॒या॒नु॒च॒रम्। भू॒म्ने प॑रिष्क॒न्दम्।
प्रि॒या॒य प्रि॒यवा॑दि॒नम्। अरि॑ष्ट्या अश्व॒सा॒दम्। मे॒धा॒य वा॑सः
प॒ल्पू॒लीम्। प्र॒का॒मा॒य र॑जयि॒त्रीम्॥७॥

भा॒यै दा॒र्वा॒हार॑म्। प्र॒भा॒या आ॒ग्ने॒न्धम्। ना॒क॑स्य
पृ॒ष्ठा॒याभि॑षे॒त्ता॒रम्। ब्र॒ध्न॑स्य॒ वि॒ष्टपा॑य॒ पा॒त्रनि॑र्णे॒गम्।
दे॒व॒लो॒काय॑ पे॒शि॒ता॒रम्। म॒नु॒ष्य॒लो॒काय॑ प्र॒क॒रि॒ता॒रम्।
सर्वे॑भ्यो लो॒के॒भ्य॑ उप॒से॒त्ता॒रम्। अव॑र्त्यै व॒धा॒योप॑म॒न्थि॒ता॒रम्।
सु॒व॒र्गा॒य लो॒काय॑ भा॒ग॒दु॒घम्। व॒र्षि॑ष्ठाय॒ ना॒का॒य
परि॑वे॒ष्टार॑म्॥८॥

अ॒र्मे॑भ्यो ह॒स्ति॒पम्। ज॒वा॒याश्व॑पम्। पु॒ष्ट्यै गो॑पा॒लम्।
तेज॑सेऽज॒पा॒लम्। वी॒र्या॑या॒वि॒पा॒लम्। इ॒रा॒यै की॑ना॒शम्।
की॒ला॒ला॒य सु॑राका॒रम्। भ॒द्रा॒य गृ॑ह॒पम्। श्रेय॑से वि॒त्त॒धम्।

अध्यक्षायानुक्षत्तारम्॥९॥

मन्यवेऽयस्तापम्। क्रोधाय निसुरम्। शोकायाभिसुरम्।
उत्कूलविकूलाभ्यान्निस्थिनम्। योगाय योत्तारम्। क्षेमाय
विमोत्तारम्। वपुषे मानस्कृतम्। शीलायाञ्जनीकारम्।
निर्ऋत्यै कोशकारीम्। यमायासूम्॥१०॥

यम्यै यमसूम्। अथर्वभ्योऽवतोकां। संवत्सराय
पर्यारिणीम्। परिवत्सरायाविजाताम्। इदवत्सरायापस्कद्वरीम्।
इद्वत्सरायातीत्ववरीम्। वत्सराय विजर्जरां। सर्वन्त्सराय
पलिक्रीम्। वनाय वनपम्। अन्यतोरण्याय दावपम्॥११॥

सरोभ्यो धैवरम्। वेशन्ताभ्यो दाशम्। उपस्थावरीभ्यो
बैन्दम्। नड्डुलाभ्यः शौष्कलम्। पार्याय कैवर्तम्। अवार्याय
मार्गारम्। तीर्थेभ्य आन्दम्। विषमेभ्यो मैनालम्। स्वनैभ्यः
पर्णकम्। गुहाभ्यः किरातम्। सानुभ्यो जम्भकम्। पर्वतेभ्यः
किम्पूरुषम्॥१२॥

प्रतिश्रुत्काया ऋतुलम्। घोषाय भूषम्। अन्ताय बहुवादिनम्।
अनन्ताय मूकम्। महसे वीणावादम्। क्रोशाय तूणवध्मम्।
आक्रन्दाय दुन्दुभ्याघातम्। अवरस्पराय शङ्खध्मम्।
ऋभुभ्योजिनसन्धायम्। साध्येभ्यश्चर्मणम्॥१३॥

बीभत्सायै पौल्कसम्। भूत्यै जागरणम्। अभूत्यै स्वपनम्।
तुलायै वाणिजम्। वर्णाय हिरण्यकारम्। विश्वेभ्यो देवेभ्यः

सिध्मलम्। पश्चाद्दोषाय ग्लामम्। ऋत्यै जनवादिनम्। व्युद्ध्या
अपगल्भम्। स॒२शराय॑ प्रच्छिदम्॥१४॥

हसाय॑ पु॒३श्चलूमा॑ ल॒भते। वी॒णावा॒दङ्गण॑कङ्गीताय॑।
याद॑से शाबुल्याम्। न॒र्माय॑ भद्रवतीम्। तू॒णव॒ध्मं ग्रा॑म॒ण्यं
पा॒णिस॒ङ्घात॑तृ॒त्ताय॑। मो॒दाया॑नु॒क्रोश॑कम्। आ॒न॒न्दाय॑
तल॒वम्॥१५॥

अ॒क्षरा॒जाय॑ कि॒त॒वम्। कृ॒ताय॑ सभा॒विन॑म्। त्रेता॑या
आदि॒नव॑द्र॒शम्। द्वा॒प॒राय॑ ब॒हिः सद॑म्। क॒ल॒ये स॒भास्था॑णुम्।
दुष्कृ॒ताय॑ च॒रका॑चार्यम्। अ॒ध्व॒ने ब्र॒ह्मचा॑रिणम्। पि॒शा॒चेभ्यः॑
सै॒लग॑म्। पि॒पा॒सायै॑ गोव्यच्छम्। नि॒र॒ऋत्यै॑ गोघा॒तम्। क्षु॒धे
गो॒विकृ॑र्तम्। क्षु॒त्तृ॒ष्णाभ्या॑न्तम्। यो गां वि॒कृन्त॑न्तं मा॒२सं
भि॒क्ष॑माण उप॒तिष्ठ॑ते॥१६॥

भूम्यै॑ पी॒ठस॒र्पिण॑मा ल॒भते। अ॒ग्नये॑ऽ२स॒लम्। वा॒यवे॑
चा॒ण्डा॒लम्। अ॒न्तरि॑क्षाय व॒२श॒न॒र्तिन॑म्। दि॒वे ख॑ल॒तिम्।
सूर्या॑य ह॒र्य॒क्षम्। च॒न्द्रम॑से मि॒र्मिर॑म्। नक्ष॑त्रेभ्यः कि॒ला॒सम्।
अ॒ह्ने शु॒क्लं पि॑ङ्ग॒लम्। रा॒त्रि॒यै कृ॒ष्णं पि॑ङ्गा॒क्षम्॥१७॥

वा॒चे पु॒रुष॑मा ल॒भते। प्रा॒णम॑पा॒नव्या॑नमु॒दान॑२ संमा॒न॒न्तान्
वा॒यवे॑। सूर्या॑य चक्षु॒रा ल॒भते। मन॑श्च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः श्रो॑त्रम्।
प्र॒जाप॑तये पु॒रुष॑म्॥१८॥

अथै॒तान॑रूपेभ्य॒ आल॑भते। अति॑ह॒स्वम॑तिदीर्घम्।

अति॑कृ॒श॒म॒त्य॑ꣳस॒लम्। अति॑शु॒क्ल॒म॒ति॑कृ॒ष्णम्। अति॑श्ल॒क्ष्ण॒-
म॒ति॑लो॒म॒शम्। अति॑कि॒रि॒ट॒म॒ति॑द॒न्तु॒रम्। अति॑मि॒र्मि॒र॒म॒ति॑मे॒मिष॑म्।
आ॒शा॒यै॑ जा॒मिम्। प्र॒ती॒क्षा॒यै॑ कु॒मा॒रीम्॥१९॥

ब्रह्म॑णे गी॒ताय॑ श्रमा॑य स॒न्ध॒यै न॒दी॒भ्य॑ उ॒त्सा॒दे॒भ्य॑ ऋ॒त्यै भा॒या अ॒र्मे॒भ्यो म॒न्य॒वे य॒म्यै
द॒श॑द॒श॒ स॒रो॒भ्यो द्वा॒द॒श॒ प्र॒ति॒श्रु॒त्का॑यै बी॒भ॒त्सा॑यै द॒श॑द॒श॒ ह॒सा॑य स॒प्ताक्ष॑रा॒जाय॑ त्रयो॑द॒श॒
भू॒म्यै द॒श॑ वा॒चे ष॒ड॒थ॒ न॒वैका॒त्र॒वि॑ꣳश॒तिः॥१९॥

ब्रह्म॑णे य॒म्यै न॒व॑द॒श॥१९॥

ब्रह्म॑णे कु॒मा॒रीम्॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

स॒त्यं प्र॑पद्ये। ऋ॒तं प्र॑पद्ये। अ॒मृतं॑ प्र॑पद्ये। प्र॒जाप॑तेः प्रि॒यां
त॒नुव॑मना॒र्तां प्र॑पद्ये। इ॒दम॒हं प॑ञ्चद॒शेन॑ व॒ज्रेण॑। द्विष॑न्तं
भ्रात॑रव्य॒मव॑ क्रामामि। योऽ॒स्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः।
भूर्भुवः॑ सु॒वः। हि॒म्॥१॥

स॒त्यं दश॑॥

[१]

प्र वो॒ वाजा॑ अ॒भिद्य॑वः। ह॒विष्म॑न्तो घृ॒ताच्या॑। दे॒वाञ्जि॑गाति
सु॒म्र॒युः। अ॒ग्न आ॑याहि वी॒तये॑। गृ॒णानो॑ ह॒व्यदा॑तये। नि होता॑
सत्सि ब॒र्हिषि॑। तन्त्वा॑ स॒मिद्वि॑रङ्गि॒रः। घृ॒तेन॑ वर्धयामसि।
बृ॒हच्छो॑चा यविष्ठ॒म। स नः॑ पृथुः श्र॒वाय्य॑म्॥२॥

अच्छा॑ दे॒व वि॑वाससि। बृ॒हद॑ग्ने सु॒वीर्य॑म्। ई॒डेन्यो॑
नम॒स्यस्ति॑रः। तमा॑सि द॒र्शतः॑। सम॒ग्निरि॑ध्यते वृषा॑। वृषो॑
अ॒ग्निः समि॑ध्यते। अ॒श्वो न॑ दे॒ववा॑हनः। तं ह॒विष्म॑न्त
ई॒डते॑। वृष॑णन्त्वा व॒यं वृष॑न्। वृषा॑णः समि॒धीम॑हि॥३॥

अ॒ग्ने दी॑द्यतं बृ॒हत्। अ॒ग्निं दू॑तं वृ॒णीम॑हे। होता॑रं वि॒श्ववे॑दसम्।
अ॒स्य य॒ज्ञस्य॑ सु॒क्रतु॑म्। स॒मिध्य॑मानो अध्व॒रे। अ॒ग्निः पा॑व॒क
ई॒ड्यः। शो॒चिष्कै॑शस्तमी॒महे। समि॑द्धो अ॒ग्न आ॑हुत। दे॒वान्
य॑क्षि स्वध्व॒र। त्वं हि॑ ह॒व्यवा॑डसि। आ जु॑होत दु॒वस्य॑त।
अ॒ग्निं प्र॑य॒त्यध्व॑रे। वृ॒णीध्व॑ ह॒व्यवा॑हनम्। त्वं वरु॑ण उ॒त
मि॒त्रो अ॑ग्ने। त्वां वर्ध॑न्ति म॒तिभि॑र्वसि॒ष्ठाः। त्वे वसु॑ सुषण॒नानि॑

सन्तु। यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः॥४॥

श्रवाय्यमिधीमुह्यसि सप्त च॥ [२]

अग्ने॑ म॒हा॑ अ॒सि ब्रा॒ह्मण॑ भार॒ता। अ॒सा॒वसौ॑। दे॒वेद्धो॑
मन्वि॑द्धः। ऋषि॑ष्टुतो वि॒प्रा॒नुम॑दितः। क॒वि॒श॒स्तो ब्र॒ह्म॑स॒ शितो॑
घृ॒ताह॑वनः। प्र॒णीर्य॑ज्ञाना॑म्। र॒थीर॑ध्व॒राणा॑म्। अ॒तूर्तो॑ होता॑।
तू॒र्णिर्ह॑व्य॒वाद्। आ॒स्पात्रं॑ जु॒हूर्दे॒वाना॑म्॥५॥

च॒म॒सो दे॒वपा॑नः। अ॒रा॑ इ॒वाग्ने॑ ने॒मिर्दे॒वाऽस्त्वं प॑रि॒भूर॑सि।
आ व॑ह दे॒वान् यज॑मानाय। अ॒ग्निम॑ग्न॒ आव॑ह। सोम॑माव॑ह।
अ॒ग्निमाव॑ह। प्र॒जाप॑ति॒माव॑ह। अ॒ग्नीषो॑मा॒वाव॑ह। इन्द्रा॑ग्नी
आव॑ह। इन्द्र॑माव॑ह। म॒हेन्द्र॑माव॑ह। दे॒वाऽ आ॑ज्य॒पाऽ
आव॑ह। अ॒ग्निऽ हो॒त्रायाव॑ह। स्वं म॑हि॒मान॑मा व॑ह। आ चा॑ग्ने
दे॒वान् व॑ह। सु॒यजा॑ च यज जा॒तवे॑दः॥६॥

देवानामिन्द्रमा वंह पद च॥ [३]

अ॒ग्निर्हो॒ता वे॒त्वग्निः॑। हो॒त्रं वै॑त्तु प्रा॒वित्र॑म्। स्मो व॒यम्। सा॒धु
ते॑ यज॒मान॑ दे॒वता॑। घृ॒तव॑तीमध्व॒र्यो सु॒च॒मास्य॑स्व। दे॒वायु॑व॒
वि॒श्ववा॑राम्। ई॒डा॑म॒है दे॒वाऽ ई॒डे॒न्यान्। न॒म॒स्याम॑ नम॒स्यान्।
यजा॑म॒ यज्ञि॑यान्॥७॥

अ॒ग्निर्हो॒ता नव॑॥ [४]

स॒मिधो॑ अ॒ग्न आ॒ज्यस्य॑ वियन्तु। त॒नून॑पा॒दग्न॑ आ॒ज्यस्य॑
वे॒तु। इ॒डो अ॑ग्न॒ आ॒ज्यस्य॑ वियन्तु। ब॒र॒हि॒र॒ग्न आ॒ज्यस्य॑

वेतु। स्वाहाऽग्निम्। स्वाहा सोमम्। स्वाहाऽग्निम्। स्वाहा
प्रजापतिम्। स्वाहाऽग्नीषोमौ। स्वाहेन्द्राग्नी। स्वाहेन्द्रम्।
स्वाहा महेन्द्रम्। स्वाहा देवाः आज्यपान्। स्वाहाऽग्निः
होत्राञ्जुषाणाः। अग्र आज्यस्य वियन्तु॥८॥

इन्द्राग्नी पञ्च च॥ [५]

अग्निर्वृत्राणि जङ्घनत्। द्रविणस्युर्विपन्यया। समिद्धः शुक्र
आहुतः। जुषाणो अग्निराज्यस्य वेतु। त्वः सोमासि
सत्पतिः। त्वः राजोत वृत्रहा। त्वं भद्रो असि क्रतुः।
जुषाणः सोम आज्यस्य हविषो वेतु। अग्निः प्रत्नेन
जन्मना। शुम्भानस्तनुवः स्वाम्। कविर्विप्रेण वावृधे।
जुषाणो अग्निराज्यस्य वेतु। सोमं गीर्भिष्ठा वयम्। वर्धयामो
वचोविदः। सुमृडीको न आविश। जुषाणः सोम आज्यस्य
हविषो वेतु॥९॥

स्वाः षट् च॥ [६]

अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत्। पतिः पृथिव्या अयम्। अपाः
रेताः सि जिन्वति। भुवो यज्ञस्य रजसश्च नेता। यत्रा नियुद्धिः
सचसे शिवाभिः। दिवि मूर्धानन्दधिषे सुवर्षाम्। जिह्वामग्ने
चकृषे हव्यवाहम्। प्रजापते न त्वदेतान्यन्यः। विश्वा जातानि
परि ता बभूव। यत्कामास्ते जहुमस्तं नो अस्तु॥१०॥

वयः स्याम पतयो रयीणाम्। स वेद पुत्रः पितरः स

मातरम्। स सूनुर्भुवत्स भुवत्पुनर्मघः। स द्यामौर्णोदन्तरिक्षं
 स सुवः। स विश्वा भुवो अभवत्स आभवत्। अग्नीषोमा
 सवेदसा। सहृती वनतङ्गिरः। सन्देवत्रा बभूवथुः। युवमेतानि
 दिवि रोचनानि। अग्निश्च सोम सक्तू अधत्तम्॥११॥

युवः सिन्धूः रभिशस्तेरवद्यात्। अग्नीषोमावमुञ्चतं
 गृभीतान्। इन्द्राग्नी रोचना दिवः। परि वाजेषु भूषथः।
 तद्वाञ्चेति प्रवीर्यम्। श्वथद्वृत्रमुत संनोति वाजम्। इन्द्रा
 यो अग्नी सहृरी सपर्यात्। इरज्यन्ता वसव्यस्य भूरैः।
 सहस्तमा सहसा वाजयन्ता। एन्द्र सानसि रयिम्॥१२॥

सजित्वानः सदासहम्। वर्षिष्ठमृतये भर। प्रसंसाहिषे
 पुरुहूत शत्रून्। ज्येष्ठस्ते शुष्म इह रातिरस्तु। इन्द्रा भर
 दक्षिणेना वसूनि। पतिः सिन्धूनामसि रेवतीनाम्। महाः
 इन्द्रो य ओजसा। पर्जन्यो वृष्टिमा इव। स्तोमैर्वत्सस्य
 वावृधे। महाः इन्द्रो नृवदाचर्षणिप्राः॥१३॥

उत द्विबर्हा अमिनः सहोभिः। अस्मद्रियग्वावृधे वीर्याया।
 उरुः पृथुः सुकृतः कर्तृभिर्भूत्। पिप्रीहि देवाः उशतो
 यविष्ठ। विद्वाः ऋतूः ऋतुपते यजेह। ये दैव्या
 ऋत्विजस्तेभिरग्ने। त्वः होतृणामस्यायजिष्ठः। अग्निः
 स्विष्टकृतम्। अयाङ्गिरग्नेः प्रिया धामानि। अयाद्वोमस्य
 प्रिया धामानि॥१४॥

अयाङ्ग्रेः प्रिया धामानि। अयाङ्ग्रेजापन्तेः प्रिया धामानि।
 अयाङ्ग्रीषोमयोः प्रिया धामानि। अयाङ्गिन्द्राग्नियोः प्रिया
 धामानि। अयाङ्गिन्द्रस्य प्रिया धामानि। अयाङ्गमहेन्द्रस्य
 प्रिया धामानि। अयाङ्गैवानामाज्यपानां प्रिया धामानि।
 यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानि। यक्षत्स्वं महिमानम्।
 आयजतामेज्या इषः। कृणोतु सो अध्वरा जातवेदाः।
 जुषतां हविः। अग्ने यद्य विशो अध्वरस्य होतः। पावक
 शोचे वेष्ट्वं हि यज्वां। ऋता यजासि महिना वियद्भूः।
 हव्या वह यविष्ठ या ते अद्य॥१५॥

अस्त्वधत्तं रयिं चरषणिप्राः सोमस्य प्रिया धामानीषः षट्॥ [७]

उपहूतं रथन्तरं सह पृथिव्या। उप मा रथन्तरं सह
 पृथिव्या ह्वयताम्। उपहूतं वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण। उप मा
 वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण ह्वयताम्। उपहूतं बृहत्सह दिवा।
 उप मा बृहत्सह दिवा ह्वयताम्। उपहूताः सप्त होत्राः। उप
 मा सप्त होत्रां ह्वयन्ताम्। उपहूता धेनुः सहर्षभा। उप मा
 धेनुः सहर्षभा ह्वयताम्॥१६॥

उपहूतो भक्षः सखा। उप मा भक्षः सखा ह्वयताम्।
 उपहूताँ (४) हो। इडोपहूता। उपहूतेडा। उपो अस्मां
 इडा ह्वयताम्। इडोपहूता। उपहूतेडा। मानवी घृतपदी
 मैत्रावरुणी। ब्रह्म देवकृतमुपहूतम्॥१७॥

दैव्या अध्वर्यव उपहूताः। उपहूता मनुष्याः। य इमं

य॒ज्ञम॒वान्। ये य॒ज्ञप॑तिं॒ वर्धा॑न्। उ॒प॒हू॒ते द्या॒वापृ॑थि॒वी।
 पू॒र्व॒जे ऋ॒ताव॑री। दे॒वी दे॒वपु॑त्रे। उ॒प॒हू॒तोऽयं॑ य॒ज॒मानः॑।
 उ॒त्तर॑स्या॒न्देव॑य॒ज्याया॑मु॒प॒हू॒तः। भूय॑सि ह॒विष्क॑रण॒ उ॒प॒हू॒तः।
 दि॒व्ये धा॒म॒न्नु॒प॒हू॒तः। इ॒दं मे॑ दे॒वा ह॒विर्जु॑षन्ता॒मिति॑
 तस्मि॒न्नु॒प॒हू॒तः। वि॒श्व॑म॒स्य प्रि॒यमु॒प॒हू॒तम्। वि॒श्व॑स्य
 प्रि॒यस्यो॒प॒हू॒तस्यो॒प॒हू॒तः॥१८॥

स॒ह॒र्ष॒भा ह॒यता॑मु॒प॒हू॒तः५ ह॒विष्क॑रण॒ उ॒प॒हू॒तश्च॒त्वारि॑ च॥ [८]

दे॒वं ब॒र्हिः। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वेतु। दे॒वो न॒रा॒शः॑ सः।
 व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वेतु। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्। सु॒द्रवि॑णा
 म॒न्द्रः क॒विः। स॒त्यम॑न्माय॒जी हो॒ता। हो॒तुर्हो॒तुराय॑जीयान्।
 अ॒ग्ने या॒न् दे॒वानया॑द्। या॑ अ॒पि॒प्रेः। ये ते॑ हो॒त्रे अ॒म॑त्स॒ता।
 ता॑ स॒स॒नु॒षी॑ हो॒त्रा॑न्दे॒वङ्ग॒माम्। दि॒वि दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रये॒मम्।
 स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॒ग्ने हो॒ताऽभूः॑। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य न॒मोवा॒के
 वी॒हि॑॥१९॥

अ॒पि॒प्रेः प॒ञ्च च॥ [९]

इ॒दं द्या॒वापृ॑थि॒वी भ॒द्रम॑भूत्। आ॒र्धं सू॒क्तवा॒कम्। उ॒त
 न॑मोवा॒कम्। ऋ॒ध्यास्मि॑ सू॒क्तोच्य॑म॒ग्ने। त्व॑ सू॒क्तवा॒गंसि॑।
 उ॒प॒श्रि॒तो दि॒वः पृ॑थि॒व्योः। ओ॒म॑न्वती तेऽस्मिन् य॒ज्ञे य॑ज॒मान
 द्या॒वापृ॑थि॒वी स्ता॑म्। श॒ङ्ग॒ये जी॒रदा॑न्। अ॒त्र॒सू अ॒प्र॒वेदे॑।
 उ॒रु॒ग॑व्यूती अ॒भयं॑ कृ॒तौ॥२०॥

वृष्टिद्यावा रीत्यापा। शम्भुवौ मयोभुवौ। ऊर्जस्वती च
 पयस्वती च। सूपचरणा च स्वधिचरणा च। तयोराविदि।
 अग्निरिदं हविरंजुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत।
 सोमं इदं हविरंजुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत।
 अग्निरिदं हविरंजुषत॥ २१॥

अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। प्रजापतिरिदं हविरंजुषत।
 अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। अग्नीषोमाविदं
 हविरंजुषेताम्। अवीवृधेतां महो ज्यायोऽक्राताम्। इन्द्राग्नी
 इदं हविरंजुषेताम्। अवीवृधेतां महो ज्यायोऽक्राताम्।
 इन्द्रं इदं हविरंजुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत।
 महेन्द्र इदं हविरंजुषत॥ २२॥

अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। देवा अज्यपा आज्यमजुषन्त।
 अवीवृधन्त महो ज्यायोऽकृत। अग्निर्होत्रेणेदं हविरंजुषत।
 अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। अस्यामृधद्धोत्रायान्देवङ्गमायाम्।
 आशास्तेऽयं यजमानोऽसौ। आयुरा शास्ते। सुप्रजास्त्वमा
 शास्ते। सजातवनस्यामा शास्ते॥ २३॥

उत्तरान्देवयज्यामा शास्ते। भूयो हविष्करणमा शास्ते।
 दिव्यन्धामा शास्ते। विश्वं प्रियमा शास्ते। यदनेन हविषा-
 ऽऽशास्ते। तदश्यात्तदृध्यात्। तदस्मै देवा रासन्ताम्।
 तदग्निर्देवो देवेभ्यो वनते। वयमग्नेर्मानुषाः। इष्टं च वीतं च।

उ॒भे च॑ नो॒ द्यावा॑पृ॒थि॒वी अ॒ह॑स॒स्पाता॑म्। इ॒ह ग॒ति॑र्वा॒मस्ये॑दं
च॑। नमो॑ दे॒वेभ्यः॑॥२४॥

अ॒भ्यं कृ॒ताव॑कृ॒ताग्नि॑रि॒दं ह॒विर॑जु॒षत॑ महेन्द्र इ॒दं ह॒विर॑जु॒षत॑ स॒जात॑व॒नस्या॑मा शा॒स्ते वी॒तं
च॒ त्रीणि॑ च॥_____ [१०]

तच्छुं॑ योरावृ॒णीम॑हे। गा॒तुं य॒ज्ञाय॑। गा॒तुं य॒ज्ञप॑तये। दैवीं
स्व॒स्तिर॑स्तु नः। स्व॒स्तिर्मा॑नु॒षेभ्यः॑। ऊ॒र्ध्वञ्जि॑गातु भेष॒जम्।
शं नो॑ अस्तु द्वि॒पदे॑। श॒श्वतु॑ष्पदे॥२५॥

तच्छुं॑ योरष्टौ॥_____ [११]

आ॒प्याय॑स्व सन्ते॑। इ॒ह त्व॑ष्टा॒रम॑ग्नि॒यन्त॑न्नस्तु॒रीप॑म्। दे॒वानां॑
पत्नी॑रु॒शती॑र॒वन्तु॑ नः। प्रा॒वन्तु॑ नस्तु॒जये॑ वाज॑सातये। याः
पा॒र्थिवा॑सो॒ या अ॒पाम॑पिं व्र॒ते। ता नो॑ दे॒वीः सु॒हवाः॑ शर्म
यच्छ॑त। उ॒त ग्रा॑ वि॒यन्तु॑ दे॒वप॑त्नीः। इन्द्रा॒ण्यग्रा॑य्य॒श्विनी॑
राट्। आ॒ रोद॑सी वरुणा॒नी शृ॑णोतु। वि॒यन्तु॑ दे॒वीर्य॑
ऋ॒तुर्ज॑नीनाम्॥२६॥

अ॒ग्नि॒रहो॑ता गृ॒हप॑तिः स राजा॑। वि॒श्वा वे॒द ज॑नि॒मा
जा॒तवे॑दाः। दे॒वाना॑मु॒त यो म॑र्त्यानाम्। यजि॑ष्ठः स प्र
य॑जतामृ॒तावा॑। व॒यमु॑ त्वा गृ॒हप॑ते जना॑नाम्। अ॒ग्ने अ॑कर्म
स॒मिधा॑ बृ॒हन्त॑म्। अ॒स्थू॒रि णो॑ गा॒र्हप॑त्यानि सन्तु। ति॒ग्मेन॑
न॒स्तेज॑सा स॒शिश॑ाधि॥२७॥

जनीनामष्टौ च॥_____ [१२]

उपहूतं रथन्तरं सह पृथिव्या। उपं मा रथन्तरं सह
पृथिव्या ह्वयताम्। उपहूतं वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण। उपं मा
वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण ह्वयताम्। उपहूतं बृहत्सह दिवा।
उपं मा बृहत्सह दिवा ह्वयताम्। उपहूताः सप्त होत्राः। उपं
मा सप्त होत्रा ह्वयन्ताम्। उपहूता धेनुः सहर्षभा। उपं मा
धेनुः सहर्षभा ह्वयताम्॥२८॥

उपहूतो भक्षः सखा। उपं मा भक्षः सखा ह्वयताम्।
उपहूताँ(४)हो। इडोपहूता। उपहूतेडा। उपो अस्मां
इडा ह्वयताम्। इडोपहूता। उपहूतेडा। मानवी घृतपदी
मैत्रावरुणी। ब्रह्म देवकृतमुपहूतम्॥२९॥

दैव्या अध्वर्यव उपहूताः। उपहूता मनुष्याः। य इमं
यज्ञमवान्। ये यज्ञपत्नीं वर्धन्। उपहूते द्यावापृथिवी। पूर्वजे
ऋतावरी। देवी देवपुत्रे। उपहूतेयं यजमाना। इन्द्राणीवा-
ऽविधवा। अदितिरिव सुपुत्रा। उत्तरस्यान्देवयज्यायामुपहूता।
भूयसि हविष्करणं उपहूता। दिव्ये धामनुपहूता। इदं मे देवा
हविर्जुषन्तामिति तस्मिन्नुपहूता। विश्वमस्याः प्रियमुपहूतम्।
विश्वस्य प्रियस्योपहूतस्योपहूता॥३०॥

सहर्षभा ह्वयतामुपहूतं सुपुत्रा षट्॥ [१३]

सत्यं प्रवोऽग्रं महानग्निर्होता समिधोऽग्निर्वृत्राण्यग्निर्मूर्धोपहूतं देवं बर्हिदिदं द्यावापृथिवी
तच्छुं योरा प्यायस्वोपहूतत्रयोदश॥१३॥

सत्यं वयं स्याम वृष्टिद्यावा त्रिंशत्॥३०॥

सत्यमुपहूता॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

अञ्जन्ति त्वामध्वरे देवयन्तः। वनस्पते मधुना दैव्येन।
 यदूर्ध्वस्तिष्ठाद्विणेह धत्तात्। यद्वा क्षयो मातुरस्या
 उपस्थैः। उच्छ्रयस्व वनस्पते। वर्ष्मन्पृथिव्या अधि। सुमिती
 मीयमानः। वर्चोधा यज्ञवाहसे। समिद्धस्य श्रयमाणः
 पुरस्तात्। ब्रह्म वन्वानो अजरः सुवीरम्॥१॥

आरे अस्मदमतिं बाधमानः। उच्छ्रयस्व महते सौभगाय।
 ऊर्ध्व ऊषुणं ऊतये। तिष्ठा देवो न सविता। ऊर्ध्वो वाजस्य
 सनिता यदञ्जिभिः। वाघद्विर्विह्वयामहे। ऊर्ध्वो नः पाह्यः हंसो
 नि केतुनो। विश्वः समन्त्रिणन्दह। कृधी न ऊर्ध्वं च रथाय
 जीवसे। विदा देवेषु नो दुवः॥२॥

जातो जायते सुदिनत्वे अहाम्। समर्य आ विदथे वर्धमानः।
 पुनन्ति धीरा अपसो मनीषा। देवया विप्र उदियति वाचम्।
 युवा सुवासाः परिवीत आगात्। स उ श्रेयान्भवति
 जायमानः। तन्धीरासः कवय उन्नयन्ति। स्वाधियो
 मनसा देवयन्तः। पृथुपाजा अमर्त्यः। घृतनिर्णिख्स्वाहुतः।
 अग्निर्यज्ञस्य हव्यवाट्। तः सुबाधो यतः स्रुचः। इत्था
 धिया यज्ञवन्तः। आचक्रुरग्निमूतये। त्वं वरुण उत मित्रो
 अग्ने। त्वां वर्धन्ति मतिभिर्वसिष्ठाः। त्वे वसु सुषणनानि

सन्तु। यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः॥३॥

सुवीरन्दुवः स्वाहुतोऽष्टौ च॥ [१]

होता यक्षदग्निः समिधा सुषमिधा समिद्धं नाभा
पृथिव्याः सङ्गृथे वामस्य। वर्ष्मन्दिव इडस्पदे वेत्वाज्यस्य
होतर्यजं। होता यक्षत्तनूनपातमदितेर्गर्भं भुवनस्य गोपाम्।
मध्वाद्य देवो देवेभ्यो देवयानान्पथो अनक्तु वेत्वाज्यस्य
होतर्यजं। होता यक्षन्नराशंसं नृशस्त्रं नृः प्रणेत्रम्।
गोभिर्वपावान्त्स्याद्वैरैः शक्तीवान्नथैः प्रथमया वा हिरण्यैश्चन्द्री
वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदग्निमिड ईडितो देवो
देवाः आवक्षद्वृतो हव्यवाडमूरः। उपेमं यज्ञमुपेमां देवो
देवहूतिमवतु वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वर्हिः
सुष्टरीमोर्णम्रदा अस्मिन् यज्ञे वि च प्र च प्रथताः
स्वासस्थं देवेभ्यः। एमेनदद्य वसवो रुद्रा आदित्याः सन्दन्तु
प्रियमिन्द्रस्यास्तु वेत्वाज्यस्य होतर्यजं॥४॥

होता यक्षद्वरं ऋष्याः कवप्यो कोषधावनीरुदाताभीर्जिहतां
विपक्षोभिः श्रयन्ताम्। सुप्रायणा अस्मिन् यज्ञे
विश्रयन्तामृतावृधो वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता
यक्षदुषासानक्ता बृहती सुपेशसा नृः पतिभ्यो योनिं
कृण्वाने। सस्मयमाने इन्द्रेण देवैरेदं बर्हिः सीदतां
वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वैव्या होतारा

म॒न्द्रा पो॒ता॒रा क॒वी प्र॒चै॒तसा॑ । स्वि॒ष्टम॒द्यान्यः क॑रदि॒षा
 स्व॑भि॒गूर्त॑म॒न्य ऊ॒र्जा स॑त॒वसे॑मं य॒ज्ञं दि॒वि दे॒वेषु॑ ध॒त्तां
 वी॒तामा॑ज्य॒स्य हो॒त॒र्यज॑ । हो॒ता य॑क्ष॒त्ति॒स्रो दे॒वीर॒पसा॑म॒पस्त॑मा
 अ॒च्छि॒द्रम॒द्येद॑म॒पस्त॑न्वताम् । दे॒वेभ्यो॑ दे॒वीर्दे॒वम॑पो
 वि॒यन्त्वा॑ज्य॒स्य हो॒त॒र्यज॑ । हो॒ता य॑क्ष॒त्वष्टा॑र॒मचि॑ष्टु॒मपा॑कः
 रे॒तोधां॑ वि॒श्रव॑सं य॒शो॒धाम् । पु॒रुरूप॑म॒काम॑कर्शनः
 सु॒पोषः॑ पोषैः स्यात्सु॒वीरो॑ वी॒रैर्वे॒त्वाज्य॑स्य हो॒त॒र्यज॑ ।
 हो॒ता य॑क्ष॒द्वन॑स्पति॒मुपा॑व॒स्रक्ष॑द्वि॒यो जो॒ष्टारः॑ श॒शम॑न्नरः ।
 स्व॒दात्स्व॑धि॒तिर्ऋ॒तुथा॑द्य दे॒वो दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यावा॑ङ्घ्रे॒त्वाज्य॑स्य
 हो॒त॒र्यज॑ । हो॒ता य॑क्ष॒दग्निः॑ स्वाहाऽऽज्य॒स्य स्वाहा॑
 मे॒दसः॑ स्वाहा॑ स्तो॒काना॑ऽ स्वाहा॑ स्वाहा॑कृ॒तीना॑ऽ स्वाहा॑
 ह॒व्यसू॑क्तीनाम् । स्वाहा॑ दे॒वाः औ॑ज्य॒पान्त॑स्वाहा॒ऽग्निः॑
 हो॒त्राञ्जु॑षा॒णा अ॒ग्न आ॑ज्य॒स्य वि॑यन्तु हो॒त॒र्यज॑ ॥५॥

प्रि॒यमि॒न्द्रस्या॑स्तु वे॒त्वाज्य॑स्य हो॒त॒र्यज॑ सु॒वीरो॑ वी॒रैर्वे॒त्वाज्य॑स्य हो॒त॒र्यज॑ च॒त्वारि॑ च
 (अ॒ग्नि॒न्तनून॑पा॒तन्नरा॑शः स॒म॒ग्निमि॑ड ई॒डितो॑ ब॒र्हिर्दु॑र उ॒पासा॑न॒क्ता दै॒व्या तिस्र॑स्त्वष्टा॒रं
 वन॑स्पति॒म॒ग्निम् । पञ्च॑ वे॒त्वेको॑ वि॒यन्तु॑ द्वि॒र्वी॒तामे॒को वि॑यन्तु द्वि॒र्वे॒त्वेको॑ वि॒यन्तु॑ हो॒त॒र्यज॑ ॥) [२]

समि॑द्धो अ॒द्य मनु॑षो दुरो॒णे । दे॒वो दे॒वान् य॑जसि जा॒तवे॑दः ।
 आ च॒ वह॑ मि॒त्रम॑हश्चि॒कित्वा॑न् । त्व॒न्दूतः॑ क॒विर॑सि प्र॒चै॒ताः ।
 तनून॑पात्प॒थ ऋ॒तस्य॑ या॒नान् । म॒ध्वा स॑म॒ञ्जन्त॑स्व॒दया॑ सु॒जिह्वा॑ ।
 म॒न्मानि॑ धी॒भिरु॑त य॒ज्ञमृ॑न्धन् । दे॒वत्रा॑ च॒ कृ॒णु॒ह्यध्व॑रन्नः ।
 नरा॑शः स॒स्य म॑हि॒मान॑मेषाम् । उपे॑ स्तोषाम य॒ज्ञत॑स्य

यज्ञैः॥६॥

ते सु॒क्रत॑वः शु॒च॑यो धि॒य॒न्धाः। स्व॑द॒न्तु दे॒वा उ॒भया॑नि ह॒व्या।
आ॒जु॒ह्वान॑ ई॒ड्यो व॒न्द्य॑श्च। आया॑ह्य॒ग्रे वसु॑भिः स॒जोषाः॑। त्वं
दे॒वाना॑म॒सि य॒ह्म होता॑। स ए॒नान् य॒क्षीषि॑तो य॒जीया॑न्।
प्रा॒चीनं॑ ब॒र्हिः प्र॒दिशा॑ पृथि॒व्याः। वस्तो॑र॒स्या वृ॑ज्यते
अ॒ग्रे अ॒ह्ना॑म्। व्यु॑ प्रथ॒ते वि॒तरं॑ वरी॒यः। दे॒वेभ्यो॑ अ॒दित॑ये
स्यो॒नम्॥७॥

व्य॒च॑स्व॒तीरु॒र्विया॑ वि॒श्रय॑न्ताम्। पति॑भ्यो न ज॒नयः॑
शु॒म्भ॑मा॒नाः। दे॒वीर्द्वारो॑ बृ॒हती॑र्वि॒श्वमि॒न्वाः। दे॒वेभ्यो॑ भव॒थ
सु॒प्राय॑णाः। आ॒सुष्व॑य॒न्ती य॒ज॒ते उ॒पा॒के। उ॒षा॒सा॒न॒क्ता
स॒दता॑ नि यो॒नौ। दि॒व्ये योष॑णे बृ॒हती॑ सु॒रु॒क्मे। अ॒धि श्रि॒यः
शु॒क्र॒पि॒श॒न्द॒धाने॑। दै॒व्या होता॑रा प्रथ॒मा सु॒वाचा॑। मि॒मा॒ना
य॒ज्ञं म॒नुषो॑ य॒ज॒ध्वै॥८॥

प्र॒चो॒दय॑न्ता वि॒दथे॑षु का॒रू। प्रा॒चीनं॑ ज्योतिः प्र॒दिशा॑ दि॒शन्ता॑।
आ नो॑ य॒ज्ञं भा॑र॒ती तू॒यमे॑तु। इ॒डा म॒नुष्व॑दि॒ह चे॒तय॑न्ती। ति॒स्रो
दे॒वीर्ब॒र्हिरे॑दः स्यो॒नम्। सर॑स्व॒ती स्व॑प॒सः स॒दन्तु॑। य इ॒मे
द्या॒वापृ॑थि॒वी ज॒नि॒त्री। रू॒पैर॑पि॒श॒द्भुव॑नानि वि॒श्वौ। तम॑द्य
हो॒तरि॑षि॒तो य॒जीया॑न्। दे॒वन्त्व॑ष्टा॒रमि॒ह य॑क्षि वि॒द्वान्॥९॥

उ॒पा॒व॑सृ॒ज॒त्म॒न्या॑ स॒म॒ञ्ज॑न्। दे॒वानां॑ पा॒थ ऋ॒तु॒था ह॒वीःषि॑।
व॒न॒स्पतिः॑ श॒मिता॑ दे॒वो अ॒ग्निः। स्व॑द॒न्तु ह॒व्यं म॑धु॒ना घृ॑तेन।
स॒द्यो जा॒तो व्य॑मिमीत य॒ज्ञम्। अ॒ग्निर्दे॒वाना॑म॒भव॑त्पु॒रो॒गाः।

अस्य होतुः प्रदिश्यतस्य वाचि। स्वाहाकृतं हविरदन्तु
देवाः॥१०॥

यज्ञैः स्योनं यजध्वे विद्वानष्टौ च॥ [३]

अग्निर्होता नो अध्वरे। वाजी सन्परिणीयते। देवो देवेषु
यज्ञियः। परित्रिविष्टपध्वरम्। यात्यग्नी रथीरिव। आ देवेषु
प्रयो दधत्। परि वाजपतिः कविः। अग्निर्हव्यान्यक्रमीत्।
दधद्रत्नानि दाशुषै॥११॥

अग्निर्होता नो नवं॥ [४]

अजैदग्निः। असनद्वाजन्नि। देवो देवेभ्यो हव्यावाट्।
प्राञ्जोभिर्हिन्वानः। धेनाभिः कल्पमानः। यज्ञस्यायुः
प्रतिरन्। उप प्रेष्य होतः। हव्या देवेभ्यः॥१२॥

अजैदष्टौ॥ [५]

दैव्याः शमितार उत मनुष्या आरभध्वम्। उपनयत मेध्या
दुरः। आशासाना मेधपतिभ्यां मेधम्। प्रास्मा अग्निं भरत।
स्तृणीत बर्हिः। अन्वेनं माता मन्यताम्। अनु पिता। अनु
भ्राता सर्गर्भ्यः। अनु सखा सयूथ्यः। उदीचीनां अस्य पदो
निधत्तात्॥१३॥

सूर्यश्चक्षुर्गमयतात्। वातं प्राणमन्ववसृजतात्। दिशः
श्रोत्रम्। अन्तरिक्षमसुम्। पृथिवीं शरीरम्। एकधाऽस्य
त्वचमाच्छ्रितात्। पुरा नाभ्या अपिशसो वपामुत्खिदतात्।
अन्तरेवोष्माणं वारयतात्। श्येनमस्य वक्षः कृणुतात्।

प्रशसां बाहू॥१४॥

शला दोषणी। कश्यपेवांसा। अच्छिद्रे श्रोणी।
कवषोरू स्नेकपर्णाष्टीवन्ता। षड्विंशतिरस्य वङ्कयः।
ता अनुष्ठोच्यावयतात्। गात्रङ्गात्रमस्यानूनं कृणुतात्।
ऊवध्यगोहं पार्थिवङ्गनतात्। अस्त्रा रक्षः संसृजतात्।
वनिष्ठुमस्य मा राविष्ट॥१५॥

उरूकं मन्यमानाः। नेद्वस्तोके तनये। रवितारवच्छमितारः।
अग्निगो शमीध्वम्। सुशमिं शमीध्वम्। शमीध्वमग्निगो।
अग्निगुश्वापापश्च। उभौ देवानां शमितारौ। ताविमं पशुं
श्रपयतां प्रविद्धांसौ। यथायथाऽस्य श्रपणन्तथातथा॥१६॥

धृताद्बाहू मा राविष्ट तथातथा॥ [६]

जुषस्व सप्रथस्तमम्। वचो देवप्सरस्तमम्। हव्या जुह्वान
आसनिं। इमं नो यज्ञममृतैषु धेहि। इमा हव्या जातवेदो
जुषस्व। स्तोकानामग्ने मेदसो घृतस्य। होतः प्राशान प्रथमो
निषद्य। घृतवन्तः पावक ते। स्तोकाः श्रोतन्ति मेदसः। स्वधर्मं
देववीतये॥१७॥

श्रेष्ठं नो धेहि वार्यम्। तुभ्यं स्तोका घृतश्चुतः। अग्ने
विप्राय सन्त्या। ऋषिः श्रेष्ठः समिध्यसे। यज्ञस्य प्राविता
भव। तुभ्यं श्रोतन्त्यग्निगो शचीवः। स्तोकासौ अग्ने
मेदसो घृतस्य। कविशस्तो बृहता भानुनागाः। हव्या

जुषस्व मेधिर। ओजिष्ठन्ते मध्यतो मेद् उद्धृतम्। प्र ते वयन्ददामहे। श्रोतन्ति ते वसो स्तोका अधित्वचि। प्रति तान्देवशोर्विहि॥१८॥

देववीतय उद्धृतञ्जीणि च॥ [७]

आवृत्रहणा वृत्रहभिः शुष्मैः। इन्द्र यातन्नमोभिरग्रे अर्वाक्। युव९ राधोभिरकवेभिरिन्द्र। अग्रे अस्मे भवतमुत्तमेभिः। होता यक्षदिन्द्राग्नी। छागस्य वपाया मेदसः। जुषेता९ हविः। होतर्यज। विह्यख्यन्मनसा वस्य इच्छन्। इन्द्राग्नी ज्ञास उत वा सजातान्॥१९॥

नान्या युवत्प्रमंतिरस्ति मह्यम्। स वान्धियं वाजयन्तीमतक्षम्। होता यक्षदिन्द्राग्नी। पुरोडाशस्य जुषेता९ हविः। होतर्यज। त्वामीडते अजिरन्दृत्याय। हविष्मेन्तः सदमिन्मानुषासः। यस्य देवैरासदो बर्हिरग्रे। अहान्यस्मै सुदिना भवन्तु। होता यक्षदग्निम्। पुरोडाशस्य जुषता९ हविः। होतर्यज॥२०॥

सजातान्निन्दे च॥ [८]

गीर्भिर्विप्रः प्रमंतिमिच्छमानः। ईदृ रयिं यशसं पूर्वभाजम्। इन्द्राग्नी वृत्रहणा सुवज्रा। प्र णो नव्येभिस्तिरतं देष्णैः। माच्छेद्भ रश्मी९रिति नाधमानाः। पितृणा९ शक्तीरनुयच्छमानाः। इन्द्राग्निभ्याङ्गं वृषणो मदन्ति। ताह्यद्री धिषणाया उपस्थै। अग्नि९ सुदीति९ सुदृशं गृणन्तः। नमस्यामस्त्वेडं जातवेदः। त्वान्दूतमरति९ हव्यवाहम्।

दे॒वा अ॑कृ॒ण्वन्न॒मृत॑स्य॒ नाभि॑म्॥२१॥

जा॒त॒वे॒दो द्वे च॑॥ _____ [९]

त्व॑ꣳ ह्य॒ग्ने प्रथ॑मो म॒नोता॑। अ॒स्या धि॒यो अ॒भ॒वो द॑स्म॒होता॑।
त्व॑ꣳ सीं "वृष॑न्न॒कृ॒णोर्दु॑ष्टरी॑तु। स॒हो वि॒श्व॑स्मै स॒ह॑से स॒ह॑ध्वै।
अ॒धा होता॒ न्य॑सीदो य॒जीया॑न्। इ॒डस्प॑द इ॒षय॑न्नी॒ड्यः
सन्। त॒न्त्वा नरः॑ प्रथ॒मन्दे॑व॒यन्तः॑। म॒हो रा॒ये चि॑तय॒न्तो
अ॒नु॒ग॒मन्। वृ॒तेव॒ यन्त॑ बहु॒भिर्व॑स॒व्यैः। त्वे र॒यि॒ञ्जागृ॑वाꣳसो
अ॒नु॒ग॒मन्॥२२॥

रु॒श॒न्तम॒ग्निं दर्श॑तम्बृ॒हन्त॑म्। व॒पाव॑न्तं वि॒श्वहा॑ दी॒दिवाꣳस॑म्।
प॒दं दे॒वस्य॒ नम॑सा वि॒यन्तः॑। श्र॒व॒स्यवः॒ श्रव॑ आप॒न्नमृ॑क्तम्।
नामा॑नि चि॒दधि॑रे य॒ज्ञिया॑नि। भ॒द्राया॑न्ते रण॒यन्त॑ स॒न्दृष्टौ।
त्वां वर्ध॑न्ति क्षि॒तयः॑ पृथि॒व्याम्। त्व॑ꣳ रा॒य उ॒भया॑सो
जना॑नाम्। त्व॒न्ना॒ता त॑रणे॒ चेत्यो॑भूः। पि॒ता मा॒ता
स॒द॒मि॒न्मानु॑षाणाम्॥२३॥

स॒प॒र्ये॒ण्यः स प्रि॒यो वि॒क्ष्व॑ग्निः। होता॑ म॒न्द्रो निष॑सादा
य॒जीया॑न्। त॒न्त्वा व॒यन्द॑म॒ आ दी॑दि॒वाꣳस॑म्। उप॑जु॒बाधो
नम॑सा स॒देम। त॒न्त्वा व॒यꣳ सु॒धियो॒ नव्य॑म॒ग्ने। सु॒म्ना॒यव॑
ई॒महे दे॒वय॑न्तः। त्वं वि॒शो अ॒नयो दी॒द्यानः॑। दि॒वो अ॑ग्ने
बृ॒हता॒ रौच॑नेन। वि॒शां क॒विं वि॒श्व॑पतिꣳ श॒श्व॑तीनाम्।
नि॒तो॒शनं॑ वृष॒भं च॑र्षणी॒नाम्॥२४॥

प्रेती॑षणि मि॒षय॑न्तं पाव॒कम्। राज॑न्तम॒ग्निं य॑ज॒तꣳ र॑यी॒णाम्।

सो अ॑ग्र ई॒जे श॒श॒मे च॒ म॒र्तः। यस्तु॒ आन॑द्भूमिधां ह॒व्यदा॑तिम्।
 य आहु॑तिं परि॒ वेदा॒ नमो॑भिः। विश्वे॑त्सवा॒मा द॑धते त्वोतः।
 अ॒स्मा उ॑ ते म॒हि म॒हे वि॑धेम। नमो॑भिरग्रे स॒मिधो॑त ह॒व्यैः।
 वेदी॑सूनो सहसो गी॒र्भिरु॒क्थैः। आ ते भ॒द्राया॑ सु॒मतौ
 य॑तेम॥ २५॥

आ यस्तु॒तन्थ॒ रोद॑सी विभा॒सा। श्रवो॑भिश्च श्रव॒स्यंस्तरु॑त्रः।
 बृ॒हद्वि॒र्वाजैः स्थवि॑रेभिर॒स्मे। रेव॑द्विरग्रे वित॒रं वि भा॑हि।
 नृव॑द्वसो स॒दमि॑द्वेह्य॒स्मे। भूरि॑तो॒काय॒ तन॑याय प॒श्वः। पूर्वी॑रिषो
 बृ॒हती॒रारे अ॑घाः। अ॒स्मे भ॒द्रा सौ॑श्रव॒सानि॑ सन्तु। पुरु॑ण्यग्रे
 पुरु॒धा त्वा॒या। वसू॑नि राजन्व॒सुता॑ते अ॒श्याम्। पुरु॑णि हि
 त्वे पु॑रुवार॒ सन्ति॑। अग्रे॒ वसु॑ विध॒ते राज॑नित्वे॥ २६॥

जा॒गृवा॑सो अनु॒गन्मानु॑षाणाश्च॒रष॑णीनां य॑तेमा॒श्यान्द्रे च॑॥ [१०]

आभ॑रतः शिक्ष॒तं वज्र॑बाहू। अ॒स्मा इ॒न्द्राग्नी॑ अव॒तः
 श॒ची॑भिः। इ॒मे नु ते र॒श्मयः॑ सूर्य॒स्य। येभिः॑ स॒पित्वं पि॑तरौ
 न॒ आयन्। होता॑ यक्षदिन्द्रा॒ग्नी। छा॒गस्य॑ ह॒विष॑ आ॒त्ताम॑द्य।
 म॒ध्यतो॑ मे॒द उ॒द्धृत॑म्। पुरा॑ द्वेषो॒भ्यः। पुरा॑ पौरु॒षेय्या॑ गृ॒भः।
 घ॒स्तान्नृ॑नम्॥ २७॥

घा॒से अ॑ज्राणां यव॑सप्रथ॒मानाम्। सु॒मत्क्ष॑राणां
 श॒तरु॑द्रियाणाम्। अ॒ग्निष्वा॒त्तानां॑ पीवो॑पव॒सनानाम्। पा॒श्वतः॑
 श्रो॑णितः शि॒ताम॑त उ॒त्साद॑तः। अ॒ङ्गाद॑ङ्गाद॒वत्तानाम्। कर॑त

ए॒वेन्द्रा॒ग्नी। जु॒षेता॑ ह॒विः। हो॒त॒र्य॒जं। दे॒वेभ्यो॑ वनस्पते
ह॒वी॑ ऽषिं। हि॒र॒ण्य॒पर्ण॑ प्र॒दि॒व॒स्ते अ॒र्थ॒म्॥ २८॥

प्र॒दक्षि॑णि॒द्र॒श॒नया॑ नि॒यूय॑। ऋ॒तस्य॑ वक्षि प॒थिभी॑
र॒जि॒ष्ठैः। हो॒ता यक्ष॑द्वन॒स्पति॑म॒भिहि॑। पि॒ष्टत॑मया
र॒भि॒ष्ठया र॒श॒नया॑ धि॒त। यत्रेन्द्रा॒ग्नि॒योश्छा॑ग॒स्य ह॒विषः॑
प्रि॒या धा॒मा॒नि। यत्र॑ वन॒स्पतेः॑ प्रि॒या पा॒था॑ ऽसि।
यत्र॑ दे॒वाना॑माज्य॒पाना॑ प्रि॒या धा॒मा॒नि। यत्रा॒ग्नेर्हो॑तुः
प्रि॒या धा॒मा॒नि। तत्रै॒तं प्र॒स्तुत्ये॑वोप॒स्तुत्ये॑ वो॒पाव॑स्रक्षत्।
र॒भी॒या॑ ऽसमि॒व कृ॒त्वी॥ २९॥

कर॑दे॒वं दे॒वो वन॒स्पतिः॑। जु॒षता॑ ह॒विः। हो॒त॒र्य॒जं। पि॒प्री॒हि
दे॒वा॑ ऽ उ॒श॒तो य॑विष्ठ। वि॒द्वा॑ ऽ ऋ॒तू॑ ऽ र॒ऋ॒तु॒पते॑ यजे॒ह।
ये दै॒व्या॑ ऋ॒त्विज॑स्तेभि॒र॒ग्ने। त्व॑ ऽ हो॒त॒ृणा॑म॒स्याय॑जिष्ठः।
हो॒ता यक्ष॑द॒ग्निः॑ स्वि॒ष्टकृ॑तम्। अया॑ड॒ग्नि॒रिन्द्रा॒ग्नि॒योश्छा॑ग॒स्य
ह॒विषः॑ प्रि॒या धा॒मा॒नि। अया॑ड्वन॒स्पतेः॑ प्रि॒या पा॒था॑ ऽसि।
अया॑ड्वे॒वाना॑माज्य॒पाना॑ प्रि॒या धा॒मा॒नि। यक्ष॑द॒ग्नेर्हो॑तुः
प्रि॒या धा॒मा॒नि। यक्ष॑त्स्वं म॒हि॒मान॑म्। आ॒य॒ज॒तामे॒ज्या
इ॒षः। कृ॒णोतु॑ सो अ॒ध्व॒रा जा॒तवे॑दाः। जु॒षता॑ ह॒विः।
हो॒त॒र्य॒जं॥ ३०॥

नूनमर्थं कृत्वी पाथा॑सि सप्त च॥ [११]

उपो॑ ह॒ यद्वि॒दथ॑ वा॒जिनो॑ गूः। गी॒र्भिर्वि॒प्राः प्र॑म॒तिमि॒च्छमा॑नाः।
अ॒र्वन्तो॑ न का॒ष्ठा॒न्नक्ष॑माणाः। इन्द्रा॒ग्नी जो॑हु॒वतो॑ न॒स्ते।

वनस्पते रशनयाऽभिधाय। पिष्टतमया वयुनानि विद्वान्।
वह देवत्रा दिधिषो हवींषि। प्र चंदातारममृतैषु वोचः।
अग्निं स्विष्टकृतम्। अयाङ्गिरिन्द्राग्नियोश्छगंस्य हविषः
प्रिया धामानि॥३१॥

अयाङ्गनस्पतैः प्रिया पाथांसि। अयाङ्गैवानामाज्यपानां
प्रिया धामानि। यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानि। यक्षत्स्व
महिमानम्। आयजतामेज्या इषः। कृणोतु सो अंध्वरा
जातवेदाः। जुषतां हविः। अग्ने यद्य विशो अंध्वरस्य
होतः। पार्वक शोचे वेष्ट्वं हि यज्वा। ऋता यजासि महिना
वियद्भूः। हव्या वह यविष्ठ या ते अद्य॥३२॥

धामानि भूरेकं च॥—————[१२]

देवं बर्हिः सुदेवं देवैः स्यात्सुवीरं वीरैर्वस्तोर्वृज्येताक्तोः
प्रभ्रियेतात्यन्यात्राया बर्हिष्मतो मदेम वसुवने वसुधेयस्य
वेतु यज। देवीद्वारः सङ्घाते विद्वीर्यामञ्छिथिरा ध्रुवा
देवहूतो वत्स ईमेनास्तरुण आमिमीयात्कुमारो
वा नवजातो मैना अर्वा रेणुककाटः पृणग्वसुवने
वसुधेयस्य वियन्तु यज। देवी उषासानक्ताऽद्यास्मिन्यज्ञे
प्रयत्यहेतामपि नूनन्देवीर्विशः प्रायांसिष्टां सुप्रीते
सुधिते वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज। देवी जोष्ट्री
वसुधिती ययोरन्याऽद्याद्वेषांसि यूयवदान्यावक्षद्वसु

वार्याणि यजमानाय वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज।
 देवी ऊर्जाहुती इषमूर्जमन्यावक्षत्सग्धिः सर्पातिमन्या
 नवेन पूर्वन्दयमानाः स्याम पुराणेन नवन्तामूर्जमूर्जाहुती
 ऊर्जयमाने अधातां वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज।
 देवा दैव्या होतांरा नेष्टांरा पोतांरा हुताघंशः सावाभुरद्वसू
 वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज। देवीस्तिस्रस्तिस्रो देवीरिडा
 सरस्वती भारती द्या भारत्यादित्यैरस्पृक्षत्सरस्वतीमः
 रुद्रैर्यज्ञमावीदिहैवेडया वसुमत्या सधमादं मदेम वसुवने
 वसुधेयस्य वियन्तु यज। देवो नराशः सस्त्रिशीर्षा
 षडक्षः शतमिदेनः शितिपृष्ठा आदधति सहस्रमीं
 प्रवहन्ति मित्रावरुणेदस्य होत्रमरहतो बृहस्पतिः
 स्तोत्रमश्विनाऽऽध्वर्यवं वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज।
 देवो वनस्पतिर्वरुषप्रावा घृतनिर्णिग्दामग्रेणास्पृक्षदान्तरिक्षं
 मध्येनाप्राः पृथिवीमुपरेणादः हीद्वसुवने वसुधेयस्य वेतु
 यज। देवं बरुहिर्वारितीनां निधेधाऽसि प्रच्युतीनामप्र-
 च्युतत्रिकामधरणं पुरुस्पाः रूहं यशस्वदेना बरुहिषाऽन्या
 बरुहीः ष्यभि ष्याम वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज। देवो
 अग्निः स्विष्टकृत्सुद्रविणा मन्द्रः कविः सत्यमन्माऽऽयजी
 होता होतुरहोतुरायजीयानग्रे यान्देवानयाड्याः अपिप्रेर्ये
 तै होत्रे अमत्सत ताः संसनुषीः होत्रान्देवङ्गमान्दिवि

दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रये॒मः॑ स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॒ग्ने होता॑ऽभू॒र्वसु॑वने॒ वसु॑धेय॒स्य
नमो॑वा॒के वी॑हि॒ यज॑॥ ३३॥

यजे॑र्कं च॥ _____ [१३]

दे॒वं ब॒र्हिः। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु। दे॒वीर्द्वारिः॑। व॒सुवने॑
वसु॒धेय॑स्य वियन्तु। दे॒वी उ॒षासा॒नक्ता॑। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य
वीताम्। दे॒वी जो॑ष्टी॑। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वीताम्। दे॒वी
ऊ॒र्जाहु॑ती। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वीताम्॥ ३४॥

दे॒वा दै॒व्या होता॑रा। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वीताम्।
दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु। दे॒वो
नरा॑श॒सः। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु। दे॒वो वन॑स्पतिः।
व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु। दे॒वं ब॒र्हिर्वा॑रितीनाम्। व॒सुवने॑
वसु॒धेय॑स्य वेतु॥ ३५॥

दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्। सु॒द्रवि॑णा म॒न्द्रः क॒विः।
स॒त्यम॑न्माय॒जी होता॑। होतु॑र्होतु॒राय॑जीयान्। अ॒ग्ने
या॒न्दे॒वानया॑द्। या॒ अपि॑प्रेः। ये ते॑ हो॒त्रे अ॑म॒त्सत॑। ता॒
स॑स॒नुषी॒॑ होत्रा॑न्देव॒ङ्गमा॑म्। दि॒वि दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रये॒मम्।
स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॒ग्ने होता॑ऽभूः। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य नमो॑वा॒के
वी॑हि॒॥ ३६॥

वीता॑ वे॒त्वभू॑र्कं च॥ _____ [१४]

अ॒ग्निम॒द्य होता॑रमवृणीता॒यं यज॑मानः पच॑न्प॒त्तीः

पच॑न्पुरो॒डाशं॑ ब॒ध्नन्निन्द्रा॒ग्निभ्या॒ञ्छाग॑ꣳ सू॒प॒स्था अ॒द्य
 दे॒वो वन॑स्पतिर॒भवदिन्द्रा॒ग्निभ्यां॑ छा॒गेनाघ॑स्तान्तं मे॒दस्तः
 प्रति॑पच॒ताग्र॑भीष्टा॒मवी॑वृधेतां पुरो॒डाशे॑न॒ त्वाम॒द्यर्ष॑ आ॒र्षेय
 ऋ॒षीणा॑न्नपादवृणीता॒यं यज॑मानो ब॒हुभ्य॒ आ स॒ङ्गते॑भ्य
 ए॒ष मे॑ दे॒वेषु॒ वसु॑ वार्या यक्ष्यत॒ इति॑ ता या दे॒वा
 दे॒व॒दाना॑न्यदु॒स्तान्य॑स्मा॒ आ च॒ शास्वा च॑ गुरस्वे॒षितश्च॑
 होत॑रसि भ॒द्रवा॒च्याय॒ प्रेषि॑तो॒ मानु॑षः सू॒क्तवा॒काय॑ सू॒क्ता
 ब्रू॑हि॥ ३७॥

अ॒ग्निम॒द्यैक॑म्॥ ————— [१५]

अ॒ञ्जन्ति॑ होतां यक्ष॒त्समि॑द्धो अ॒द्याग्नि॑रजै॒द्वैव्यां॑ जुष॒स्वा वृ॒त्रह॑णा गी॒र्भिस्त्व॑ꣳ ह्याभ॑रत॒मुपो॑ह
 यदे॒वं ब॒र्हिः सु॑दे॒वं दे॒वं ब॒र्हिर्अ॒ग्निम॒द्य प॑ञ्चदश॥ १५॥

अ॒ञ्जन्त्य॒ग्निर्हो॑तां नो गी॒र्भिरु॑पो॑ ह॒ यद्वि॑दथ॒ वा॒जिनः॑ स॒प्तत्रि॑ंशत्॥ ३७॥

अ॒ञ्जन्ति॑ सू॒क्ताब्रू॑हि॥

हरिः ओम्॥

॥ इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः
 प्रपाठकः समाप्तः ॥

॥ सप्तमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः ॥

सर्वान् वा ए॒षोऽग्नौ॑ कामा॒न्प्रवेश॑यति। योऽग्नी॑न॒न्वाधा॑य
व्रतमु॒पैति॑। स॒यद॑नि॒ष्ट्वा प्र॑या॒यात्। अ॒काम॑प्री॒ता ए॒न॒ङ्कामा॑
नानु॑प्रया॒युः। अ॒ते॒जा अ॑वी॒र्यः॑ स्यात्। स जु॑हु॒यात्। तुभ्य॑न्ता
अ॒ङ्गिर॑स्तम। वि॒श्वाः सु॑क्षि॒तयः॑ पृथ॑क्। अ॒ग्ने कामा॑य॒ येमि॑र॒
इति॑। कामा॑ने॒वास्मि॑न्दधाति॥१॥

काम॑प्री॒ता ए॒न॒ङ्कामा॑ अनु॒ प्रया॑न्ति। ते॒ज॒स्वी वी॒र्या॑वान्भवति।
सन्त॑ति॒र्वा ए॒षा य॒ज्ञस्य॑। योऽग्नी॑न॒न्वाधा॑य॒ व्रतमु॒पैति॑।
स यदु॑द्वाय॑ति। वि॒च्छि॑त्तिरे॒वास्य॑ सा। तं प्रा॒ञ्चमु॑द्धृत्य।
मन॑सोप॒तिष्ठे॑त। मनो॒ वै प्र॒जाप॑तिः। प्रा॒जाप॒त्यो य॒ज्ञः॥२॥

मन॑सै॒व य॒ज्ञः सन्त॑नोति। भूरि॑त्या॒ह। भू॒तो वै प्र॒जाप॑तिः।
भूति॑मे॒वोपै॑ति। वि॒ वा ए॒ष इ॒न्द्रि॒येण॑ वी॒र्येण॑र्ध्यते।
यस्या॑हि॒ताग्ने॑र॒ग्निर॑प॒क्षाय॑ति। याव॑च्छ॒र्म्या प्र॒विध्ये॑त्। यदि॑
ताव॑दप॒क्षाये॑त्। त॑ सम्भ॑रेत्। इ॒दन्त॑ ए॒कं पर॑ उ॒त
ए॒कम्॥३॥

तृतीये॑न॒ ज्योति॑षा॒ संवि॑शस्व। सं॒वेश॑नस्त॒नुवै॑ चारु॑रेधि। प्रि॒ये
दे॒वानां॑ पर॒मे ज॒नित्र॑ इति॑। ब्रह्म॑णै॒वैन॑ सम्भ॑रति। सै॒व ततः॑
प्राय॑श्चित्तिः। यदि॑ पर॒स्तरा॑म॒पक्षाये॑त्। अनु॑प्र॒याया॑व॒स्येत्। सो
ए॒व ततः॑ प्राय॑श्चित्तिः। ओष॑धी॒र्वा ए॒तस्य॑ प॒शून्प॑यः प्रवि॑शति।

यस्य हविषे वत्सा अपाकृता धयन्ति॥४॥

तान् यदुह्यात्। यातयाम्ना हविषा यजेत। यन्न दुह्यात्।
यज्ञपरुरन्तरियात्। वायव्यां यवागून्निर्वपेत्। वायुर्वै पयसः
प्रदापयिता। स एवास्मै पयः प्रदापयति। पयो वा ओषधयः।
पयः पयः। पयसैवास्मै पयोऽवरुन्धे॥५॥

अथोत्तरस्मै हविषे वत्सानपाकुर्यात्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः।
अन्यतरान् वा एष देवान्भागधेयेन व्यर्धयति। ये यजमानस्य
सायं गृहमा गच्छन्ति। यस्य सायन्दुग्धं हविरार्तिमाच्छति।
इन्द्राय व्रीहीन्निरुप्योपं वसेत्। पयो वा ओषधयः। पयं
एवारभ्य गृहीत्वोपं वसति। यत्प्रातः स्यात्। तच्छृतं
कुर्यात्॥६॥

अथेतर ऐन्द्रः पुरोडाशः स्यात्। इन्द्रिये एवास्मै समीचीं
दधाति। पयो वा ओषधयः। पयः पयः। पयसैवास्मै पयो-
ऽवरुन्धे। अथोत्तरस्मै हविषे वत्सानपाकुर्यात्। सैव ततः
प्रायश्चित्तिः। उभयान् वा एष देवान्भागधेयेन व्यर्धयति। ये
यजमानस्य सायं च प्रातश्च गृहमा गच्छन्ति। यस्योभयं
हविरार्तिमाच्छति॥७॥

ऐन्द्रं पञ्चशरावमोदननिर्वपेत्। अग्निं देवतानां प्रथमं यजेत्।
अग्निमुखा एव देवताः प्रीणाति। अग्निं वा अन्वन्या देवताः।
इन्द्रमन्वन्याः। ता एवोभयीः प्रीणाति। पयो वा ओषधयः।

पयः पयः। पयसैवास्मै पयोऽवरुन्धे। अथोत्तरस्मै हविषे
वत्सानपाकुर्यात्॥८॥

सैव ततः प्रायश्चित्तिः। अर्धो वा एतस्य यज्ञस्य मीयते।
यस्य ब्रत्येऽहम्पत्यनालम्भुका भवति। तामपूरुध्यं यजेत।
सर्वेणैव यज्ञेन यजते। तामिद्वोपं ह्वयेत। अमृहमस्मि।
सा त्वम्। द्यौरहम्। पृथिवी त्वम्। सामाहम्। ऋत्नम्।
तावेहि सम्भवाव। सह रेतो दधावहे। पुंसे पुत्राय वेत्तवै।
रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्यायेति। अर्ध एवैनामुपं
ह्वयते। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥९॥

दधाति यज्ञ उत एकन्धयन्ति रुन्धे कुर्यादाच्छत्यपाकुर्यात्पृथिवी त्वमद्यौ च (सर्वान् वि वै
यदि परस्तरामोषधीरन्यतरानुभयान् अर्धो वै॥)॥ [१]

यद्विष्णुणेन जुहुयात्। अप्रजा अपशुर्यजमानः स्यात्।
यदनायतने निनयेत्। अनायतनः स्यात्। प्राजापत्ययर्चा
वल्मीकवपायामव नयेत्। प्राजापत्यो वै वल्मीकः। यज्ञः
प्रजापतिः। प्रजापतावेव यज्ञं प्रतिष्ठापयति। भूरित्याह।
भूतो वै प्रजापतिः॥१०॥

भूतिमेवोपैति। तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्।
सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यत्कीटावपन्नेन जुहुयात्। अप्रजा
अपशुर्यजमानः स्यात्। यदनायतने निनयेत्। अनायतनः
स्यात्। मध्यमेन पर्णेन द्यावापृथिव्ययर्चाऽन्तः परिधि
निनयेत्। द्यावापृथिव्योरेवैन्त्प्रतिष्ठापयति॥११॥

तत्कृत्वा। अ॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः।
यदव॑वृष्टेन जुहुयात्। अप॑रूपमस्या॒त्मजा॑येत। कि॒लासो
वास्याद॑र्श॒सो वा। यत्प्रत्ये॑यात्। य॒ज्ञं विच्छि॑न्ध्यात्। स
जुहुयात्। मि॒त्रो जना॑न्कल्पयति प्रजा॒नन्॥१२॥

मि॒त्रो दा॑धार पृथि॒वीमु॒त द्याम्। मि॒त्रः कृ॒ष्टीरनि॑मिषा॒ऽभि
च॑ष्टे। स॒त्याय॑ ह॒व्यं घृ॒तव॑ञ्जुहोतेति। मि॒त्रेणै॒वैन॑त्कल्पयति।
तत्कृत्वा। अ॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः।
यत्पूर्व॑स्या॒माहु॑त्या॒ हुता॒यामु॒त्तरा॑ऽऽहु॑तिः स्कन्दे॑त्। द्वि॒पाद्भिः
प॒शुभि॑र्यज॑मानो व्य॑ध्येत। यदु॒त्तर॑या॒ऽभि जु॑हुयात्॥१३॥

चतु॑ष्पाद्भिः प॒शुभि॑र्यज॑मानो व्य॑ध्येत। यत्र वे॒त्थं वन॑स्पते
दे॒वानां॑ गु॒ह्या ना॒मानि॑। तत्र॑ ह॒व्यानि॑ गा॒मये॑ति॒ वान॑स्प॒त्यय॑र्चा
स॒मिध॑मा॒धाय॑। तू॒ष्णीमे॒व पुन॑र्जुहुयात्। वन॒स्पति॑नै॒व
य॒ज्ञस्या॑र्ता॒श्चाना॑र्ता॒श्चाहु॑ती॒ वि दा॑धार। तत्कृत्वा। अ॒न्यां
दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यत्पु॒रा
प्र॒याजे॑भ्यः प्राड॒ङ्गाः स्कन्दे॑त्। अ॒ध्व॒र्यवे॑ च॒ यज॑मानाय॒
चाक॑ः स्यात्॥१४॥

यद्व॑क्षिणा। ब्र॒ह्मणे॑ च॒ यज॑मानाय॒ चाक॑ः स्यात्। यत्प्र॒त्यक्।
हो॒त्रे च॒ पत्न्यै॑ च॒ यज॑मानाय॒ चाक॑ः स्यात्। यदु॒दङ्घ्रि॑। अ॒ग्नीधे॑
च॒ प॒शुभ्य॑श्च॒ यज॑मानाय॒ चाक॑ः स्यात्। यद॑भिजुहुयात्।
रु॒द्रो॑स्य प॒शून्धा॑तुकः स्यात्। यन्ना॑भिजुहुयात्। अशा॑न्तः

प्रह्रियेत॥१५॥

स्रुवस्य बुध्रेनाभिनिदध्यात्। मा तमो मा यज्ञस्तमन्मा
यजमानस्तमत्। नमस्ते अस्त्वायते। नमो रुद्र परायते।
नमो यत्र निषीदसि। अमुं मा हिंसीरमुं मा हिंसीरिति
येन स्कन्देत्। तं प्रहरेत्। सहस्रशृङ्गो वृषभो जातवेदाः।
स्तोमपृष्ठो घृतवान्सुप्रतीकः। मा नो हासीन्मेत्थितो नेत्वा
जहाम। गोपोषं नो वीरपोषं च यच्छेति। ब्रह्मणैवेनं प्र
हरति। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥१६॥

वै प्रजापतिः स्थापयति प्रजानन्नभि जुहुयात्स्याद्वियेत जहाम त्रीणि च (यद्विष्णवेन
प्राजापत्यया यत्कीटा मध्यमेन यदववृष्टेन यत्पूर्वस्यां यत्पुरा प्रयाजेभ्यः प्राङ्ङारो यदक्षिणा
यत्प्रत्यग्यदुदङ्ङः॥)॥

[२]

वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येणर्ध्यते। यस्याहिताग्नेरग्निर्मथ्यमानो
न जायते। यत्रान्यं पश्येत्। तत आहत्य होतव्यम्।
अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। यद्यन्यन्न विन्देत्।
अजायां होतव्यम्। आग्नेयी वा एषा। यदजा।
अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति॥१७॥

अजस्य तु नाशनीयात्। यदजस्यांशनीयात्। यामेवाग्नावाहुतिं
जुहुयात्। तामद्यात्। तस्मादजस्य नाशयम्। यद्यजान्न
विन्देत्। ब्राह्मणस्य दक्षिणे हस्ते होतव्यम्। एष वा
अग्निर्वैश्वानरः। यद्ब्राह्मणः। अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं

भवति॥१८॥

ब्राह्मणन्तु वंसत्यै नाप रुन्ध्यात्। यद्वाह्मणं वंसत्या
अपरुन्ध्यात्। यस्मिन्नेवाग्नावाहुतिं जुहुयात्। तम्भागधेयेन
व्यर्धयेत्। तस्माद्वाह्मणो वंसत्यै नापरुध्यः। यदि
ब्राह्मणं न विन्देत्। दर्भस्तम्बे होतव्यम्। अग्निवान् वै
दर्भस्तम्बः। अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। दर्भास्तु
नाध्यासीत॥१९॥

यद्दर्भानध्यासीत। यामेवाग्नावाहुतिं जुहुयात्। तामध्यासीत।
तस्माद्दर्भा नाध्यासितव्याः। यदि दर्भान्न विन्देत्। अप्सु
होतव्यम्। आपो वै सर्वा देवताः। देवतास्वेवास्याग्निहोत्रं
हुतं भवति। आपस्तु न परिचक्षीत। यदापः परिचक्षीत॥२०॥

यामेवाप्स्वाहुतिं जुहुयात्। तां परिचक्षीत। तस्मादापो न
परिचक्ष्याः। मेध्यां च वा एतस्यामेध्यां च तनुवौ सः सृज्येते।
यस्याहिताग्नेरन्यैरग्निभिरग्नयः सः सृज्यन्ते। अग्नये विविचये
पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्। मेध्याश्चैवास्यामेध्यां च तनुवौ
व्यावर्तयति। अग्नये व्रतपतये पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्।
अग्निमेव व्रतपतिः स्वेन भागधेयेनोप धावति। स एवैनं
व्रतमा लम्भयति॥२१॥

गर्भः स्रवन्तमगदमकः। अग्निरिन्द्रस्त्वष्टा बृहस्पतिः।
पृथिव्यामव चुश्नोतैतत्। नाभिप्राप्नोति निर्ऋतिं पराचैः।

रेतो वा एतद्वाजिनमाहिताग्नेः। यदग्निहोत्रम्। तद्यत्स्रवेत्।
रेतोऽस्य वाजिनं स्रवेत्। गर्भं स्रवन्तमगदमकरित्याह।
रेतं एवास्मिन्वाजिनं दधाति॥२२॥

अग्निरित्याह। अग्निर्वै रेतोधाः। रेतं एव तद्वधाति। इन्द्र
इत्याह। इन्द्रियमेवास्मिन्दधाति। त्वष्टेत्याह। त्वष्टा वै
पशूनां मिथुनानां रूपकृत्। रूपमेव पशुषु दधाति।
बृहस्पतिरित्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवास्मै
प्रजाः प्र जनयति। पृथिव्यामव चुश्नोतैतदित्याह।
अस्यामेवैनत्प्रतिष्ठापयति। नाभिप्राप्नोति निर्ऋतिं
पराचैरित्याह। रक्षसामपहत्यै॥२३॥

अजाऽग्रावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति भवत्यासीत् परिचक्षीत् लम्भयति दधाति देवानां
बृहस्पतिः पञ्च च (वि वै यद्यन्यमजायां ब्राह्मणस्य दर्भस्तुम्बेऽप्सु होतव्यम्॥)॥—[३]

याः पुरस्तात्प्रस्रवन्ति। उपरिष्ठात्सर्वतश्च याः। तार्भी
रश्मिपवित्राभिः। श्रद्धां यज्ञमा रभे। देवां गातुविदः।
गातुं यज्ञाय विन्दत। मनसस्पतिना देवेन। वाताद्यज्ञः प्र
युज्यताम्। तृतीयस्यै दिवः। गायत्रिया सोम आभृतः॥२४॥

सोमपीथाय सन्नयितुम्। वक्त्रलमन्तरमा ददे। आपो देवीः
शुद्धाः स्था। इमा पात्राणि शुन्धत। उपातङ्गाय देवानाम्।
पर्णवल्कमुत शुन्धत। पयो गृहेषु पयो अघ्नियासु। पयो
वत्सेषु पय इन्द्राय हविषे धियस्व। गायत्री पर्णवल्केन।
पयः सोमं करोत्विमम्॥२५॥

अ॒ग्निं गृ॒ह्णामि॑ सु॒रथं॑ यो म॑यो॒भूः। य उ॒द्यन्त॑मा॒रोह॑ति॒
सूर्य॑म॒है। आ॒दि॒त्य॒ज्योति॑षां ज्योति॑रुत्त॒मम्। श्वो य॒ज्ञाय॑
रम॑तां दे॒वता॑भ्यः। वसू॑न्नु॒द्राना॑दि॒त्यान्। इन्द्रे॑ण स॒ह दे॒वताः॑।
ताः पूर्॒वः परि॑ गृ॒ह्णामि॑। स्व आ॒यत॑ने मनी॒षया॑। इ॒मामूर्जं॑
पञ्च॑दर्शो॑ ये प्रवि॑ष्टाः। तान्दे॒वान्परि॑ गृ॒ह्णामि॑ पूर्॒वः॥२६॥

अ॒ग्निर्ह॑व्य॒वाडि॑ह ताना व॑हतु। पौ॒र्णमा॒सः॑ ह॒विरि॒दमे॑षां
मयि॑। आ॒मा॒वा॒स्यः॑ ह॒विरि॒दमे॑षां मयि॑। अ॒न्तरा॑ऽग्नी प॒शवः॑।
दे॒वस॑ः स॒दमा॑ ग॒मन्। तान्पूर्॒वः परि॑ गृ॒ह्णामि॑। स्व आ॒यत॑ने
मनी॒षया॑। इ॒ह प्र॒जा वि॒श्वरू॑पा रमन्ताम्। अ॒ग्निं गृ॒हप॑तिम॒भि
सं॒वसा॑नाः। ताः पूर्॒वः परि॑ गृ॒ह्णामि॑॥२७॥

स्व आ॒यत॑ने मनी॒षया॑। इ॒ह प॒शवो॑ वि॒श्वरू॑पा रमन्ताम्। अ॒ग्निं
गृ॒हप॑तिम॒भि सं॒वसा॑नाः। तान्पूर्॒वः परि॑ गृ॒ह्णामि॑। स्व आ॒यत॑ने
मनी॒षया॑। अ॒यं पि॑तृ॒णाम॒ग्निः। अवा॑ङ्मु॒खा पि॑तृ॒भ्य आ॑। तं
पूर्॒वः परि॑ गृ॒ह्णामि॑। अ॒वि॒षन्नः॑ पि॒तुं क॑रत्। अज॑स्र॒न्त्वाः
स॒भापा॒लाः॥२८॥

वि॒जय॑भा॒गः॑ स॒मिन्ध॑ताम्। अ॒ग्ने दी॒दाय॑ मे स॒भ्या।
विजि॑त्यै श॒रदः॑ श॒तम्। अन्न॑मावस॒थीय॑म्। अ॒भि ह॑राणि
श॒रदः॑ श॒तम्। आ॒वस॑थे श्रियं म॒न्त्रम्। अहि॑र्बु॒ध्नियो॑ नि
य॑च्छतु। इ॒दम॒हम॒ग्निज्यै॑ष्ठेभ्यः। वसु॑भ्यो य॒ज्ञं प्र॑ब्रवीमि।
इ॒दम॒हमिन्द्र॑ज्यैष्ठेभ्यः॥२९॥

रु॒द्रेभ्यो॑ य॒ज्ञं प्र ब्र॑वीमि। इ॒दम॒हं वरु॑णज्येष्ठेभ्यः। आ॒दि॒त्येभ्यो॑
य॒ज्ञं प्र ब्र॑वीमि। प॒यस्व॒तीरोष॑धयः। प॒यस्व॒द्वीरु॑धां प॒यः। अ॒पां
प॒यसो॑ य॒त्प॒यः। तेन॒ मामिन्द्र॑ स॒ꣳ सृ॑ज। अ॒ग्रे॑ व्रतपते व्र॒तं
च॑रिष्यामि। तच्छ॑केय॒न्तन्मे॑ राध्यताम्। वा॒यो व्रत॑पत॒ आदि॑त्य
व्रत॑पते॥ ३०॥

व्र॒तानां॑ व्रत॑पते व्र॒तं च॑रिष्यामि। तच्छ॑केय॒न्तन्मे॑
राध्यताम्। इ॒मां प्राची॑मु॒दीची॑म्। इष॒मूर्ज॑म॒भि स॑ꣳस्कृ॒ताम्।
ब॒हुप॒र्णामशु॑ष्काग्राम्। ह॒रा॑मि पशु॒पाम॒हम्। यत्कृ॑ष्णो रू॒पं
कृ॒त्वा। प्रावि॑श॒स्त्वं वन॑स्पतीन्। तत॒स्त्वामे॑कवि॒ꣳशति॑धा।
स॒म्भ॑रामि सु॒स॒म्भृता॑॥ ३१॥

त्री॒न्प॑रि॒धीꣳ स्ति॒स्रः स॒मिधः॑। य॒ज्ञायु॑रनुसञ्च॒रान्। उ॒प॒वे॒षं
मे॒क्ष॑णं धृ॒ष्टिम्। सं भ॑रामि सु॒स॒म्भृता॑। या जा॒ता ओष॑धयः।
दे॒वेभ्य॑स्त्रियु॒गं पु॒रा। तासां॑ पर्व॒ राध्या॑सम्। प॒रि॒स्तर॑मा॒हरन्।
अ॒पां मे॒ध्यं य॒ज्ञिय॑म्। स॒दे॒वꣳ शि॒वम॑स्तु मे॥ ३२॥

आ॒च्छे॒त्ता वो॒ मा रि॑षम्। जी॒वा॒नि श॒रदः॑ श॒तम्।
अ॒प॑रि॒मितानां॑ परि॒मिताः॑। स॒न्न॑ह्ये सु॒कृ॒ताय॑ कम्। ए॒नो
मा नि॒गाङ्क॑त॒मच्च॒नाह॑म्। पु॒नरु॒त्थाय॑ बहु॒ला भ॑वन्तु।
स॒कृ॒दाच्छि॑न्नं ब॒र्हि॒रूणा॑मृदु। स्यो॒नं पि॒तृभ्य॑स्त्वा
भ॒राम्य॑हम्। अ॒स्मिन्त्सी॑दन्तु मे पि॒तरः॑ सो॒म्याः। पि॒ताम॑हाः
प्र॒पिता॑महाश्चानु॒गैः स॒ह॥ ३३॥

त्रिवृत्पलाशे दर्भः। इयान्प्रादेशसंमितः। यज्ञे पवित्रं
पोतृतमम्। पयो हव्यं करोतु मे। इमौ प्राणापानौ।
यज्ञस्याङ्गानि सर्वशः। आप्याययन्तौ सञ्चरताम्। पवित्रे
हव्यशोधने। पवित्रे स्थो वैष्णवी। वायुर्वा मनसा पुनातु॥३४॥

अयं प्राणश्चापानश्च। यजमानमपि गच्छताम्। यज्ञे ह्यभूतां
पोतारौ। पवित्रे हव्यशोधने। त्वया वेदिं विविदुः पृथिवीम्।
त्वया यज्ञो जायते विश्वदानिः। अच्छिद्रं यज्ञमन्वेषि विद्वान्।
त्वया होता सन्तनोत्यर्धमासान्। त्रयस्त्रिंशोऽसि तन्तूनाम्।
पवित्रेण सहागहि॥३५॥

शिवेयं रज्जुरभिधानीं। अघ्नियामुप सेवताम्। अप्रस्रं साय
यज्ञस्य। उखे उपदधाम्यहम्। पशुभिः सत्रीतं बिभृताम्।
इन्द्राय शृतं दधि। उपवेषोऽसि यज्ञाय। त्वां
परिवेषमधारयन्। इन्द्राय हविः कृण्वन्तः। शिवः शग्मो
भवासि नः॥३६॥

अमृन्मयन्देवपात्रम्। यज्ञस्यायुषि प्र युज्यताम्। तिरः
पवित्रमतिनीताः। आपो धारय मातिंगुः। देवेन सवित्रोत्पूताः।
वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः। गान्दोहपवित्रे रज्जुम्। सर्वा पात्राणि
शुन्धत। एता आ चरन्ति मधुमद्बुहानाः। प्रजावतीर्यशसो
विश्वरूपाः॥३७॥

बह्वीर्भवन्तीरुपजायमानाः। इह व इन्द्रो रमयतु गावः।
पूषा स्थ। अयक्ष्मा वः प्रजया सः सृजामि। रायस्पोषेण

बहुलाभवन्तीः। ऊर्जं पयः पिन्वमाना घृतं च। जीवो
जीवन्तीरुपवः सदेयम्। द्यौश्चेमं यज्ञं पृथिवी च
सन्दुहाताम्। धाता सोमेन सह वातेन वायुः। यजमानाय
द्रविणन्दधातु॥३८॥

उत्सन्दुहन्ति कलशश्चतुर्बिलम्। इडां देवीम्मधुमतीः
सुवर्विदम्। तदिन्द्राग्नी जिन्वतः सूनृतावत्। तद्यजमानममृतत्वे
दधातु। कामधुक्षः प्र णो ब्रूहि। इन्द्राय हविरिन्द्रियम्। अमुं
यस्यां देवानाम्। मनुष्याणां पयो हितम्। बहु दुग्धीन्द्राय
देवेभ्यः। हव्यमा प्यायतां पुनः॥३९॥

वत्सेभ्यो मनुष्येभ्यः। पुनर्दोहाय कल्पताम्। यज्ञस्य
सन्ततिरसि। यज्ञस्य त्वा सन्ततिमनु सन्तनोमि।
अदस्तमसि विष्णवे त्वा। यज्ञायपि दधाम्यहम्।
अद्विररिक्तेन पात्रेण। याः पूताः परिशेरते। अयं पयः सोमं
कृत्वा। स्वां योनिमपि गच्छतु॥४०॥

पूर्णवल्कः पवित्रम्। सौम्यः सोमाद्धि निर्मितः। इमौ पूर्णं च
दर्भं च। देवानां हव्यशोधनौ। प्रातर्वेषाय गोपाय। विष्णो
हव्यः हि रक्षसि। उभावग्नी उपस्तृणते। देवता उपवसन्तु
मे। अहं ग्राम्यानुपं वसामि। मह्यङ्गोपतये पशून्॥४१॥

आभृत इमं गृह्णामि पूर्वस्ताः पूर्वः परिगृह्णामि सभापाला इन्द्रज्येष्ठेभ्य आदित्य व्रतपते सुसुम्भतां
मे सह पुनातु गहि नो विश्वरूपा दधातु पुनर्गच्छतु पशून् (याः पुरस्तादिमामूर्जमिह प्रजा

इह पशवोऽयं पितृणामग्निः । ॥ [४]

देवां देवेषु पराक्रमध्वम् । प्रथमा द्वितीयेषु । द्वितीयास्तृतीयेषु ।
त्रिरैकादशा इह माऽवता । इदं शकेयं यदिदं करोमि ।
आत्मा करोत्वात्मनै । इदं करिष्ये भेषजम् । इदम्मे
विश्वभेषजा । अश्विना प्रावतं युवम् । इदमहं सेनाया
अभीत्वयै ॥ ४२ ॥

मुखमपोहामि । सूर्यं ज्योतिर्वि भाहि । महत इन्द्रियाय ।
आ प्यायतां घृतयोनिः । अग्निर्हव्याऽनु मन्यताम् । खमङ्क्षु
त्वचमङ्क्षु । सुरूपन्त्वा वसुविदम् । पशूनान्तेजसा । अग्नये
जुष्टमभि धारयामि । स्योनन्ते सदनं करोमि ॥ ४३ ॥

घृतस्य धारया सुशेवं कल्पयामि । तस्मिन्त्सीदामृते
प्रतितिष्ठ । ब्रीहीणाम्मेध सुमनस्यमानः । आर्द्रः प्रथस्रुर्भुवनस्य
गोपाः । शृत उत्स्राति जनिता मतीनाम् । यस्त आत्मा पशुषु
प्रविष्टः । देवानां विष्ठामनु यो वितस्थे । आत्मन्वान्तसोम
घृतवान् हि भूत्वा । देवान्गच्छु सुवर्विन्दु यजमानाय मह्यम् ।
इरा भूतिः पृथिव्यै रसो मोत्क्रमीत् ॥ ४४ ॥

देवाः पितरः पितरो देवाः । योऽहमस्मि स सन् यजे ।
यस्यास्मि न तमन्तरैमि । स्वं मं इष्टं स्वन्दत्तम् । स्वं
पूतं स्वं श्रान्तम् । स्वं हुतम् । तस्य मेऽग्निरुपद्रष्टा ।
वायुरुपश्रोता । आदित्योऽनुख्याता । द्यौः पिता ॥ ४५ ॥

पृथिवी माता। प्रजापतिर्बन्धुः। य एवास्मि स सन् यजे। मा
भेर्मा संविक्ष्वा मा त्वा हिंसिषम्। मा ते तेजोऽपं क्रमीत्।
भरतमुद्धरेमनुं षिञ्च। अवदानानि ते प्रत्यवदास्यामि।
नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीः। यदवदानानि तेऽवघ्न।
विलोमाकार्षमात्मनः॥४६॥

आज्येन प्रत्यनज्येनत्। तत् आ प्यायतां पुनः। अज्यायो
यवमात्रात्। आव्याधात्कृत्यतामिदम्। मा रूरूपाम
यज्ञस्य। शुद्धं स्विष्टमिदं हविः। मनुना दृष्टाङ्घ्रितपदीम्।
मित्रावरुणसमीरिताम्। दक्षिणार्धादसम्भिन्दन्। अवघाम्ये-
कतोमुखाम्॥४७॥

इडे भागं जुषस्व नः। जिन्व गा जिन्वार्वतः। तस्यांस्ते
भक्षिवाणः स्याम। सर्वात्मानः सर्वगणाः। ब्रध्न पिन्वस्व।
ददतो मे मा क्षायि। कुर्वतो मे मोषदसत्। दिशां कृषिरसि।
दिशो मे कल्पन्ताम्। कल्पन्ताम्मे दिशः॥४८॥

दैवींश्च मानुषींश्च। अहोरात्रे मे कल्पेताम्। अर्धमासा
मे कल्पन्ताम्। मासा मे कल्पन्ताम्। ऋतवो मे
कल्पन्ताम्। संवत्सरो मे कल्पताम्। कृषिरसि कल्पतां
मे। आशानां त्वाऽऽशापालेभ्यः। चतुर्भ्यो अमृतेभ्यः। इदं
भूतस्याध्यक्षेभ्यः॥४९॥

विधेम हविषा वयम्। भजतां भागी भागम्। मा भागोऽभक्त।
निरभागं भजामः। अपस्मिन्वा ओषधीर्जिन्वा द्विपात्पाहि।

चतुष्पादवा दिवो वृष्टिमेरया ब्राह्मणानामिदं हविः॥५०॥

सोम्यानां सोमपीथिनाम् निर्भक्तो ब्राह्मणः। नेहा ब्राह्मणस्यास्ति। समङ्गां बर्हिर्हविषा घृतेन। समादित्यैर्वसुभिः सम्मरुद्धिः। समिन्द्रेण विश्वेभिर्देवेभिरङ्गाम्। दिव्यं नभो गच्छतु यत्स्वाहा। इन्द्राणीवाऽविधुवा भूयासम्। अदितिरिव सुपुत्रा। अस्थूरि त्वा गार्हपत्य॥५१॥

उपनिषदे सुप्रजास्त्वायं। सं पत्नी पत्या सुकृतेन गच्छताम्। यज्ञस्य युक्तौ धुर्यावभूताम्। संजानानौ विजहतामरातीः। दिवि ज्योतिरजरमा रभेताम्। दशते तनुवो यज्ञ यज्ञियाः। ताः प्रीणातु यजमानो घृतेन। नारिष्ठयोः प्रशिषमीडमानः। देवानां दैव्येऽपि यजमानोऽमृतोऽभूत्। यं वा देवा अकल्पयन्॥५२॥

ऊर्जो भागं शतक्रतू। एतद्वा तेन प्रीणानि। तेन तृप्यतमंहौ। अहं देवानां सुकृतामस्मि लोके। ममेदमिष्टं न मिथुर्भवाति। अहन्नारिष्ठावनुं यजामि विद्वान्। यदाभ्यामिन्द्रो अदधाद्वागधेयम्। अदारसृद्भवत देवसोम। अस्मिन् यज्ञे मरुतो मृडता नः। मा नो विददभिभामो अशस्तिः॥५३॥

मा नो विदद्वृजना द्वेष्या या। ऋषभं वाजिनं वयम्। पूर्णमासं यजामहे। स नो दोहता सुवीर्यम्। रायस्पोषं सहस्रिणम्।

प्रा॒णाय॑ सु॒राध॑से। पूर्ण॑मा॒साय॑ स्वाहा॑। अ॒मा॒वा॒स्या सु॒भगा॑
सु॒शेवा॑। धे॒नुरि॑व भू॒य आ॒प्याय॑माना। सा नो॑ दो॒हता॑
सु॒वीर्य॑म्। रा॒यस्पोष॑ सह॒स्त्रिण॑म्। अ॒पा॒नाय॑ सु॒राध॑से।
अ॒मा॒वा॒स्यायै॑ स्वाहा॑। अ॒भि स्तृ॑णीहि॒ परि॑ धेहि॒ वेदि॑म्।
जा॒मि॒म्मा हि॑सीरमु॒या शया॑ना। होतृ॑षद॒ना हरि॑ताः
सुव॑र्णाः। नि॒ष्का इ॒मे यज॑मानस्य ब्र॒ध्रे॥५४॥

अ॒मी॒त्वयै॑ करोमि क्र॒मी॒त्पिता॑ऽऽत्मन॑ ए॒कतो॑ मु॒खा मे॒ दिशो॑ऽर्ध्यक्षेभ्यो ह॒विर्गार्ह॑पत्या
कल्प॑यन्नशस्तिः सा नो॑ दो॒हता॑ सु॒वीर्य॑ सप्त॑ च॥ [५]

परि॑स्तृणीत॒ परि॑धत्ता॒ग्निम्। परि॑हितोऽग्निर्यज॑मानं भुनक्तु।
अ॒पा र॑स॒ ओष॑धीना॑ सुव॑र्णः। नि॒ष्का इ॒मे यज॑मानस्य
सन्तु॑ का॒मदु॑घाः। अ॒मुत्रा॑मुष्मि॑ल्लो॒के। भू॑प॒ते भुव॑नपते।
म॒हतो॑ भू॒तस्य॑ पते। ब्र॒ह्माण॑न्त्वा वृणीमहे। अ॒हं भू॑पतिर॒हं
भुव॑नपतिः। अ॒हं म॑हतो भू॒तस्य॑ पतिः॥५५॥

दे॒वेन॑ सवि॒त्रा प्र॑सूत॒ आ॒र्त्वि॒ज्यङ्क॑रिष्यामि। दे॒वं स॑वि॒तरे॒तन्त्वा॑
वृ॒णते। बृ॒हस्प॑तिं॒ दैव्यं॑ ब्र॒ह्माण॑म्। तद्द॒हं मन॑से प्र ब्रवीमि।
मनो॑ गाय॒त्रियै॑। गा॒य॒त्री त्रि॑ष्टुभै॑। त्रि॑ष्टु॒जग॑त्यै। जग॑त्यनु॒ष्टुभै॑।
अ॒नु॒ष्टुप्प॒ङ्क्तौ। प॒ङ्क्तिः प्र॒जाप॑तये॥५६॥

प्र॒जाप॑तिर्विश्वेभ्यो॑ दे॒वेभ्यः॑। वि॒श्वे दे॒वा बृ॒हस्प॑तये।
बृ॒हस्प॑तिर्ब्रह्म॑णे। ब्र॒ह्म भूर्भुवः॑ सु॒वः। बृ॒हस्प॑तिर्दे॒वानां॑ ब्र॒ह्मा।
अ॒हं म॑नु॒ष्याणाम्। बृ॒हस्प॑ते य॒ज्ञङ्गो॑पाय। इ॒दं तस्मै॑ ह॒र्म्यं

करोमि। यो वो देवाश्चरति ब्रह्मचर्यम्। मेधावी दिक्षु मनसा
तपस्वी॥५७॥

अन्तर्दूतश्चरति मानुषीषु। चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः।
घृतप्रतीका भुवनस्य मध्ये। मर्मज्यमाना महते सौभगाय।
मह्यन्धुक्ष्व यजमानाय कामान्। भूमिर्भूत्वा महिमानं पुपोष।
ततो देवी वर्धयते पयांसि। यज्ञिया यज्ञं वि च यन्ति शं
च। ओषधीरापं इह शक्नोतीति। यो मा हृदा मनसा यश्च
वाचा॥५८॥

यो ब्रह्मणा कर्मणा द्वेष्टि देवाः। यः श्रुतेन हृदयेनेष्णता च।
तस्येन्द्र वज्रेण शिरश्छिनद्भि। ऊर्णामृदु प्रथमानं स्योनम्।
देवेभ्यो जुष्टं सदनाय बर्हिः। सुवर्गे लोके यजमानं हि
धेहि। मां नाकस्य पृष्ठे परमे व्योमन्। चतुः शिखण्डा युवतिः
सुपेशाः। घृतप्रतीका वयुनानि वस्ते। साऽऽस्तीर्यमाणा महते
सौभगाय॥५९॥

सा मे धुक्ष्व यजमानाय कामान्। शिवा च मे शग्मा चैधि।
स्योना च मे सुषदा चैधि। ऊर्जस्वती च मे पयस्वती चैधि।
इषमूर्जं मे पिन्वस्व। ब्रह्म तेजो मे पिन्वस्व। क्षत्रमोजो मे
पिन्वस्व। विशं पुष्टिं मे पिन्वस्व। आयुरन्नाद्यम्मे पिन्वस्व।
प्रजां पशून्मे पिन्वस्व॥६०॥

अस्मिन् यज्ञ उपभूय इन्नु मे। अविक्षोभाय परिधीन्दधामि।

ध॒र्ता ध॒रुणो ध॒रीयान्। अ॒ग्निर्द्वेषाँ॑सि निरि॒तो नु॑दातै।
 विच्छि॑नन्नि वि॒धृती॑भ्याँ स॒पत्नान्। जा॒तान्भ्रातृ॑व्यान् ये
 च॑ जनि॒ष्यमा॑णाः। वि॒शो य॒न्त्राभ्यां॑ वि॒धमाम्ये॑नान्। अ॒हँ
 स्वाना॑मुत्त॒मोऽसा॑नि दे॒वाः। वि॒शो य॒न्त्रे नु॑दमा॒ने अरा॑तिम्।
 विश्वं॑ पा॒प्मान॒मम॑तिं दु॒र्मरा॒युम्॥६१॥

सीद॑न्ती दे॒वी सु॑कृ॒तस्य॑ लो॒के। धृतीं॑ स्थो वि॒धृती॑
 स्वधृ॑ती। प्रा॒णान्मयि॑ धारयतम्। प्र॒जाम्मयि॑ धारयतम्।
 प॒शून्मयि॑ धारयतम्। अ॒यं प्र॑स्तर उ॒भय॑स्य ध॒र्ता। ध॒र्ता
 प्रे॒याजा॑नामु॒तानू॑या॒जाना॑म्। स दा॑धार स॒मिधो॑ विश्व॒रूपाः।
 तस्मि॑न्त्सुचो॒ अध्या सा॑दयामि। आ रो॑ह प॒थो जु॑हु
 दे॒वया॑नान्॥६२॥

यत्र॑र्ष॒यः प्र॑थम॒जा ये पु॑रा॒णाः। हि॒र॒ण्यप॑क्षाऽजि॒रा
 सम्भृ॑ताङ्गा। वहा॑सि मा सु॒कृतां॑ यत्र लो॒काः। अवा॑हं बा॒ध
 उप॑भृता स॒पत्नान्। जा॒तान्भ्रातृ॑व्यान् ये च॑ जनि॒ष्यमा॑णाः।
 दोहै॑ य॒ज्ञँ सु॑दु॒घामि॑व धे॒नुम्। अ॒हमु॑त्त॒रो भू॑यासम्।
 अध॑रे॒ मत्स॒पत्नाः॑। यो मा॑ वा॒चा मन॑सा दु॒र्मरा॒युः।
 हृदा॑ऽरा॒तीया॑द॒भिदा॑स॒दग्ने॥६३॥

इ॒दम॑स्य चि॒त्तम॑ध॒रन्ध्रु॑वायाँ। अ॒हमु॑त्त॒रो भू॑यासम्। अध॑रे॒
 मत्स॒पत्नाः॑। ऋ॒षभो॑ऽसि शा॒क्रः। घृ॒ताची॑नाँ सूनुः।
 प्रि॒येण॑ नाम्ना॑ प्रि॒ये स॑द॒सि सी॑द। स्यो॒नो मे॑ सी॒द सु॑ष॒दः
 पृ॒थि॒व्याम्। प्र॑थ॒यि प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑ सुव॒र्गे लो॒के। दि॒वि सी॑द

पृथिव्यामन्तरिक्षे। अहमुत्तरो भूयासम्॥६४॥

अधरे मत्सपत्नः। इयं स्थाली घृतस्य पूर्णा। अच्छिन्नपयाः
शतधार उत्सः। मारुतेन शर्मणा दैव्येन। यज्ञोऽसि सर्वतः
श्रितः। सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम्। शतम्मे
सन्त्वाशिषः। सहस्रम्मे सन्तु सूनृताः। इरावतीः पशुमतीः।
प्रजापतिरसि सर्वतः श्रितः॥६५॥

सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम्। शतं मे सन्त्वाशिषः। सहस्रं
मे सन्तु सूनृताः। इरावतीः पशुमतीः। इदमिन्द्रियममृतं
वीर्यम्। अनेनेन्द्राय पशवोऽचिकित्सन्। तेन देवा अवतोप
माम्। इहेषमूर्जं यशः सह ओजः सनेयम्। शृतं मयि
श्रयताम्। यत्पृथिवीमचरत्तत्प्रविष्टम्॥६६॥

येनासिश्चद्वलमिन्द्रे प्रजापतिः। इदन्तच्छुक्रं मधुं वाजिनीवत्।
येनोपरिष्ठादधिनोन्महेन्द्रम्। दधि मान्धिनोतु। अयं वेदः
पृथिवीमन्विन्दत्। गुहां सतीङ्गहने गह्वरेषु। स विन्दतु
यजमानाय लोकम्। अच्छिद्रं यज्ञं भूरिकर्मा करोतु।
अयं यज्ञः समसदद्धविष्मान्। ऋचा साम्ना यजुषा
देवताभिः॥६७॥

तेन लोकान्तसूर्यवतो जयेम। इन्द्रस्य सुख्यममृतत्वमंश्याम्।
यो नः कनीय इह कामयातै। अस्मिन् यज्ञे यजमानाय
मह्यम्। अप तमिन्द्राग्नी भुवनान्नुदेताम्। अहं प्रजां वीरवतीं

विदेय। अग्ने॑ वाजजित्। वाज॑न्त्वा सरि॒ष्यन्तम्। वाज॑
जे॒ष्यन्तम्। वा॒जिनं॑ वाज॒जितम्॥६८॥

वा॒ज॒जि॒त्यायै॑ सं मा॑र्जिम्। अ॒ग्निम॑न्ना॒दम॑न्नाद्याय। उप॑हूतो द्यौः
पि॒ता। उप॑ मान्द्यौः पि॒ता ह्य॑यताम्। अ॒ग्निरा॑ग्नी॒ध्रात्। आयु॑षे
वर्च॑से। जी॒वात्वै॑ पुण्याय। उप॑हूता पृथि॒वी मा॒ता। उप॑ मां
मा॒ता पृथि॒वी ह्य॑यताम्। अ॒ग्निरा॑ग्नी॒ध्रात्॥६९॥

आयु॑षे वर्च॑से। जी॒वात्वै॑ पुण्याय। मनो॑ ज्योति॑र्जुषता॒माज्यम्॑।
विच्छि॑न्नं य॒ज्ञं समि॑मन्द॒धातु॑। बृह॒स्पति॑स्तनुतामि॒मन्नः॑।
विश्वे॑ दे॒वा इ॒ह मा॑दयन्ताम्। यन्ते॑ अ॒ग्न आ॑वृश्चामि॑। अ॒हं
वा॑ क्षिपि॒तश्चर॑न्। प्र॒जां च॒ तस्य॑ मूलं॑ च। नी॒चैर्दे॒वा नि
वृ॑श्चत॥७०॥

अग्ने॑ यो नोऽभि॒दास॑ति। स॒मा॒नो यश्च॑ निष्प॑तः। इ॒ध्मस्ये॑व
प्र॒क्षाय॑तः। मा तस्योच्छे॑षि॒ किञ्च॑न। यो मान्द्वेष्टि॑ जातवेदः।
यश्चा॒हन्द्वेष्मि॑ यश्च॒ माम्। सर्वा॑ऽस्तान॑ग्रे सन्द॑ह। या॑
श्चा॒हन्द्वेष्मि॑ ये च॒ माम्। अग्ने॑ वाजजित्। वाज॑न्त्वा
ससृ॒वाः सम्॥७१॥

वाज॑ जिगि॒वाः सम्॑। वा॒जिनं॑ वाज॒जितम्॑। वा॒ज॒जि॒त्यायै॑
सम्मार्जि॑म्। अ॒ग्निम॑न्ना॒दम॑न्नाद्याय। वेदि॑र्ब॒र्हिः श्रु॑तं ह॒विः।
इ॒ध्मः परि॑धयः सुचः॑। आ॒ज्यं य॒ज्ञं ऋ॒चो य॒जुः। या॒ज्याश्च॑
वष॑ट्काराः। सम्मे॑ सन्न॑तयो नमन्ताम्। इ॒ध्मस॒न्नह॑ने हुते॥७२॥

दिवः खीलोऽवततः। पृथिव्या अध्युत्थितः। तेनां
सहस्रकाण्डेन। द्विषन्तं शोचयामसि। द्विषन्मे बहु
शोचतु। ओषधे मो अहं शुचम्। यज्ञं नमस्ते यज्ञ।
नमो नमश्च ते यज्ञ। शिवेन मे सन्तिष्ठस्व। स्योनेन मे
सन्तिष्ठस्व॥ ७३॥

सुभूतेन मे सन्तिष्ठस्व। ब्रह्मवर्चसेन मे सन्तिष्ठस्व।
यज्ञस्यर्द्धिमनु सन्तिष्ठस्व। उप ते यज्ञं नमः। उप ते नमः।
उप ते नमः। त्रिष्फलीक्रियमाणानाम्। यो न्यङ्गो अवशिष्यते।
रक्षसां भागधेयम्। आपस्तत्र वहतादितः॥ ७४॥

उलूखले मुसले यच्च शूर्पे। आशिश्लेषं दृषदि यत्कृपाले।
अवप्रुषो विप्रुषः संयजामि। विश्वे देवा हविरिदं जुषन्ताम्।
यज्ञे या विप्रुषः सन्ति बह्वीः। अग्नौ ताः सर्वाः स्विष्टाः सुहुता
जुहोमि। उद्यन्नद्यमित्र महः। सपत्नान्मे अनीनशः। दिवैनान्
विद्युतां जहि। निम्रोचन्नधरान्कृधि॥ ७५॥

उद्यन्नद्य वि नो भज। पिता पुत्रेभ्यो यथा। दीर्घायुत्वस्य
हेशिषे। तस्य नो देहि सूर्य। उद्यन्नद्य मित्रमहः। आरोहन्नुत्तरां
दिवम्। हृद्रोगम्ममं सूर्य। हरिमाणं च नाशय। शुकेषु मे
हरिमाणम्। रोपणाकासु दध्मसि॥ ७६॥

अथो हारिद्रवेषु मे। हरिमाणं नि दध्मसि। उदंगादयमादित्यः।
विश्वेन सहसा सह। द्विषन्तं मम रन्धयन्। मो अहन्दिषतो
रन्धम्। यो नः शपादशपतः। यश्च नः शपतः शपात्। उषाश्च

तस्मै निमुक्कं। सर्वं पापं समूहताम्॥७७॥

यो नः सुपत्नो यो रणः। मर्तोऽभिदासन्ति देवाः।
इध्मस्यैव प्रक्षार्यतः। मा तस्योच्छेषि किञ्चन। अवसृष्टः
परापत। शरो ब्रह्मसंशितः। गच्छाऽमित्रान्प्र विंश।
मैषाङ्कश्चनोच्छेषः॥७८॥

पतिः प्रजापतये तपस्वी वाचा सौभगाय पशून्मे पिन्वस्व दुर्मरायुं देव्यानां नग्नेऽन्तरिक्षेऽहमुत्तरो
भूयासं प्रजापतिरसि सर्वतः श्रितः प्रविष्टं देवताभिर्वाज्जितं पृथिवी ह्वयतामग्निराग्नीध्राद्वक्षत
ससृवांसं हुते स्योनेन मे सन्तिष्ठस्वेतः कृधि दध्मस्यूहतामष्टौ च॥—————[६]

सक्षेदं पश्य। विधर्तरिदं पश्य। नाकेदं पश्य। रमतिः
पनिष्ठा। ऋतं वर्षिष्ठम्। अमृतायान्याहुः। सूर्यो वरिष्ठो
अक्षभिर्विभाति। अनु द्यावापृथिवी देवपुत्रे। दीक्षाऽसि
तपंसो योनिः। तपोऽसि ब्रह्मणो योनिः॥७९॥

ब्रह्मासि क्षत्रस्य योनिः। क्षत्रमस्यृतस्य योनिः। ऋतमसि
भूरा रभे। श्रद्धां मनसा। दीक्षान्तपसा। विश्वस्य
भुवनस्याधिपत्नीम्। सर्वे कामा यजमानस्य सन्तु। वातं
प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे। प्रजापतिं यो भुवनस्य गोपाः।
स नो मृत्योस्त्रायतां पात्वहंसः॥८०॥

ज्योग्जीवा जरामंशीमहि। इन्द्रं शाक्रं गायत्रीं प्र पद्ये। तान्ते
युनज्मि। इन्द्रं शाक्रं त्रिष्टुभं प्र पद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं
शाक्रं जगतीं प्र पद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्रानुष्टुभं

प्र पद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्कर पङ्क्तिं प्रपद्ये॥८१॥

तान्ते युनज्मि। आऽहन्दीक्षामरुहमृतस्य पत्नीम्। गायत्रेण
छन्दसा ब्रह्मणा च। ऋतं सत्येऽधायि। सत्यमृतेऽधायि।
ऋतं च मे सत्यश्चाभूताम्। ज्योतिरभूवः सुवर्गमम्।
सुवर्गं लोकं नाकस्य पृष्ठम्। ब्रध्नस्य विष्टपमगमम्। पृथिवी
दीक्षा॥८२॥

तयाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः। ययाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः। तया
त्वा दीक्षया दीक्षयामि। अन्तरिक्षन्दीक्षा। तया वायुर्दीक्षया
दीक्षितः। यया वायुर्दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया
दीक्षयामि। द्यौर्दीक्षा। तयाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितः।
ययाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितः॥८३॥

तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। दिशो दीक्षा। तया चन्द्रमा
दीक्षया दीक्षितः। यया चन्द्रमा दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा
दीक्षया दीक्षयामि। आपो दीक्षा। तया वरुणो राजा दीक्षया
दीक्षितः। यया वरुणो राजा दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा
दीक्षया दीक्षयामि। ओषधयो दीक्षा॥८४॥

तया सोमो राजा दीक्षया दीक्षितः। यया सोमो राजा दीक्षया
दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। वाग्दीक्षा। तया
प्राणो दीक्षया दीक्षितः। यया प्राणो दीक्षया दीक्षितः। तया
त्वा दीक्षया दीक्षयामि। पृथिवी त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षताम्।
अन्तरिक्षन्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षताम्। द्यौस्त्वा दीक्षमाणमनु

दीक्षताम्॥८५॥

दिशंस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। आपंस्त्वा दीक्षमाणमनु
दीक्षन्ताम्। ओषधयस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। वाक्त्वा
दीक्षमाणमनु दीक्षताम्। ऋचंस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्।
सामानि त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। यजूंषि त्वा
दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। अहंश्च रात्रिश्च। कृषिश्च वृष्टिश्च।
त्विषिश्चापंचितिश्च॥८६॥

अपश्चौषधयश्च। ऊर्क् सूनृतां च। तास्त्वा दीक्षमाणमनु
दीक्षन्ताम्। स्वे दक्षे दक्षपितेह सीद। देवानां सुम्नो महते
रणांय। स्वासस्थस्तनुवा संविशस्व। पितेवैधि सूनव आ
सुशेवः। शिवो मां शिवमा विश। सत्यम् आत्मा। श्रद्धा
मेऽक्षितिः॥८७॥

तपो मे प्रतिष्ठा। सवितृप्रसूता मां दिशो दीक्षयन्तु।
सत्यमस्मि। अहन्त्वदस्मि मदसि त्वमेतत्। ममासि
योनिस्तव योनिरस्मि। ममैव सन्वहं हव्यान्यग्ने। पुत्रः पित्रे
लोककृज्जातवेदः। आजुह्वानः सुप्रतीकः पुरस्तात्। अग्ने स्वां
योनिमा सीद साध्या। अस्मिन्सधस्थे अद्युत्तरस्मिन्॥८८॥

विश्वे देवा यजमानश्च सीदत। एकमिषे विष्णुस्त्वाऽन्वेतु।
द्वे ऊर्जे विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। त्रीणि व्रताय विष्णुस्त्वाऽन्वेतु।
चत्वारि मायोभवाय विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। पञ्च पशुभ्यो
विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। षड्रायस्पोषाय विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। सप्त

सप्तभ्यो होत्राभ्यो विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। सखायः सप्तपदा
अभूमा। सख्यन्ते गमेयम्॥८९॥

सख्यात्ते मा योषम्। सख्यान्मे मा योषाः। साऽसि सुब्रह्मण्ये।
तस्यास्ते पृथिवी पादः। साऽसि सुब्रह्मण्ये। तस्यास्तेऽन्तरिक्षं
पादः। साऽसि सुब्रह्मण्ये। तस्यास्ते द्यौः पादः। साऽसि
सुब्रह्मण्ये। तस्यास्ते दिशः पादः॥९०॥

परोरजास्ते पञ्चमः पादः। सा न इषमूर्जन्धुक्ष्वा। तेज
इन्द्रियम्। ब्रह्मवर्चसमन्नाद्यम्। वि मिमे त्वा पर्यस्वतीम्।
देवानान्धेनुः सुदुधामनपस्फुरन्तीम्। इन्द्रः सोमं पिबतु।
क्षेमो अस्तु नः। इमान्नराः कृणुत वेदिमेत्य। वसुमतीः
रुद्रवतीमादित्यवतीम्॥९१॥

वर्ष्मन्दिवः। नाभां पृथिव्याः। यथाऽयं यजमानो न रिष्येत्।
देवस्य सवितुः सवे। चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः।
घृतप्रतीका भुवनस्य मध्ये। तस्याः सुपर्णावधि यौ
निविष्टौ। तयोर्देवानामधि भागधेयम्। अप जन्यम्भयन्नुद।
अपं चक्राणि वर्तय। गृहः सोमस्य गच्छतम्। न वा उ
वेतन्म्रियसे न रिष्यसि। देवाः इदैषि पृथिभिः सुगेभिः।
यत्र यन्ति सुकृतो नापि दुष्कृतः। तत्र त्वा देवः सविता
दधातु॥९२॥

ब्रह्मणो योनिरहंसः पङ्क्तिं प्रपद्ये दीक्षा ययाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितस्तया त्वा दीक्षया
दीक्षयाम्योषंधयो दीक्षा द्यौस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षतामपचितिश्राक्षितिरुत्तरस्मिन्नामेयं दिशः पादं

आदित्यवर्ती वर्तय पञ्च च॥ _____ [७]

यदस्य पारे रजंसः। शुक्रञ्ज्योतिरजायत। तन्नः पर्षदति
द्विषः। अग्ने वैश्वानर स्वाहा। यस्माद्दीषाऽवाशिष्टाः। ततो नो
अभयं कृधि। प्रजाभ्यः सर्वाभ्यो मृड। नमो रुद्राय मीढुषे।
यस्माद्दीषा न्यषेदः। ततो नो अभयं कृधि॥१३॥

प्रजाभ्यः सर्वाभ्यो मृड। नमो रुद्राय मीढुषे। उदुस्र तिष्ठ
प्रतितिष्ठ मारिषः। मेमं यज्ञं यजमानं च रीरिषः। सुवर्गे
लोके यजमानं हि धेहि। शन्न एधि द्विपदे शञ्चतुष्पदे।
यस्माद्दीषाऽवैपिष्टाः पलायिष्टाः समज्ञास्थाः। ततो नो अभयं
कृधि। प्रजाभ्यः सर्वाभ्यो मृड। नमो रुद्राय मीढुषे॥१४॥

य इदमकः। तस्मै नमः। तस्मै स्वाहा। न वा उवेतन्मियसे।
आशानान्त्वा विश्वा आशाः। यज्ञस्य हि स्थ ऋत्वियौ।
इन्द्राग्नी चेतनस्य च। हुताहुतस्य तृप्यतम्। अहुतस्य हुतस्य
च। हुतस्य चाहुतस्य च। अहुतस्य हुतस्य च। इन्द्राग्नी
अस्य सोमस्य। वीतं पिबतं जुषेथाम्। मा यजमानन्तमो
विदत्। मर्त्विजो मो इमाः प्रजाः। मा यः सोममिमं पिबात्।
स संष्टमुभयं कृतम्॥१५॥

कृधि मीढुषेऽहुतस्य च सप्त च॥ _____ [८]

अनागसंस्त्वा वयम्। इन्द्रेण प्रेषिता उप। वायुष्टे
अस्त्वं शभूः। मित्रस्ते अस्त्वं शभूः। वरुणस्ते

अस्त्व॑श॒भूः। अपा॑क्षया॒ ऋत॑स्य गर्भाः। भुव॑नस्य
गोपाः॒ श्येना॑ अतिथयः। पर्व॑तानाङ्गकु॒भः प्र॒युतो॑ नपातारः।
व॒शुनेन्द्र॑ ह्वयत। घोषे॒णामी॑वा॒श्चात॑यत॥१६॥

यु॒क्ताः स्थ॒ वह॑त। दे॒वा ग्रावा॑ण॒ इन्द्रु॑रिन्द्र॒ इत्य॑वादिषुः।
ए॒न्द्रम॑चुच्यवुः पर॒मस्याः॑ परा॒वतः॑। आ॒ऽस्मात्स॒धस्था॑त्।
ओ॒रोर॒न्तरि॑क्षात्। आ सु॒भूत॑म॒सुष॑वुः। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सम्म॒
आसु॑षवुः। स॒मरे॒ रक्षा॑स्यवधिषुः। अप॑ह॒तं ब्र॒ह्मज्य॑स्य।
वाक्क्र॑ त्वा॒ मन॑श्च श्रीणीताम्॥१७॥

प्रा॒णश्च॑ त्वाऽपा॒नश्च॑ श्रीणीताम्। चक्षु॑श्च त्वा॒ श्रोत्रं॑ च
श्रीणीताम्। दक्ष॑श्चत्वा॒ बलं॑ च श्रीणीताम्। ओज॑श्च त्वा॒
सह॑श्च श्रीणीताम्। आयु॑श्च त्वाऽज॒रा च॑ श्रीणीताम्। आ॒त्मा
च॑ त्वा त॒नूश्च॑ श्रीणीताम्। शृ॒तोऽसि॑ शृ॒तं कृ॑तः। शृ॒ताय॑
त्वा शृ॒तेभ्य॑स्त्वा। यमिन्द्र॑मा॒हुर्वरु॑णं॒ यमा॒हुः। यम्मि॒त्रमा॒हुर्यमु॑
स॒त्यमा॒हुः॥१८॥

यो दे॒वानां॑ दे॒वत॑मस्तपो॒जाः। तस्मै॑ त्वा॒ तेभ्य॑स्त्वा। मयि॑
त्यदिन्द्रि॒यम्म॑हत्। मयि॑ दक्षो॒ मयि॑ ऋतुः। मयि॑ धायि
सु॒वीर्य॑म्। त्रि॒शु॒ग्धर्मो॑ वि भा॑तु मे। आकू॑त्या॒ मन॑सा
स॒ह। वि॒राजा॒ ज्योति॑षा स॒ह। य॒ज्ञेन॒ पय॑सा स॒ह। तस्य॑
दोह॑मशीमहि॥१९॥

तस्य॑ सु॒म्नम॑शीमहि। तस्य॑ भ॒क्षम॑शीमहि। वाग्जु॑षाणा

सोमस्य तृप्यतु। मित्रो जनान्प्र स मित्र। यस्मान्न जातः
परो अन्यो अस्ति। य आविवेश भुवनानि विश्वा। प्रजापतिः
प्रजया संविदानः। त्रीणि ज्योतींषि सचते स षोडशी।
एष ब्रह्मा य ऋत्वियः। इन्द्रो नाम श्रुतो गुणे॥१००॥

प्र ते महे विदथे शंसिषः हरी। य ऋत्वियः प्र ते
वन्वे। वनुषो हर्यतम्मदम्। इन्द्रो नाम घृतन्नयः। हरिभिश्चारु
सेचते। श्रुतो गुण आ त्वा विशन्तु। हरिवर्षसङ्गिरः।
इन्द्राधिपतेऽधिपतिस्त्वं देवानामसि। अधिपतिम्माम्।
आयुष्मन्तं वर्चस्वन्तम्मनुष्येषु कुरु॥१०१॥

इन्द्रश्च सम्राड्गुरुणश्च राजा। तौ ते भक्षं चक्रतुरग्रं एतम्।
तयोरनु भक्षं भक्षयामि। वाग्जुषाणा सोमस्य तृप्यतु।
प्रजापतिर्विश्वकर्मा। तस्य मनो देवं यज्ञेन राध्यासम्।
अर्थेणा अस्य जहितः। अवसानपतेऽवसानम्मे विन्द। नमो
रुद्राय वास्तोष्पतये। आयने विद्रवणे॥१०२॥

उद्याने यत्परायणे। आवर्तने विवर्तने। यो गोपायति
तं हुवे। यान्यपामित्यान्यप्रतीतान्यस्मि। यमस्य बलिना
चरामि। इहैव सन्तः प्रति तद्यातयामः। जीवा जीवेभ्यो नि
हराम एनत्। अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मिन्। तृतीयं लोके
अनृणाः स्याम। ये देवयाना उत पितृयाणाः॥१०३॥

सर्वान्पथो अनृणा आक्षीयेम। इदमूनु श्रेयोऽवसानमा गन्म।

शिवे नो द्यावापृथिवी उभे इमे। गोमृद्धनवदश्ववदूर्जस्वत्।
 सुवीरा वीरैरनु सञ्चरेम। अर्कः पवित्रं रजसो विमानः।
 पुनाति देवानाम्भुवनानि विश्वा। द्यावापृथिवी पयसा
 संविदाने। घृतं दुहाते अमृतं प्रपीने। पवित्रमर्को रजसो
 विमानः। पुनाति देवानाम्भुवनानि विश्वा। सुवर्ज्योतिर्यशो
 महत्। अशीमहि गाधमुत प्रतिष्ठाम्॥१०४॥

चातयत श्रीणीतां सत्यमाहुरशीमहि गणे कुरु विद्रवणे पितृयाणां अर्को रजसो विमानस्त्रीणि

च॥ [९]

उदस्ताम्प्सीत्सविता मित्रो अर्यमा। सर्वानमित्रानवधीद्युगेन।
 बृहन्तम्मामंकरद्वीरवन्तम्। रथन्तरे श्रयस्व स्वाहा पृथिव्याम्।
 वामदेव्ये श्रयस्व स्वाहाऽन्तरिक्षे। बृहति श्रयस्व स्वाहा
 दिवि। बृहता त्वोपस्तभ्रोमि। आ त्वा ददे यशसे वीर्याय
 च। अस्मास्वघ्निया यूयन्दधाथेन्द्रियं पयः। यस्ते द्रप्सो यस्तं
 उदरुषः॥१०५॥

दैव्यः केतुर्विश्वम्भुवनमाविवेश। स नः पाह्यरिष्ट्यै स्वाहा।
 अनु मा सर्वो यज्ञोऽयमेतु। विश्वे देवा मरुतः सामार्कः।
 आप्रियश्छन्दांसि निविदो यजूंषि। अस्यै पृथिव्यै
 यद्यज्ञियम्। प्रजापतेर्वर्तनिमनु वर्तस्व। अनुवीरैरनु
 राध्याम गोभिः। अन्वश्चैरनु सर्वैरु पुष्टैः। अनु प्रजया-
 ऽन्विन्द्रियेण॥१०६॥

दे॒वा नो॑ य॒ज्ञमृ॑जु॒धा न॑यन्तु। प्रति॑क्ष॒त्रे प्रति॑तिष्ठामि रा॒ष्ट्रे।
 प्रत्य॑श्वेषु॒ प्रति॑तिष्ठामि गोषु॑। प्रति॑ प्र॒जायां प्रति॑तिष्ठामि
 भव्यै॑। विश्व॑म॒न्याऽभि॑ वावृ॒धे। तद॑न्यस्यामधि॑श्रितम्। दि॒वे
 च॑ वि॒श्वक॑र्मणे। पृथि॒व्यै चा॑कर॒न्नमः॑। अस्का॒न्द्यौः पृथि॑वीम्।
 अस्का॑नृष॒भो युवा॒गाः॥१०७॥

स्क॒न्नेमा॑ वि॒श्वा भु॑व॒ना। स्क॒न्नो य॒ज्ञः प्र॑ ज॒नय॑तु।
 अस्का॑नज॒नि प्रा॑ज॒नि। आ स्क॒न्नाज्जा॑यते वृषा॑। स्क॒न्नात्प्र॑
 ज॒निषी॑महि। ये दे॒वा येषा॑मिद॒म्भाग्धे॑य॒म्बभू॑व। येषा॑ प्रया॒जा
 उ॒तानू॑या॒जाः। इन्द्र॑ज्येष्ठेभ्यो वरु॑णराज॒भ्यः। अ॒ग्निहो॑तृभ्यो
 दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑। उ॒त त्या नो॑ दि॒वा म॒तिः॥१०८॥

अदि॑तिरू॒त्या ग॑मत्। सा शन्ता॑ची॒ मय॑स्करत्। अप॒
 सि॒धः। उ॒त त्या दै॒व्या भि॑षजा॑। शन्न॑स्करतो अ॒श्विना॑।
 यू॒याता॑म॒स्मद्र॑पः। अप॒ सि॒धः। शम॑ग्निर॒ग्निभि॑स्करत्।
 शन्न॑स्तपतु सूर्यः॑। शं वातो॑ वात्व॒रपाः॥१०९॥

अप॒ सि॒धः। तदि॒त्पदं॑ न विचि॑केत वि॒द्वान्। यन्मृ॑तः पुन॑र॒प्येति॑
 जी॒वान्। त्रि॒वृद्य॑द्भुवनस्य रथ॒वृत्। जी॒वो गर्भो॑ न मृ॑तः स
 जी॒वात्। प्रत्य॑स्मै पिपी॑षते। विश्वा॑नि वि॒दुषे॑ भर। अ॒रङ्ग॑माय॒
 जग्म॑वे। अप॑श्चाद्वध्वने॒ नरे॑। इन्द्रु॑रिन्दुमवा॒गात्। इन्द्रो॑रिन्द्रो॒-
 ऽपात्। तस्य॑ त इन्द्र॒विन्द्र॑पीतस्य॒ मधु॑मतः। उप॑हूत॒स्योप॑हूतो
 भक्ष॑यामि॥११०॥

ब्रह्मं प्रतिष्ठा मनसो ब्रह्म वाचः। ब्रह्म यज्ञानां
 हविषामाज्यस्य। अतिरिक्तङ्कर्मणो यच्च हीनम्। यज्ञः
 पर्वाणि प्रतिरन्नेति कल्पयन्। स्वाहाकृताऽऽहुतिरेतु
 देवान्। आश्रावितमत्याश्रावितम्। वषट्कृतमत्यनूक्तं च यज्ञे।
 अतिरिक्तङ्कर्मणो यच्च हीनम्। यज्ञः पर्वाणि प्रतिरन्नेति
 कल्पयन्। स्वाहाकृताऽऽहुतिरेतु देवान्॥१११॥

यद्वो देवा अतिपादयानि। वाचा चित्प्रयतन्देवहेडनम्। अरायो
 अस्मां अभिदुच्छुनायते। अन्यत्रास्मन्मरुतस्तन्निधेतन।
 ततम्म आपस्तदु तायते पुनः। स्वादिष्ठा धीतिरुचथाय
 शस्यते। अयं समुद्र उत विश्वभेषजः। स्वाहाकृतस्य
 समुतृष्णुतर्भुवः। उद्वयन्तमसस्परि। उदुत्यश्चित्रम्॥११२॥

इमम्मे वरुण तत्त्वां यामि। त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने।
 त्वमग्ने अयासि प्रजापते। इमञ्जीवेभ्यः परिधिन्दधामि।
 मैषान्गुगादपरो अर्धमेतम्। शतञ्जीवन्तु शरदः पुरुचीः। तिरो
 मृत्युन्दधतां पर्वतेन। इष्टेभ्यः स्वाहा वषडनिष्टेभ्यः स्वाहा।
 भेषजन्दुरिष्टे स्वाहा निष्कृत्यै स्वाहा। दौराध्यै स्वाहा
 दैवीभ्यस्तनूभ्यः स्वाहा॥११३॥

ऋद्धौ स्वाहा समृद्धौ स्वाहा। यत इन्द्र भयामहे। ततो नो
 अभयं कृधि। मघवञ्छुग्धि तव तन्न ऊतये। वि द्विषो वि
 मृधो जहि। स्वस्तिदा विशस्पतिः। वृत्रहा वि मृधो वशी।

वृषेन्द्रः पुर एतु नः। स्वस्तिदा अभयङ्करः। आभिर्गीर्भिर्यदतो
न ऊनम्॥११४॥

आप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रा
रुजासि। भूयिष्ठभाजो अर्धं ते स्याम। अनाज्ञातं यदाज्ञातम्।
यज्ञस्य क्रियते मिथु। अग्ने तदस्य कल्पय। त्वं हि
वेत्थं यथातथम्। पुरुषसम्मितो यज्ञः। यज्ञः पुरुषसम्मितः।
अग्ने तदस्य कल्पय। त्वं हि वेत्थं यथातथम्। यत्पाकत्रा
मनसा दीनदक्षा न। यज्ञस्य मन्वते मर्तासः। अग्निष्टद्धोता
ऋतुविद्विजानन्। यजिष्ठो देवां ऋतुशो यजाति॥११५॥

देवांश्चित्रं तनूभ्यः स्वाहो नं पुरुषसम्मितोऽग्ने तदस्य कल्पय पञ्च च॥—————[११]

यद्देवा देवहेडनम्। देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा
मुञ्चत। ऋतस्यर्तेन मामुत। देवा जीवनकाम्या यत्। वाचा-
ऽनृतमूदिम। अग्निर्मा तस्मादेनसः। गार्हपत्यः प्रमुञ्चतु।
दुरिता यानि चकृम। करोतु मामनेनसम्॥११६॥

ऋतेन द्यावापृथिवी। ऋतेन त्वं संरस्वति। ऋतान्मा
मुञ्चतां हंसः। यदन्यकृतमारिम। सजातशंसादुत वा
जामिशंसात्। ज्यायंसः शंसादुत वा कनीयसः।
अनाज्ञातं देवकृतं यदेनः। तस्मात्त्वमस्माज्जातवेदो मुमुग्धि।
यद्वाचा यन्मनसा। बाहुभ्यामूरुभ्यामष्टीवद्ध्याम्॥११७॥

शिश्नैर्यदनृतश्चकृमा वयम्। अग्निर्मा तस्मादेनसः।
यद्धस्ताभ्याश्चकर किल्बिषाणि। अक्षाणां वग्नुमुपजिघ्रमानः।

दूरेप॒श्या च॑ रा॒ष्ट्रभृ॑च्च। तान्य॑प्स॒रसा॒वनु॑दत्तामृ॒णानि॑।
अदी॑व्य॒नृणं॑ यद॒हश्च॑का॒र। यद्वा॑दा॒स्यन्त्सञ्ज॑गारा॒ जने॑भ्यः।
अ॒ग्निर्मा॒ तस्मा॑दे॒नसः॑। यन्म॑यि मा॒ता गर्भे॑ स॒ति॥११८॥

ए॒नश्च॑का॒र यत्पि॑ता। अ॒ग्निर्मा॒ तस्मा॑दे॒नसः॑। यदा॑ पि॒पेप॑ मा॒तरं॑
पि॒तरम्॑। पु॒त्रः प्र॑मु॒दितो॑ ध॒यन्। अहि॑सि॒तौ पि॒तरौ॑ म॒या
तत्। तद॑ग्रे अ॒नृणो॑ भ॒वामि॑। यद॒न्तरि॑क्षं पृथि॒वीमु॑त द्याम्।
यन्मा॒तरं पि॒तरं॑ वा जिहि॑सि॒म। अ॒ग्निर्मा॒ तस्मा॑दे॒नसः॑।
यदा॒शसा॑ नि॒शसा॒ यत्प॑रा॒शसा॑॥११९॥

यदे॒नश्च॑कृ॒मा नू॒तनं॑ यत्पु॑रा॒णम्। अ॒ग्निर्मा॒ तस्मा॑दे॒नसः॑। अति॑
क्रामा॑मि दु॒रितं॑ यदे॒नः। जहा॑मि रि॒प्रं प॑र॒मे स॒धस्थे॑। यत्र॑ यन्ति॑
सु॒कृतो॑ नापि॑ दु॒ष्कृतः॑। तमा॑ रो॒हामि॑ सु॒कृता॑न्नु लो॒कम्। त्रि॒ते
दे॒वा अ॑मृ॒जतै॑तदे॒नः। त्रि॒त ए॒तन्म॑नु॒ष्येषु॑ मा॒मृजे॑। ततो॑ मा॒
यदि॑ किञ्चि॑दान॒शे। अ॒ग्निर्मा॒ तस्मा॑दे॒नसः॑॥१२०॥

गा॒र्हप॑त्यः प्र मु॑ञ्चतु। दु॒रिता॑ या॒नि च॑कृ॒म। क॒रोतु॑
मा॒म॑ने॒नसम्॑। दि॒वि जा॒ता अ॒प्सु जा॒ताः। या॑ जा॒ता
ओष॑धी॒भ्यः। अथो॑ या अ॒ग्निजा॑ आ॒पः। ता नः॑ शु॒न्यन्तु॑
शु॒न्यनीः॑। यदा॑पो नक्त॑न्दु॒रितश्च॑रा॒म। यद्वा॑ दि॒वा नू॒तनं॑
यत्पु॑रा॒णम्। हि॒र॑ण्यव॒र्णास्त॑त॒ उत्पु॑नीत नः। इ॒म॒म्वे
वरु॑ण॒ तत्त्वा॑ या॒मि। त्वन्नो॑ अ॒ग्रे स॒ त्वन्नो॑ अ॒ग्रे। त्वम॑ग्रे
अ॒यासि॑॥१२१॥

अ॒ने॒नसं॑म॒ष्टी॒क॒ञ्चा॑ स॒ति प॑रा॒शसा॑ऽऽन॒शौऽअ॒ग्निर्मा॒ तस्मा॑दे॒नसः॑ पु॒नीत॑ न॒स्त्रीणि॑ च (यदे॒वा

देवां ऋतेन सजातश्चाद्यद्वाचा यद्धस्ताभ्यामदीव्यं यन्मयि माता यदा पिपेष् यदन्तरिक्षं
यदाशसाऽति क्रामामि त्रिते देवा दिवि जाता अप्सु जाता यदाप इमम्मे वरुण तत्त्वां यामि
त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने त्वमग्ने अयासि।)॥ [१२]

यत्ते ग्राव्णां चिच्छिदुः सोम राजन्। प्रियाण्यङ्गानि स्वर्धिता
परूषि। तत्सन्धत्स्वाज्येनोत वर्धयस्व। अनागसो
अधमित्सङ्क्षयेम। यत्ते ग्रावां बाहुच्युतो अचुच्यवुः। नरो यत्ते
दुदुहुर्दक्षिणेन। तत् आप्यायतान्तत्ते। निष्प्रायतान्देव सोम।
यत्ते त्वचम्बिभिदुर्यच्च योनिम्। यदास्थानात्प्रच्युतो वेनसि
त्मना॥१२२॥

त्वया तत्सोम गुप्तमस्तु नः। सा नः सन्धासत्परमे व्योमन्।
अहाच्छरीरं पयसा समेत्य। अन्योन्यो भवति वर्णो अस्य।
तस्मिन्वयमुपहृतास्तव स्मः। आ नो भज सदसि विश्वरूपे।
नृचक्षाः सोम उत शुश्रुगस्तु। मा नो वि हासीद्विर
आवृणानः। अनागास्तनुवो वावृधानः। आ नो रूपं वहतु
जायमानः॥१२३॥

उप क्षरन्ति जुहो घृतेन। प्रियाण्यङ्गानि तव वर्धयन्तीः।
तस्मै ते सोम नम इद्वषट्। उप मा राजन्सुकृते ह्वयस्व।
सं प्राणापानाभ्यां समु चक्षुषा त्वम्। स श्रोत्रेण गच्छस्व
सोम राजन्। यत् आस्थितं शमु तत् अस्तु। जानीतान्नः
सङ्गमने पथीनाम्। एतज्जानीतात्परमे व्योमन्। वृकाः सधस्था
विद रूपमस्य॥१२४॥

यदागच्छात्पथिभिर्देवयानैः। इष्टापूते कृणुतादविरस्मै।
 अरिष्ठो राजन्नगदः परेहि। नमस्ते अस्तु चक्षसे रघूयते।
 नाकमारोह सह यजमानेन। सूर्यं गच्छतात्परमे व्योमन्।
 अभूद्देवः संविता वन्द्यो नु नः। इदानीमहं उपवाच्यो नृभिः।
 वि यो रत्ना भजति मानवेभ्यः। श्रेष्ठं नो अत्र द्रविणं यथा
 दधत्। उप नो मित्रावरुणाविहावन्तम्। अन्वादीध्याथामिह
 नः सखाया। आदित्यानां प्रसितिरहेतिः। उग्रा शतापांष्ठा
 घृविषा परि णो वृणक्तु। आप्यायस्व सन्तैः॥१२५॥

त्मना जायमानोऽस्य दधत्पञ्च च॥ [१३]

यद्विदीक्षे मनसा यच्च वाचा। यद्वा प्राणैश्चक्षुषा यच्च
 श्रोत्रेण। यद्रेतसा मिथुनेनाप्यात्मना। अद्ध्यो लोका दधिरे
 तेजं इन्द्रियम्। शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो
 विमोक्तीर्मयि तेजं इन्द्रियम्। यदृचा साम्रा यजुषा।
 पशूनाश्चर्मन् हविषा दिदीक्षे। यच्छन्दोभिरोषधीभिर्वनस्पतौ।
 अद्ध्यो लोका दधिरे तेजं इन्द्रियम्॥१२६॥

शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो विमोक्तीर्मयि तेजं
 इन्द्रियम्। येन ब्रह्म येन क्षत्रम्। येनेन्द्राग्नी प्रजापतिः
 सोमो वरुणो येन राजा। विश्वे देवा ऋषयो येन प्राणाः।
 अद्ध्यो लोका दधिरे तेजं इन्द्रियम्। शुक्रा दीक्षायै तपसो
 विमोचनीः। आपो विमोक्तीर्मयि तेजं इन्द्रियम्। अपां
 पुष्पमस्योषधीनां रसः। सोमस्य प्रियन्धाम्॥१२७॥

अ॒ग्नेः प्रि॒यत॑मं ५ ह॒विः स्वाहा॑। अ॒पां पु॒ष्पंम॒स्योष॑धीना ५ रसः।
 सोम॑स्य प्रि॒यन्धाम॑। इन्द्र॑स्य प्रि॒यत॑मं ५ ह॒विः स्वाहा॑। अ॒पां
 पु॒ष्पंम॒स्योष॑धीना ५ रसः। सोम॑स्य प्रि॒यन्धाम॑। वि॒श्वेषां॑ दे॒वानां॑
 प्रि॒यत॑मं ५ ह॒विः स्वाहा॑। व॒यं ५ सोम॑ व्र॒ते तव॑। मन॑स्त॒नूषु॒
 पि॒प्रतः॑। प्र॒जाव॑न्तो अशीमहि॥१२८॥

दे॒वेभ्यः॑ पि॒तृभ्यः॑ स्वाहा॑। सो॒म्येभ्यः॑ पि॒तृभ्यः॑ स्वाहा॑। क॒व्येभ्यः॑
 पि॒तृभ्यः॑ स्वाहा॑। दे॒वांस॑ इ॒ह मा॑दयध्वम्। सो॒म्यांस॑ इ॒ह
 मा॑दयध्वम्। क॒व्यांस॑ इ॒ह मा॑दयध्वम्। अ॒नन्त॑रिताः पि॒तरः॑
 सो॒म्याः सोम॑पी॒थात्। अपै॑तु मृ॒त्युरमृ॑तं न्न आगन्। वैव॒स्वतो॑
 नो॒ अभयं॑ कृणोतु। प॒र्णं वन॑स्पते॒रिव॑॥१२९॥

अ॒भि नः॑ शी॒यता॑ ५ र॒यिः। सच॑तान्नः शची॒पतिः॑। पर॑म्मृ॒त्यो
 अनु॑ परे॒हि पन्था॑म्। यस्ते॒ स्व इ॒तरो॑ दे॒व्याना॑त्। चक्षु॑ष्मते
 शृ॒ण्वते॒ ते ब्र॑वीमि। मा नः॑ प्र॒जा ५ री॑रिषो मोत वी॒रान्।
 इ॒दम॑नु श्रेयो॑व॒सान॒माग॑न्म। यद्गो॒जिद्धं॑ न॒जिद॑श्च॒जिद्यत्।
 प॒र्णं वन॑स्पते॒रिव॑। अ॒भि नः॑ शी॒यता॑ ५ र॒यिः। सच॑तान्नः
 शची॒पतिः॑॥१३०॥

वनस्पतां वृद्धो लोका दधिरे तेजं इन्द्रियन्धामांशीमहीवाभिर्नः शीयता ५ रयिरिकं च॥-[१४]

सर्वान् यद्विष्वण्णेन वि वै याः पुरस्ताद्देवां देवेषु परिस्तृणीत सक्षेदं यदस्य पारोऽनागस उदस्ताम्प्सीद्वहं प्रतिष्ठा यदेवा यत्ते ग्रावणा यदिदीक्षे चतुर्दश॥१४॥

सर्वान्भूतिमेव यामेवाप्स्वाहुतिं व्रतानां पर्णवल्कः सोम्यानामस्मिन् यज्ञेऽग्ने यो नो ज्योग्जीवाः पुरोरजाः प्रतैमहे ब्रह्म प्रतिष्ठा गार्हपत्यस्त्रिंशदुत्तरशतम्॥१३०॥

सर्वाञ्छचीपतिः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

साङ्गहृण्येष्ट्या यजते। इमाञ्जनता२ सङ्गहृणीति। द्वादशारत्नी
रशना भवति। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेवाव
रुन्धे। मौञ्जी भवति। ऊर्ग्वे मुञ्जाः। ऊर्जमेवाव रुन्धे। चित्रा
नक्षत्रम्भवति। चित्रं वा एतत्कर्म॥१॥

यदश्वमेधः समृद्धौ। पुण्यनाम देवयजनमध्यवस्यति।
पुण्यामेव तेन कीर्तिमभि जयति। अपदातीनृत्विजः
सुमावहन्त्या सुब्रह्मण्यायाः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
केशश्मश्रु वपते। नखानि नि कृन्तते। दतो धावते। स्नाति।
अहतं वासः परिधत्ते। पाप्मनोऽपहृत्यै। वाचं यत्वोप
वसति। सुवर्गस्य लोकस्य गुप्त्यै। रात्रिं जागरयन्त आसते।
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥२॥

कर्म धत्ते पञ्च च॥ _____ [१]

चतुष्टय्य आपो भवन्ति। चतुः शफो वा अश्वः प्राजापत्यः
समृद्धौ। ता दिग्भ्यः सुमाभृता भवन्ति। दिक्षु वा आपः। अन्नं
वा आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते।
तदव रुन्धे। तासु ब्रह्मौदनं पचति। रेत एव तद्धधाति॥३॥

चतुः शरावो भवति। दिक्ष्वैव प्रतितिष्ठति। उभयतोरुक्मौ
भवतः। उभयत एवास्मिन्नुचं दधाति। उद्धरति श्रुतत्वाय।

सु॒र्षिष्वा॑न्भवति मे॒ध्य॒त्वाय॑। च॒त्वार॑ आ॒र्षेयाः प्रा॑श्नन्ति।
दि॒शामे॒व ज्योति॑षि जुहोति। च॒त्वारि॒ हिर॑ण्यानि ददाति।
दि॒शामे॒व ज्योती॑ः॒प्यव॑ रुन्धे॥४॥

यदाज्यमु॒च्छिष्य॑ते। तस्मि॑न्न॒शनान्यु॑नत्ति। प्र॒जाप॑ति॒र्वा
ओ॒दनः। रे॒त आ॒ज्यम्। यदाज्ये॑ र॒शनान्यु॑नत्ति। प्र॒जाप॑तिमे॒व
रेत॑सा॒ सम॑र्धयति। द॒र्भमयी॑ र॒शना॑ भवति। बहु॒ वा ए॒ष
कु॒चरो॑ मे॒ध्यमु॑पगच्छति। यदश्वः। प॒वित्रं॑ वै द॒र्भाः॥५॥

यद॒र्भमयी॑ र॒शना॑ भवति। पु॒नात्ये॑वैनम्। पू॒तमे॑न॒म्मेध्य॑मा
ल॑भते। अश्व॑स्य॒ वा आ॒ल॒ब्धस्य॑ म॒हि॒मोद॑क्रामत्।
स म॒ह॒र्त्विजः॑ प्रावि॑शत्। तन्म॒ह॒र्त्विजाम्म॑ह॒र्त्वि॒क्कम्।
यन्म॒ह॒र्त्विजः॑ प्रा॒श्नन्ति॑। म॒हि॒मान॑मे॒वास्मि॒न्तद्व॑धाति।
अश्व॑स्य॒ वा आ॒ल॒ब्धस्य॑ रे॒त उ॑द॒क्रामत्। तत्सु॑वर्णं॒
हि॒र॑ण्यमभवत्। यत्सु॑वर्णं॒ हि॒र॑ण्य॒न्ददा॑ति। रे॒त ए॒व
तद्व॑धाति। ओ॒दने॑ द॒दाति॑। रे॒तो वा ओ॒दनः। रे॒तो हि॒र॑ण्यम्।
रे॒तसै॒वास्मि॒न्नेतो॑ दधाति॥६॥

दधाति रुन्धे दर्भा अभवत्षट् च॥ _____ [२]

यो वै ब्रह्म॑णे दे॒वेभ्यः॑ प्र॒जाप॑तयेऽप्रतिप्रो॒च्याश्वं॑ मे॒ध्यं
ब॒ध्नाति॑। आ दे॒वता॑भ्यो वृ॒श्च्यते॑। पापी॑यान्भवति। यः
प्रतिप्रो॒च्य। न दे॒वता॑भ्य॒ आवृ॑श्च्यते। वसी॑यान्भवति।
यदाह॑। ब्रह्म॒न्नश्च॒म्मेध्य॑म्भन्त्स्यामि दे॒वेभ्यः॑ प्र॒जाप॑तये तेन
रा॒ध्यास॑मिति। ब्रह्म॒ वै ब्र॒ह्मा। ब्रह्म॑ण ए॒व दे॒वेभ्यः॑ प्र॒जाप॑तये

प्रतिप्रोच्याश्वमेध्यम्बध्नाति॥७॥

न देवताभ्य आ वृश्च्यते। वसीयान्भवति। देवस्य त्वा सवितुः
प्रसव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह।
अश्विनो हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह
यत्यै। व्यृद्धं वा एतद्यज्ञस्य। यदयजुष्केण क्रियते।
इमामगृण्णत्रशनामृतस्येत्यधि वदति यजुष्कृत्यै। यज्ञस्य
समृद्धौ॥८॥

तदाहुः। द्वादशारली रशना कर्तव्या ३ त्रयोदशारली ३ रिति।
ऋषभो वा एष ऋतूनाम्। यत्संवत्सरः। तस्य त्रयोदशो
मासो विष्टपम्। ऋषभ एष यज्ञानाम्। यदश्वमेधः। यथा
वा ऋषभस्य विष्टपम्। एवमेतस्य विष्टपम्। त्रयोदशमंरत्निं
रशनायामुपा दधाति॥९॥

यथर्षभस्य विष्टपं सङ्स्करोति। तादृगेव तत्। पूर्व
आयुषि विदथेषु कव्येत्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति।
तया देवाः सुतमा बभूवुरित्याह। भूतिमेवोपावर्तते।
ऋतस्य सामन्त्सरमारपन्तीत्याह। सत्यं वा ऋतम्।
सत्येनैवैनमृतेनारभते। अभिधा असीत्याह॥१०॥

तस्मादश्वमेधयाजी सर्वाणि भूतान्यभि भवति।
भुवनमसीत्याह। भूमानमेवोपैति। यन्ताऽसीत्याह।
यन्तारमेवैनं करोति। धर्तासीत्याह। धर्तारमेवैनं करोति।

सोऽग्निं वैश्वानरमित्याह। अग्रावेवैनं वैश्वानरे जुहोति।
सप्रथसमित्याह॥११॥

प्रजयैवैनं पशुभिः प्रथयति। स्वाहाकृत इत्याह। होमं
एवास्यैषः। पृथिव्यामित्याह। अस्यामेवैनं प्रतिष्ठापयति।
यन्ता राड्यन्ताऽसि यमनो धर्तासि धरुण इत्याह।
रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। कृष्यै त्वा क्षेमाय त्वा
रय्यै त्वा पोषाय त्वेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। स्वगा
त्वा देवेभ्य इत्याह। देवेभ्य एवैनं स्वगा करोति। स्वाहा
त्वा प्रजापतय इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। यस्या एव
देवताया आलभ्यते। तयैवैनं समर्धयति॥१२॥

बभ्राति समृद्धा उपादधात्यसीत्याह सप्रथसमित्याह देवेभ्य इत्याह पञ्च च॥———[३]

यः पितुरनुजायाः पुत्रः। स पुरस्तान्नयति। यो मातुरनुजायाः
पुत्रः। स पश्चान्नयति। विष्वश्चमेवास्मात्पाप्मानं विवृहतः।
यो अर्वन्तं जिघांसति तमभ्यमीति वरुण इति श्वानं
चतुरक्षं प्रसौति। परो मर्तः परः श्वेति शुनश्चतुरक्षस्य ग्रहन्ति।
श्वेव वै पाप्मा भ्रातृव्यः। पाप्मानमेवास्य भ्रातृव्यं हन्ति।
सैध्रकम्मुसलम्भवति॥१३॥

कर्मकर्मैवास्मै साधयति। पौंश्चलेयो हन्ति। पुंश्चल्वा
वै देवाः शुचन्त्यदधुः। शुचैवास्य शुचं हन्ति। पाप्मा
वा एतमीप्सतीत्याहुः। योऽश्वमेधेन यजत इति।

अश्वस्याधस्पदमुपास्यति। वज्री वा अश्वः प्राजापत्यः।
वज्रेणैव पाप्मानम्भ्रातृव्यमव क्रामति। दक्षिणाऽप
प्लावयति॥१४॥

पाप्मानमेवास्माच्छर्मलमप प्लावयति। ऐषीक उदूहो
भवति। आयुर्वा इषीकाः। आयुरेवास्मिन्दधति। अमृतं वा
इषीकाः। अमृतमेवास्मिन्दधति। वेतसशाखोपसम्बद्धा
भवति। अप्सुर्योनिर्वा अश्वः। अप्सुजो वेतसः।
स्वादेवेनं योनेर्निर्मिमीते। पुरस्तात्प्रत्यश्चमभ्युदहति।
पुरस्तादेवास्मिन्प्रतीच्यमृतं दधाति। अहं च त्वं च
वृत्रहन्निति ब्रह्मा यजमानस्य हस्तं गृह्णाति। ब्रह्मक्षत्रे
एव सन्दधाति। अभिक्रत्वेन्द्र भूरधृज्मन्नित्यध्वर्युर्यजमानं
वाचयत्यभिजित्यै॥१५॥

भवति प्लावयति मिमीते पञ्च च॥ [४]

चत्वारं ऋत्विजः समुक्षन्ति। अभ्य एवैनं चतसृभ्यो
दिग्भ्योऽभि समीरयन्ति। शतेनं राजपुत्रैः सहाध्वर्युः।
पुरस्तात्प्रत्यङ्गिष्ठम्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं
राजा वृत्रं वध्यादिति। राज्यं वा अध्वर्युः। क्षत्रं राजपुत्रः।
राज्येनैवास्मिन्क्षत्रन्दधाति। शतेना राजभिरुग्रैः सह
ब्रह्मा॥१६॥

दक्षिणत उदङ्गिष्ठम्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं

राजा॑प्रति॒धृष्यो॑ऽस्त्विति॑। बलं॑ वै ब्र॒ह्मा। बलं॑मरा॒जोग्रः॑।
बले॑नैवास्मिन्बलं॑ दधाति। श॒तेन॑ सू॒तग्राम॑णिभिः स॒ह
होता॑। प॒श्चात्प्राङ्निष्ठ॑न्प्रोक्ष॑ति। अ॒नेनाश्वे॑न॒ मेध्ये॑नेष्ट्वा। अ॒यं
राजा॑ऽस्यै वि॒शः॥१७॥

ब॒हुग्वै ब॑हु॒श्वायै॑ ब॒हज॑ावि॒कायै॑। ब॒हुव्री॑हि॒यवा॑यै
ब॒हुमा॑षति॒लायै॑। ब॒हुहि॑र॒ण्यायै॑ ब॒हुह॑स्ति॒कायै॑। ब॒हुदा॑स॒पूरु॑षायै
रयि॑मत्यै पु॒ष्टिम॑त्यै। ब॒हुरा॑य॒स्पोषा॑यै राजा॑स्त्विति॑। भू॒मा
वै होता॑। भू॒मा सू॒तग्राम॑ण्यः। भू॒मैवास्मिन्भू॑मानं दधाति।
श॒तेन॑ क्ष॒त्तसङ्ग॑ही॒तृभिः॑ स॒होद्गा॑ता। उ॒त्तर॑तो दक्षि॒णा
तिष्ठ॑न्प्रोक्ष॑ति॥१८॥

अ॒नेनाश्वे॑न॒ मेध्ये॑नेष्ट्वा। अ॒यं राजा॑ स॒र्वमायु॑रे॒त्विति॑। आ॒युर्वा
उ॒द्गा॑ता। आ॒युः क्ष॒त्तसङ्ग॑ही॒तारः॑। आ॒युषै॑वास्मिन्नायु॑र्दधाति।
श॒तं श॑तम्भवन्ति। श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः। आ॒युष्ये॑वेन्द्रि॒ये
प्रति॑तिष्ठति। च॒तुः श॒ता भ॑वन्ति। च॒तस्रो॑ दि॒शः। दि॒क्ष्वे॒व प्रति॑
तिष्ठति॥१९॥

ब्रह्मा विश उक्षति दिश एकं च॥—————[५]

यथा॑ वै ह॒विषो॑ गृही॒तस्य॑ स्क॒न्दति॑। ए॒वं वा ए॒तदश्व॑स्य
स्क॒न्दति॑। यन्नि॒क्तम॑नाल॒ब्धमु॑त्सृजन्ति। यत्स्तो॒क्या अ॒न्वाह॑।
स॒र्वहु॑तमे॒वैनं॑ करोत्यस्क॒न्दाय॑। अस्क॑न्नं हि तत्। यद्धु॒तस्य॑
स्क॒न्दति॑। स॒हस्र॑मन्वा॒ह। स॒हस्र॑स॒म्मितः॑ सुव॒र्गो लो॒कः।

सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै॥२०॥

यत्परिमिता अनुब्रूयात्। परिमितमव रुन्धीत। अपरिमिता
अन्वाह। अपरिमितः सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य
समष्ट्यै। स्तोक्या जुहोति। या एव वर्ष्वा आपः। ता अव
रुन्धे। अस्यां जुहोति। इयं वा अग्निर्वैश्वानरः॥२१॥

अस्यामेवैनाः प्रतिष्ठापयति। उवाच ह प्रजापतिः। स्तोक्यासु
वा अहमश्वमेधं सङ्स्थापयामि। तेन ततः सङ्स्थितेन
चरामीति। अग्नये स्वाहेत्याह। अग्नय एवैनं जुहोति। सोमाय
स्वाहेत्याह। सोमायैवैनं जुहोति। सवित्रे स्वाहेत्याह। सवित्र
एवैनं जुहोति॥२२॥

सरस्वत्यै स्वाहेत्याह। सरस्वत्या एवैनं जुहोति। पूष्णे
स्वाहेत्याह। पूष्ण एवैनं जुहोति। बृहस्पतये स्वाहेत्याह।
बृहस्पतय एवैनं जुहोति। अपाम्मोदाय स्वाहेत्याह।
अद्भ्य एवैनं जुहोति। वायवे स्वाहेत्याह। वायव एवैनं
जुहोति॥२३॥

मित्राय स्वाहेत्याह। मित्रायैवैनं जुहोति। वरुणाय
स्वाहेत्याह। वरुणायैवैनं जुहोति। एताभ्य एवैनं देवताभ्यो
जुहोति। दशदश सम्पाद जुहोति। दशाक्षरा विराट्।
अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। प्र वा एषो-
ऽस्माल्लोकाच्चवते। यः पराचीराहुतीर्जुहोति। पुनः

पुनरभ्यावर्तं जुहोति। अस्मिन्नेव लोके प्रतितिष्ठति। एतां
ह वाव सौऽश्वमेधस्य सऽस्थितिमुवाचास्कन्दाय। अस्कन्नं
हि तत्। यद्यज्ञस्य सऽस्थितस्य स्कन्दति॥२४॥

अभिजित्यै वैश्वानरः संवित्र एवैनं जुहोति वायवं एवैनं जुहोति च्यवते षट् च॥—[६]

प्रजापतये त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति पुरस्तात्प्रत्यङ्गिष्ठन्प्रोक्षति।
प्रजापतिर्वै देवानामन्नादो वीर्यावान्। अन्नाद्यमेवास्मिन्वीर्यं
दधाति। तस्मादश्वः पशूनामन्नादो वीर्यावत्तमः।
इन्द्राग्निभ्यान्त्वेति दक्षिणतः। इन्द्राग्नी वै देवानामोजिष्ठौ
बलिष्ठौ। ओजं एवास्मिन्बलं दधाति। तस्मादश्वः
पशूनामोजिष्ठो बलिष्ठः। वायवे त्वेति पश्चात्। वायुर्वै
देवानामाशुः सारसारितमः॥२५॥

ज्वमेवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः पशूनामाशुः सारसारितमः।
विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युत्तरतः। विश्वे वै देवा देवानां
यशस्वितमाः। यशं एवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः
पशूनां यशस्वितमः। देवेभ्यस्त्वेत्यधस्तात्। देवा वै
देवानामपचिततमाः। अपचितिमेवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः
पशूनामपचिततमः॥२६॥

सर्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युपरिष्ठात्। सर्वे वै देवास्त्विषिमन्तो
हरस्विनः। त्विषिमेवास्मिन् हरो दधाति। तस्मादश्वः
पशूनान्त्विषिमान्हरस्वितमः। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा

पृथिव्यै त्वेत्याह। एभ्य एवैनं लोकेभ्यः प्रोक्षति।
 सते त्वाऽसते त्वाऽद्व्यस्त्वौषधीभ्यस्त्वा विश्वेभ्यस्त्वा
 भूतेभ्य इत्याह। तस्मादश्वमेधयाजिनः५ सर्वाणि
 भूतान्युपजीवन्ति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यत्प्राजापत्योऽश्वः।
 अथ कस्मादेनमन्याभ्यो देवताभ्योऽपि प्रोक्षतीति। अश्वे वै
 सर्वा देवता अन्वायन्ताः। तं यद्विश्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्य इति
 प्रोक्षति। देवता एवास्मिन्नन्वा यातयति। तस्मादश्वे सर्वा
 देवता अन्वायन्ताः॥२७॥

साऽरसाऽरितुमोऽपचिततमः प्राजापत्योऽश्वः पञ्च च॥ [७]

यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य
 स्कन्दति। यत्प्रोक्षितमनालब्धमुत्सृजन्ति। यदश्वचरितानि
 जुहोति। सर्वहुतमेवैनं करोत्यस्कन्दाय। अस्कन्नः५ हि तत्।
 यद्धुतस्य स्कन्दति। ईङ्गाराय स्वाहे कृताय स्वाहेत्याह।
 एतानि वा अश्वचरितानि। चरितैरेवैनः५ समर्धयति॥२८॥

तदाहुः। अनाहुतयो वा अश्वचरितानि। नैता होतव्या इति।
 अथो खल्वाहुः। होतव्या एव। अत्र वावैवं विद्वानश्वमेधः
 सः५स्थापयति। यदश्वचरितानि जुहोति। तस्माद्धोतव्या
 इति। बहिर्धा वा एनमेतदायतनादधाति। भ्रातृव्यमस्मे
 जनयति॥२९॥

यस्यानायतनेऽन्यत्राग्नेराहुतीर्जुहोति। सावित्रिया इष्ट्याः

पुरस्तात्स्विष्टकृतः। आहवनीयेऽश्वचरितानि जुहोति।
आयतन एवास्याहुतीर्जुहोति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति।
तदाहुः। यज्ञमुखेयज्ञमुखे होतव्याः। यज्ञस्य क्लृप्त्यै। सुवर्गस्य
लोकस्यानुख्यात्या इति। अथो खल्वाहुः॥३०॥

यद्यज्ञमुखेयज्ञमुखे जुहुयात्। पशुभिर्यजमानं व्यर्धयेत्।
अव सुवर्गाल्लोकात्पद्येत। पापीयान्त्स्यादिति। सकृदेव
होतव्याः। न यजमानं पशुभिर्यर्धयति। अग्निं सुवर्गं लोकं
जयति। न पापीयान्भवति। अष्टाचत्वारिंशतमश्वरूपाणि
जुहोति। अष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती। जागृतोऽश्वः
प्राजापत्यः समृद्धौ। एकमतिरिक्तं जुहोति। तस्मादेकः
प्रजास्वर्धुकः॥३१॥

अर्धयति जनयति खल्वाहुर्जगती त्रीणि च॥—————[८]

विभूर्मात्रा प्रभूः पित्रेत्याह। इयं वै माता। असौ पिता।
आभ्यामेवैनं परिददाति। अश्वोऽसि हयोऽसीत्याह।
शास्त्येवैनमेतत्। तस्माच्छिष्टाः प्रजा जायन्ते। अत्यो-
ऽसीत्याह। तस्मादश्वः सर्वान्पशूनत्येति। तस्मादश्वः सर्वेषां
पशूनां श्रेष्ठं गच्छति॥३२॥

प्र यशः श्रेष्ठमाप्नोति। य एवं वेद। नरोऽस्यर्वाऽसि
सप्तिरसि वाज्यंसीत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे।
ययुर्नामाऽसीत्याह। एतद्वा अश्वस्य प्रियन्नामधेयम्।

प्रियेणैवैनन्नामधेयेनाभि वंदति। तस्मादप्यामित्रौ सङ्गत्य।
नाम्ना चेद्धयेते। मित्रमेव भवतः॥३३॥

आदित्यानां पत्वाऽन्विहीत्याह। आदित्यानेवैनं गमयति।
अग्नये स्वाहा स्वाहेन्द्राग्निभ्यामिति पूर्वहोमां जुहोति। पूर्व
एव द्विषन्तम्भ्रातृव्यमिति क्रामति। भूरसि भुवे त्वा भव्याय
त्वा भविष्यते त्वेत्युत्सृजति सर्वत्वाय। देवा आशापाला एतं
देवेभ्योऽश्वमेधाय प्रोक्षितङ्गोपायतेत्याह। शतं वै तल्प्या
राजपुत्रा देवा आशापालाः। तेभ्य एवैनं परि ददाति। ईश्वरो
वा अश्वः प्रमुक्तः परा परावतङ्गन्तोः। इह धृतिः स्वाहेह
विधृतिः स्वाहेह रन्तिः स्वाहेह रमतिः स्वाहेति चतृषु पत्सु
जुहोति॥३४॥

एता वा अश्वस्य बन्धनम्। ताभिरेवैनम्बध्नाति। तस्मादश्वः
प्रमुक्तो बन्धनमा गच्छति। तस्मादश्वः प्रमुक्तो बन्धनं न
जहाति। राष्ट्रं वा अश्वमेधः। राष्ट्रे खलु वा एते व्यायच्छन्ते।
येऽश्वमेध्यः रक्षन्ति। तेषां य उद्वचं गच्छन्ति। राष्ट्रादेव ते
राष्ट्रं गच्छन्ति। अथ य उद्वचं न गच्छन्ति॥३५॥

राष्ट्रादेव ते व्यवच्छिद्यन्ते। परा वा एष सिच्यते। योऽबलौ-
ऽश्वमेधेन यजते। यदमित्रा अश्वं विन्देरन्। हन्येतास्य यज्ञः।
चतुः शता रक्षन्ति। यज्ञस्याघाताय। अथान्यमानीय प्रोक्षेयुः।
सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥३६॥

प्रजापतिरकामयताश्वमेधेन यजेयेति। स तपोऽतप्यत।
तस्य तेषानस्य। सप्तात्मनो देवता उदक्रामन्। सा
दीक्षाऽभवत्। स एतानि वैश्वदेवान्यपश्यत्। तान्यजुहोत्।
तैर्वै स दीक्षामवारुन्ध। यद्वैश्वदेवानि जुहोति। दीक्षामेव
तैर्यजमानोऽव रुन्धे॥३७॥

सप्त जुहोति। सप्त हि ता देवता उदक्रामन्। अन्वहं जुहोति।
अन्वहमेव दीक्षामव रुन्धे। त्रीणि वैश्वदेवानि जुहोति।
चत्वार्योद्ग्रहणानि। सप्त सम्पद्यन्ते। सप्त वै शीर्षण्याः
प्राणाः। प्राणा दीक्षा। प्राणैरेव प्राणान्दीक्षामव रुन्धे॥३८॥

एकविंशतिं वैश्वदेवानि जुहोति। एकविंशतिर्वै देवलोकः।
द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रय इमे लोकः। असावादित्य
एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः। तद्वै व्यक्षत्रम्। सा श्रीः।
तद्ब्रध्नस्य विष्टपम्। तत्स्वराज्यमुच्यते॥३९॥

त्रिंशत्तमौद्ग्रहणानि जुहोति। त्रिंशदक्षरा विराट्। अन्नं
विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। त्रेधा विभज्य देवता
जुहोति। त्र्यावृतो वै देवाः। त्र्यावृत इमे लोकः। एषां
लोकानामाप्त्यै। एषां लोकानां क्लृप्त्यै। अप वा एतस्मात्प्राणाः
क्रामन्ति॥४०॥

यो दीक्षामतिरेचयति। सप्ताहं प्रचरन्ति। सप्त वै शीर्षण्याः
प्राणाः। प्राणा दीक्षा। प्राणैरेव प्राणान्दीक्षामव रुन्धे।

पूर्णाहुतिमुत्तमां जुहोति। सर्वं वै पूर्णाहुतिः। सर्वमेवाप्नोति।
अथो इयं वै पूर्णाहुतिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठति॥४१॥

रुन्धे प्राणान्दीक्षामवं रुन्ध उच्यते क्रामन्ति तिष्ठति॥ [१०]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। तं सृष्टं न किञ्चनोदयच्छत्। तं
वैश्वदेवान्येवोदयच्छन्। यद्वैश्वदेवानि जुहोति। यज्ञस्योद्यत्यै।
स्वाहाऽऽधिमाधीताय स्वाहा। स्वाहाऽधीतं मनसे स्वाहा।
स्वाहा मनः प्रजापतये स्वाहा। काय स्वाहा कस्मै
स्वाहा कतमस्मै स्वाहेति प्राजापत्ये मुख्ये भवतः।
प्रजापतिमुखाभिरेवैनं देवताभिरुद्यच्छते॥४२॥

अदित्यै स्वाहाऽदित्यै मह्यै स्वाहाऽदित्यै सुमृडीकायै
स्वाहेत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या एवैनं प्रतिष्ठायोद्यच्छते।
सरस्वत्यै स्वाहा सरस्वत्यै बृहत्यै स्वाहा सरस्वत्यै पावकायै
स्वाहेत्याह। वाग्वै सरस्वती। वाचैवैनमुद्यच्छते। पूष्णे स्वाहा
पूष्णे प्रपथ्याय स्वाहा पूष्णे नरन्धिषाय स्वाहेत्याह। पशवो
वै पूषा। पशुभिरेवैनमुद्यच्छते। त्वष्ट्रे स्वाहा त्वष्ट्रे तुरीपाय
स्वाहा त्वष्ट्रे पुरुरूपाय स्वाहेत्याह। त्वष्टा वै पशूनां
मिथुनानां रूपकृत्। रूपमेव पशुषु दधाति। अथो
रूपैरेवैनमुद्यच्छते। विष्णवे स्वाहा विष्णवे निखुर्यपाय
स्वाहा विष्णवे निभूयपाय स्वाहेत्याह। यज्ञो वै विष्णुः।
यज्ञायैवैनमुद्यच्छते। पूर्णाहुतिमुत्तमां जुहोति। प्रत्युत्तब्ध्यै
सयत्वाय॥४३॥

यच्छते पुरुरूपाय स्वाहेत्याहाष्टौ च॥ [११]

सावि॒त्रम॒ष्टाक॑पालं प्रा॒तर्निर्व॑पति। अ॒ष्टाक्ष॑रा गाय॒त्री। गाय॒त्रं प्रा॒तः स॒वनम्। प्रा॒तः स॒वना॑दे॒वैनं॑ गाय॒त्रियाश्छ॑न्द॒सोऽधि॑ निर्मि॑मीते। अथो॑ प्रा॒तः स॒वनमे॒व तेना॑प्नोति। गाय॒त्रीं छ॑न्दः। स॒वित्रे॑ प्र॒सवि॒त्र एका॑दशकपालं म॒ध्यन्दि॑ने। एका॑दशाक्षरा त्रि॒ष्टुप्। त्रैष्टु॑भं मा॒ध्यं दि॒नं स॒वनम्। मा॒ध्यं दि॒नादे॒वैनं॑ स॒वना॑त्रि॒ष्टुभ॒श्छ॑न्द॒सोऽधि॑ निर्मि॑मीते॥४४॥

अथो मा॒ध्यं दि॒नमे॒व स॒वनं॑ तेना॑प्नोति। त्रि॒ष्टुभं॑ छ॑न्दः। स॒वित्रे॑ आ॒सवि॒त्रे द्वा॑दशकपालमपरा॒ह्णे द्वा॑दशाक्षरा जग॑ती। जा॒ग॒तं तृ॒तीय॑स॒वनम्। तृ॒तीय॑स॒वना॑दे॒वैनं॑ जग॑त्याश्छ॑न्द॒सोऽधि॑ निर्मि॑मीते। अथो॑ तृ॒तीय॑स॒वनमे॒व तेना॑प्नोति। जग॑तीं छ॑न्दः। ई॒श्वरो॑ वा अ॒श्वः प्रमु॑क्तः परा॑ परा॒वतं॑ गन्तोः॑। इ॒ह धृ॒तिः स्वा॒हेह वि॒धृतिः॑ स्वा॒हेह र॒न्तिः स्वा॒हेह र॒मन्तिः॑ स्वा॒हेति॑ चत॑स्र आ॒हुती॑र्जुहोति॥४५॥

चत॑स्रो दि॒शः। दि॒ग्भिरे॒वैनं॑ परि॑गृह्णाति। आ॒श्व॒त्थो ब्र॒जो भ॑वति। प्र॒जाप॑तिर्दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त। अ॒श्वो रू॒पं कृ॒त्वा। सोऽश्व॑त्थे स॒वत्स॒रम॑तिष्ठत्। तद॑श्व॒त्थस्या॑श्व॒त्थत्व॑म्। यदा॑श्व॒त्थो ब्र॒जो भ॑वति। स्व ए॒वैनं॑ यो॒नौ प्र॑तिष्ठापयति॥४६॥

त्रि॒ष्टुभ॒श्छ॑न्द॒सोऽधि॑ निर्मि॑मीते जुहोति नवं च॥ [१२]

आ ब्रह्म॑न्ब्राह्म॒णो ब्र॑ह्मवर्च॒सी जा॑यता॒मित्या॑ह। ब्रा॒ह्म॒ण ए॒व

ब्रह्मवर्चसं दधाति। तस्मात्पुरा ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्यं जायत।
 आऽस्मिन्नाष्ट्रे राजन्यं इषव्यः शूरो महारथो जायतामित्याह।
 राजन्यं एव शौर्यं महिमानं दधाति। तस्मात्पुरा राजन्यं
 इषव्यः शूरो महारथोऽजायत। दोग्ध्रीं धेनुरित्याह।
 धेन्वामेव पयो दधाति। तस्मात्पुरा दोग्ध्रीं धेनुरं जायत।
 वोढाऽनुङ्घानित्याह॥४७॥

अनुङ्घेव वीर्यं दधाति। तस्मात्पुरा वोढाऽनुङ्घानं जायत।
 आशुः सप्तिरित्याह। अश्वं एव जवं दधाति। तस्मात्पुरा-
 ऽऽशुरश्वोऽजायत। पुरन्धिर्योषेत्याह। योषित्येव रूपं दधाति।
 तस्मात्स्त्री युवतिः प्रिया भावुका। जिष्णू रथेष्ठा इत्याह। आ
 ह वै तत्र जिष्णू रथेष्ठा जायते॥४८॥

यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। सभेयो युवेत्याह। यो वै पूर्ववयसी।
 स सभेयो युवा। तस्माद्युवा पुमान्प्रियो भावुकः। आऽस्य
 यजमानस्य वीरो जायतामित्याह। आ ह वै तत्र यजमानस्य
 वीरो जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। निकामेनिकामे नः
 पर्जन्यो वर्षत्वित्याह। निकामेनिकामे ह वै तत्र पर्जन्यो
 वर्षति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। फलिन्यो न ओषधयः
 पच्यन्तामित्याह। फलिन्यो ह वै तत्रौषधयः पच्यन्ते। यत्रैतेन
 यज्ञेन यजन्ते। योगक्षेमो नः कल्पतामित्याह। कल्पते ह वै
 तत्र प्रजाभ्यो योगक्षेमः। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते॥४९॥

अनुङ्घानित्याह जायते वर्षति सप्त च॥—————[१३]

प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्नश्वमेधमधत्त।
तं देवा अब्रुवन्। एष वाव यज्ञः। यदश्वमेधः। अप्येव
नोत्रास्त्विति। तेभ्य एतानन्नहोमान्प्रायच्छत्। तानंजुहोत्।
तैर्वै स देवानंप्रीणात्। यदन्नहोमां जुहोति॥५०॥

देवानेव तैर्यजमानः प्रीणाति। आज्येन जुहोति। अग्नेर्वा
एतद्रूपम्। यदाज्यम्। यदाज्येन जुहोति। अग्निमेव
तत्प्रीणाति। मधुना जुहोति। महृत्यै वा एतद्देवतायै रूपम्।
यन्मधु। यन्मधुना जुहोति॥५१॥

महृतीमेव तद्देवतां प्रीणाति। तण्डुलैर्जुहोति। वसूनां
वा एतद्रूपम्। यत्तण्डुलाः। यत्तण्डुलैर्जुहोति। वसूनेव
तत्प्रीणाति। पृथुकैर्जुहोति। रुद्राणां वा एतद्रूपम्।
यत्पृथुकाः। यत्पृथुकैर्जुहोति॥५२॥

रुद्रानेव तत्प्रीणाति। लज्जैर्जुहोति। आदित्यानां वा
एतद्रूपम्। यल्लाजाः। यल्लाजैर्जुहोति। आदित्यानेव
तत्प्रीणाति। कुरम्बैर्जुहोति। विश्वेषां वा एतद्देवानां रूपम्।
यत्कुरम्बाः। यत्कुरम्बैर्जुहोति॥५३॥

विश्वानेव तद्देवान्प्रीणाति। धानाभिर्जुहोति। नक्षत्राणां
वा एतद्रूपम्। यद्धानाः। यद्धानाभिर्जुहोति। नक्षत्राण्येव
तत्प्रीणाति। सक्तुभिर्जुहोति। प्रजापतेर्वा एतद्रूपम्।
यत्सक्तवः। यत्सक्तुभिर्जुहोति॥५४॥

प्रजापतिमेव तत्प्रीणाति। मसूस्यैर्जुहोति। सर्वासां वा
 एतद्देवतानां रूपम्। यन्मसूस्यानि। यन्मसूस्यैर्जुहोति।
 सर्वा एव तद्देवताः प्रीणाति। प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति।
 प्रियाङ्गा ह वै नामैते। एतैर्वै देवा अश्वस्याङ्गानि
 समदधुः। यत्प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति। अश्वस्यैवाङ्गानि
 सन्दधाति। दशान्नानि जुहोति। दशाक्षरा विराट्।
 विराट्कृत्स्नस्यान्नाद्यस्यावरुद्धौ॥५५॥

जुहोति मधुना जुहोति पृथुर्जुहोति कर्मर्जुहोति सक्तुभिर्जुहोति प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति
 चत्वारिं च (अन्नहोमानाज्येनाग्नेर्मधुना तण्डुलैः पृथुर्कैर्लाजैः कर्मर्बैर्धानाभिः सक्तुभिर्मसूस्यैः
 प्रियङ्गुतण्डुलैर्दशान्नानि द्वादश।)॥ [१४]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। तं सृष्टं रक्षांस्यजिघांसन्।
 स एतान्प्रजापतिर्नक्तं होमानपश्यत्। तान्जुहोत्। तैर्वै
 स यज्ञाद्रक्षांस्यपाहन्। यन्नक्तं होमां जुहोति। यज्ञादेव
 तैर्यजमानो रक्षांस्यपं हन्ति। आज्येन जुहोति। वज्रो वा
 आज्यम्। वज्रेणैव यज्ञाद्रक्षांस्यपं हन्ति॥५६॥

आज्यस्य प्रतिपदं करोति। प्राणो वा आज्यम्। मुखत
 एवास्य प्राणं दधाति। अन्नहोमाञ्जुहोति। शरीरवदेवाव
 रुन्धे। व्यत्यासं जुहोति। उभयस्यावरुद्धौ। नक्तं जुहोति।
 रक्षंसामपहत्यै। आज्येनान्ततो जुहोति॥५७॥

प्राणो वा आज्यम्। उभयत एवास्य प्राणं दधाति।

पु॒रस्ता॑च्चो॒परि॑ष्टाच्च। एक॑स्मै॒ स्वाहे॑त्याह। अ॒स्मिन्ने॒व
लो॒के प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। द्वा॒भ्या॒ꣳ स्वाहे॑त्याह। अ॒मुष्मि॑न्ने॒व
लो॒के प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ति। उ॒भयो॑रे॒व लो॒कयोः॑ प्र॒ति तिष्ठ॑ति।
अ॒स्मि॒ꣳश्चा॒मुष्मि॑ꣳश्च। श॒ताय॑ स्वाहे॑त्याह। श॒तायु॑र्वै पु॒रुषः॑
श॒तवी॑र्यः। आ॒यु॑रे॒व वी॑र्यम॒व रु॒न्धे। स॒हस्रा॑य॒ स्वाहे॑त्याह।
आ॒यु॑र्वै स॒हस्र॑म्। आ॒यु॑रे॒वाव॑ रु॒न्धे। स॒र्वस्मै॑ स्वाहे॑त्याह।
अ॒परि॑मितमे॒वाव॑ रु॒न्धे॥५८॥

एव य॒ज्ञाद्र॑क्षाꣳस्यप॑ह॒न्त्यन्त॑तो जु॒होति॑ श॒ताय॑ स्वाहे॑त्याह स॒प्त च॑॥—————[१५]

प्र॒जाप॑तिं वा ए॒ष ई॑प्स॒तीत्या॑हुः। योऽ॑श्वमे॒धेन॒ यज॑त॒ इति॑।
अथो॑ आहुः। स॒र्वाणि॑ भू॒तानी॑ति। एक॑स्मै॒ स्वाहे॑त्याह।
प्र॒जाप॑ति॒र्वा एकः॑। तमे॒वाप्नो॑ति। एक॑स्मै॒ स्वाहा॒ द्वा॒भ्या॒ꣳ
स्वाहे॑त्य॒भिपूर्व॑माहु॒तीर्जु॑होति। अ॒भिपूर्व॑मे॒व सु॒वर्गं॑ लो॒कमे॑ति।
एको॒त्तरं॑ जु॒होति॑॥५९॥

ए॒क॒वदे॒व सु॒वर्गं॑ लो॒कमे॑ति। स॒न्त॑तं जु॒होति॑। सु॒वर्ग॑स्य॒
लो॒कस्य॑ स॒न्त॑त्यै। श॒ताय॑ स्वाहे॑त्याह। श॒तायु॑र्वै पु॒रुषः॑
श॒तवी॑र्यः। आ॒यु॑रे॒व वी॑र्यम॒वरु॑न्धे। स॒हस्रा॑य॒ स्वाहे॑त्याह।
आ॒यु॑र्वै स॒हस्र॑म्। आ॒यु॑रे॒वाव॑ रु॒न्धे। अ॒युता॑य॒ स्वाहा॑
नि॒युता॑य॒ स्वाहा॑ प्र॒युता॑य॒ स्वाहे॑त्याह॥६०॥

त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। इ॒माने॒व लो॒कान॑व॒ रुन्धे॑। अ॒र्बुदा॑य॒
स्वाहे॑त्याह। वा॒ग्वा अ॒र्बुद॑म्। वाच॑मे॒वाव॑ रु॒न्धे। न्य॑र्बुदा॑य॒

स्वाहेत्याह। यो वै वाचो भूमा। तन्न्यर्बुदम्। वाच एव
भूमानमव रुन्धे। समुद्राय स्वाहेत्याह॥६१॥

समुद्रमेवाप्नोति। मध्याय स्वाहेत्याह। मध्यमेवाप्नोति।
अन्ताय स्वाहेत्याह। अन्तमेवाप्नोति। परार्धाय स्वाहेत्याह।
परार्धमेवाप्नोति। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै स्वाहेत्याह।
रात्रिर्वा उषाः। अहर्व्युष्टिः। अहोरात्रे एवावरुन्धे। अथो
अहोरात्रयोरेव प्रतितिष्ठति। ता यदुभयीर्दिवा वा नक्तं
वा जुहुयात्। अहोरात्रे मोहयेत्। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै
स्वाहोदेष्यते स्वाहोद्यते स्वाहेत्यनुदिते जुहोति। उदिताय
स्वाहा सुवर्गाय स्वाहा लोकाय स्वाहेत्युदिते जुहोति।
अहोरात्रयोरव्यतिमोहाय॥६२॥

एकोत्तरं जुहोति प्रयुताय स्वाहेत्याह समुद्राय स्वाहेत्याहाहर्व्युष्टिः सप्त च॥—[१६]

विभूर्मात्रा प्रभूः पित्रेत्यश्वनामानि जुहोति। उभयोरेवैनं
लोकयोर्नामधेयं गमयति। आयनाय स्वाहा प्रायणाय
स्वाहेत्युद्वावाञ्जुहोति। सर्वमेवैनमस्कन्त्रं सुवर्गं लोकं
गमयति। अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्वहोमाञ्जुहोति।
पूर्व एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं क्रामति। पृथिव्यै स्वाहा-
ऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अग्नये स्वाहा
सोमाय स्वाहेति पूर्वदीक्षा जुहोति। पूर्व एव द्विषन्तं
भ्रातृव्यमतिं क्रामति॥६३॥

पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्येकविंशिनीं दीक्षां जुहोति। एकविंशतिर्वै देवलोकः। द्वादश मासाः पञ्चतवः। त्रयं इमे लोकः। असावादित्य एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। भुवो देवानां कर्मणेत्यृतुदीक्षा जुहोति। ऋतूनेवास्मै कल्पयति। अग्नये स्वाहा वायवे स्वाहेति जुहोत्यनन्तरित्यै॥६४॥

अर्वाङ्यज्ञः सङ्क्रामत्वित्यासीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्याप्त्यै। भूतं भव्यं भविष्यदिति पर्यासीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य पर्याप्त्यै। आ मे गृहा भवन्त्वित्याभूर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्याभूत्यै। अग्निना तपोऽन्वभवदित्यनुभूर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्यानुभूत्यै। स्वाहाऽऽधिमाधीताय स्वाहेति समस्तानि वैश्वदेवानि जुहोति। समस्तमेव द्विषन्तं भ्रातृव्यमिति क्रामति॥६५॥

दध्मः स्वाहा हनूभ्याः स्वाहेत्यङ्गहोमाञ्जुहोति। अङ्गेअङ्गे वै पुरुषस्य पाप्मोषं श्लिष्टः। अङ्गादङ्गादेवैनं पाप्मनस्तेन मुञ्चति। अञ्जेताय स्वाहा कृष्णाय स्वाहा श्वेताय स्वाहेत्यश्वरूपाणि जुहोति। रूपैरेवैनं समर्धयति। ओषधीभ्यः स्वाहा मूलैभ्यः स्वाहेत्योषधिहोमाञ्जुहोति। द्वय्यो वा ओषधयः। पुष्पैभ्योऽन्याः फलं गृह्णन्ति। मूलैभ्योऽन्याः। ता एवोभयीरव रुन्धे॥६६॥

वनस्पतिभ्यः स्वाहेति वनस्पतिहोमाञ्जुहोति। आरण्यस्यान्नाद्यस्याव
मेषस्त्वा पचतैरवत्वित्यपाव्यानि जुहोति। प्राणा वै देवा
अपाव्याः। प्राणानेवाव रुन्धे। कूप्याभ्यः स्वाहाद्ध्यः
स्वाहेत्यपा५ होमाञ्जुहोति। अप्सु वा आपः। अन्नं वा
आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते। तदव
रुन्धे॥६७॥

पूर्वदीक्षा जुहोति पूर्वं एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं कामत्यनन्तरित्यै कामति रुन्धे जायत एकं
च॥—————[१७]

अम्भा१सि जुहोति। अयं वै लोकोऽम्भा१सि। तस्य वसवो-
ऽधिपतयः। अग्निर्ज्योतिः। यदम्भा१सि जुहोति। इममेव
लोकमव रुन्धे। वसूना५ सायुज्यं गच्छति। अग्निं ज्योतिरव
रुन्धे। नभा१सि जुहोति। अन्तरिक्षं वै नभा१सि॥६८॥

तस्य रुद्रा अधिपतयः। वायुर्ज्योतिः। यन्नभा१सि जुहोति।
अन्तरिक्षमेवाव रुन्धे। रुद्राणा५ सायुज्यं गच्छति। वायुं
ज्योतिरव रुन्धे। महा१सि जुहोति। असौ वै लोको
महा१सि। तस्यादित्या अधिपतयः। सूर्यो ज्योतिः॥६९॥

यन्महा१सि जुहोति। अमुमेव लोकमव रुन्धे। आदित्याना५
सायुज्यं गच्छति। सूर्यं ज्योतिरव रुन्धे। नमो राज्ञे नमो
वरुणायेति यव्यानि जुहोति। अन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै। मयोभूर्वातो
अभि वातून्ना इति गव्यानि जुहोति। पशूनामवरुद्ध्यै।
प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहेति सन्ततिहोमाञ्जुहोति।

सुवर्गस्य लोकस्य सन्तत्यै॥७०॥

सिताय स्वाहाऽसिताय स्वाहेति प्रमुक्तीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य प्रमुक्त्यै। पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्याह। यथायजुरेवैतत्। दत्वते स्वाहाऽदन्तकाय स्वाहेति शरीरहोमाञ्जुहोति। पितृलोकमेव तैर्यजमानोऽव रुन्धे। कस्त्वा युनक्ति स त्वा युनक्ति परिधीन् युनक्ति। इमे वै लोकाः परिधयः। इमानेवास्मै लोकान् युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥७१॥

यः प्राणतो य आत्मदा इति महिमानौ जुहोति। सुवर्गो वै लोको महः। सुवर्गमेव ताभ्यां लोकं यजमानोऽव रुन्धे। आ ब्रह्मन्ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामिति समस्तानि ब्रह्मवर्चसानि जुहोति। ब्रह्मवर्चसमेव तैर्यजमानोऽव रुन्धे। जज्ञि बीजमिति जुहोत्यनन्तरित्यै। अग्नये समनमत्पृथिव्यै समनमदिति सन्नतिहोमाञ्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य सन्नत्यै। भूताय स्वाहा भविष्यते स्वाहेति भूताभव्यौ होमौ जुहोति। अयं वै लोको भूतम्॥७२॥

असौ भविष्यत्। अनयोरेव लोकयोः प्रतितिष्ठति। सर्वस्यात्यै। सर्वस्यावरुद्धौ। यदक्रन्दः प्रथमं जायमान इत्यश्वस्तोमीयं जुहोति। सर्वस्यात्यै। सर्वस्य जित्यै। सर्वमेव तेनाप्रोति। सर्वं जयति। योऽश्वमेधेन यजते॥७३॥

य उ चैनमेवं वेद। यज्ञं रक्षांस्यजिघांसन्। स
 एतान्प्रजापतिर्नक्तं होमानपश्यत्। तानंजुहोत्। तैर्वै स
 यज्ञाद्रक्षांस्यपाहन्। यन्नक्तं होमां जुहोति। यज्ञादेव
 तैर्यजमानो रक्षांस्यपहन्ति। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै
 स्वाहेत्यन्ततो जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥७४॥

वै नभांसि सूर्यो ज्योतिः सन्तत्यै समष्ट्यै भूतं यजते नवं च॥—————[१८]

एकयूपो वैकादशिनीं वा। अन्येषां यज्ञानां यूपा भवन्ति।
 एकविंशिन्यश्वमेधस्य। सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै।
 बैल्वो वा खादिरो वा पालाशो वा। अन्येषां यज्ञक्रतूनां
 यूपा भवन्ति। राज्जुदाल एकविंशत्यरत्निरश्वमेधस्य।
 सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। नान्येषां पशूनां तैजून्या
 अवद्यन्ति। अवद्यन्त्यश्वस्य॥७५॥

पाप्मा वै तैजुनी। पाप्मनोऽपहत्यै। प्लक्षशाखायामन्येषां
 पशूनामवद्यन्ति। वेतसशाखायामश्वस्य। अप्सुर्योनिर्वा
 अश्वः। अप्सुजो वेतसः। स्व एवास्य योनावव द्यति।
 यूपेषु ग्राम्यान्पशून्नियुञ्जन्ति। आरोकेष्वारण्यान्धारयन्ति।
 पशूनां व्यावृत्त्यै। आ ग्राम्यान्पशूल्लभन्ते। प्रारण्यान्त्सृजन्ति।
 पाप्मनोऽपहत्यै॥७६॥

अश्वस्य व्यावृत्त्यै त्रीणि च॥—————[१९]

राज्जुदालमग्निष्ठं मिनोति। भ्रूणहत्याया अपहत्यै।

पौतुद्रवावभितो भवतः। पुण्यस्य गन्धस्यावरुद्धौ।
 भ्रूणहृत्यामेवास्मादपहृत्य। पुण्येन गन्धेनोभयतः परि
 गृह्णाति। षड्वैल्वा भवन्ति। ब्रह्मवर्चसस्यावरुद्धौ। षड्वादिराः।
 तेजसोऽवरुद्धौ॥७७॥

षट्वालाशाः। सोमपीथस्यावरुद्धौ। एकविंशतिः सम्पद्यन्ते।
 एकविंशतिर्वै देवलोकाः। द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रयं
 इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः।
 सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। शतं पशवो भवन्ति॥७८॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति
 तिष्ठति। सर्वं वा अश्वमेध्याप्रौति। अपरिमिता भवन्ति।
 अपरिमितस्यावरुद्धौ। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्सत्यात्।
 दक्षिणतोऽन्येषां पशूनामवद्यन्ति। उत्तरतोऽश्वस्येति। वारुणो
 वा अश्वः॥७९॥

एषा वै वरुणस्य दिक्। स्वायामेवास्य दिश्यवद्यति।
 यदितरेषां पशूनामवद्यति। शतदेवत्यं तेनाव रुन्धे।
 चितेऽग्नावधिं वैतसे कटेऽश्वं चिनोति। अप्सुयोनिर्वा
 अश्वः। अप्सुजो वैतसः। स्व एवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति।
 पुरस्तात्प्रत्यश्च तूपरं चिनोति। पश्चात्प्राचीनं गोमृगम्॥८०॥

प्राणापानावेवास्मिन्सम्यञ्चौ दधाति। अश्वं तूपरं गोमृगमिति
 सर्वहुतं एताञ्जुहोति। एषां लोकानामभिजित्यै। आत्मनाऽभि

जुहोति। सात्मानमेवैनं सतनुं करोति। सात्मा-
 ऽमुष्मिल्लोके भवति। य एवं वेद। अथो वसोरेव
 धारां तेनाव रुन्धे। इलुवर्दाय स्वाहा बलिवर्दाय
 स्वाहेत्याह। संवत्सरो वा इलुवर्दः। परिवत्सरो बलिवर्दः।
 संवत्सरादेव परिवत्सरादायुरव रुन्धे। आयुरेवास्मिन्दधाति।
 तस्मादश्वमेधयाजी जरसां विस्रसामुं लोकमेति॥८१॥

तेजसोऽवरुद्धौ भवन्त्यश्वौ गोमृगमिलुवर्दश्चत्वारि च॥ [२०]

एकविंशोऽग्निर्भवति। एकविंशः स्तोमः। एकविंशतिर्यूपाः।
 यथा वा अश्वा वरुषभा वा वृषाणः सःस्फुरेरन्। एवमेव
 तत्स्तोमाः सःस्फुरन्ते। यदेकविंशाः। ते यत्समृच्छेरन्।
 हन्येतास्य यज्ञः। द्वादश एवाग्निः स्यादित्याहुः। द्वादशः
 स्तोमः॥८२॥

एकादश यूपाः। यद्द्वादशोऽग्निर्भवति। द्वादश मासाः
 संवत्सरो। संवत्सरेणैवास्मा अन्नमव रुन्धे। यद्दश यूपा
 भवन्ति। दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव
 रुन्धे। य एकादशः। स्तन एवास्यै सः॥८३॥

दुह एवैनां तेन। तदाहुः। यद्द्वादशोऽग्निः स्याद्द्वादशः
 स्तोम एकादश यूपाः। यथा स्थूरिणा यायात्। तादृक्तत्।
 एकविंश एवाग्निः स्यादित्याहुः। एकविंशः स्तोमः।
 एकविंशतिर्यूपाः। यथा प्रष्टिभिर्याति। तादृगेव तत्॥८४॥

यो वा अश्वमेधे तिस्रः ककुभो वेद। ककुद्ध राज्ञां
भवति। एकविंशोऽग्निर्भवति। एकविंशः स्तोमः।
एकविंशतिर्यूपाः। एता वा अश्वमेधे तिस्रः ककुभः। य एवं
वेद। ककुद्ध राज्ञां भवति। यो वा अश्वमेधे त्रीणि शीर्षाणि
वेद। शिरो ह राज्ञां भवति। एकविंशोऽग्निर्भवति।
एकविंशः स्तोमः। एकविंशतिर्यूपाः। एतानि वा अश्वमेधे
त्रीणि शीर्षाणि। य एवं वेद। शिरो ह राज्ञां भवति॥८५॥

द्वादशः स्तोमः स एव तच्छिरो ह राज्ञां भवति षट् च॥—————[२१]

देवा वा अश्वमेधे पवमाने। सुवर्गं लोकं न प्राजानन्। तमश्वः
प्राजानात्। यदश्वमेधेऽश्वेन मेध्येनोदश्चो बहिष्पवमानं
सर्पन्ति। सुवर्गस्य लोकस्य प्रजात्यै। न वै मनुष्यः सुवर्गं
लोकमञ्जसा वेद। अश्वो वै सुवर्गं लोकमञ्जसा वेद।
यदुद्गातोद्गायेत्। यथा क्षेत्रज्ञोऽन्येन पथा प्रतिपादयेत्।
तादृक्तत्॥८६॥

उद्गातारमपरुध्य। अश्वमुद्गीथाय वृणीते। यथा क्षेत्रज्ञोऽञ्जसा
नयति। एवमेवैनमश्वः सुवर्गं लोकमञ्जसा नयति। पुच्छमन्वा
रभन्ते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। हिं करोति। सामैवाकः।
हिं करोति। उद्गीथ एवास्य सः॥८७॥

वडबा उप रुन्धन्ति। मिथुनत्वाय प्रजात्यै। अथो
यथोपगातारं उपगायन्ति। तादृगेव तत्। उदगासीदश्वो

मेध्य॒ इत्या॑ह। प्रा॒जाप॒त्यो वा अश्वः॑। प्र॒जाप॑तिरुद्गी॒थः।
 उ॒द्गी॒थमे॒वाव॑ रुन्धे। अथो॑ ऋ॒क्साम॒योरे॒व प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ति।
 हि॒र॒ण्येनो॒पाक॑रोति। ज्योति॒र्वै हि॒र॒ण्यम्। ज्योति॑रे॒व मु॑ख॒तो
 द॑धाति। यज॑माने च प्र॒जासु॑ च। अथो॑ हि॒र॒ण्यज्योति॑रे॒व
 यज॑मानः सु॒वर्गं लो॒कमे॑ति॥८८॥

तत्स उ॒पाक॑रोति च॒त्वारि॑ च॥ ————— [२२]

पुरु॑षो॒ वै य॒ज्ञः। य॒ज्ञः प्र॒जाप॑तिः। यदश्वे॑ प॒शून्नि॑युञ्जन्ति।
 य॒ज्ञादे॒व तद्य॒ज्ञं प्र॑यु॒ङ्क्ते। अश्वं॑ तू॒परं गो॑मृ॒गम्। तान॑ग्नि॒ष्ठ
 आल॑भते। से॒नामु॒खमे॒व तत्स॑ङ्श्यति। तस्मा॑द्राज॒मुखं भी॒ष्मं
 भावु॑कम्। आ॒ग्नेयं॑ कृ॒ष्णग्री॑वं पु॒रस्ता॑ल्ल॒लाटे॑। पूर्वा॑ग्निमे॒व तं
 कुरु॑ते॥८९॥

तस्मा॑त्पूर्वा॒ग्निं पु॒रस्ता॑त्स्थापयन्ति। पौ॒ष्णम॒न्वश्च॑म्। अन्नं॑ वै
 पू॒षा। तस्मा॑त्पूर्वा॒ग्नावा॑हार्य॒मा ह॑रन्ति। ऐ॒न्द्रा॒पौष्ण॑मु॒परि॑ष्ठात्।
 ऐ॒न्द्रो वै रा॑ज॒न्योऽन्नं॑ पू॒षा। अ॒न्नाद्ये॑नै॒वैन॑मु॒भय॑तः परि॑ गृह्णाति।
 तस्मा॑द्राज॒न्योऽन्ना॑दो भावु॑कः। आ॒ग्नेयौ॑ कृ॒ष्णग्री॑वौ बाहु॒वोः।
 बा॒हुवो॑रे॒व वी॒र्यं॑ धत्ते॥९०॥

तस्मा॑द्राज॒न्यो बा॒हुब॒लीभा॑वु॑कः। त्वा॒ष्ट्रौ लो॑मशस॒क्थौ
 स॒क्थ्योः। स॒क्थ्योरे॒व वी॒र्यं॑ धत्ते। तस्मा॑द्राज॒न्य
 ऊ॒रुब॒लीभा॑वु॑कः। शि॒तिपृ॑ष्ठौ बा॒र्हस्प॑त्यौ पृ॒ष्ठे।
 ब्र॒ह्मव॒र्चस॑मे॒वोप॑रि॒ष्ठाद्ध॑त्ते। अथो॑ क॒वचे॑ ए॒वैते अ॒भितः॑

पर्यू॑हते। तस्मा॑द्राज॒न्यः सन्न॑द्धो वी॒र्यं करो॑ति। धा॒त्रे
पृ॒षो॒द॒रम॒धस्ता॑त्। प्र॒ति॒ष्ठामे॒वैतां कु॑रुते। अथो॑ इ॒यं वै धा॒ता।
अ॒स्यामे॒व प्र॒ति तिष्ठ॑ति। सौ॒र्यं ब॒लक्षं पु॑च्छे। उ॒त्से॒धमे॒व तं
कु॑रुते। तस्मा॑दु॒त्से॒धम्भ॒ये प्र॒जा अ॒भिस॑श्च॒रन्ति॥११॥

कुरु॑ते ध॒त्ते कुरु॑ते पञ्च॑ च॥ [२३]

साङ्ग॑हण्या चतु॑ष्टय्यो यो वै यः पि॒तृश्च॒त्वारो यथा॑ नि॒क्तं प्र॒जाप॑तये त्वा यथा॑ प्रोक्षि॑तं
वि॒भूरा॑ह प्र॒जाप॑तिरकामयताश्वमे॒धेन॑ प्र॒जाप॑तिर्न किञ्च॒न सा॑वि॒त्रमा ब्रह्म॑न्प्र॒जाप॑तिर्दे॒वैभ्यः॑
प्र॒जाप॑ती रक्षा॑सि प्र॒जाप॑तिमीप्सति वि॒भूर॑श्च॒नामान्य॑म्मा॑स्येकयू॒पो रा॒जु॒दा॒लमे॒कवि॑शो
दे॒वाः पुरु॑ष॒स्त्रयो॑वि॒ंशतिः॥२३॥

साङ्ग॑हण्या तस्मा॑दश्वमे॒धया॒जी यत्परि॑मिता यद्य॑ज्ञमुखे यो दी॒क्षां दे॒वाने॒व त्रयं॑ इ॒मे सि॒ताय॑
प्रा॒णापा॒नावे॒वास्मि॑न्तस्मा॑द्राज॒न्यं ए॒कं न॑वतिः॥११॥

साङ्ग॑हण्या स॑श्च॒रन्ति॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ नवमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः प्रपाठकः ॥

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपाकामत्।
 तमष्टादशिभिरनु प्रायुङ्क्त। तमाप्नोत्। तमाप्त्वाष्टादशिभिरवारुन्ध।
 यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। यज्ञमेव तैराप्त्वा यजमानोऽवरुन्धे।
 संवत्सरस्य वा एषा प्रतिमा। यदष्टादशिनः। द्वादश मासाः
 पञ्चर्तवः॥१॥

संवत्सरोऽष्टादशः। यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। संवत्सरमेव
 तैराप्त्वा यजमानोऽवरुन्धे। अग्निष्टेऽन्यान्पशून्पाकरोति।
 इतरेषु यूपेष्वष्टादशिनोऽजामित्वाय। नवनवालभ्यन्ते
 सवीर्यत्वाय। यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। व्यवस्येतां
 पितापुत्रौ। व्यध्वानः क्रामेयुः। विदूरं ग्रामयोग्रामान्तौ
 स्याताम्॥२॥

ऋक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं आव्याधिनीस्तस्करा
 अरण्येष्वजायेरन्। तदाहुः। अपशवो वा एते। यदारण्याः।
 यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। क्षिप्रे यजमानमरण्यं मृतं हरेयुः।
 अरण्यायतना ह्यारण्याः पशव इति। यत्पशून्नालभेत।
 अनवरुद्धा अस्य पशवः स्युः। यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजेत्॥३॥

यज्ञवेशसं कुर्यात्। यत्पशून्नालभेत। तेनैव पशूनवरुन्धे।
 यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजत्ययज्ञवेशसाय। अवरुद्धा अस्य पशवो

भवन्ति। न यज्ञवेशसम्भवति। न यजमानमरण्यम्मृतं
हरन्ति। ग्राम्यैः सः स्थापयति। एते वै पशवः क्षेमो नाम।
सं पितापुत्राववस्यतः। समध्वानः क्रामन्ति। समन्तिकं
ग्रामयोग्रामान्तौ भवतः। नक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं
आव्याधिनीस्तस्करा अरण्येष्वजायन्ते॥४॥

ऋतवः स्यातामुत्सृजेत्स्यतस्त्रीणि च॥ [१]

प्रजापतिरकामयतोभौ लोकावव रुन्धीयेति। स
एतानुभयान्पशून्पश्यत्। ग्राम्याश्चरण्याश्च। तानालभत।
तैर्वै स उभौ लोकाववारुन्ध। ग्राम्यैरेव पशुभिरिमं
लोकमवारुन्ध। आरण्यैरमुम्। यद्ग्राम्यान्पशूनालभते।
इममेव तैर्लोकमव रुन्धे। यदारण्यान्॥५॥

अमुनैः। अनवरुद्धो वा एतस्य संवत्सर इत्याहुः। य
इतइतश्चातुर्मास्यानि संवत्सरं प्रयुङ्क्त इति। एतावान् वै
संवत्सरः। यच्चातुर्मास्यानि। यदेते चातुर्मास्याः पशव
आलभ्यन्ते। प्रत्यक्षमेव तैः संवत्सरं यजमानोऽवरुन्धे।
वि वा एष प्रजया पशुभिर्ऋध्यते। यः संवत्सरं प्रयुङ्क्ते।
संवत्सरः सुवर्गो लोकः॥६॥

सुवर्गन्तु लोकन्नापराधोति। प्रजा वै पशवं एकादशिनीं।
यदेत एकादशिनाः पशवं आलभ्यन्ते। साक्षादेव प्रजां
पशून् यजमानोऽवरुन्धे। प्रजापतिर्विराजमसृजत। सा
सृष्टाऽश्वमेधं प्राविशत्। तान्दशिभिरनु प्रायुङ्क्त। तामाप्रोत्।

तामाप्त्वा दशिभिरवारुन्ध। यद्दशिनं आलभ्यन्ते॥७॥

विराजमेव तैराप्त्वा यजमानोऽवरुन्धे। एकादश दशतु
आलभ्यन्ते। एकादशाक्षरा त्रिष्टुप्। त्रैष्टुभाः पशवः।
पशून्वावरुन्धे। वैश्वदेवो वा अश्वः। नानादेवत्याः
पशवो भवन्ति। अश्वस्य सर्वत्वाय। नानारूपा भवन्ति।
तस्मान्नानारूपाः पशवः। बहुरूपा भवन्ति। तस्माद्बहुरूपाः
पशवः समृद्धौ॥८॥

आरण्याल्लोको दशिनं आलभ्यन्ते नानारूपाः पशवो द्वे च॥—————[२]

अस्मै वै लोकाय ग्राम्याः पशव आलभ्यन्ते।
अमुष्मा आरण्याः। यद्ग्राम्यान्पशूनालभते। इममेव
तैर्लोकमवरुन्धे। यदारण्यान्। अमुन्तैः। उभयांन्पशूनालभते।
ग्राम्याःश्चारण्याःश्च। उभयौर्लोकयोरवरुद्धौ। उभयांन्पशूनालभते॥
ग्राम्याःश्चारण्याःश्च। उभयस्यान्नाद्यस्यावरुद्धौ। उभयांन्पशूनालभते॥
ग्राम्याःश्चारण्याःश्च। उभयेषां पशूनामवरुद्धौ। त्रयस्त्रयो
भवन्ति। त्रय इमे लोकाः। एषां लोकानामाप्त्यै। ब्रह्मवादिनो
वदन्ति। कस्मात्सत्यात्॥१०॥

अस्मिँल्लोके बहवः कामा इति। यत्समानीभ्यो देवताभ्योऽन्ये-
ऽन्ये पशव आलभ्यन्ते। अस्मिन्नेव तल्लोके कामान्दधाति।
तस्मादस्मिँल्लोके बहवः कामाः। त्रयाणान्त्रयाणां
सह वपा जुहोति। त्र्यावृतो वै देवाः। त्र्यावृत इमे
लोकाः। एषां लोकानामाप्त्यै। एषां लोकानां कृत्यै।

पर्यग्निकृतानारण्यानुत्सृजन्त्यहिंसायै॥११॥

अवरुद्धा उभयान्पशूनालभते सत्यादहिंसायै॥ [३]

युञ्जन्ति ब्रध्नमित्याह। असौ वा आदित्यो ब्रध्नः।
आदित्यमेवास्मै युनक्ति। अरुषमित्याह। अग्निर्वा अरुषः।
अग्निमेवास्मै युनक्ति। चरन्तमित्याह। वायुर्वै चरन्।
वायुमेवास्मै युनक्ति। परितस्थुष इत्याह॥१२॥

इमे वै लोकाः परितस्थुषः। इमानेवास्मै लोकान्
युनक्ति। रोचन्ते रोचना दिवीत्याह। नक्षत्राणि वै रोचना
दिवि। नक्षत्राण्येवास्मै रोचयति। युञ्जन्त्यस्य काम्येत्याह।
कामानेवास्मै युनक्ति। हरी विपक्षसेत्याह। इमे वै हरी
विपक्षसा। इमे एवास्मै युनक्ति॥१३॥

शोणा धृष्णू नृवाहसेत्याह। अहोरात्रे वै नृवाहसा।
अहोरात्रे एवास्मै युनक्ति। एता एवास्मै देवता युनक्ति।
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। केतुं कृण्वन्नकेतव इति ध्वजं
प्रतिमुञ्चति। यश एवैनं राजाङ्गमयति। जीमूतस्येव भवति
प्रतीकमित्याह। यथायजुरेवैतत्। ये ते पन्थानः सवितः
पूर्व्यास इत्यध्वर्युर्यजमानं वाचयत्यभिजित्यै॥१४॥

परा वा एतस्य यज्ञ एति। यस्य पशुरुपाकृतोऽन्यत्र
वेद्या एति। एतस्त्वोतरेतेन पथा पुनरश्वमावर्तयासि न
इत्याह। वायुर्वै स्तोता। वायुमेवास्य परस्ताद्वधात्यावृत्त्यै।
यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य

स्कन्दति। यदस्योपाकृतस्य लोमानि शीयन्ते। यद्वालेषु काचानावयन्ति। लोमान्येवास्य तत्सम्भरन्ति॥१५॥

भूर्भुवः सुवृरिति प्राजापत्याभिरावयन्ति। प्राजापत्यो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया समर्धयन्ति। भूरिति महिषी। भुव इति वावाता। सुवृरिति परिवृत्ती। एषां लोकानामभिजित्यै। हिरण्ययाः काचा भवन्ति। ज्योतिर्वै हिरण्यम्। राष्ट्रमश्वमेधः॥१६॥

ज्योतिश्चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति। सहस्रम्भवन्ति। सहस्रसम्मितः सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। अप वा एतस्मात्तेज इन्द्रियं पशवः श्रीः क्रामन्ति। योऽश्वमेधेन यजते। वसवस्त्वाऽञ्जन्तु गायत्रेण छन्दसेति महिष्यभ्यनक्ति। तेजो वा आज्यम्। तेजो गायत्री। तेजसैवास्मै तेजोऽवरुन्धे॥१७॥

रुद्रास्त्वाञ्जन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसेति वावाता। तेजो वा आज्यम्। इन्द्रियन्निष्टुप्। तेजसैवास्मा इन्द्रियमवरुन्धे। आदित्यास्त्वाऽञ्जन्तु जागतेन छन्दसेति परिवृत्ती। तेजो वा आज्यम्। पशवो जगती। तेजसैवास्मै पशूनवरुन्धे। पत्नयोऽभ्यञ्जन्ति। श्रिया वा एतद्रूपम्॥१८॥

यत्पत्नयः। श्रियमेवास्मिन्तद्वधति। नास्मात्तेज इन्द्रियं पशवः श्रीरप क्रामन्ति। लाजी (३) ङ्छाची (३) न यशोममाँ(४) इत्यतिरिक्तमन्नमश्वायोपाहरन्ति।

प्र॒जामे॒वान्नादीं॑ कुर्वते। ए॒तद्दे॒वा अन्न॑मत्तै॒तदन्न॑मद्धि
 प्रजाप॑त॒ इत्या॑ह। प्र॒जायांमे॒वान्नाद्य॑न्दधते। यदि॒ नाव॑जिघ्रैत्।
 अ॒ग्निः प॒शुरा॑सी॒दित्य॑व॒घ्राप॑येत्। अ॒व है॒व जि॑घ्रति।
 आ॒क्रान् वा॒जी क्र॑मैर॒त्य॑क्रमी॒द्वाजी॑ द्यौस्ते॒ पृष्ठं॑ पृथि॒वी
 स॒धस्थ॑मित्य॒श्वम॑नु॒मन्न॑यते। ए॒षां लो॒काना॑म॒भिजि॑त्यै।
 समि॑द्धो अ॒ञ्जन्कृ॑दरं मती॒नामित्य॑श्व॒स्याप्रि॑यो भवन्ति
 सरू॒प॒त्याय॑॥१९॥

परित॑स्थुष॒ इत्या॑हेमे ए॒वास्मै॑ यु॒नक्त्य॑भिजि॒त्यै भ॑रन्त्य॒श्वमे॑धो रु॒न्धे रू॒पञ्जि॑घ्रति॒ त्रीणि॑ च॥[४]

तेज॑सा॒ वा ए॒ष ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑ व्यृ॒द्धते। योऽ॑श्वमे॒धेन॑ यज॑ते।
 होता॑ च ब्र॒ह्मा च॑ ब्र॒ह्मोद्य॑ वदतः। तेज॑सा चै॒वेन॑ ब्रह्मवर्च॒सेन॑
 च॒ सम॑र्धयतः। द॒क्षिण॑तो ब्र॒ह्मा भ॑वति। द॒क्षिण॑तआ॒यत॑नो॒ वै
 ब्र॒ह्मा। बा॒र॒ह॒स्प॒त्यो वै ब्र॒ह्मा। ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वास्य॑ दक्षिण॒तो
 द॑धाति। तस्मा॒द्वक्षि॑णोऽर्धो॑ ब्रह्मवर्च॒सित॑रः। उ॒त्तर॑तो होता॑
 भवति॥२०॥

उ॒त्तर॑तआ॒यत॑नो॒ वै होता॑। आ॒ग्ने॒यो वै होता॑। तेजो॑
 वा अ॒ग्निः। तेज॑ ए॒वास्यो॑त्तर॒तो द॑धाति। तस्मा॒दुत्त॑रो॒
 ऽर्ध॑स्तेज॒स्वित॑रः। यू॒पम॑भि॒तो वद॑तः। य॒ज॒मा॒नदे॒व॒त्यो
 वै यू॒पः। यज॑मानमे॒व तेज॑सा च ब्रह्मवर्च॒सेन॑ च॒
 सम॑र्धयतः। किं॑ स्वि॒दासी॑त्पूर्वचि॒त्तिरि॒त्याह॑। द्यौर्वै॑ वृष्टिः
 पूर्॒वचि॑त्तिः॥२१॥

दि॒वंमे॒व वृष्टि॑मव॒रुन्धे॑। किं॑ स्वि॒दासी॑द्बृह॒द्वय॑ इत्या॑ह। अ॒श्वो

वै बृहद्वयः। अश्वमेवावरुन्धे। किं स्विदासीत्पिशङ्गिलेत्याह।
रात्रिर्वै पिशङ्गिला। रात्रिमेवावरुन्धे। किं स्विदासीत्पिलिप्पिलेत्य
श्रीर्वै पिलिप्पिला। अन्नाद्यमेवावरुन्धे॥२२॥

कः स्विदेकाकी चरतीत्याह। असौ वा आदित्य
एकाकी चरति। तेज एवावरुन्धे। क उस्विज्ञायते
पुनरित्याह। चन्द्रमा वै जायते पुनः। आयुरेवावरुन्धे।
किं स्विद्धिमस्य भेषजमित्याह। अग्निर्वै हिमस्य भेषजम्।
ब्रह्मवर्चसमेवावरुन्धे। किं स्विदावपनं महदित्याह॥२३॥

अयं वै लोक आवपनम्महत्। अस्मिन्नेव लोके प्रतितिष्ठति।
पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्या इत्याह। वेदिर्वै परो-
ऽन्तः पृथिव्याः। वेदिमेवावरुन्धे। पृच्छामि त्वा भुवनस्य
नाभिमित्याह। यज्ञो वै भुवनस्य नाभिः। यज्ञमेवावरुन्धे।
पृच्छामि त्वा वृष्णो अश्वस्य रेत इत्याह। सोमो वै
वृष्णो अश्वस्य रेतः। सोमपीथमेवावरुन्धे। पृच्छामि
वाचः परमं व्योमेत्याह। ब्रह्म वै वाचः परमं व्योम।
ब्रह्मवर्चसमेवावरुन्धे॥२४॥

होता भवति वै वृष्टिः पूर्वचित्तिरन्नाद्यमेवावरुन्धे महदित्याह सोमो वै वृष्णो अश्वस्य रेतश्चत्वारि

च॥ ————— [५]

अप वा एतस्मात्प्राणाः क्रामन्ति। योऽश्वमेधेन यजन्ते।
प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहेति संज्ञप्यमान आहुतीर्जुहोति।
प्राणानेवास्मिन्दधाति। नास्मात्प्राणा अपक्रामन्ति।

अवन्तीः स्थावन्तीस्त्वाऽवन्तु। प्रियन्त्वा प्रियाणाम्।
वर्षिष्ठमाप्यानाम्। निधीनान्त्वा निधिपतिः हवामहे वसो
मुमेत्याह। अपैवास्मै तद्धुवते॥२५॥

अथो धुवन्त्येवैनम्। अथो न्येवास्मै हुवते। त्रिः परियन्ति।
त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एवैनं लोकेभ्यो धुवते। त्रिः पुनः
परियन्ति। षट्स्वम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनन्धुवते।
अप वा एतेभ्यः प्राणाः क्रामन्ति॥२६॥

ये यज्ञे धुवनन्तन्वते। नवकृत्वः परियन्ति। नव वै पुरुषे
प्राणाः। प्राणानेवात्मन्दधते। नैभ्यः प्राणा अपक्रामन्ति। अम्बे
अम्बाल्यम्बिक इति पत्नीमुदानयति। अहृतैवैनम्। सुभगे
काम्पीलवासिनीत्याह। तप एवैनामुपनयति। सुवर्गे लोके
सम्प्रोर्णार्थमित्याह॥२७॥

सुवर्गमेवैनां लोकं गमयति। आऽहमजानि गर्भधमा
त्वमजाऽसि गर्भधमित्याह। प्रजा वै पशवो गर्भः।
प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते। देवा वा अश्वमेधे पवमाने।
सुवर्गं लोकं न प्राजानन्। तमश्वः प्राजानात्।
यत्सूचीभिरसिपथान्कल्पयन्ति। सुवर्गस्य लोकस्य
प्रज्ञात्यै। गायत्री त्रिष्टुब्जगतीत्याह॥२८॥

यथायजुरेवैतत्। त्रयः सूच्यो भवन्ति। अयस्मर्यो रजता
हरिण्यः। अस्य वै लोकस्य रूपमयस्मर्यः। अन्तरिक्षस्य

रज॒ताः। दि॒वो ह॒रि॒ण्यः। दि॒शो वा अ॒य॒स्मय्यः। अ॒वा॒न्त॒र॒दि॒शा
र॒ज॒ताः। ऊ॒र्ध्वा ह॒रि॒ण्यः। दि॒शं ए॒वास्मै॑ क॒ल्पय॑ति। क॒स्त्वा
छ॒ति क॒स्त्वा वि॒शास्ती॒त्याहा॒हि॒सायै॑॥ २९॥

हुव॒ते क्रा॒मन्त्यूर्वा॒था॒मित्या॑ह जग॒तीत्या॑ह क॒ल्पय॑त्येकं च॥ [६]

अप॒ वा ए॒तस्मा॒च्छ्री॒ रा॒ष्ट्रं क्रा॑मति। योऽश्व॑मे॒धेन॒
यज॑ते। ऊ॒र्ध्वा मे॒नामु॒च्छ्रय॑ता॒दित्या॑ह। श्रीर्वै रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः।
श्रिय॑मे॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रमूर्ध्व॑मु॒च्छ्रय॑ति। वे॒णुभा॒रङ्गि॒रावि॒वेत्या॑ह। रा॒ष्ट्रं
वै भा॒रः। रा॒ष्ट्रमे॒वास्मै॑ पर्य॑हति। अथा॑स्या॒ मध्य॑मे॒धता॒मित्या॑ह।
श्रीर्वै रा॒ष्ट्रस्य॒ मध्य॑म्॥ ३०॥

श्रिय॑मे॒वावरु॑न्धे। शी॒ते वा॒ते पु॒नन्नि॒वेत्या॑ह। क्षे॒मो वै रा॒ष्ट्रस्य॑
शी॒तो वा॒तः। क्षे॒ममे॒वावरु॑न्धे। यद्ध॑रि॒णी यव॑म॒त्तीत्या॑ह। वि॒द्वै
ह॑रि॒णी। रा॒ष्ट्रं यवः॑। वि॒शं चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति।
न पु॒ष्टं प॒शु म॑न्यत॒ इत्या॑ह। तस्मा॒द्राजा॑ प॒शून् पु॒ष्यति॑॥ ३१॥

शू॒द्रा यद॑र्य॒जारा॒ न पो॒षाय॑ ध॒नाय॑तीत्या॑ह। तस्मा॑द्वैशीपु॒त्रन्नाभि॑षिञ्च
इ॒यं य॒का श॑कु॒न्तिके॑त्या॑ह। वि॒द्वै श॑कु॒न्ति॒का। रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः।
वि॒शं चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति। आ॒हल॑मि॒ति
स॒र्पती॑त्या॑ह। तस्मा॑द्रा॒ष्ट्राय॒ वि॒शः स॑र्पन्ति। आ॒हत॑ङ्ग॒भे प॑स॒
इत्या॑ह। वि॒द्वै ग॒र्भः॥ ३२॥

रा॒ष्ट्रं प॑सः। रा॒ष्ट्रमे॒व वि॒श्याह॑न्ति। तस्मा॑द्रा॒ष्ट्रं वि॒शं घा॑तु॒कम्।
मा॒ता च॑ ते पि॒ता च॑ त॒ इत्या॑ह। इ॒यं वै मा॒ता। अ॒सौ पि॒ता।

आभ्यामेवैनं परिददाति। अग्रं वृक्षस्य रोहत इत्याह। श्रीवै
वृक्षस्याग्रम्। श्रियमेवाव रुन्धे॥ ३३॥

प्रसुलामीति ते पिता गृभे मुष्टिमंतः सयदित्याह। विड्वै गर्भः।
राष्ट्रमुष्टिः। राष्ट्रमेव विश्याहन्ति। तस्माद्राष्ट्रं विशं घातुकम्।
अप वा एतेभ्यः प्राणाः क्रामन्ति। ये यज्ञेऽपूतं वदन्ति।
दधिक्राव्णो अकारिषमिति सुरभिमतीमृचं वदन्ति। प्राणा
वै सुरभयः। प्राणानेवात्मन्दधते। नैभ्यः प्राणा अपक्रामन्ति।
आपो हि ष्ठा मयोभुव इत्यद्विर्मार्जयन्ते। आपो वै सर्वा
देवताः। देवताभिरेवात्मानं पवयन्ते॥ ३४॥

राष्ट्रस्य मध्यं पुष्यति गर्भो रुन्धे दधते चत्वारि च॥ [७]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा प्रेणाऽनु प्राविशत्। ताभ्यः पुनः
सम्भवितुन्नाशंक्रोत्। सोऽब्रवीत्। ऋध्रवदित्सः। यो मेतः पुनः
सम्भरदिति। तं देवा अश्वमेधेनैव सम्भरन्। ततो वै त
आर्ध्वन्। योऽश्वमेधेन यजते। प्रजापतिमेव सम्भरत्युधोति।
पुरुषमालभते॥ ३५॥

वैराजो वै पुरुषः। विराजमेवालभते। अथो अन्नं वै
विराट्। अन्नमेवावरुन्धे। अश्वमालभते। प्राजापत्यो वा
अश्वः। प्रजापतिमेवालभते। अथो श्रीर्वा एकशफम्।
श्रियमेवावरुन्धे। गामालभते॥ ३६॥

यज्ञो वै गौः। यज्ञमेवालभते। अथो अन्नं वै गौः।

अन्नमेवावरुन्धे। अजावी आलभते भूम्ने। अथो पुष्टिर्वै भूमा।
 पुष्टिमेवावरुन्धे। पर्यग्निकृतं पुरुषश्चारण्याः श्रोत्सृजन्त्यहिंसायै।
 उभौ वा एतौ पशू आलभ्येते। यश्चावमो यश्च परमः।
 तैऽस्योभयै यज्ञे बद्धाः। अभीष्टा अभिप्रीताः। अभिजिता
 अभिहुता भवन्ति। नैनन्दङ्गवः पशवो यज्ञे बद्धाः। अभीष्टा
 अभिप्रीताः। अभिजिता अभिहुता हिंसन्ति। योऽश्वमेधेन
 यजते। य उ चैनमेवं वेद॥ ३७॥

लभते गामालभते परमोऽष्टौ च॥ [८]

प्रथमेन वा एष स्तोमेन राध्वा। चतुष्टोमेन कृतेनायानामुत्तरेहन्।
 एकविंशे प्रतिष्ठायां प्रति तिष्ठति। एकविंशत्प्रतिष्ठायां
 ऋतूनन्वारोहति। ऋतवो वै पृष्ठानि। ऋतवः संवत्सरः।
 ऋतुष्वेव संवत्सरे प्रतिष्ठायां देवता अभ्यारोहति। शक्ररयः
 पृष्ठम्भवन्त्यन्यदन्यच्छन्दः। अन्येऽन्ये वा एते पशव
 आलभ्यन्ते॥ ३८॥

उतेव ग्राम्याः। उतेवारण्याः। अहरेव रूपेण समर्धयति।
 अथो अहं एवैष बलिर्हियते। तदाहुः। अपशवो वा एते।
 यदजावयश्चारण्याश्च। एते वै सर्वे पशवः। यद्व्या इति।
 गव्यान्पशूनुत्तमेऽहं नालभते॥ ३९॥

तेनैवोभयांन्पशूनवरुन्धे। प्राजापत्या भवन्ति। अनभिजितस्याभिजि
 सौरीर्नव श्वेता वशा अनूबन्ध्या भवन्ति। अन्त एव
 ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे। सोमाय स्वराज्ञेऽनोवाहावनद्वाहाविति

द्वन्द्विनः पशूनालभते। अहोरात्राणामभिजित्यै। पशुभिर्वा
 एष व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन यजते। छगुलङ्कल्माषङ्किदिदीविं
 विदीगयमिति त्वाष्ट्रान्पशूना लभते। पशुभिरेवात्मानं
 समर्धयति। ऋतुभिर्वा एष व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन यजते।
 पिशङ्गास्त्रयो वासन्ता इत्यृतुपशूनालभते। ऋतुभिरेवात्मानं
 समर्धयति। आ वा एष पशुभ्यो वृश्च्यते। योऽश्वमेधेन
 यजते। पर्यग्निकृता उत्सृजन्त्यनाप्रस्काय॥४०॥

लभ्यन्ते लभते त्वाष्ट्रान्पशूनालभतेऽष्टौ च॥ [९]

प्रजापतिरकामयत महानन्नादः स्यामिति। स एतावदश्वमेधे
 महिमानावपश्यत्। तावंगृहीत। ततो वै स महानन्नादो-
 ऽभवत्। यः कामयेत महानन्नादः स्यामिति। स एतावदश्वमेधे
 महिमानौ गृहीत। महानेवान्नादो भवति। यजमानदेवत्या
 वै वपा। राजा महिमा। यद्वपाम्महिम्नोभयतः परियजति।
 यजमानमेव राज्येनोभयतः परिगृह्णाति। पुरस्तात्स्वाहाकारा
 वा अन्ये देवाः। उपरिष्ठात्स्वाहाकारा अन्ये। ते वा एतेऽश्व
 एव मेध्य उभयेऽवरुध्यन्ते। यद्वपाम्महिम्नोभयतः परियजति।
 तानेवोभयान्प्रीणाति॥४१॥

परियजति षट्॥ [१०]

वैश्वदेवो वा अश्वः। तं यत्प्राजापत्यं कुर्यात्। या
 देवता अपिभागाः। ता भागधेयेन व्यर्धयेत्। देवताभ्यः
 समदन्दध्यात्। स्तेगान्दष्ट्राभ्याम्पण्डूकां जम्भ्यैभिरिति।

आज्यमवदानं कृत्वा प्रतिसङ्ख्यायमाहुतीर्जुहोति। या एव देवता अपिभागाः। ता भागधेयेन समर्धयति। न देवताभ्यः समदं दधाति॥४२॥

चतुर्दशैताननुवाकाञ्जुहोत्यनन्तरित्यै। प्रयासाय स्वाहेति पञ्चदशम्। पञ्चदश वा अर्धमासस्य रात्रयः। अर्धमासशः संवत्सर आप्यते। देवासुराः संयत्ता आसन्। तैऽब्रुवन्नग्नयः स्विष्टकृतः। अश्वस्य मेध्यस्य वयमुद्धारमुद्धारामहे। अथैतानभि भवामेति। ते लोहितमुदहरन्त। ततो देवा अभवन्॥४३॥

पराऽसुराः। यत्स्विष्टकृद्भ्यो लोहितं जुहोति भ्रातृव्याभिभूत्यै। भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। गोमृगकण्ठेन प्रथमामाहुतिं जुहोति। पशवो वै गोमृगः। रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव पशूनन्तर्दधाति। अथो यत्रैषाऽऽहुतिर्हूयते। न तत्र रुद्रः पशूनभिमन्यते॥४४॥

अश्वशफेनं द्वितीयामाहुतिं जुहोति। पशवो वा एकशफम्। रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव पशूनन्तर्दधाति। अथो यत्रैषाऽऽहुतिर्हूयते। न तत्र रुद्रः पशूनभिमन्यते। अयस्मयेन कमण्डलुना तृतीयाम्। आहुतिं जुहोत्यायास्यो वै प्रजाः। रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव प्रजा अन्तर्दधाति। अथो यत्रैषाऽऽहुतिर्हूयते। न तत्र रुद्रः प्रजा अभिमन्यते॥४५॥

दधात्यभवंन्मन्यते प्रजा अन्तर्दधाति द्वे च ॥ [११]

अश्वस्य वा आलब्धस्य मेध उदक्रामत्। तदश्वस्तोमीयमभवत्।
यदश्वस्तोमीयं जुहोति। समेधमेवैनमालभते। आज्येन
जुहोति। मेधो वा आज्यम्। मेधोऽश्वस्तोमीयम्।
मेधेनैवास्मिन्मेधं दधाति। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा
बृहती॥ ४६॥

बार्हताः पशवः। सा पशूनाम्मात्रा। पशूनेव मात्रया
समर्धयति। तायद्भूयसीर्वा कनीयसीर्वा जुहुयात्।
पशून्मात्रया व्यर्धयेत्। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा
बृहती। बार्हताः पशवः। सा पशूनाम्मात्रा। पशूनेव मात्रया
समर्धयति॥ ४७॥

अश्वस्तोमीयं हुत्वा द्विपदा जुहोति। द्विपाद्वै पुरुषो
द्विप्रतिष्ठः। तदेनं प्रतिष्ठया समर्धयति। तदाहुः। अश्वस्तोमीयं
पूर्वं होतव्यां (३) द्विपदां (३) इति। अश्वो वा
अश्वस्तोमीयम्। पुरुषो द्विपदाः। अश्वस्तोमीयं हुत्वा
द्विपदा जुहोति। तस्माद्विपाच्चतुष्पादमत्ति। अथो द्विपद्येव
चतुष्पदः प्रतिष्ठायपति। द्विपदा हुत्वा। नान्यामुत्तरामाहुतिं
जुहुयात्। यदन्यामुत्तरामाहुतिं जुहुयात्। प्र प्रतिष्ठायामश्ववेत।
द्विपदा अन्ततो जुहोति प्रतिष्ठित्यै॥ ४८॥

बृहत्यर्धयति स्थापयति पञ्च च॥ [१२]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपाकामत्।
 तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्।
 तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्।
 यत्संवत्सरमिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति। सावित्रियो
 भवन्ति॥४९॥

इयं वै सविता। यो वा अस्यान्नश्यति यो निलयते।
 अस्यां वाव तं विन्दन्ति। न वा इमाङ्कश्चनेत्याहुः।
 तिर्यङ्गोर्ध्वोत्येतुमर्हतीति। यत्सावित्रियो भवन्ति। सवितृप्रसूत
 एवैनमिच्छति। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परा परावतङ्गन्तोः।
 यत्सायं धृतीर्जुहोति। अश्वस्यैव यत्यै धृत्यै॥५०॥
 यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति। यत्सायं
 धृतीर्जुहोति। अश्वस्यैव यत्यै धृत्यै। तस्मात्सायं
 प्रजाः क्षेम्या भवन्ति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव
 तदन्विच्छति। तस्माद्विवां नष्टैष एति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते
 सायं धृतीर्जुहोति। अहोरात्राभ्यामेवैनमन्विच्छति। अथो
 अहोरात्राभ्यामेवास्मै योगक्षेमं कल्पयति॥५१॥

भवन्ति धृत्या एनमन्विच्छत्येकं च॥—————[१३]

अप वा एतस्माच्छ्री राष्ट्रङ्गामति। योऽश्वमेधेन यजते।
 ब्राह्मणौ वीणागाथिनौ गायतः। श्रिया वा एतद्रूपम्। यद्वीणा।
 श्रियमेवास्मिन्तद्धतः। यदा खलु वै पुरुषः श्रियमश्नुते।
 वीणाऽस्मै वाद्यते। तदाहुः। यदुभौ ब्राह्मणौ गायताम्॥५२॥

प्र॒भ्रः शु॒कास्माच्छ्रीः स्या॑त्। न वै ब्रा॒ह्मणे श्री र॑मत् इति॑।
 ब्रा॒ह्मणो॑ऽन्यो गाय॑त्। राज॒न्यो॑ऽन्यः। ब्रह्म॒ वै ब्रा॒ह्मणः।
 क्ष॒त्रः राज॒न्यः। तथा॑ हास्य ब्रह्म॑णा च क्ष॒त्रेण॑ चोभ॒यतः॑
 श्रीः परि॑गृहीता भवति। तदा॑हुः। यदु॒भौ दिवा॒ गाय॑ताम्।
 अपा॑स्माद्राष्ट॒ङ्गमे॒त्॥५३॥

न वै ब्रा॒ह्मणे रा॒ष्ट्रः र॑मत् इति॑। य॒दा खलु॑ वै राजा॑ का॒मय॑ते।
 अथ॑ ब्राह्म॒णञ्जि॑नाति। दिवा॑ ब्राह्म॒णो गा॑येत्। नक्तः॑ राज॒न्यः।
 ब्रह्म॑णो वै रू॒पम॑हः। क्ष॒त्रस्य॑ रात्रिः। तथा॑ हास्य ब्रह्म॑णा च
 क्ष॒त्रेण॑ चोभ॒यतो॑ रा॒ष्ट्रं परि॑गृहीतम्भवति। इत्य॑ददा॒ इत्य॑यज॒था
 इत्य॑पच॒ इति॑ ब्राह्म॒णो गा॑येत्। इ॒ष्टापूर्त॑ वै ब्रा॒ह्मण॑स्य॥५४॥
 इ॒ष्टापूर्ते॑नै॒वैनः॑ स॒ सम॑र्धयति। इत्य॑जिना॒ इत्य॑युध्य॒था
 इत्य॑मु॒ सङ्गाम॑मह॒न्निति॑ राज॒न्यः। यु॒द्धं वै राज॒न्यस्य॑।
 यु॒द्धेनै॒वैनः॑ स॒ सम॑र्धयति। अ॒क्लृप्ता॒ वा ए॒तस्य॑र्तव॒ इत्या॑हुः।
 यो॑ऽश्वमे॒धेन॒ यज॑न्त॒ इति॑। ति॒स्रोऽन्यो॑ गा॒यन्ति॑ ति॒स्रोऽन्यः॑।
 ष॒द्वम्प॑द्यन्ते। ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तून्वास्मै॑ कल्पयतः। ताभ्या॑
 स॒ऽस्थाया॑म्। अ॒नो॒युक्ते॑ च॒ श॒ते च॑ ददाति। श॒तायुः॑ पुरुषः
 श॒तेन्द्रि॑यः। आ॒युष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति॑तिष्ठति॥५५॥

गायेताङ्गामेद्वाह्मणस्य कल्पयतश्चत्वारि च॥ [१४]

सर्वेषु॑ वा ए॒षु लो॒केषु॑ मृ॒त्यवो॒ऽन्वाय॑न्ताः। तेभ्यो॑ यदाहु॑तीर्न
 जु॒हुयात्। लो॒केलोक॑ ए॒नं मृ॒त्युर्वि॑न्देत्। मृ॒त्यवे॒ स्वाहा॑
 मृ॒त्यवे॒ स्वाहे॑त्यभिपूर्वमाहु॑तीर्जुहोति। लो॒काल्लो॑कादे॒व

मृत्युमवयजते। नैनं॑ लोके॑लोके मृत्युर्विन्दति। यदमुष्मे॑
स्वाहाऽमुष्मे॑ स्वाहेति जुह्वत्स॑श्चक्षीत। ब॒हुं मृत्युम॒मित्रं
कुर्वीत। मृत्यवे॒ स्वाहेत्येक॑स्मा ए॒वैकां॑ जुहुयात्। एको॒ वा
अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के मृत्युः॥५६॥

अ॒श॒न॒या मृत्युरे॒व। तमे॒वामुष्मि॑ल्लो॒केऽवय॑जते। भ्रू॒ण॒ह॒त्यायै
स्वाहेत्य॑वभृथ आहु॑तिं जुहोति। भ्रू॒ण॒ह॒त्यामे॒वाव॑ यजते।
तदा॑हुः। यद्भ्रू॒ण॒ह॒त्या पा॒त्र्याऽथ॑। कस्मा॑द्यज्ञेऽपि॑ क्रियतु
इति॑। अमृत्यु॑र्वा अ॒न्यो भ्रू॒ण॒ह॒त्याया॒ इत्या॑हुः। भ्रू॒ण॒ह॒त्या
वाव॑ मृत्युरिति॑। यद्भ्रू॒ण॒ह॒त्यायै॑ स्वाहेत्य॑वभृथ आहु॑तिं
जुहोति॑॥५७॥

मृत्युमे॒वाहु॑त्या तर्पयित्वा प॑रि॒पाणं॑ कृत्वा। भ्रू॒ण॒घ्ने
भे॒ष॒जं क॑रोति। ए॒तां ह॒ वै मु॑ण्डि॒भ औ॑दन्य॒वः।
भ्रू॒ण॒ह॒त्यायै॑ प्रायश्चित्तिं वि॒दां च॑कार। यो हा॒स्यापि॑ प्र॒जायां॑
ब्राह्म॒णं ह॑न्ति। सर्व॑स्मै तस्मै॑ भे॒ष॒जं क॑रोति। जुम्ब॒काय॑
स्वाहेत्य॑वभृथ उ॒त्त॒मा॒माहु॑तिं जुहोति। वरु॑णो॒ वै जु॑म्ब॒कः।
अ॒न्त॒त ए॒व वरु॑णमवयजते। ख॒ल॒तेर्वि॑क्लि॒धस्य॑ शु॒क्लस्य॑
पि॒ङ्गाक्ष॑स्य॒ मूर्धं जु॑होति। ए॒तद्वै वरु॑णस्य रू॒पम्। रू॒पेणै॒व
वरु॑णमवयजते॥५८॥

लोके मृत्युर्जुहोति मूर्धं जुहोति द्वे च॥ ————— [१५]

वा॒रु॒णो वा अ॒श्वः। तं दे॒वत॑या व्य॑र्धयति। यत्प्रा॑जाप॒त्यं

करोति। नमो राज्ञे नमो वरुणायेत्याह। वारुणो वा अश्वः।
स्वयैवैनं देवतया समर्धयति। नमोऽश्वाय नमः प्रजापतय
इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया समर्धयति।
नमोऽधिपतय इत्याह॥५९॥

धर्मो वा अधिपतिः। धर्ममेवावरुन्धे। अधिपतिरस्यधिपतिम्मा
कुर्वधिपतिरहं प्रजानां भूयासमित्याह। अधिपतिमेवैनं
समानानां करोति। मान्धेहि मयि धेहीत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते।
उपाकृताय स्वाहेत्युपाकृते जुहोति। आलब्धाय स्वाहेति
नियुक्ते जुहोति। हुताय स्वाहेति हुते जुहोति। एषां
लोकानांमभिजित्यै॥६०॥

प्र वा एष एभ्यो लोकेभ्यश्च्यवते। योऽश्वमेधेन यजते।
आग्नेयमैन्द्राग्रमाश्विनम्। तान्पशूलभते प्रतिष्ठित्यै। यदाग्नेयो
भवति। अग्निः सर्वा देवताः। देवता एवावरुन्धे। ब्रह्म वा
अग्निः। क्षत्रमिन्द्रः। यदैन्द्राग्रो भवति॥६१॥

ब्रह्मक्षत्रे एवावरुन्धे। यदाश्विनो भवति। आशिषामवरुद्धौ।
त्रयो भवन्ति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रतिष्ठिति।
अग्नयेऽहोमुचेऽष्टाकपाल इति दशहविषमिष्टिं निर्वपति।
दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे।
अग्नेर्मन्वे प्रथमस्य प्रचेतस इति याज्यानुवाक्या भवन्ति
सर्वत्वाय॥६२॥

अधिपतय इत्याहाभिजित्या ऐन्द्राग्नो भवति रुन्ध एकं च॥—————[१६]

यद्यश्वमुपतपद्विन्देत्। आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेत्। सौम्यं चरुम्। सावित्रमष्टाकपालम्। यदाग्नेयो भवति। अग्निः सर्वा देवताः। देवताभिरेवैनंमिषज्यति। यत्सौम्यो भवति। सोमो वा ओषधीनां राजा। याभ्यं एवैनं विन्दति॥६३॥

ताभिरेवैनंमिषज्यति। यत्सावित्रो भवति। सवितृप्रसूत एवैनंमिषज्यति। एताभिरेवैनं देवताभिर्मिषज्यति। अगदो हैव भवति। पौष्णं चरुं निर्वपेत्। यदि श्लोणः स्यात्। पूषा वै श्लोण्यस्य मिषक्। स एवैनंमिषज्यति। अश्लोणो हैव भवति॥६४॥

रौद्रं चरुं निर्वपेत्। यदि महती देवताऽभिमन्येत। एतद्देवत्यो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया मिषज्यति। अगदो हैव भवति। वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेन्मृगाखरे यदि नागच्छेत्। इयं वा अग्निर्वैश्वानरः। इयमेवैनमर्चिभ्यां परिरोधमानयति। आहैव सुत्यमहर्गच्छति। यद्यधीयात्॥६५॥

अग्नयेऽहोमुचेऽष्टाकपालः। सौर्यं पयः। वायव्यं आज्यभागः। यजमानो वा अश्वः। अहंसा वा एष गृहीतः। यस्याश्वो मेधाय प्रोक्षितोऽध्येति। यदहोमुचं निर्वपति। अहंस एव तेन मुच्यते। यजमानो वा अश्वः। रेतसा वा एष व्यृध्यते॥६६॥

यस्याश्चो मेधाय प्रोक्षितोऽध्येति। सौर्यं रेतः। यत्सौर्यं पयो भवति। रेतसैवैनं स समर्धयति। यजमानो वा अश्वः। गर्भैर्वा एष व्यृध्यते। यस्याश्चो मेधाय प्रोक्षितोऽध्येति। वायव्या गर्भाः। यद्वायव्यं आज्यभागो भवति। गर्भैरेवैनं स समर्धयति। अथो यस्यैषाऽश्वमेधे प्रायश्चित्तिः क्रियते। इष्ट्वा वसीयान्भवति॥६७॥

विन्दत्यश्वोणो हैव भवत्यधीयादध्यते गर्भैरेवैनं स समर्धयति द्वे च॥—————[१७]

तदाहुः। द्वादश ब्रह्मौदनान्तसंस्थिते निर्वपेत्। द्वादशभिर्वेष्टिभिर्यजेतेति। यदिष्टिभिर्यजेत। उपनामुक एनं यज्ञः स्यात्। पापीयास्तु स्यात्। आप्तानि वा एतस्य छन्दांसि। य ईजानः। तानि क एतावदाशु पुनः प्रयुं जीतेति। सर्वा वै संस्थिते यज्ञे वागाप्यते॥६८॥

साप्ता भवति यातयाम्नी। क्रूरीकृतेव हि भवत्यरुष्कृता। सा न पुनः प्रयुज्येत्याहुः। द्वादशैव ब्रह्मौदनान्तसंस्थिते निर्वपेत्। प्रजापतिर्वा ओदनः। यज्ञः प्रजापतिः। उपनामुक एनं यज्ञो भवति। न पापीयान्भवति। द्वादश भवन्ति। द्वादशमासाः संवत्सरः। संवत्सर एव प्रतितिष्ठति॥६९॥

आप्यते संवत्सर एकं च॥—————[१८]

एष वै विभूर्नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र विभु भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै प्रभूर्नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र प्रभु

भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वा ऊर्जस्वान्नामं यज्ञः।
सर्वं ह वै तत्रोर्जस्वद्ववति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै
पर्यस्वान्नामं यज्ञः॥ ७० ॥

सर्वं ह वै तत्र पर्यस्वद्ववति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै
विधृतो नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र विधृतम्भवति। यत्रैतेन
यज्ञेन यजन्ते। एष वै व्यावृत्तो नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र
व्यावृत्तम्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै प्रतिष्ठितो
नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र प्रतिष्ठितम्भवति॥ ७१ ॥

यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै तेजस्वी नामं यज्ञः। सर्वं
ह वै तत्र तेजस्वि भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष
वै ब्रह्मवर्चसी नामं यज्ञः। आ ह तत्र ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी
जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वा अतिव्याधी नामं
यज्ञः। आ ह वै तत्र राजन्योऽतिव्याधी जायते। यत्रैतेन
यज्ञेन यजन्ते। एष वै दीर्घो नामं यज्ञः। दीर्घायुषो ह वै तत्र
मनुष्या भवन्ति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै क्लृप्तो नामं
यज्ञः। कल्पते ह वै तत्र प्रजाभ्यो योगक्षेमः। यत्रैतेन यज्ञेन
यजन्ते॥ ७२ ॥

पर्यस्वान्नामं यज्ञः प्रतिष्ठितम्भवति यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते षट् (एष वै विभूः प्रभूर्ऊर्जस्वान्ययस्वान्
विधृतो व्यावृत्तः प्रतिष्ठितस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यतिव्याधी दीर्घः क्लृप्तो द्वादशः॥)॥—[१९]

तार्प्येणाश्वं संज्ञपयन्ति। यज्ञो वै तार्प्यम्। यज्ञेनैवेनं
समर्धयन्ति। यामेन साम्ना प्रस्तोताऽनूपतिष्ठते।

य॒म॒लो॒क॒मे॒वैनं॑ गमयति। ता॒र्प्ये च॑ कृत्यधीवा॒से चाश्व॑ꣳ
संज्ञ॑पयन्ति। ए॒तद्वै प॑शूनाꣳ रू॒पम्। रू॒पेणै॒व प॑शूनव॑रुन्धे।
हि॒र॒ण्य॒क॒शि॒पु भ॑वति। तेज॒सोऽव॑रु॒द्धौ॥ ७३॥

रू॒क्मो भ॑वति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्यानु॑ख्यात्यै। अश्वो॑ भवति।
प्र॒जाप॑ते॒राप्त्यै॑। अ॒स्य वै लो॒कस्य॑ रू॒पन्ता॒र्प्यम्। अ॒न्तरि॑क्षस्य
कृत्यधीवा॒सः। दि॒वो हि॑रण्यकशिपु। आ॒दि॒त्यस्य॑ रू॒क्मः।
प्र॒जाप॑ते॒रश्वः॑। इ॒ममे॒व लो॒कन्ता॒र्प्येणा॑प्तोति॥ ७४॥

अ॒न्तरि॑क्षं कृत्यधीवा॒सेन॑। दि॒वꣳ हि॑रण्यकशिपुना॑।
आ॒दि॒त्यꣳ रू॒क्मेण॑। अश्वे॑नै॒व मे॒ध्यै॒न प्र॑जाप॑तेः सायु॑ज्यꣳ
सलो॒कता॑माप्नोति। ए॒तासा॑मे॒व दे॒वता॑नाꣳ सायु॑ज्यम्।
सा॒ष्टि॒ताꣳ स॒मानलो॒कता॑माप्नोति। योऽश्व॑मे॒धेन॒ यज॑ते। य
उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥ ७५॥

अवरु॑ध्या आप्रो॒त्यष्टौ च॑॥ ————— [२०]

आ॒दि॒त्याश्चाङ्गि॑रसश्च सु॒व॒र्गे लो॒केऽस्पर्ध॑न्त। तेऽङ्गि॑रस
आ॒दि॒त्येभ्यः॑। अ॒मुमा॑दि॒त्यमश्व॑ꣳ श्वे॒तं भू॑तं दक्षि॑णामनयन्।
तेऽब्रु॑वन्। यन्नो नै॑ष्ट। स वर्यो॑ भू॒दिति॑। तस्मा॑दश्वꣳ
सव॑र्येत्याह्वयन्ति। तस्मा॑द्यज्ञे वरो॑ दीयते। यत्प्र॒जाप॑तिरा॒ल॒ब्धोऽश्वो॑ऽभवत्। तस्मा॑दश्वो॒ नाम॑॥ ७६॥

यच्छ्व॑य॒दरु॑रासीत्। तस्मा॑दर्वा॒ नाम॑। यत्स॒द्यो वाजा॑न्त॒सम॒॑जय॑त्। तस्मा॑द्वा॒जी नाम॑। यदसु॑राणां लो॒काना॑दत्त।

तस्मादादित्यो नाम। अग्निर्वा अश्वमेधस्य योनिरायतनम्। सूर्योऽग्रेर्योनिरायतनम्। यदश्वमेधेऽग्नौ चित्यं उत्तरवेदिमुपवर्षति। योनिमन्तमेवैनमायतनवन्तं करोति॥ ७७ ॥

योनिमानायतनवान्भवति। य एवं वेद। प्राणापानौ वा एतौ देवानाम्। यदर्काश्वमेधौ। प्राणापानावेवावरुन्धे। ओजो बलं वा एतौ देवानाम्। यदर्काश्वमेधौ। ओजो बलमेवावरुन्धे। अग्निर्वा अश्वमेधस्य योनिरायतनम्। सूर्योऽग्रेर्योनिरायतनम्। यदश्वमेधेऽग्नौ चित्यं उत्तरवेदिश्चिनोति। तावर्काश्वमेधौ। अर्काश्वमेधावेवावरुन्धे। अथो अर्काश्वमेधयोरेव प्रतितिष्ठति॥ ७८ ॥

नामं करोति सूर्योऽग्रेर्योनिरायतनञ्चत्वारि च॥ [२१]

प्रजापतिं वै देवाः पितरम्। पशुम्भूतमेधायालभन्त। तमालभ्योपावसन्। प्रातर्यष्टास्मह इति। एकं वा एतद्देवानामहः। यत्संवत्सरः। तस्मादश्वः पुरस्तात्संवत्सर आलभ्यते। यत्प्रजापतिरालब्धोऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वः। यत्सद्यो मेधोऽभवत्॥ ७९ ॥

तस्मादश्वमेधः। वेदुकोऽश्वमाशुम्भवति। य एवं वेद। यद्वै तत्प्रजापतिरालब्धोऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वः प्रजापतेः पशूनामनुरूपतमः। आऽस्य पुत्रः प्रतिरूपो जायते। य एवं वेद। सर्वाणि भूतानि सम्भृत्यालभते। समैनं देवास्तेजसे ब्रह्मवर्चसाय भरन्ति। योऽश्वमेधेन यजते॥ ८० ॥

य उ चैनमेवं वेद। एतद्वै तद्देवा एतान्देवताम्।
पशुम्भूतम्मेषायालभन्त। यज्ञमेव। यज्ञेन यज्ञमयजन्त
देवाः। कामप्रं यज्ञमकुर्वत। तेऽमृतत्वमकामयन्त।
तेऽमृतत्वमगच्छन्। योऽश्वमेधेन यजते। देवानामेवायनेनेति॥८१॥

प्राजापत्येनैव यज्ञेन यजते कामप्रेण। अपुनर्मरमेव
गच्छति। एतस्य वै रूपेण पुरस्तात्प्राजापत्यमृषभं तूपरं
बहुरूपमालभते। सर्वेभ्यः कामेभ्यः। सर्वस्यास्यै। सर्वस्य
जित्यै। सर्वमेव तेनाप्रोति। सर्वं जयति। योऽश्वमेधेन
यजते। य उ चैनमेवं वेद॥८२॥

मेधोऽभवद्यजन्त एति वेद॥ [२२]

यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य
लोमं लोमं जुहोति। अहोरात्रे वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी।
यत्सायं प्रातर्जुहोति। अश्वस्यैव मेध्यस्य लोमं लोमं जुहोति।
एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य लोमं लोमं
जुहोति। यो वा अश्वस्य मेध्यस्य पदे वेद। अश्वस्यैव
मेध्यस्य पदेपदे जुहोति। द्रश्शपूर्णमासौ वा अश्वस्य मेध्यस्य
पदे॥८३॥

यद्द्रश्शपूर्णमासौ यजते। अश्वस्यैव मेध्यस्य पदेपदे जुहोति।
एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य पदेपदे
जुहोति। यो वा अश्वस्य मेध्यस्य विवर्तनं वेद। अश्वस्यैव

मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहोति। असौ वा आदित्योऽश्वः।
 स आहवनीयमागच्छति। तद्विवर्तते। यदग्निहोत्रं जुहोति।
 अश्वस्यैव मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहोति। एतदनुकृति ह
 स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहति॥८४॥

पदे अग्निहोत्रं जुहोति त्रीणि च॥ [२३]

प्रजापतिस्तिमंष्टादशिभिः प्रजापतिरकामयतोभावस्मै युञ्जन्ति तेजसाऽपंप्राणा अपश्रीरूर्ध्वा
 प्रजापतिः प्रेणाऽनु प्रथमेन प्रजापतिरकामयत महान्वैश्वदेवो वा अश्वोऽश्वस्य प्रजापतिस्तं
 यज्ञक्रतुभिरपश्रीब्राह्मणौ सर्वेषु वारुणो यद्यश्वन्तदाहुरेष वै विभूस्ताप्येणादित्याः प्रजापतिं
 पितरं यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी त्रयोविंशतिः॥२३॥

प्रजापतिस्मिल्लोक उत्तरतः श्रियमेव प्रजापतिरकामयत महान्यत्प्रातः प्र वा एष एभ्यो
 लोकेभ्यः सर्वं ह वै तत्र पयः स्वद्य उ चैनमेवं वेदं चत्वार्यशीतिः॥८४॥

प्रजापतिरश्वमेधं जुहति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः

प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ तैत्तिरीय आरण्यकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः ॥

ॐ भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमाक्षभि॒र्यज॑त्राः।
 स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳ संस्त॒नूभिः॑। व्य॒शेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।
 स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॒वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
 स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॒ष्टने॑मिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॒स्पति॑र्दधातु॥
 ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमाक्षभि॒र्यज॑त्राः।
 स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳ संस्त॒नूभिः॑। व्य॒शेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।
 स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॒वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
 स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॒ष्टने॑मिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॒स्पति॑र्दधातु॥
 आप॑मापाम॒पः सर्वाः॑। अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमु॑तः॥१॥

अ॒ग्निर्वा॒युश्च॒ सूर्य॑श्च। स॒ह सं॑श्चस्कर॒द्धिया॑। वा॒य्वश्वा॑
 रश्मि॒पत॑यः। मरी॑च्यात्मानो॒ अद्रु॑हः। दे॒वीर्भुव॑न॒सूव॑रीः।
 पु॒त्रव॑त्वाय॑ मे सुत। म॒हाना॑म्नीर्म॒हामा॑नाः। म॒हसो॑ म॒हसः॑
 स्वः॑। दे॒वीः प॑र्जन्य॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॑त्वाय॑ मे सुत॥२॥

अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा रक्षः॑। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पारघ॑म्। अ॒पाघ्ना॑मपं
 चाव॑र्तिम्। अ॒पदे॒वीरि॒तो हि॑त। वज्रं॑ दे॒वीरजी॑ताꣳश्च। भुव॑नं
 दे॒वसू॑वरीः। आ॒दित्या॑नदि॒तिं दे॒वीम्। योनि॑नोर्ध्वमुदी॒षत॑।

शि॒वा नः॑ श॒न्त॑मा भवन्तु। दि॒व्या आप॑ ओष॑धयः। सु॒मृ॒डीका॑
स॒र॑स्वति। मा ते॒ व्यो॑म स॒न्द॒शि॑॥३॥

[१]

स्मृ॒तिः प्र॒त्यक्ष॑मैति॒ह्यम्। अनु॑मानश्चतुष्टयम्। ए॒तैरा॑दि॒त्य-
मण्ड॑लम्। स॒र्वैरे॒व वि॒धा॑स्यते। सूर्यो॑ मरी॑चिमाद॑त्ते।
सर्व॑स्माद्भु॒व॑नाद॒धि। तस्याः॑ पा॒कवि॑शेषेण। स्मृतं॑ का॒ल-
वि॒शेष॑णम्। न॒दीव॑ प्रभ॑वात्का॒चित्। अ॒क्षय्या॑त्स्यन्द॒ते
य॑था॥४॥

तां नद्योऽभि॑ स॒माय॑न्ति। सो॒रुः सती॑ न नि॒वर्त॑ते। ए॒वं
ना॒नास॑मु॒त्थानाः॑। का॒लाः सं॒वत्स॑रः॒ श्रिताः॑। अणु॑शश्च
म॒ह॒शश्च। सर्वे॑ स॒मव॑यत्रि॒तम्। स॒तैः स॒र्वैः स॑माविष्टः। ऊ॒रुः
स॒न्न नि॒वर्त॑ते। अधि॑संवत्सरं वि॒द्यात्। तदे॒वं लक्ष॑णे॥५॥

अणु॑भिश्च म॒हद्भि॑श्च। स॒मारूढः॑ प्र॒दृश्य॑ते। सं॒वत्स॑रः
प्र॒त्यक्षे॑ण। ना॒धिस॑त्त्वः प्र॒दृश्य॑ते। प॒टरो॑ वि॒क्लिधः॑ पि॒ङ्गः।
ए॒तद्व॑रुणलक्ष॑णम्। यत्रै॒तदु॑प॒दृश्य॑ते। स॒हस्रं॑ तत्र॒ नीय॑ते।
ए॒क५ हि॑ शिरो ना॒ना मु॒खे। कृ॒त्स्नं तद॑तुलक्ष॑णम्॥६॥

उभय॑तः स॒प्तैन्द्रि॑याणि। ज॒ल्पितं॑ त्वे॒व दि॒ह्यते॑। शुक्ल॑कृष्णे
सं॒वत्स॑रस्य। दक्षि॑णवा॒मयोः॑ पा॒र्श्वयोः॑। तस्यै॒षा भ॑वति। शु॒क्रं
तै॑ अ॒न्यद्य॑ज॒तं तै॑ अ॒न्यत्। विषु॑रूपे अ॒ह॒नी द्यौरि॑वासि। विश्वा॑
हि मा॒या अ॒व॑सि स्वधा॒वः। भ॒द्रा तै॑ पूष॒न्नि॒ह रा॒तिर॑स्त्विति॑।

नात्र भुव॑नम्। न पू॒षा। न पु॒शवः॑। नाऽऽदित्यः॑ संवत्सर
एव प्रत्यक्षेण प्रियत॑मं विद्यात्। एतद्वै संवत्सरस्य प्रियत॑मं
रूपम्। योऽस्य महान॑र्थ उत्पत्स्यमानो भ॒वति। इदं पुण्यं
कुरु॑ष्वेति। तमाहर॑णं दद्यात्॥७॥

[२]

सा॒क॒ञ्जाना॑ꣳ स॒प्तथ॑माहुरेक॒जम्। षडु॑द्य॒मा ऋष॑यो दे॒वजा॑
इति॑। तेषा॑मिष्टानि विहि॑तानि धाम॒शः। स्था॒त्रे रै॑जन्ते
विकृ॑तानि रूप॒शः। को नु॑ मर्या॑ अमि॑थितः। सखा॑
सखा॑यमब्रवीत्। जहा॑को अ॒स्मदी॑षते। यस्ति॒त्याज॑
सखि॒विद॑ꣳ सखा॑यम्। न तस्य॑ वा॒च्यपि॑ भा॒गो अ॑स्ति।
यदी॑ꣳ शृ॒णोत्य॒लक॑ꣳ शृ॒णोति॑॥८॥

न हि प्र॒वेद॑ सुकृ॒तस्य॑ पन्था॒मिति॑। ऋ॒तुर्ऋ॒तुना॑
नुद्य॑मानः। वि॒न॒नादा॑भिधा॒वः। षष्टि॑श्च त्रि॒ंश॑का व॒ल्गाः।
शुक्ल॑कृ॒ष्णौ च॑ षाष्टि॑कौ। सा॒रा॒ग॒व॒स्त्रैर्ज॑रदक्षः। व॒स॒न्तो
वसु॑भिः स॒ह। सं॒व॒त्स॒रस्य॑ सवि॒तुः। प्रैष॑कृ॒त्प्रथ॑मः स्मृ॒तः।
अ॒मूना॒दय॑तेत्य॒न्यान्॥९॥

अ॒मूꣳश्च॑ परि॒रक्ष॑तः। ए॒ता वा॒चः प्र॑युज्यन्ते। यत्रै॑तदुप॒दृश्य॑ते।
ए॒तदे॒व वि॑जानी॒यात्। प्र॒माणं॑ का॒लप॑र्यये। वि॒शेष॑णं तु
वक्ष्या॑मः। ऋ॒तूनां॑ तन्नि॒बोध॑त। शुक्ल॑वासा॑ रु॒द्रग॑णः।
ग्री॒ष्मेणा॑ऽऽव॒र्तते॑ स॒ह। नि॒जह॑न् पृथि॒वीꣳ सु॒र्वाम्॥१०॥

ज्यो॒तिषा॑ऽप्रति॒रख्ये॑न॑ सः। वि॒श्वरू॒पाणि॑ वासा॒ꣳसि।

आदित्यानां॑ निबोध॑त। संवत्सरीणं॑ कर्मफलम्।
 वर्षाभिर्ददता॑ꣳ सह। अदुःखो॑ दुःखचक्षुरिव। तद्भाऽऽपीत
 इव दृश्यते। शीतेना॑व्यथयन्निव। रुरुदक्ष इव दृश्यते।
 ह्लादयते॑ ज्वलंतश्चैव। शाम्यतश्चास्य चक्षुषी। या वै प्रजा
 भ्रंश्यन्ते। संवत्सरात्ता भ्रंश्यन्ते। याः प्रतितिष्ठन्ति।
 संवत्सरे ताः प्रतितिष्ठन्ति। वर्षाभ्य इत्यर्थः॥११॥

[३]

अक्षिदुःखोत्थितस्यैव। विप्रसन्ने कनीनिके। आङ्गे चाद्र्गणं
 नास्ति। ऋभूणां॑ तन्निबोध॑त। कनकाभानि॑ वासाꣳसि।
 अहता॑नि निबोध॑त। अन्नमश्रीतं मृज्मीत। अहं वो
 जीवन्प्रदः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। शरद्यत्रोपदृश्यते॥१२॥

अभिधून्वन्तोऽभिघ्नन्त इव। वातवन्तो मरुद्गणाः।
 अमुतो जेतुमिषुमुखमिव। सन्नद्धाः सह ददृशे ह।
 अपध्वस्तैर्वस्तिवर्णैरिव। विशिखासः कपर्दिनः। अक्रुद्धस्य
 योत्स्यमानस्य। क्रुद्धस्यैव लोहिनी। हेमतश्चक्षुषी विद्यात्।
 अक्ष्णयोः क्षिपणोरिव॥१३॥

दुर्भिक्षं देवलोकेषु। मूनानामुदकं गृहे। एता वाचः प्रवदन्तीः।
 वैद्युतो यान्ति शैशिरीः। ता अग्निः पवमना अन्वैक्षत। इह
 जीविकामपरिपश्यन्। तस्यैषा भवति। इहेहवः स्वतपसः।
 मरुतः सूर्यत्वचः। शर्म सप्रथा आवृणे॥१४॥

[४]

अतिताम्राणि वासांसि। अष्टिवज्रिशतघ्निं च। विश्वे देवा
विप्रहरन्ति। अग्निजिह्वा असञ्चत। नैव देवो न मर्त्यः। न
राजा वरुणो विभुः। नाग्निर्नेन्द्रो न पवमानः। मातृक्कच्चन
विद्यते। दिव्यस्यैका धनुरारिः। पृथिव्यामपरा श्रिता॥१५॥

तस्येन्द्रो वग्निरूपेण। धनुर्ज्यामछिनत्स्वयम्। तदिन्द्रधनु-
रित्यज्यम्। अभ्रवर्णेषु चक्षते। एतदेव शंयोर्बार्हस्पत्यस्य।
एतद्रुद्रस्य धनुः। रुद्रस्य त्वेव धनुरारिः। शिर उत्पिपेष। स
प्रवर्ग्योऽभवत्। तस्माद्यः सप्रवर्ग्येण यज्ञेन यजते। रुद्रस्य
स शिरः प्रतिदधाति। नैनं रुद्र आरुको भवति। य एवं
वेद॥१६॥

[५]

अत्यूर्ध्वाक्षोऽतिरश्वात्। शिशिरः प्रदृश्यते। नैव रूपं
न वासांसि। न चक्षुः प्रतिदृश्यते। अन्योन्यं तु न
हिंस्नातः। सतस्तद्देवलक्षणम्। लोहितोऽक्षिण शारशीर्ष्णिः।
सूर्यस्योदयनं प्रति। त्वं करोषि न्यञ्जलिकाम्। त्वं करोषि
निजानुकाम्॥१७॥

निजानुका मे न्यञ्जलिका। अमी वाचमुपासतामिति। तस्मै
सर्व ऋतवो नमन्ते। मर्यादाकरत्वात्प्रपुरोधाम्। ब्राह्मणं
आप्नोति। य एवं वेद। स खलु संवत्सर एतैः सेनानीभिः
सह। इन्द्राय सर्वान्कामान्भिवहति। स द्रप्सः। तस्येषा
भवति॥१८॥

अवद्रप्सो अ॒शु॒मती॑मतिष्ठत्। इ॒या॒नः कृ॒ष्णो द॒शभिः
स॒हस्रैः॑। आव॒र्तमिन्द्रः॑ श॒च्या ध॒मन्त॑म्। उ॒प्सुहि॑ तं
नृ॒मणा॑मथ॒द्रामि॑ति। ए॒तयै॑वेन्द्रः स॒लावृ॑क्या स॒ह। अ॒सुरान्
प॒रिवृ॑श्चति। पृथि॑व्य॒शु॒मती॑। ताम॒न्वव॑स्थितः सं॒वत्स॒रो दि॒वं
च॑। नै॒वं वि॒दुषाऽऽचा॒र्यान्ते॒वासि॑नौ। अ॒न्यो॒न्यस्मै॑ द्रु॒ह्या॒ताम्।
यो द्रु॒ह्यति॑। भ्र॒श्यते॑ स्व॒र्गालो॒कात्। इ॒त्यु॒तुम॑ण्डल॒नि।
सूर्य॑मण्डल॒न्याख्या॒यिकाः। अ॒त ऊ॒र्ध्वं स॒न्निर्व॑चनाः॥१९॥

[६]

आ॒रोगो॑ भ्रा॒जः प॒टरः प॒तङ्गः॑। स्व॒र्णरो॑ ज्योतिषि॒मान्
वि॒भा॒सः। ते अ॒स्मै स॒र्वे दि॒वमा॑त॒पन्ति॑। ऊ॒र्जं दु॒हाना॑
अ॒नप॑स्फुरन्त इति। क॒श्य॒पोऽष्ट॑मः। स म॒हामे॑रुं न
ज॒हाति॑। तस्यै॒षा भ॑वन्ति। य॒त्ते शि॒ल्पं क॑श्यप रो॒चना॑वत्।
इ॒न्द्रि॒याव॑त्पुष्क॒लं चि॒त्रभा॑नु। यस्मि॒न्सूर्या॑ अ॒र्पिताः॑ स॒प्त
सा॒कम्॥२०॥

तस्मिन् राजानमधिविश्रयेममिति। ते अस्मै सर्वे
कश्यपाज्योतिर्लभन्ते। तान्त्सोमः कश्यपादधिनिर्द्धमति।
भस्ताकर्मकृदिवैवम्। प्राणो जीवानीन्द्रियजीवानि। सप्त
शीर्षण्याः प्राणाः। सूर्या इत्याचार्याः। अपश्यमहमेतान्सप्त
सूर्यानि। पञ्चकर्णो वात्स्यायनः। सप्तकर्णश्च प्लाक्षिः॥२१॥

आनुश्रविक एव नौ कश्यप इति। उभौ वेदयिते। न

हि शेकुमिव महामैरुं गन्तुम्। अपश्यमहमेत्सूर्यमण्डलं
परिवर्तमानम्। गार्ग्यः प्राणत्रातः। गच्छन्त महामेरुम्।
एकं चाजुह्वतम्। भ्राजपटरपतङ्गा निहने। तिष्ठन्नातपन्ति।
तस्मादिह तत्रितपाः॥२२॥

अमुत्रेतरे। तस्मादिहातत्रितपाः। तेषामेषा भवति। सप्त
सूर्या दिवमनुप्रविष्टाः। तानन्वेति पृथिभिर्दक्षिणावान्। ते
अस्मै सर्वे घृतमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना अनपस्फुरन्त इति।
सप्तत्विजः सूर्या इत्याचार्याः। तेषामेषा भवति। सप्त दिशो
नानासूर्याः॥२३॥

सप्त होतार ऋत्विजः। देवा आदित्या ये सप्त। तेभिः
सोमाभी रक्षण इति। तदप्याम्नायः। दिग्भ्राज ऋतून् करोति।
एतयैवावृता सहस्रसूर्यताया इति वैशम्पायनः। तस्यैषा
भवति। यद्वाव इन्द्र ते शतं शतं भूर्मीः। उतस्युः। नत्वा
वज्रिन्त्सहस्रं सूर्याः॥२४॥

अनु न जातमष्ट रोदसी इति। नानालिङ्गत्वादृतूनां
नानासूर्यत्वम्। अष्टौ तु व्यवसिता इति। सूर्यमण्डलान्यष्टात
ऊर्ध्वम्। तेषामेषा भवति। चित्रं देवानामुदगादनीकम्।
चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आऽप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्।
सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति॥२५॥

[७]

क्वेदमभ्रं निविशते। कायं संवत्सरो मिथः। काहः केयं

दे॒व रा॒त्री। क्व मा॒सा ऋ॒तवः॑ श्रि॒ताः। अ॒र्द्धमा॒सा मु॒हूर्ताः।
नि॒मेषा॒स्तु॒टिभिः॑ स॒ह। के॒मा आ॒पो नि॒विश॒न्ते। य॒दीतो॑
या॒न्ति स॒म्प्र॒ति। का॒ला अ॒प्सु नि॒विश॒न्ते। आ॒पः सू॒र्ये
स॒माहि॑ताः॥ २६॥

अ॒भ्रा॑ण्य॒पः प्र॑प॒द्यन्ते। वि॒द्युत्सू॒र्ये स॒माहि॑ता। अ॒नव॑र्णे इ॒मे
भू॒मी। इ॒यं चा॑ऽसौ च॒ रोद॑सी। कि॒ं॒स्वि॒दत्रा॒न्तरा॑ भू॒तम्।
ये॒नेमे॑ वि॒धृते॑ उ॒भे। वि॒ष्णुना॑ वि॒धृते॑ भू॒मी। इ॒ति व॑त्स॒स्य
वे॒दना॑। इ॒रा॒वती॑ धे॒नुम॑ती हि भू॒तम्। सू॒यव॑सिनी॒ मनु॑षे
द॒शस्ये॑॥ २७॥

व्य॑ष्ट॒भ्रा॒द्रोद॑सी वि॒ष्णावे॒ते। दा॒ध॒र्थं पृ॒थि॒वीम॒भितो॑
म॒यूखैः॑। किं॑ तद्वि॒ष्णोर्ब॑लमा॒हुः। का॒ दी॒प्तिः किं॑
प॒राय॑णम्। ए॒को य॒द्धार॑यद्दे॒वः। रे॒जती॑ रोद॒सी उ॒भे।
वा॒ताद्वि॒ष्णोर्ब॑लमा॒हुः। अ॒क्षरा॑दी॒प्तिरु॑च्य॒ते। त्रि॒पदा॑द्धार॑यद्दे॒वः।
यद्वि॒ष्णोरे॒कमु॑त्त॒मम्॥ २८॥

अ॒ग्नयो॑ वा॒यव॑श्चै॒व। ए॒तद॑स्य प॒राय॑णम्। पृ॒च्छामि॑ त्वा प॑रं
मृ॒त्युम्। अ॒वम॑ म॒ध्यम॑श्च॒तुम्। लो॒कं च॒ पु॒ण्य॑पा॒पाना॑म्।
ए॒तत्पृ॑च्छामि॒ सम्प्र॒ति। अ॒मुमा॑हुः प॑रं मृ॒त्युम्। प॒वमा॑नं तु
म॒ध्यम॑म्। अ॒ग्निरे॒वाव॑मो मृ॒त्युः। च॒न्द्रमा॑श्चतु॒रुच्य॑ते॥ २९॥

अ॒ना॒भो॒गाः प॑रं मृ॒त्युम्। पा॒पाः सं॑य॒न्ति॒ सर्व॑दा। आ॒भो॒गास्त्वे॒व
सं॑य॒न्ति। य॒त्र पु॑ण्यकृ॒तो ज॑नाः। ततो॑ म॒ध्यम॑मा॒य॒न्ति।

चतुर्मा॑ग्निं च॒ सम्प्र॑ति। पृच्छामि॑ त्वा॑ पाप॒कृतः॑। यत्र॑ या॒तय॑ते
यमः॑। त्वं नस्तद्ब्र॒ह्मन् प्रब्रू॑हि। यदि॑ वै॒त्थाऽस॒तो गृ॑हान्॥३०॥

क॒श्यपा॑दुदि॒ताः सूर्याः॑। पा॒पान्नि॑र्घ्नन्ति॒ सर्व॑दा। रोद॑स्योन्त॒र्दे-
शेषु॑। तत्र॑ न्यस्यन्ते॑ वास॒वैः। तेऽशरी॑राः प्रपद्यन्ते। य॒था-
ऽपु॑ण्यस्य॒ कर्म॑णः। अपा॑ण्य॒पाद॑केशा॒सः। तत्र॑ ते॑ऽयोनि॒जा
ज॑नाः। मृ॒त्वा पुन॑र्मृत्युमा॑पद्यन्ते। अ॒द्यमा॑नाः स्व॒कर्म॑भिः॥३१॥

आशा॑तिकाः क्रिम॑य इ॒व। ततः॑ पू॒यन्ते॑ वास॒वैः। अपै॑तं मृ॒त्युं
ज॑यति। य ए॒वं वेद॑। स खल्वै॒वं विद्वा॑ह्मणः। दी॒र्घश्रु॑त्तमो
भ॑वति। क॒श्यप॑स्याति॒थिः सिद्ध॑ग॒मनः॑ सिद्धा॒गमनः॑। तस्यै॒षा
भ॑वति। आय॑स्मिन्त्स॒प्त वा॑स॒वाः। रोह॑न्ति पू॒र्व्या रु॒हः॥३२॥

ऋषि॑र्ह दी॒र्घश्रु॑त्तमः। इन्द्र॑स्य घर्मो अति॑थिरिति।
क॒श्यपः पश्य॑को भ॒वति। यत्सर्वं॑ परिपश्यतीति॑
सौ॒क्ष्म्यात्। अथाग्ने॑रष्टपुरुष॒स्य। तस्यै॒षा भ॑वति। अग्ने॑
नय॑ सु॒पथा॑ रा॒ये अ॒स्मान्। विश्वा॑नि दे॒व व॒युना॑नि
वि॒द्वान्। यु॒योर्ध्या॑स्मञ्जु॒हुरा॒णमे॑नः। भूयि॑ष्ठां ते नम॒ उक्तिं॑
वि॒धेमे॒ति॥३३॥

[८]

अग्नि॑श्च जा॒तवे॑दाश्च। स॒हो॒जा अ॑जिरा॒प्रभुः॑। वैश्वान॑रो
न॒र्यापा॑श्च। प॒ङ्क्तिरा॑धाश्च स॒प्तमः॑। विस॑र्पे॒वाऽष्ट॑मोऽग्नी॒नाम्।
ए॒तेऽष्टौ॑ वसवः, क्षि॑ता इति। यथ॑र्त्वे॒वाग्ने॑रर्चिर्वर्णविशेषाः।

नीलार्चिश्च पीतकार्चिश्चेति। अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैका-
दशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमाना व्यवदाताः॥३४॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः श्यामाः। कपिला
अतिलोहिताः। ऊर्ध्वा अवपतन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादश। नैनं
वैद्युतो हिनस्ति। य एवं वेद। स होवाच व्यासः पाराशर्यः।
विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति। न त्वकामं हन्ति॥३५॥

य एवं वेद। अथ गन्धर्वगणाः। स्वानुभ्राट्। अङ्घ्रिर्बम्भारिः।
हस्तः सुहस्तः। कृशानुर्विश्वावसुः। मूर्धन्वान्त्सूर्यवर्चाः।
कृतिरित्येकादश गन्धर्वगणाः। देवाश्च महादेवाः। रश्मयश्च
देवा गरगिरः॥३६॥

नैनं गरौ हिनस्ति। य एवं वेद। गौरी मिमाय सलिलानि
तक्षती। एकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी
बभ्रुवुषी। सहस्राक्षरा परमे व्योमन्निति। वाचो विशेषणम्।
अथ निगदव्याख्याताः। ताननुक्रमिष्यामः। वराहवः
स्वतपसः॥३७॥

विद्युन्महसो धूपयः। श्वापयो गृहमेधाश्चेत्येते। ये
चेमेऽशिमिविद्विषः। पर्जन्याः सप्त पृथिवीमभिवर्षन्ति।
वृष्टिभिरिति। एतयैव विभक्तिविपरीताः। सप्तभिर्वा
तैरुदीरिताः। अमूल्लोकानभिवर्षन्ति। तेषामेषा भवति।
समानमेतदुदकम्॥३८॥

उच्चैत्यवचाहभिः। भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति। दिवं

जिन्वन्त्यग्रंय इति। यदक्षरं भूतकृतम्। विश्वे देवा
उपासते। म॒हर्षि॑मस्य गो॒प्तार॑म्। ज॒मद॑ग्निमकुर्वत।
ज॒मद॑ग्निराप्यायते। छन्दो॑भिश्चतुरुत्तरैः। राज्ञः सोम॑स्य
तृप्तासः॥३९॥

ब्रह्म॑णा वीर्या॑वता। शि॒वा नः॑ प्र॒दिशो॑ दि॒शः। तच्छं
योरावृ॑णीमहे। गा॒तुं य॒ज्ञाय॑। गा॒तुं य॒ज्ञप॑तये। दैवीः
स्व॒स्तिर॑स्तु नः। स्व॒स्तिर्मानु॑षेभ्यः। ऊ॒र्ध्वं जि॑गातु भेष॒जम्।
शं नो॑ अस्तु द्वि॒पदे॑। शं चतु॑ष्पदे। सोम॑पा (३) असोम॑पा
(३) इति निगद॑व्याख्याताः॥४०॥

[९]

स॒हस्र॑वृदि॒यं भू॑मिः। प॒रं व्यो॑म स॒हस्र॑वृत्। अ॒श्विना॑
भुज्य॑नास॒त्या। वि॒श्वस्य॑ जग॒तस्प॑ती। जा॒या भू॑मिः
प॑तिव्यो॒म। मि॒थुन॑न्ता अ॒तुर्य॑थुः। पु॒त्रो बृ॒हस्प॑ती रु॒द्रः।
स॒रमा॑ इति स्त्रीपु॒मम्। शु॒क्रं वा॑म॒न्यद्य॑ज॒तं वा॑म॒न्यत्।
वि॒षु॒रूपे॑ अह॑नी॒ द्यौरि॑व स्थः॥४१॥

वि॒श्वा हि मा॒या अव॑थः स्वधावन्तौ। भ॒द्रा वा॑ पू॒षणा॑वि॒ह
रा॒तिर॑स्तु। वासा॑त्यौ चि॒त्रौ जग॑तो नि॒धानौ॑। द्यावा॑भूमी च॒रथः॑
स॒५ सखा॑यौ। ताव॑श्विना॑ रा॒सभा॑श्वा॒ हव॑ मे। शु॒भस्प॑ती
आ॒गत॑५ सूर्यया॑ स॒ह। त्यु॒ग्रो॒ह भु॑ज्युम॑श्विनोदमे॒घे। र॒यिं
न कश्चि॑न्ममृ॒वां (२) अवा॑हाः। तमू॑हथुनो॒भिरा॑त्म॒न्वती॑भिः।
अ॒न्तरि॑क्षप्रु॒द्धिर॑पोदकाभिः॥४२॥

ति॒स्रः, क्ष॒प॒स्त्रि॒हा॒ति॒व्रज॑द्भिः। नास॑त्या भु॒ज्यु॒मू॒ह॒थुः
प॒त॒ङ्गैः। स॒मु॒द्रस्य॑ ध॒न्व॑न्ना॒र्द्रस्य॑ पा॒रे। त्रि॒भी॒रथैः॑ श॒तप॑द्भिः
षड॑श्वैः। स॒वि॒तारं॑ वि॒तन्व॑न्तम्। अ॒नु॒ब॒ध्राति॑ शा॒म्ब॒रः।
आ॒प॒पूर॑ष॒म्ब॒रश्चै॒व। स॒वि॒तारे॑प॒सोऽभ॑वत्। त्य॑ सु॒तृप्तं॑
वि॒दि॒त्वै॒व। ब॒हु॒सो॒म गि॒रं व॑शी॥४३॥

अ॒न्वे॒ति तु॒ग्रो व॑क्रिया॒न्तम्। आ॒य॒सू॒या॒न्त्सो॒मं तृ॑प्सुषु। स
स॒ङ्गाम॑स्तमो॒द्योऽत्यो॑तः। वा॒चो गाः पि॑पाति॒ तत्। स
त॒द्गोभिः॑ स्तवा॒त्येत्य॑न्ये। र॒क्ष॒सा॒न॒न्वि॒ताश्च॑ ये। अ॒न्वे॒ति
परि॑वृ॒त्याऽस्तः॑। ए॒वमे॒तौ स्थौ॑ अ॒श्वि॒ना। ते ए॒ते द्युः पृ॒थि॒व्योः।
अ॒ह॒र॒ह॒र्गर्भं॑ द॒धाथे॑॥४४॥

तयो॑रे॒तौ व॒त्सा॒व॒हो॒रा॒त्रे। पृ॒थि॒व्या अ॒हः। दि॒वो रा॒त्रिः।
ता अ॒वि॑सृष्टौ। द॒म्प॒ती ए॒व भ॑वतः। तयो॑रे॒तौ व॒त्सौ।
अ॒ग्नि॒श्चा॒दि॒त्यश्च॑। रा॒त्रेर्व॒त्सः। श्वे॒त आ॑दि॒त्यः। अ॒होऽग्निः॥४५॥
ता॒म्रो अ॑रु॒णः। ता अ॒वि॑सृष्टौ। द॒म्प॒ती ए॒व भ॑वतः। तयो॑रे॒तौ
व॒त्सौ। वृ॒त्रश्च॑ वैद्यु॒तश्च॑। अ॒ग्नेर्वृ॒त्रः। वैद्यु॒त आ॑दि॒त्यस्य॑। ता
अ॒वि॑सृष्टौ। द॒म्प॒ती ए॒व भ॑वतः। तयो॑रे॒तौ व॒त्सौ॥४६॥

उ॒ष्मा च॑ नी॒हा॒रश्च॑। वृ॒त्रस्यो॒ष्मा। वैद्यु॒तस्य॑ नी॒हा॒रः। तौ ता॒वे॒व
प्रति॑पद्येते। से॒य॑ रा॒त्री ग॒र्भिणी॑ पु॒त्रेण॑ सं॒व॑सति। तस्या॒ वा
ए॒तदु॒ल्ब॒णम्। य॒द्रात्रौ॑ र॒श्मयः॑। यथा॒ गोर्ग॒र्भिण्या॑ उ॒ल्ब॒णम्।
ए॒वमे॒तस्या॑ उ॒ल्ब॒णम्। प्र॒जयि॑ष्णुः प्र॒जया॑ च प॒शुभि॑श्च भ॒वति॑।
य ए॒वं वे॒द। ए॒तमु॒द्यन्त॑मपि॒यन्तं॑ चे॒ति। आ॒दि॒त्यः पु॒ण्य॑स्य

वत्सः। अथ पवित्राङ्गिरसः॥४७॥

[१०]

पवित्रवन्तः परिवाजमासन्ते। पितृषां प्रबो अभिरक्षति व्रतम्।
महः समुद्रं वरुणस्तिरोदधे। धीरा इच्छेकुर्धरुणेष्वारभम्।
पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते। प्रभुर्गात्राणि पर्येषिविश्वतः।
अतप्ततनूर्न तदामो अश्रुते। श्रुतास् इद्वहन्तस्तत्समाशत।
ब्रह्मा देवानाम्। असंतः सद्ये ततक्षुः॥४८॥

ऋषयः सप्तात्रिंश्च यत्। सर्वेऽत्रयो अंगस्त्यश्च। नक्षत्रैः
शङ्कृतोऽवसन्। अथ सवितुः श्यावाश्वस्याऽवर्तिकामस्य।
अमी य ऋक्षा निहितास उच्चा। नक्तं ददृश्रे कुहचिद्विवेयुः।
अदब्धानि वरुणस्य व्रतानि। विचाकशच्चन्द्रमा नक्षत्रमेति।
तत्सवितुर्वरेण्यम्। भर्गो देवस्य धीमहि॥४९॥

धियो यो नः प्रचोदयात्। तत्सवितुर्वृणीमहे। वयं देवस्य
भोजनम्। श्रेष्ठं सर्वधातमम्। तुरं भगस्य धीमहि।
अपांगूहत सविता तृभीन्। सर्वान्दिवो अन्धसः। नक्तं
तान्यभवन्दृशे। अस्थ्यस्त्रा सम्भविष्यामः। नाम नामैव नाम
मै॥५०॥

नपुंसकं पुमांस्यस्मि। स्थावरोऽस्म्यथ जङ्गमः।
यजेऽयक्षि यष्टाहे च। मया भूतान्ययक्षत। पशवो मम
भूतानि। अनूबन्ध्योऽस्म्यहं विभुः। स्त्रियः सतीः। ता उमे

पु॒ःस आ॑हुः। पश्य॑दक्ष॒ण्वान्न॑विचे॑तद॒न्धः। क॒विर्यः पु॒त्रः स
इ॒मा चि॑केत॥५१॥

यस्ता वि॑जानात्स॑वितुः पि॒तास॑त्। अ॒न्धो मणि॑मविन्दत्।
तम॑नङ्गुलि॒राव॑यत्। अ॒ग्नीवः प्रत्य॑मुश्चत्। तमजि॑ह्वा अ॒सश्च॑त।
ऊ॒र्ध्वमूल॑मवाक्छा॒खम्। वृ॒क्षं यो वेद॑ सम्प्र॑ति। न स जातु
जनः॑ श्रद्ध॒ध्यात्। मृ॒त्युर्मा मा॒र्यादि॑तिः। ह॒सित॑ रु॒दितं
गी॒तम्॥५२॥

वीणा॑पणव॒लासि॑तम्। मृतं जी॒वं च यत्कि॑ञ्चित्। अ॒ङ्गानि
स्ने॒व वि॒द्धि तत्। अतृ॑ष्य॒ऽस्तृष्य॑ध्यायत्। अ॒स्माज्जा॒ता
मे॒ मिथू॑ चरन्। पु॒त्रो निर्ऋ॑त्या॒ वैदे॒हः। अ॒चेता॑ यश्च
चेत॑नः। स॒ तं मणि॑मविन्दत्। सोऽन॑ङ्गुलि॒राव॑यत्। सोऽ॒ग्नीवः
प्रत्य॑मुश्चत्॥५३॥

सोऽजि॑ह्वो अ॒सश्च॑त। नैतमृ॑षिं विदित्वा नगरं प्र॒विशेत्। यदि
प्र॒विशेत्। मि॒थौ चरि॑त्वा प्र॒विशेत्। तत्स॑म्भवंस्य व्र॒तम्।
आ॒तम॑ग्रे र॒थं ति॑ष्ठ। एका॑श्वमे॒कयो॑जनम्। एकच॑क्रमे॒कधु॑रम्।
वा॒तध्रा॑जिग॒तिं वि॑भो। न॒ रि॒ष्यति॑ न व्य॒थते॥५४॥

ना॒स्याक्षौ॑ यातु स॒ज्जति॑। यच्चे॑ता॒न् रोहि॑ता॒श्चाग्नेः॑। र॒थे
यु॒क्त्वाऽधि॑तिष्ठ॑ति। एक॑या च दशभि॑श्च स्वभू॑ते। द्वाभ्यामिष्ट॑ये
वि॑ःशत्या॒ च। तिसृ॑भिश्च वह॑से त्रि॑ःशता॒ च। नियु॑द्धिर्वायविह
ता॑ विमुश्च॥५५॥

आत॑नुष्व॒ प्रत॑नुष्व। उ॒द्ध॒माऽऽध॑म॒ सन्ध॑म। आ॒दि॒त्ये
चन्द्र॑वर्ण॒नाम्। गर्भ॑मार्धे॒हि यः पु॒मान्। इ॒तः सि॒क्तः
सूर्य॑गतम्। च॒न्द्रम॑से॒ रसं॑ कृधि। वारा॑दं ज॒नया॑ग्रेऽग्निम्। य
एको॑ रु॒द्र उच्य॑ते। अ॒स॒ङ्ख्या॒ताः स॑हस्रा॒णि। स्म॒र्यते॑ न च
दृ॒श्यते॑॥५६॥

ए॒वमे॒तं नि॑बोधत। आ॒म॒न्द्रैरि॑न्द्र॒ हरि॑भिः। या॒हि म॒यूर॑रोमभिः।
मा त्वा के॒चिन्नि॒येमु॒रि॑न्न पा॒शिनः॑। द॒ध॒न्वेव॑ ता इ॒हि।
मा म॒न्द्रैरि॑न्द्र॒ हरि॑भिः। या॒मि म॒यूर॑रोमभिः। मा मा
के॒चिन्नि॒येमु॒रि॑न्न पा॒शिनः॑। नि॒ध॒न्वेव॑ तां (२) इ॒मि। अणु॑भिश्च
म॑हद्भिश्च॥५७॥

नि॒घृष्वैर॑स॒मायु॑तैः। का॒लैर्ह॑रि॒त्वंमा॑प॒त्रैः। इन्द्राऽऽया॑हि
स॒हस्र॑युक्। अ॒ग्निर्वि॒भ्राष्टि॑वसनः। वा॒युः श्वे॑त॒सिक॑द्रुकः।
सं॒वत्स॑रो वि॒षूव॑णैः॑। नि॒त्यास्ते॑ऽनुच॑रास्त॒व। सु॒ब्रह्म॑ण्योः
सु॒ब्रह्म॑ण्योः सु॒ब्रह्म॑ण्योम्। इन्द्राऽऽग॑च्छ॒ हरि॑व आ॒गच्छ॑
मे॒धाति॑थेः। मे॒ष वृ॑षणश्च॒स्य मे॒ने॥५८॥

गौ॒राव॑स्क॒न्दिन्न॑ह॒ल्यायै॑ जा॒र। कौ॒शिक॑ब्रा॒ह्मण॑ गौ॒तम॑ब्रुवा॒ण।
अ॒रु॒णाश्वा॑ इ॒हाग॑ताः। व॒स॒वः पृ॒थिवि॑क्षितः। अ॒ष्टौदि॒ग्वास॑सो॒-
ऽग्नयः॑। अ॒ग्निश्च॑ जा॒तवे॑दा॒श्चेत्ये॑ते। ता॒म्राश्वा॑स्ता॒म्रर॑थाः।
ता॒म्रव॑र्णा॒स्तथा॑ऽसि॒ताः। दण्ड॑ह॒स्ताः खा॑द॒ग्दतः॑। इ॒तो रु॒द्राः
प॒राङ्ग॑ताः॥५९॥

उक्तं स्थानं प्रमाणं च पुर इत। बृहस्पतिश्च सविता च।
 विश्वरूपैरिहाऽऽगताम्। रथेनोदकवर्त्मना। अप्सुषा इति
 तद्वयोः। उक्तो वेषो वासांसि च। कालावयवानामितः
 प्रतीज्या। वासात्या इत्यश्विनोः। कोऽन्तरिक्षे शब्दं
 करोतीति। वासिष्ठो रौहिणो मीमांसां चक्रे। तस्यैषा भवति।
 वाश्रेवं विद्युदिति। ब्रह्मण उदरणमसि। ब्रह्मण उदीरणमसि।
 ब्रह्मण आस्तरणमसि। ब्रह्मण उपस्तरणमसि॥६०॥

[१२]

[अपक्रामत गर्भिण्यः]

अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीमिमां महीम्। अहं वेद
 न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोन्यष्टपुत्रम्।
 अष्टपदिदमन्तरिक्षम्। अहं वेद न मे मृत्युः। न
 चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीममूं
 दिवम्॥६१॥

अहं वेद न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। सुत्रामाणं
 महीम् षु। अदितिर्द्यौरदितिरन्तरिक्षम्। अदितिर्माता
 स पिता स पुत्रः। विश्वे देवा अदितिः पञ्चजनाः।
 अदितिर्जातमदितिर्जनित्वम्। अष्टौ पुत्रासो अदितेः। ये
 जातास्तन्वः परि। देवां (२) उपप्रेत्सप्तभिः॥६२॥

परा मार्ताण्डमास्यत्। सप्तभिः पुत्रैरदितिः। उपप्रेत्पृथ्व्यं
 युगम्। प्रजायै मृत्यवे तत्। परा मार्ताण्डमाभरदितिः।

ताननु॒क्रमि॒ष्यामः। मि॒त्रश्च॒ वरु॑णश्च। धा॒ता चा॑र्य॒मा च॑।
अ॒श्वश्च॒ भग॑श्च। इन्द्रश्च॒ विव॑स्वा॒श्चेत्ये॑ते। हि॒र॒ण्य॒ग॒र्भो
ह॒सः शु॒चि॒षत्। ब्रह्म॑ज॒ज्ञानं॑ तदि॒त्प॒दमि॑ति। ग॒र्भः
प्रा॒जाप॒त्यः। अथ॑ पु॒रुषः॑ स॒प्त पु॒रुषः॑॥६३॥

[य॒था॒स्थानं॑ ग॒र्भि॒ण्यः]

[१३]

योऽसौ॑ त॒प॒न्नुदे॑ति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णाना॒दायो॑देति। मा
मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णाना॒दायो॑द॒गाः। अ॒सौ
यो॑ऽस्त॒मेति॑। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णाना॒दाया॒ऽस्तमे॑ति। मा मे॑
प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णाना॒दाया॒ऽस्त॑ङ्गाः। अ॒सौ
य आ॒पूर्य॑ति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरा॒पूर्य॑ति॥६४॥

मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरा॒पूरि॑ष्ठाः।
अ॒सौ यो॑ऽप॒क्षीय॑ति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑क्षीयति। मा
मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑क्षेष्ठाः। अ॒मूनि॒
नक्ष॑त्राणि। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पन्ति॒ चोत्स॑र्पन्ति
च। मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृ॒पत॒
मोत्सृ॑पत॥६५॥

इ॒मे मा॒सांश्चा॑र्धमा॒साश्च॑। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पन्ति॒
चोत्स॑र्पन्ति च। मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑

प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒त मो॒त्सृप॑त। इ॒म ऋ॒तवः॑। सर्वे॑षां भू॒तानां॑
 प्रा॒णैरप॑प्रसर्प॒न्ति चो॒त्सर्प॑न्ति च। मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्।
 मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒त मो॒त्सृप॑त। अ॒यं सं॑वत्सरः। सर्वे॑षां
 भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्प॒ति चो॒त्सर्प॑ति च॥६६॥

मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒ मो॒त्सृप॑।
 इ॒दम॑हः। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्प॒ति चो॒त्सर्प॑ति च। मा
 मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒ मो॒त्सृप॑।
 इ॒यं रा॒त्रिः। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्प॒ति चो॒त्सर्प॑ति च।
 मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒ मो॒त्सृप॑।
 ॐ भूर्भुवः॒ स्वः। ए॒तद्वो मि॒थुनं॑ मा नो मि॒थुनं॑ री॒द्वम्॥६७॥

[१४]

अथाऽऽदि॒त्यस्या॑ष्टपु॒रुष॑स्य। वसू॒नामा॑दि॒त्यानां॑ स्थाने
 स्व॒तेज॑सा भा॒नि। रु॒द्राणा॑मा॒दि॒त्यानां॑ स्थाने स्व॒तेज॑सा
 भा॒नि। आ॒दि॒त्याना॑मा॒दि॒त्यानां॑ स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि।
 स॒तां स॒त्याना॑म्। आ॒दि॒त्यानां॑ स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि।
 अ॒भिधू॑न्वता॒मभिघ्न॑ताम्। वा॒तव॑तां म॒रुता॑म्। आ॒दि॒त्यानां॑
 स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। ऋ॒भूणा॑मा॒दि॒त्यानां॑ स्थाने
 स्व॒तेज॑सा भा॒नि। वि॒श्वेषां॑ दे॒वाना॑म्। आ॒दि॒त्यानां॑ स्थाने
 स्व॒तेज॑सा भा॒नि। सं॑वत्सरस्य स॒वितुः॑। आ॒दि॒त्यस्य॑ स्थाने
 स्व॒तेज॑सा भा॒नि। ॐ भूर्भुवः॒ स्वः। रश्म॑यो वो मि॒थुनं॑ मा

नो मिथुनं रीद्वम्॥६८॥

[१५]

आरोगस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। भ्राजस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पटरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पतङ्गस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। स्वर्णरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ज्योतिषीमतस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विभासस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। कश्यपस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। आपो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥६९॥

[१६]

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमानानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। रजतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि॥७०॥

अवपतन्तानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।

प्रभ्राजमानीना९ रुद्राणीनाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि।
व्यवदातीना९ रुद्राणीनाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि।
वासुकिवैद्युतीना९ रुद्राणीनाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि।
रजताना९ रुद्राणीनाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणा९
रुद्राणीनाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामाना९ रुद्राणीनाऽ
स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलाना९ रुद्राणीनाऽ स्थाने
स्वतेजसा भानि। अतिलोहितीना९ रुद्राणीनाऽ स्थाने
स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वाना९ रुद्राणीनाऽ स्थाने स्वतेजसा
भानि। अवपतन्तीना९ रुद्राणीनाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि।
वैद्युतीना९ रुद्राणीनाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः
स्वः। रूपाणि वो मिथुनं मा नो मिथुन९ रीद्वम्॥७१॥

[१७]

अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। अग्नेः पूर्वदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा
भानि। जातवेदस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा
भानि। सहोजसो दक्षिणदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा
भानि। अजिराप्रभव उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा
भानि। वैश्वानरस्यापरदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।
नर्यापस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पङ्क्तिराधस
उदग्दिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विसर्पिण उपदिश्यस्य
स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। दिशो वो मिथुनं
मा नो मिथुन९ रीद्वम्॥७२॥

[१८]

दक्षिणपूर्वस्यां दिशि विसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
 दक्षिणापरस्यां दिश्यविसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
 उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
 उत्तरापरस्यां दिश्यविषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। आ
 यस्मिन्त्सप्त वासवा इन्द्रियाणि शतक्रतवित्येते॥ ७३॥

[१९]

इन्द्रघोषा वो वसुभिः पुरस्तादुपदधताम्। मनोजवसो
 वः पितृभिर्दक्षिणत उपदधताम्। प्रचेता वो रुद्रैः
 पश्चादुपदधताम्। विश्वकर्मा व आदित्यैरुत्तरत उपदधताम्।
 त्वष्टा वो रूपैरुपरिष्ठादुपदधताम्। संज्ञानं वः पश्चादिति।
 आदित्यः सर्वोऽग्निः पृथिव्याम्। वायुरन्तरिक्षे। सूर्यो दिवि।
 चन्द्रमा दिक्षु। नक्षत्राणि स्वलोके। एवा ह्येवा एवा ह्यग्रे।
 एवा हि वांयो। एवा हीन्द्र। एवा हि पूषन्। एवा हि
 देवाः॥ ७४॥

[२०]

आपमापामपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च
 सूर्यश्च। सह संश्वस्करद्धिया। वाय्वश्चा रश्मिपतयः।
 मरीच्यात्मानो अद्रुहः। देवीर्भुवनसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे
 सुत। महानाग्नीर्महामानाः। महसो महसः स्वः॥ ७५॥

दे॒वीः प॑र्जन्य॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे सु॒त। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा
रक्षः॑। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पार॑धम्। अ॒पा॑घ्ना॒मप॑चाव॒र्तिम्।
अप॑दे॒वीरि॒तो हि॑त। वज्रं दे॒वीर॑जी॒ताः॒श्च। भुव॑नं दे॒वसू॑व॒रीः।
आ॒दि॒त्यान॑दि॒तिं दे॒वीम्। योनि॑नोर्ध्वमुदी॒षत॑॥ ७६॥

भ॒द्रं क॑र्णेभिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभि॑र्यज॒त्राः।
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳ स॑स्त॒नूभिः॑। व्य॒शेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अ॒रि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॒र्दधा॑तु।
के॒तवो॑ अरु॒णास॑श्च। ऋ॒षयो॑ वा॒तर॑र॒शनाः॑। प्र॒ति॒ष्ठाꣳ श॒तधा॑
हि। स॒माहि॑ता॒सो सह॑स्र॒धाय॑सम्। शि॒वा नः॑ श॒न्त॑मा भवन्तु।
दि॒व्या आप॑ ओष॑धयः। सु॒मृ॒डीका॑ सर॑स्वति। मा ते॒ व्योम॑
स॒न्दृशि॑॥ ७७॥

[२१]

योऽपां पुष्पं वेद। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति।
चन्द्रमा वा अपां पुष्पम्। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति।
य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति।
अग्निर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। योऽग्नेरायतनं
वेद॥ ७८॥

आयतनवान् भवति। आपो वा अग्नेरायतनम्। आयतनवान्
भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान्
भवति। वायुर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यो

वा॒योरा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति॥७९॥

आपो॒ वै वा॒योरा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। य एवं वेद॑। योऽपामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। असौ॒ वै तप॑न्न॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। योऽमुष्य॒ तप॑त आ॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॒ वा अ॒मुष्य॒ तप॑त आ॒यत॑नम्॥८०॥

आ॒यत॑नवान् भवति। य एवं वेद॑। योऽपामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। च॒न्द्रमा॒ वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यश्च॒न्द्रम॑स आ॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॒ वै च॒न्द्रम॑स आ॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति॥८१॥

य एवं वेद॑। योऽपामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। नक्ष॑त्राणि॒ वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यो नक्ष॑त्राणामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॒ वै नक्ष॑त्राणामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। य एवं वेद॑॥८२॥

योऽपामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। पर्जन्यो॒ वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यः पर्जन्य॑स्यऽऽय॒तनं॑ वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॒ वै पर्जन्य॑स्यऽऽय॒तनम्॑। आ॒यत॑नवान् भवति। य एवं वेद॑। योऽपामा॒यत॑नं वेद॑॥८३॥

आ॒यत॑नवान् भवति। संव॑त्स॒रो वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यः संव॑त्स॒रस्य॑ऽऽय॒तनं॑ वेद॑।

आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒ । आ॒पो वै स॒ंव॒त्स॒र॒स्य॒ऽऽय॒त॒न॒म् ।
आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒ । य ए॒वं वे॒द॒ । यो॑ऽप्सु ना॒वं प्र॒ति॑ष्ठि॒तां
वे॒द॒ । प्र॒त्ये॒व ति॑ष्ठति॥८४॥

इ॒मे वै लो॒का अ॒प्सु प्र॒ति॑ष्ठि॒ताः । त॒देषा॑ऽभ्य॒नू॒क्ता । अ॒पा॒ं
र॒स॒मु॒द॒य॒ं स॒न्न॒ । सूर्ये॑ शु॒क्रं॒ स॒मा॒भृ॒तम् । अ॒पा॒ं र॒स॒स्य॒ यो
र॒सः॑ । तं वो॑ गृ॒ह्णाम्यु॒त्त॒म॒मि॒ति॒ । इ॒मे वै लो॒का अ॒पा॒ं र॒सः॑ ।
ते॑ऽमुष्मि॒न्नादि॒त्ये स॒मा॒भृ॒ताः । जा॒नु॒द॒घ्नीमु॒त्तर॒वे॒दीं खा॒त्वा ।
अ॒पां पू॒रयि॒त्वा गु॒ल्फ॒द॒घ्नम्॥८५॥

पु॒ष्कर॒पर्णैः पु॒ष्कर॒दण्डैः पु॒ष्करैश्च॑ स॒ंस्ती॒र्य । तस्मि॑न्वि॒-
हा॒य॒से । अ॒ग्निं प्र॒णीयो॑प॒समा॒धाय॑ । ब्र॒ह्म॒वा॒दि॒नो व॒द॒न्ति॒ ।
कस्मा॑त्प्र॒णी॒तेऽय॒म॒ग्निश्ची॒यते॑ । सा॒प्र॒णी॒तेऽय॒म॒प्सु ह्ययं॑
ची॒यते॑ । अ॒सौ भु॒व॒ने॒प्यना॑हि॒ताग्नि॒रे॒ताः । त॒म॒भि॒त ए॒ता
अ॒बी॒ष्ट॒का उप॑दधाति । अ॒ग्नि॒हो॒त्रे दर्श॑पूर्ण॒मा॒स॒योः । प॒शु॒ब॒न्धे
चा॒तुर्मा॒स्येषु॑॥८६॥

अथो॑ आहुः । सर्वेषु यज्ञ॒क्र॒तुष्वि॒ति॒ । ए॒तद्धं स्म॒ वा
आ॒हुः श॒ण्डि॒लाः । क॒म॒ग्निं चि॑नुते । स॒त्रि॒य॒म॒ग्निं चि॑न्वा॒नः ।
स॒ंव॒त्स॒रं प्र॒त्यक्षे॑ण । क॒म॒ग्निं चि॑नुते । सा॒वि॒त्र॒म॒ग्निं चि॑न्वा॒नः ।
अ॒मु॒मादि॒त्यं प्र॒त्यक्षे॑ण । क॒म॒ग्निं चि॑नुते॥८७॥

ना॒चि॒के॒त॒म॒ग्निं चि॑न्वा॒नः । प्रा॒णान्प्र॒त्यक्षे॑ण । क॒म॒ग्निं चि॑नुते ।
चा॒तुर्हो॒त्रि॒य॒म॒ग्निं चि॑न्वा॒नः । ब्र॒ह्म प्र॒त्यक्षे॑ण । क॒म॒ग्निं चि॑नुते ।

वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। शरीरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः॥८८॥

इमाँल्लोकान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमग्निं
चिन्वान इति। य एवासौ। इतश्चाऽमुतश्चाऽव्यतीपाती।
तमिति। योऽग्नेर्मिथूया वेद। मिथुनवान्भवति। आपो वा
अग्नेर्मिथूयाः। मिथुनवान्भवति। य एवं वेद॥८९॥

[२२]

आपो वा इदमासन्त्सलिलमेव। स प्रजापतिरेकः पुष्करपर्णे
समभवत्। तस्यान्तर्मनसि कामः समवर्तत। इदं
सृजेयमिति। तस्माद्यत्पुरुषो मनसाऽभिगच्छति। तद्वाचा
वदति। तत्कर्मणा करोति। तदेषाऽभ्यनूक्ता। कामस्तदग्ने
समवर्तताधि। मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्॥९०॥

सतो बन्धुमसति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या क्वयो
मनीषेति। उपैनन्तदुपनमति। यत्कामो भवति। य एवं
वेद। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा। शरीरमधूनुत। तस्य
यन्मांसमासीत्। ततोऽरुणाः केतवो वातरशना ऋषय
उदतिष्ठन्॥९१॥

ये नखाः। ते वैखानसाः। ये वालाः। ते वालखिल्याः। यो
रसः। सोऽपाम्। अन्तरतः कूर्मं भूतं सर्पन्तम्। तमब्रवीत्।
मम वैत्वङ्मांसम्। समभूत्॥९२॥

नेत्य॑ब्रवीत्। पूर्व॑मे॒वाहमि॒हास॒मिति॑। तत्पुरु॑षस्य पुरु॑षत्वम्।
स स॒हस्र॑शीर्षा॒ पुरु॑षः। स॒हस्रा॑क्षः स॒हस्र॑पात्। भूत्वोद॑तिष्ठत्।
तम॑ब्रवीत्। त्वं वै पूर्व॑ः सम॑भूः। त्वमि॒दं पूर्वः॑ कुरु॒ष्वेति॑। स
इ॒त आ॒दायापः॑॥९३॥

अ॒ञ्जलि॑नां पुर॒स्तादु॒पाद॑धात्। ए॒वाह्ये॑वेति॑। तत॑ आ॒दित्य॑
उद॑तिष्ठत्। सा प्राची॑ दिक्। अथा॑ऽरुणः के॒तुर्दक्षि॑णत
उ॒पाद॑धात्। ए॒वाह्य॑ग्न इति॑। ततो॒ वा अ॒ग्निरुद॑तिष्ठत्। सा
दक्षि॑णा दिक्। अथा॑रुणः के॒तुः प॒श्चादु॒पाद॑धात्। ए॒वा हि
वायो॑ इति॑॥९४॥

ततो॑ वा॒युरुद॑तिष्ठत्। सा प्र॒तीची॑ दिक्। अथा॑रुणः के॒तुरुत्तर॑त
उ॒पाद॑धात्। ए॒वाही॒न्द्रेति॑। ततो॒ वा इन्द्र॑ उद॑तिष्ठत्। सोदी॑ची
दिक्। अथा॑रुणः के॒तुर्मध्य॑ उ॒पाद॑धात्। ए॒वा हि पू॒षन्नि॑ति।
ततो॒ वै पू॒षोद॑तिष्ठत्। सेयं॑ दिक्॥९५॥

अथा॑रुणः के॒तुरु॒परि॑ष्ठादु॒पाद॑धात्। ए॒वा हि दे॒वा इति॑।
ततो॑ दे॒वमनु॑ष्याः पि॒तरः॑। ग॒न्धर्वा॑प्सर॒सश्चोद॑तिष्ठन्। सोर्ध्वा॑
दिक्। या वि॒प्रुषो॑ वि॒परा॑पतन्। ताभ्यो॑ऽसु॒रा रक्षा॑ःसि
पिशा॒चाश्चोद॑तिष्ठन्। तस्मा॒त्ते परा॑भवन्। वि॒प्रुङ्घो॑ हि ते
सम॑भवन्। तदे॒षाऽभ्य॑नू॒क्ता॥९६॥

आपो॑ ह॒ यद्वृ॑हतीर्ग॒र्भमा॑यन्। दक्षं॑ दधा॑ना ज॒नय॑न्तीः
स्वय॑म्भुम्। तत॑ इ॒मेध्य॑सृ॒ज्यन्त॑ सर्गाः॑। अ॒द्भ्यो वा इ॒दं

समभूत्। तस्मादिदं सर्वं ब्रह्म स्वयम्ब्विति। तस्मादिदं
सर्वं शिथिलमिवाऽध्रुवमिवाभवत्। प्रजापतिर्वाव
तत्। आत्मनाऽऽत्मानं विधाय। तदेवानुप्राविशत्।
तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१७॥

विधाय लोकान् विधाय भूतानि। विधाय सर्वाः
प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्य।
आत्मनाऽऽत्मानंमभि संविवेशेति। सर्वमेवेदमाप्त्वा।
सर्वमवरुद्धं। तदेवानुप्राविशति। य एवं वेद॥१८॥

[२३]

चतुष्टय्य आपो गृह्णाति। चत्वारि वा अपां रूपाणि।
मेघो विद्युत्। स्तनयितुर्वृष्टिः। तान्येवावरुन्धे। आतपति
वर्ष्या गृह्णाति। ताः पुरस्तादुपदधाति। एता वै ब्रह्मवर्चस्या
आपः। मुखत एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे। तस्मान्मुखतो
ब्रह्मवर्चसितरः॥१९॥

कूप्या गृह्णाति। ता दक्षिणत उपदधाति। एता वै
तेजस्विनीरापः। तेज एवास्य दक्षिणतो दधाति।
तस्मादक्षिणोऽर्धस्तेजस्वितरः। स्थावरा गृह्णाति। ताः
पश्चादुपदधाति। प्रतिष्ठिता वै स्थावराः। पश्चादेव प्रतितिष्ठति।
वहन्तीर्गृह्णाति॥१००॥

ता उत्तरत उपदधाति। ओजसा वा एता वहन्तीरिवोद्गतीरिव

आकूजंतीरिव धावन्तीः। ओजं एवास्योत्तरतो दधाति।
तस्मादुत्तरोऽर्धं ओजस्वितरः। सम्भार्या गृह्णाति। ता मध्य
उपदधाति। इयं वै सम्भार्याः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति।
पल्वल्या गृह्णाति। ता उपरिष्ठादुपादधाति॥१०१॥

असौ वै पल्वयाः। अमुष्यामेव प्रतितिष्ठति। दिक्षूपदधाति।
दिक्षु वा आपः। अन्नं वा आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते।
यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते। तदवरुन्धे। तं वा एतमरुणाः केतवो
वातरशना ऋषयोऽचिन्वन्। तस्मादारुणकेतुकः॥१०२॥

तदेषाऽभ्यनूक्ता। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः।
प्रतिष्ठा ५ शतधा हि। समाहितासो सहस्रधायसमिति।
शतशश्चैव सहस्रशश्च प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं चिनुते। य
उचैनमेवं वेद॥१०३॥

[२४]

जानुदग्नीमुत्तरवेदीं खात्वा। अपां पूरयति। अपा ५ सर्वत्वाय।
पुष्करपर्ण ५ रुक्मं पुरुषमित्युपदधाति। तपो वै पुष्करपर्णम्।
सत्य ५ रुक्मः। अमृतं पुरुषः। एतावद्वा वाऽस्ति। यावदेतत्।
यावदेवास्ति॥१०४॥

तदवरुन्धे। कूर्ममुपदधाति। अपामेव मेधमवरुन्धे। अथो
स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। आपमापामपः सर्वाः।
अस्मादस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह

संश्चस्करद्धिया इति। वाय्वश्वा रश्मिपतयः। लोकं
पृणच्छिद्रं पृण॥१०५॥

यास्तिस्त्रः परमजाः। इन्द्रघोषा वो वसुभिरेवाह्येवेति।
पञ्चचितय उपदधाति। पाङ्क्तोऽग्निः। यावानेवाग्निः। तं चिनुते।
लोकं पृणया द्वितीयामुपदधाति। पञ्च पदा वै विराट्।
तस्या वा इयं पादः। अन्तरिक्षं पादः। द्यौः पादः। दिशः
पादः। पुरोरजाः पादः। विराज्येव प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं
चिनुते। य उचैनमेवं वेद॥१०६॥

[२५]

अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। तमभित एता अबीष्टका उपदधाति।
अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे चातुर्मास्येषु। अथो
आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। अथ ह स्माहारुणः
स्वायम्भुवः। सावित्रः सर्वोऽग्निरित्यननुषङ्गं मन्यामहे। नाना
वा एतेषां वीर्याणि। कमग्निं चिनुते॥१०७॥

सत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः।
कमग्निं चिनुते। नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते।
चातुरहोत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। वैश्वसृजमग्निं
चिन्वानः। कमग्निं चिनुते॥१०८॥

उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते।
इममारुणकेतुकमग्निं चिन्वान इति। वृषा वा अग्निः।
वृषाणौ सङ्स्फालयेत्। हन्येतास्य यज्ञः। तस्मान्नानुषज्यः।

सोत्तरवेदिषु ऋतुषु चिन्वीत। उत्तरवेद्यां ह्यग्निश्चीयते।
प्रजाकामश्चिन्वीत॥१०९॥

प्राजापत्यो वा एषोऽग्निः। प्राजापत्याः प्रजाः। प्रजावान्
भवति। य एवं वेद। पशुकामश्चिन्वीत। संज्ञानं वा एतत्
पशूनाम्। यदापः। पशूनामेव संज्ञानेऽग्निं चिनुते। पशुमान्
भवति। य एवं वेद॥११०॥

वृष्टिकामश्चिन्वीत। आपो वै वृष्टिः। पर्जन्यो वर्षुको भवति।
य एवं वेद। आमयावी चिन्वीत। आपो वै भेषजम्।
भेषजमेवास्मै करोति। सर्वमायुरेति। अभिचरंश्चिन्वीत।
वज्रो वा आपः॥१११॥

वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्रहरति। स्तृणुत एनम्। तेजस्कामो
यशस्कामः। ब्रह्मवर्चसकामः स्वर्गकामश्चिन्वीत। एतावद्वा
वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति। तदवरुन्धे। तस्यैतद्वृतम्।
वर्षति न धावेत्॥११२॥

अमृतं वा आपः। अमृतस्यानन्तरित्यै। नाप्सु मूत्रपुरीषं
कुर्यात्। न निष्ठीवेत्। न विवसनः स्नायात्। गुह्यो वा
एषोऽग्निः। एतस्याग्नेरनतिदाहाय। न पुष्करपर्णानि हिरण्यं
वाऽधितिष्ठेत्। एतस्याग्नेरनभ्यारोहाय। न कूर्मस्याश्रीयात्।
नोदकस्याघातुकान्येनमोदकानि भवन्ति। अघातुका आपः।
य एतमग्निं चिनुते। य उचैनमेवं वेद॥११३॥

इ॒मानु॑कं भु॒वना॑ सी॒षधे॑म। इन्द्र॑श्च वि॒श्वे च॑ दे॒वाः। य॒ज्ञं
च॑ नस्त॒न्वं च॑ प्र॒जां च॑। आ॒दि॒त्यैरिन्द्रः॑ स॒ह सी॑षधातु।
आ॒दि॒त्यैरिन्द्रः॑ सग॑णो म॒रुद्भिः॑। अ॒स्माकं॑ भू॒त्ववि॑ता
त॒नूना॑म्। आ॒प्लव॑स्व प्र॒प्लव॑स्व। आ॒ण्डीभ॑वज॒ मा मु॑हुः।
सु॒खादी॑न्दुःखनि॒धना॑म्। प्र॒ति॒मु॒ञ्चस्व॑ स्वां पु॒रम्॥११४॥

मरी॑चयः स्वाय॒म्भुवाः॑। ये श॑री॒राण्य॑कल्पयन्। ते ते॑ दे॒हं
क॑ल्पयन्तु। मा च॑ ते॒ ख्यास्मि॑ ती॒रिष॑त्। उ॒त्तिष्ठ॑त् मा स्व॑प्त।
अ॒ग्निमि॑च्छ॒ध्वं भा॑र॒ताः। राज्ञः॑ सोम॑स्य तृ॒प्तासः॑। सूर्ये॑ण
स॒युजो॑षसः। यु॒वा सु॒वासाः॑। अ॒ष्टाच॑क्रा नव॑द्वारा॥११५॥

दे॒वानां॑ पू॒रयो॑ध्या। तस्या॑ हिर॒ण्म॑यः को॒शः। स्व॒र्गो लो॒को
ज्योति॑षाऽऽवृ॒तः। यो वै तां॑ ब्र॒ह्म॑णो वे॒द। अ॒मृते॑नाऽऽवृ॒तां
पु॑रीम्। तस्मै॑ ब्र॒ह्म च॑ ब्र॒ह्मा च॑। आ॒युः की॒र्तिं प्र॒जां द॑दुः।
वि॒भ्राज॑मा॒ना ह॑रिणीम्। य॒शसा॑ सम्प॒रीवृ॑ताम्। पु॒रं
हि॒र॒ण्म॑यीं ब्र॒ह्मा॥११६॥

वि॒वेशा॑ऽप॒राजि॑ता। प॒राडे॑त्य॒ज्याम॑यी। प॒राडे॑त्य॒नाश॑की।
इ॒ह चा॑मु॒त्र चान्वे॑ति। वि॒द्वान्दे॒वासुरा॑नु॒भ्यान्। यत्कु॑मा॒री
म॒न्द्रय॑ते। यद्यो॒षिद्यत्प॑ति॒व्रता॑। अ॒रिष्टं॑ यत्किं च॑ क्रि॒यते॑।
अ॒ग्निस्तद॑नु॒वेध॑ति। अ॒श्रुता॑सः श्रु॒तास॑श्च॥११७॥

य॒ज्वानो॑ येऽप्य॑य॒ज्वनः॑। स्व॑र्यन्तो॒ नापै॑क्षन्ते। इन्द्र॑म॒ग्निं च॑
ये वि॒दुः। सि॒क॒ता इ॒व सं॑यन्ति। र॒श्मिभिः॑ स॒मुदी॑रिताः।

अस्माल्लोकादमुष्माच्च। ऋषिभिर्दात्पृश्निभिः। अपेतु वीत वि
चं सर्पतातः। येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अहोभिरद्विरक्तु-
भिर्व्यक्तम्॥११८॥

यमो ददात्ववसानमस्मै। नृ मुणन्तु नृपात्वर्यः। अकृष्टा ये
च कृष्टजाः। कुमारीषु कनीनीषु। जारिणीषु च ये हिताः।
रेतः पीता आण्डपीताः। अङ्गारेषु च ये हुताः। उभयान्
पुत्रपौत्रकान्। युवेऽहं यमराजगान्। शतमिन्नु शरदः॥११९॥

अदो यद्वह्म विलबम्। पितृणां च यमस्य च।
वरुणस्याश्विनोरग्रेः। मरुतां च विहायसाम्। कामप्रयवणं मे
अस्तु। स ह्येवास्मि सनातनः। इति नाको ब्रह्मिश्रवो रायो
धनम्। पुत्रानापो देवीरिहाऽऽहित॥१२०॥

[२७]

विशीर्ष्णीं गृध्रशीर्ष्णीं च। अपेतो निर्ऋतिः हथः। परिबाधः
श्वेतकुक्षम्। निजङ्घः शबलोदरम्। स तान् वाच्यायया सह।
अग्रे नाशय सन्दृशः। ईर्ष्यासूये बुभुक्षाम्। मन्युं कृत्यां च
दीधिरे। रथेन किं शुकावता। अग्रे नाशय सन्दृशः॥१२१॥

[२८]

पर्जन्याय प्रगायत। दिवस्पुत्राय मीढुषे। स नो
यवसमिच्छतु। इदं वचः पर्जन्याय स्वराजे। हृदो
अस्त्वन्तरन्तद्युयोत। मयोभूर्वातो विश्वकृष्टयः सन्त्वस्मे।

सुपिप्पला ओषधीर्देवगोपाः। यो गर्भमोषधीनाम्। गवां
कृणोत्यर्वताम्। पर्जन्यः पुरुषीणाम्॥१२२॥

[२९]

पुनर्मामैत्विन्द्रियम्। पुनरायुः पुनर्भगः। पुनर्ब्राह्मणमैतु
मा। पुनर्द्रविणमैतु मा। यन्मेऽद्य रेतः पृथिवीमस्कान्।
यदोषधीरप्यसंरद्यदापः। इदं तत्पुनराददे। दीर्घायुत्वायु
वर्चसे। यन्मे रेतः प्रसिच्यते। यन्म आजायते पुनः। तेन
माममृतं कुरु। तेन सुप्रजसं कुरु॥१२३॥

[३०]

अद्ध्यस्तिरोऽधाऽजायत। तवं वैश्रवणः संदा। तिरौऽधेहि
सपत्नान्नः। ये अपोऽश्रन्ति केचन। त्वाष्ट्रीं मायां वैश्रवणः।
रथं सहस्रवन्धुरम्। पुरुश्चक्रं सहस्राश्वम्। आस्थायायाहि
नो बलिम्। यस्मै भूतानि बलिमावहन्ति। धनं गावो हस्ति
हिरण्यमश्वान्॥१२४॥

असाम सुमतौ यज्ञियस्य। श्रियं बिभ्रतोऽन्नमुखीं
विराजम्। सुदरुशने च क्रौञ्चे च। मैनागे च महागिरौ।
शतद्वाद्वारंगमन्ता। संहार्यं नगरं तवं। इति मन्त्राः।
कल्पोऽत ऊर्ध्वम्। यदि बलिं हरेत्। हिरण्यनाभये
वितुदये कौबेरायायं बलिः॥१२५॥

सर्वभूताधिपतये नम इति। अथ बलिं हत्वोपतिष्ठेत्।

क्षत्रं क्षत्रं वैश्रवणः। ब्राह्मणा वयं स्मः। नमस्ते
अस्तु मा मां हिंसीः। अस्मात्प्रविश्यान्नमद्धीति। अथ
तमग्निमादधीत। यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुञ्जीत। तिरोऽधा भूः।
तिरोऽधा भुवः॥१२६॥

तिरोऽधाः स्वः। तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः। सर्वेषां
लोकानामधिपत्ये सीदेति। अथ तमग्निमिन्धीत।
यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुञ्जीत। तिरोऽधा भूः स्वाहा। तिरोऽधा
भुवः स्वाहा। तिरोऽधाः स्वः स्वाहा। तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः
स्वाहा। यस्मिन्नस्य काले सर्वा आहुतीरहुता भवेयुः॥१२७॥

अपि ब्राह्मणमुखीनाः। तस्मिन्नहः काले प्रयुञ्जीत। परः
सुप्तजनाद्वेपि। मास्म प्रमाद्यन्तमाध्यापयेत्। सर्वार्थाः
सिद्ध्यन्ते। य एवं वेद। क्षुध्यन्निदमजानताम्। सर्वार्था
न सिद्ध्यन्ते। यस्ते विघातुको भ्राता। ममान्तरहृदये
श्रितः॥१२८॥

तस्मा इममग्रपिण्डं जुहोमि। स मेऽर्थान्मा विवंधीत्। मयि
स्वाहा। राजाधिराजाय प्रसह्यसाहिने। नमो वयं वैश्रवणाय
कुर्महे। स मे कामान्कामकामाय मह्यम्। कामेश्वरो वैश्रवणो
ददातु। कुबेराय वैश्रवणाय। महाराजाय नमः। केतवो
अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठां शतधा हि।
समाहितासो सहस्रधायसम्। शिवा नः शन्तमा भवन्तु।
दिव्या आप ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम

सुन्दशि॥१२९॥

[३१]

संवत्सरमेतद्व्रतं चरेत्। द्वौ वा मासौ। नियमः
समासेन। तस्मिन्नियमविशेषाः। त्रिषवणमुदकोपस्पर्शी।
चतुर्थकालपानभक्तः स्यात्। अहरहर्वा भैक्षमश्रीयत्।
औदुम्बरीभिः समिद्धिरग्निं परिचरेत्। पुनर्मामैत्विन्द्रियमि-
त्येतेनऽनुवाकेन। उद्धृतपरिपूताभिरद्भिः कार्यं कुर्वीत॥१३०॥

अंसश्चयवान्। अग्नये वायवे सूर्याय। ब्रह्मणे प्रजापतये।
चन्द्रमसे नक्षत्रेभ्यः। ऋतुभ्यः संवत्सराय। वरुणायारुणायेति
व्रतहोमाः। प्रवर्ग्यवदादेशः। अरुणाः काण्डऋषयः।
अरण्येऽधीयीरन्। भद्रं कर्णेभिरिति द्वे जपित्वा॥१३१॥

महानाम्नीभिरुदकं संस्पर्श्य। तमाचार्यो दद्यात्। शिवा-
नः शन्तमेत्योषधीरालभते। सुमृडीकेति भूमिम्। एवमपवर्गे।
धेनुर्दक्षिणा। कंसं वासंश्च क्षौमम्। अन्यद्वा शुक्लम्।
यथाशक्ति वा। एवस्वाध्यायधर्मेण। अरण्येऽधीयीत।
तपस्वी पुण्यो भवति तपस्वी पुण्यो भवति॥१३२॥

[३२]

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳ संस्तूयामि। व्यशेम देवहितं यदायुः।
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।

स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष॑र्यो अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॑र्दधातु॥

॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ ॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्रये नमः पृथिव्यै नम
ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते
करोमि॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

सह वै देवानां चासुराणां च यज्ञौ प्रततावास्तां
वयं स्वर्गं लोकमैष्यामो वयमैष्याम इति तेऽसुराः
सन्नह्य सहसैवाचरन् ब्रह्मचर्येण तपसैव देवास्तेऽसुरा
अमुह्यंस्ते न प्राजानंस्ते पराऽभवन्ते न स्वर्गं
लोकमायन् प्रसृतेन वै यज्ञेन देवाः स्वर्गं लोकमायन्
प्रसृतेनासुरान् पराभावयन् प्रसृतो ह वै यज्ञोपवीतिनो
यज्ञोऽप्रसृतोऽनुपवीतिनो यत्किं च ब्राह्मणो यज्ञोपवीत्यधीते
यजत एव तत्तस्माद्यज्ञोपवीत्येवाधीयीत याजयेद्यजेत वा
यज्ञस्य प्रसृत्या अजिनं वासो वा दक्षिणत उपवीय दक्षिणं
बाहुमुद्धरतेऽव धत्ते सव्यमिति यज्ञोपवीतमेतदेव विपरीतं
प्राचीनावीतं संवीतं मानुषम्॥१॥

[१]

रक्षांसि ह वा पुरोऽनुवाके तपोग्रमतिष्ठन्त तान्
प्रजापतिर्वरेणोपामन्त्रयत् तानि वरमवृणीताऽऽदित्यो
नो योद्धा इति तान् प्रजापतिरब्रवीद्योधयध्वमिति
तस्मादुत्तिष्ठन्तं ह वा तानि रक्षांस्यदित्यं योधयन्ति
यावदस्तमन्वगात्तानि ह वा एतानि रक्षांसि गायत्रिया-

ऽभि॒मन्त्रि॒तेना॒म्भ॒सा शा॒म्यन्ति॒ तदु॒ ह वा ए॒ते ब्र॑ह्म॒वादि॒नः
 पूर्वा॑भि॒मुखाः स॒न्ध्याया॑ गाय॒त्रिया॑ऽभि॒मन्त्रि॒ता आप॑ ऊ॒र्ध्वं
 वि॒क्षिप॑न्ति॒ ता ए॒ता आपो॑ व॒ज्रीभू॑त्वा ता॒नि रक्षा॑सि
 म॒न्देहा॑रुणे द्वी॒पे प्र॑क्षि॒पन्ति॒ यत्प्र॑दक्षि॒णं प्र॑क्रम॒न्ति तेन॑
 पा॒प्मान॑म् अव॑धू॒न्वन्त्यु॒द्यन्त॑मस्तं॒ यन्त॑म् आदि॒त्यम॑भि॒ध्याय॑न्
 कुर्वन् ब्रा॑ह्म॒णो वि॒द्वान्त॑स॒कलं॑ भ॒द्रम॑श्रुते॒ऽसावा॑दि॒त्यो ब्र॒ह्मेति॑
 ब्रह्मै॒व सन् ब्र॑ह्मा॒प्येति॑ य ए॒वं वेद॑॥२॥

[२]

यद्दे॒वा दे॒वहे॑ळ॒नं दे॒वांस॑श्च॒कृमा व॒यम्। आदि॑त्या॒स्तस्मा॑न्मा
 मु॒ञ्चत॑र्त॒स्यर्ते॑न॒ मामि॑त। दे॒वा जी॒वनका॑म्या॒ यद्वा॒चाऽनृ॑त॒-
 मूदि॑म। तस्मा॑न्न इ॒ह मु॑ञ्चत॒ विश्वे॑ दे॒वाः स॒जोष॑सः। ऋ॒तेन॑
 द्या॒वापृ॑थि॒वी ऋ॒तेन॒ त्व॑ सं॒रस्व॑ति। कृ॒तान्नः॑ पा॒ह्येन॑सो॒ यत्किं॑
 चानृ॑तमूदि॒म। इन्द्रा॑ग्नी मि॒त्रावरु॑णौ सोमो॑ धा॒ता बृ॒हस्प॑तिः।
 ते नो॑ मु॒ञ्चन्त्वेन॑सो॒ यदन्य॑कृतमा॒रि॒म। स॒जा॒तश॑स॒सादु॑त
 जा॒मिश॑स॒साज्या॑यंसः॒ श॑सा॒दुत वा॒ कनी॑यसः। अना॑धृष्टं
 दे॒वकृ॑तं॒ यदे॒नस्तस्मा॑त् त्वम॒स्माञ्जा॑तवेदो मुमु॒ग्धि॥३॥

यद्वा॒चा यन्म॑न॒सा बा॒हुभ्या॑मू॒रुभ्या॑म॒ष्टीव॑द्वा॒ शि॒श्रैर्य॑दनृ॒तं
 च॒कृमा व॒यम्। अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सो॒ गार्ह॑पत्यः प्रमु॑ञ्चतु
 च॒कृम॑ या॒नि दु॑ष्कृ॒ता। येन॑ त्रि॒तो अ॑र्ण॒वान्निर्ब॑भूव॒ येन॑
 सूर्य॑ तम॑सो निर्मु॒मोच॑। येनेन्द्रो॑ वि॒श्वा अ॑ज॒हाद॑रा॒तीस्तेना॑हं
 ज्योति॑षा॒ ज्योति॑रान॒शान॑ आ॒क्षि। यत्कु॑सी॒दम॑प्रती॒त्तं मये॑ह

येन॑ य॒मस्य॑ नि॒धिना॒ चरा॑मि। ए॒तत्तद॑ग्रे अ॒नृणो॑ भ॒वामि॒
जीव॑न्ने॒व प्रति॒ तत्तै॑ द॒धामि॑। य॒न्मयि॑ मा॒ता यदा॑ पि॒पेष॑
यद॒न्तरि॑क्षं॒ यदा॑श॒साति॑क्रामामि त्रि॒ते दे॒वा दि॒वि जा॒ता
यदा॑प॒ इ॒मं मे॑ वरुण॒ तत्त्वा॑ यामि॒ त्वं नो॑ अ॒ग्रे स त्वं नो॑
अ॒ग्रे त्वम॑ग्रे अ॒यासि॑॥४॥

[३]

यददी॑व्य॒नृणम॒हं ब॒भूवादि॑त्सन्वा स॒ञ्जगर॒ जनै॑भ्यः।
अ॒ग्निर्मा॒ तस्मा॑दिन्द्रश्च॒ संविदा॑नो प्रमु॒ञ्चता॑म्। यद्ध॒स्ताभ्यां
च॒कर॒ किल्बि॑षाण्य॒क्षाणां॑ व॒श्रुमु॑प॒जिघ्र॑मानः। उ॒ग्रं प॒श्या
च॒ राष्ट्र॑भृच्च॒ तान्य॑प्सरसा॒वनु॑दत्तामृ॒णानि॑। उ॒ग्रं प॒श्ये
राष्ट्र॑भृत्किल्बि॑षाणि॒ यदक्ष॑वृत्तम॒नुदत्त॑मे॒तत्। नेत्रं॑ ऋ॒णानृ॑णव॒
इत्स॑मानो य॒मस्य॑ लो॒के अधि॑रञ्जु॒राय॑। अ॒व ते॒ हेळ॒
उदु॑त्तममि॒मं मे॑ वरुण॒ तत्त्वा॑ यामि॒ त्वं नो॑ अ॒ग्रे स त्वं
नो अ॒ग्रे। सङ्कु॑सुको॒ विकु॑सुको॒ निर्ऋ॑थो यश्च॒ निस्वनः॑।
तेऽ(१)स्मद्य॑क्ष्म॒मना॑गसो दू॒रादूर॑म॒चीच॑तम्। निर्य॑क्ष्मम॒चीच॑ते
कृ॒त्यां निर्ऋ॑तिं च। तेन॒ योऽ(१)स्मत्स॑मृच्छा॒तै तम॑स्मै
प्रसु॑वामसि। दुःश॒९सा॒नुश॒९सा॒भ्यां घ॒णेना॑नुघ॒णेन॑ च।
तेना॒न्योऽ(१)स्मत्स॑मृच्छा॒तै तम॑स्मै प्रसु॑वामसि। सं वर्च॑सा॒
पय॑सा॒ सन्त॑नूभि॒रग॑न्महि॒ मन॑सा॒ स९ शि॒वेन॑। त्वष्टा॑ नो॒
अत्र॑ वि॒दधा॑तु रा॒योऽनु॑मार्ष्टु॒ तन्वो॑(१) यद्वि॒लिष्ट॑म्॥५॥

[४]

आयु॑ष्टे वि॒श्वतो॑ दध॒द्यम॑ग्निर्वरे॑ण्यः। पुन॑स्ते प्रा॒ण आया॑ति
परा॒यक्ष्मः॑ सुवामि ते। आ॒युर्दा अ॑ग्रे ह॒विषो॑ जुषा॒णो
घृ॒तप्र॑तीको घृ॒तयो॑निरेधि। घृ॒तं पी॒त्वा मधु॑ चा॒रु गव्यं॑
पि॒तेव॑ पु॒त्रम॒भिर॑क्षतादिमम्। इ॒मम॑ग्र आ॒युषे॒ वर्च॑से कृधि
ति॒ग्ममो॑जो वरुण॒ सः शि॑शाधि। मा॒तेवा॑स्मा अ॒दिते॒ शर्म॑
यच्छु॒ विश्वे॑ देवा॒ जर॑दष्टिर्यथाऽस॑त्। अ॒ग्र आ॒यूँषि॑ पवस॒
आ सु॒वोर्ज॑मिषं च नः। आ॒रे बा॑धस्व दु॒च्छुना॑म्। अ॒ग्रे पव॑स्व
स्वपा॑ अ॒स्मे वर्चः॑ सु॒वीर्य॑म्। दध॑द्र॒यि मयि॑ पोष॑म्॥६॥

अ॒ग्निर्ऋ॑षिः पव॑मानः पा॒ञ्चज॑न्यः पु॒रोहि॑तः। तमी॑महे
महा॑ग॒यम्। अ॒ग्रे जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताञ्जात॑वेदो
नुद॑स्व। अ॒स्मे दी॑दिहि सु॒मना॒ अहे॑ळ॒ञ्छर्म॑न्ते स्याम त्रि॒वरू॑थ
उ॒द्भौ। सहे॑सा जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताञ्जात॑वेदो
नुद॑स्व। अधि॑ नो ब्रूहि सु॒मन॑स्यमा॒नो व॒यः स्या॑म
प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्। अ॒ग्रे यो नो॑ऽभितो॒ जनो॒ वृको॒ वारो॒
जिघा॑ँसति। ता॒ँस्त्वं वृ॑त्रहं जहि॒ वस्व॑स्मभ्य॒माभ॑र। अ॒ग्रे
यो नो॑ऽभिदास॑ति स॒मानो॒ यश्च॒ निष्प॑नः। तं व॒यः स॒मिधं॑
कृ॒त्वा तुभ्य॑म॒ग्रेऽपि॑ दध्म॑सि॥७॥

यो नः॒ शपा॑दश॑पतो॒ यश्च॑ नः॒ शप॑तः शपा॑त्। उ॒षाश्च॒ तस्मै॑
नि॒म्रुक् सर्वं॑ पा॒पः स॒मूह॑ताम्। यो नः॒ स॒पत्नो॒ यो र॑णो॒

मर्तोऽभिदासंति देवाः। इध्मस्यैव प्रक्षायतो मा तस्योच्छेषि
किं चना। यो मां द्वेष्टि जातवेदो यं चाहं द्वेष्मि यश्च
माम्। सर्वाऽस्तानग्ने सन्दह याश्चाहं द्वेष्मि ये च माम्।
यो अस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो द्वेषते जनः। निन्दाद्यो
अस्मान्दिप्साच्च सर्वाऽस्तान्मष्मषा कुरु। सशितं मे
ब्रह्म सशितं वीर्या(१)म्बलम्। सशितं क्षत्रं मे जिष्णु
यस्याहमस्मि पुरोहितः। उदैषां बाहू अतिरमुद्वर्चो अथो
बलम्। क्षिणोमि ब्रह्मणाऽमित्रानुन्नयामि स्वा(१)म् अहम्।
पुनर्मनः पुनरायुर्म आगात्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म आगात्पुनः
प्राणः पुनराकूतं म आगात्पुनश्चित्तं पुनराधीतं म आगात्।
वैश्वानरो मेऽदब्धस्तनूपा अवबाधतां दुरितानि विश्वा॥८॥

[५]

वैश्वानराय प्रतिवेदयामो यदीनृणः सङ्गरो देवतांसु। स
एतान्पाशान् प्रमुचन् प्रवेद स नो मुञ्चातु दुरितादवद्यात्।
वैश्वानरः पवयान्नः पवित्रैर्यत्सङ्गरमभिधावाम्याशाम्।
अनाजानन्मनसा याचमानो यदत्रैनो अव तत्सुवामि।
अमी ये सुभगे दिवि विचृतौ नाम तारके। प्रेहामृतस्य
यच्छतामेतद्वद्धकमोचनम्। विजिहीर्ष्व लोकान्कृधि
बन्धान्मुञ्चासि बद्धकम्। योनैरिव प्रच्युतो गर्भः सर्वान्
पथो अनुष्व। स प्रजान्प्रतिगृणीत विद्वान्प्रजापतिः
प्रथमजा ऋतस्य। अस्माभिर्दत्तं जरसः परस्तादच्छित्रं

तन्तुमनुसञ्चरेम॥९॥

त॒तं तन्तु॑मन्वे॒के अनु॑ सञ्चर॑न्ति॒ येषां॑ द॒त्तं पि॒त्र्यमाय॑नवत्।
 अ॒बन्ध्वे॒के द॒दतः॑ प्र॒यच्छा॑द्वातुं॒ चेच्छ॑क्रवा॒ऽसः॑ स्व॒र्ग ए॑षाम्।
 आर॑भेथामनु॒ स॒र॒भेथा॑ः स॒मानं॑ पन्था॑मवथो घृ॒तेन॑। यद्वा॑
 पू॒र्तं परि॑विष्टं॒ यद॒ग्नौ तस्मै॑ गोत्रा॑येह जाया॑पती स॒र॒भेथाम्।
 यद॒न्तरि॑क्षं पृथि॒वीमु॒त द्यां॑ यन्मा॒तरं॑ पि॒तरं॑ वा जिहि॑ःसि॒मा।
 अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सो गा॒र्हप॑त्य॒ उन्नो॑ नेषदु॒रिता॑ या॒नि
 च॒कृम॑। भूमि॑र्मा॒ताऽदि॑तिर्नो ज॒नित्रं॑ भ्रा॒ताऽन्तरि॑क्षम॒भिशा॑स्त
 ए॒नः। द्यौर्नः॑ पि॒ता पि॑तृयाच्छं भ॑वासि जा॒मि मि॒त्वा मा
 वि॑वि॒त्सि लो॒कात्। यत्र॑ सु॒हार्दः॑ सु॒कृतो॑ म॒दन्ते॑ वि॒हाय॑ रोगं
 त॒न्वा(१)॑ऽस्वाया॑म्। अ॒श्लो॒णाङ्गैर॑हु॒ताः स्व॒र्गे तत्र॑ पश्येम
 पि॒तरं॑ च पु॒त्रम्। यद॒न्नम॑द्ध्यनृ॒तेन॑ दे॒वा दा॒स्यन्न॑दा॒स्यन्न॑त
 वा॑ करि॒ष्यन्। यद्दे॒वानां॑ चक्षु॒ष्यागो॑ अ॒स्ति॒ यदे॒व किं॑
 च॑ प्रतिज॒ग्राह॑म॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒दनृ॑णं कृ॒णोतु॑। यद॒न्नम॑द्भि
 बहु॒धा वि॒रूपं॑ वा॒सो हि॑र॒ण्यमु॒त गा॒म॒जाम॑विम्। यद्दे॒वानां॑
 चक्षु॒ष्यागो॑ अ॒स्ति॒ यदे॒व किं॑ च॑ प्रतिज॒ग्राह॑म॒ग्निर्मा॑
 तस्मा॒दनृ॑णं कृ॒णोतु॑। यन्म॒या मन॑सा वा॒चा कृ॒तमे॑नः
 कदा॒चन॑। सर्व॑स्मा॒त्तस्मा॑न्मेळि॒तो मो॒ग्धि॒ त्व॑ हि वे॒त्थ
 यथा॑त॒थम्॥१०॥

वातरशना ह वा ऋषयः श्रमणा ऊर्ध्वमन्थिनो
 बभूवुस्तानृषयोऽर्थमायुःस्ते निलायमचरुःस्तेऽनुप्रविशुः
 कूश्माण्डानि ताःस्तेष्वन्विन्दञ्छ्रद्धया च तपसा च
 तानृषयोऽब्रुवन्कथा निलायं चरथेति त ऋषीनब्रुवन्नमो
 वोऽस्तु भगवन्तोऽस्मिन्धाम्नि केन वः सपर्यामेति
 तानृषयोऽब्रुवन्पवित्रं नो ब्रूत येनारेपसः स्यामेति त
 एतानि सूक्तान्यपश्यन् यदेवा देवहेळनं यददीव्यनृणमहं
 बभूवाऽऽयुष्टे विश्वतो दधदित्येतैराज्यं जुहुत वैश्वानराय
 प्रतिवेदयाम इत्युपतिष्ठत यदर्वाचीनमेनो भ्रूणहत्याया-
 स्तस्मान्मोक्षध्व इति त एतैरजुहवुस्तेऽरेपसो-
 ऽभवन्कर्मादिष्वेतैर्जुह्यात्पूतो देवलोकान्त्समंश्रुते॥११॥

[७]

कूश्माण्डैर्जुह्याद्योऽपूत इव मन्येत यथा स्तेनो यथा
 भ्रूणहैवमेष भवति योऽयोनौ रेतः सिञ्चति यदर्वाचीनमेनो
 भ्रूणहत्यायास्तस्मान्मुच्यते यावदेनो दीक्षामुपैति दीक्षित
 एतैः संतति जुहोति संवत्सरं दीक्षितो भवति
 संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते मासं दीक्षितो भवति
 यो मासः स संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते
 चतुर्विंशति रात्रीर्दीक्षितो भवति चतुर्विंशतिरर्धमासाः
 संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते द्वादश रात्रीर्दीक्षितो

भ॑वति॒ द्वा॑द॒श मा॑साः॒ संव॑त्सरः॒ संव॑त्स॒रादे॒वाऽऽत्मा॑नं॒ पुनी॑ते॒ षड्रा॑त्रीर्दी॒क्षितो॑ भ॑वति॒ षड्वा॑ ऋ॒तवः॑ संव॑त्सरः॒ संव॑त्स॒रादे॒वाऽऽत्मा॑नं॒ पुनी॑ते॒ तिस्रो॑ रा॒त्रीर्दी॒क्षितो॑ भ॑वति॒ त्रि॒पदा॑ गा॒यत्री॒ गा॒यत्रि॒या ए॒वाऽऽत्मा॑नं॒ पुनी॑ते॒ न मा॒ऽसम॑श्री॒यान्न॒ स्त्रिय॑मु॒पेया॒न्नोप॑र्यासीत् जु॒गुप्से॒तानृ॑ता॒त्पयो॑ ब्रा॒ह्म॒णस्य॑ व्र॒तं य॑वा॒गू रा॑ज॒न्यस्या॑मि॒क्षा वैश्य॑स्याथो॒ सौम्ये॑प्य॒ध्वर ए॒तद्व्र॑तं ब्रू॒याद्य॑दि॒ मन्ये॑तो॒पद॑स्यामी॒त्यौदन॑ धा॒नाः सक्तू॑ घृ॒तमि॒त्यनु॑व्र॒तये॑दा॒त्मनो॑ऽनु॒पदा॑साय॥१२॥

[८]

अ॒जान् ह॒ वै पृ॑श्नी॒ऽस्तप॑स्यमा॒नान् ब्र॑ह्म॒ स्वय॑म्भ॒वभ्या॑न॒र्षत्त॑ ऋ॒षयो॑ऽभ॒वन्त॑दृषी॒णामृ॑षि॒त्वं तां दे॒वता॑मु॒पाति॑ष्ठन्त॒ यज्ञ॑का॒मास्त ए॒तं ब्र॑ह्म॒यज्ञ॑म॒पश्य॑न्तमा॒हर॑न्तेना॒यज॑न्त॒ यदृ॒चोऽध्य॑गी॒षत् ताः प॑य॒आहु॑तयो॒ दे॒वाना॑म॒भव॑न् यद्य॒जू॒षि घृ॒ताहु॑तयो॒ यत्सा॑मा॒नि सो॒माहु॑तयो॒ यदथ॑र्वाङ्गि॒रसो॑ म॒ध्वाहु॑तयो॒ यद्वा॑ह्म॒णानी॑तिहा॒सान् पु॑रा॒णानि॒ कल्पा॑न्गाथा॑ नारा॒श॒ऽसी॑र्मे॒दाहु॑तयो॒ दे॒वाना॑म॒भव॑न्ताभिः॒ क्षुधं॑ पा॒प्मान॑म॒पा॑घ्न॒न्नप॑हतपा॒प्मानो॑ दे॒वाः स्व॒र्गं लो॒कमा॑यन् ब्रह्म॒णः सायु॑ज्य॒मृष॑योऽगच्छन्॥१३॥

[९]

पश्च॒ वा ए॒ते म॑हा॒यज्ञाः॒ संत॑ति॒ प्रता॑यन्ते॒ सत॑ति॒ सन्ति॑ष्ठन्ते॒ दे॒व॒य॒ज्ञः पि॑तृ॒य॒ज्ञो भू॑त॒य॒ज्ञो म॑नु॒ष्य॒य॒ज्ञो ब्र॑ह्म॒य॒ज्ञ इति॑

यदग्नौ जुहोत्यपि समिधं तद्देवयज्ञः सन्तिष्ठते यत्पितृभ्यः
 स्वधा करोत्यप्यपस्तत्पितृयज्ञः सन्तिष्ठते यद्धूतेभ्यो बलिः
 हरति तद्धूतयज्ञः सन्तिष्ठते यद्वाह्मणेभ्योऽन्नं ददाति
 तन्मनुष्ययज्ञः सन्तिष्ठते यत्स्वाध्यायमधीयीतैकामप्यृचं
 यजुः सामं वा तद्वाह्ययज्ञः सन्तिष्ठते यदृचोऽधीते पयंसः
 कूल्या अस्य पितृन्स्वधा अभिवहन्ति यद्यजूंषि घृतस्य
 कूल्या यत्सामानि सोमं एभ्यः पवते यदथर्वाङ्गिरसो
 मधोः कूल्या यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
 नाराशंसीर्मेदसः कूल्या अस्य पितृन्स्वधा अभिवहन्ति
 यदृचोऽधीते पयआहुतिभिरेव तद्देवांस्तर्पयति यद्यजूंषि
 घृताहुतिभिर्यत्सामानि सोमाहुतिभिर्यदथर्वाङ्गिरसो मध्वा-
 हुतिभिर्यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
 नाराशंसीर्मेदाहुतिभिरेव तद्देवांस्तर्पयति त एनं तृप्ता
 आयुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन च
 तर्पयन्ति॥१४॥

[१०]

ब्रह्मयज्ञेन यक्ष्यमाणः प्राच्यां दिशि ग्रामादछदिर्दर्श उदीच्यां
 प्रागुदीच्यां वोदित आदित्ये दक्षिणत उपवीयोपविश्य
 हस्ताववनिज्य त्रिराचामेद्विः परिमृज्य सकृदुपस्पृश्य
 शिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभ्य यत्रिराचामति
 तेन ऋचः प्रीणाति यद्विः परिमृजति तेन यजूंषि

यत्स॒कृदु॒पस्पृ॑शति॒ तेन॒ सामा॑नि॒ यत्स॒व्यं पा॒णिं पा॒दौ
 प्रो॒क्षति॒ यच्छि॒रश्चक्षु॑षी॒ नासि॑के॒ श्रोत्रे॒ हृद॑यमा॒लभ॑ते
 तेनाथ॑र्वाङ्गि॒रसो॑ ब्राह्म॒णानी॑तिहा॒सान् पु॒रा॒णानि॒ कल्पा॒न्गाथा॑
 नारा॑श॒सीः प्री॑णाति॒ दर्भा॑णां म॒हदु॑प॒स्तीर्यो॑पस्थं॒ कृत्वा
 प्राङा॑सीनः॒ स्वाध्या॒यमधी॑यीता॒पां वा ए॒ष ओष॑धीना॒ रसो॑
 यद्दर्भाः॒ सर॑समे॒व ब्रह्म॑ कुरुते दक्षि॒णोत्त॑रौ पा॒णी पा॒दौ कृ॒त्वा
 सप॒वित्रा॑वोमिति॒ प्रति॑पद्यत ए॒तद्वै यजु॑स्त्रयीं वि॒द्यां प्रत्ये॑षा
 वागे॒तत्पर॑मम॒क्षरं॒ तदे॒तदृ॒चाऽभ्यु॑क्तमृ॒चो अ॒क्षरं॑ पर॒मे व्यो॑मन्
 यस्मि॑न्दे॒वा अधि॑ विश्वे॒ निषे॑दुर्यस्तन्न वेद॒ किमृ॒चा क॑रिष्यति
 य इ॒त्तद्वि॒दुस्त॒ इमे॒ समा॑सत॒ इति॒ त्रीने॒व प्रायु॑ङ्क्त भूर्भुवः
 स्वरि॑त्या॒हैतद्वै वा॒चः स॒त्यं यदे॒व वा॒चः स॒त्यं तत्प्रायु॑ङ्क्तथ
 सावि॑त्रीं गा॒यत्रीं त्रि॑रन्वा॒ह प॒च्छोऽर्ध॑र्चशोऽन॒वान॑ र॒ सवि॑ता
 श्रियः॑ प्रसवि॒ता श्रिय॑मे॒वाऽऽप्रो॒त्यथो॑ प्र॒ज्ञात॑यै॒व प्रति॑पदा
 छन्दा॑ र॒सि प्रति॑पद्यते॥१५॥

[११]

ग्रामे॒ मन॑सा स्वाध्या॒यमधी॑यीत॒ दिवा॒ नक्तं॑ वेति॒ हं
 स्माऽऽह॑ शौच आ॒ह्वेय॑ उ॒तार॑ण्येऽबलं॒ उत॑ वा॒चोत॑ तिष्ठन्नुत
 ब्रज॑न्नुताऽऽसीन॒ उत॑ शया॒नोऽधी॑र्यीतै॒व स्वा॑ध्या॒यं तप॑स्वी
 पु॒ण्यो भ॑वति॒ य एवं॑ विद्वान्त्स्वा॑ध्या॒यमधी॑ते॒ नमो॑ ब्रह्म॒णे
 नमो॑ अस्त्व॒ग्नये॒ नमः॑ पृथि॒व्यै नम॑ ओष॑धीभ्यः। नमो॑ वा॒चे
 नमो॑ वा॒चस्प॑तये॒ नमो॑ विष्ण॑वे बृ॒हते॑ करोमि॥१६॥

[१२]

मध्यन्दिने प्रबलमधीयीतासौ खलु वावैष आदित्यो
 यद्ब्रह्मणस्तस्मात्तरहि तेऽक्षिणं तपति तद्देवाऽभ्युक्ताः।
 चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आऽप्रा-
 द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति
 स वा एष यज्ञः सद्यः प्रतायते सद्यः सन्तिष्ठते तस्य प्राक्
 सायमवभृथो नमो ब्रह्मण इति परिधानीयां त्रिरन्वाहाप
 उपस्पृश्य गृहानेति ततो यत्किं च ददाति सा दक्षिणा॥१७॥

[१३]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य मेघो हविर्धानं विद्युदग्निर्वर्षः
 हविः स्तनयिर्बुवषद्धारो यदवस्फूर्जति सोऽनुवषद्धारो
 वायुरात्माऽमावास्यां स्विष्टकृद्य एवं विद्वान्मेघे वर्षति
 विद्योतमाने स्तनयत्यवस्फूर्जति पवमाने वायावमावास्यायाः
 स्वाध्यायमधीते तप एव तत्तप्यते तपो हि स्वाध्याय इत्युत्तमं
 नाकं रोहत्युत्तमः समानानां भवति यावन्तं ह वा इमां
 वित्तस्य पूर्णां ददत्स्वर्गं लोकं जयति तावन्तं लोकं जयति
 भूयांसं चाक्षय्यं चाप पुनर्मृत्युं जयति ब्रह्मणः सायुज्यं
 गच्छति॥१८॥

[१४]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य द्वावनध्यायौ यदात्माऽशुचिर्यद्देशः
 समृद्धिर्देवतानि य एवं विद्वान्महारात्र उपस्युदिते

ब्रज॒ऽस्तिष्ठ॑न्नासी॒नः शयानो॑ऽरण्ये॑ ग्रामे॒ वा याव॑त्तरसः॑
 स्वाध्या॒यमधी॑ते॒ सर्वा॑ल्लो॒काञ्जय॑ति॒ सर्वा॑ल्लो॒कान॑नृ॒णोऽनु॒-
 सञ्च॑रति॒ तदेषा॑भ्यु॒क्ता। अ॒नृणा॑ अ॒स्मिन्न॑नृ॒णाः पर॑स्मि॒ऽ-
 स्तृती॑ये॒ लो॒के अ॑नृ॒णाः स्या॑म। ये दे॒व्याना॑ उ॒त पि॑तृयाणाः
 सर्वा॑न्प॒थो अ॑नृ॒णा आ॒क्षीये॑मेत्य॒ग्निं वै जा॒तं पा॒प्मा ज॑ग्राह
 तं दे॒वा आ॑हु॒तीभिः॑ पा॒प्मान॑मपा॒घ्नन्ना॑हु॒तीनां॑ य॒ज्ञेन॑ य॒ज्ञस्य॑
 दक्षि॑णाभिर्दक्षि॒णानां॑ ब्राह्म॒णेन॑ ब्राह्म॒णस्य॑ छन्दो॒भिश्छन्द॑साः
 स्वाध्या॒येना॑प॒हत॑पाप्मा॒ स्वाध्या॒यो दे॒वप॑वि॒त्रं वा ए॒तत्तं
 योऽनू॑त्सृजत्यभा॒गो वा॒चि भ॑वत्यभा॒गो ना॒के तदेषा॑ऽभ्यु॒क्ता।
 यस्ति॒त्याज॑ सखि॒विदः॑ सखा॒यं न तस्य॑ वा॒च्यपि॑ भा॒गो
 अ॑स्ति। यदी॑ऽशृ॒णोत्य॒लकः॑ शृ॒णोति॑ न हि प्र॒वेद॑ सुकृ॒तस्य॑
 पन्था॒मिति॑ तस्मा॑त्स्वाध्या॒योऽध्ये॑त॒व्यो यं यं क॑र॒तुमधी॑ते
 तेन॑ तेनास्येष्टं भ॑वत्यग्ने॒र्वायो॑रा॒दित्य॑स्य॒ सायु॑ज्यं गच्छति॒
 तदेषा॑ऽभ्यु॒क्ता। ये अ॒र्वाङ्मु॑त वा॒ पुरा॑णे वे॒दं वि॒द्वाऽसं॑म॒भितो॑
 वद॑न्त्यादि॒त्यमे॒व ते परि॑वदन्ति॒ सर्वे॑ अ॒ग्निं द्वि॒तीयं
 तृती॑यं च ह॒ऽसमि॑ति॒ याव॑ती॒र्वे दे॒वता॒स्ताः सर्वा॑ वेद॒विदि॑
 ब्राह्म॒णे व॑सन्ति॒ तस्मा॑द्ब्राह्म॒णेभ्यो॑ वेद॒विद्भ्यो॑ दि॒वे दि॒वे
 नम॑स्कु॒र्यान्ना॒श्लीलं॑ की॒र्तये॑दे॒ता ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति॥१९॥

[१५]

रिच्य॑त इ॒व वा ए॒ष प्रे॒व रि॑च्यते॒ यो या॒जय॑ति॒ प्रति॑
 वा गृ॒ह्णाति॑ या॒जयि॑त्वा॒ प्रति॑गृह्य॒ वाऽन॑श्न॒न्निः स्वा॑ध्या॒यं

वे॒दम॒धी॒यीत॑ त्रिरा॒त्रं वा॑ सावि॒त्रीं गा॒य॒त्रीम॒न्वाति॑रेचयति॒ वरो॒
दक्षि॑णा॒ वरे॑णै॒व वर॑ः स्पृ॒णोत्या॒त्मा हि वरः॥ २०॥

[१६]

दु॒हे ह॒ वा ए॒ष छ॒न्दांसि॑ यो या॒जय॑ति॒ स
येन॑ य॒ज्ञक्र॒तुना॑ या॒जये॒त्सोऽर॑ण्यं॒ परे॒त्य शु॒चौ दे॒शे
स्वा॑ध्या॒यमे॒वैन॑म॒धीय॑न्नासी॒त तस्या॑न॒शनं॑ दी॒क्षा स्था॑नमु॒पस॒द
आस॑नं॒ सु॒त्या वाग्जु॑हूर्मन॑ उप॒भृद्धृ॑तिर्ध्रु॒वा प्रा॑णो ह॒विः
सा॒माध्व॑र्युः स वा ए॒ष य॒ज्ञः प्रा॑णदक्षि॒णोऽन॑न्तदक्षि॒णः
समृ॑द्धतरः॥ २१॥

[१७]

क॒ति॒धाव॑की॒र्णी प्र॒वि॒शति॑ चतु॒र्धेत्या॑हुर्ब्रह्मवा॒दिनो॑ म॒रुतः॑
प्रा॒णैरि॒न्द्रं ब॒लेन॑ बृह॒स्पति॑ ब्रह्मवर्च॒सेना॒ग्निमे॒वेत॑रेण॒ सर्व॑ण
तस्यै॒तां प्राय॑श्चित्तिं वि॒दां च॑कार सु॒देवः का॑श्यपो यो
ब्र॒ह्मचा॒र्यव॑किरे॒दमा॒वास्या॑या॒ रात्र्या॑म॒ग्निं प्र॒णीयो॑पसमा॒धाय॑
द्विरा॒ज्यस्यो॑प॒घातं॑ जुहोति॒ कामा॑व॒कीर्णो॑ऽस्म्यव॒कीर्णो॑ऽस्मि
काम॑ कामा॒य स्वा॒हा कामा॑भिर्द्रु॒ग्धोऽस्म्यभि॑र्द्रु॒ग्धोऽस्मि॑ काम॑
कामा॒य स्वा॒हेत्य॑मृतं॒ वा आ॒ज्यम॑मृतंमे॒वाऽऽत्म॑न्ध॒त्ते
हु॒त्वा प्र॑य॒ताञ्जलिः॑ कवा॒तिर्य॑द्भुः॒ग्निम॑भिर्मन्त्रयेत् सं
मा॑ऽऽसिञ्चन्तु म॒रुतः॑ समिन्द्रः सं बृह॒स्पतिः॑। सं
मा॑ऽयम॒ग्निः सिञ्च॑त्वायु॒षा च॒ बले॑न॒ चाऽऽयु॑ष्मन्तं करोतु
मेति॑ प्रति॒ हास्मै॑ म॒रुतः॑ प्रा॒णान्द॑धति॒ प्रती॑न्द्रो बलं

प्रति बृहस्पतिर्ब्रह्मवर्चसं प्रत्यग्निरितरत्सर्वं सर्वतनुर्भूत्वा
 सर्वमायुरेति त्रिरभिमन्त्रयेत् त्रिषत्या हि देवा योऽपूत
 इव मन्येत स इत्थं जुहुयादित्थमभिमन्त्रयेत् पुनीत
 एवाऽऽत्मानमायुरेवाऽऽत्मन्धत्ते वरो दक्षिणा वरेणैव वरं
 स्पृणोत्यात्मा हि वरः॥२२॥

[१८]

भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये स्वः प्रपद्ये भूर्भुवः स्वः प्रपद्ये ब्रह्म
 प्रपद्ये ब्रह्मकोशं प्रपद्येऽमृतं प्रपद्येऽमृतकोशं प्रपद्ये चतुर्जालं
 ब्रह्मकोशं यं मृत्युर्नावपश्यति तं प्रपद्ये देवान् प्रपद्ये देवपुरं
 प्रपद्ये परीवृतो वरीवृतो ब्रह्मणा वर्मणाऽहं तेजसा कश्यपस्य
 यस्मै नमस्तच्छिरो धर्मो मूर्धानं ब्रह्मोत्तरा हनुर्यज्ञोऽधरा
 विष्णुरहृदयं संवत्सरः प्रजननमश्विनौ पूर्वपादावत्रिर्मध्यं
 मित्रावरुणावपरपादावग्निः पुच्छस्य प्रथमं काण्डं तत्
 इन्द्रस्ततः प्रजापतिरभयं चतुर्थं स वा एष दिव्यः शांकरः
 शिशुमारस्तं ह य एवं वेदापं पुनर्मृत्युं जयति जयति
 स्वर्गं लोकं नाध्वनि प्रमीयते नाप्सु प्रमीयते नाग्नौ प्रमीयते
 नानपत्यः प्रमीयते लघ्वान्नो भवति ध्रुवस्त्वमसि ध्रुवस्य
 क्षितमसि त्वं भूतानामधिपतिरसि त्वं भूतानां श्रेष्ठोऽसि
 त्वां भूतान्युप पर्यावर्तन्ते नमस्ते नमः सर्वं ते नमो नमः
 शिशुकुमाराय नमः॥२३॥

[१९]

नमः प्राच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च
 नमो नमो दक्षिणायै दिशे याश्च देवता एतस्यां
 प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमः प्रतीच्यै दिशे याश्च देवता
 एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नम उदीच्यै दिशे याश्च
 देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नम ऊर्ध्वायै दिशे
 याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमोऽधरायै
 दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो
 नमोऽवान्तरायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च
 नमो नमो गङ्गायमुनयोर्मध्ये ये वसन्ति ते मे प्रसन्नात्मानश्चिरं
 जीवितं वर्धयन्ति नमो गङ्गायमुनयोर्मुनिभ्यश्च नमो नमो
 गङ्गायमुनयोर्मुनिभ्यश्च नमः॥ २४॥

[२०]

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम
 ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते
 करोमि॥

॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

ॐ तच्छ्रुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः
स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्।
शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥
चित्तिः सुक्। चित्तमाज्यम्। वाग्वेदिः। आधीतं बर्हिः। केतो
अग्निः। विज्ञातमग्निः। वाक्पतिर्होता। मन उपवक्ता। प्राणो
हविः। सामाध्वर्युः। वाचस्पते विधे नामन्। विधेम ते नाम।
विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः सोमं पिबतु। आऽस्मासु
नृम्णन्धात्स्वाहा॥१॥

अध्वर्युः पञ्च च॥ _____ [१]

पृथिवी होता। द्यौरध्वर्युः। रुद्रोऽग्नीत्। बृहस्पतिरुपवक्ता।
वाचस्पते वाचो वीर्येण। सम्भृततमेनायक्ष्यसे। यजमानाय
वार्यम्। आसुवस्करस्मै। वाचस्पतिः सोमं पिबतु।
जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहा॥२॥

पृथिवी होता दश॥ _____ [२]

अग्निर्होता। अश्विनोऽध्वर्यू। त्वष्टाऽग्नीत्। मित्र उपवक्ता।
सोमः सोमस्य पुरोगाः। शुक्रः शुक्रस्य पुरोगाः। श्रुतास्तं
इन्द्र सोमोः। वातापेर्हवनश्रुतः स्वाहा॥३॥

अग्निर्होताऽष्टौ॥ _____ [३]

सूर्य ते चक्षुः। वातं प्राणः। द्यां पृष्ठम्। अन्तरिक्षमात्मा।

अङ्गैर्यज्ञम्। पृथिवी९ शरीरैः। वाचस्पतेऽच्छिद्रया वाचा।
अच्छिद्रया जुह्वा। दिवि देवावृध९ होत्रा मेरयस्व स्वाहा॥४॥

सूर्य ते नव॥ _____[४]

महाहविरहोता। सत्यहविरध्वर्युः। अच्युतपाजा अग्नीत्।
अच्युतमना उपवक्ता। अनाधृष्यश्चाप्रतिधृष्यश्च यज्ञस्याभिगरौ।
अयास्य उद्राता। वाचस्पते हृद्विधे नामन्। विधेम ते नाम।
विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः सोममपात्। मा
दैव्यस्तन्तुश्छेदि मा मनुष्यः। नमो दिवे। नमः पृथिव्यै
स्वाहा॥५॥

अपात्रीणि च॥ _____[५]

वाग्घोता। दीक्षा पत्नी। वातोऽध्वर्युः। आपोऽभिगरः। मनो
हविः। तपसि जुहोमि। भूर्भुवः सुवः। ब्रह्म स्वयम्भु। ब्रह्मणे
स्वयम्भुवे स्वाहा॥६॥

वाग्घोता नव॥ _____[६]

ब्राह्मण एकहोता। स यज्ञः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं
यशः। यज्ञश्च मे भूयात्। अग्निर्द्विहोता। स भर्ता। स मे ददातु
प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। भर्ता च मे भूयात्। पृथिवी त्रिहोता।
स प्रतिष्ठा॥७॥

स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्रतिष्ठा च मे भूयात्।
अन्तरिक्षं चतुर्होता। स विष्ठाः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं

यशः। वि॒ष्टाश्च॑ मे भूयात्। वा॒युः पञ्च॑होता। स प्रा॒णः। स मे॑
ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः। प्रा॒णश्च॑ मे भूयात्॥८॥

च॒न्द्रमाः षड्दो॑ता। स ऋ॒तून्कल्प॑याति। स मे॑ ददातु प्र॒जां
प॒शून्पुष्टिं॑ यशः। ऋ॒तव॑श्च मे कल्पन्ताम्। अन्न॑ स॒प्तहो॑ता।
स प्रा॒णस्य॑ प्रा॒णः। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः। प्रा॒णस्य॑
च मे प्रा॒णो भू॑यात्। द्यौर॒ष्टहो॑ता। सोऽनाधृ॑ष्यः॥९॥

स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः। अ॒नाधृ॑ष्यश्च भूयासम्।
आ॒दि॒त्यो नव॑होता। स ते॒ज॒स्वी। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑
यशः। ते॒ज॒स्वी च॑ भूयासम्। प्र॒जाप॑तिर्दशहोता। स इ॒दं
सर्व॑म्। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः। सर्व॑ च मे
भूयात्॥१०॥

प्रति॒ष्ठा प्रा॒णश्च॑ मे भूयादनाधृ॑ष्यः सर्व॑ च मे भूयात्॥[७]

अ॒ग्नि॒र्यजु॑र्भिः। स॒वि॒ता स्तोमैः॑। इन्द्र॑ उक्थाम॒दैः।
मि॒त्रावरु॑णावा॒शिषा॑। अ॒ङ्गिर॑सो धि॒ष्णि॒यैर॒ग्निभिः॑। म॒रुतः॑
स॒दोह॑वि॒र्धना॒भ्याम्। आपः॑ प्रोक्षणीभिः। ओष॑धयो ब॒र्हिषा॑।
अ॒दि॒तिर्वे॒द्या। सोमो॑ दी॒क्षया॑॥११॥

त्वष्टे॑ध्मेन। विष्णु॑र्य॒ज्ञेन॑। वस॑व॒ आज्ये॑न। आ॒दि॒त्या
दक्षि॑णाभिः। विश्वे॑ दे॒वा ऊ॒र्जा। पू॒षा स्व॑गाक॒रेण॑। बृह॑स्पतिः
पु॒रोध॑या। प्र॒जाप॑तिरु॒द्गी॒थेन॑। अ॒न्तरि॑क्षं प॒वित्रे॑ण। वा॒युः
पात्रैः॑। अ॒हं श्र॑द्धया॑॥१२॥

दी॒क्षया॑ पात्रै॑रेकं च॥[८]

सेनेन्द्रस्य। धेना बृहस्पतेः। पृथ्या पृष्णः। वाग्वायोः। दीक्षा
सोमस्य। पृथिव्यग्नेः। वसूनां गायत्री। रुद्राणां त्रिष्टुक्।
आदित्यानां जगती। विष्णोरनुष्टुक्॥१३॥

वरुणस्य विराट्। यज्ञस्य पङ्क्तिः। प्रजापतेरनुमतिः। मित्रस्य
श्रद्धा। सवितुः प्रसूतिः। सूर्यस्य मरीचिः। चन्द्रमसो
रोहिणी। ऋषीणामरुन्धती। पर्जन्यस्य विद्युत्। चतस्रो
दिशः। चतस्रोऽवान्तरदिशाः। अहश्च रात्रिश्च। कृषिश्च
वृष्टिश्च। त्विषिश्चापचितिश्च। आपश्चौषधयश्च। ऊर्क् सूनृतां
च देवानां पत्नयः॥१४॥

अनुष्टुप्दिशः षट्॥

[९]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पृष्णो
हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि
दक्षिणेऽग्रये हिरण्यम्। तेनामृतत्वमंश्याम्। वयो दात्रे।
मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे। क इदं कस्मा अदात्। कामः
कामाय। कामो दाता॥१५॥

कामः प्रतिग्रहीता। कामश्च समुद्रमाविश। कामेन
त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्ते। एषा ते काम दक्षिणा।
उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु। सोमाय वासः। रुद्राय गाम्।
वरुणायाश्वम्। प्रजापतये पुरुषम्॥१६॥

मनवे तल्पम्। त्वष्ट्रेऽजाम्। पृष्णेऽविम्। निर्ऋत्या

अश्वतरगर्दभौ। हिमवतो हस्तिनम्। गन्धर्वाप्सराभ्यः स्रगलं
करणे। विश्वेभ्यो देवेभ्यो धान्यम्। वाचेऽन्नम्। ब्रह्मण
ओदनम्। समुद्रायार्पः॥१७॥

उत्तानायङ्गीरसायानः। वैश्वानराय रथम्। वैश्वानरः
प्रतथा नाकमारुहत्। दिवः पृष्ठं भन्दमानः सुमन्मभिः।
स पूर्ववज्जनयञ्जन्तवे धनम्। समानमज्मा परियाति
जागृविः। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणे वैश्वानराय
रथम्। तेनामृतत्वमेश्याम्। वयो दात्रे। मयो मह्यमस्तु
प्रतिग्रहीत्रे॥१८॥

क इदं कस्मा अदात्। कामः कामाय। कामो दाता।
कामः प्रतिग्रहीता। कामः समुद्रमा विश। कामेन
त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्ते। एषा ते काम दक्षिणा।
उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु॥१९॥

दाता पुरुषमर्पः प्रतिग्रहीत्रे नव च॥ [१०]

सुवर्णं घर्मं परिवेद वेनम्। इन्द्रस्यात्मानं दशधा चरन्तम्।
अन्तः समुद्रे मनसा चरन्तम्। ब्रह्मान्वविन्ददशहोतारमर्णैः।
अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानाम्। एकः सन्बहुधा विचारः।
शतः शुक्राणि यत्रैकं भवन्ति। सर्वे वेदा यत्रैकं भवन्ति। सर्वे
होतारो यत्रैकं भवन्ति। समानसीन आत्मा जनानाम्॥२०॥

अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानां सर्वात्मा। सर्वाः प्रजा यत्रैकं

भवन्ति। चतुर्होतारो यत्र सम्पदं गच्छन्ति देवैः। सुमानसीन
आत्मा जनानाम्। ब्रह्मेन्द्रमग्निं जगतः प्रतिष्ठाम्। दिव
आत्मानं सवितारं बृहस्पतिम्। चतुर्होतारं प्रदिशोऽनु
क्लृप्तम्। वाचो वीर्यं तपसाऽन्वविन्दत्। अन्तः प्रविष्टं
कर्तारमेतम्। त्वष्टारं रूपाणि विकुर्वन्तं विपश्चिम्॥२१॥

अमृतस्य प्राणं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं कवयो
निचिक्युः। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्। देवानां बन्धु निहितं
गुहासु। अमृतेन क्लृप्तं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं
कवयो निचिक्युः। शतं नियुतः परिवेद विश्वा विश्ववारः।
विश्वमिदं वृणाति। इन्द्रस्यात्मा निहितः पञ्चहोता। अमृतं
देवानामायुः प्रजानाम्॥२२॥

इन्द्रं राजानं सवितारमेतम्। वायोरात्मानं कवयो
निचिक्युः। रश्मिं रश्मीनां मध्ये तपन्तम्। ऋतस्य
पदे कवयो निपान्ति। य आण्डकोशे भुवनं बिभर्ति।
अनिर्भिण्णः सन्नथं लोकान् विचष्टे। यस्याण्डकोशं
शुष्ममाहुः प्राणमुल्बम्। तेन क्लृप्तोऽमृतेनाहमस्मि। सुवर्णं
कोशं रजसा परीवृतम्। देवानां वसुधानीं विराजम्॥२३॥

अमृतस्य पूर्णान्तामुं कलां विचक्षते। पादं षड्भौतुर्न
किलाविवित्से। येनर्तवः पञ्चधोत क्लृप्ताः। उत वा षड्धा
मनसोत क्लृप्ताः। तं षड्भौतारमृतुभिः कल्पमानम्।

ऋतस्यं पदे कवयो निपान्ति। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्।
अन्तश्चन्द्रमसि मनसा चरन्तम्। सहैव सन्तं न विजानन्ति
देवाः। इन्द्रस्यात्मानं शतधा चरन्तम्॥२४॥

इन्द्रो राजा जगतो य ईशे। सप्तहोता सप्तधा विक्लृप्तः।
परेण तन्तुं परिषिच्यमानम्। अन्तरादित्ये मनसा चरन्तम्।
देवानां हृदयं ब्रह्मान्वविन्दत्। ब्रह्मैतद्ब्रह्मण उज्जभार। अर्कं
श्रोतन्तं सरिरस्य मय्ये। आ यस्मिन्सप्त परेवः। मेहन्ति
बहुलां श्रियम्। बह्वश्वामिन्द्र गोमतीम्॥२५॥

अच्युतां बहुलां श्रियम्। स हरिर्वसुवित्तमः। पेरुरिन्द्राय
पिन्वते। बह्वश्वामिन्द्र गोमतीम्। अच्युतां बहुलां श्रियम्।
मह्यमिन्द्रो नियच्छतु। शतं शता अस्य युक्ता हरीणाम्।
अर्वाडा यातु वसुभी रश्मिरिन्द्रः। प्रमहमाणो बहुलां
श्रियम्। रश्मिरिन्द्रः सविता मे नियच्छतु॥२६॥

घृतं तेजो मधुमदिन्द्रियम्। मय्ययमग्निर्दधातु। हरिः पतङ्गः
पटरी सुपर्णः। दिविक्षयो नभसा य एति। स न इन्द्रः
कामवरं ददातु। पश्चारं चक्रं परिवर्तते पृथु। हिरण्यज्योतिः
सरिरस्य मय्ये। अजस्रं ज्योतिर्नभसा सर्पदति। स न इन्द्रः
कामवरं ददातु। सप्त युञ्जन्ति रथमेकचक्रम्॥२७॥

एको अश्वो वहति सप्तनामा। त्रिनाभिं चक्रमजरमनर्वम्।
येनेमा विश्वा भुवनानि तस्थुः। भद्रं पश्यन्त उपसेदुरग्रे। तपो

दीक्षामृषयः सुवर्विदः। ततः क्षत्रं बलमोजंश्च जातम्। तदस्मै
देवा अभि सन्नमन्तु। श्वेतं रश्मिं बोभुज्यमानम्। अपां
नेतारं भुवनस्य गोपाम्। इन्द्रं निचिंक्युः परमे व्योमन्॥२८॥

रोहिणीः पिङ्गला एकरूपाः। क्षरन्तीः पिङ्गला एकरूपाः।
शतं सहस्राणि प्रयुतानि नाव्यानाम्। अयं यः श्वेतो रश्मिः।
परि सर्वमिदं जगत्। प्रजां पशून्धनानि। अस्माकं ददातु।
श्वेतो रश्मिः परि सर्वं बभूव। सुवन्मह्यं पशून् विश्वरूपान्।
पतङ्गमक्तमसुरस्य मायया॥२९॥

हृदा पश्यन्ति मनसा मनीषिणः। समुद्रे अन्तः कवयो
विचक्षते। मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेधसः। पतङ्गो वाचं
मनसा बिभर्ति। तां गन्धर्वोऽवदद्गर्भं अन्तः। तां द्योतमानाः
स्वर्यं मनीषाम्। ऋतस्य पदे कवयो निपान्ति। ये ग्राम्याः
पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। अग्निस्तां
अग्रे प्रमुमोक्तु देवः॥३०॥

प्रजापतिः प्रजयां संविदानः। वीतं स्तुकेस्तुके।
युवमस्मासु नियच्छतम्। प्र प्र यज्ञपतिन्तिर। ये ग्राम्याः
पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषां
सप्तानामिह रन्तिरस्तु। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय
सुवीर्याय। य आरण्याः पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो
बहुधैकरूपाः। वायुस्तां अग्रे प्रमुमोक्तु देवः। प्रजापतिः

प्रजया संविदानः। इडांयै सृप्तं घृतवच्चराचरम्। देवा
अन्वविन्दन्गुहां हितम्। य आरण्याः पशवो विश्वरूपाः।
विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषां सप्तानामिह रन्तिरस्तु।
रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय॥ ३१॥

आत्मा जनानां विकुर्वन्तं विपश्चिं प्रजानां वसुधानीं विराजं चरन्तं गोमतीं मे नियच्छुत्वेकचक्रं
व्योमन्मायया देव एकरूपा अष्टौ च॥ [११]

सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्। स भूमिं विश्वतो
वृत्वा। अत्यतिष्ठदशाङ्गुलम्। पुरुष एवेदं सर्वम्। यद्धृतं यच्च
भव्यम्। उतामृतत्वस्येशानः। यदन्नैनातिरोहंति। एतावानस्य
महिमा। अतो ज्यायांश्च पूरुषः॥ ३२॥

पादोऽस्य विश्वा भूतानि। त्रिपादस्यामृतं दिवि। त्रिपादूर्ध्व
उदैत्पुरुषः। पादोऽस्येहाभवात्पुनः। ततो विष्वङ्क्रामत्।
साशनानशने अभि। तस्माद्विराडजायत। विराजो अधि
पूरुषः। स जातो अत्यरिच्यत। पश्चाद्भूमिमथो पुरः॥ ३३॥

यत्पुरुषेण हविषा। देवा यज्ञमतन्वता। वसन्तो
अस्यासीदाज्यम्। ग्रीष्म इध्मः शरद्धविः। सप्तास्यासन्परि-
धयः। त्रिः सप्त समिधः कृताः। देवा यद्यज्ञं तन्वानाः।
अबध्नन्पुरुषं पशुम्। तं यज्ञं बर्हिषि प्रौक्षन्। पुरुषं
जातमग्रतः॥ ३४॥

तेन देवा अयजन्त। साध्या ऋषयश्च ये। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः।

सम्भृतं पृषदाज्यम्। पशूँस्ताँश्चक्रे वायव्यान्।
 आरण्यान्ग्राम्याश्च ये। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः। ऋचः
 सामानि जज्ञिरे। छन्दाँसि जज्ञिरे तस्मात्।
 यजुस्तस्मादजायत॥३५॥

तस्मादश्वा अजायन्त। ये के चौभयादतः। गावो ह जज्ञिरे
 तस्मात्। तस्माज्जाता अजावयः। यत्पुरुषं व्यदधुः। कतिधा
 व्यकल्पयन्। मुखं किमस्य कौ बाहू। कावूरू पादावुच्येते।
 ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीत्। बाहू राजन्यः कृतः॥३६॥

ऊरू तदस्य यद्वैश्यः। पद्भ्याँ शूद्रो अजायत। चन्द्रमा
 मनसो जातः। चक्षोः सूर्यो अजायत। मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च।
 प्राणाद्वायुरजायत। नाभ्या आसीदन्तरिक्षम्। शीर्ष्णो द्यौः
 समवर्तत। पद्भ्यां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्। तथा लोकाँ
 अकल्पयन्॥३७॥

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसस्तु
 पारे। सर्वाणि रूपाणि विचित्य धीरः। नामानि
 कृत्वाऽभिवदन् यदास्तै। धाता पुरस्ताद्यमुदाजहार।
 शक्रः प्रविद्वान्प्रदिशश्चतस्रः। तमेवं विद्वानमृत इह भवति।
 नान्यः पन्था अयनाय विद्यते। यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः।
 तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्। ते ह नाकं महिमानः सचन्ते।
 यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः॥३८॥

पूरुषः पुरोऽग्रतोऽजायत कृतोऽकल्पयन्नासं द्वे च (ज्यायानधि पूरुषः। अन्यत्र पूरुषः॥)॥[१२]

अद्भ्यः सम्भूतः पृथिव्यै रसाच्च। विश्वकर्मणः समवर्तताधि।
तस्य त्वष्टा विदधद्रूपमेति। तत्पुरुषस्य विश्वमाजानमग्रे।
वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमंसुः परस्तात्।
तमेवं विद्वानमृतं इह भवति। नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय।
प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः। अजायमानो बहुधा
विजायते॥३९॥

तस्य धीराः परिजानन्ति योनिम्। मरीचीनां पदमिच्छन्ति
वेधसः। यो देवेभ्य आतपति। यो देवानां पुरोहितः। पूर्वो यो
देवेभ्यो जातः। नमो रुचाय ब्राह्मये। रुचं ब्राह्मं जनयन्तः।
देवा अग्रे तदब्रुवन्। यस्त्वैवं ब्राह्मणो विद्यात्। तस्य देवा
असन्वशे। ह्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यौ। अहोरात्रे पार्श्वे। नक्षत्राणि
रूपम्। अश्विनौ व्यात्तम्। इष्टं मनिषाण। अमुं मनिषाण।
सर्वं मनिषाण॥४०॥

जायते वशे सप्त च॥—————[१३]

भर्ता सन्ध्रियमाणो बिभर्ति। एको देवो बहुधा निविष्टः। यदा
भारं तन्द्रयते स भर्तुम्। निधाय भारं पुनरस्तमेति। तमेव
मृत्युममृतं तमाहुः। तं भर्तारं तमु गोप्तारमाहुः। स भृतो
भ्रियमाणो बिभर्ति। य एनं वेद सत्येन भर्तुम्। सद्यो जातमुत
जहात्येषः। उतो जरन्तं न जहात्येकम्॥४१॥

उ॒तो ब॒हूने॒क॒म॒हर्ज॑हार। अत॑न्द्रो दे॒वः स॒दमे॒व प्रा॑र्थः। यस्त॑द्वेद॒
यत॑ आ॒ब॒भूव॑। स॒न्धां च॒ या॑ꣳ स॒न्दधे॑ ब्रह्म॑णैषः। रम॑ते
तस्मि॑न्नु॒त जी॒र्णे शया॑ने। नैनं॑ जहा॒त्यहः॑ सु॒ पू॒र्व्येषु॑। त्वामापो
अनु॑ सर्वा॑श्चर॒न्ति जा॒न॒तीः। व॒त्सं प॒यसा॑ पु॒नानाः॑। त्वम॒ग्निꣳ
ह॑व्य॒वाहꣳ स॒मि॑न्त्से। त्वं भ॒र्ता मा॑त॒रिश्वा॑ प्र॒जाना॑म्॥४२॥

त्वं य॒ज्ञस्त्वमु॑वे॒वासि॑ सोमः॑। तव॑ दे॒वा ह॒वमा॑य॒न्ति॒ सर्वे॑।
त्वमे॒कोऽसि॑ ब॒हू॒ननु॑प्रविष्टः। नम॑स्ते अस्तु सु॒हवो॑ म ए॒धि।
नमो॑ वामस्तु शृ॒णुतꣳ ह॒व मे॑। प्राणा॑पानावजि॒रꣳ स॒ञ्चर॑न्तौ।
ह॒यामि॑ वां ब्रह्म॑णा तूर्त॑मेतम्। यो मां द्वेष्टि॑ तं ज॒हितं॑
यु॒वाना॑। प्राणा॑पानौ संविदा॒नौ ज॒हितम्। अ॒मुष्या॑सु॒नामा॑
सङ्ग॑साथाम्॥४३॥

तं मे॑ दे॒वा ब्रह्म॑णा संविदा॒नौ। व॒धाय॑ दत्तं तम॒हꣳ ह॑नामि।
असं॑ज्ज॒जान॑ स॒त आ॒ब॒भूव॑। यं यं ज॒जान॑ स उ॒ गो॒पो अ॑स्य।
य॒दा भा॑रं त॒न्द्रय॑ते स भ॒र्तुम्। प॒रास्य॑ भा॒रं पु॒नर॑स्तमेति। तद्वे
त्वं प्रा॒णो अ॑भवः। म॒हान्भोगः॑ प्र॒जाप॑तेः। भुजः॑ क॒रिष्य॑माणः।
यद्वे॒वान्प्रा॑णयो॒ नव॑॥४४॥

एकं प्र॒जाना॑ङ्ग॒साथां॑ नव॑॥—————[१४]

हरि॑ꣳ ह॒रन्त॑मनु॒यन्ति॑ दे॒वाः। वि॒श्वस्ये॑शानं वृष॒भं म॑ती॒नाम्।
ब्रह्म॑ स॒रूप॑मनु॒मेद॑मागा॑त्। अ॒यनं॑ मा वि॒व॒धीर्वि॑क्रमस्व। मा
छि॑दो मृ॒त्यो मा॑ व॒धीः। मा मे॒ बलं॑ वि॒वृ॒हो मा॑ प्रमो॑षीः।

प्रजां मा मे रीरिषु आयुरुग्र। नृचक्षसं त्वा हविषा विधेम।
सद्यश्चकमानाय। प्रवेपानाय मृत्यवै॥४५॥

प्रास्मा आशा अशृण्वन्। कामेनाजनयन्पुनः। कामेन मे
काम आगात्। हृदयाद्धृदयं मृत्योः। यदमीषामदः प्रियम्।
तदैतूपमामभि। परं मृत्यो अनु परेहि पन्थाम्। यस्ते स्व
इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि। मा नः प्रजां
रीरिषो मोत वीरान्। प्र पूर्वं मनसा वन्दमानः। नाधमानो
वृषभं चर्षणीनाम्। यः प्रजानामेकराण्मानुषीणाम्। मृत्युं
यजे प्रथमजामृतस्य॥४६॥

मृत्यवै वीरांश्चत्वारि च॥ [१५]

तरणिर्विश्वदर्शतो ज्योतिष्कृदसि सूर्य। विश्वमा भासि
रोचनम्। उपयामगृहीतोऽसि सूर्याय त्वा भ्राजस्वत एष ते
योनिः सूर्याय त्वा भ्राजस्वते॥४७॥

[१६]

आ प्यायस्व मदिन्तम् सोम विश्वाभिरूतिभिः। भवा नः
सप्रथस्तमः॥४८॥

[१७]

ईयुष्टे ये पूर्वतरामपश्यन् व्युच्छन्तीमुषसं मर्त्यासः।
अस्माभिरू नु प्रतिचक्ष्याऽभूदो ते यन्ति ये अपरीषु
पश्यान्॥४९॥

[१८]

ज्योतिष्मतीं त्वा सादयामि ज्योतिष्कृतं त्वा सादयामि
 ज्योतिर्विदं त्वा सादयामि भास्वतीं त्वा सादयामि ज्वलन्तीं
 त्वा सादयामि मल्मलाभवन्तीं त्वा सादयामि दीप्यमानां
 त्वा सादयामि रोचमानां त्वा सादयाम्यजस्रां त्वा सादयामि
 बृहज्योतिषं त्वा सादयामि बोधयन्तीं त्वा सादयामि जाग्रतीं
 त्वा सादयामि॥५०॥

[१९]

प्रयासाय स्वाहाऽऽयासाय स्वाहा वियासाय स्वाहा
 संयासाय स्वाहोद्यासाय स्वाहाऽवयासाय स्वाहा शुचे
 स्वाहा शोकाय स्वाहा तप्यत्वै स्वाहा तपते स्वाहा
 ब्रह्महत्यायै स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा॥५१॥

[२०]

चित्तं संन्तानेन भवं यक्रा रुद्रन्तनिम्ना पशुपतिं
 स्थूलहृदयेनाग्निं हृदयेन रुद्रं लोहितेन शर्वं मर्तस्नाभ्यां
 महादेवमन्तः पार्श्वेनौषिष्ठहनं शिङ्गीनिकोश्याभ्याम्॥५२॥

[२१]

तच्छं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः
 स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्।
 शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

नमो वा॒चे या चो॑दिता या चानु॑दिता तस्यै वा॒चे नमो॑ नमो॑
वा॒चे नमो॑ वा॒चस्पत॑ये नम ऋषि॑भ्यो मन्त्र॑कृद्भ्यो मन्त्र॑पतिभ्यो
मा मामृष॑यो मन्त्र॑कृतो मन्त्र॑पत॑यः परा॑दुर्माहमृषी॑न्मन्त्र॑कृतो
मन्त्र॑पतीन्परा॑दां वैश्वदे॒वीं वाच॑मुद्यास॥ शि॒वामद॑स्तां जुष्टां
दे॒वेभ्यः॑ शर्म॑ मे द्यौः शर्म॑ पृथि॒वी शर्म॑ विश्व॑मिदं जगत्।
शर्म॑ च॒न्द्रश्च॒ सूर्यश्च॒ शर्म॑ ब्रह्म॑प्रजाप॒ती। भूतं॑ वदिष्ये भुव॑नं
वदिष्ये तेजो॑ वदिष्ये यशो॑ वदिष्ये तपो॑ वदिष्ये ब्रह्म॑ वदिष्ये
स॒त्यं वदिष्ये॑ तस्मा॑ अ॒हमिद॑मु॒पस्तर॑णमु॒पस्तृ॑ण उप॒स्तर॑णं
मे प्र॒जायै॑ पशूनां भूयादु॒पस्तर॑णम॒हं प्र॒जायै॑ पशूनां भूयासं
प्राणा॑पानौ मृत्योर्मा॑ पातं प्राणा॑पानौ मा मा॑ हासिष्टं मधुं
मनिष्ये॑ मधुं जनिष्ये॑ मधुं वक्ष्यामि॑ मधुं वदिष्यामि॑ मधु॑मतीं
दे॒वेभ्यो॑ वाच॑मुद्यास॥ शुश्रू॑षेण्यां मनुष्ये॑भ्यस्तं मा॑ दे॒वा अ॑वन्तु
शो॒भायै॑ पि॒तरोऽनु॑मदन्तु। ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑॥

नमो वा॒चे या चो॑दिता या चानु॑दिता तस्यै वा॒चे नमो॑ नमो॑
वा॒चे नमो॑ वा॒चस्पत॑ये नम ऋषि॑भ्यो मन्त्र॑कृद्भ्यो मन्त्र॑पतिभ्यो
मा मामृष॑यो मन्त्र॑कृतो मन्त्र॑पत॑यः परा॑दुर्माहमृषी॑न्मन्त्र॑कृतो
मन्त्र॑पतीन्परा॑दां वैश्वदे॒वीं वाच॑मुद्यास॥ शि॒वामद॑स्तां जुष्टां
दे॒वेभ्यः॑ शर्म॑ मे द्यौः शर्म॑ पृथि॒वी शर्म॑ विश्व॑मिदं जगत्।
शर्म॑ च॒न्द्रश्च॒ सूर्यश्च॒ शर्म॑ ब्रह्म॑प्रजाप॒ती। भूतं॑ वदिष्ये भुव॑नं

वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये
 सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं
 मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं
 प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधु
 मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु वक्ष्यामि मधु वदिष्यामि मधुमतीं
 देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु
 शोभायै पितरोऽनुमदन्तु॥१॥

[१]

युञ्जते मनं उत युञ्जते धियः। विप्रा विप्रस्य बृहतो
 विपश्चितः। वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इत्। मही
 देवस्य सवितुः परिष्टुतिः। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे।
 अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यामाददे। अभिरसि
 नारिरसि। अध्वरकृद्देवेभ्यः। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते॥२॥

देवयन्तस्त्वेमहे। उप प्रयन्तु मरुतः सुदानवः। इन्द्र प्राशूर्भवा
 सचा। प्रैतु ब्रह्मणस्पतिः। प्र देव्येतु सूनृता। अच्छा वीरं नर्यं
 पङ्क्तिराधसम्। देवा यज्ञं नयन्तु नः। देवी द्यावापृथिवी अनु
 मे मसाथाम्। ऋद्ध्यासमद्य। मुखस्य शिरः॥३॥

मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्ष्णे। इयत्यग्रं आसीः।
 ऋद्ध्यासमद्य। मुखस्य शिरः। मुखाय त्वा। मुखस्य
 त्वा शीर्ष्णे। देवीर्वप्रीरस्य भूतस्य प्रथमजा ऋतावरीः।

ऋद्ध्यासंमद्य। मुखस्य शिरः॥४॥

मखायं त्वा। मुखस्य त्वा शीर्ष्णे। इन्द्रस्यौजोऽसि।
ऋद्ध्यासंमद्य। मुखस्य शिरः। मखायं त्वा। मुखस्य त्वा
शीर्ष्णे। अग्निजा असि प्रजापते रेतः। ऋद्ध्यासंमद्य। मुखस्य
शिरः॥५॥

मखायं त्वा। मुखस्य त्वा शीर्ष्णे। आयुर्धेहि प्राणं धेहि।
अपानं धेहि व्यानं धेहि। चक्षुर्धेहि श्रोत्रं धेहि। मनो धेहि
वाचं धेहि। आत्मानं धेहि प्रतिष्ठां धेहि। मां धेहि मयि धेहि।
मधु त्वा मधुला करोतु। मुखस्य शिरोऽसि॥६॥

यज्ञस्य पदे स्थः। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमि। त्रैष्टुभेन त्वा
छन्दसा करोमि। जागतेन त्वा छन्दसा करोमि। मुखस्य
रास्नाऽसि। अदितिस्ते बिलं गृह्णातु। पाङ्केन छन्दसा। सूर्यस्य
हरसा श्राय। मुखोऽसि॥७॥

पते शिरं ऋतावरीरऋद्ध्यासंमद्य मुखस्य शिरः शिरः शिरोऽसि नवं च॥—————[२]

वृष्णो अश्वस्य निष्पदसि। वरुणस्त्वा धृतव्रत आधूपयतु।
मित्रावरुणयोर्ध्रुवेण धर्मणा। अर्चिषे त्वा। शोचिषे त्वा।
ज्योतिषे त्वा। तपसे त्वा। अभीमं महिना दिवम्। मित्रो
बभूव सप्रथाः। उत श्रवसा पृथिवीम्॥८॥

मित्रस्य चर्षणीधृतः। श्रवो देवस्य सानसिम्। द्युम्नं
चित्रश्रवस्तमम्। सिध्यै त्वा। देवस्त्वा सवितोद्वपतु।

सुपाणिः स्वङ्गुरिः। सुबाहुरुत शक्त्या। अपद्यमानः
पृथिव्याम्। आशा दिश आ पृण। उत्तिष्ठ बृहन्भव॥९॥

ऊर्ध्वस्तिष्ठद्धुवस्त्वम्। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्षे। ऋजवे
त्वा। साधवे त्वा। सुक्षित्यै त्वा भूत्यै त्वा। इदमहममुमा-
मुष्यायणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहामि। गायत्रेण
त्वा छन्दसाऽऽच्छृणुमि। त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसाऽऽच्छृणुमि।
जागतेन त्वा छन्दसाऽऽच्छृणुमि। छृणुतु त्वा वाक्। छृणुतु
त्वोर्क्। छृणुतु त्वा हविः। छृन्धि वाचम्। छृन्ध्यूर्जम्। छृन्धि
हविः। देवं पुरश्चर सगध्यासं त्वा॥१०॥

पृथिवीं भवं वाख्यद्वं॥—————[३]

ब्रह्मन् प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यामः। होतर्धर्ममभिष्टुहि। अग्नीद्रौहिणौ
पुरोडाशावधिश्चय। प्रतिप्रस्थातर्विहर। प्रस्तोतः सामानि
गाय। यजुर्युक्तं सामभिराक्तं खन्त्वा। विश्वैर्देवैरनुमतं
मरुद्भिः। दक्षिणाभिः प्रततं पारयिष्णुम्। स्तुभौ वहन्तु
सुमनस्यमानम्। स नो रुचं धेह्यहणीयमानः। भूर्भुवः सुवः।
ओमिन्द्रवन्तः प्रचरत॥११॥

अहणीयमानो द्वे च॥—————[४]

ब्रह्मन् प्रचरिष्यामः। होतर्धर्ममभिष्टुहि। यमाय त्वा मखाय त्वा।
सूर्यस्य हरसे त्वा। प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहाऽपानाय
स्वाहा। चक्षुषे स्वाहा श्रोत्राय स्वाहा। मनसे स्वाहा वाचे

सरस्वत्यै स्वाहा॥ दक्षाय स्वाहा क्रतवे स्वाहा॥ ओजसे
स्वाहा बलाय स्वाहा॥ देवस्त्वां सविता मध्वाऽनक्तु॥१२॥

पृथिवीं तपसस्त्रायस्व। अर्चिरसि शोचिरसि ज्योतिरसि
तपोऽसि। स॑सीदस्व महा॑ अ॒सि। शोच॑स्व देव॒वीत॑मः।
विधूम॑म॒ग्ने अरु॑षं मि॒येध्या। सृज॑ प्र॒शस्त॑दर्श॒तम्। अ॒ञ्जन्ति
यं प्र॒थय॑न्तो न वि॒प्राः। व॒पाव॑न्तं ना॒ग्निना॒ तप॑न्तः। पि॒तुर्न
पु॒त्र उ॒प॑सि॒ प्रेष्ठः॑। आ घ॒र्मो अ॒ग्निमृ॑तय॒न्नसा॑दीत्॥१३॥

अ॒नाधृ॑ष्या पुरस्ता॑त्। अ॒ग्नेराधि॑पत्ये। आयु॑र्मे दाः। पु॒त्रव॑ती
दक्षि॑णतः। इन्द्र॒स्याधि॑पत्ये। प्र॒जां मे॑ दाः। सु॒षदा॑ प॒श्चात्।
दे॒वस्य॑ सवि॒तुराधि॑पत्ये। प्रा॒णं मे॑ दाः। आश्रु॑तिरुत्तर॒तः॥१४॥

मि॒त्रावरु॑णयो॒राधि॑पत्ये। श्रोत्रं॑ मे दाः। विधृ॑तिरु॒परि॑ष्ठात्।
बृह॑स्पते॒राधि॑पत्ये। ब्रह्म॑ मे दाः क्ष॒त्रं मे॑ दाः। तेजो॑ मे धा॒ वर्चो॑
मे धाः। यशो॑ मे धा॒स्तपो॑ मे धाः। मनो॑ मे धाः। मनो॒रश्वा॑ऽसि
भूरि॑पु॒त्रा। विश्वा॑भ्यो मा ना॒ष्ट्राभ्यः॑ पाहि॥१५॥

सू॒प॒सदा॑ मे भूया॒ मा मां हि॑सीः। तपो॒ष्वग्ने॒ अन्तरा॑
अ॒मित्रा॑न्। तपा॒श॑संम॒रुषः॑ पर॑स्य। तपा॑वसो चि॒किता॑नो
अ॒चित्ता॑न्। वि॒ ते ति॑ष्ठन्ताम॒जरा॑ अ॒यासः॑। चि॒तः स्थ
परि॑चितः। स्वाहा॑ म॒रुद्भिः॑ परि॒श्रय॑स्व। मा अ॑सि। प्र॒मा
अ॑सि। प्र॒ति॒मा अ॑सि॥१६॥

स॒म्मा अ॑सि। वि॒मा अ॑सि। उ॒न्मा अ॑सि। अ॒न्तरि॑क्षस्यान्त॒र्द्धि-

र॑सि। दि॒वं तप॑सस्त्रायस्व। आ॒भिर्गी॑र्भिर्यदतो॑ न ऊ॒नम्।
आ॒प्याय॑य हरि॒वो वर्ध॑मानः। य॒दा स्तो॒तृभ्यो॑ महि॑ गो॒त्रा
रु॒जासि॑। भूयि॒ष्ठभाजो॑ अध॑ ते स्याम। शु॒क्रं ते॑ अ॒न्यद्य॑ज॒तं
ते॑ अ॒न्यत्॥१७॥

विषु॑रूपे अ॒हनी॒ द्यौरि॑वासि। वि॒श्वा हि मा॒या अव॑सि
स्वधा॒वः। भ॒द्रा ते॑ पू॒षन्नि॒ह रा॒तिर॑स्तु। अ॒र्हन्भि॒भर्षि॑
साय॑कानि ध॒न्वा। अ॒र्हं नि॒ष्कं य॑ज॒तं वि॒श्वरू॑पम्। अ॒र्हं
नि॒दन्द॑यसे वि॒श्वम॑भु॒वम्। न वा ओ॒र्जीयो॑ रु॒द्र त्वद॑स्ति।
गा॒य॒त्रम॑सि। त्रै॒ष्टुभ॑मसि। जा॒ग॒तम॑सि। मधु॑ मधु॑ मधु॑॥१८॥

अ॒न॒क्तसा॑दीदु॒त्तर॑तः पा॒हि प्र॑ति॒मा अ॑सि य॒ज॒तन्ते॑ अ॒न्यज्जा॑ग॒तम॑स्येकं च॥—————[५]

दश॑ प्रा॒चीर्दश॑ भा॒सि दक्षि॑णा। दश॑ प्र॒तीची॑र्दश॑ भा॒स्युदी॑चीः।
दशो॒र्ध्वा भा॑सि सु॒मन॑स्यमा॒नः। स नो॒ रुच॑ धे॒ह्यह॑णीयमानः।
अ॒ग्नि॒ष्ट्वा वसु॑भिः पु॒रस्ता॑द्रोचयतु गा॒य॒त्रेण॑ छ॒न्द॑सा। स मा॑
रुचि॑तो रोचय। इन्द्र॑स्त्वा रु॒द्रैर्दक्षि॑णतो रोचयतु त्रै॒ष्टुभे॑न॒
छ॒न्द॑सा। स मा॑ रुचि॑तो रोचय। वरु॑णस्त्वादित्यैः प॒श्चाद्रो॑चयतु
जा॒ग॒तेन॑ छ॒न्द॑सा। स मा॑ रुचि॑तो रोचय॥१९॥

द्यु॒ता॒नस्त्वा॑ मा॒रुतो॑ म॒रुद्भि॑रु॒त्तर॑तो रोचय॒त्वानु॑ष्टुभे॒न छ॒न्द॑सा।
स मा॑ रुचि॑तो रोचय। बृह॑स्पति॑स्त्वा वि॒श्वैर्दे॒वैरु॑परि॒ष्टाद्रो॑चयतु
पा॒ङ्केन॑ छ॒न्द॑सा। स मा॑ रुचि॑तो रोचय। रोचि॑तस्त्वं दे॒व घ॑र्म
दे॒वेष्व॑सि। रोचि॑षी॒याहं म॑नु॒ष्येषु॑। स॒म्रा॒ट्त्व॑र्म रुचि॑तस्त्वं

दे॒वेष्वायु॑ष्मां॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒स्यसि॑ । रु॒चि॒तोऽहं
म॑नु॒ष्यैष्वायु॑ष्मां॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी भू॑यासम् । रु॒गंसि॑ ।
रुचं॒ मयि॑ धेहि॥२०॥

मयि॒ रुक् । दशं॑ पु॒रस्ता॑द्रोचसे । दशं॑ दक्षि॒णा । दशं॑ प्र॒त्यङ् ।
दशो॑दङ् । दशो॒र्ध्वो भा॑सि सुमन॒स्यमा॑नः । स नः॑ स॒म्राडि॑ष॒मूर्जं
धेहि॑ । वा॒जी वा॒जिनै॑ पवस्व । रो॒चि॒तो घ॒र्मो रु॑चीय॥२१॥

रोच॒य धेहि॑ नवं च॥ [६]

अप॑श्यं गो॒पामनि॑पद्यमानम् । आ च॒ परां॑ च पृ॒थिभि॑श्चरन्तम् ।
स स॒ध्रीचीः॑ स वि॒षूची॑र्वसानः । आ व॑रीवर्ति॒ भुव॑नेष्वन्तः ।
अत्र॑ प्रा॒वीः । मधु॑ मा॒ध्वीभ्यां॑ मधु॑ मा॒धूची॑भ्याम् । अनु॑ वां
दे॒ववी॑तये । सम॒ग्निर॒ग्निना॑ गत । सं दे॒वेन॑ सवि॒त्रा । स॒ सूर्ये॑ण
रोच॑ते॥२२॥

स्वाहा॒ सम॒ग्निस्तप॑सा गत । सं दे॒वेन॑ सवि॒त्रा । स॒ सूर्ये॑णारोचिष्ट । ध॒र्ता दि॒वो विभा॑सि रज॑सः । पृ॒थिव्या॑ ध॒र्ता ।
उ॒रोर॒न्तरि॑क्षस्य ध॒र्ता । ध॒र्ता दे॒वो दे॒वाना॑म् । अम॑र्त्यस्तपो॒जाः ।
हृ॒दे त्वा॒ मन॑से त्वा । दि॒वे त्वा॒ सूर्या॑य त्वा॥२३॥

ऊ॒र्ध्वमि॑मम॒ध्वरं॑ कृ॒धि । दि॒वि दे॒वेषु॑ हो॒त्रा यच्छ॑ । वि॒श्वासां॑
भुवां॑ पते । वि॒श्वस्य॑ भुवनस्पते । वि॒श्वस्य॑ मनसस्पते । वि॒श्वस्य॑
वचसस्पते । वि॒श्वस्य॑ तपसस्पते । वि॒श्वस्य॑ ब्रह्मणस्पते ।
दे॒वश्रू॑स्त्वं दे॒व घ॑र्म दे॒वान्पा॑हि । त॒पो॒जां वाच॑म॒स्मे नि॒यच्छ॑

देवायुवम्॥२४॥

गर्भो देवानाम्। पिता मतीनाम्। पतिः प्रजानाम्। मतिः
कवीनाम्। सं देवो देवेन सवित्रा यतिष्ठ। स२ सूर्येणारुक्त।
आयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्म वर्चोदा असि। पिता नोऽसि
पिता नो बोधा। आयुर्द्धास्तनूधाः पयोधाः। वर्चोदा वरिवोदा
द्रविणोदाः॥२५॥

अन्तरिक्षप्र उरोर्वरीयान्। अशीमहिं त्वा मा मा हिंसीः।
त्वमग्ने गृहपतिर्विशामसि। विश्वासां मानुषीणाम्। शतं
पूर्यिष्यविष्ट पाह्य२हंसः। समेद्धार२ शत२ हिमाः।
तन्द्राविण२ हार्दिवानम्। इहैव रातयः सन्तु। त्वष्टीमती
ते सपेय। सुरेता रेतो दधाना। वीरं विदेय तव सन्दृशि।
माऽह२ रायस्पोषेण वि योषम्॥२६॥

रोचते सूर्याय त्वा देवायुवं द्रविणोदा दधाना द्वे च॥—————[७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो
हस्ताभ्यामाददे। अदित्यै रास्त्रासि। इड एहि। अदित एहि।
सरस्वत्येहि। असावेहि। असावेहि। असावेहि॥२७॥

अदित्या उष्णीषमसि। वायुरस्यैडः। पूषा त्वोपावसृजतु।
अश्विभ्यां प्रदापय। यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूः। येन
विश्वा पुष्यसि वार्याणि। यो रत्नधा वसुविद्यः सुदत्रः।
सरस्वति तमिह धातवेकः। उस्म घर्म२ शि२ष। उस्म घर्म

पाहि॥२८॥

घ॒र्माय॑ शि॒ःष। बृ॒ह॒स्पति॒स्त्वोप॑सीदतु। दान॑वः स्थ॒ पेर॑वः।
वि॒ष्व॒ग्वृ॒तो लो॑हि॒तेन। अ॒श्विभ्या॑ पि॒न्वस्व। सर॑स्वत्यै
पि॒न्वस्व। पू॒ष्णे पि॑न्वस्व। बृ॒ह॒स्पत॑ये पि॒न्वस्व। इन्द्रा॑य
पि॒न्वस्व। इन्द्रा॑य पि॒न्वस्व॥२९॥

गा॒य॒त्रोऽसि। त्रै॒ष्टु॒भोऽसि। जा॒ग॒तम॑सि। स॒होर्जो
भा॒गेनो॑प॒मेहि॑। इन्द्रा॑श्विना॒ मधु॑नः सा॒र॒घस्य॑। घ॒र्म
पा॒त वस॑वो॒ यज॑ता॒ वट्। स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य र॒श्मये॑
वृ॒ष्टि॒वन॑ये जुहोमि। मधु॑ ह॒विर॑सि। सूर्य॑स्य॒ तप॑स्तप।
द्यावा॑पृ॒थि॒वीभ्या॑ त्वा॒ परि॑गृह्णामि॥३०॥

अ॒न्तरि॑क्षेण॒ त्वोप॑यच्छामि। दे॒वानां॑ त्वा पि॒तृणा॑मनु॒मतो॑ भ॒र्तुः
श॒केय॑म्। तेजो॑ऽसि। तेजोऽनु॒ प्रेहि॑। दि॒वि॒स्पृ॒ङ्गा मां हि॑ःसीः।
अ॒न्तरि॑क्ष॒स्पृ॒ङ्गा मां हि॑ःसीः। पृ॒थि॒वि॒स्पृ॒ङ्गा मां हि॑ःसीः।
सु॒व॒रसि॑ सु॒व॒र्मे यच्छ॑। दि॒वं यच्छ॑ दि॒वो मां पा॑हि॥३१॥

एहि॑ पाहि पिन्वस्व गृह्णामि नवं च॥—————[८]

स॒मु॒द्राय॑ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑। स॒लि॒लाय॑ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑।
अ॒ना॒धृ॒ष्याय॑ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑। अ॒प्र॒ति॒धृ॒ष्याय॑ त्वा॒ वाता॑य॒
स्वाहा॑। अ॒व॒स्य॑वै त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑। दु॒व॒स्वते॑ त्वा॒ वाता॑य॒
स्वाहा॑। शि॒मि॒द्वते॑ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑। अ॒ग्नये॑ त्वा॒ वसु॑मते॒
स्वाहा॑। सो॒माय॑ त्वा॒ रु॒द्रव॑ते॒ स्वाहा॑। वरु॑णाय त्वाऽऽदि॒त्यव॑ते॒

स्वाहा॥ ३२॥

बृहस्पतये त्वा विश्वदेव्यावते स्वाहा॥ सुवित्रे त्वंभुमते
विभुमते प्रभुमते वाजवते स्वाहा॥ यमाय त्वाऽङ्गिरस्वते
पितृमते स्वाहा॥ विश्वा आशा दक्षिणसत्। विश्वा
देवानयाडिह। स्वाहाकृतस्य घर्मस्य। मधोः पिबतमश्विना।
स्वाहाऽग्नये यज्ञियाय। शं यजुर्भिः। अश्विना घर्म पातं
हार्दिवानम्॥ ३३॥

अहर्दिवाभिरूतिभिः। अनु वां द्यावापृथिवी मंसाताम्।
स्वाहेन्द्राय। स्वाहेन्द्रावद्। घर्ममपातमश्विना हार्दिवानम्।
अहर्दिवाभिरूतिभिः। अनु वां द्यावापृथिवी अंसाताम्।
तं प्राव्यं यथा वद्। नमो दिवे। नमः पृथिव्यै॥ ३४॥

दिवि धा इमं यज्ञम्। यज्ञमिमं दिवि धाः। दिवं गच्छ।
अन्तरिक्षं गच्छ। पृथिवीं गच्छ। पञ्च प्रदिशो गच्छ।
देवान्घर्मपान्गच्छ। पितृन्घर्मपान्गच्छ॥ ३५॥

अदित्यवते स्वाहा हार्दिवानं पृथिव्या अष्टौ च॥ [९]

इषे पीपिहि। ऊर्जे पीपिहि। ब्रह्मणे पीपिहि। क्षत्राय पीपिहि।
अद्भ्यः पीपिहि। ओषधीभ्यः पीपिहि। वनस्पतिभ्यः पीपिहि।
द्यावापृथिवीभ्यां पीपिहि। सुभूताय पीपिहि। ब्रह्मवर्चसाय
पीपिहि॥ ३६॥

यजमानाय पीपिहि। मह्यं ज्यैष्ठ्याय पीपिहि। त्विष्यै त्वा।

द्युम्नाय॑ त्वा। इन्द्रि॒याय॑ त्वा॒ भूत्यै॑ त्वा। धर्मा॑ऽसि सु॒धर्मा मे॑
न्य॒स्मे। ब्रह्मा॑णि धारय। क्ष॒त्राणि॑ धारय। विशं॑ धारय। नेत्वा॒
वातः॑ स्क॒न्दया॑त्॥ ३७॥

अ॒मुष्य॑ त्वा प्रा॒णे सा॑दयामि। अ॒मुना॑ स॒ह निर॑र्थं गच्छ।
यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः। पू॒ष्णे शर॑से स्वाहा॑। ग्रा॒वभ्यः॑
स्वाहा॑। प्र॒तिरे॑भ्यः स्वाहा॑। द्या॒वापृ॑थि॒वीभ्या॑ऽ स्वाहा॑। पि॒तृभ्यो॑
घर्म॑पेभ्यः स्वाहा॑। रु॒द्राय॑ रु॒द्रहो॑त्रे स्वाहा॑॥ ३८॥

अ॒ह॒र्ज्योतिः॑ के॒तुना॑ जुषताम्। सु॒ज्योति॑र्ज्योति॒षाऽ स्वाहा॑।
रा॒त्रि॒ज्योतिः॑ के॒तुना॑ जुषताम्। सु॒ज्योति॑र्ज्योति॒षाऽ स्वाहा॑।
अपी॑परो॒ माऽहो॑ रा॒त्रियै॑ मा पाहि। ए॒षा ते॑ अ॒ग्ने स॒मित्।
तया॑ स॒मि॒ध्यस्व। आयु॑र्मे दाः। वर्च॑सा मा॒ञ्जीः। अपी॑परो॒ मा
रा॒त्रिया॒ अहो॑ मा पाहि॥ ३९॥

ए॒षा ते॑ अ॒ग्ने स॒मित्। तया॑ स॒मि॒ध्यस्व। आयु॑र्मे दाः।
वर्च॑सा मा॒ञ्जीः। अ॒ग्नि॒ज्योति॑र्ज्योति॒र॒ग्निः स्वाहा॑। सू॒र्यो
ज्योति॑र्ज्योतिः॒ सूर्यः॑ स्वाहा॑। भूः स्वाहा॑। हु॒तः ह॒विः। मधु॑
ह॒विः। इन्द्र॑तमे॒ऽग्नौ॥ ४०॥

पि॒ता नो॑ऽसि॒ मा मा॑ हि॒ःसीः। अ॒श्याम॑ ते दे॒वघ॑र्म। मधु॑मतो
वाज॑वतः पि॒तुम॑तः। अ॒ङ्गिर॑स्वतः स्वधा॒विनः॑। अ॒शीम॑हि॒ त्वा
मा मा॑ हि॒ःसीः। स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य र॒श्मिभ्यः॑। स्वाहा॑ त्वा॒
नक्ष॑त्रेभ्यः॥ ४१॥

ब्रह्मवर्चसायं पीपिहि स्कन्दयाद्रुद्रायं रुद्रहोत्रे स्वाहाऽहो मा पाह्यग्नौ सप्त च॥—[१०]

घर्म या ते दिवि शुक्। या गायत्रे छन्दसि। या ब्राह्मणे। या हविर्द्धानि। तान्त एतेनाव यजे स्वाहा। घर्म या तेऽन्तरिक्षे शुक्। या त्रैष्टुभे छन्दसि। या राजन्ये। याऽऽग्नीध्रे। तान्त एतेनाव यजे स्वाहा॥४२॥

घर्म या ते पृथिव्याः शुक्। या जागते छन्दसि। या वैश्ये। या सदसि। तान्त एतेनाव यजे स्वाहा। अनुनोऽद्यानुमतिः। अन्विदनुमते त्वम्। दिवस्त्वा परस्पायाः। अन्तरिक्षस्य तनुवः पाहि। पृथिव्यास्त्वा धर्मणा॥४३॥

वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे। ब्रह्मणस्त्वा परस्पायाः। क्षत्रस्य तनुवः पाहि। विशस्त्वा धर्मणा। वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे। प्राणस्य त्वा परस्पायै। चक्षुषस्तनुवः पाहि। श्रोत्रस्य त्वा धर्मणा। वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे। वल्गुरसि शं युधायाः॥४४॥

शिशुर्जनधायाः। शं च वक्षि परि च वक्षि। चतुः सक्तिर्नाभिर्ऋतस्य। सदो विश्वायुः शर्म सप्रथाः। अप द्वेषो अपह्वरः। अन्यद्वतस्य सश्चिम। घर्मेतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषम्। तेन वर्धस्व चाऽऽ च प्यायस्व। वर्धिषीमहि च वयम्। आ च प्यासिषीमहि॥४५॥

रन्तिर्नामांसि दिव्यो गन्धर्वः। तस्य ते पद्वद्विर्द्धानम्।

अ॒ग्नि॒रध्य॑क्षाः। रु॒द्रोऽधि॑पतिः। स॒म॒ह॒मायु॑षा। सं प्रा॒णेन॑। सं
वर्च॑सा। सं पय॑सा। सं गौ॑प॒त्येन॑। स॒ रा॒य॒स्पोषे॑ण॥४६॥

व्य॑सौ। यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः। अचि॑क्रद॒दृषा॒
हरि॑ः। म॒हान्मि॒त्रो न द॑र्श॒तः। स॒ सूर्ये॑ण रोचते। चिद॑सि
स॒मु॒द्रयो॑निः। इ॒न्दुर्दक्षः॑ श्ये॒न ऋ॑तावा॑। हि॒र॒ण्य॒पक्षः॑ शकु॒नो
भु॑र॒ण्युः। म॒हान्त्स॒धस्थे॑ ध्रु॒व आ॒निष॑त्तः॥४७॥

नम॑स्ते अस्तु॒ मा मा॑ हि॒सीः। वि॒श्वाव॑सु॒ सोम॑ गन्ध॒र्वम्।
आपो॑ ददृ॒शुषी॑ः। तदृ॒तेना॒व्याय॑न्। तद॒न्ववै॑त्। इ॒न्द्रो रा॑रहा॒ण
आ॑साम्। परि॒ सूर्य॑स्य परि॒धी र॑पश्यत्। वि॒श्वाव॑सु॒रभि॑ तन्नो
गृ॑णातु। दि॒व्यो ग॑न्ध॒र्वो रज॑सो वि॒मानः॑। यद्वा॑ घा स॒त्यमु॑त
यन्न॑ वि॒द्म॥४८॥

धि॒यो हि॒न्वा॒नो धि॒यु इ॒त्रो अ॒व्यात्। स॒स्त्रि॑मवि॒न्द॒च्चर॑णे
न॒दीना॑म्। अ॒पावृ॑णो॒द्दुरो॑ अ॒श्म॑व्र॒जाना॑म्। प्रा॒सा॑न्गान्ध॒र्वो
अ॒मृता॑नि वोचत्। इ॒न्द्रो दक्षं॑ परि॒जाना॑द॒हीन॑म्। ए॒तत्त्वं
दे॒व घ॑र्म दे॒वो दे॒वानु॑पा॒गाः। इ॒दम॑हं म॒नुष्यो॑ म॒नुष्या॑न्।
सोम॑पी॒थानु॑मेहि॑। स॒ह प्र॑जया॑ स॒ह रा॒य॒स्पोषे॑ण। सु॒मित्रा॑ न
आप॑ ओष॒धयः॑ सन्तु॥४९॥

दु॒र्मि॒त्रास्त॑स्मै भूया॑सुः। यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः।
उ॒द्वयं॑ तम॑स॒स्परि॑। उ॒दुत्यं॑ चि॒त्रम्। इ॒ममृ॑षु॒त्यम॑स्मभ्य॑
स॒निम्। गा॒य॒त्रं नवी॑या॒सम्। अ॒ग्ने दे॒वेषु॑ प्र॒वोचः॑॥५०॥

याऽऽग्नीध्रे तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा धर्मणा शं युधायाः प्यासिषीमहि पोषेण निषंतो विद्म
सन्त्वष्टौ॥ [११]

महीनां पयोऽसि विहितं देवत्रा। ज्योतिर्भा असि
वनस्पतीनामोषधीनां रसः। वाजिनं त्वा वाजिनोऽव
नयामः। ऊर्ध्वं मनः सुवर्गम्॥५१॥

[१२]
अस्कान्द्यौः पृथिवीम्। अस्कानृषभो युवागाः। स्कन्नेमा विश्वा
भुवना। स्कन्नो यज्ञः प्रजनयतु। अस्कानजनि प्राजनि। आ
स्कन्नाज्जायते वृषा। स्कन्नात् प्रजनिषीमहि॥५२॥

[१३]
या पुरस्ताद्विद्युदापतत्। तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा। या
दक्षिणतः। या पश्चात्। योत्तरतः। योपरिष्ठाद्विद्युदापतत्।
तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा॥५३॥

[१४]
प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहाऽपानाय स्वाहा। चक्षुषे स्वाहा
श्रोत्राय स्वाहा। मनसे स्वाहा वाचे सरस्वत्यै स्वाहा॥५४॥

[१५]
पूष्णे स्वाहा पूष्णे शरसे स्वाहा। पूष्णे प्रपत्थ्याय स्वाहा
पूष्णे नरन्धिषाय स्वाहा। पूष्णेऽङ्घ्रिण्ये स्वाहा पूष्णे नरुणाय
स्वाहा। पूष्णे सांकेताय स्वाहा॥५५॥

[१६]

उदस्य शुष्माद्भानुर्नार्ति बिभर्ति। भारं पृथिवी न भूम।
 प्र शुक्रैतु देवी मनीषा। अस्मत्सुतष्टो रथो न वाजी।
 अर्चन्त एके महि साममन्वत। तेन सूर्यमधारयन्। तेन
 सूर्यमरोचयन्। घर्मः शिरस्तदयमग्निः। पुरीषमसि सं
 प्रियं प्रजया पशुभिर्भुवत्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
 देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥५६॥

[१७]

यास्ते अग्र आर्द्रा योनयो याः कुलायिनीः। ये ते
 अग्र इन्दवो या उ नाभयः। यास्ते अग्ने तनुव ऊर्जा
 नाम। ताभिस्त्वमुभर्याभिः संविदानः। प्रजाभिरग्ने द्रविणेह
 सीद। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
 सीद॥५७॥

[१८]

अग्रिरसि वैश्वानरोऽसि। संवत्सरोऽसि परिवत्सरोऽसि।
 इदावत्सरोऽसीदुवत्सरोऽसि। इद्वत्सरोऽसि वत्सरोऽसि।
 तस्य ते वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षाः पुच्छम्।
 शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः
 पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। तस्य ते मासाश्चार्द्धमासाश्च
 कल्पन्ताम्। ऋतवस्ते कल्पन्ताम्। संवत्सरस्ते कल्पताम्।
 अहोरात्राणि ते कल्पन्ताम्। एति प्रेति वीति समित्युदिति।
 प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवः

सीद॥५८॥

चित्तयो नव च॥—————[१९]

भूर्भुवः सुवः। ऊर्ध्व ऊ षु णं ऊतयै। ऊर्ध्वो नः पाह्य९हंसः।
विधुन्दद्राण९ समने बहूनाम्। युवान्९ सन्तं पलितो जंगार।
देवस्य पश्य काव्यं महित्वाद्या ममारं। सह्यः समान। यदृते
चिंदभिश्चिषः। पुरा जर्तृभ्य आतृदः। सन्धाता सन्धिं मघवां
पुरोवसुः॥५९॥

निष्कर्ता विहुतं पुनः। पुनरूर्जा सह रय्या। मा नो घर्म
व्यथितो विव्यथो नः। मा नः परमधरं मा रजोऽनैः।
मोष्वस्मा९ स्तमस्यन्तरा धाः। मा रुद्रियांसो अभिगुर्वृधानः।
मा नः क्रतुभिर्हीडितेभिस्मान्। द्विषांसुनीते मा परा दाः।
मा नो रुद्रो निर्ऋतिर्मा नो अस्ता। मा द्यावापृथिवी
हीडिषाताम्॥६०॥

उप नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह नः
सखाया। आदित्यानां प्रसितिरहेतिः। उग्रा शतापांष्टा
घविषा परि णो वृणक्तु। इमं मे वरुण तत्त्वा यामि। त्वं नो
अग्ने स त्वं नो अग्ने। त्वमग्ने अयासि। उद्वयं तमसस्परि।
उदुत्यं चित्रम्। वयः सुपर्णाः॥६१॥

पुरोवसुर्हीडिषाता९ सुपर्णाः॥—————[२०]

भूर्भुवः सुवः। मयि त्यदिन्द्रियं महत्। मयि दक्षो मयि क्रतुः।
मयि धायि सुवीर्यम्। त्रिशुग्धर्मो विभातु मे। आकूत्या

मनसा सह। विराजा ज्योतिषा सह। यज्ञेन पयसा सह। ब्रह्मणा तेजसा सह। क्षत्रेण यशसा सह। सत्येन तपसा सह। तस्य दोहमशीमहि। तस्य सुम्नमशीमहि। तस्य भक्षमशीमहि। तस्य तु इन्द्रेण पीतस्य मधुमतः। उपहृतस्योपहृतो भक्षयामि॥६२॥

यशसा सह षट्॥ [२१]

यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। क्षुच्च तृष्णा च। अस्रुक्कानाहुतिश्च। अशनया च पिपासा च। सेदिश्चामतिश्च। एतास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। ताभिर्मुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः॥६३॥

[२२]

स्त्रिक् स्त्रीहिंतिश्च स्त्रिहिंतिश्च। उष्णा च शीता च। उग्रा च भीमा च। सदाग्री सेदिरनिरा। एतास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। ताभिर्मुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः॥६४॥

[२३]

धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। निलिम्पश्च विलिम्पश्च विक्षिपः॥६५॥

[२४]

उग्रश्च धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। सहस्रह्वाश्च सहमानश्च सहस्वाश्च सहीयाश्च। एत्य प्रेत्य विक्षिपः॥६६॥

[२५]

अ॒हो॒रा॒त्रे त्वोदी॑रयताम्। अ॒र्ध॒मा॒सास्त्वोदी॑ जयन्तु।
मासा॑स्त्वा श्रपयन्तु। ऋ॒तव॑स्त्वा पचन्तु। सं॒वत्स॒रस्त्वा
हन्त्व॑सौ॥६७॥

[२६]

खट् फट् ज॒हि। छिन्धी॑ भिन्धी॑ ह॒न्धी कट्। इति॑ वाचः
क्रूरा॒णि॥६८॥

[२७]

विगा॑ इन्द्र॒ विच॑रन्त्स्पाशयस्व। स्व॒पन्त॑मिन्द्र पशु॒मन्त॑मिच्छ।
वज्रे॑णामुं बो॒धय॑ दुर्वि॒दत्र॑म्। स्व॒प॒तोऽस्य॑ प्रह॑र भो॒ज॒नेभ्यः॑।
अग्ने॑ अ॒ग्निना॑ संव॑दस्व। मृ॒त्यो मृ॒त्युना॑ संव॑दस्व।
नम॑स्ते अस्तु भगवः। स॒कृत्ते॑ अग्ने॒ नमः॑। द्वि॒स्ते
नमः॑। त्रि॒स्ते नमः॑। च॒तुस्ते॑ नमः॑। प॒ञ्च॒कृत्वंस्ते॑ नमः॑।
द॒श॒कृत्वंस्ते॑ नमः॑। श॒त॒कृत्वंस्ते॑ नमः॑। आ॒स॒ह॒स्र॒कृत्वंस्ते॑
नमः॑। अ॒परि॒मित॒कृत्वंस्ते॑ नमः॑। नम॑स्ते अस्तु मा मा
हि॒ःसीः॥६९॥

त्रिस्ते॑ नमः॑ सप्त॒ च॑॥ [२८]

असृ॑न्मुखो रुधि॒रेणा॒व्य॑क्तः। य॒मस्य॑ दू॒तः श्व॒पा॒द्विधा॑वसि।
गृध्रः॑ सु॒पर्णः॑ कुण॒पं निषे॑वसे। य॒मस्य॑ दू॒तः प्रहि॑तो भ॒वस्य॑
चो॒भयोः॑॥७०॥

[२९]

यदेतद्वृकसो भूत्वा। वाग्देव्यभिरायसि। द्विषन्तं मेऽभिराय।
तं मृत्यो मृत्यवे नय। स आर्त्यार्तिमार्च्छतु॥ ७१॥

[३०]

यदीषितो यदि वा स्वकामी। भयेडको वदति वाचमेताम्।
तामिन्द्राग्नी ब्रह्मणा संविदानौ। शिवामस्मभ्यं कृणुतं
गृहेषु॥ ७२॥

[३१]

दीर्घमुखि दुर्हणु। मा स्म दक्षिणतो वदः। यदि दक्षिणतो
वदाद्विषन्तं मेऽव बाधासै॥ ७३॥

[३२]

इत्थादुलूक आपप्तत्। हिरण्याक्षो अयोमुखः। रक्षसां दूत
आगतः। तमितो नाशयाग्रे॥ ७४॥

[३३]

यदेतद्भूतान्यन्वाविश्य। दैवीं वाचं वदसि। द्विषतो नः परावद।
तान्मृत्यो मृत्यवे नय। त आर्त्याऽऽर्तिमार्च्छन्तु। अग्निनाऽग्निः
संवदताम्॥ ७५॥

[३४]

प्रसार्य सुक्थ्यौ पतसि। सुव्यमक्षि निपेपि च। मेहकस्य
चनार्ममत्॥ ७६॥

[३५]

अत्रिणा त्वा क्रिमे हन्मि। कण्वेन जुमदग्निना।
 विश्वावसोर्ब्रह्मणा हृतः। क्रिमीणां राजा। अप्येषां
 स्थपतिरुहृतः। अथो माताऽथो पिता। अथो स्थूरा अथो
 क्षुद्राः। अथो कृष्णा अथो श्वेताः। अथो आशातिका हताः।
 श्वेताभिः सह सर्वे हताः॥७७॥

[३६]

आहूरावद्य। शृतस्य हविषो यथा। तत्सत्यम्। यदमुं यमस्य
 जम्भयोः। आदधामि तथा हि तत्। खण्फण्मसि॥७८॥

[३७]

ब्रह्मणा त्वा शपामि। ब्रह्मणस्त्वा शपथेन शपामि। घोरेण त्वा
 भृगूणां चक्षुषा प्रेक्षे। रौद्रेण त्वाङ्गिरसां मनसा ध्यायामि।
 अघस्य त्वा धारया विद्धामि। अधरो मत्पद्यस्वाऽसौ॥७९॥

[३८]

उत्तुद शिमिजावरि। तल्पेजे तल्प उत्तुद। गिरी रनु
 प्रवेशय। मरीचीरुप सन्नुद। यावदितः पुरस्तादुदयाति
 सूर्यः। तावदितोऽमुं नाशय। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं
 द्विष्मः॥८०॥

[३९]

भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवः। भुवोऽद्धायि
 भुवोऽद्धायि भुवोऽद्धायि। नृम्णायि नृम्णं नृम्णायि नृम्णं

नृ॒म्णा॒यि नृ॒म्णम्। नि॒धा॒य्यो वा॒यि नि॒धा॒य्यो वा॒यि नि॒धा॒य्यो
वा॒यि। ए अ॒स्मे अ॒स्मे। सु॒व॒र्न ज्योतीः॥८१॥

[४०]

पृ॒थि॒वी स॒मित्। ता॒म॒ग्निः स॒मि॒न्धे। साऽ॒ग्निः स॒मि॒न्धे।
ता॒म॒हः स॒मि॒न्धे। सा मा॒ स॒मि॒द्धा। आ॒यु॒षा तेज॑सा। वर्च॑सा
श्रि॒या। यश॑सा ब्र॒ह्मवर्च॑सेन। अ॒न्नाद्ये॑न॒ स॒मि॒न्ताऽ॒ स्वाहा॑।
अ॒न्तरि॑क्षः स॒मित्॥८२॥

तां वा॒युः स॒मि॒न्धे। सा वा॒युः स॒मि॒न्धे। ता॒म॒हः स॒मि॒न्धे।
सा मा॒ स॒मि॒द्धा। आ॒यु॒षा तेज॑सा। वर्च॑सा श्रि॒या। यश॑सा
ब्र॒ह्मवर्च॑सेन। अ॒न्नाद्ये॑न॒ स॒मि॒न्ताऽ॒ स्वाहा॑। द्यौः स॒मित्।
ता॒मा॒दि॒त्यः स॒मि॒न्धे॥८३॥

साऽऽदि॒त्यः स॒मि॒न्धे। ता॒म॒हः स॒मि॒न्धे। सा मा॒ स॒मि॒द्धा।
आ॒यु॒षा तेज॑सा। वर्च॑सा श्रि॒या। यश॑सा ब्र॒ह्मवर्च॑सेन।
अ॒न्नाद्ये॑न॒ स॒मि॒न्ताऽ॒ स्वाहा॑। प्रा॒जा॒प॒त्या मे॑ स॒मि॒द॑सि
स॒प॒त्न॒क्षय॑णी। भ्रा॒तृ॒व्य॒हा मे॑ऽसि॒ स्वाहा॑। अ॒ग्ने॑ व्रत॒प॒ते व्र॑तं
च॑रिष्यामि॥८४॥

तच्छ॑केयं तन्मे॑ रा॒ध्य॒ताम्। वा॒यो व्रत॑प॒त आ॑दि॒त्य व्रत॑प॒ते।
व्र॒ता॒नां व्रत॑प॒ते व्र॑तं च॑रिष्यामि। तच्छ॑केयं तन्मे॑ रा॒ध्य॒ताम्।
द्यौः स॒मित्। ता॒मा॒दि॒त्यः स॒मि॒न्धे। साऽऽदि॒त्यः स॒मि॒न्धे।
ता॒म॒हः स॒मि॒न्धे। सा मा॒ स॒मि॒द्धा। आ॒यु॒षा तेज॑सा॥८५॥

वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। अन्तरिक्षं समित्। तां वायुः समिन्धे। सा वायुं समिन्धे। तामहं समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया॥८६॥

यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। पृथिवी समित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निं समिन्धे। तामहं समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन॥८७॥

अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। प्राजापत्या मे समिदसि सपत्नक्षयणी। भ्रातृव्यहा मेऽसि स्वाहा। आदित्य व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदशकं तन्मेऽराधि। वायौ व्रतपतेऽग्रे व्रतपते। व्रतानां व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदशकं तन्मेऽराधि॥८८॥

समित्समिन्धे व्रतं चरिष्याम्यायुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनाद्यौ च॥[४१]

शं नो वातः पवतां मातरिश्वा शं नस्तपतु सूर्यः। अहानि शं भवन्तु नः शं रात्रिः प्रतिधीयताम्। शमुषा नो व्युच्छतु शमादित्य उदैतु नः। शिवा नः शन्तमा भव सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि। इडाये वास्त्वसि वास्तुमद्वास्तुमन्तो भूयास्म मा वास्तोश्छित्स्मह्यवास्तुः स भूयाद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। प्रतिष्ठासि

प्रतिष्ठावन्तो भूयास्म मा प्रतिष्ठाय॑श्छित्स्मह्यप्रतिष्ठः स
भूयाद्यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आ वात वाहि भेषजं
वि वात वाहि यद्रपः। त्व५ हि विश्वभेषजो देवानां दूत
ईयसे। द्वाविमौ वातौ वात आ सिन्धो॒रा परावतः॥८९॥

दक्षं मे अन्य आवातु परान्यो वातु यद्रपः। यद्दो वातते
गृहो॑ऽमृतस्य निधिर्हितः। ततो नो देहि जीवसे ततो
नो धेहि भेषजम्। ततो नो मह आवह वात आवातु
भेषजम्। शम्भूर्मयोभूर्नो हृदे प्र ण आयू५षि तारिषत्।
इन्द्रस्य गृहो॑ऽसि तं त्वा प्रपद्ये सगुः साश्वः। सह यन्मे
अस्ति तेन। भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये सुवः प्रपद्ये भूर्भुवः
सुवः प्रपद्ये वायुं प्रपद्येऽनार्ता देवतां प्रपद्येऽश्मानमाखणं
प्रपद्ये प्रजापतेर्ब्रह्मकोशं ब्रह्म प्रपद्य ओं प्रपद्ये। अन्तरिक्षं
म उर्वन्तरं बृहदग्नयः पर्वताश्च यया वातः स्वस्त्या
स्वस्तिमान्तया॑ स्वस्त्या स्वस्तिमानसानि। प्राणापानौ
मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मयि मेधां मयि
प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयीन्द्र
इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि सूर्यो भ्राजो
दधातु॥९०॥

द्युभिरक्तुभिः परिपातमस्मानरिष्टेभिरश्विना सौभगेभिः। तन्नो
मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः। कया

नश्चित्र आ भुवदूती सदावृधः सखा। कया शचिष्ठया वृता।
 कस्त्वा सत्यो मदानां म॑हिष्ठो मत्सदन्धसः। दृढाचिदारुजे
 वसु। अभी षु णः सखीनामविता जरितृणाम्। शतं
 भवास्यूतिभिः। वयः सुपर्णा उपसेदुरिन्द्रं प्रियमेधा ऋषयो
 नाधमानाः। अप ध्वान्तमूर्णुहि पृथि चक्षुर्मुमुग्ध्यस्मान्निधयेव
 बद्धान्॥११॥

शं नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये। शं योरभिस्रवन्तु
 नः। ईशाना वार्याणां क्षयन्तीश्चर्षणीनाम्। अपो याचामि
 भेषजम्। सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै
 भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आपो हि ष्ठा
 मयोभुवस्ता न ऊर्जे दधातन। महे रणाय चक्षसे। यो वः
 शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः। उशतीरिव मातरः।
 तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ॥१२॥

आपो जनयथा च नः। पृथिवी शान्ता साऽग्निना
 शान्ता सा मे शान्ता शुचं शमयतु। अन्तरिक्षं
 शान्तं तद्वायुना शान्तं तन्मे शान्तं शुचं शमयतु।
 द्यौः शान्ता साऽऽदित्येन शान्ता सा मे शान्ता शुचं
 शमयतु। पृथिवी शान्तिरन्तरिक्षं शान्तिर्द्यौः शान्तिर्दिशः
 शान्तिरवान्तरदिशाः शान्तिरग्निः शान्तिर्वायुः शान्तिरादित्यः
 शान्तिश्चन्द्रमाः शान्तिर्नक्षत्राणि शान्तिरापः शान्तिरोषधयः
 शान्तिर्वनस्पतयः शान्तिर्गौः शान्तिरजा शान्तिरश्वः शान्तिः

पुरुषः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिर्ब्राह्मणः शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः
 शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। तयाह९ शान्त्या सर्वशान्त्या मह्यं
 द्विपदे चतुष्पदे च शान्तिं करोमि शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। एह
 श्रीश्च ह्रीश्च धृतिश्च तपो मेधा प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्चैतानि
 मोत्तिष्ठन्तमनूत्तिष्ठन्तु मा मा३ श्रीश्च ह्रीश्च धृतिश्च तपो मेधा
 प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्चैतानि मा मा हांसिषुः। उदायुषा
 स्वायुषोदोषधीना९ रसेनोत्पर्जन्यस्य शुष्मेणोदस्थाममृता९
 अनु। तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत्। पश्येम शरदः
 शतं जीवेम शरदः शतं नन्दाम शरदः शतं मोदाम
 शरदः शतं भवाम शरदः शत९ शृण्वाम शरदः शतं
 प्रब्रवाम शरदः शतमजीताः स्याम शरदः शतं ज्योक्च
 सूर्यं दृशे। य उदंगान्महतोऽर्णवा॥द्विभ्राजमानः सरिरस्य
 मध्यात्स मा वृषभो लोहिताक्षः सूर्यो विपश्चिन्मनसा पुनातु।
 ब्रह्मणश्चोतन्यसि ब्रह्मण आणी स्थो ब्रह्मण आवपनमसि
 धारितेयं पृथिवी ब्रह्मणा मही धारितमेनेन महदन्तरिक्षं
 दिवं दाधार पृथिवी९ सदेवां यदहं वेद तदहं धारयाणि
 मा मद्देदोऽधिविस्त्रंसत्। मेधामनीषे माविंशता९ समीचीं
 भूतस्य भव्यस्यावरुध्यै सर्वमायुरयाणि सर्वमायुरयाणि।
 आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनमाप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा
 स्तोतृभ्यो महि गोत्रा रुजासि भूयिष्ठभाजो अध ते स्याम।

ब्रह्म प्रावादिष्म तन्नो मा हांसीत्। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥१३॥

परावर्तो दधातु बद्धां जिन्वथ दृशे सप्त च॥ [४२]

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो
वाचे नमो वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो
मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो
मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यास९ शिवामदस्तां जुष्टां
देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्।
शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं
वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये
सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं
मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं
प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधु
मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु वक्ष्यामि मधु वदिष्यामि मधुमतीं
देवेभ्यो वाचमुद्यास९ शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु
शोभायै पितरोऽनुमदन्तु। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

ॐ शं न॒स्तन्नो॒ मा हा॑सीत्॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥
 दे॒वा वै स॒त्रमा॑सत। ऋ॒द्धि॑परिमितं॒ यश॑स्का॒माः। ते॑ऽब्रुवन्।
 यन्नः॑ प्रथ॒मं यश॑ ऋच्छात्। सर्व॑षां न॒स्तत्स॒हास॑दिति। तेषां॑
 कुरु॑क्षेत्रं वेदि॑रासीत्। तस्यै॑ खाण्ड॒वो दक्षि॑णा॒र्द्ध आ॑सीत्।
 तूर्ध्व॑मुत्तरा॒र्द्धः। प॒री॒णञ्ज॑घना॒र्द्धः। म॒रव॑ उत्क॒रः॥१॥

तेषां॑ म॒खं वैष्ण॑वं यश॑ आर्च्छत्। तन्न्य॑कामयत।
 तेनापा॑क्रामत्। तं दे॒वा अन्वा॑यन्। यशो॑ऽव॒रुरु॑त्स॒मानाः।
 तस्या॑न्वागतस्य। स॒व्याद्ध॑नुरजायत। दक्षि॑णादिष॒वः।
 तस्मा॑दिषुध॒न्वं पु॑ण्यजन्म। य॒ज्ञज॑न्मा हि॥२॥

तमेक॑ऽ सन्तम्। ब॒हवो॑ नाभ्य॑धृष्णुवन्। तस्मा॑देकमिषुध॒न्वि॒न॒म्।
 ब॒हवो॑ऽनिषुध॒न्वा नाभि॑धृष्णुवन्ति। सो॑ऽस्मयत। एकं॑
 मा सन्तं ब॒हवो॑ नाभ्य॑धर्षिषुरिति। तस्य॑ सिष्मि॒याण॑स्य
 तेजो॑ऽपा॑क्रामत्। तद्दे॒वा ओष॑धीषु न्य॑मृजुः। ते श्या॒माका॑
 अभवन्। स्म॒याका॑ वै नामै॒ते॥३॥

तत्स्म॒याका॑नाऽ स्मयाक॒त्वम्। तस्मा॑दीक्षितेना॒पि॒गृह्यं
 स्मेत॒व्यम्। तेज॑सो धृ॒त्यै। स धनुः॑ प्रति॒ष्कभ्या॑तिष्ठत्। ता
 उ॒प॒दीका॑ अब्रुवन्वरं वृ॒णाम॑हे। अथ॑ व इ॒मं र॑न्धयाम। यत्र॑
 क्व च॑ खना॑म। तद॒पोऽभि॑तृणदा॒मेति॑। तस्मा॑दुप॒दीका॑ यत्र॑
 क्व च॑ खन॑न्ति। तद॒पोऽभि॑तृन्दन्ति॥४॥

वारै॑वृ॒तः॑ ह्या॑साम्। तस्य॒ ज्याम॑प्या॒दन्। तस्य॒
धनु॑र्वि॒प्रवे॑माणः॒ शिरः॒ उद॑वर्तयत्। तद्वा॒वापृ॑थि॒वी
अनु॑प्रावर्तत। यत् प्राव॑र्तत। तत्प्र॑वर्ग्यस्य प्रवर्ग्य॑त्वम्।
यद्वाँ(४)इत्य॑पतत्। तद्घ॑र्मस्य॒ घर्म॑त्वम्। म॒ह॒तो
वी॒र्य॑मप॒त्त॒दिति॑। तन्म॑हावी॒रस्य॑ महावी॒रत्वम्॥५॥

यद॒स्याः स॒मभ॑रन्। तत्स॒म्राज्ञः॑ स॒म्रा॒द्वम्। त॑ स्तु॒तं
दे॒वता॑स्त्रे॒धा व्य॑गृह्णत। अ॒ग्निः प्रा॑तः स॒व॒नम्। इन्द्रो॒ माध्यं
दि॒नः॒ स॒व॒नम्। वि॒श्वेदे॒वास्तृ॑तीयस॒व॒नम्। तेनाप॑शी॒र्ष्णा य॒ज्ञेन॑
यज॑मानाः। नाशि॒षोऽवा॑रुन्धत। न सु॒व॒र्गं लो॒कम॑भ्य॒जय॑न्।
ते दे॒वा अ॒श्विना॑वब्रुवन्॥६॥

भि॒षजौ॒ वै स्थः॑। इ॒दं य॒ज्ञस्य॒ शिरः॒ प्रति॑धत्त॒मिति॑।
ताव॑ब्रूतां वरं॑ वृणाव॒है। ग्र॒ह ए॒व ना॒वत्रा॑पि गृह्य॒तामिति॑।
ताभ्या॑मे॒तमा॑श्वि॒नम॑गृह्णन्। तावे॒तद्य॒ज्ञस्य॒ शिरः॒ प्रत्य॑धत्ताम्।
यत्प्र॑वर्ग्यः। तेन॒ सशी॑र्ष्णा य॒ज्ञेन॑ यज॑मानाः। अ॒वाशि॒षोऽ
रु॑न्धत। अ॒भि सु॒व॒र्गं लो॒कम॑जयन्। यत्प्र॑वर्ग्यं प्रवृ॒णक्ति॑।
य॒ज्ञस्यै॒व तच्छि॑रः॒ प्रति॑दधाति। तेन॒ सशी॑र्ष्णा य॒ज्ञेन॑
यज॑मानः। अ॒वाशि॒षो रु॑न्धे। अ॒भि सु॒व॒र्गं लो॒कं ज॑यति।
तस्मा॑दे॒ष आ॑श्वि॒नप्र॑वया इ॒व। यत्प्र॑वर्ग्यः॥७॥

उत्क॑रो ह्येते तृ॒न्दन्ति॑ महावी॒रत्वम॑ब्रुवन्नजयन्त्स॒प्त च॑॥ ————— [१]

सा॒वि॒त्रं जु॑होति॒ प्रसू॑त्यै। च॒तुर्गृ॑ही॒तेन॑ जुहोति। चतु॑ष्पादः

प॒श॒वः। प॒शू॒ने॒वाव॑रुन्धे। च॒त॒स्रो॒ दि॒शः। दि॒क्ष्वे॒व प्र॒ति॒ति॒ष्ठ॒ति।
छ॒न्दा॑ँ॒सि दे॒वेभ्यो॑ऽप॒क्राम॑न्। न वो॑ऽभा॒गानि॑ ह॒व्यं
व॑क्ष्याम॒ इति॑। तेभ्य॑ ए॒तच्च॑तुर्गृही॒तम॑धारयन्। पु॒रो॒नु॒वा॒क्या॒यै
या॒ज्या॒यै॥८॥

दे॒वता॑यै वष॒ट्कारा॑य। यच्च॑तुर्गृही॒तं जु॒होति॑। छ॒न्दा॑ँ॒स्ये॒व
तत् प्री॑णाति। तान्य॑स्य प्री॒तानि॑ दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं व॑हन्ति।
ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। हो॒त॒व्यं दी॒क्षित॑स्य॒ गृहा॑(३)इ न
हो॒त॒व्या॑(३)मि॒ति। ह॒वि॒र्वै दी॑क्षितः। य॒ज्जु॑ह्यात्। ह॒विष्कृ॑तं
यज॑मानम॒ग्नौ प्र॑द॒ध्यात्। यन्न जु॑ह्यात्॥९॥

य॒ज्ञ॒प॒रुर॒न्तरि॑यात्। य॒जुरे॒व व॑देत्। न ह॒विष्कृ॑तं यज॑मानम॒ग्नौ
प्र॑द॒धाति॑। न य॒ज्ञ॒प॒रुर॒न्तरै॑ति। गा॒य॒त्री छ॒न्दा॑ँ॒स्यत्य॑मन्यत।
तस्यै॑ वष॒ट्कारो॑ऽभ्य॒य्य शिरो॑ऽच्छिनत्। तस्यै॑ द्वे॒धा र॑सः
परा॑पतत्। पृ॒थि॒वीम॒र्द्धः प्रा॑वि॒शत्। प॒शून्म॒र्द्धः। यः पृ॑थि॒वीं
प्रा॑वि॒शत्॥१०॥

स ख॑दि॒रोऽभ॑वत्। यः प॒शून्। सोऽ॒जाम्। य॒त्खा॑दि॒र्यभि॑र्भ॒व॑ति।
छ॒न्द॑सामे॒व र॑से॒न य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः स॑म्भ॒रति॑। यदौ॑दु॒म्बरी॑।
ऊ॒र्वा उ॑दु॒म्बरः॑। ऊ॒र्जै॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः स॑म्भ॒रति॑। यद्वै॑ण॒वी।
ते॒जो वै वे॑णुः॥११॥

तेज॑सै॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः स॑म्भ॒रति॑। यद्वै॑क॒ङ्क॒ती। भा
ए॒वाव॑रुन्धे। दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॑स॒व इत्य॑भि॒माद॑त्ते

प्रसू॑त्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॒ह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यु
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो हस्ता॑भ्या॒मित्या॒ह यत्यै॑। वज्रं॑ इव॒ वा ए॒षा।
यद॒ग्निः। अ॒ग्निर॑सि॒ नारि॑र॒सीत्या॒ह शान्त्यै॑॥१२॥

अ॒ध्वर॑कृ॒द्देवे॑भ्य॒ इत्या॑ह। य॒ज्ञो वा अ॑ध्वरः। य॒ज्ञकृ॑द्देवे॒भ्य
इति॑ वावैतदा॑ह। उत्ति॑ष्ठ ब्रह्म॒णस्प॑त॒ इत्या॑ह। ब्रह्म॑णै॒व
य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽ॒च्छैति॑। प्रैतु॑ ब्रह्म॒णस्प॑तिरि॒त्याह। प्रेत्यै॑व
य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽ॒च्छैति॑। प्र दे॒व्यैतु॑ सू॒नृते॑त्या॒ह। य॒ज्ञो वै
सू॒नृता॑। अ॒च्छा वी॒रं न॑र्यं प॒ङ्क्ति॑राध॒समि॑त्या॒ह॥१३॥

पाङ्क्तो॑ हि य॒ज्ञः। दे॒वा य॒ज्ञं न॑यन्तु न॒ इत्या॑ह। दे॒वाने॒व य॒ज्ञनि॑यः
कुरु॑ते। दे॒वी द्या॒वापृ॑थि॒वी अ॒नु मे म॑सा॒थामि॑त्या॒ह।
आ॒भ्यामे॒वानु॑मतो य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य
म॒खस्य॑ शि॒र इत्या॑ह। य॒ज्ञो वै म॒खः। ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य य॒ज्ञस्य॑
शि॒र इति॑ वावैतदा॑ह। म॒खाय॑ त्वा म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्ण
इत्या॑ह। निर्दि॑श्यै॒वैन॑द्धरति॥१४॥

त्रि॒र्हर॑ति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒भ्य ए॒व लो॒केभ्यो॑ य॒ज्ञस्य॑
शि॒रः सम्भ॑रति। तू॒ष्णीं च॑तु॒र्थं ह॑रति। अ॒प॑रि॒मिता॑दे॒व
य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। मृ॒त्ख॒नाद॑ग्रे ह॒रति। तस्मा॑न्मृ॒त्ख॒नः
के॒रु॒ण्ये॒तरः। इ॒य॒त्यग्र॑ आसी॒रि॒त्याह। अ॒स्यामे॒वाछ॑म्ब॒द्धारं
य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। ऊ॒र्जं वा ए॒तं र॑सं पृथि॒व्या
उ॒प॒दी॒का उ॒द्दि॑हन्ति॥१५॥

यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवपा संभारो भवति। ऊर्जमेव रसं
पृथिव्या अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रं ह्येतत्पृथिव्याः।
यद्वल्मीकः। अबधिरो भवति। य एवं वेद। इन्द्रो वृत्राय
वज्रमुदयच्छत्। स यत्र यत्र पराक्रमत॥१६॥

तत्राद्धियत। स पूतीकस्तम्बे पराक्रमत। सौऽद्धियत।
सौऽब्रवीत्। ऊतिं वै मे धा इति। तदूतीकानामूतीकत्वम्।
यदूतीका भवन्ति। यज्ञायैवोतिं दधति। अग्निजा असि
प्रजापते रेत इत्याह। य एव रसः पशून्प्राविशत्॥१७॥

तमेवावरुन्धे। पञ्चैते संभारा भवन्ति। पाङ्क्तो यज्ञः। यावानेव
यज्ञः। तस्य शिरः सम्भरति। यद्गाम्याणां पशूनां चर्मणा
सम्भरेत्। ग्राम्यान्पशूञ्छुचाऽर्पयेत्। कृष्णाजिनेन सम्भरति।
आरण्यानेव पशूञ्छुचार्पयति। तस्मात्समावत्पशूनां
प्रजायमानानाम्॥१८॥

आरण्याः पशवः कनीयाः सः। शुचा ह्यृताः। लोमतः
सम्भरति। अतो ह्यस्य मेध्यम्। परिगृह्या यन्ति।
रक्षसामपहत्यै। बहवो हरन्ति। अपचितिमेवास्मिन्दधति।
उद्धते सिकतोपोमे परिश्रिते निदधति शान्त्यै। मदन्तीभिरुप
सृजति॥१९॥

तेज एवास्मिन्दधाति। मधु त्वा मधुला करोत्वित्याह।
ब्रह्मणैवास्मिन्तेजो दधाति। यद्गाम्याणां पात्राणां कपालैः

स॒सृ॒जेत्। ग्रा॒म्याणि॒ पात्रा॑णि शु॒चाऽर्प॑येत्। अ॒र्म॒क॒पा॒लैः
 स॒सृ॒जति॑। ए॒तानि॒ वा अ॑नुपजीवनी॒यानि॑। तान्ये॒व
 शु॒चा॒र्पय॑ति। श॒र्करा॑भिः स॒सृ॒जति॒ धृत्यै॑। अथो॑ श॒न्त्वाय॑।
 अ॒ज॒लो॒मैः स॒सृ॒जति॑। ए॒षा वा अ॒ग्नेः प्रि॒या त॒नूः। यद॒जा।
 प्रि॒ययै॒वैनं॑ त॒नुवा॒ स॒सृ॒जति॑। अथो॑ तेज॒सा। कृ॒ष्णा॒जि॒नस्य॑
 लो॒म॒भिः स॒सृ॒जति॑। य॒ज्ञो वै कृ॑ष्णाजि॒नम्। य॒ज्ञेनै॒व य॒ज्ञः
 स॒सृ॒जति॑॥ २०॥

य॒ज्याये॒ न जु॑हुयादवि॒शद्वेणुः॑ शान्त्यै॑ प॒ङ्क्तिरा॑ध॒स॒मित्या॑ह॒ हरति॑ दि॒हन्ति॑ प॒राक्र॑म॒तावि॑शत्
 प्र॒जाय॑मानाना॒सृ॒जति॑ श॒न्त्वाया॑द्यौ च॥ [२]

परि॑श्रिते करोति। ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सस्य॑ परि॑गृहीत्यै। न कु॒र्वन्न॒भि
 प्रा॑ण्यात्। यत्कु॒र्वन्न॒भि प्रा॑ण्यात्। प्रा॒णाञ्छु॑चा॒र्पयेत्। अ॒प॒हाय॑
 प्रा॑णिति। प्रा॒णानां॑ गोपी॒थाय॑। न प्र॑व॒र्ग्यं चादि॒त्यं चान्तर॑ेयात्।
 यदन्तर॑ेयात्। दु॒श्च॒र्मा स्यात्॥ २१॥

तस्मान्नान्तरा॒य्यम्। आ॒त्म॒नो गोपी॑थाय॑। वेणु॑ना करोति।
 तेजो॒ वै वेणुः॑। तेजः॑ प्र॒व॒र्ग्यः। तेज॑सै॒व तेजः॑ स॒मर्द्ध॑यति।
 म॒खस्य॑ शिरो॒ऽसीत्या॑ह॒। य॒ज्ञो वै म॒खः। तस्यै॒तच्छि॑रः।
 यत्प्र॑व॒र्ग्यः॥ २२॥

तस्मादे॒वमा॑ह॒। य॒ज्ञस्य॑ प॒दे स्थ॒ इत्या॑ह॒। य॒ज्ञस्य॑ ह्ये॒ते
 प॒दे। अथो॑ प्र॒ति॒ष्ठित्यै॑। गा॒य॒त्रेण॑ त्वा॒ छन्द॑सा करो॒मीत्या॑ह॒।
 छन्दो॑भिरे॒वैनं॑ करोति। त्र्यु॒द्धिं करोति॑। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः।

ए॒षां लो॒काना॒माप्त्यै॑। छ॒न्दो॑भिः करोति॥२३॥

वी॒र्यं॑ वै छ॒न्दा॑ंसि। वी॒र्ये॑णै॒वैनं॑ करोति। य॒जुषा॑ बि॒लं करोति॑
व्यावृ॑त्यै। इ॒यं तं करोति॑। प्र॒जाप॑तिना य॒ज्ञमु॑खेन॒ सम्मि॑तम्।
इ॒यं तं करोति॑। य॒ज्ञप॑रुषा॒ सम्मि॑तम्। इ॒यं तं करोति॑। ए॒ताव॑द्वै
पुरु॑षे वी॒र्यम्॑। वी॒र्य॑सम्मि॒तम्॥२४॥

अ॒प॑रि॒मि॒तं करोति॑। अ॒प॑रि॒मि॒त॒स्याव॑रुद्धै। प॒रि॒ग्री॒वं
क॑रोति॒ धृत्यै॑। सूर्य॑स्य॒ हर॑सा श्रा॒येत्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॑वै॒तत्।
अ॒श्व॒श॒केन॑ धू॒पय॑ति। प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒श्वः स॑यो॒नि॒त्वाय॑।
वृ॒ष्णो अ॒श्वस्य॑ नि॒ष्पद॑सीत्या॑ह। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्यो
वृषा॑ऽश्वः। तस्य॒ छ॒न्दा॑ंसि नि॒ष्पत्॥२५॥

छ॒न्दो॑भिरे॒वैनं॑ धू॒पय॑ति। अ॒र्चिषे॑ त्वा शो॒चिषे॑ त्वेत्या॑ह। तेजं
ए॒वास्मि॑न्दधाति। वा॒रु॒णोऽभी॑द्धः। मै॒त्रियो॑पै॒ति शान्त्यै॑। सि॒द्ध्यै
त्वेत्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॑वै॒तत्। दे॒वस्त्वा॑ स॒वितो॑द्व॒प॒त्वित्या॑ह।
स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒वैनं॑ ब्रह्म॑णा दे॒वता॑भि॒रुद्व॑पति। अ॒प॑द्य॒मानः
पृ॒थि॒व्यामा॑शा दि॒श आ॑पृ॒णेत्या॑ह॥२६॥

तस्मा॑द॒ग्निः सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑ विभा॑ति। उ॒त्तिष्ठ॑ बृ॒हन्म॑वो॒र्ध्वस्तिष्ठ॑
ध्रु॒वस्त्वमि॑त्या॒ह॒ प्रति॑ष्ठित्यै। ई॒श्वरो॑ वा ए॒षोऽन्यो॑ भवि॑तोः।
यः प्र॑व॒र्ग्यम॒न्वीक्ष॑ते। सूर्य॑स्य॒ त्वा चक्षु॑षाऽन्वी॑क्ष॒ इत्या॑ह।
चक्षु॑षो गोपी॒थाय॑। ऋ॒जवे॑ त्वा सा॒धवे॑ त्वा सु॒क्षित्यै॑ त्वा
भू॒त्यै त्वेत्या॑ह। इ॒यं वा ऋ॒जुः। अ॒न्तरि॑क्ष॒ सा॒धु। अ॒सौ

सुक्षितिः॥२७॥

दिशो भूतिः। इमानेवास्मै लोकान्कल्पयति। अथो
प्रतिष्ठित्यै। इदमहममुमांमुष्यायुणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन
पर्यूहामीत्याह। विशैवेनं पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहति। विशेति
राजन्यस्य ब्रूयात्। विशैवेनं पर्यूहति। पशुभिरिति वैश्यस्य।
पशुभिरेवेनं पर्यूहति। असुर्य पात्रमनाच्छृण्णम्॥२८॥

आच्छृणोति। देवत्राकः। अजक्षीरेणाऽऽच्छृणोति। परमं वा
एतत्पर्यः। यदजक्षीरम्। परमेणैवेनं पयसाऽऽच्छृणोति।
यजुषा व्यावृत्त्यै। छन्दोभिराच्छृणोति। छन्दोभिर्वा एष
क्रियते। छन्दोभिरेव छन्दाऽस्याच्छृणोति। छन्धि
वाचमित्याह। वाचमेवावरुन्धे। छन्ध्यूर्जमित्याह।
ऊर्जमेवावरुन्धे। छन्धि हविरित्याह। हविरेवाकः।
देव पुरश्चर सध्यासन्त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्॥२९॥

स्याद्यत् प्रवर्ग्यश्छन्दोभिः करोति वीर्यसम्मितं छन्दांसि निष्पत्पृणेत्याह
सुक्षितिरनाच्छृणोच्छन्दाऽस्याच्छृणोत्यष्टौ च॥ [३]

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामो होतर्धर्ममभिष्टुहीत्याह। एष वा एतर्हि
बृहस्पतिः। यद्वह्म। तस्मा एव प्रतिप्रोच्य प्रचरति।
आत्मनोऽनार्त्यै। यमाय त्वा मखाय त्वेत्याह। एता वा
एतस्य देवताः। ताभिरेवेन५ समर्द्धयति। मदन्तीभिः
प्रोक्षति। तेज एवास्मिन्दधाति॥३०॥

अ॒भि॒पूर्वं प्रोक्ष॑ति। अ॒भि॒पूर्वमे॒वास्मिन्तेजो॑ दधाति। त्रिः
प्रोक्ष॑ति। त्र्या॒वृद्धि य॒ज्ञः। अथो॑ मे॒ध्य॒त्वाय॑। होताऽन्वा॑ह।
रक्ष॑साम॒प॑ह॒त्यै। अन॑वानम्। प्रा॒णाना॑ २ सन्त॑त्यै। त्रि॒ष्टुभः
स॒तीर्गाय॑त्रीरि॒वान्वा॑ह॥ ३१॥

गा॒य॒त्रो हि प्रा॒णः। प्रा॒णमे॒व यज॑माने दधाति। सन्त॑त॒मन्वा॑ह।
प्रा॒णाना॑म॒न्नाद्य॑स्य सन्त॑त्यै। अथो॑ रक्ष॑साम॒प॑ह॒त्यै।
यत्प॑रि॒मिता अनु॑ब्रूयात्। प॑रि॒मित॒मव॑रुन्धीत। अ॒प॑रि॒मिता
अन्वा॑ह। अ॒प॑रि॒मित॒स्याव॑रु॒द्धौ। शिरो॑ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑॥ ३२॥

यत्प्र॑व॒र्ग्यः। ऊ॒र्ङ्मौ॒ञ्जो वे॒दो भव॑ति। ऊ॒र्जैव
य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम॑र्द्धयति। प्रा॒णाहु॑तीर्जु॒होति। प्रा॒णाने॒व
यज॑माने दधाति। स॒प्त जु॑होति। स॒प्त वै शी॑र्ष॒ण्याः
प्रा॒णाः। प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति। दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता
मध्वा॑ऽन॒क्तित्या॑ह॥ ३३॥

तेज॑सै॒वैन॑मनक्ति। पृथि॒वीं तप॑स॒स्त्राय॑स्वेति॒ हिर॑ण्य॒मुपा॑स्यति।
अ॒स्या अन॑तिदाहाय। शिरो॑ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः।
अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः। प्र॒ल॒वाना॑दी॒प्योपा॑स्यति। दे॒वता॑स्वे॒व
य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति। अ॒प्र॑ति॒शीर्णा॑ग्रं भवति।
ए॒तद्व॑र्हि॒रह्यै॑षः॥ ३४॥

अ॒र्चि॒रसि॑ शो॒चिर॑सीत्या॑ह। तेज॑ ए॒वास्मि॑न्ब्रह्मव॒र्चसं॑ दधाति।
स॒सी॑दस्व म॒हा २ अ॒सीत्या॑ह। म॒हान् ह्यै॑षः। ब्र॒ह्मवा॑दिनो

वदन्ति। एते वाव त ऋत्विजः। ये दंश्शपूर्णमासयोः। अथ
कथा होता यजमानायाऽऽशिषो नाशास्तु इति। पुरस्तादाशीः
खलु वा अन्यो यज्ञः। उपरिष्ठादाशीरन्यः॥ ३५॥

अनाधृष्या पुरस्तादिति यदेतानि यजूंष्याहं। शीर्षत एव
यज्ञस्य यजमान आशिषोऽवरुन्धे। आयुः पुरस्तादाह। प्रजां
दक्षिणतः। प्राणं पश्चात्। श्रोत्रमुत्तरतः। विधृतिमुपरिष्ठात्।
प्राणानेवास्मै समीचो दधाति। ईश्वरो वा एष
दिशोऽनुन्मदितोः। यं दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति॥ ३६॥

मनोरश्वासि भूरिपुत्रेतीमामभिमृशति। इयं वै मनोरश्वा
भूरिपुत्रा। अस्यामेव प्रतितिष्ठत्यनुन्मादाय। सूपसदा मे
भूया मा मां हिंसीरित्याहाहिंसायै। चितः स्थ परिचित
इत्याह। अपचितिमेवास्मिन्दधाति। शिरो वा एतद्यज्ञस्य।
यत्प्रवर्ग्यः। असौ खलु वा आदित्यः प्रवर्ग्यः। तस्य मरुतो
रश्मयः॥ ३७॥

स्वाहा मरुद्भिः परिश्रयस्वेत्याह। अमुमेवाऽऽदित्यं
रश्मिभिः पर्यूहति। तस्मादसावादित्योऽमुष्मिल्लोके रश्मिभिः
पर्यूढः। तस्माद्राजां विशा पर्यूढः। तस्माद्द्वामणीः संजातैः
पर्यूढः। अग्नेः सृष्टस्य यतः। विकङ्कतं भा आर्च्छत।
यद्वैकङ्कताः परिधयो भवन्ति। भा एवावरुन्धे। द्वादश
भवन्ति॥ ३८॥

द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेवावरुन्धे। अस्ति
 त्रयोदशो मास इत्याहुः। यत्रत्रयोदशः परिधिर्भवति।
 तेनैव त्रयोदशं मासमवरुन्धे। अन्तरिक्षस्यान्तर्द्धिरसीत्याहु
 व्यावृत्त्यै। दिवं तपसस्त्रायस्वेत्युपरिष्ठाद्धिरण्यमधि निदधाति।
 अमुष्या अनंतिदाहाय। अथो आभ्यामेवैनमुभयतः
 परिगृह्णाति। अर्हन् बिभर्षि सायकानि धन्वेत्याह॥३९॥

स्तौत्येवैनमेतत्। गायत्रमसि त्रैष्टुभमसि जागतमसीति
 ध्वित्राण्यादत्ते। छन्दोभिरेवैनान्यादत्ते। मधु मध्विति धूनीति।
 प्राणो वै मधु। प्राणमेव यजमाने दधाति। त्रिः परियन्ति।
 त्रिवृद्धि प्राणः। त्रिः परियन्ति। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥४०॥

अथो रक्षसामपहत्यै। त्रिः पुनः परियन्ति। षट्थ्सम्पद्यन्ते।
 षड्वा ऋतवः। ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। यो वै घर्मस्य प्रियां
 तनुवमाक्रामति। दुश्कर्मा वै स भवति। एष ह वा अस्य प्रियां
 तनुवमाक्रामति। यत् त्रिः परीत्य चतुर्थं पर्येति। एतां ह
 वा अस्योग्रदेवो राजनिराचक्राम॥४१॥

ततो वै स दुश्कर्माऽभवत्। तस्मात्त्रिः परीत्य न चतुर्थं
 परीयात्। आत्मनो गोपीथाय। प्राणा वै ध्वित्राणि।
 अव्यतिषङ्गं धून्वन्ति। प्राणानामव्यतिषङ्गाय कृत्यै। विनिषद्य
 धून्वन्ति। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। ऊर्ध्वं धून्वन्ति। सुवर्गस्य
 लोकस्य समष्ट्यै। सर्वतो धून्वन्ति। तस्मादयं सर्वतः
 पवते॥४२॥

दधातीवान्वाह यज्ञस्याहैष उपरिष्ठादाशीरन्यो व्यास्थापर्यन्ति रश्मयो भवन्ति धन्वेत्याह यज्ञश्रंक्राम
समंष्ट्रे द्वे च॥ _____ [४]

अग्नि॑ष्ट्वा वसु॑भिः पुरस्ता॑द्रोचयतु गाय॑त्रेण छन्द॑सेत्याह।
अग्नि॑रे॒वैनं॑ वसु॑भिः पुरस्ता॑द्रोचयति गाय॑त्रेण छन्द॑सा।
समा॑रुचि॒तो रोच॑येत्याह। आ॒शिष॑मे॒वैतामाशा॑स्ते। इन्द्र॑स्त्वा
रु॒द्रैर्दक्षि॑णतो रोचयतु त्रैष्टु॑भेन छन्द॑सेत्याह। इन्द्र॑ ए॒वैनं॑
रु॒द्रैर्दक्षि॑णतो रोचयति त्रैष्टु॑भेन छन्द॑सा। समा॑रुचि॒तो
रोच॑येत्याह। आ॒शिष॑मे॒वैतामाशा॑स्ते। वरु॑णस्त्वाऽऽदि॒त्यैः
प॒श्चाद्रो॑चयतु जाग॑तेन छन्द॑सेत्याह। वरु॑ण ए॒वैनमा॑दि॒त्यैः
प॒श्चाद्रो॑चयति जाग॑तेन छन्द॑सा॥ ४३॥

समा॑रुचि॒तो रोच॑येत्याह। आ॒शिष॑मे॒वैतामाशा॑स्ते। द्युता॑नस्त्वा
मा॒रुतो॑ म॒रुद्भि॑रुत्तरतो रोचय॑त्वानुष्टु॑भेन छन्द॑सेत्याह।
द्युता॑न ए॒वैनं॑ मा॒रुतो॑ म॒रुद्भि॑रुत्तरतो रोचय॑त्वानुष्टु॑भेन
छन्द॑सा। समा॑रुचि॒तो रोच॑येत्याह। आ॒शिष॑मे॒वैतामाशा॑स्ते।
बृह॑स्पति॒स्त्वा वि॒श्वैर्दे॒वैरु॑परि॒ष्ठाद्रो॑चयतु पाङ्के॑न छन्द॑सेत्याह।
बृह॑स्पति॒रे॒वैनं॑ वि॒श्वैर्दे॒वैरु॑परि॒ष्ठाद्रो॑चयति पाङ्के॑न छन्द॑सा।
समा॑रुचि॒तो रोच॑येत्याह। आ॒शिष॑मे॒वैतामाशा॑स्ते॥ ४४॥

रोचि॑तस्त्वं दे॒व घ॑र्म दे॒वेष्व॑सीत्याह। रोचि॑तो ह्येष दे॒वेषु॑।
रोचि॑षी॒याहं म॑नुष्यै॒ष्वित्या॑ह। रोच॑त ए॒वैष म॑नुष्येषु। सम्रा॑द्धर्म
रुचि॑तस्त्वं दे॒वेष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॑स्वी ब्र॒ह्मव॑र्चस्यसीत्याह।
रुचि॑तो ह्येष दे॒वेष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॑स्वी ब्र॒ह्मव॑र्चसी। रुचि॑तोऽहं

मनुष्यैष्वायुष्मांस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भूयासमित्याह।
 रुचित एवैष मनुष्यैष्वायुष्मांस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी
 भवति। रुगसि रुचं मयि धेहि मयि रुगित्याह।
 आशिषमेवैतामाशास्ते। तं यदेतैर्यजुर्भिररोचयित्वा। रुचितो
 घर्म इति प्रब्रूयात्। अरोचुकोऽध्वर्युः स्यात्। अरोचुको
 यजमानः। अथ यदेनमेतैर्यजुर्भी रोचयित्वा। रुचितो घर्म
 इति प्राह। रोचुकोऽध्वर्युर्भवति। रोचुको यजमानः॥४५॥

पश्चाद्रोचयति जागतेन छन्दसा पाङ्केन छन्दसा समारुचितो रोचयेत्याहाशिषमेवैतामाशास्ते
 शास्तेऽष्टौ च॥

[५]

शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत् प्रवर्ग्यः। ग्रीवा उपसदः।
 पुरस्तादुपसदां प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। ग्रीवास्वेव यज्ञस्य शिरः
 प्रतिदधाति। त्रिः प्रवृणक्ति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एव
 लोकेभ्यो यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। षट्त्सम्पद्यन्ते। षड्वा
 ऋतवः॥४६॥

ऋतुभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। द्वादशकृत्वः प्रवृणक्ति।
 द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरादेव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे।
 चतुर्विंशतिः सम्पद्यन्ते। चतुर्विंशतिरर्द्धमासाः।
 अर्द्धमासेभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। अथो खलु।
 सकृदेव प्रवृज्यः। एकं हि शिरः॥४७॥

अग्निष्टोमे प्रवृणक्ति। एतावान् वै यज्ञः। यावानग्निष्टोमः।

यावानेव यज्ञः। तस्य शिरः प्रतिदधाति। नोक्थ्ये^१ प्रवृञ्यात्।
प्रजा वै पशवं उक्थानि। यदुक्थ्ये^२ प्रवृञ्यात्। प्रजां पशूनस्य
निर्दहेत्। विश्वजिति सर्वपृष्ठे प्रवृणक्ति॥४८॥

पृष्ठानि वा अच्युतं च्यावयन्ति। पृष्ठैरेवास्मा अच्युतं
च्यावयित्वाऽवरुन्धे। अपश्यं गोपामित्याह। प्राणो वै गोपाः।
प्राणमेव प्रजासु वियातयति। अपश्यं गोपामित्याह। असौ
वा आदित्यो गोपाः। स हीमाः प्रजा गोपायति। तमेव
प्रजानां गोप्तारं कुरुते। अनिपद्यमानमित्याह॥४९॥

न ह्येष निपद्यते। आ च परां च पृथिभिश्चरन्तमित्याह।
आ च ह्येष परां च पृथिभिश्चरति। स सध्रीचीः स
विषूचीर्वसान् इत्याह। सध्रीचींश्च ह्येष विषूचींश्च वसानः
प्रजा अभि विपश्यति। आवरीवर्ति भुवनेष्वन्तरित्याह। आ
ह्येष वरीवर्ति भुवनेष्वन्तः। अत्र प्रावीर्मधु माध्वीभ्यां मधु
माधूचीभ्यामित्याह। वासन्तिकावेवास्मा ऋतू कल्पयति।
समग्निरग्निना गतेत्याह॥५०॥

ग्रेष्मावेवास्मा ऋतू कल्पयति। समग्निरग्निना गतेत्याह।
अग्निर्ह्यवैषोऽग्निना सङ्गच्छते। स्वाहा समग्निस्तपसा
गतेत्याह। पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभिगृणाति। धर्ता दिवो
विभासि रजंसः पृथिव्या इत्याह। शारदावेवास्मा ऋतू
कल्पयति॥५१॥

दिवि देवेषु होत्रा यच्छेत्याह। होत्राभिरेवेमाँल्लोकान्त्सन्द-
धाति। विश्वासां भुवां पत इत्याह। हैमन्तिकावेवास्मा
ऋतू कल्पयति। देवश्रूस्त्वं देव घर्म देवान्पाहीत्याह।
शैशिरावेवास्मा ऋतू कल्पयति। तपोजां वाचमस्मे नियच्छ
देवायुवमित्याह। या वै मेध्या वाक्। सा तपोजाः।
तामेवावरुन्धे॥५२॥

गर्भो देवानामित्याह। गर्भो ह्येष देवानाम्। पिता
मतीनामित्याह। प्रजा वै मतर्यः। तासामेष एव पिता। यत्
प्रवर्ग्यः। तस्मादेवमाह। पतिः प्रजानामित्याह। पतिर्ह्येष
प्रजानाम्। मतिः कवीनामित्याह॥५३॥

मतिर्ह्येष कवीनाम्। सं देवो देवेन सवित्रा यतिष्ट
स२ सूर्येणारुक्तेत्याह। अमुं चैवाऽऽदित्यं प्रवर्ग्यं च
स२शास्ति। आयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्म वर्चोदा असीत्याह।
आशिषमेवैतामाशास्ते। पिता नोऽसि पिता नो बोधेत्याह।
बोधयत्येवैनम्। न वै तेऽवकाशा भवन्ति। पत्न्यै दशमः।
नव वै पुरुषे प्राणाः॥५४॥

नाभिर्दशमी। प्राणानेव यजमाने दधाति। अथो दशाक्षरा
विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे। यज्ञस्य
शिरोऽच्छिद्यत। तद्देवा होत्राभिः प्रत्यदधुः। ऋत्विजोऽवैक्षन्ते।
एता वै होत्राः। होत्राभिरेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति॥५५॥

रुचि॒तमवे॑क्षन्ते। रुचि॒ताद्वै प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत।
 प्र॒जाना॑ꣳ सृष्ट्यै॑। रुचि॒तमवे॑क्षन्ते। रुचि॒ताद्वै पु॒र्जन्यो॑
 वर्ष॑ति। वर्षु॑कः पु॒र्जन्यो॑ भवति। सं प्र॒जा ए॑धन्ते।
 रुचि॒तमवे॑क्षन्ते। रुचि॒तं वै ब्र॑ह्मवर्च॒सम्। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सिनो॑
 भव॑न्ति॥५६॥

अ॒धी॒यन्तोऽवे॑क्षन्ते। सर्व॒मायु॑र्यन्ति। न प॒त्यवे॑क्षेत।
 यत्प॒त्यवे॑क्षेत। प्र॒जाये॑त। प्र॒जां त्व॑स्यै निर्द॑हेत्। यन्नावे॑क्षेत।
 न प्र॒जाये॑त। नास्यै॑ प्र॒जां निर्द॑हेत्। ति॒रस्कृ॑त्य॒ यजु॑र्वाचयति।
 प्र॒जाये॑ते। नास्यै॑ प्र॒जां निर्द॑हति। त्वष्टी॑मती ते सपे॒येत्या॑ह।
 सपा॒द्धि प्र॒जाः प्र॒जाय॑न्ते॥५७॥

ऋत॒वो हि शि॒रः सर्व॑पृष्ठे प्रवृ॑णक्त्यनि॒पद्य॑मान॒मित्या॑ह ग॒तेत्या॑ह शा॒रदा॑वेवास्मां ऋतू॑ क॒ल्पय॑ति
 रुन्धे॑ कवी॒नामि॑त्या॒ह प्रा॒णाः प्रति॑दधाति भवन्ति वाचयति च॒त्वारि॑ च॥—————[६]

दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒व इति॑ र॒शना॑माद॑त्ते प्र॒सू॑त्यै।
 अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मि॒त्याह॑। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू
 आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्यामि॑त्या॒ह य॒त्यै। आ॑ददे॒दित्यै॑
 रा॒स्नाऽसी॑त्या॒ह यजु॑ष्कृत्यै। इ॒ड ए॒ह्यदि॑त॒ एहि॑
 सर॑स्व॒त्येही॑त्या॒ह। ए॒तानि॑ वा अ॒स्यै दे॒वना॑मानि।
 दे॒वना॑मैरे॒वैना॑माह्व॑यति। अ॒सावे॒ह्यसा॑वे॒ह्यसा॑वेही॒त्याह॑।
 ए॒तानि॑ वा अ॒स्यै मनु॑ष्यना॒मानि॑॥५८॥

म॒नु॒ष्यना॑मैरे॒वैना॑माह्व॑यति। षट्थ॑सम्प॒द्यन्ते॑। षड्वा॑ ऋत॒वः।
 ऋ॒तुभि॑रे॒वैना॑माह्व॑यति। अ॒दित्या॑ उ॒ष्णीष॑म॒सीत्या॑ह।

यथायजुरेवैतत्। वायुरस्यैड इत्याह। वायुदेवत्यो वै वत्सः।
पूषा त्वोपावसृजत्वित्याह। पौष्णा वै देवतया पशवः॥५९॥

स्वयैवैनं देवतयोपावसृजति। अश्विभ्यां प्रदापयेत्याह।
अश्विनौ वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति।
यस्ते स्तनः शशय इत्याह। स्तौत्येवैनान्। उस्त्रं घर्मः
शिःषोस्त्रं घर्मं पाहि घर्मायं शिःषेत्याह। यथा ब्रूयादमुष्मै
देहीति। तादृगेव तत्। बृहस्पतिस्त्वोप सीदत्वित्याह॥६०॥

ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनामुपसीदति। दानवः स्थ
पेरव इत्याह। मेध्यानेवैनान्करोति। विष्वग्वृतो लोहितेनेत्याह
व्यावृत्त्यै। अश्विभ्यां पिन्वस्व सरस्वत्यै पिन्वस्व पूष्णे
पिन्वस्व बृहस्पतये पिन्वस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा देवताभ्यः
पिन्वते। इन्द्राय पिन्वस्वेन्द्राय पिन्वस्वेत्याह। इन्द्रमेव
भागधेयेन समर्द्धयति। द्विरिन्द्रायेत्याह॥६१॥

तस्मादिन्द्रो देवतानां भूयिष्ठभाक्तमः। गायत्रोऽसि त्रैष्टुभोऽसि
जागतमसीति शफोपयमानादत्ते। छन्दोभिरेवैनानादत्ते।
सहोर्जो भागेनोपमेहीत्याह। ऊर्ज एवैनं भागमंकः।
अश्विनौ वा एतद्यज्ञस्य शिरः प्रतिदधतावब्रूताम्।
आवाभ्यामेव पूर्वाभ्यां वर्षद्वियाता इति। इन्द्राश्विना मधुनः
सारघस्येत्याह। अश्विभ्यामेव पूर्वाभ्यां वर्षद्वरोति। अथो
अश्विनावेव भागधेयेन समर्द्धयति॥६२॥

घ॒र्मं पा॑त वसवो॒ यज॑ता॒ वडित्या॑ह। वसू॑ने॒व भा॑ग॒धेये॑न॒
सम॑र्द्धयति। यद्व॑षट्कुर्यात्। या॒तया॑माऽस्य वषट्का॒रः स्या॑त्। यन्न
व॑षट्कुर्यात्। रक्षा॑ँसि य॒ज्ञं ह॑न्युः। वडित्या॑ह। प॒रोक्ष॑मे॒व
व॑षट्करोति। नास्य॑ या॒तया॑मा वषट्का॒रो भव॑ति। न य॒ज्ञं
रक्षा॑ँसि घ्नन्ति॥६३॥

स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य र॒श्मये॑ वृष्टि॒वन॑ये जुहोमीत्या॑ह। यो वा
अ॑स्य पु॒ण्यो र॒श्मिः। स वृष्टि॒वनिः॑। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति।
मधु॑ ह॒विर॒सीत्या॑ह। स्व॒दय॑त्ये॒वैनम्। सूर्य॑स्य तप॑स्तपे॒त्याह।
यथा॑य॒जुरे॒वैतत्। द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑ त्वा॒ परि॑गृह्णामीत्या॑ह।
द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑मे॒वैनं॑ परि॑गृह्णाति॥६४॥

अ॒न्तरि॑क्षेण॒ त्वोप॑यच्छामीत्या॑ह। अ॒न्तरि॑क्षेणै॒वैनमु॑पयच्छति।
न वा ए॒तं म॑नु॒ष्यो भ॑र्तुम॒रह॑ति। दे॒वानां॑ त्वा पि॒तृणा॑मनु॒मतो॑
भ॑र्तुँ॒ शके॑य॒मित्या॑ह। दे॒वैरे॒वैनं॑ पि॒तृभि॑रनु॒मत आ॑दत्ते। वि
वा ए॒नमे॑तद॑र्द्धयन्ति। यत्प॒श्चात्प्र॑वृज्य॑ पुरो जुह॑ति। तेजो॑ऽसि
तेजो॑ऽनु॒ प्रेही॑त्या॑ह। तेजं॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। दि॒विस्पृ॑ङ्गा
मां हिँ॒सीर॑न्तरि॒क्षस्पृ॑ङ्गा मां हिँ॒सीः पृथि॑विस्पृङ्गा मां
हिँ॒सीरि॑त्या॒हाहिँ॑साये॥६५॥

सु॒व॑रसि॒ सु॒व॑र्मे यच्छ॒ दिवं॑ यच्छ॒ दि॒वो मां पा॑हीत्या॑ह।
आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॑स्ते। शिरो॑ वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः।
आ॒त्मा वा॒युः। उ॒द्यत्य॑ वातना॒मान्या॑ह। आ॒त्म॒न्ने॒व य॑ज्ञस्य॒

शिरः॑ प्रति॑दधाति। अन॑वानम्। प्रा॒णाना॑ꣳ सन्त॑त्यै।
पञ्चा॑ह॥६६॥

पाङ्क्तो॑ य॒ज्ञः। यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तस्य॑ शिरः॑ प्रति॑दधाति। अ॒ग्नये॑
त्वा वसु॑मते॒ स्वाहे॑त्याह। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽग्नि॑र्वसु॑मान्।
तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। सोमा॑य त्वा रु॒द्रव॑ते॒ स्वाहे॑त्याह।
च॒न्द्रमा॒ वै सोमो॑ रु॒द्रवान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। वरु॑णाय
त्वाऽऽदि॒त्यव॑ते॒ स्वाहे॑त्याह॥६७॥

अ॒प्सु वै वरु॑ण आदि॒त्यवान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति।
बृह॑स्पत॑ये त्वा वि॒श्वदे॑व्यावते॒ स्वाहे॑त्याह। ब्रह्म॑ वै
दे॒वानां॑ बृह॑स्पतिः। ब्रह्म॑णै॒वैनं॑ जुहोति। स॒वित्रे॑ त्व॒र्भुम॑ते
वि॒भुम॑ते॒ प्रभु॑मते॒ वाज॑वते॒ स्वाहे॑त्याह। सं॒वत्स॒रो वै
स॒वित॒र्भुमान् वि॒भुमान्प्र॑भुमान् वाज॑वान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑
जुहोति। य॒माय॑ त्वाऽङ्गि॑रस्वते पि॒तृम॑ते॒ स्वाहे॑त्याह। प्रा॒णो
वै य॒मोऽङ्गि॑रस्वान्पि॒तृमान्॥६८॥

तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। ए॒ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ दे॒वता॑भ्यो जुहोति।
दश॑ सम्प॑द्यन्ते। दशा॑क्षरा वि॒राट्। अन्नं॑ वि॒राट्।
वि॒राजै॒वान्नाद्य॑मव॑रुन्धे। रौहि॑णाभ्यां॒ वै दे॒वाः सु॑व॒र्गं
लो॒कमा॑यन्। तद्रौ॑हिण्यो रौहि॑ण॒त्वम्। यद्रौ॑हिणौ भव॑तः।
रौहि॑णाभ्यामे॒व तद्य॑ज॑मानः सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। अ॒ह॒ज्योतिः॑
के॒तुना॑ जुष॑ताꣳ सु॒ज्योति॒ज्योति॑षाꣳ स्वाहा॑ रात्रि॒ज्योतिः॑

केतुना जुषता९ सुज्योतिर्ज्योतिषा३ स्वाहेत्याह।
 आदित्यमेव तदमुष्मिल्लोकेऽह्ना परस्ताद्वाधार। रात्रिया
 अवस्तात्। तस्मादसावादित्योऽमुष्मिल्लोकेऽहोरात्राभ्यां
 धृतः॥ ६९॥

मनुष्यनामानि पशवः सीदत्वित्याहेन्द्रायेत्याहार्द्धयति घ्नन्ति गृह्णात्यहिंसायै पश्चादह्नादित्यवते
 स्वाहेत्याह पितृमानेति चत्वारि च॥ [७]

विश्वा आशा दक्षिणसदित्याह। विश्वानेव देवान्प्रीणाति।
 अथो दुरिष्ट्या एवैनं पाति। विश्वा देवानयाडिहेत्याह।
 विश्वानेव देवान्भागधेयेन समर्द्धयति। स्वाहाकृतस्य घर्मस्य
 मधोः पिबतमश्विनेत्याह। अश्विनावेव भागधेयेन समर्द्धयति।
 स्वाहाऽग्नये यज्ञियाय शं यजुर्भिरित्याह। अभ्येवैनं धारयति।
 अथो हविरेवाकः॥ ७०॥

अश्विना घर्म पात९ हार्दिवानमहर्दिवाभिरूतिभिरित्याह।
 अश्विनावेव भागधेयेन समर्द्धयति। अनु वां द्यावापृथिवी
 मंसातामित्याहानुमत्यै। स्वाहेन्द्राय स्वाहेन्द्रावडित्याह।
 इन्द्राय हि पुरो हूयते। आश्राव्याह घर्मस्य यजेति।
 वर्षदृते जुहोति। रक्षसामपंहत्यै। अनुयजति स्वगाकृत्यै।
 घर्ममपातमश्विनेत्याह॥ ७१॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभिगृणाति। अनु वां द्यावापृथिवी
 अमंसातामित्याहानुमत्यै। तं प्राव्यं यथावण्णमो दिवे

नमः पृथिव्या इत्याह। यथायजुरेवैतत्। दिविधा इमं यज्ञं
यज्ञमिमं दिविधा इत्याह। सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति। दिवं
गच्छान्तरिक्षं गच्छ पृथिवीं गच्छेत्याह। एष्वेवैनं लोकेषु
प्रतिष्ठापयति। पञ्च प्रदिशो गच्छेत्याह॥७२॥

दिक्ष्वेवैनं प्रतिष्ठापयति। देवान्यर्मपान्गच्छ पितृन्धर्मपान्गच्छे-
त्याह। उभयेष्वेवैनं प्रतिष्ठापयति। यत्पिन्वते। वर्षणुकः
पर्जन्यो भवति। तस्मात्पिन्वमानः पुण्यः। यत्प्राङ्पिन्वते।
तद्देवानाम्। यदक्षिणा। तत्पितृणाम्॥७३॥

यत्प्रत्यक्। तन्मनुष्याणाम्। यदुदङ्। तद्रुद्राणाम्।
प्राञ्चमुदञ्चं पिन्वयति। देवत्राकः। अथो खलु। सर्वा
अनु दिशः पिन्वयति। सर्वा दिशः समेधन्ते। अन्तःपरिधि
पिन्वयति॥७४॥

तेजसोऽस्कन्दाय। इषे पीपिहूर्जे पीपिहीत्याह।
इषमेवोर्जं यजमाने दधाति। यजमानाय पीपिहीत्याह।
यजमानायैवेतामाशिषमाशास्ते। मह्यं ज्यैष्ठ्याय पीपिहीत्याह।
आत्मन एवेतामाशिषमाशास्ते। त्विष्यै त्वा द्युम्नाय त्वेन्द्रियाय
त्वा भूत्यै त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। धर्मासि सुधर्मा मे
न्यस्मे ब्रह्माणि धारयेत्याह॥७५॥

ब्रह्मन्नेवैनं प्रतिष्ठापयति। नेत्वा वातः स्कन्दयादिति
यद्यभिचरेत्। अमुष्य त्वा प्राणे सादयाम्यमुना सह निरर्थं

गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। यमेव द्वेष्टि। तेनैनं सह निरर्थं
गमयति। पूष्णे शरसे स्वाहेत्याह। या एव देवता हुतभागाः।
ताभ्यं एवैनं जुहोति। ग्रावभ्यः स्वाहेत्याह। या एवान्तरिक्षे
वाचः॥ ७६॥

ताभ्यं एवैनं जुहोति। प्रतिरेभ्यः स्वाहेत्याह। प्राणा वै
देवाः प्रतिराः। तेभ्यं एवैनं जुहोति। द्यावापृथिवीभ्यां
स्वाहेत्याह। द्यावापृथिवीभ्यामेवैनं जुहोति। पितृभ्यो
घर्मपेभ्यः स्वाहेत्याह। ये वै यज्वानः। ते पितरो घर्मपाः।
तेभ्यं एवैनं जुहोति॥ ७७॥

रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहेत्याह। रुद्रमेव भागधेयेन समर्द्धयति।
सर्वतः समनक्ति। सर्वत एव रुद्रं निरवदयते। उदञ्चं
निरस्यति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव दिशि रुद्रं
निरवदयते। अप उपस्पृशति मेध्यत्वाय। नान्वीक्षेत।
यदन्वीक्षेत॥ ७८॥

चक्षुरस्य प्रमायुकं स्यात्। तस्मान्नान्वीक्ष्यः। अपीपरो
माऽहो रात्रियै मा पाह्येषा ते अग्ने समित्तया समिध्यस्वायुर्मे
दा वर्चसा माऽऽञ्जीरित्याह। आयुरेवास्मिन्वर्चो दधाति।
अपीपरो मा रात्रिया अहो मा पाह्येषा ते अग्ने
समित्तया समिध्यस्वाऽऽयुर्मे दा वर्चसा माऽऽञ्जीरित्याह।
आयुरेवास्मिन्वर्चो दधाति। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः

स्वाहा सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेत्याह।
यथायजुरेवैतत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यमग्निहोत्रा(३)त्र
होतव्या(३)मिति॥७९॥

यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्। यत्र
जुहुयात्। अग्निः पराभवेत्। भूः स्वाहेत्येव होतव्यम्।
यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः पराभवति। हुतः हविर्मधुं
हविरित्याह। स्वदयत्येवैनम्। इन्द्रतमेऽग्नावित्याह॥८०॥

प्राणो वा इन्द्रतमोऽग्निः। प्राण एवैनमिन्द्रतमेऽग्नौ जुहोति।
पिता नोऽसि मा मा हिंसीरित्याहाहिंसायै। अश्यामं
ते देव घर्म मधुमतो वाजवतः पितुमत इत्याह।
आशिषमेवैतामाशास्ते। स्वधाविनोऽशीमहिं त्वा मा मा
हिंसीरित्याहाहिंसायै। तेजसा वा एते व्यध्यन्ते। ये
प्रवर्ग्येण चरन्ति। प्राश्नन्ति। तेज एवात्मन्दधते॥८१॥

संवत्सरं न मांसमश्नीयात्। न रामामुपेयात्। न मृन्मयेन
पिबेत्। नास्य राम उच्छिष्टं पिबेत्। तेज एव तत्संश्यति।
देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवा विजयमुपयन्तः। विभ्राजिं
सौर्ये ब्रह्मसन्त्यदधत। यत्किं च दिवाकीर्त्यम्। तदेतेनैव
व्रतेनागोपायत्। तस्मादेतद्व्रतं चार्यम्। तेजसो गोपीथाय।
तस्मादेतानि यजूंषि विभ्राजः सौर्यस्येत्याहुः। स्वाहा त्वा
सूर्यस्य रश्मिभ्य इति प्रातः ससादयति। स्वाहा त्वा

नक्षत्रेभ्य इति सायम्। एता वा एतस्य देवताः। तभिरेवैनं
समर्द्धयति॥८२॥

अक्रश्चिनेत्याह प्रदिशो गच्छेत्याह पितृणामन्तःपरिधिं पिबयति धारयेत्याह वाचो घर्मपास्तेभ्य
एवैनं जुहोत्यन्वीक्षेत होतव्या(३)मित्यग्रावित्याह दधतेऽगोपायत्स च॥—————[८]

घर्म या ते दिवि शुगिति तिस्र आहुतीर्जुहोति।
छन्दोभिरेवास्यैभ्यो लोकेभ्यः शुचमव यजते। इयत्यग्रे
जुहोति। अथेयत्यथेयति। त्रय इमे लोकाः। अनु नोऽद्यानु-
मतिरित्याहानुमत्यै। दिवस्त्वा परस्पाया इत्याह। दिव
एवेमाँल्लोकान्दाधार। ब्रह्मणस्त्वा परस्पाया इत्याह॥८३॥

एष्वेव लोकेषु प्रजा दाधारा। प्राणस्य त्वा परस्पाया
इत्याह। प्रजास्वेव प्राणान्दाधार। शिरो वा एतद्यज्ञस्य।
यत्प्रवर्ग्यः। असौ खलु वा आदित्यः प्रवर्ग्यः। तं यदक्षिणा
प्रत्यश्चमुदश्चमुद्वासयेत्। जिह्वां यज्ञस्य शिरो हरेत्।
प्राश्चमुद्वासयति। पुरस्तादेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति॥८४॥

प्राश्चमुद्वासयति। तस्मादसावादित्यः पुरस्तादुदेति।
शफोपयमान्धवित्राणि धृष्टी इत्यन्ववहरन्ति। सात्मानमेवैनं
सतनुं करोति। सात्माऽमुष्मिल्लोके भवति। य एवं वेद।
औदुम्बराणि भवन्ति। ऊर्वा उदुम्बरः। ऊर्जमेवावरुन्धे।
वर्त्मना वा अन्वित्य॥८५॥

यज्ञं रक्षांसि जिघांसन्ति। साम्नां प्रस्तोताऽन्ववैति।

साम् वै रक्षोहा। रक्षसामपंहत्यै। त्रिर्निधनमुपैति। त्रयं इमे
लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो रक्षाः स्यपंहन्ति। पुरुषः पुरुषो
निधनमुपैति। पुरुषः पुरुषो हि रक्षस्वी। रक्षसामपंहत्यै॥८६॥

यत्पृथिव्यामुद्वासयेत्। पृथिवीः शुचाऽर्पयेत्। यदप्सु। अपः
शुचारपयेत्। यदोषधीषु। ओषधीः शुचाऽर्पयेत्। यद्वनस्पतिषु।
वनस्पतीञ्छुचारपयेत्। हिरण्यं निधायोद्वासयति। अमृतं वै
हिरण्यम्॥८७॥

अमृतं एवैनं प्रतिष्ठापयति। वल्गुरसि शं युधाया इति
त्रिः परिषिञ्चन्ययेति। त्रिवृद्धा अग्निः। यावानेवाग्निः।
तस्य शुचः शमयति। त्रिः पुनः पर्येति। षट्थ्सम्पद्यन्ते।
षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवास्य शुचः शमयति। चतुः
स्रक्तिर्नाभिर्ऋतस्येत्याह॥८८॥

इयं वा ऋतम्। तस्या एष एव नाभिः। यत् प्रवर्ग्यः।
तस्मादेवमाह। सदो विश्वायुरित्याह। सदो हीयम्। अप द्वेषो
अप ह्वर इत्याह भ्रातृव्यापनुत्यै। घर्मेतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषमिति
दध्ना मधुमिश्रेण पूरयति। ऊर्वा अन्नाद्यं दधि।
ऊर्जैवैनमन्नाद्येन समर्द्धयति॥८९॥

अनशनायुको भवति। य एवं वेद। रन्तिर्नामांसि दिव्यो गन्धर्व
इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानः रन्ति बन्धुतां व्याचष्टे।
समहमायुषा सं प्राणेनेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। व्यसौ

योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह। अभिचार एवास्यैषः।
अचिंक्रदद्वृषा हरिरित्याह। वृषा ह्येषः॥१०॥

वृषा हरिः। महान्मित्रो न दर्शत इत्याह। स्तौत्येवैनमेतत्।
चिदसि समुद्रयोनिरित्याह। स्वामेवैनं योनिं गमयति।
नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीरित्याहाहिंसायै। विश्वावसुः
सोम गन्धर्वमित्याह। यदेवास्यं क्रियमाणस्यान्तर्यन्ति।
तदेवास्यैतेनाप्याययति। विश्वावसुरभि तन्नो गृणात्वित्याह॥११॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभि गृणाति। धियो हिन्वानो धिय इन्नो
अव्यादित्याह। ऋतूनेवास्मै कल्पयति। प्राऽऽसां गन्धर्वो
अमृतांनि वोचदित्याह। प्राणा वा अमृताः। प्राणानेवास्मै
कल्पयति। एतत्त्वं देव घर्म देवो देवानुपांगा इत्याह। देवो
ह्येष सं देवानुपैति। इदमहं मनुष्यो मनुष्यानित्याह॥१२॥

मनुष्यो हि। एष सन्मनुष्यानुपैति। ईश्वरो वै
प्रवर्ग्यमुद्वासयन्। प्रजां पशून्सोमपीथमनूद्वासः सोमं
पीथानुमेहि। सह प्रजया सह रायस्पोषेणेत्याह। प्रजामेव
पशून्सोमपीथमात्मन्धत्ते। सुमित्रा न आप ओषधयः
सन्त्वित्याह। आशिषमेवैतामाशांस्ते। दुर्मित्रास्तस्मै

भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह।
अभिचार एवास्यैषः। प्र वा एषोऽस्माल्लोकाच्च्यवते। यः

प्रवर्ग्यमुद्वासयति। उदुत्यं चित्रमिति सौरीभ्यामृग्भ्यां पुनरेत्यु
गार्हपत्ये जुहोति। अयं वै लोको गार्हपत्यः। अस्मिन्नेव
लोके प्रतितिष्ठति। असौ खलु वा आदित्यः सुवर्गो लोकः।
यत्सौरी भवतः। तेनैव सुवर्गाल्लोकात्रैति॥१३॥

ब्रह्मणस्त्वा परस्पाया इत्याह दधात्यन्वित्यं रक्षस्वी रक्षसामपंहत्यै वै हिरण्यमाहर्द्धयति ह्येष
गुणात्त्वित्याह मनुष्यानित्याहास्येषाँऽष्टौ च॥ [१]

प्रजापतिं वै देवाः शुक्रं पयोऽदुहन्। तद्भ्यो न व्यभवत्।
तदग्निर्व्यकरोत्। तानि शुक्रियाणि सामान्यभवन्। तेषां
यो रसोऽत्यक्षरत्। तानि शुक्रयजूंष्यभवन्। शुक्रियाणां
वा एतानि शुक्रियाणि। सामपयसं वा एतयोरन्यत्।
देवानामन्यत्पयः। यद्भोः पयः॥१४॥

तत्साम्नः पयः। यदजायै पयः। तद्देवानां पयः।
तस्माद्यत्रैतैर्यजुर्भिश्चरन्ति। तत्पयसा चरन्ति। प्रजापतिमेव
तत्पयसाऽन्नाद्येन समर्द्धयन्ति। एष ह त्वै साक्षात्प्रवर्ग्यं
भक्षयति। यस्यैवं विदुषः प्रवर्ग्यः प्रवृज्यते। उत्तरवेद्यामुद्वास-
येत्तेजस्कामस्य। तेजो वा उत्तरवेदिः॥१५॥

तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्द्धयति। उत्तरवेद्यामुद्वासये-
दन्नकामस्य। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः।
मुखमुत्तरवेदिः। शीर्ष्णैव मुखं सन्ध्यात्यन्नाद्याय।
अन्नाद एव भवति। यत्र खलु वा एतमुद्वासितं वयांसि

पर्यासंते। परि वै ता९ समा॑ प्रजा वया॑स्यासते॥१६॥

तस्मादुत्तरवेद्यामेवोद्वासयेत्। प्रजानां गोपीथाय। पुरो
वा पश्चाद्वोद्वासयेत्। पुरस्ताद्वा एतज्ज्योतिरुदेति।
तत्पश्चान्निम्रोचति। स्वामेवैनं योनिमनूद्वासयति। अपां
मध्य उद्वासयेत्। अपां वा एतन्मध्याज्ज्योतिरजायत।
ज्योतिः प्रवर्ग्यः। स्वयैवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥१७॥

यं द्विष्यात्। यत्र स स्यात्। तस्यां दिश्युद्वासयेत्। एष
वा अग्निर्वैश्वानरः। यत्प्रवर्ग्यः। अग्निनैवैनं वैश्वानरेणाभि
प्रवर्तयति। औदुम्बर्या९ शाखायामुद्वासयेत्। ऊर्वा
उदुम्बरः। अन्नं प्राणः। शुग्धर्मः॥१८॥

इदमहममुष्यामुष्यायणस्य शुचा प्राणमपि दहामीत्याह।
शुचैवास्यं प्राणमपि दहति। ताजगार्तिमाच्छति। यत्र
दर्भा उपदीकसन्तताः स्युः। तदुद्वासयेद्वृष्टिकामस्य। एता
वा अपामनूज्झावर्यो नाम। यद्दर्भाः। असौ खलु वा
आदित्य इतो वृष्टिमुदीरयति। असावेवास्मा आदित्यो वृष्टिं
नियच्छति। ता आपो नियता धन्वना यन्ति॥१९॥

गोः पर्य उत्तरवेदिंरासते स्थापयति घर्मो यन्ति॥—————[१०]

प्रजापतिः सम्प्रियमाणः। सम्राट्सम्भृतः। घर्मः प्रवृक्तः।
महावीर उद्वासितः। असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः।
स एतानि नामान्यकुरुत। य एवं वेद। विदुरेनं नाम्ना।

ब्रह्मवादिनो वदन्ति॥१००॥

यो वै वसीयांसं यथानाममुपचरति। पुण्यातिं वै स तस्मै
कामयते। पुण्यातिमस्मै कामयन्ते। य एवं वेद। तस्मादेवं
विद्वान्। घर्म इति दिवाऽऽचक्षीत। सम्राडिति नक्तम्। एते
वा एतस्य प्रिये तनुवौ। एते अस्य प्रिये नामनी। प्रिययैवेनं
तनुवौ॥१०१॥

प्रियेण नाम्ना समर्द्धयति। कीर्तिरस्य पूर्वागच्छति
जनतामायतः। गायत्री देवेभ्योऽपीक्रामत्। तां देवाः
प्रवर्ग्येणैवानु व्यभवन्। प्रवर्ग्येणाप्रुवन्। यच्चतुर्विंशतिकृत्वः
प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। गायत्रीमेव तदनु विभवति। गायत्रीमाप्नोति।
पूर्वाऽस्य जनं यतः कीर्तिर्गच्छति। वैश्वदेवः स संतः॥१०२॥
वसवः प्रवृक्तः। सोमोऽभिकीर्यमाणः। आश्विनः
पयस्यानीयमाने। मारुतः कथन्। पौष्ण उदन्तः।
सारस्वतो विष्यन्दमानः। मैत्रः शरो गृहीतः। तेज उद्यतः।
वायुर्हियमाणः। प्रजापतिर्हूयमानो वाग्धुतः॥१०३॥

असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः। स एतानि
नामान्यकुरुत। य एवं वेद। विदुरेनं नाम्ना। ब्रह्मवादिनो
वदन्ति। यन्मृन्मयमाहुतिं नाश्नुतेऽथ। कस्मादेषोऽश्नुत
इति। वागेष इति ब्रूयात्। वाच्यैव वाचं दधाति॥१०४॥
तस्मादश्नुते। प्रजापतिर्वा एष द्वादशधा विहितः।

यत्प्रवर्ग्यः। यत्प्रागवकाशेभ्यः। तेन प्रजा असृजत।
अवकाशैर्देवासुरानसृजत। यदूर्ध्वमवकाशेभ्यः। तेनान्नम-
सृजत। अन्नं प्रजापतिः। प्रजापतिर्वावैषः॥१०५॥

वदन्ति तनुवा स०संज्ञो ह्ययमानो वाग्धृतो दधात्येषः॥ [११]

सविता भूत्वा प्रथमेऽहन्प्रवृज्यते। तेन कामा३ एति।
यद्वितीयेऽहन्प्रवृज्यते। अग्निर्भूत्वा देवानेति। यत्तृतीयेऽहन्प्र-
वृज्यते। वायुर्भूत्वा प्राणानेति। यच्चतुर्थेऽहन्प्रवृज्यते।
आदित्यो भूत्वा रश्मीनेति। यत्पञ्चमेऽहन्प्रवृज्यते। चन्द्रमा
भूत्वा नक्षत्राण्येति॥१०६॥

यत्षष्ठेऽहन्प्रवृज्यते। ऋतुर्भूत्वा संवत्सरमेति। यत्सप्तमेऽहन्प्र-
वृज्यते। धाता भूत्वा शक्करीमेति। यदष्टमेऽहन्प्रवृज्यते।
बृहस्पतिर्भूत्वा गायत्रीमेति। यन्नवमेऽहन्प्रवृज्यते। मित्रो
भूत्वा त्रिवृतं इमाँल्लोकानेति। यदशमेऽहन्प्रवृज्यते। वरुणो
भूत्वा विराजमेति॥१०७॥

यदैकादशेऽहन्प्रवृज्यते। इन्द्रो भूत्वा त्रिष्टुभमेति।
यद्द्वादशेऽहन्प्रवृज्यते। सोमो भूत्वा सुत्यामेति।
यत्पुरस्तादुपसदा॑ प्रवृज्यते। तस्मादितः पराँडिँमूँल्लोका३-
स्तपन्नेति। यदुपरिँष्टादुपसदा॑ प्रवृज्यते। तस्मादमुतोऽर्वा-
डिँमूँल्लोका३स्तपन्नेति। य एवं वेद। ऐव तपति॥१०८॥

नक्षत्राण्येति विराजमेति तपति॥ [१२]

ॐ शं न॒स्तन्नो॒ मा हा॑सीत्॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ षष्ठः प्रश्नः ॥

ॐ सन्त्वा॑ सि॒ञ्चामि॑ यजुषा॑ प्र॒जामायु॑र्धनं च॥ ॐ शान्तिः॑
शान्तिः॑ शान्तिः॑॥

प॒रे॒यु॒वा॑ꣳसं प्र॒वतो॑ म॒हीर॑नु॒ बहु॒भ्यः॑ पन्था॑मनपस्प॒शान॑म्।
वै॒व॒स्व॒त॑ꣳ स॒ङ्ग॒म॒नं॑ जना॑नां य॒मꣳ रा॒जा॒नꣳ ह॒विषा॑
दुव॑स्यत। इ॒दं त्वा॒ वस्त्रं॑ प्रथ॒म॒न्वा॒ग॒न्न॒पै॒त॒दू॒ह॒ यदि॒हा॒बि॒भः॑
पु॒रा। इ॒ष्टा॒पूर्त॑मनु॒ सम्प॑श्य॒ दक्षि॑णां॒ यथा॑ ते द॒त्तं बहु॑धा
वि॒ब॒न्धु॑षु। इ॒मौ यु॑नज्मि ते व॒ह्नी अ॑सु॒नी॒थाय॑ वो॒ढवै॑।
या॒भ्यां य॒मस्य॑ सा॒दे॒नꣳ सु॒कृता॑ चापि॑ गच्छ॒तात्। पू॒षा
त्वे॒तश्चा॑वयतु॒ प्रवि॑द्वानन॑ष्टप॒शुर्भु॑वनस्य गो॒पाः। स त्वे॒ते॒भ्यः॑
परि॑ददात्पि॒तृ॒भ्योऽग्नि॑र्दे॒वे॒भ्यः॑ सु॒वि॒दत्रे॑भ्यः। पू॒षे॒मा आ॒शा
अनु॑वेद॒ सर्वाः॑ सो अ॒स्माꣳ अ॒भय॑तमेन नेषत्। स्व॒स्ति॒दा
अ॒घृ॒णिः॑ सर्व॑वी॒रोऽप्र॑युच्छन्पु॒र ए॒तु प्रवि॑द्वान्॥१॥

आयु॑र्वि॒श्वायुः॑ परि॑पासति त्वा पू॒षा त्वा॑ पातु॒ प्रप॑थे पु॒रस्ता॑त्।
यत्रा॑संते सु॒कृतो॑ यत्र॒ ते य॒युस्तत्र॑ त्वा दे॒वः सं॑वि॒ता द॑धातु।
भु॒वन॑स्य पत इ॒दꣳ ह॒विः। अ॒ग्नये॑ रयि॒मते॑ स्वाहा॑। पु॒रुष॑स्य
सया॑व॒र्यपे॑द॒धानि॑ मृ॒ज्महे॑। यथा॑ नो अत्र॒ नाप॑रः पु॒रा ज॒रस॑
आय॑ति। पु॒रुष॑स्य सया॑व॒रि वि॑ ते प्रा॒णम॑सि स्रसम्। शरी॑रेण
म॒हीमि॑हि स्व॒धये॑हि पि॒तृनु॑पं प्र॒जया॑ऽस्मानि॒हाव॑ह। मै॒वं मा॑ꣳ
स्ता प्रि॑येऽहं दे॒वी स॒ती पि॑तृलो॒कं यदै॑षि। वि॒श्ववा॑रा नभ॑सा

संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ पर्यसाऽभ्याववृत्स्व॥२॥

इ॒यं ना॒री प॒तिलो॒कं वृ॒णा॒ना नि॒पद्य॑त॒ उप॑ त्वा म॒र्त्य
प्रेत॑म्। वि॒श्वं पु॒रा॒णम॑नु॒ पा॒लय॑न्ती॒ तस्यै॑ प्र॒जां द्रवि॑णं चेह
धे॑हि। उ॒दी॒र्ष्व ना॒र्य॒भि जी॑वलो॒कमि॒तासु॑मे॒तमु॑प॒शेष॑ ए॒हि।
ह॒स्त॒ग्रा॒भस्य॑ दि॒धिषो॑स्त्वमे॒तत्प॒त्यु॒र्जनि॑त्वम॒भि सम्ब॑भूव।
सु॒वर्ण॑ꣳ ह॒स्ता॑दा॒ददा॑ना मृ॒तस्य॑ श्रि॒यै ब्र॒ह्म॑णे तेज॑से॒ बला॑य।
अ॒त्रैव॑ त्वमि॒ह व॒यꣳ सु॒शेवा॑ वि॒श्वाः स्पृ॒धो अ॒भिमा॑ती॒र्जये॑म।
ध॒नुर॑ह॒स्ता॑दा॒ददा॑ना मृ॒तस्य॑ श्रि॒यै क्ष॒त्रायौ॑ज॑से॒ बला॑य। अ॒त्रैव॑
त्वमि॒ह व॒यꣳ सु॒शेवा॑ वि॒श्वाः स्पृ॒धो अ॒भिमा॑ती॒र्जये॑म। म॒णिꣳ
ह॒स्ता॑दा॒ददा॑ना मृ॒तस्य॑ श्रि॒यै वि॒शे पु॒ष्ट्यै॑ बला॑य। अ॒त्रैव॑
त्वमि॒ह व॒यꣳ सु॒शेवा॑ वि॒श्वाः स्पृ॒धो अ॒भिमा॑ती॒र्जये॑म॥३॥

इ॒मम॑ग्ने चम॒सं मा॒ वि॒जी॑ह्वरः प्रि॒यो दे॒वाना॑मु॒त सो॒म्याना॑म्।
ए॒ष यश्च॑म॒सो दे॒वपा॑न॒स्तस्मि॑न्दे॒वा अ॒मृता॑ मा॒दय॑न्ताम्।
अ॒ग्नेर्व॑र्म॒ परि॒ गोभि॑र्व्ययस्व॒ सं प्रो॑र्णुष्व॒ मेद॑सा॒ पीव॑सा
च। ने॒त्वा धृ॑ष्णु॒रहर॑सा॒ जर्ह॑षा॒णो द॑ध॒द्विधृ॑क्ष्यन्प॒र्यङ्क॑या॒तै।
मै॒नम॑ग्ने वि॒दहो॑ माऽभि॒शोचो॑ माऽस्य॒ त्वचं॑ चि॒क्षिषो॑
मा शरी॑रम्। य॒दा शृ॒तं क॒रवो॑ जा॒तवे॒दोऽथे॑मे॒नं
प्रहि॑णुता॒त्पितृ॑भ्यः। शृ॒तं य॒दा क॒रसि॑ जा॒तवे॒दोऽथे॑मे॒नं
परि॑दत्ता॒त्पितृ॑भ्यः। य॒दा ग॒च्छा॒त्यसु॑नी॒तिमे॒ताम॑था॒ दे॒वाना॑
व॒शनी॑र्भवाति। सूर्य॑ ते च॒क्षुर्ग॑च्छतु॒ वात॑मा॒त्मा द्यां च॑

गच्छं पृथिवीं च धर्मणा। अपो वां गच्छु यदि तत्र ते
 हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। अजो भागस्तपसा तं
 तपस्व तं ते शोचिस्तपतु तं ते अर्चिः। यास्ते शिवास्तनुवो
 जातवेदस्ताभिर्वहेम५ सुकृतां यत्र लोकाः। अयं वै
 त्वमस्मादधि त्वमेतदयं वै तदस्य योनिरसि। वैश्वानरः पुत्रः
 पित्रे लोककृज्जातवेदो वहेम५ सुकृतां यत्र लोकाः॥४॥

विद्वानभ्याववृत्स्वाभिमांतीर्जयेम शरीरैश्चत्वारि च॥ [१]

य एतस्य पथो गोप्तारस्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथो
 रक्षितारस्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथोभिरक्षितारस्तेभ्यः
 स्वाहाऽऽख्यात्रे स्वाहाऽपाख्यात्रे स्वाहाऽभिलालपते
 स्वाहाऽपलालपते स्वाहाऽग्नये कर्मकृते स्वाहा यमत्र
 नाधीमस्तस्मै स्वाहा। यस्त इध्मं जुभरत्सिष्विदानो मूर्धानं
 वात तपते त्वाया। दिवो विश्वस्मात्सीमघायत उरुष्यः।
 अस्मात्त्वमधि जातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः। अग्नये
 वैश्वानराय सुवर्गाय लोकाय स्वाहा॥५॥

य एतस्य त्वत्पञ्च॥ [२]

प्र केतुना बृहता भात्यग्निराविर्विश्वानि वृषभो रौरवीति।
 दिवश्चिदन्तादुप मामुदानं डूपामुपस्थे महिषो ववर्ध। इदं
 त एकं पर ऊत एकं तृतीयैर्न ज्योतिषा संविशस्व।
 संवेशनस्तनुवै चारुरेधि प्रियो देवानां परमे सधस्थे।

नाकै॑ सु॒पर्णमु॒प॒ यत्पत॑न्तः॒ हृ॒दा वेन॑न्तो अ॒भ्यच॑क्षत त्वा।
 हिर॑ण्यपक्षं॒ वरु॑णस्य दू॒तं य॒मस्य॒ योनौ॑ शकु॒नं भु॑र॒ण्युम्।
 अति॑द्रव सारमे॒यौ श्वानौ॑ चतुर॒क्षौ श॒बलौ॑ सा॒धुना॑ प॒था।
 अथा॑ पि॒तृन्सु॑विदत्रा॒ः अपी॑हि य॒मेन॒ ये स॑ध॒मादं॑ मद॑न्ति।
 यौ ते॒ श्वानौ॑ यमरक्षि॒तारौ॑ चतुर॒क्षौ प॑थि॒रक्षी॑ नृचक्ष॑सा।
 ताभ्या॑ः राज॒न्परि॑ दे॒ह्येन॑ः स्व॒स्ति चा॑स्मा अनमी॒वं च॑
 धेहि॥६॥

उ॒रु॒णसा॑व॒सुतृ॑पा॒वुलु॑म्ब॒लौ य॒मस्य॑ दू॒तौ च॑रतो॒ वशा॑ः अ॒नु।
 ताव॑स्मभ्यं॒ दृश॑ये॒ सूर्या॑य॒ पुन॑र्दत्ता॒ वसु॑म॒द्येह॑ भ॒द्रम्। सोम॑
 ए॒कैभ्यः॑ पव॑ते घृ॒तमे॒क उ॒पा॑सते। येभ्यो॒ मधु॑ प्र॒धाव॑न्ति
 ता॑श्चि॒देवा॑पि गच्छ॒तात्। ये यु॒ध्यन्ते॑ प्र॒धने॑षु शू॒रासो॑ ये
 त॑नुत्यजः। ये वा॑ स॒हस्र॑दक्षिणा॒स्ताश्चि॒देवा॑पि गच्छ॒तात्।
 तप॑सा॒ ये अ॑नाधृ॒ष्यास्तप॑सा॒ ये सु॒वर्ग॑ताः। तपो॒ ये
 च॑क्रि॒रे म॒हत्ता॑श्चि॒देवा॑पि गच्छ॒तात्। अ॒श्मन्व॑ती रेवतीः
 स॑ः र॒भध्व॑मुत्तिष्ठ॒त प्र॑तर॒ता स॒खायः॑। अत्रा॑ ज॒हाम॒ ये
 अ॒स॒न्नशै॑वाः शि॒वान् व॒यम॑भि वाजा॒नुत्त॑रेम॥७॥

यद्वै दे॒वस्य॑ स॒वितुः॑ प॒वित्र॑ः स॒हस्र॑धा॒रं वि॑त॒तम॒न्तरि॑क्षे।
 येना॑पु॒नादि॒न्द्रम॑ना॒र्तमा॑र्त्ये॒ तेना॒हं मा॑ः स॒र्वत॑नुं पु॒नामि॑। या
 रा॒ष्ट्रात्प॒न्नादप॑ यन्ति॒ शाखा॑ अ॒भि॒मृता॑ नृप॒तिमि॒च्छमा॑नाः।
 धा॒तुस्ताः॑ सर्वाः प॒वने॑न पू॒ताः प्र॒जया॑स्मान्न॒य्या वर्च॑सा॒
 स॑ः सृ॒जाथ। उ॒द्वयं॑ तम॑स॒स्परि॒ पश्य॑न्तो॒ ज्योति॑रुत्तर॒म्।

दे॒वं दे॒व॒त्रा सूर्य॒मगन्म् ज्योति॑रुत्त॒मम्। धा॒ता पु॑नातु सवि॒ता
पु॑नातु। अ॒ग्नेस्तेज॑सा सूर्य॒स्य वर्च॑सा॥८॥

धेह्युत्तरेमाद्यौ च॥ ————— [३]

यन्ते॑ अ॒ग्निम॑म॒न्थाम वृष॑भाये॒व प॑क्त॒वे। इ॒मन्त॑ꣳ श॒मयाम॑सि
क्षी॒रेण॑ चोद॒केन॑ च। यन्त्व॑म॒ग्ने स॒मद॑ह॒स्त्वमु॑ निर्वा॒पया पुनः॑।
क्या॒म्बूर॑त्र जायतां पाक॒दूर्वा व्य॑ल्कशा। शी॒ति॒के शी॒ति॒काव॑ति
ह्लादु॑के ह्लादु॑कावति। म॒ण्डूक्या॑ सुसङ्ग॒मये॑मꣳ स्व॒ग्निꣳ श॒मया॑
शं ते॑ धन्व॒न्या आपः॑ श॒मु ते स॑न्त्व॒नूक्याः॑। शं ते॑ स॒मुद्रि॒या
आपः॑ श॒मु ते स॑न्तु व॒र्ष्याः॑। शं ते॑ स्र॒वन्ती॑स्त॒नुवे॑ श॒मु ते स॑न्तु
कू॒प्याः॑। शन्ते॑ नीहा॒रो व॑र्षतु श॒मु पृ॒ष्वाऽव॑शीयताम्॥९॥

अ॒वं सृ॒ज पुन॑र॒ग्ने पि॒तृभ्यो॑ यस्तु आहु॑त॒श्चर॑ति स्व॒धाभिः॑।
आयु॑र्व॒सान् उप॑ यातु शेषꣳ सङ्ग॑च्छतां त॒नुवा॑ जातवेदः।
सङ्ग॑च्छस्व पि॒तृभिः॑ सꣳ स्व॒धाभिः॑ स॒मिष्टा॑पूर्तेन॒ पर॑मे
व्यो॒मन्। यत्र॑ भू॒म्यै वृ॑णसे तत्र॑ गच्छ तत्र॑ त्वा दे॒वः
स॒वि॒ता द॑धातु। यत्ते॑ कृ॒ष्णः श॑कुन आ॒तुतो॑द॒ पिपी॑लः
स॒र्प उ॒त वा॑ श्वाप॑दः। अ॒ग्नि॒ष्टद्वि॒श्वो॒दनु॑णं कृ॒णोतु॑ सोम॑श्च
यो ब्रा॒ह्म॒णमा॑वि॒वेश॑। उ॒त्ति॒ष्ठात॑स्त॒नुवꣳ स॑म्भ॒रस्व मे॒ह
गात्र॑मव॒हा मा शरी॑रम्। यत्र॑ भू॒म्यै वृ॑णसे तत्र॑ गच्छ तत्र॑
त्वा दे॒वः स॒वि॒ता द॑धातु। इ॒दं त॒ एकं॑ प॒र ऊ॑त॒ एकं॑
तृती॑येन॒ ज्योति॑षा स॒वि॒शस्व। स॒वे॒शन॑स्त॒नुवै॑ चारु॑रेधि

प्रियो देवानां परमे सधस्थे। उत्तिष्ठ प्रेहि प्रद्रवौकः कृणुष्व
परमे व्योमन्। यमेन त्वं यम्या संविदानोत्तमं नाकमधि
रोहेमम्। अश्मन्वती रेवतीर्यद्वे देवस्य सवितुः पवित्रं या
राष्ट्रात्पन्नादुद्वयं तमसस्परि धाता पुनातु। अस्मात्त्वमधि
जातोऽस्ययं त्वदधिजायताम्। अग्रये वैश्वानराय सुवर्गाय
लोकाय स्वाहा॥१०॥

अवशीयता५ सधस्थे पञ्च च॥ [४]

आयातु देवः सुमनाभिरूतिभिर्यमो हवेह प्रयताभिरक्ता।
आसीदता५ सुप्रयतेह बर्हिष्यूजाय जात्यै मम शत्रुहत्यै।
यमे इव यतमाने यदैतं प्रवांम्भरन्मानुषा देवयन्तः।
आसीदतः५ स्वमुं लोकं विदाने स्वासस्थे भवतमिन्दवे
नः। यमाय सोमः५ सुनुत यमाय जुहुता हविः। यमः५
हं यज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरङ्कृतः। यमाय घृतवद्धविर्जुहोत
प्र च तिष्ठत। स नो देवेष्वायमदीर्घमायुः प्र जीवसे।
यमाय मधुमत्तमः५ राज्ञे हव्यं जुहोतन। इदं नम ऋषिभ्यः
पूर्वजेभ्यः पूर्वभ्यः पथिकृद्भ्यः॥११॥

योऽस्य कौष्ठ जगतः पार्थिवस्यैक इद्वशी। यमं
भङ्गुश्रवो गाय यो राजानपरोध्यः। यमङ्गाय भङ्गुश्रवो यो
राजानपरोध्यः। येनापो नद्यो धन्वानि येन द्यौः पृथिवी
दृढा। हिरण्यकक्ष्यान् सुधुरान् हिरण्याक्षानयः शफान्।

अश्वानुनश्यतो दानं यमो राजाभि तिष्ठति। यमो दाधार
पृथिवीं यमो विश्वमिदं जगत्। यमाय सर्वमित्रस्थे यत्
प्राणद्वायुरक्षितम्। यथा पञ्च यथा षड्यथा पञ्च दशर्षयः।
यमं यो विद्यात्स ब्रूयाद्यथैक ऋषिर्विजानते॥१२॥

त्रिकद्रुकेभिः पतति षडुर्वीरेकमिद्वृहत्। गायत्री
त्रिष्टुप्छन्दांसि सर्वा ता यम आहिता। अहरहर्नयमानो
गामश्वं पुरुषं जगत्। वैवस्वतो न तृप्यति पञ्चभिर्मनवैर्यमः।
वैवस्वतो विविच्यन्ते यमे राजानि ते जनाः। ये
चेह सत्येनेच्छन्ते य उ चानृतवादिनः। ते राजन्निह
विविच्यन्तेऽथा यन्ति त्वामुप। देवाश्च ये नमस्यन्ति
ब्राह्मणाश्चापचित्यति। यस्मिन्वृक्षे सुपलाशे देवैः सम्पिबन्ते
यमः। अत्रा नो विशपतिः पिता पुराणा अनुवेनति॥१३॥

पृथिकृद्भ्यो विजानतेऽनु वेनति॥ [५]

वैश्वानरे हविरिदं जुहोमि साहस्रमुत्सं शतधारमेतम्।
तस्मिन्नेष पितरं पितामहं प्रपितामहं बिभर्त्पिन्वमाने।
द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः।
तृतीयं योनिमनु सञ्चरन्तं द्रप्सं जुहोम्यनु सप्त होत्राः।
इमं समुद्रं शतधारमुत्संव्यच्यमानं भुवनस्य मध्ये।
घृतं दुहानामदिति जनायाग्रे मा हिंसीः परमे व्योमन्।
अपेतं वीतं वि च सर्पतातो येऽत्र स्थ पुराणा ये च
नूतनाः। अहोभिरद्भिरक्तुभिर्व्यक्तं यमो ददात्ववसानमस्मै।

स॒वि॒तै॒तानि॒ शरी॑राणि पृथि॒व्यै मा॒तुरु॒पस्थ॒ आद॑धे।
तेभि॑र्युज्यन्तामघ्नियाः॥१४॥

शुनं॑ वा॒हाः शुनं॑ ना॒राः शुनं॑ कृषतु लाङ्ग॑लम्। शुनं॑ वर॒त्रा
ब॒ध्यन्ता॑ शुनमष्टा॑मुदिङ्गय॒ शुना॑सीरा शुनम॒स्मासु॑ धत्तम्।
शुना॑सीरावि॒मां वाचं॑ यद्वि॒वि च॑क्रथुः पयः॑। तेने॒मामुप॑
सिञ्च॑तम्। सी॒ते व॒न्दा॑महे त्वा॒र्वाची॑ सुभगे भव। यथा॑
नः सु॒भगा स॑सि यथा॑ नः सु॒फला स॑सि। स॒वि॒तै॒तानि॒
शरी॑राणि पृथि॒व्यै मा॒तुरु॒पस्थ॒ आद॑धे। तेभि॑रदिते शं भ॑व।
विमु॑च्यध्वमघ्निया दे॒व्याना॒ अता॑रिष्म॒ तम॑सस्पा॒रम॒स्य।
ज्योति॑रापाम॒ सुव॑रगन्म॥१५॥

प्र वा॒ता वा॒न्ति प॒तय॑न्ति वि॒द्युत॒ उदोष॑धीर्जिहते पि॒न्वते॒
सुवः॑। इ॒रा वि॒श्वस्मै॒ भुव॑नाय जायते यत्प॒र्जन्यः॑ पृथि॒वी॑
रे॒तसा॑ऽवति। यथा॑ य॒माय॑ हार्म्यमव॑प॒न्यञ्च॑ मान॒वाः। ए॒वं
व॑पामि हार्म्यं यथा॑सा॒म जी॒वलो॒के भू॑रयः। चि॒तः स्थ॑ परि॒चितं॑
ऊ॒र्ध्वचि॑तः श्रय॒ध्वं पि॒तरो॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिर्वः सादयतु॒ तया॑
दे॒वत॑या। आ॒प्याय॑स्व सन्ते॑॥१६॥

अ॒घ्निया अ॑गन्म स॒प्त च॑॥ [६]

उ॒त्ते त॒न्नोमि॑ पृथि॒वीं त्वत्प॑री॒मं लो॒कं नि॒दध॑न्मो अ॒ह॑
रि॒षम्। ए॒ताः स्थू॑णा॑ पि॒तरो॑ धारयन्तु तेऽत्रा॑ यमः
साद॑नात्ते मि॒नोतु॑। उ॒प॑सर्प॒ मा॒तरं॒ भूमि॑मे॒तामु॑रु॒व्यच॑सं
पृथि॒वी॑ सु॒शेवा॑म्। ऊ॒र्णम्र॑दा यु॒वति॑र्दक्षिणावत्येषा॒ त्वा॑

पातु निर्ऋत्या उपस्थे। उद्धञ्चस्व पृथिवि मा विबाधिथाः
 सूपायनास्मै भव सूपवञ्चना। माता पुत्रं यथासिचाभ्येनं
 भूमि वृणु। उद्धञ्चमाना पृथिवी हि तिष्ठसि सहस्रं मित
 उप हि श्रयन्ताम्। ते गृहासौ मधुश्चुतो विश्वाहास्मै शरणाः
 सन्त्वत्र। एणीर्धाना हरिणीरर्जुनीः सन्तु धेनवः। तिलवत्सा
 ऊर्जमस्मै दुहाना विश्वाहा सन्त्वनपस्फुरन्तीः॥१७॥

एषा ते यमसादने स्वधा निर्धीयते गृहे। अक्षितिर्नाम ते
 असौ। इदं पितृभ्यः प्रभरेम बर्हिर्देवेभ्यो जीवन्त उत्तरं
 भरेम। तत्त्वमारोहासो मेघ्यो भवं यमेन त्वं यम्या संविदानः।
 मा त्वा वृक्षौ सम्बाधिष्ठां मा माता पृथिवि त्वम्। पितृन्
 हि यत्र गच्छास्येधांसं यमराज्ये। मा त्वा वृक्षौ सम्बाधेथां
 मा माता पृथिवी मही। वैवस्वतः हि गच्छासि यमराज्ये
 विराजसि। नळं प्लवमारोहैतं नळेन पथोऽन्विहि। स त्वं
 नळप्लवो भूत्वा सन्तरं प्रतरोत्तरं॥१८॥

सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे। तेभ्यः
 पृथिवि शं भव। षड्भोता सूर्य ते चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां
 च गच्छ पृथिवीं च धर्मणा। अपो वा गच्छ यदि तत्र ते
 हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। परं मृत्यो अनुपरेहि पन्थां
 यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते तै ब्रवीमि मा
 नः प्रजाः रीरिषो मोत वीरान्। शं वातः शः हि ते घृणिः

शमु॑ ते स॒न्त्वोष॑धीः। कल्प॑न्तां मे दि॒शः श॒ग्माः। पृथि॒व्यास्त्वा॑
लो॒के सा॑दयाम्यमुष्य॒ शर्मा॑सि पि॒तरो॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादयतु॒ तया॑ दे॒वत॑या। अ॒न्तरि॑क्षस्य त्वा दि॒वस्त्वा॑ दि॒शां त्वा॑
नाक॑स्य त्वा पृ॒ष्ठे ब्र॒ध्नस्य॑ त्वा वि॒ष्टपे॑ सादयाम्यमुष्य॒ शर्मा॑सि
पि॒तरो॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु॒ तया॑ दे॒वत॑या॥१९॥

अ॒पूप॑वा॒न्घृत॑वाऽश्च॒रुरेह॑ सी॒दतू॑त्तभ्रुवन् पृथि॒वीं द्यामु॑तोपरि॑।
योनि॑कृतः पथि॒कृतः॑ सपर्य॑त॒ ये दे॒वानां॑ घृ॒तभा॑गा इ॒ह स्थ॑।
ए॒षा ते॑ यम॒साद॑ने स्व॒धा नि॒धीय॑ते गृ॒हेऽसौ॑। द॒शाक्ष॑रा
ता॑ रक्ष॒स्व तां॑ गो॒पाय॑स्व॒ तां ते॑ परि॑ददामि॒ तस्यां॑
त्वा॒ मा द॑भन्पि॒तरो॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु॒ तया॑
दे॒वत॑या। अ॒पूप॑वा॒ञ्छृत॑वा॒न् क्षी॒रवा॒न्दधि॑वा॒न्मधु॑माऽश्च॒रुरेह॑
सी॒दतू॑त्तभ्रुवन् पृथि॒वीं द्यामु॑तोपरि॑। योनि॑कृतः पथि॒कृतः॑
सपर्य॑त॒ ये दे॒वानां॑ शृ॒तभा॑गाः क्षी॒रभा॑गा॒ दधि॑भागा॒ मधु॑भागा
इ॒ह स्थ॑। ए॒षा ते॑ यम॒साद॑ने स्व॒धा नि॒धीय॑ते गृ॒हेऽसौ॑।
श॒ताक्ष॑रा स॒हस्रा॑क्षरा॒युता॑क्षरा॒ज्युता॑क्षरा॒ ता॑ रक्ष॒स्व तां॑
गो॒पाय॑स्व॒ तां ते॑ परि॑ददामि॒ तस्यां॑ त्वा॒ मा द॑भन्पि॒तरो॑
दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु॒ तया॑ दे॒वत॑या॥२०॥

अन॑पस्फुरन्तीरु॒त्तर॑ दे॒वत॑या द्वे च॥ [७]

ए॒तास्ते॑ स्व॒धा अ॒मृताः॑ करोमि॒ यास्ते॑ धा॒नाः प॑रि॒किरा॑म्यत्र॑।
तास्ते॑ य॒मः पि॒तृभिः॑ संवि॒दानो॑ऽत्र॒ धे॒नूः का॑म॒दुघाः॑

करोतु। त्वामर्जुनौषधीनां पयो ब्रह्माण इद्विदुः। तासां त्वा
मध्यादाददे चरुभ्यो अपिधातवे। दूर्वाणां स्तम्बमाहरैतां
प्रियतमां मम। इमां दिशं मनुष्याणां भूयिष्ठानु वि रोहतु।
काशानां स्तम्बमाहर रक्षसामपहत्यै। य एतस्यै दिशः
पुराभवन्नघायवो यथा तेनाभवान्पुनः। दर्भाणां स्तम्बमाहर
पितृणामोषधीं प्रियाम्। अन्वस्यै मूलं जीवादनु काण्डमथो
फलम्॥ २१॥

लोकं पृण ता अस्य सूददोहसः। शं वातः शं हि ते
घृणिः शमु ते सन्त्वोषधीः। कल्पन्तां ते दिशः सर्वाः।
इदमेव मेतोऽपराभार्तिमाराम काञ्चन। तथा तदश्विभ्यां कृतं
मित्रेण वरुणेन च। वरुणो वारयादिदं देवो वनस्पतिः। आत्यै
निर्ऋत्यै द्वेषाच्च वनस्पतिः। विधृतिरसि विधारयास्मदघा
द्वेषांसि शमि शमयास्मदघा द्वेषांसि यव यवयास्मदघा
द्वेषांसि। पृथिवीं गच्छान्तरिक्षं गच्छ दिवं गच्छ दिशो
गच्छ सुवर्गच्छ सुवर्गच्छ दिशो गच्छ दिवं गच्छान्तरिक्षं
गच्छ पृथिवीं गच्छाऽऽपो वा गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु
प्रतिष्ठिता शरीरैः। अश्मन्वती रेवतीर्यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रं
या राष्ट्रात्पन्नादुद्वयं तमसस्परि धाता पुनातु॥ २२॥

फलं पुनातु॥ _____ [८]

आ रोहताऽऽयुर्जरसं गृणाना अनुपूर्वं यतमाना यतिष्ठ।

इह त्वष्टा सुजनिमा सुरलो दीर्घमायुः करतु जीवसे वः।
 यथाऽहान्यनुपूर्वं भवन्ति यथर्तव ऋतुभिर्यन्ति क्लृप्ताः। यथा
 न पूर्वमपरो जहात्येवा धातरायूँषि कल्पयैषाम्। न हि ते
 अग्रे तनुवै क्रूरं चकार मर्त्यः। कपिर्बभस्ति तेजनं पुनर्जरायु
 गौरिव। अप नः शोशुचदघमग्रे शुशुध्या रयिम्। अप नः
 शोशुचदघं मृत्यवे स्वाहा। अनङ्गाहमन्वारभामहे स्वस्तये।
 स न इन्द्र इव देवेभ्यो वह्निः सम्पारणो भव॥ २३॥

इमे जीवा वि मृतैराववर्तिन्नभूद्ब्रह्मा देवहूतिं नो अद्य।
 प्राञ्जोगामानृतये हसाय द्राघीय आयुः प्रतरां दधानाः।
 मृत्योः पदं योपयन्तो यदैम द्राघीय आयुः प्रतरां दधानाः।
 आप्यायमानाः प्रजया धनेन शुद्धाः पूता भवथ यज्ञियासः।
 इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि मा नोऽनुगादपरो अर्धमेतम्।
 शतं जीवन्तु शरदः पुरूचीस्तिरो मृत्युं दद्महे पर्वतेन।
 इमा नारीरविधवाः सुपत्नीराञ्जनेन सर्पिषा सम्मृशन्ताम्।
 अनश्रवो अनमीवाः सुशेवा आरोहन्तु जनयो योनिमग्रे।
 यदाञ्जनं त्रैककुदं जातं हिमवतस्परि। तेनामृतस्य
 मूलेनारातीर्जम्भयामसि। यथा त्वमुद्भिन्नत्स्योषधे पृथिव्या
 अधि। एवमिम उद्भिन्दन्तु कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन।
 अजोऽस्यजास्मदघा द्वेषाँसि यवोऽसि यवयास्मदघा
 द्वेषाँसि॥ २४॥

अपं नः शोशुचदधमग्रे शुशुध्या रयिम्। अपं नः
 शोशुचदधम्। सुक्षेत्रिया सुंगातुया वंसूया च यजामहे। अपं
 नः शोशुचदधम्। प्रयद्वन्दिष्ठ एषां प्रास्माकांसश्च सूरयः।
 अपं नः शोशुचदधम्। प्रयदग्नेः सहस्वतो विश्वतो यन्ति
 सूरयः। अपं नः शोशुचदधम्। प्रयत्ते अग्ने सूरयो जायेमहि
 प्र ते वयम्। अपं नः शोशुचदधम्॥२५॥

त्व२ हि विश्वतोमुख विश्वतः परिभूरसिं। अपं नः
 शोशुचदधम्। द्विषो नो विश्वतोमुखाऽति नावेवं पारया।
 अपं नः शोशुचदधम्। स नः सिन्धुमिव नावयाति
 पर्षा स्वस्तये। अपं नः शोशुचदधम्। आपः प्रवणादिव
 यतीरपास्मत्स्यन्दतामधम्। अपं नः शोशुचदधम्।
 उद्वनादुदकानीवापास्मत्स्यन्दतामधम्। अपं नः शोशुचदधम्।
 आनन्दाय प्रमोदाय पुनरागाः स्वान्गृहान्। अपं नः
 शोशुचदधम्। न वै तत्र प्रमीयते गौरश्चः पुरुषः पशुः। यत्रेदं
 ब्रह्म क्रियते परिधिर्जीवनायकमपं नः शोशुचदधम्॥२६॥

अधमघं चत्वारि च॥ ————— [१०]

अपश्याम युवतिमाचरन्तीं मृताय जीवां परिणीयमानाम्।
 अन्धेन या तमसा प्रावृताऽसि प्राचीमवाचीमवयन्नरिष्यै।
 मयैतां माःस्तां भ्रियमाणा देवी सती पितृलोकं यदैषि।
 विश्ववारा नभसा संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ पयसाऽऽवृणीहि।
 रयिष्ठामग्निं मधुमन्तमूर्मिणमूर्जः सन्तं त्वा पयसोप

स॑स॒देम। स॑ र॒य्या स॒मु वर्च॑सा॒ सच॑स्वा नः स्व॒स्तये॑।
 ये जी॒वा ये च॑ मृ॒ता ये जा॒ता ये च॒ जन्त्याः॑। तेभ्यो॑
 घृ॒तस्य॑ धा॒रयि॑तुं मधु॑धारा व्यु॒न्दती॑। मा॒ता रु॒द्राणां॑ दुहि॒ता
 वसू॑ना॒ऽऽ स्वसा॑दित्याना॒ममृ॑तस्य नाभिः॑। प्रणु॑वोचं चि॒कि॒तुषे॒
 जना॑य॒ मागा॑मना॒गाम॑दितिं वधि॑ष्ट। पिब॑तूद॒कं तृणा॑न्यत्तु।
 ओमु॑त्सृजत॥ २७ ॥

वधि॑ष्ट द्वे च॑॥ ————— [११]

सन्त्वा॑ सि॒ञ्चामि॒ यजु॑षा॒ प्र॒जामा॑यु॒र्धनं॑ च॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒
 शान्तिः॑॥

सु॒मङ्ग॒लीरि॒यं व॒धूरि॒मा॑ स॒मेत् प॑श्य॒त। सौभा॑ग्यम॒स्यै
 द॒त्त्वाया॑थास्तं वि॒ परे॑तन। इ॒मां त्वमि॑न्द्र मी॒ढ्वः सु॑पु॒त्रा॑
 सु॒भगा॑ कुरु। दशा॑स्यां पु॒त्राना॑ धेहि॒ पति॑मेकाद॒शं कृ॑धि॥
 आ॒वह॑न्ती वि॒तन्वा॒ना। कु॒र्वाणा॑ ची॒रमा॑त्मनः॑। वासा॑सि
 म॒म गा॑वश्च। अ॒न्नपा॒ने च॑ सर्व॒दा। ततो॑ मे॒ श्रिय॑माव॒ह।

ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली ॥

शं नो मि॒त्रः शं वरु॑णः। शं नो भव॑त्व॒र्य॒मा। शं न॒ इन्द्रो॑
बृ॒ह॒स्पतिः॑। शं नो विष्णु॑रुरु॒क्रमः॑। नमो॑ ब्रह्म॒णे। नम॑स्ते वा॒यो।
त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॑सि। त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्म॑ वदिष्यामि। ऋ॒तं
वदि॑ष्यामि। स॒त्यं वदि॑ष्यामि। तन्मा॑मवतु। तद्व॒क्तार॑मवतु।
अव॑तु माम्। अव॑तु व॒क्तारम्। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥१॥

सत्यं वदिष्यामि पञ्च च॥—————[१]

शीक्षां व्याख्यास्यामः। वर्णः॒ स्वरः॑। मात्रा॒ बलम्। सामं
सन्तानः॑। इत्युक्तः शीक्षाध्यायः॥२॥

शीक्षां पञ्च॥—————[२]

स॒ह नो॑ यशः। स॒ह नो॑ ब्रह्मव॒र्चसम्। अथातः स॒हिता॒या
उपनिषदं व्याख्यास्यामः। पञ्चस्व॒धिक॑रणेषु। अधि॒लोक॑मधि॒
ज्यौतिष॑मधिविद्यमधिप्रज॑मध्यात्मम्। ता महास॒हिता
इत्याचक्षते। अथाधि॒लोकम्। पृथि॒वी पूर्वरूपम्।
द्यौरुत्तररूपम्। आका॑शः स॒न्धिः॑॥३॥

वायुः स॒न्धानम्। इत्यधि॒लोकम्। अथाधि॒ज्यौतिषम्। अग्निः
पूर्वरूपम्। आदित्य उत्तररूपम्। आपः स॒न्धिः। वैद्युतः
स॒न्धानम्। इत्यधि॒ज्यौतिषम्। अथाधि॒विद्यम्। आचार्यः
पूर्वरूपम्॥४॥

अन्तेवास्युत्तररूपम्। विद्या स॒न्धिः। प्रवचनं स॒न्धानम्।
इत्यधि॒विद्यम्। अथाधि॒प्रजम्। माता पूर्वरूपम्।

पितोत्तररूपम्। प्रजा सन्धिः। प्रजननं सन्धानम्।
इत्यधिप्रजम्॥५॥

अथाध्यात्मम्। अधराहनुः पूर्वरूपम्। उत्तराहनुरुत्तररूपम्।
वाक्सन्धिः। जिह्वा सन्धानम्। इत्यध्यात्मम्। इतीमा
महासंहिताः। य एवमेता महासंहिता व्याख्याता वेद।
सन्धीयते प्रजया पशुभिः। ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन सुवर्ग्येण
लोकेन॥६॥

सन्धिराचार्यः पूर्वरूपमित्यधिप्रजं लोकेन॥ [३]

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः। छन्दोभ्योऽध्यमृतात्सम्बभूव। स
मेन्द्रो मेधया स्पृणोतु। अमृतस्य देवधारणो भूयासम्। शरीरं
मे विचरषणम्। जिह्वा मे मधुमत्तमा। कर्णाभ्यां भूरि विश्रुवम्।
ब्रह्मणः कोशोऽसि मेधयापिहितः। श्रुतं मे गोपाय। आवहन्ती
वितन्वाना॥७॥

कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासांसि मम गावश्च। अन्नपाने च
सर्वदा। ततो मे श्रियमावह। लोमशां पशुभिः सह स्वाहा।
आ मां यन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। वि मांऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः
स्वाहा। प्र मांऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। दमायन्तु
ब्रह्मचारिणः स्वाहा। शमायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॥८॥

यशो जनेऽसानि स्वाहा। श्रेयान् वस्यंसोऽसानि स्वाहा। तं
त्वा भग प्रविशानि स्वाहा। स मां भग प्रविश स्वाहा।
तस्मिन्त्सहस्रशाखे। निभंगाहं त्वयि मृजे स्वाहा। यथाऽऽपः

प्रव॑ता॒ यन्ति॑। यथा॒ मासा॑ अ॒हर्ज॑रम्। ए॒वं मां ब्र॑ह्मचा॒रिणः॑।
धात॑राय॒न्तु स॒र्वतः॑ स्वाहा॑। प्र॒ति॒वे॒शोऽसि॑ प्र मा॑ भाहि॒ प्र मा॑
पद्य॑स्व॥९॥

[४]

भूर्भुवः॑ सुव॒रिति॑ वा ए॒तास्ति॑स्रो व्या॒हृत॑यः। तासा॑मु॒हस्मै॑ तां
च॑तु॒र्थीम्। माहा॑चमस्यः प्रवे॑दयते। मह॒ इति॑। तद्ब्र॑ह्म। स
आ॒त्मा। अङ्गा॑न्यन्या दे॒वताः॑। भूरिति॑ वा अ॒यं लो॒कः। भुव॑
इत्य॒न्तरि॑क्षम्। सुव॒रित्य॒सौ लो॒कः॥१०॥

मह॒ इत्या॑दित्यः। आ॒दित्ये॑न॒ वाव॑ स॒र्वे लो॒का म॑हीयन्ते।
भूरिति॑ वा अ॒ग्निः। भुव॑ इति॑ वा॒युः। सुव॒रित्या॑दित्यः।
मह॒ इति॑ च॒न्द्रमाः॑। च॒न्द्रम॑सा॒ वाव॑ सर्वा॑णि ज्योती॑र॒पि
म॑हीयन्ते। भूरिति॑ वा ऋचः॑। भुव॑ इति॑ सा॒मानि॑। सुव॒रिति॑
यजू॑र॒पि॥११॥

मह॒ इति॑ ब्र॒ह्म। ब्र॒ह्म॑णा॒ वाव॑ स॒र्वे वे॒दा म॑हीयन्ते। भूरिति॑
वै प्रा॒णः। भुव॑ इत्य॑पा॒नः। सुव॒रिति॑ व्या॒नः। मह॒ इत्य॑न्नम्।
अ॒न्नेन॑ वाव॑ स॒र्वे प्रा॒णा म॑हीयन्ते। ता वा ए॒ताश्च॑त॒स्रश्च॑तु॒र्धा।
च॒त॒स्रश्च॑त॒स्रो व्या॑हृतयः। ता यो वे॒दः। स वे॒द ब्र॑ह्म। स॒र्वेऽस्मै॑
दे॒वा ब॒लिमा॑व॒हन्ति॥१२॥

अ॒सौ लो॒को यजू॑र॒पि वे॒द द्वे च॑॥

[५]

स य ए॒षोऽन्त॑र॒हृद॑य आका॒शः। तस्मि॑न्न॒यं पु॑रु॒षो म॒नोम॑यः।

अमृतो हिरण्मयः। अन्तरेण तालुके। य एष स्तनं इवावलम्बते। सैन्द्रयोनिः। यत्रासौ केशान्तो विवर्तते। व्यपोह्य शीर्षकपाले। भूरित्यग्नौ प्रतितिष्ठति। भुव इति वायौ॥१३॥
 सुवरित्यादित्ये। मह इति ब्रह्मणि। आप्रोति स्वराज्यम्। आप्रोति मनसस्पतिम्। वाक्पतिश्चक्षुष्पतिः। श्रोत्रपतिर्विज्ञानपतिः। एतत्ततो भवति। आकाशशरीरं ब्रह्म। सत्यात्मप्राणारामं मन आनन्दम्। शान्तिसमृद्धममृतम्। इति प्राचीनयोग्योपास्व॥१४॥

वायावमृतमेकं च॥ [६]

पृथिव्यन्तरिक्षं द्यौर्दिशोऽवान्तरदिशाः। अग्निर्वायुरादित्यश्चन्द्रमा नक्षत्राणि। आप ओषधयो वनस्पतय आकाश आत्मा। इत्यधिभूतम्। अथाध्यात्मम्। प्राणो व्यानोऽपान उदानः समानः। चक्षुः श्रोत्रं मनो वाक्कक्। चर्म मांसं स्नावास्थि मज्जा। एतदधि विधायर्षिरवोचत्। पाङ्क्तं वा इदं सर्वम्। पाङ्क्तैव पाङ्क्तं स्पृणोतीति॥१५॥

सर्वमेकं च॥ [७]

ओमिति ब्रह्म। ओमितीदं सर्वम्। ओमित्येतदनुकृति ह स्म वा अप्योश्चावयेत्याश्चावयन्ति। ओमिति सामानि गायन्ति। ओंशोमिति शस्त्राणि शंसन्ति। ओमित्यध्वर्युः प्रतिगुरं प्रतिगृणाति। ओमिति ब्रह्मा प्रसौति। ओमित्यग्निहोत्रमनुजानाति। ओमिति ब्राह्मणः प्रवक्ष्यन्नाह

ब्रह्मोपाप्रवानीति। ब्रह्मैवोपाप्रोति॥१६॥

ओन्दशं॥ _____ [८]

ऋतं च स्वाध्यायप्रवचने च। सत्यं च स्वाध्यायप्रवचने च।
तपश्च स्वाध्यायप्रवचने च। दमश्च स्वाध्यायप्रवचने च। शमश्च
स्वाध्यायप्रवचने च। अग्नयश्च स्वाध्यायप्रवचने च। अग्निहोत्रं
च स्वाध्यायप्रवचने च। अतिथयश्च स्वाध्यायप्रवचने च।
मानुषं च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने
च। प्रजनश्च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रवचने
च। सत्यमिति सत्यवचा राधीतरः। तप इति तपोनित्यः
पौरुशिष्टिः। स्वाध्यायप्रवचने एवेति नाको मौद्गल्यः। तद्धि
तपस्तद्धि तपः॥१७॥

प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च षट्॥ _____ [९]

अहं वृक्षस्य रेरिवा। कीर्तिः पृष्ठं गिरेरिवा। ऊर्ध्वपवित्रो
वाजिनीव स्वमृतमस्मि। द्रविणं सर्वर्चसम्। सुमेधा
अमृतोक्षितः। इति त्रिशङ्कोर्वेदानुवचनम्॥१८॥

अहं षट्॥ _____ [१०]

वेदमनूच्याचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यं वद। धर्मं
चर। स्वाध्यायान्मा प्रमदः। आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य
प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः। सत्यान्न प्रमदितव्यम्। धर्मान्न
प्रमदितव्यम्। कुशलान्न प्रमदितव्यम्। भूत्यै न प्रमदितव्यम्।
स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम्॥१९॥

देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितुव्यम्। मातृदेवो भव। पितृदेवो भव। आचार्यदेवो भव। अतिथिदेवो भव। यान्यनवद्यानि कर्माणि। तानि सेवितव्यानि। नो इतराणि। यान्यस्माकं सुचरितानि। तानि त्वयोपास्यानि॥२०॥

नो इतराणि। ये के चास्मच्छ्रेयांसो ब्राह्मणाः। तेषां त्वयाऽऽसनेन प्रश्वसितुव्यम्। श्रद्धया देयम्। अश्रद्धयाऽदेयम्। श्रिया देयम्। ह्रिया देयम्। भिया देयम्। संविदा देयम्। अथ यदि ते कर्मविचिकित्सा वा वृत्तविचिकित्सा वा स्यात्॥२१॥

ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तत्र वर्तेरन्। तथा तत्र वर्तेथाः। अथाभ्याख्यातेषु। ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तेषु वर्तेरन्। तथा तेषु वर्तेथाः। एष आदेशः। एष उपदेशः। एषा वैदोपनिषत्। एतदनुशासनम्। एवमुपासितुव्यम्। एवमु चैतदुपास्यम्॥२२॥

स्वाध्यायप्रवचनाभ्यान्न प्रमदितुव्यं तानि त्वयोपास्यानि स्यात्तेषु वर्तेरन्त्स च॥—[११]

शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वयमा। शं न इन्द्रो बृहस्पतिः। शं नो विष्णुरुक्रमः। नमो ब्रह्मणे। नमस्ते वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्मावादिषम्। ऋतमवादिषम्। सत्यमवादिषम्।

तन्मामावीत्। तद्वृत्तारमावीत्। आवीन्माम्। आवीद्वृत्तारम्।
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥२३॥

सत्यमवादिषु पञ्च च॥ — [१२]

॥ अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली ॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै।
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

ब्रह्मविदाप्रोति परम्। तदेषाभ्युक्ता। सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म।
यो वेद निहितं गुहायां परमे व्योमन्। सौऽश्रुते
सर्वान्कामान्सह। ब्रह्मणा विपश्चितेति। तस्माद्वा
एतस्मादात्मन आकाशः सम्भूतः। आकाशाद्वायुः।
वायोरग्निः। अग्रेरापः। अद्ध्यः पृथिवी। पृथिव्या ओषधयः।
ओषधीभ्योऽन्नम्। अन्नात्पुरुषः। स वा एष पुरुषोऽन्नरसमयः।
तस्येदमेव शिरः। अयं दक्षिणः पक्षः। अयमुत्तरः पक्षः।
अयमात्मा। इदं पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥१॥

अन्नाद्वै प्रजाः प्रजायन्ते। याः काश्च पृथिवीऽं श्रिताः।
अथो अन्नैर्नैव जीवन्ति। अथैनदपि यन्त्यन्ततः। अन्नं
हि भूतानां ज्येष्ठम्। तस्मात्सर्वोषधमुच्यते। सर्वं वै
तेऽन्नमाप्नुवन्ति। येऽन्नं ब्रह्मोपासते। अन्नं हि भूतानां
ज्येष्ठम्। तस्मात्सर्वोषधमुच्यते। अन्नाद्भूतानि जायन्ते।

जातान्यन्त्रेन वर्धन्ते। अद्यतेऽस्ति च भूतानि। तस्मादन्नं
तदुच्येत इति। तस्माद्वा एतस्मादन्नरसमयात्। अन्योऽन्तर
आत्मा प्राणमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव।
तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्राण एव
शिरः। व्यानो दक्षिणः पक्षः। अपान उत्तरः पक्षः। आकाश
आत्मा। पृथिवी पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥२॥

प्राणं देवा अनु प्राणन्ति। मनुष्याः पशवश्च ये। प्राणो
हि भूतानामायुः। तस्मात्सर्वायुषमुच्यते। सर्वमेव त
आयुर्यन्ति। ये प्राणं ब्रह्मोपासन्ते। प्राणो हि भूतानामायुः।
तस्मात्सर्वायुषमुच्येत इति। तस्यैष एव शरीर आत्मा।
यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मात् प्राणमयात्। अन्योऽन्तर
आत्मा मनोमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव।
तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य यजुरेव
शिरः। ऋग्दक्षिणः पक्षः। सामोत्तरः पक्षः। आदेश आत्मा।
अथर्वाङ्गिरसः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥३॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो
विद्वान्। न बिभेति कदाचनेति। तस्यैष एव शरीर आत्मा।
यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मान्मनोमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा
विज्ञानमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य
पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य श्रद्धैव शिरः। ऋतं

दक्षिणः पक्षः। सत्यमुत्तरः पक्षः। योग आत्मा। महः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥४॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते। कर्माणि तनुतेऽपि च। विज्ञानं देवाः सर्वे। ब्रह्म ज्येष्ठमुपासते। विज्ञानं ब्रह्म चेद्वेदं। तस्माच्चेन्न प्रमाद्यति। शरीरे पाप्मनो हित्वा। सर्वान्कामान्समश्नुत इति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्माद्विज्ञानमयात्। अन्योऽन्तर आत्माऽऽनन्दमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्रियमेव शिरः। मोदो दक्षिणः पक्षः। प्रमोद उत्तरः पक्षः। आनन्द आत्मा। ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥५॥

असन्नेव सं भवति। असद्ब्रह्मेति वेद चेत्। अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेद। सन्तमेनं ततो विदुरिति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। अथातोऽनुप्रश्नाः। उता विद्वानमुं लोकं प्रेत्य। कश्चन गच्छती(३)॥ आहो विद्वानमुंलोकं प्रेत्य। कश्चित्समश्नुता(३) उ। सोऽकामयत। बहु स्यां प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा। इदं सर्वमसृजत। यदिदं किं च। तत्सृष्ट्वा। तदेवानु प्राविशत्। तदनुप्रविश्य। सच्च त्यच्चाभवत्। निरुक्तं चानिरुक्तं च। निलयनं चानिलयनं च। विज्ञानं चाविज्ञानं च। सत्यं

चानृतं च सत्यमभवत्। यदिदं किं च। तत्सत्यमित्याचक्षते।
तदप्येष श्लोको भवति॥६॥

असद्वा इदमग्रं आसीत्। ततो वै सदजायत।
तदात्मानं स्वयमकुरुत। तस्मात्तत्सुकृतमुच्यत इति। यद्वै
तत्सुकृतम्। रसो वै सः। रसं ह्येवायं लब्ध्वाऽऽनन्दी
भवति। को ह्येवान्यात्कः प्राण्यात्। यदेष आकाश
आनन्दो न स्यात्। एष ह्येवानन्दयाति। यदा ह्येवैष
एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं प्रतिष्ठां
विन्दते। अथ सोऽभयं गतो भवति। यदा ह्येवैष
एतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुते। अथ तस्य भयं भवति। तत्त्वेव
भयं विदुषोऽमन्वानस्य। तदप्येष श्लोको भवति॥७॥

भीषाऽस्माद्वातः पवते। भीषोदैति सूर्यः। भीषाऽस्मादग्नि-
श्चेन्द्रश्च। मृत्युर्धावति पञ्चम इति। सैषाऽऽनन्दस्य
मीमांसा भवति। युवा स्यात्साधु युवाऽध्यायकः। आशिष्ठो
दृढिष्ठो बलिष्ठः। तस्येयं पृथिवी सर्वा वित्तस्य पूर्णा
स्यात्। स एको मानुषं आनन्दः। ते ये शतं मानुषां
आनन्दाः। स एको मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य
चाकामहतस्य। ते ये शतं मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दाः। स
एको देवगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।
ते ये शतं देवगन्धर्वाणामानन्दाः। स एकः पितॄणां
चिरलोकलोकानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं पितॄणां चिरलोकलोकानां मानुन्दाः। स एक
 आजानजानां देवानां मानुन्दाः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते
 ये शतमाजानजानां देवानां मानुन्दाः। स एकः कर्मदेवानां
 देवानां मानुन्दाः। ये कर्मणा देवानं पियन्ति। श्रोत्रियस्य
 चाकामहतस्य। ते ये शतं कर्मदेवानां देवानां मानुन्दाः।
 स एको देवानां मानुन्दाः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।
 ते ये शतं देवानां मानुन्दाः। स एक इन्द्रस्यानुन्दाः।
 श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतमिन्द्रस्यानुन्दाः।
 स एको बृहस्पतैरानुन्दाः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।
 ते ये शतं बृहस्पतैरानुन्दाः। स एकः प्रजापतैरानुन्दाः।
 श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं प्रजापतैरानुन्दाः।
 स एको ब्रह्मणो आनुन्दाः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। स
 यश्चायं पुरुषो यश्चासां वादित्ये। स एकः। स य एवं वित्।
 अस्माल्लोकात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्गमति। एतं
 प्राणमयमात्मानमुपसङ्गमति। एतं मनोमयमात्मानमुप-
 सङ्गमति। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्गमति। एतमानन्द-
 मयमात्मानमुपसङ्गमति। तदप्येष श्लोको भवति॥८॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो
 विद्वान्। न बिभेति कुतश्चनेति। एतं ह वाचं न तपति।
 किमहं साधुं नाकरवम्। किमहं पापमकरवमिति। स य
 एवं विद्वानेते आत्मानं स्पृणुते। उभे ह्येवैष एते आत्मानं

स्पृणुते। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥१॥

स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहे। ते॒ज॒स्वि॒
ना॒वधी॑तमस्तु मा वि॒द्विषा॑वहे॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली ॥

ॐ स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहे।
ते॒ज॒स्वि॒ ना॒वधी॑तमस्तु मा वि॒द्विषा॑वहे॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒
शान्तिः॑॥

भृगुर्वै वा॒रु॒णिः। वरु॑णं पि॒तेर॒मुप॑ससार। अ॒धी॑हि भगवो
ब्र॒ह्मेति॑। तस्मा॑ ए॒तत्प्रो॑वाच। अन्नं॑ प्रा॒णं चक्षुः॑ श्रोत्रं
मनो॑ वाच॒मिति॑। त॒ ५ हो॑वाच। यतो॒ वा इ॒मानि॑
भू॒तानि॑ जाय॑न्ते। येन॒ जा॒तानि॑ जीव॑न्ति। यत्प्रय॑न्त्य॒भि
संवि॑शन्ति। तद्विजि॑ज्ञासस्व। तद्व॒ह्मेति॑। स तपो॑ऽतप्यत। स
तप॑स्त॒त्त्वा॥१॥

अन्नं॑ ब्र॒ह्मेति॑ व्य॒जाना॑त्। अ॒न्नाद्धे॑व खल्वि॒मानि॑ भू॒तानि॑
जाय॑न्ते। अ॒न्नेन॑ जा॒तानि॑ जीव॑न्ति। अन्नं॑ प्रय॑न्त्य॒भि
संवि॑शन्तीति॑। तद्विजि॑ज्ञाय। पुनरे॒व वरु॑णं पि॒तेर॒मुप॑ससार।
अ॒धी॑हि भगवो ब्र॒ह्मेति॑। त॒ ५ हो॑वाच। तप॑सा ब्र॒ह्म
विजि॑ज्ञासस्व। तपो॒ ब्र॒ह्मेति॑। स तपो॑ऽतप्यत। स
तप॑स्त॒त्त्वा॥२॥

प्रा॒णो ब्र॒ह्मेति॒ व्य॑जानात्। प्रा॒णाद्धै॒व खल्वि॒मानि॒ भू॒ता॒नि॒
जाय॑न्ते। प्रा॒णेन॒ जा॒ता॒नि॒ जी॒वन्ति॑। प्रा॒णं प्र॑यन्त्य॒भि
संवि॑शन्तीति॑। तद्वि॒ज्ञाय॑। पुन॑रे॒व वरु॑णं पि॒तर॒मुप॑ससारा।
अर्धी॑हि भगवो ब्रह्मेति॑। त॒ ५ हो॑वाच। तप॑सा ब्रह्म
विजि॑ज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति॑। स तपो॑ऽतप्यत। स
तप॑स्तप्त्वा॥ ३॥

मनो ब्रह्मेति व्यजानात्। मनसो ह्येव खल्विमानि भूतानि
जायन्ते। मनसा जातानि जीवन्ति। मनः प्रयन्त्यभि
संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससारा।
अर्धीहि भगवो ब्रह्मेति। त५ होवाच। तपसा ब्रह्म
विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स
तपस्तप्त्वा॥ ४॥

विज्ञानं ब्रह्मेति व्यजानात्। विज्ञानाद्धैव खल्विमानि
भूतानि जायन्ते। विज्ञानेन जातानि जीवन्ति। विज्ञानं
प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं
पितरमुपससारा। अर्धीहि भगवो ब्रह्मेति। त५ होवाच।
तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत।
स तपस्तप्त्वा॥ ५॥

आनन्दो ब्रह्मेति व्यजानात्। आनन्दाद्धैव खल्विमानि
भूतानि जायन्ते। आनन्देन जातानि जीवन्ति। आनन्दं
प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। सैषा भार्गवी वारुणी विद्या।

प॒र॒मे व्यो॑म॒न् प्र॒ति॑ष्ठिता। य ए॒वं वेद॑ प्र॒ति॑तिष्ठति।
अ॒न्न॒वान॒न्नादो॑ भ॒वति॑। म॒हान्भ॑वति प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑।
म॒हान्की॒र्त्या॥६॥

अ॒न्नं न नि॑न्द्यात्। तद्व॒तम्। प्रा॒णो वा अ॒न्नम्। शरी॑रमन्नादम्।
प्रा॒णे शरी॑रं प्र॒ति॑ष्ठितम्। शरी॑रे प्रा॒णः प्र॒ति॑ष्ठितः। तदे॒तद॒न्नम॒न्ने
प्र॒ति॑ष्ठितम्। स य ए॒तद॒न्नम॒न्ने प्र॒ति॑ष्ठितं वेद॑ प्र॒ति॑तिष्ठति।
अ॒न्न॒वान॒न्नादो॑ भ॒वति॑। म॒हान्भ॑वति प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑।
म॒हान्की॒र्त्या॥७॥

अ॒न्नं न परि॑चक्षीत। तद्व॒तम्। आपो॑ वा अ॒न्नम्।
ज्योति॑रन्नादम्। अ॒प्सु ज्योतिः॑ प्र॒ति॑ष्ठितम्। ज्योति॑ष्यापः
प्र॒ति॑ष्ठिताः। तदे॒तद॒न्नम॒न्ने प्र॒ति॑ष्ठितम्। स य ए॒तद॒न्नम॒न्ने
प्र॒ति॑ष्ठितं वेद॑ प्र॒ति॑तिष्ठति। अ॒न्न॒वान॒न्नादो॑ भ॒वति॑। म॒हान्भ॑वति
प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑। म॒हान्की॒र्त्या॥८॥

अ॒न्नं बहु॑ कुर्वीत। तद्व॒तम्। पृथि॑वी वा अ॒न्नम्।
आ॒का॒शोऽन्ना॑दः। पृथि॑व्यामा॒का॒शः प्र॒ति॑ष्ठितः। आ॒का॒शे
पृथि॑वी प्र॒ति॑ष्ठिता। तदे॒तद॒न्नम॒न्ने प्र॒ति॑ष्ठितम्। स य
ए॒तद॒न्नम॒न्ने प्र॒ति॑ष्ठितं वेद॑ प्र॒ति॑तिष्ठति। अ॒न्न॒वान॒न्नादो॑ भ॒वति॑।
म॒हान्भ॑वति प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑। म॒हान्की॒र्त्या॥९॥

न कश्चन वसतौ प्रत्याचक्षीत। तद्व॒तम्। तस्माद्यया कया
च विधया बह्व॑न्नं प्राप्नुयात्। अराध्यस्मा अन्नमित्याचक्षते।
एतद्वै मुखतोऽन्नं रा॒द्धम्। मुखतोऽस्मा अ॒न्नं रा॒ध्यते॑।

एतद्वै मध्यतोऽन्नं राद्धम्। मध्यतोऽस्मा अन्नं राध्यते।
 एतद्वा अन्ततोऽन्नं राद्धम्। अन्ततोऽस्मा अन्नं राध्यते।
 य एवं वेद। क्षेम इति वाचि। योगक्षेम इति प्राणापानयोः।
 कर्मेति हस्तयोः। गतिरिति पादयोः। विमुक्तिरिति
 पायौ। इति मानुषीः समाज्ञाः। अथ दैवीः। तृप्तिरिति
 वृष्टौ। बलमिति विद्युति। यश इति पशुषु। ज्योतिरिति
 नक्षत्रेषु। प्रजातिरमृतमानन्द इत्युपस्थे। सर्वमित्याकाशे।
 तत्प्रतिष्ठेत्युपासीत। प्रतिष्ठावान्भवति। तन्मह इत्युपासीत।
 महान्भवति। तन्मन इत्युपासीत। मानवान्भवति। तन्नम
 इत्युपासीत। नम्यन्तेऽस्मै कामाः। तद्ब्रह्मेत्युपासीत।
 ब्रह्मवान्भवति। तद्ब्रह्मणः परिमर इत्युपासीत। पर्येणं
 म्रियन्ते द्विषन्तः सपत्नाः। परि येऽप्रियां भ्रातृव्याः। स
 यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवंवित्।
 अस्माल्लोकात्प्रेत्या। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं
 प्राणमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं मनोमयमात्मानमुप-
 सङ्कम्य। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतमानन्दमय-
 मात्मानमुपसङ्कम्य। इमाँल्लोकान्कामात्री कामरूप्यनु-
 सञ्चरन्। एतत्साम गायन्नास्ते। हा(३) वु हा(३) वु हा(३)
 वु। अहमन्नमहमन्नमहमन्नम्। अहमन्नादो(२)ऽहमन्नादो(२)-
 ऽहमन्नादः। अहं श्लोककृदहं श्लोककृदहं श्लोककृत्।
 अहमस्मि प्रथमजा ऋता(३) स्य। पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य

ना(३) भा॒इ। यो मा ददाति स इदेव मा(३) वाः।
 अ॒हमन्न॒मन्न॑म॒दन्त॒मा(३) त्नि। अ॒हं वि॒श्वं भु॒वन्म॒भ्य॑भ॒वाम्।
 सु॒व॒र्न ज्योतीः॑। य ए॒वं वेद॑। इत्यु॒पनि॑षत्॥१०॥

स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहै। तेज॒स्वि
 ना॒व॒धी॑तमस्तु मा वि॒द्विषा॒वहै॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत् ॥

ॐ सह ना॒ववतु। सह नौ॑ भुनक्तु। सह वी॒र्यं॑ करवावहे।
तेज॒स्वि ना॒वधी॑तमस्तु मा वि॒द्विषा॒वहे॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒
शान्तिः॑॥

॥ अम्भस्य पारे ॥

अम्भ॑स्य पा॒रे भुव॑नस्य म॒ध्ये नाक॑स्य पृ॒ष्ठे म॑ह॒तो म॑हीयान्।
शु॒क्रेण॑ ज्योती॑षि॒ सम॑नुप्रविष्टः प्र॒जाप॑तिश्चरति॒ गर्भे॑ अ॒न्तः॥
यस्मि॑न्नि॒दं सं च॒ विचै॑ति सर्वं यस्मि॑न्दे॒वा अधि॑ विश्वे
निषे॑दुः। तदे॒व भू॑तं तदु॒ भव्य॑मा इ॒दं तद॑क्षरे॒ पर॑मे व्यो॒मन्॥
येना॑ऽऽवृ॒तं खं च॒ दिवं॑ म॒हीं च॒ येना॑ऽऽदि॒त्यस्त॑पति
तेज॑सा॒ भ्राज॑सा च। यम॒न्तः संमु॑द्रे क॒वयो॑ वय॑न्ति॒ यद॑क्षरे
पर॑मे प्र॒जाः॥ यतः॑ प्रसू॒ता ज॒गतः॑ प्रसू॒ती तो॒येन॑ जी॒वान्
व्यस॑स॒र्ज भू॒म्याम्। यदोष॑धीभिः पु॒रुषा॑न्प॒शूश्च॒ विवे॑श
भू॒तानि॑ चराच॒राणि॥ अतः॑ परं॒ नान्य॑दणी॒यसं॑ हि परा॑त्परं
यन्म॑ह॒तो म॒हान्त॑म्। यदे॑कम॒व्यक्त॑मन॒न्तरूपं॑ वि॒श्वं पु॒राणं॑
तम॑सः॒ पर॑स्तात्॥१॥

तदे॒वर्तं तदु॑ स॒त्यमा॑हुस्तदे॒व ब्र॒ह्म पर॑मं क॒वीना॑म्। इ॒ष्टापूर्तं॑
ब॒हुधा॑ जा॒तं जा॒यमा॑नं वि॒श्वं बि॑भर्ति॒ भुव॑नस्य॒ नाभिः॑॥
तदे॒वाग्नि॑स्तद्वा॒युस्तत्सूर्य॑स्तदु॑ च॒न्द्रमा॑ः। तदे॒व शु॒क्रम॑मृ॒तं
तद्ब्र॒ह्म तदा॑पः॒ स प्र॒जाप॑तिः॥ सर्वे॑ नि॒मेषा॑ ज॒ज्ञिरे॑ वि॒द्युतः॑

पुरुषादधि। कला मुहूर्ताः काष्ठाश्चाहोरात्राश्च सर्वशः॥
अर्द्धमासा मासा ऋतवः संवत्सरश्च कल्पन्ताम्। स आपः
प्रदुग्धे उभे इमे अन्तरिक्षमथो सुवः॥ नैनमूर्ध्वं न तिर्यश्चं
न मध्ये परिजग्रभत्। न तस्येशे कश्चन तस्य नाम
महद्यशः॥२॥

न सन्दृशेति तिष्ठति रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम्।
हृदा मनीषा मनसाऽभिकृतो य एनं विदुरमृतास्ते
भवन्ति॥ अद्भ्यः सम्भूतो हिरण्यगर्भ इत्यष्टौ॥ एष हि
देवः प्रदिशोऽनु सर्वाः पूर्वा हि जातः स उ गर्भे अन्तः।
स विजायमानः स जनिष्यमाणः प्रत्यङ्मुखोऽस्तिष्ठति
विश्वतोमुखः॥ विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुखो विश्वतोहस्त
उत विश्वतस्पात्। सं बाहुभ्यां नमति सं पतत्रैर्द्यावापृथिवी
जनयन्देव एकः॥ वेनस्तत्पश्यन्विश्वा भुवनानि विद्वान् यत्र
विश्वं भवत्येकनीलम्। यस्मिन्निदं सं च विचैकं स ओतः
प्रोतश्च विभुः प्रजासु। प्र तद्वोचे अमृतं नु विद्वान्गन्धर्वो
नाम् निहितं गुहासु॥३॥

त्रीणि पदा निहिता गुहासु यस्तद्वेदं सवितुः पिताऽसत्।
स नो बन्धुर्जनिता स विधाता धामानि वेद भुवनानि
विश्वा। यत्र देवा अमृतमानशानास्तृतीये धामान्यभ्यैरयन्त।
परि द्यावापृथिवी यन्ति सद्यः परि लोकान् परि
दिशः परि सुवः। ऋतस्य तन्तुं विततं विचृत्य

तदपश्यत्तदभवत् प्रजासु। पुरीत्यं लोकान्पुरीत्यं भूतानि
 पुरीत्यं सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा
 ऋतस्यऽऽत्मनऽऽत्मानंमभिसम्बभूव। सदसस्पतिमद्भुतं
 प्रियमिन्द्रस्य काम्यम्। सनि मेधामयासिषम्। उद्दीप्यस्व
 जातवेदोऽपघ्नन्निर्ऋतिं मम॥४॥

पशूँश्च मह्यमावह जीवन् च दिशो दिश। मा नो
 हिंसीज्जातवेदो गामश्च पुरुषं जगत्। अबिभ्रदग्न आगहि
 श्रिया मा परिपातय।

॥ गायत्रीमन्त्राः ॥

पुरुषस्य विद्म सहस्राक्षस्य महादेवस्य धीमहि। तन्नो रुद्रः
 प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तन्नो
 रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि।
 तन्नो दन्तिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे चक्रतुण्डाय
 धीमहि॥५॥

तन्नो नन्दिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महासेनाय
 धीमहि। तन्नः षण्मुखः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे
 सुवर्णपक्षाय धीमहि। तन्नो गरुडः प्रचोदयात्। वेदात्मनाय
 विद्महे हिरण्यगर्भाय धीमहि। तन्नो ब्रह्म प्रचोदयात्।
 नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि। तन्नो विष्णुः
 प्रचोदयात्। वज्रनखाय विद्महे तीक्ष्णदृष्टाय धीमहि॥६॥

तन्नो नारसिंहः प्रचोदयात्। भास्कराय विद्महे
महद्युतिकराय धीमहि। तन्नो आदित्यः प्रचोदयात्।
वैश्वानराय विद्महे लालीलाय धीमहि। तन्नो अग्निः
प्रचोदयात्। कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारि धीमहि। तन्नो
दुर्गिः प्रचोदयात्।

॥ दूर्वासूक्तम् ॥

सहस्रपरमा देवी शतमूला शताङ्कुरा। सर्वं हरतु मे पापं
दूर्वा दुःस्वप्ननाशनी। काण्डात्काण्डात् प्ररोहन्ती परुषः परुषः
परि॥७॥

एवानो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन च। या शतेन प्रतनोषि
सहस्रेण विरोहसि। तस्यास्ते देवीष्टके विधेम हविषा
वयम्। अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरा। शिरसा
धारयिष्यामि रक्षस्व मां पदे पदे।

॥ मृत्तिकासूक्तम् ॥

भूमिर्धेनुर्धरणी लोकधारिणी। उद्धृताऽसि वराहेण कृष्णेन
शतबाहुना। मृत्तिके हन मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम्।
मृत्तिके ब्रह्मदत्ताऽसि काश्यपेनाभिमन्त्रिता। मृत्तिके देहि मे
पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्॥८॥

मृत्तिके प्रतिष्ठिते सर्वं तन्मे निर्णुद मृत्तिके। तया हुतेन पापेन
गच्छामि परमां गतिम्।

॥ शत्रुजयमन्त्राः ॥

यतं इन्द्र भयामहे ततो नो अभयं कृधि। मघवच्छुग्धि तव
तन्न ऊतये विद्विषो विमृधो जहि। स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृत्रहा
विमृधो वशी। वृषेन्द्रः पुर एतु नः स्वस्तिदा अभयङ्करः।
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।
स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु।
आपान्तमन्युस्तृपलप्रभर्मा धुनिः शिमीवाञ्छरुमा ऋजीषी।
सोमो विश्वान्यतसावनानि नार्वागिन्द्रं प्रतिमानानिदेभुः॥९॥

ब्रह्मजज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्विसीमतः सुरुचो वेन आवः।
सबुधिया उपमा अस्य विष्ठाः सतश्च योनिमसतश्च विवः।
स्योना पृथिवि भवाऽनृक्षरा निवेशनी। यच्छानः शर्म सप्रथाः।
गन्धद्वारां दुराधरूपां नित्यपुष्टां करीषिणीम्। ईश्वरीं
सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियम्। श्रीर्मे भुजतु। अलक्ष्मीर्मे
नश्यतु। विष्णुमुखा वै देवाश्छन्दोभिरिमाल्लोकाननप-
जय्यमभ्यजयन्। महाः इन्द्रो वज्रबाहुः षोडशी शर्म
यच्छतु॥१०॥

स्वस्ति नो मघवां करोतु हन्तु पाप्मानं योऽस्मान्
द्वेष्टि। सोमानः स्वरणं कृणुहि ब्रह्मणस्पते। कक्षीवन्तं
य औंशिजम्। शरीरं यज्ञशमलं कुसीदं तस्मिन्त्सीदतु
योऽस्मान् द्वेष्टि। चरणं पवित्रं विततं पुराणं येन पूतस्तरति

दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पूता अति पाप्मानमरातिं
तरेम। सजोषा इन्द्र सगणो मरुद्भिः सोमं पिब वृत्रहञ्छूर
विद्वान्। जहि शत्रूँ रप मृधो नुदस्वाथाभयं कृणुहि
विश्वतो नः। सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै
भूयासुर्योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आपो हि ष्ठा मयो
भुवस्ता न ऊर्जे दधातन॥११॥

महेरणां चक्षसे। यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयते ह
नः। उशतीरिव मातरः। तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय
जिन्वथ। आपो जनयथा च नः।

॥ अघमर्षणसूक्तम् ॥

हिरण्यशृङ्गं वरुणं प्रपद्ये तीर्थं मे देहि याचितः। यन्मया
भुक्तमसाधूनां पापेभ्यश्च प्रतिग्रहः। यन्मे मनसा वाचा कर्मणा
वा दुष्कृतं कृतम्। तन्न इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः सविता
च पुनन्तु पुनः पुनः। नमोऽग्नयेऽप्सुमते नम इन्द्राय नमो
वरुणाय नमो वारुण्यै नमोऽद्भ्यः॥१२॥

यदपां क्रूरं यदमेध्यं यदशान्तं तदपंगच्छतात्।
अत्याशनादतीपानाद्यच्च उग्रात् प्रतिग्रहात्। तन्नो वरुणो
राजा पाणिना ह्यवमर्शतु। सौहर्मपापो विरजो निर्मुक्तो
मुक्तकिल्बिषः। नाकस्य पृष्ठमारुह्य गच्छेद्ब्रह्मसलोकताम्।
यश्चाप्सु वरुणः स पुनात्वघमर्षणः। इमं मे गङ्गे यमुने

सरस्वति॒ शुतु॑द्रि॒ स्तोम॑ꣳ सच॒ता पर॑ष्णि॒या। अ॒सि॒क्रिया॑
म॑रुद्वृ॒धे वि॒तस्त॑याऽऽर्जी॑की॒ये श्रु॑णु॒ह्या सु॒षोम॑या। ऋ॒तं च
स॒त्यं चा॒भी॒द्धा॒त्तप॑सोऽध्य॑जायत। ततो॒ रात्रि॑रजायत॒ ततः
समु॒द्रो अ॑र्णवः॥१३॥

समु॒द्रादर्ण॑वादधि॒ संवत्स॑रो अ॒जाय॑त। अ॒होरा॒त्राणि॑
वि॒दध॑द्वि॒श्वस्य॑ मि॒षतो॑ व॒शी। सूर्या॑च॒न्द्रम॒सौ धा॒ता
य॑थापूर्वम॑कल्पयत्। दि॒वं च पृ॑थि॒वीं चा॒न्तरि॑क्षमथो
सु॒वः। यत्पृ॑थि॒व्याꣳ रजः॑ स्व॒मान्तरि॑क्षे वि॒रोद॑सी।
इ॒माꣳस्तदा॑पो व॒रुणः॑ पु॒नात्व॑घम॒र्षणः॑। पु॒नन्तु॑ वस॑वः
पु॒नातु॑ व॒रुणः॑ पु॒नात्व॑घम॒र्षणः॑। ए॒ष भू॒तस्य॑ म॒ध्ये भु॒वन॑स्य
गो॒प्ता। ए॒ष पु॒ण्यकृ॑तां लो॒का॒नेष॑ मृ॒त्योर्हि॑र॒ण्मय॑म्।
द्या॒वापृ॑थि॒व्योर्हि॑र॒ण्मय॑ꣳ सꣳश्रि॑तꣳ सु॒वः॥१४॥

स नः॒ सु॒वः सꣳशि॑शाधि। आ॒र्द्रं ज्व॑ल॒न्ति ज्योति॑र॒हम॑स्मि।
ज्योति॑र्ज्वल॒न्ति ब्र॑ह्मा॒हम॑स्मि। योऽह॑म॒स्मि ब्र॑ह्मा॒हम॑स्मि।
अ॒हम॑स्मि॒ ब्र॒हाह॑म॒स्मि। अ॒हमे॒वाहं॑ मां जु॒होमि॑
स्वाहा॑। अ॒का॒र्य॒का॒र्यव॑की॒र्णी स्ते॒नो भ्रू॑ण॒हा गु॑रु॒तत्प॑गः।
व॒रुणो॑ऽपाम॑घम॒र्षणस्त॑स्मा॒त्पा॒पात् प्र॑मु॒च्यते। र॒जो
भू॒मि॑स्त्व॒माꣳ रो॑द॒यस्व॑ प्र॒वद॑न्ति॒ धीराः॑। आ॒क्रान्॑त्समु॒द्रः
प्र॑थ॒मे वि॑ध॒र्मं जु॑नय॒न्प्र॒जा भु॑वन॒स्य रा॒जा। वृ॒षां प॒वित्रे॑
अधि॑ सानो॒ अव्ये॑ बृ॒हत्सो॑मो॒ वावृ॑धे सु॒वा॒न इ॒न्दुः॥१५॥

॥ दुर्गासूक्तम् ॥

जा॒तवे॑दसे सु॒नवाम् सोम॑मरातीय॒तो निज॑हाति वेदः। स
 नः पर॑ष॒दति॑ दुर्गाणि॒ विश्वा॑ ना॒वेव॒ सिन्धु॑ दु॒रिता॑ऽत्य॒ग्निः।
 ताम॒ग्निर्व॑र्णां तप॑सा ज्वल॒न्तीं वैरो॑चनीं कर्म॒फले॑षु जुष्टा॑म्।
 दुर्गा॑ दे॒वीः शरण॑म॒हं प्रप॑द्ये सु॒तर॑सि तर॒से नमः॑। अ॒ग्ने त्वं
 पा॑रया॒ नव्यो॑ अ॒स्मान्त्स्व॒स्तिभि॑रति॒ दुर्गाणि॒ विश्वा॑। पू॒श्च
 पृ॒थ्वी ब॑हु॒ला न उ॒र्वी भवा॑ तो॒काय॒ तन॑याय॒ शं योः। विश्वा॑नि
 नो दुर्ग॑हा जा॒तवेदः॑ सिन्धुं न ना॒वा दु॑रि॒ताति॑ पर॑षि।
 अ॒ग्ने अ॒त्रि॒वन्मन॑सा गृणा॒नोऽस्माकं॑ बो॒ध्यवि॑ता त॒नूना॑म्।
 पृ॒तना॑जित॒ः सह॑मानम॒ग्निमु॒ग्रः हु॑वेम पर॒मात्स॒धस्था॑त्। स
 नः पर॑ष॒दति॑ दुर्गाणि॒ विश्वा॑ क्षाम॒द्देवो॑ अति॒ दुरि॑ताऽत्य॒ग्निः।
 प्र॒लोषि॑ क॒मीड्यो॑ अध्व॒रेषु॑ स॒नाच्च॑ होता॒ नव्य॑श्च स॒त्सि।
 स्वा॒श्चा॒ग्ने त॒नुव॑ पिप्रय॒स्वास्म॑भ्य॒ च सौ॑भ॒गमाय॑जस्व।
 गोभि॑र्जुष्ट॒मयु॑जो निषि॒क्तं तवै॑न्द्र विष्णो॒रनु॑सञ्चरेम। नाक॑स्य
 पृ॒ष्ठम॑भि॒ संव॑सानो॒ वैष्ण॑वीं लो॒क इ॒ह मा॑दयन्ताम्॥१६॥

[२]

॥ व्याहृतिहोमन्त्राः ॥

भूर॒न्नम॑ग्रये॒ पृथि॒व्यै स्वा॒हा भुवो॑ऽन्नं वा॒यवे॑ऽन्तरि॒क्षाय॑
 स्वा॒हा सुव॑र॒न्नमा॑दि॒त्याय॑ दि॒वे स्वा॒हा भूर्भुवः॑ सुव॑र॒न्नं
 च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः॑ स्वा॒हा नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑

सुव॒रन्न॒मोम्॥१७॥

[३]

भूर॒ग्रये॑ पृथि॒व्यै स्वाहा॒ भुवो॑ वा॒यवे॒ऽन्तरि॑क्षा॒य स्वाहा॒
सुव॑रादि॒त्याय॑ दि॒वे स्वाहा॒ भूर्भुवः॑ सुव॑श्च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः॑
स्वाहा॒ नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑ सुव॒रग्र॑
ओम्॥१८॥

[४]

भूर॒ग्रये॑ च पृथि॒व्यै च॑ मह॒ते च॒ स्वाहा॒ भुवो॑ वा॒यवे॑ चा॒न्तरि॑क्षा॒य
च मह॒ते च॒ स्वाहा॒ सुव॑रादि॒त्याय॑ च दि॒वे च॑ मह॒ते च॒ स्वाहा॒
भूर्भुवः॑ सुव॑श्च॒न्द्रम॑से च॒ नक्ष॑त्रेभ्यश्च दि॒ग्भ्यश्च॑ मह॒ते च॒ स्वाहा॒
नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑ सुव॒र्मह॑रोम्॥१९॥

[५]

॥ ज्ञानप्राप्त्यर्थहोममन्त्राः ॥

पा॒हि नो॑ अ॒ग्न ए॒नसे॑ स्वा॒हा। पा॒हि नो॑ वि॒श्ववे॑द॒से स्वा॒हा। यज्ञं॑
पा॒हि वि॒भाव॑सो स्वा॒हा। सर्वं॑ पा॒हि श॒तक्र॑तो स्वा॒हा॥२०॥

[६]

पा॒हि नो॑ अ॒ग्न ए॒कया॑। पा॒ह्युत॑ द्विती॒यया॑। पा॒ह्यूर्जं॑ तृती॒यया॑।
पा॒हि गी॒र्भिश्च॑ त॒सृभिर्व॑सो स्वा॒हा॥२१॥

[७]

॥ वेदविस्मरणाय जपमन्त्राः ॥

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपश्छन्दोभ्यश्छन्दाऽस्याविवेश।
सतां शिष्यः पुरोवाचोपनिषदिन्द्रो ज्येष्ठ इन्द्रियाय
ऋषिभ्यो नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवश्छन्द
ओम्॥ २२॥

[८]

नमो ब्रह्मणे धारणं मे अस्त्वनिराकरणं धारयिता भूयासं
कर्णयोः श्रुतं मा च्योढुं ममामुष्य ओम्॥ २३॥

[९]

॥ तपः प्रशंसा ॥

ऋतं तपः सत्यं तपः श्रुतं तपः शान्तं तपो दमस्तपः शमस्तपो
दानं तपो यज्ञं तपो भूर्भुवः सुवर्ब्रह्मैतदुपास्यैतत्तपः॥ २४॥

[१०]

॥ विहिताचरणप्रशंसा निषिद्धाचरणनिन्दा च ॥

यथा वृक्षस्य सम्पुष्पितस्य दूराद्गन्धो वात्येवं पुण्यस्य कर्मणो
दूराद्गन्धो वाति यथाऽसिधारां कर्तेऽवहितामवक्रामे यद्युवे
युवे ह वा विह्वयिष्यामि कर्तं पतिष्यामीत्येवमनृतादात्मानं
जुगुप्सेत्॥ २५॥

[११]

॥ दहरविद्या ॥

अ॒णोरणी॑यान्म॒हतो म॒हीयाना॑त्मा गु॒हायां॑ नि॒हितोऽस्य॑
ज॒न्तोः। तम॑क्रतुं पश्यति वी॒तशो॑को धा॒तुः प्र॒सादा॑न्महि॒मानं॑-
मी॒शम्। स॒प्त प्रा॒णाः प्र॒भव॑न्ति तस्मा॑त्स॒प्तार्चि॑षः स॒मिधः॑
स॒प्त जि॒ह्वाः। स॒प्त इ॒मे लो॒का येषु॑ चर॑न्ति प्रा॒णा
गु॒हाशयां॑ नि॒हिताः स॒प्त स॑प्त। अतः॑ स॒मुद्रा गि॒रय॑श्च
सर्वे॑ऽस्मात्स्यन्द॑न्ते सिन्ध॑वः सर्व॑रूपाः। अत॑श्च वि॒श्वा
ओष॑धयो रसा॑च्च येनैष भू॒तस्तिष्ठ॑त्यन्तरा॒त्मा। ब्र॒ह्मा दे॒वानां॑
प॒दवीः क॑वीनामृषि॒र्विप्रा॑णां म॒हिषो मृ॒गाणा॑म्। श्ये॒नो
गृ॒ध्राणा॑ꣳ स्व॒धिति॑र्व॒नाना॑ꣳ सोमः॑ प॒वित्र॑मत्येति रेभन्।
अ॒जामे॑कां लो॒हितशु॑क्लकृष्णां ब॒ह्वीं प्र॒जां ज॒नय॑न्तीꣳ
सरू॑पाम्। अ॒जो ह्ये॒को जुष॑माणोऽनु॒शेते जहा॑त्येनां
भु॒क्तभो॑गा॒मजो॑ऽन्यः॥ २६॥

ह॒ꣳसः शु॒चिष॑द्वसु॒रन्तरि॑क्षस॒द्धोता॑ वेदि॒षदति॑थिर्दु॒रोण॑सत्।
नृष॑द्वर॒सद॑त॒सद्धो॑म॒सद॑ब्जा गो॒जा ऋ॑त॒जा अ॑द्रि॒जा
ऋ॒तं बृ॑हत्। घृ॒तं मि॑मिक्षिरे घृ॒तम॑स्य योनि॑र्घृ॒ते श्रि॒तो
घृ॒तमु॑वस्य धाम्। अ॒नुष्व॑धमाव॒ह मा॒दय॑स्व स्वाहा॑कृतं
वृष॑भ वक्षि ह॒व्यम्। स॒मुद्रादूर्मि॑र्मधु॒माꣳ उ॒दार॑दुपाꣳशुना
सम॑मृ॒तत्व॑मानद्। घृ॒तस्य॑ नाम॒ गुह्यं॑ यदस्ति जि॒ह्वा
दे॒वाना॑म॒मृत॑स्य नाभिः। व॒यं नाम॑ प्रब्र॒वामा॑ घृ॒तेना॑स्मिन्
य॒ज्ञे धा॑रयामा॒ नमो॑भिः। उप॑ ब्र॒ह्मा शृ॑णवच्छ॒स्यमा॑नं चतुः

शृङ्गोऽवमीद्गौर एतत्। चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे
शीर्षे सप्त हस्तांसो अस्य। त्रिधा बद्धो वृषभो रौरवीति
महो देवो मर्त्याः आविवेश॥२७॥

त्रिधा हितं पुणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासो घृतमन्वविन्दन्।
इन्द्र एकः सूर्य एकं जजान वेनादेकः स्वधया
निष्टतक्षुः। यो देवानां प्रथमं पुरस्ताद्विश्वाधियो रुद्रो
महर्षिः। हिरण्यगर्भं पश्यतु जायमानः स नो
देवः शुभया स्मृत्या संयुनक्तु। यस्मात्परं नापरमस्ति
किञ्चिद्यस्मान्नाणीयो न ज्यायोऽस्ति कश्चित्। वृक्ष इव
स्तब्धो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम्। न
कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानशुः।
परेण नाकं निहितं गुहायां विभ्राजते यद्यतयो विशन्ति।
वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः सन्न्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः।
ते ब्रह्मलोके तु परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे।
दहं विपापं परमैश्वरभूतं यत्पुण्डरीकं पुरमध्यसं स्थम्।
तत्रापि दहं गुगनं विशोकस्तस्मिन् यदन्तस्तदुपासितव्यम्।
यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः। तस्य
प्रकृतिं लीनस्य यः परः स महेश्वरः॥२८॥

॥ नारायणसूक्तम् ॥

सहस्रशीर्षं देवं विश्वाक्षं विश्वशम्भुवम्। विश्वं नारायणं
 देवमक्षरं परमं पदम्। विश्वतः परमान्नित्यं विश्वं
 नारायणं हरिम्। विश्वमेवेदं पुरुषस्तद्विश्वमुपजीवति।
 पतिं विश्वस्य ऽऽत्मे श्वरं शाश्वतं शिवमच्युतम्। नारायणं
 महाज्ञेयं विश्वात्मानं पारायणम्। नारायणपरो ज्योतिरात्मा
 नारायणः परः। नारायण परं ब्रह्म तत्त्वं नारायणः
 परः। नारायणपरो ध्याता ध्यानं नारायणः परः। यच्च
 किञ्चिज्जगत्सर्वं दृश्यते श्रूयते ऽपि वा॥ अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं
 व्याप्य नारायणः स्थितः॥२९॥

अनन्तमव्ययं कविं समुद्रे ऽन्तं विश्वशम्भुवम्। पद्मकोश
 प्रतीकाशं हृदयं चाप्यधोमुखम्। अधो निष्ठा
 वितस्त्यान्ते नाभ्यामुपरि तिष्ठति। ज्वालामालाकुलं
 भाती विश्वस्य ऽऽयतनं महत्। सन्ततं शिलाभिस्तु-
 लम्बत्याकोशसन्निभम्। तस्यान्ते सुषिरं सूक्ष्मं तस्मिन्सर्वं
 प्रतिष्ठितम्। तस्य मध्ये महानग्निर्विश्वार्चिर्विश्वतोमुखः।
 सोऽग्रं भुग्विभजन्तिष्ठन्नाहारमजरः कविः। तिर्यगूर्ध्वमधः
 शायी रश्मयस्तस्य सन्तता। सन्तापयति स्वं देहमापादतल-
 मस्तकः। तस्य मध्ये वह्निशिखा अणीयोर्ध्वा व्यवस्थितः।
 नीलतौयदमध्यस्थाद्विद्युल्लेखेव भास्वरा। नीवारशूकवत्तन्वी-
 पीता भास्वत्यणूपमा। तस्याः शिखाया मध्ये परमात्मा

व्यवस्थितः। स ब्रह्म स शिवः स हरिः सेन्द्रः सोऽक्षरः
परमः स्वराट्॥३०॥

नारायणः स्थितो व्यवस्थितश्चत्वारि च॥—————[१३]

॥ आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम् ॥

आदित्यो वा एष एतन्मण्डलं तपति तत्र ता
ऋचस्तदृचा मण्डलं स ऋचां लोकोऽथ य एष
एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिर्दीप्यते तानि सामानि स साम्नां
मण्डलं स साम्नां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिषि
पुरुषस्तानि यजूंषि स यजुषा मण्डलं स यजुषां लोकः
सैषा त्रय्येवं विद्या तपति य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः
पुरुषः॥३१॥

—————[१४]

॥ आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम् ॥

आदित्यो वै तेज ओजो बलं यशश्चक्षुः श्रोत्रमात्मा मनो
मन्युर्मनुर्मृत्युः सत्यो मित्रो वायुराकाशः प्राणो लोकपालः
कः किं कं तत्सत्यमन्नमृतो जीवो विश्वः कतमः स्वयम्भु
ब्रह्मैतदमृत एष पुरुष एष भूतानामधिपतिर्ब्रह्मणः सायुज्यं
सलोकतामाप्नोत्येतासामेव देवतानां सायुज्यं सार्ष्टितां
समानलोकतामाप्नोति य एवं वेदैत्युपनिषत्॥३२॥

—————[१५]

॥ शिवोपासनमन्त्राः ॥

निध॑नपतये॒ नमः। निध॑नपतान्तिकाय॒ नमः। ऊ॒र्ध्वाय॒
नमः। ऊ॒र्ध्वलिङ्गाय॒ नमः। हिर॑ण्याय॒ नमः। हिर॑ण्यलिङ्गाय॒
नमः। सुव॑र्णाय॒ नमः। सुव॑र्णलिङ्गाय॒ नमः। दि॒व्याय॒ नमः।
दि॒व्यलिङ्गाय॒ नमः। भ॒वाय॒ नमः। भ॒वलिङ्गाय॒ नमः। श॒र्वाय॒
नमः। श॒र्वलिङ्गाय॒ नमः। शि॒वाय॒ नमः। शि॒वलिङ्गाय॒
नमः। ज्व॒लाय॒ नमः। ज्व॒ललिङ्गाय॒ नमः। आ॒त्माय॒ नमः।
आ॒त्मलिङ्गाय॒ नमः। प॒रमाय॒ नमः। प॒रमलिङ्गाय॒ नमः।
ए॒तत्सोम॑स्य॒ सूर्य॑स्य॒ सर्व॑लिङ्गं॑ स्थाप॒यति॒ पाणि॑मन्त्रं
पवि॒त्रम्॥ ३३॥

[१६]

॥ पश्चिमवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

स॒द्योजा॑तं प्र॒पद्या॑मि॒ स॒द्योजा॑ताय॒ वै नमो॒ नमः। भ॒वे भ॒वे
नाति॑ भवे भवस्व॒ माम्। भ॒वोद्भ॑वाय॒ नमः॥ ३४॥

[१७]

॥ उत्तरवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

वा॒म॒दे॒वाय॒ नमो॑ ज्ये॒ष्ठाय॒ नमः॑ श्रे॒ष्ठाय॒ नमो॑ रु॒द्राय॒ नमः॑
का॒लाय॒ नमः॑ कल॑विकर॒णाय॒ नमो॑ बल॑विकर॒णाय॒ नमो॑
ब॒लाय॒ नमो॑ बल॑प्रमथ॒नाय॒ नमः॑ सर्व॑भूतदम॒नाय॒ नमो॑
म॒नो॒न्म॑नाय॒ नमः॥ ३५॥

[१८]

॥ दक्षिणवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

अ॒घोरे॑भ्योऽथ॒ घोरे॑भ्यो॒ घोर॒घोर॑तरेभ्यः। सर्वे॑भ्यः सर्व॒शर्वे॑भ्यो॒ नम॑स्ते अस्तु रु॒द्ररू॑पेभ्यः॥ ३६॥

[१९]

॥ प्राग्वक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

तत्पु॑रुषाय वि॒द्महे॑ महादे॒वाय॑ धीमहि। तन्नो॑ रु॒द्रः प्र॒चोद॑यात्॥ ३७॥

[२०]

॥ ऊर्ध्ववक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

ई॒शानः॑ सर्व॒विद्या॑नामीश्वरः॒ सर्व॑भू॒तानां॑ ब्रह्माधि॑पतिर्ब्रह्म॒णोऽधि॑पतिर्ब्रह्मा॒ शिवो॑ मे॒ अस्तु॑ सदाशि॒वोम्॥ ३८॥

[२१]

॥ नमस्कारमन्त्राः ॥

नमो॑ हिरण्यबा॒हवे॑ हिरण्यवर्णा॒य हिरण्य॑रूपाय॒ हिरण्य॑पतये-
ऽम्बिका॑पतये॒ उमा॑पतये॒ पशु॑पतये॒ नमो॑ नमः॥ ३९॥

[२२]

ऋ॒तं स॒त्यं परं॑ ब्र॒ह्म पु॑रुषं कृष्ण॒पिङ्ग॑लम्। ऊ॒र्ध्वरे॑तं
वि॒रूपाक्षं॑ वि॒श्वरू॑पाय॒ वै नमो॑ नमः॥ ४०॥

[२३]

सर्वो॑ वै रु॒द्रस्तस्मै॑ रु॒द्राय॑ नमो॑ अस्तु। पुरु॑षो॒ वै रु॒द्रः सन्म॒हो
नमो॑ नमः॑। विश्वं॑ भू॒तं भुव॑नं चि॒त्रं ब॑हु॒धा जा॒तं जाय॑मानं च
यत्। सर्वो॑ ह्येष रु॒द्रस्तस्मै॑ रु॒द्राय॑ नमो॑ अस्तु॥४१॥

---

[२४]

कद्रु॑द्राय॒ प्रचे॑तसे मी॒ढुष्ट॑माय॒ तव्य॑से। वो॒ चेम् श॑न्त॒म५ हृ॒दे।
सर्वो॑ ह्येष रु॒द्रस्तस्मै॑ रु॒द्राय॑ नमो॑ अस्तु॥४२॥

---

[२५]

॥ अग्निहोत्रहवण्याः उपयुक्तस्य वृक्षविशेषस्याभिधानम् ॥

यस्य॒ वैक॑ङ्कत्यग्निहोत्र॒हव॑णी भवति॒ प्रत्ये॒वास्याहु॑तय-
स्तिष्ठ॒न्त्यथो॒ प्रति॑ष्ठित्यै॥४३॥

---

[२६]

कृ॒णुष्व॒ पाज॒ इति॒ पञ्च॑॥४४॥

---

[२७]

॥ भूदेवताकमन्त्रः ॥

अदि॑तिर्दे॒वा ग॑न्ध॒र्वा म॑नु॒ष्याः पि॒तरोऽसु॑रा॒स्तेषा॑ ५ सर्व॑भू॒तानां॑
मा॒ता मे॒दिनी॑ म॒हता॑ म॒ही सा॑वि॒त्री गा॑य॒त्री जग॑त्यु॒र्वी पृ॒थ्वी
ब॑हु॒ला वि॒श्वा भू॒ता क॑त॒मा का॒ या सा॒ स॒त्येत्य॑मृ॒तेति॑
वसि॑ष्ठः॥४५॥

---

[२८]

॥ सर्वदेवता आपः ॥

आपो वा इदं सर्वं विश्वा भूतान्यापः प्राणा वा आपः
पशव आपोऽन्नमापोऽमृतमापः सम्राडापो विराडापः
स्वराडापश्छन्दाऽस्यापो ज्योतीऽष्यापो यजूऽष्यापः
सत्यमापः सर्वा देवता आपो भूर्भुवः सुवराप ओम् ॥ ४६ ॥

[२९]

॥ सन्ध्यावन्दनमन्त्राः ॥

आपः पुनन्तु पृथिवीं पृथिवी पूता पुनातु माम्। पुनन्तु
ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मपूता पुनातु माम्। यदुच्छिष्टमभोज्यं यद्वा
दुश्चरितं मम। सर्वं पुनन्तु मामापोऽसतां च प्रतिग्रहः
स्वाहा ॥ ४७ ॥

[३०]

अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो
रक्षन्ताम्। यदह्मा पापमकारिषम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्।
पद्भ्यामुदरेण शिञ्जा। अहस्तदवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं
मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सत्ये ज्योतिषि जुहोमि
स्वाहा ॥ ४८ ॥

[३१]

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो
रक्षन्ताम्। यद्वात्रिया पापमकारिषम्। मनसा वाचा

हस्ताभ्याम्। पञ्चामुदरेण शिश्ना। रात्रिस्तदवलुम्पतु।
यत्किं च दुरितं मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सूर्ये ज्योतिषि
जुहोमि स्वाहा॥४९॥

---

[३२]

॥ प्रणवस्य ऋष्यादिविवरणम् ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। अग्निर्देवता ब्रह्म इत्यार्षम्। गायत्रं
छन्दं परमात्मं सरूपम्। सायुज्यं विनियोगम्॥५०॥

---

[३३]

॥ गायत्र्यावाहनमन्त्राः ॥

आयातु वरदा देवी अक्षरं ब्रह्मसम्मितम्। गायत्रीं छन्दसां
मातेदं ब्रह्म जुषस्व मे। यदह्नात्कुरुते पापं तदह्नात्प्रतिमुच्यते।
यद्रात्रियात्कुरुते पापं तद्रात्रियात्प्रतिमुच्यते। सर्वं वर्णं
महादेवि सन्ध्याविद्ये सरस्वति॥५१॥

---

[३४]

ओजोऽसि सहोऽसि बलमसि भ्राजोऽसि देवानां धाम
नामांसि विश्वमसि विश्वायुः सर्वमसि सर्वायुरभिभूरो
गायत्रीमावाहयामि सावित्रीमावाहयामि सरस्वतीमावाह-
यामि छन्दऋषीणावाहयामि श्रियमावाहयामि गायत्रिया
गायत्रीच्छन्दो विश्वामित्र ऋषिः सविता देवताऽग्निर्मुखं
ब्रह्मा शिरो विष्णुर्हृदयं रुद्रः शिखा पृथिवी

योनिः प्राणापानव्यानोदानसमाना सप्राणा श्वेतवर्णा
साङ्ख्यायनसगोत्रा गायत्री चतुर्विंशत्यक्षरा त्रिपदा षड्भुक्षिः
पञ्चशीर्षोपनयने विनियोग् ओं भूः। ओं भुवः। ओं
सुवः। ओं महः। ओं जनः। ओं तपः। ओं सत्यम्।
ओं तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि। धियो यो
नः प्रचोदयात्। ओमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः
सुवरोम्॥ ५२॥

[३५]

॥ गायत्री उपस्थानमन्त्राः ॥

उत्तमे शिखरे जाते भूम्यां पर्वतमूर्धनि। ब्राह्मणेभ्योऽभ्यनु-
ज्ञाता गच्छ देवि यथासुखम्। स्तुतो मया वरदा वैदमाता
प्रचोदयन्ती पवने द्विजाता। आयुः पृथिव्यां द्रविणं ब्रह्मवर्चसं
मह्यं दत्वा प्रजातुं ब्रह्मलोकम्॥ ५३॥

[३६]

॥ आदित्यदेवतामन्त्रः ॥

घृणिः सूर्य आदित्यो न प्रभा वात्यक्षरम्। मधु क्षरन्ति
तद्रसम्। सत्यं वै तद्रसमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः
सुवरोम्॥ ५४॥

[३७]

॥ त्रिसुपर्णमन्त्राः ॥

ब्रह्ममेतु माम्। मधुमेतु माम्। ब्रह्ममेव मधुमेतु माम्। यास्ते
सोम प्रजावत्सोभि सो अहम्। दुःस्वप्रहन्दुरुष्यह। यास्ते
सोम प्राणांस्तां जुहोमि। त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय
दद्यात्। ब्रह्महत्यां वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं
पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति।
ओम्॥५५॥

[३८]

ब्रह्म मेधया। मधु मेधया। ब्रह्ममेव मधु मेधया। अद्या नो
देव सवितः प्रजावत्सावीः सौभगम्। परां दुष्वप्रियं सुवा
विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परां सुवा। यद्भद्रं तन्म आ
सुवा। मधु वाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः। माध्वीर्नः
सन्त्वोषधीः। मधु नक्तमुतोषसि मधुमत्पार्थिवं रजः। मधु
द्यौरस्तु नः पिता। मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमा अस्तु सूर्यः।
माध्वीर्गावो भवन्तु नः। य इमं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय
दद्यात्। भ्रूणहत्यां वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति।
ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५६॥

[३९]

ब्रह्म मेधवा। मधु मेधवा। ब्रह्ममेव मधु मेधवा। ब्रह्मा
देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो

गृध्राणां॑ स्वधि॑तिर्वना॑ना॒ सोमः॑ प॒वित्र॑मत्येति॒ रेभन्।
 ह॒सः शु॑चिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता॑ वेदिषदतिथिर्दुरोण॑सत्।
 नृषद्वर॑सद॒तसद्धो॑मसद॒जा गो॒जा ऋ॒तजा अ॑द्रिजा ऋ॒तं
 बृ॒हत्। ऋ॒चे त्वा॑ रु॒चे त्वा॑ समित्स्रवन्ति स॒रितो॑ न
 धेनाः॑। अ॒न्तर्हृ॒दा मन॑सा पू॒यमा॑नाः। घृ॒तस्य॑ धारा॑
 अ॒भिचा॑कशीमि। हि॒र॒ण्ययो॑ वे॒तसो॑ म॒ध्य आ॑साम्।
 तस्मिन्सु॑पर्णो म॒धुकृ॑त्कु॒लायी॑ भजन्नास्ते मधु॑देवता॑भ्यः।
 तस्या॑सते ह॒रयः॑ स॒प्तती॑रे स्व॒धां दुहा॑ना अ॒मृत॑स्य धारा॑म्।
 य इ॒दं त्रि॑सु॒पर्णम॑याचितं ब्राह्म॒णाय॑ दद्यात्। वी॒र॒ह॒त्यां वा
 ए॒ते घ्न॑न्ति। ये ब्रा॑ह्म॒णास्त्रि॑सु॒पर्णं प॑ठन्ति। ते सोमं प्राप्नु॑वन्ति।
 आ॒स॒ह॒स्रात्प॒ङ्क्तिं पुन॑न्ति। ओम्॥५७॥

[४०]

॥ मेधासूक्तम् ॥

मे॒धा दे॒वी जु॒षमा॑णा न॒ आगा॑द्वि॒श्वार्ची॑ भ॒द्रा सु॑मन॒स्यमा॑ना।
 त्वया॑ जु॒ष्टा जु॒षमा॑णा दुरु॒क्ता नृ॑बृहद्व॒देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑॥ त्वया॑
 जु॒ष्टं ऋ॒षिर्भ॑वति देवि॒ त्वया॑ ब्रह्मा॑ऽऽग॒तश्री॑रु॒त त्वया॑। त्वया॑
 जु॒ष्टंश्चि॒त्रं वि॑न्दते वसु॒ सा नो॑ जुषस्व॒ द्रवि॑णो न मेधे॥५८॥

[४१]

मे॒धां म॒ इन्द्रो॑ ददातु मे॒धां दे॒वी सर॑स्वती। मे॒धां मे॑
 अ॒श्विना॑वु॒भावा॑धत्तां पुष्कर॑स्रजा। अ॒प्स॒रासु॑ च॒ या मे॒धा

गन्धर्वेषु च यन्मनः। दैवीं मेधा सरस्वती सा मां मेधा
सुरभिर्जुषतां स्वाहा॥५९॥

[४२]

आ मां मेधा सुरभिर्विश्वरूपा हिरण्यवर्णा जगती जगम्या।
ऊर्जस्वती पयसा पिन्वमाना सा मां मेधा सुप्रतीका
जुषन्ताम्॥६०॥

[४३]

मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां मयि
प्रजां मयीन्द्र इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि
सूर्यो भ्राजो दधातु॥६१॥

[४४]

॥ मृत्युनिवारणमन्त्राः ॥

अपैतु मृत्युरमृतं न आगन्वैवस्वतो नो अभयं कृणोतु।
पूर्णं वनस्पतैरिवाभिनः शीयतां रयिः स च तान्नः
शचीपतिः॥६२॥

[४५]

परं मृत्यो अनु परेहि पन्थां यस्ते स्व इतरो देवयानात्।
चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि मा नः प्रजां रीरिषो मोत
वीरान्॥६३॥

[४६]

वातं प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे प्रजापतिं यो भुवनस्य
गोपाः। स नो मृत्योस्त्रायतां पात्वहंसो ज्योग्जीवा
जरामशीमहि॥६४॥

[४७]

अमुत्र भूयादध यद्यमस्य बृहस्पते अभिशस्तेरमुञ्चः।
प्रत्यौहतामश्विना मृत्युमस्माद्देवानामग्रे भिषजा शचीभिः॥६५॥

[४८]

हरिः हरन्तमनुयन्ति देवा विश्वस्येशानं वृषभं मतीनाम्।
ब्रह्म सरूपमनुमेदमागादयनं मा विवधीर्विक्रमस्व॥६६॥

[४९]

शल्लकैरग्निमिन्धान उभौ लोकौ सनेमहम्। उभयोर्लोकयोर्-
ऋध्वाऽति मृत्युं तराम्यहम्॥६७॥

[५०]

मा छिंदो मृत्यो मा वधीर्मा मे बलं विवृहो मा प्रमोषीः। प्रजां
मा मे रीरिष आयुरुग्र नृचक्षसं त्वा हविषा विधेम॥६८॥

[५१]

मा नो महान्तमुत मा नो अर्भकं मा न उक्षन्तमुत मा न
उक्षितम्। मा नोऽवधीः पितरं मोत मातरं प्रिया मा नस्तनुवौ
रुद्र रीरिषः॥६९॥

[५२]

मा न॑स्तो॒के तन॑ये॒ मा न॒ आयु॑षि॒ मा नो॒ गोषु॒ मा नो॒ अश्वे॑षु
रीरि॑षः। वी॒रान्मा नो॑ रु॒द्र भामि॑तोऽव॒धीर्ह॒विष्म॑न्तो॒ नम॑सा
विधेम॑ ते॥ ७०॥

[५३]

॥ प्रजापतिप्रार्थनामन्त्रः ॥

प्रजा॑पते॒ न त्वदे॒तान्य॒न्यो विश्वा॑ जा॒तानि॒ परि॑ता ब॒भूव।
यत्का॑मास्ते जुहु॒मस्तन्नो॑ अस्तु व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो
रयी॑णाम्॥ ७१॥

[५४]

॥ इन्द्रप्रार्थनामन्त्रः ॥

स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्पति॑र्वृ॒त्रहा वि॒मृधो॑ व॒शी। वृषे॑न्द्रः पु॒र ए॑तु नः
स्व॒स्ति॒दा अभ॑यङ्क॒रः॥ ७२॥

[५५]

॥ मृत्युञ्जयमन्त्रः ॥

त्र्य॑म्बकं यजामहे सु॒गन्धिं पु॑ष्टि॒वर्ध॑नम्। उ॒र्वारु॑कमि॒व
बन्ध॑नान्मृत्यो॒र्मुक्षी॑य॒ माऽमृता॑त्॥ ७३॥

[५६]

ये ते॑ स॒हस्र॑म॒युतं॒ पाशा॑ मृत्यो॒ मर्त्या॑य॒ हन्त॑वे। तान् य॒ज्ञस्य॑
मा॒यया॑ सर्वा॒नव॑ यजामहे॥ ७४॥

[५७]

मृत्यवे॒ स्वाहा॑ मृत्यवे॒ स्वाहा॑॥ ७५॥

[५८]

॥ पापनिवारक-मन्त्राः ॥

दे॒वकृ॑त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑॥ म॒नु॒ष्य॑कृ॒त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑॥ पितृ॑कृ॒त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑॥ आ॒त्म॑कृ॒त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑॥ अ॒न्य॑कृ॒त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑॥ अ॒स्मत्कृ॑त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑॥ यद्वि॒वा च॑ न॒क्तं चै॑न॒श्चकृ॑म॒ तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑॥ यत्स्व॒पन्त॑श्च॒ जाग्र॑त॒श्चै॑न॒श्चकृ॑म॒ तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑॥ यत्सु॒षुप्त॑श्च॒ जाग्र॑त॒श्चै॑न॒श्चकृ॑म॒ तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑॥ यद्वि॒द्वाꣳस॒श्चावि॑द्वाꣳस॒श्चै॑न॒श्चकृ॑म॒ तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑॥ ए॒नस॑ ए॒नसोऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑॥ ७६॥

[५९]

॥ वसुप्रार्थनामन्त्रः ॥

यद्वो॑ दे॒वाश्च॑कृ॒म जि॒ह्वायां॑ गु॒रुम॑न॒सो वा॒ प्रयु॑ती दे॒व हे॒डन॑म्।
अ॒रा॒वा यो नो॑ अ॒भि दु॑च्छुना॒यते॑ तस्मि॒न्तदे॒नो वस॑वो॒ निधे॑त॒न्
स्वाहा॑॥ ७७॥

[६०]

॥ कामोऽकार्षीत्-मन्युरकार्षीत् मन्त्रः ॥

कामोऽकार्षीन्मो नमः। कामोऽकार्षीत्कामः करोति नाहं
करोमि कामः कर्ता नाहं कर्ता कामः कारयिता नाहं
कारयिता एष ते काम कामाय स्वाहा॥७८॥

[६१]

मन्युरकार्षीन्मो नमः। मन्युरकार्षीन्मन्युः करोति नाहं
करोमि मन्युः कर्ता नाहं कर्ता मन्युः कारयिता नाहं
कारयिता एष ते मन्यो मन्यवे स्वाहा॥७९॥

[६२]

॥ विराजहोममन्त्राः ॥

तिलाञ्जुहोमि सरसां सपिष्टान् गन्धार मम चित्ते रमन्तु
स्वाहा। गावो हिरण्यं धनमन्नपानं सर्वेषां श्रियै स्वाहा।
श्रियं च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं
बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजाः सन्ददातु स्वाहा॥८०॥

[६३]

तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेतास्तिलाः सौम्या वंशानुगाः। तिलाः
पुनन्तु मे पापं यत्किञ्चिद्दुरितं मयि स्वाहा। चोरस्थान्नं
नवश्राद्धं ब्रह्महा गुरुतल्पगः। गोस्तेयं सुरापानं भ्रूणहत्या
तिला शान्तिं शमयन्तु स्वाहा। श्रीश्च लक्ष्मीश्च पुष्टीश्च कीर्तिं
चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजा तु जातवेदः

सन्ददातु स्वाहा॥८१॥

[६४]

प्राणापानव्यानोदानसमाना मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां
विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतो-
बुद्ध्याकूतिःसङ्कल्पा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा॥ त्वक्कर्ममांसरुधिरमेदोमज्जास्नायवो-
ऽस्थीनि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः
स्वाहा॥ शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरूदरजङ्घशिरोपस्थपायवो
मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥
उत्तिष्ठ पुरुष हरित पिङ्गल लोहिताक्षि देहि देहि
ददापयिता मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा॥८२॥

[६५]

पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां
विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा मे
शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥
मनोवाक्कायकर्माणि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा॥ अव्यक्तभावैरहङ्कारैर्ज्योतिरहं विरजां
विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ आत्मा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं
विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ अन्तरात्मा मे शुद्ध्यन्तां
ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ परमात्मा

मे शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा।
 क्षुधे स्वाहा। क्षुत्पिपासाय स्वाहा। विविट्यै स्वाहा।
 ऋग्विधानाय स्वाहा। कृषोत्काय स्वाहा। क्षुत्पिपासामलं
 ज्येष्ठामलक्ष्मीर्नाशयाम्यहम्। अभूतिमसंमृद्धिं च सर्वान्निर्णुद
 मे पाप्मानं स्वाहा। अन्नमय-प्राणमय-मनोमय-विज्ञानमय-
 मानन्दमय-मात्मा मे शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
 भूयासुः स्वाहा॥८३॥

[६६]

॥ वैश्वदेवमन्त्राः ॥

अग्नये स्वाहा। विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा। ध्रुवाय भूमाय
 स्वाहा। ध्रुवक्षितये स्वाहा। अच्युतक्षितये स्वाहा। अग्नये
 स्विष्टकृते स्वाहा ॥ धर्माय स्वाहा। अधर्माय स्वाहा। अद्भ्यः
 स्वाहा। ओषधिवनस्पतिभ्यः स्वाहा॥८४॥

रक्षोदेवजनेभ्यः स्वाहा। गृह्याभ्यः स्वाहा। अवसानेभ्यः
 स्वाहा। अवसानपतिभ्यः स्वाहा। सर्वभूतेभ्यः स्वाहा।
 कामाय स्वाहा। अन्तरिक्षाय स्वाहा। यदेजति जगति
 यच्च चेष्टति नाम्नो भागोऽयं नाम्ने स्वाहा। पृथिव्यै स्वाहा।
 अन्तरिक्षाय स्वाहा॥८५॥

दिवे स्वाहा। सूर्याय स्वाहा। चन्द्रमसे स्वाहा। नक्षत्रेभ्यः
 स्वाहा। इन्द्राय स्वाहा। बृहस्पतये स्वाहा। प्रजापतये स्वाहा।

ब्रह्मणे॑ स्वाहा॑। स्व॒धा पि॒तृभ्यः॑ स्वाहा॑। नमो॑ रु॒द्राय॑ पशुपतये॑
स्वाहा॑॥८६॥

दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑। पि॒तृभ्यः॑ स्व॒धाऽस्तु॑। भू॒तेभ्यो॑ नमः॑।
म॒नुष्यै॑भ्यो॑ हन्ता॑। प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। पर॒मेष्ठि॑ने॒ स्वाहा॑।
यथा॑ कूपः श॒तधा॑रः स॒हस्र॑धारो अक्षितः॑। ए॒वा मे॑ अस्तु
धा॒न्यः स॒हस्र॑धा॒रमक्षित॑म्। धन॑धा॒न्यै स्वाहा॑। ये भू॒ताः
प्र॒चर॑न्ति दि॒वान॑क्तं बलि॑मिच्छन्तो॑ वि॒तुद॑स्य प्रे॒ष्याः।
तेभ्यो॑ बलिं पु॑ष्टि॒कामो॑ हरामि॒ मयि॑ पुष्टिं पुष्टि॑पतिर्दधातु
स्वाहा॑॥८७॥

[६७]

ओं तद्ब्र॒ह्म। ओं तद्वा॒युः। ओं तदा॒त्मा। ओं तत्स॒त्यम्।
ओं तत्सर्व॑म्। ओं तत्पु॒रोर्नमः॑॥ अन्तश्चरति॑ भू॒तेषु॑ गुहायां
वि॒श्वमूर्ति॑षु। त्वं यज्ञ॑स्त्वं वष॒ट्कार॑स्त्वमिन्द्र॑स्त्वः रु॒द्रस्त्वं
विष्णु॑स्त्वं ब्रह्म त्वं प्र॒जाप॑तिः। त्वं तदाप॑ आपो॒ ज्योती॑
रसो॒ऽमृतं॑ ब्रह्म भूर्भुव॑स्सुव॒रोम्॥८८॥

[६८]

॥ प्राणाहुतिमन्त्राः ॥

श्रद्धाया॑ प्रा॒णे नि॒विष्टो॑ऽमृतं जुहोमि। श्रद्धाया॑मपा॒ने
नि॒विष्टो॑ऽमृतं जुहोमि। श्रद्धाया॑ व्या॒ने नि॒विष्टो॑ऽमृतं जुहोमि।
श्रद्धाया॑मु॒दाने॑ नि॒विष्टो॑ऽमृतं जुहोमि। श्रद्धाया॑ स॒माने॑

निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय॥
 अमृतोपस्तरणमसि॥ श्रद्धायां प्राणे निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि।
 शिवो मां विशाप्रदाहाय। प्राणाय स्वाहा॥ श्रद्धायांमपाने
 निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाय। अपानाय
 स्वाहा॥ श्रद्धायां व्याने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो
 मां विशाप्रदाहाय। व्यानाय स्वाहा॥ श्रद्धायांमुदाने
 निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाय। उदानाय
 स्वाहा॥ श्रद्धायां समाने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि।
 शिवो मां विशाप्रदाहाय। समानाय स्वाहा॥ ब्रह्मणि म
 आत्माऽमृतत्वाय। अमृतापिधानमसि॥८९॥

[६९]

॥ भुक्तान्नाभिमन्त्रणमन्त्राः ॥

श्रद्धायां प्राणे निर्विश्यामृतं हुतम्। प्राणमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायांमपाने निर्विश्यामृतं हुतम्। अपानमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायां व्याने निर्विश्यामृतं हुतम्। व्यानमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायांमुदाने निर्विश्यामृतं हुतम्। उदानमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायां समाने निर्विश्यामृतं हुतम्। समानमन्त्रेनाप्या-
 यस्व॥९०॥

[७०]

॥ भोजनान्ते आत्मानुसन्धानमन्त्रः ॥

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः। ईशः सर्वस्य जगतः
प्रभुः प्रीणाति विश्वभुक्॥११॥

[७१]

॥ अवयवस्वस्थता-प्रार्थनामन्त्रः ॥

वाङ्गं आसन्। नसोः प्राणः। अक्षयोश्चक्षुः। कर्णयोः श्रोत्रम्।
बाहुवोर्बलम्। ऊरुवोरोजः। अरिष्टा विश्वान्यङ्गानि तनूः।
तनुवां मे सह नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीः॥१२॥

[७२]

॥ इन्द्रसप्तर्षि-संवादमन्त्रः ॥

वयः सुपर्णा उपं सेदुरिन्द्रं प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः। अपं
ध्वान्तमूर्णुहि पूरधि चक्षुर्मुमुग्ध्यस्मान्निधयेऽव बद्धान्।

[७३]

॥ हृदयालम्बनमन्त्रः ॥

प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो मां विशान्तकः। तेनान्नेनाप्या-
यस्व॥१३॥

[७४]

॥ देवताप्राणनिरूपणमन्त्रः ॥

नमो रुद्राय विष्णवे मृत्युर्मे पाहि॥१४॥

[७५]

॥ अग्निस्तुतिमन्त्रः ॥

त्वम॑ग्ने द्यु॒भिस्त्वमा॑शुशु॒क्षणि॒स्त्वम॒द्भ्यस्त्वम॑श्म॒न॒स्प॒रिं । त्वं
वने॑भ्य॒स्त्वमोष॑धीभ्य॒स्त्वं नृ॒णां नृ॒पते जा॑यसे शुचिः॑ ॥ ९५ ॥

[७६]

॥ अभीष्टयाचनामन्त्राः ॥

शि॒वने॑ मे सन्ति॑ष्ठस्व स्यो॒नेन॑ मे सन्ति॑ष्ठस्व सुभू॒तेन॑
मे सन्ति॑ष्ठस्व ब्रह्मवर्च॑सेन॑ मे सन्ति॑ष्ठस्व य॒ज्ञस्य॑र्धिम॒नु
सन्ति॑ष्ठस्वोप॑ ते य॒ज्ञ नम॒ उप॑ ते नम॒ उप॑ ते नमः॑ ॥ ९६ ॥

[७७]

॥ परतत्त्व-निरूपणम् ॥

स॒त्यं परं॑ परं॑ स॒त्यं स॒त्येन॒ न सु॑व॒र्गालो॒काच्च॑वन्ते
क॒दाच॑न स॒तां हि स॒त्यं तस्मा॑त्स॒त्ये र॑मन्ते । तप॒ इति॑ तपो
नान॑श॒नात्परं॑ यद्धि परं॑ तप॒स्तदु॒र्द्धर्षं॑ तदु॒राध॑र्षं तस्मा॑त्तप॑सि
रमन्ते॑ । दम॒ इति॑ निर्य॑तं ब्रह्म॒चारि॑ण॒स्तस्मा॑द्दमे॑ रमन्ते॑ ।
शम॒ इत्य॑रण्ये मु॒नय॑स्तस्मा॑च्छमे॑ रमन्ते॑ । दान॑मिति॑ सर्वा॑णि
भू॒तानि॑ प्र॒शंस॑न्ति दाना॑न्नाति॑ दुष्करं॑ तस्मा॑द्दाने॑ रमन्ते॑
। ध॒र्म इति॑ ध॒र्मेण॑ सर्व॑मिदं परि॑गृहीतं ध॒र्मान्नाति॑ दुष्करं॑
तस्मा॑द्ध॒र्मे र॑मन्ते॑ । प्र॒जन् इति॑ भूयां॑ स॒स्तस्मा॑द्भूयि॑ष्ठाः
प्रजा॑यन्ते॑ तस्मा॑द्भूयि॑ष्ठाः प्र॒जन॑ने रमन्ते॑ऽग्नय॑ । इत्या॑ह
तस्मा॑द॒ग्नय॑ आधा॑तव्या अ॒ग्निहो॑त्रमित्या॑ह तस्मा॑द॒ग्निहो॑त्रे

र॑मन्ते । य॒ज्ञ इति॑ य॒ज्ञो हि दे॒वास्तस्मा॑द्य॒ज्ञे र॑मन्ते ।
मान॒समिति॑ वि॒द्वाꣳस॒स्तस्मा॑द्वि॒द्वाꣳसं ए॒व मा॑न॒से र॑मन्ते
० न्या॒स इति॑ ब्र॒ह्मा ब्र॒ह्मा हि परः॑ परो॑ हि ब्र॒ह्मा तानि॑
वा ए॒तान्यव॑राणि॒ पराꣳसि न्या॒स ए॒वात्य॑रेचय॒द्य ए॒वं
वेदै॑त्युप॒निषत् ॥ ९७ ॥

[७८]

॥ ज्ञानसाधन-निरूपणम् ॥

प्रा॒जाप॒त्यो हा॑रुणिः सु॒पर्णेयः॑ प्र॒जाप॑तिं पि॒तर॒मुप॑ससार॒
किं भ॑गव॒न्तः पर॑मं वद॒न्तीति॑ तस्मै॒ प्रोवाच॑ । स॒त्येन॑
वा॒युरावा॑ति स॒त्येनाऽऽदि॑त्यो रौचते दि॒वि स॒त्यं वाचः॑
प्र॑ति॒ष्ठा स॒त्ये स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑त्स॒त्यं पर॑मं वद॒न्ति ।
तर्प॑सा दे॒वा दे॒वता॑मग्र॑ आय॒न्तप॑स॒र्षयः॑ सु॒वर॑न्ववि॒न्दं तर्प॑सा
स॒पत्नान्॑ प्र॒णु॒दामा॑राती॒स्तर्प॑सि स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑त्तर्पः
पर॑मं वद॒न्ति । दमे॑न दा॒न्ताः कि॒ल्बिष॑मवधू॒न्वन्ति॑
दमे॑न ब्र॒ह्मचा॑रिणः सु॒वर॑गच्छ॒न्दमो॑ भू॒तानां॑ दुरा॒धर्षं॑
दमे॑ स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑द्दमः पर॑मं वद॒न्ति । शमे॑न
शा॒न्ताः शि॒वमा॑चर॒न्ति शमे॑न ना॒कं मु॒नयोऽन्व॑वि॒न्दच्छ॑मो
भू॒तानां॑ दुरा॒धर्ष॑च्छ॒मै स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑च्छ॒मः पर॑मं
वद॒न्ति । दा॒नं य॒ज्ञानां॑ वरू॒थं दक्षि॑णा लो॒के दा॑तारः
सर्व॑भू॒तान्यु॑पजी॒वन्ति॑ दा॒नेना॑राती॒रपा॑नुदन्त दा॒नेन॑ द्विष॒न्तो
मि॒त्रा भ॑वन्ति दा॒ने स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑द्दा॒नं पर॑मं

वदन्ति । धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं
 प्रजा उपसर्पन्ति धर्मेण पापमपनुदति धर्मे सर्वं प्रतिष्ठितं
 तस्माद्धर्मं परमं वदन्ति । प्रजननं वै प्रतिष्ठा लोके साधु
 प्रजायास्तन्तु तन्वानः पितृणामनृणो भवन्ति तदेव तस्यानृणं
 तस्मात् प्रजननं परमं वदन्त्यग्नयो वै त्रयीं विद्या ।
 देवयानः पन्थां गार्हपत्य ऋक्पृथिवी रथन्तरमन्वाहार्यपचनं
 यजुरन्तरिक्षं वामदेव्यमाहवनीयः सामं सुवर्गो लोको
 बृहत्तस्मादग्नीन्परमं वदन्त्यग्निहोत्रं सायं प्रातर्गृहाणां
 निष्कृतिः स्विष्टं सुहुतं यज्ञक्रतूनां प्रायणं सुवर्गस्य
 लोकस्य ज्योतिस्तस्मादग्निहोत्रं परमं वदन्ति । यज्ञ इति
 यज्ञेन हि देवा दिवं गता यज्ञेनासुरानपानुदन्त यज्ञेन
 द्विषन्तो मित्रा भवन्ति यज्ञे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्यज्ञं
 परमं वदन्ति । मानसं वै प्राजापत्यं पवित्रं मानसेन
 मनसा साधु पश्यति मानसा ऋषयः प्रजा असृजन्त
 मानसे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मान्मानसं परमं वदन्ति । न्यास
 इत्याहुर्मनीषिणो ब्रह्माणं ब्रह्मा विश्वः कतमः स्वयम्भुः
 प्रजापतिः संवत्सर इति संवत्सरोऽसावादित्यो य एष
 आदित्ये पुरुषः स परमेष्ठी ब्रह्मात्मा । याभिरादित्यस्तपति
 रश्मिभिस्ताभिः पर्जन्यो वर्षति पर्जन्येनौषधिवनस्पतयः
 प्रजायन्त ओषधिवनस्पतिभिरन्नं भवत्यन्नेन प्राणाः प्राणैर्बलं
 बलेन तपस्तपसा श्रद्धा श्रद्धया मेधा मेधया मनीषा

मनीषया मनो मनसा शान्तिः शान्त्या चित्तं चित्तेन स्मृतिः
 स्मृत्या स्मारः स्मारेण विज्ञानं विज्ञानेनात्मानं वेदयति
 तस्मादन्नं ददन्त्सर्वाण्येतानि ददात्यन्नात् प्राणा भवन्ति ।
 भूतानां प्राणैर्मनो मनसश्च विज्ञानं विज्ञानादानन्दो ब्रह्मयोनिः
 स वा एष पुरुषः पञ्चधा पञ्चात्मा येन सर्वमिदं प्रोतं
 पृथिवी चान्तरिक्षं च द्यौश्च दिशश्चावान्तरदिशाश्च स वै
 सर्वमिदं जगत्स च भूतं स भव्यं जिज्ञासकृत् ऋतुजा
 रयिष्ठा । श्रद्धा सत्यो महस्वान्तपसो वरिष्ठाद्वात्वा तमेवं
 मनसा हृदा च भूयो न मृत्युमुपयाहि विद्वान्तस्मान्त्र्यासमेषां
 तपसामतिरिक्तमाहुर्वसुरण्वो विभूरसि प्राणे त्वमसि
 सन्धाता । ब्रह्मन् त्वमसि विश्वधृत्तेजोदास्त्वमस्यग्निरसि
 वर्चोदास्त्वमसि सूर्यस्य द्युम्नोदास्त्वमसि चन्द्रमस
 उपयामगृहीतोऽसि ब्रह्मणे त्वा । महस ओमित्यात्मानं
 युञ्जीतैतद्वै महोपनिषदं देवानां गुह्यं य एवं वेद ब्रह्मणो
 महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमित्युपनिषत् ॥१८॥

[७९]

॥ ज्ञानयज्ञः ॥

तस्यैवं विदुषो यज्ञस्याऽऽत्मा यजमानः श्रद्धा
 पत्नी शरीरमिध्ममुरो वेदिर्लोमानि बर्हिर्वेदः शिखा
 हृदयं यूपः काम आज्यं मन्युः पशुस्तपोऽग्निर्दमः

शमयिता दक्षिणा वाग्धोता प्राण उद्गाता चक्षुरध्वर्युर्मनो
 ब्रह्मा । श्रोत्रमग्नीद्यावद्धियते सा दीक्षा यदश्नाति
 तद्धविर्यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते तदुपसदो
 यत्सञ्चरत्युपविशत्युत्तिष्ठते च स प्रवर्ग्यो यन्मुखं
 तदाहवनीयो या व्याहृतिराहुतिर्यदस्य । विज्ञानं तज्जुहोति
 यत्सायं प्रातरंति तत्समिधं यत्प्रातर्मध्यं दिनं सायं च
 तानि सर्वानि ये अहोरात्रे ते दर्शपूर्णमासौ यैर्द्धमासाश्च
 मासाश्च ते चातुर्मास्यानि य ऋतवस्ते पशुबन्धा ये
 संवत्सराश्च परिवत्सराश्च तेऽहर्गणाः सर्ववेदसं वा ।
 एतत्सत्रं यन्मरणं तदेवमृथं एतद्वै जंरामर्यमग्निहोत्रं
 सत्रं य एवं विद्वानुदगयने प्रमीयते देवानामेव महिमानं
 गत्वाऽऽदित्यस्य सायुज्यं गच्छत्यथ । यो दक्षिणे
 प्रमीयते पितृणामेव महिमानं गत्वा चन्द्रमसः सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोत्येतौ वै सूर्याचन्द्रमसौर्महिमानौ ब्राह्मणो
 विद्वानभिजयति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो
 महिमानमित्युपनिषत् ॥ ११ ॥

[८०]

ॐ सह नाववतु । सह नौ भुनक्तु । सह वीर्यं करवावहे ।
 तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे । ॐ शान्तिः शान्तिः
 शान्तिः ॥

॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ हरिः ओम् ॥

॥ कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं ज्ञानदभिज्ञानत्। सुङ्कल्पमानं
प्रकल्पमानमुपकल्पमानमुपकृतं क्लृप्तम्। श्रेयो वसीय
आयत्सम्भूतं भूतम्। चित्रः केतुः प्रभानाभान्त्सम्भान्।
ज्योतिष्माऽस्तेजस्वानातपऽस्तपन्नभितपन्। रोचनो
रोचमानः शोभनः शोभमानः कल्याणः। दर्शा दृष्टा दर्शता
विश्वरूपा सुदर्शना। आप्यायमाना प्यायमाना प्याया
सूनृतेरा। आपूर्यमाणा पूर्यमाणा पूरयन्ती पूर्णा पौर्णमासी।
दाता प्रदाताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः॥५॥

आवेशयन्निवेशयन्त्संवेशनः सः शान्तः शान्तः। आभवन्प्र-
भवन्त्सम्भवन्त्सम्भूतो भूतः। प्रस्तुतं विष्टुतं सः स्तुतं
कल्याणं विश्वरूपम्। शुक्रममृतं तेजस्वि तेजः समिद्धम्।
अरुणं भानुमन्मरीचिमदभितपत्तपस्वत्। सविता प्रसविता
दीप्तो दीपयन्दीप्यमानः। ज्वलञ्जलिता तपन्वितपन्त्सन्तपन्।
रोचनो रोचमानः शुम्भूः शुम्भमानो वामः। सुता सुन्वती
प्रसुता सूर्यमाणाऽभिषूयमाणा। पीती प्रपा सम्पा
तृप्तिस्तर्पयन्ती॥२॥

कान्ता काम्या कामजाताऽऽयुष्मती कामदुघा।
अभिशास्ताऽनुमन्ताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः। आसादयन्निषा-

दय॑न्त्स॒साद॑नः स॒सन्नः स॒न्नः। आ॒भूर्वि॑भूः प्र॒भूः
श॒म्भूर्भुवः॑। प॒वित्रं प॒वयि॑ष्यन्पू॒तो मे॒ध्यः। यशो॑
यश॑स्वाना॒युरमृ॑तः। जी॒वो जी॑विष्यन्त्स्वर्गो लो॒कः।
सह॑स्वान्त्सही॒यानो ज॑स्वान्त्सह॑मानः। जय॑न्नभिजय॑न्त्सु-
द्र॒वि॒णो द्र॒वि॒णो॒दाः। आ॒र्द्रप॑वित्रो ह॒रिकेशो॑ मोदः प्रमोदः॥३॥

अ॒रु॒णोऽरु॒णर॑जाः पु॒ण्डरी॑को वि॒श्वजि॑दभिजित्। आ॒र्द्रः
पि॒न्व॑मा॒नोऽन्न॑वा॒न्नस॑वा॒निरा॑वान्। स॒र्वो॒षधः स॑म्भ॒रो
मह॑स्वान्। ए॒ज॒त्का जी॑व॒त्काः। क्षु॒ल्ल॒काः शि॑पिविष्ट॒काः।
स॒रि॒स्र॒राः सु॒शेर॑वः। अ॒जिरा॑सो गमि॒ष्णवः॑। इ॒दानी॑
त॒दानी॑मे॒तर॑हि॒ क्षि॑प्रम॑जि॒रम्। आ॒शुर्नि॑मेषः फ॒णो
द्र॒व॑न्नति॒द्रव॑न्। त्वर॑ऽस्त्वर॑माण आ॒शुरा॑शीयाञ्ज॒वः। अ॒ग्नि॒ष्टोम॑
उ॒क्थ्योऽति॑रा॒त्रो द्वि॑रा॒त्रस्त्रि॑रा॒त्रश्च॑तूरा॒त्रः। अ॒ग्नि॒र॒ऋतुः सूर्य॑
ऋतुश्च॒न्द्रमा॑ ऋतुः। प्र॒जाप॑तिः संवत्स॒रो म॒हान्कः॥४॥

[१]

भूर॑ग्निं च॑ पृथि॒वीं च॑ मां च॑। त्री॑ऽश्च॑ लो॒कान्त्स॑वत्स॒रं च॑।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द।
भुवो॑ वा॒युं चान्तरि॑क्षं च॑ मां च॑। त्री॑ऽश्च॑ लो॒कान्त्स॑वत्स॒रं च॑।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द।
स्व॑रादि॒त्यं च॑ दि॒वं च॑ मां च॑। त्री॑ऽश्च॑ लो॒कान्त्स॑वत्स॒रं च॑।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द।

भूर्भुवः स्वश्चन्द्रमसं च दिशश्च मां च। त्रींश्च लोकान्संवत्सरं
च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥५॥

[२]

त्वमेव त्वां वैत्थ योऽसि सोऽसि। त्वमेव त्वामचैषीः।
चितश्चासि सञ्चितश्चास्यग्रे। एतावांश्चासि भूयांश्चास्यग्रे।
यत्ते अग्रे न्यूनं यदु तेऽतिरिक्तम्। आदित्यास्तदङ्गिरस-
श्चिन्वन्तु। विश्वे ते देवाश्चितिमापूरयन्तु। चितश्चासि
सञ्चितश्चास्यग्रे। एतावांश्चासि भूयांश्चास्यग्रे। मा ते अग्रे
च येन माऽति च येनाऽऽयुरावृक्षि। सर्वेषां ज्योतिषां
ज्योतिर्यददाबुदेति। तपसो जातमनिभृष्टमोजः। तत्ते
ज्योतिरिष्टके। तेन मे तप। तेन मे ज्वल। तेन मे दीदिहि।
यावद्देवाः। यावदसाति सूर्यः। यावदुतापि ब्रह्म॥६॥

[३]

संवत्सरोऽसि परिवत्सरोऽसि। इदावत्सरोऽसीदुवत्सरो-
ऽसि। इद्वत्सरोऽसि वत्सरोऽसि। तस्य ते वसन्तः शिरः।
ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वरुषाः पुच्छम्। शरदुत्तरः पक्षः।
हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः पुरीषम्॥७॥

अहोरात्राणीष्टकाः। ऋषभोऽसि स्वर्गो लोकः। यस्यां दिशि
महीयसे। ततो नो मह आवह। वायुर्भूत्वा सर्वा दिश

आवा॑हि। सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑विवा॑हि। सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑संवा॑हि।
चि॒त्या चि॒ति॒माप॑ण। अचि॑त्या चि॒ति॒माप॑ण। चि॒दसि॑
समु॒द्रयो॑निः॥८॥

इन्दु॑र्दक्षः॑ श्ये॒न ऋ॒तावा॑। हि॒र॒ण्यप॑क्षः शकु॒नो भु॑र॒ण्युः।
म॒हान्त्स॒धस्थे॑ ध्रु॒व आ॒निष॑न्तः। नम॑स्ते अस्तु॒ मा मा॑
हि॒सीः। ए॒ति प्रे॒ति वी॒ति स॒मित्यु॑दि॒ति। दि॒वं मे॑ यच्छ।
अ॒न्तरि॑क्षं मे॑ यच्छ। पृ॒थि॒वीं मे॑ यच्छ। पृ॒थि॒वीं मे॑ यच्छ।
अ॒न्तरि॑क्षं मे॑ यच्छ। दि॒वं मे॑ यच्छ। अ॒ह्ना प्र॑सा॒रया॒ रात्र्या॑
सम॑च। रात्र्या॑ प्र॑सा॒रया॒ अ॒ह्ना सम॑च। का॒मं प्र॑सा॒रया॒
का॒मं॒ सम॑च॥९॥

[४]

भूर्भु॒वः स्वः॑। ओ॒जो ब॒लम्। ब्र॒ह्म क्ष॒त्रम्। यशो॑ म॒हत्। स॒त्यं
तपो॑ ना॒म। रू॒पम॒मृत॑म्। चक्षुः॑ श्रो॒त्रम्। म॒न आ॒युः। वि॒श्वं यशो॑
म॒हः। स॒मं तपो॑ ह॒रो भाः॑। जा॒तवे॑दा॒ यदि॑ वा पा॒वको॑ऽसि।
वै॒श्वान॒रो यदि॑ वा वै॒द्युतो॑ऽसि। शं प्र॒जाभ्यो॑ यज॑मानाय
लो॒कम्। ऊ॒र्जं पु॒ष्टिं द॑द॒द्भ्याव॑वृ॒त्स्व॥१०॥

[५]

रा॒ज्ञीं वि॒रा॒ज्ञीं। स॒म्रा॒ज्ञीं स्व॒रा॒ज्ञीं। अ॒र्चिः शो॒चिः। तपो॑ ह॒रो
भाः। अ॒ग्निरि॒न्द्रो बृ॒हस्प॑तिः। वि॒श्वे दे॒वा भुव॑नस्य गो॒पाः। ते
मा॒ सर्वे॑ यश॑सा॒ स॒सृ॑जन्तु॥११॥

[६]

असंवे स्वाहा वसंवे स्वाहा॥ विभुवे स्वाहा विवस्वते
 स्वाहा॥ अ॒भि॒भुवे स्वाहाऽधिपतये स्वाहा॥ दि॒वां पतये
 स्वाहाऽहस्पत्याय स्वाहा॥ चाक्षुष्मत्याय स्वाहा॥
 ज्योतिष्मत्याय स्वाहा॥ राज्ञे स्वाहा विराज्ञे स्वाहा॥
 सम्राज्ञे स्वाहा॥ स्वराज्ञे स्वाहा॥ शूषाय स्वाहा सूर्याय
 स्वाहा॥ चन्द्रमसे स्वाहा ज्योतिषे स्वाहा॥ स॒सर्पाय स्वाहा॥
 क॒ल्याणाय स्वाहा॥ अ॒र्जुनाय स्वाहा॥॥१२॥

[७]

वि॒प॒श्चिते पवमानाय गायत। म॒ही न धाराऽत्यन्धो अ॒र्षति।
 अ॒हि॒र॒ह जी॒र्णाम॒तिस॒र्पति॒ त्वचम्॥ अ॒त्यो न क्रीडन्न॒सर॒द्वृषा
 ह॒रिः। उ॒प॒या॒म॒गृहीतोऽसि मृत्यवे॑ त्वा जुष्टं गृह्णामि। ए॒ष ते
 योनि॑र्मृत्यवे॑ त्वा। अ॒प॒मृत्यु॒मप॒क्षुधम्॥ अ॒पे॒तः श॒पथं॑ जहि।
 अ॒धा नो अ॒ग्र आ॒व॒ह। रा॒य॒स्पोष॑ सहस्रिणम्॥१३॥

ये ते स॒हस्र॑म॒युतं॑ पाशाः। मृत्यो॒ म॒र्त्याय॑ हन्त॒वे। तान्
 य॒ज्ञस्य॑ मा॒यया॑। सर्वा॒नव॑यजामहे। भ॒क्षोऽस्य॑ मृत॒भक्षः।
 तस्य॑ ते मृत्युपी॒तस्या॑मृत॒वतः। स्व॒गाकृ॑तस्य म॒धुम॑तः।
 उप॑हृत॒स्योप॑हृतो भक्षयामि। म॒न्द्राऽभि॑भूतिः के॒तुर्य॒ज्ञानां॑
 वाक्। अ॒सा॒वेहि॑॥१४॥

अ॒न्धो जा॒गृ॒विः प्रा॒ण। अ॒सा॒वेहि॑। ब॒धि॒र आ॑क्रन्दयितरपान।
 अ॒सा॒वेहि॑। अ॒ह॒स्तो॒स्त्वा चक्षुः॑। अ॒सा॒वेहि॑। अ॒पा॒दा॒शो मनः॑।

असावेहिं। कवे विप्रचित्ते श्रोत्रं। असावेहिं॥१५॥

सुहस्तः सुवासाः। शूषो नामास्यमृतो मर्त्येषु। तं त्वाऽहं
तथा वेदं। असावेहिं। अग्निर्मे वाचि श्रितः। वाग्धृदये। हृदयं
मयि। अहममृते। अमृतं ब्रह्मणि। वायुर्मे प्राणे श्रितः॥१६॥

प्राणो हृदये। हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं ब्रह्मणि। सूर्यो
मे चक्षुषि श्रितः। चक्षुरहृदये। हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं
ब्रह्मणि। चन्द्रमा मे मनसि श्रितः॥१७॥

मनो हृदये। हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं ब्रह्मणि। दिशो मे
श्रोत्रे श्रिताः। श्रोत्रं हृदये। हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं
ब्रह्मणि। आपो मे रेतसि श्रिताः॥१८॥

रेतो हृदये। हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं ब्रह्मणि। पृथिवी
मे शरीरे श्रिता। शरीरं हृदये। हृदयं मयि। अहममृते।
अमृतं ब्रह्मणि। ओषधिवनस्पतयो मे लोमसु श्रिताः॥१९॥

लोमानि हृदये। हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं ब्रह्मणि। इन्द्रो
मे बले श्रितः। बलं हृदये। हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं
ब्रह्मणि। पर्जन्यो मे मूर्ध्नि श्रितः॥२०॥

मूर्धा हृदये। हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं ब्रह्मणि। ईशानो
मे मन्यौ श्रितः। मन्युरहृदये। हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं
ब्रह्मणि। आत्मा मे आत्मनि श्रितः॥२१॥ आत्मा हृदये।
हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं ब्रह्मणि। पुनर्म आत्मा

पुनरायुरागात्। पुनः प्राणः पुनराकूतमागात्। वैश्वानरो
रश्मिभिर्वावृधानः। अन्तस्तिष्ठत्वमृतस्य गोपाः॥२२॥

[८]

प्रजापतिर्देवान्सृजत। ते पाप्मना सन्दिता अजायन्त।
तान्व्यद्यत्। यद्व्यद्यत्। तस्माद्विद्युत्। तमवृश्चत्। यदवृश्चत्।
तस्माद्वृष्टिः। तस्माद्यत्रैते देवते अभिप्राप्तुतः। वि च हैवास्य
तत्र पाप्मानं द्यतः॥२३॥

वृश्चतश्च। सैषा मीमांसाऽग्निहोत्र एव सम्पन्ना। अथो आहुः।
सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। होष्यन्नप उपस्पृशेत्। विद्युदसि विद्यं
मे पाप्मानमिति। अथ हुत्वोपस्पृशेत्। वृष्टिरसि वृश्च मे
पाप्मानमिति। यक्ष्यमाणो वेष्ट्वा वा। वि च हैवास्यैते देवते
पाप्मानं द्यतः॥२४॥

वृश्चतश्च। अत्यहो हाऽऽरुणिः। ब्रह्मचारिणे प्रश्नान्प्रोच्य
प्रजिघाय। परेहि। प्लक्षं दय्याम्पातिं पृच्छ। वेत्थं
सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। तमागत्य पप्रच्छ। आचार्यो
मा प्राहैषीत्। वेत्थं सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। स
होवाच वेदेति॥२५॥

स कस्मिन्प्रतिष्ठित इति। पुरोरंजसीति। कस्तद्यत्पुरोरंजा
इति। एष वाव स पुरोरंजा इति होवाच। य एष तपति।
एषोऽर्वाग्रंजा इति। स कस्मिन्त्वेष्ट इति। सत्य इति। किं
तत्सत्यमिति। तप इति॥२६॥

कस्मिन्नु तप इति। बल इति। किं तद्वलमिति। प्राण इति। मा स्म प्राणमतिपृच्छ इति माऽऽचार्योऽब्रवीदिति होवाच ब्रह्मचारी। स होवाच पुक्षो दय्याम्पातिः। यद्वै ब्रह्मचारिन्प्राणमत्यप्रक्ष्यः। मूर्धा ते व्यपतिष्यत्। अहमुत आचार्याच्छ्रेयांन्भविष्यामि। यो मां सावित्रे समवादिष्टेति॥ २७॥

तस्मात्सावित्रे न संवदेत। स यो ह वै सावित्रं विदुषां सावित्रे संवदेते। सहास्मिञ्छ्रियं दधाति। अनु ह वा अस्मा असौ तपञ्छ्रियं मन्यते। अन्वस्मै श्रीस्तपो मन्यते। अन्वस्मै तपो बलं मन्यते। अन्वस्मै बलं प्राणं मन्यते। स यदाहं संज्ञानं विज्ञानं दर्शा दृष्टेति। एष एव तत्॥ २८॥

अथ यदाहं। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता सुन्वतीति। एष एव तत्। एष ह्येव तान्यहानि। एष रात्रयः। अथ यदाहं। चित्रः केतुर्दाता प्रदाता संविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनुमन्तेति। एष एव तत्। एष ह्येव तेऽहो मुहूर्ताः। एष रात्रेः॥ २९॥

अथ यदाहं। पवित्रं पवयिष्यन्त्सहस्वान्त्सहीयानरुणोऽरुणरजा इति। एष एव तत्। एष ह्येव तैर्ऽर्धमासाः। एष मासाः। अथ यदाहं। अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः प्रजापतिः संवत्सर इति। एष एव तत्। एष ह्येव ते यज्ञक्रतवः। एष ऋतवः॥ ३०॥

ए॒ष सं॑वत्स॒रः। अथ॑ यदा॑हं। इ॒दानीं॑ त॒दानी॑मि॒ति। ए॒ष ए॒व
तत्। ए॒ष ह्ये॒व ते मु॑हूर्तानां॑ मु॒हूर्ताः। ज॒न॒को ह॒ वैदे॑हः।
अ॒होरा॑त्रैः स॒माज॑गाम। त॒ं हौ॑चुः। यो वा अ॒स्मान् वेद॑।
वि॒जह॑त्पा॒प्मान॑मेति॥३१॥

सर्व॑मायुरेति। अ॒भि स्व॑र्गं लो॒कं ज॑यति। नास्या॒मुष्मि॑ल्लो॒के-
ऽन्नं॑ क्षीयत॒ इति॑। वि॒जह॑द्ध॒ वै पा॒प्मान॑मेति। सर्व॑मायुरेति।
अ॒भि स्व॑र्गं लो॒कं ज॑यति। नास्या॒मुष्मि॑ल्लो॒केऽन्नं॑ क्षीयते। य
ए॒वं वेद॑। अ॒हीना॒ हाऽऽश्व॑थ्यः। सा॒वि॒त्रं वि॒दां च॑कार॥३२॥

स हं ह॒ं सो हि॑र॒ण्मयो॑ भू॒त्वा। स्व॑र्गं लो॒कमि॑याय।
आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यम्। ह॒ं सो ह॒ वै हि॑र॒ण्मयो॑ भू॒त्वा।
स्व॑र्गं लो॒कमे॑ति। आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यम्। य ए॒वं वेद॑।
दे॒वभा॑गो हं श्रौत॑रू॒षः। सा॒वि॒त्रं वि॒दां च॑कार। त॒ं ह॒
वाग॑दृश्यमा॒नाऽभ्यु॑वाच॥३३॥

सर्वं॑ बत गौत॒मो वेद॑। यः सा॑वि॒त्रं वेदे॑ति। स हौ॑वाच। कैषा
वाग॑सीति। अ॒यम॒हं सा॑वि॒त्रः। दे॒वाना॑मुत्त॒मो लो॒कः। गुह्यं
महो॑ बिभ्र॒दिति॑। ए॒ताव॑ति ह गौत॒मः। य॒ज्ञोप॑वी॒तं कृ॑त्वाऽधो
निप॑पात। नमो॒ नम॒ इति॑॥३४॥

स हौ॑वाच। मा भै॑षीर्गौत॒म। जि॒तो वै ते लो॒क इति॑।
तस्मा॑द्ये के च सा॑वि॒त्रं वि॒दुः। सर्वे॑ ते जि॒तलो॑काः। स यो
ह॒ वै सा॑वि॒त्रस्या॒ष्टाक्ष॑रं प॒दं श्रि॒याऽभिषि॑क्तं वेद॑। श्रि॒या

हैवाभिषिच्यते। घृणिरिति द्वे अक्षरे। सूर्य इति त्रीणि।
आदित्य इति त्रीणि॥३५॥

एतद्वै सावित्रस्याष्टाक्षरं पदं श्रियाऽभिषिक्तम्। य एवं वेद।
श्रिया हैवाभिषिच्यते। तदेतदृचाऽभ्युक्तम्। ऋचो अक्षरे परमे
व्योमन्। यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुः। यस्तं न वेद किमृचा
करिष्यति। य इत्तद्विदुस्त इमे समांसत इति। न ह वा
एतस्यर्चा न यजुषा न साम्नाऽर्थोऽस्ति। यः सावित्रं वेद॥३६॥

तदेतत्परि यद्वेवचक्रम्। आर्द्रं पिन्वमानं स्वर्गे लोक एति।
विजहद्विश्वा भूतानि सम्पश्यत्। आर्द्रो ह वै पिन्वमानः।
स्वर्गे लोक एति। विजहन्विश्वा भूतानि सम्पश्यन्। य
एवं वेद। शूषो ह वै वाष्णीयः। आदित्येन समाजंगाम।
तं होवाच। एहि सावित्रं विद्धि। अयं वै स्वर्ग्योऽग्निः
पारयिष्णुरमृतात्सम्भूत इति। एष वाव स सावित्रः। य एष
तपति। एहि मां विद्धि। इति हैवेनं तदुवाच॥३७॥

[९]

इयं वाव सुरघा। तस्या अग्निरेव सारघं मधु। या एताः
पूर्वपक्षापरपक्षयो रात्रयः। ता मधुकृतः। यान्यहानि। ते
मधुवृषाः। स यो ह वा एता मधुकृतश्च मधुवृषाश्च वेद।
कुर्वन्ति हास्येता अग्नौ मधु। नास्येष्टापूर्तं धयन्ति। अथ यो
न वेद॥३८॥

न हास्यैता अग्नौ मधुं कुर्वन्ति। धयन्त्यस्येष्टापूरतम्। यो ह वा अहोरात्राणां नामधेयानि वेद। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति। संज्ञानं विज्ञानं दर्शा दृष्टेति। एतावन्नुवाकौ पूर्वपक्षस्याहोरात्राणां नामधेयानि। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता सुन्वतीति। एतावन्नुवाकावपरपक्षस्याहोरात्राणां नामधेयानि। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद॥३९॥

यो ह वै मुहूर्तानां नामधेयानि वेद। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। चित्रः केतुर्दाता प्रदाता संविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनुमन्तेति। एतेऽनुवाका मुहूर्तानां नामधेयानि। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद। यो ह वा अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि वेद। नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छति। पवित्रं पवयिष्यन्त्सहस्वान्त्सहीयानरुणोऽरुणरजा इति। एतेऽनुवाका अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि॥४०॥

नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद। यो ह वै यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि वेद। न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवत्सर आर्तिमाच्छति। अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः प्रजापतिः संवत्सर इति। एतेऽनुवाका यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि॥४१॥

न यं॑ज्ञ॒क्र॒तुषु॒ न॒र्तुषु॒ न सं॑वत्स॒र आ॒र्ति॒मा॒र्च्छ॑ति। य ए॒वं वे॒द। यो ह॒ वै मु॑हूर्तानां॑ मुहूर्तान् वेद॑। न मु॑हूर्तानां॑ मुहूर्तेष्वार्ति॒मा॒र्च्छ॑ति। इ॒दानीं॑ त॒दानी॑मिति॑। ए॒ते वै मु॑हूर्तानां॑ मुहूर्ताः। न मु॑हूर्तानां॑ मुहूर्तेष्वार्ति॒मा॒र्च्छ॑ति। य ए॒वं वे॒द। अथो॒ यथा॑ क्षेत्र॒ज्ञो भू॒त्वाऽनु॑प्रविश्यान्न॒मत्ति॑। ए॒वमे॒वैता॒न्क्षेत्र॒ज्ञो भू॒त्वाऽनु॑प्रविश्यान्न॒मत्ति॑। स ए॒तेषा॑मे॒व सं॒लो॒कता॑ः सायु॑ज्यमश्रुते। अप॑ पुनर्मृत्युं ज॑यति। य ए॒वं वे॒द॥४२॥

[१०]

कश्चि॑द्ध॒ वा अ॒स्मालो॒कात्प्रेत्य॑। आ॒त्मानं॑ वेद॑। अ॒यम॒हम॒स्मीति॑। कश्चित्स्व॑ं लो॒कं न प्र॑तिप्रजा॑नाति। अ॒ग्निमु॑ग्न्यो ह॒व धूम॑तान्तः। स्व॑ं लो॒कं न प्र॑तिप्रजा॑नाति। अथ॒ यो ह॒वैत॑म॒ग्निः सा॑वि॒त्रं वे॒द। स ए॒वास्मालो॒कात्प्रेत्य॑। आ॒त्मानं॑ वेद॑। अ॒यम॒हम॒स्मीति॑॥४३॥

स स्व॑ं लो॒कं प्र॑तिप्रजा॑नाति। ए॒ष उ॑ वे॒वेनं॑ तत्सा॑वि॒त्रः। स्व॒र्गं लो॒कम॒भिर्व॑हति। अ॒होरा॒त्रैर्वा इ॒दं स॒युग्भिः॑ क्रियते। इति॑रा॒त्राया॑दीक्षिषत। इति॑रा॒त्राय॑ व्रतमुपा॑गुरिति॑। तानि॒हाने॑वं वि॒दुषः॑। अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के शे॑व॒धिं ध॑यन्ति। धी॒तं ह॒व स शे॑व॒धिमनु॑ परैति। अथ॒ यो ह॒वैत॑म॒ग्निः सा॑वि॒त्रं वे॒द॥४४॥

तस्य॑ ह॒वाहो॑रा॒त्राणि॑। अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के शे॑व॒धिं न ध॑यन्ति।

अधीत॑ ह॒व स शै॒वधि॒मनु॒ परै॑ति। भ॒रद्वा॑जो ह
 त्रि॒भिरायु॑र्भिर्ब्र॒ह्मच॑र्यमु॒वास। त॑ ह॒ जीर्णि॑ः स्थ॒विर्॑
 शया॑नम्। इन्द्र॑ उप॒व्रज्यो॑वाच। भ॒रद्वा॑ज। यत्तै
 चतु॑र्थमायु॒र्दद्या॑म्। किमे॑नेन कुर्या॒ इति॑। ब्र॒ह्मच॑र्यमे॒वैने॑न
 चरे॑यमि॒ति हो॒वाच॥४५॥

त॑ ह॒ त्री॒न्गिरि॑रू॒पा॒नवि॑ज्ञा॒तानि॒व द॑र्श॒यां च॑कार। तेषा॑
 है॒कैक॑स्मान्मु॒ष्टिनाऽऽ॒ददे॑। स हो॑वाच। भ॒रद्वा॑जे॒त्याम॑त्र्यं। वेदा॑
 वा ए॒ते। अ॒नन्ता॑ वै वेदाः॑। ए॒तद्वा ए॒तैस्त्रि॑भिरायु॒र्भिर॑न्व-
 वोच॑थाः। अथ॑ त॒ इत॑र॒दन॑नू॒क्तमे॒व। ए॒हीमं॑ वि॒द्धि। अ॒यं वै
 स॑र्ववि॒द्येति॑॥४६॥

तस्मै॑ है॒तम॑ग्निः सा॒वि॒त्रमु॑वाच। त॑ स वि॒दित्वा॑। अ॒मृतो॑
 भू॒त्वा। स्व॒र्गं लो॒कमि॑याय। आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॒ज्यम्। अ॒मृतो॑
 है॒व भू॒त्वा। स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति। आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॒ज्यम्। य ए॒वं
 वेद॑। ए॒षो ए॒व त्रयी॑ वि॒द्या॥४७॥

याव॑न्त॑ ह॒ वै त्र॒य्या वि॒द्यया॑ लो॒कं ज॑यति। ताव॑न्तं लो॒कं
 ज॑यति। य ए॒वं वेद॑। अ॒ग्नेर्वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि। अ॒ग्नेरे॒व
 सायु॑ज्य॑ सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं वेद॑। वा॒योर्वा ए॒तानि॑
 नाम॒धेया॑नि। वा॒योरे॒व सायु॑ज्य॑ सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं
 वेद॑। इन्द्र॑स्य॒ वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि॥४८॥

इन्द्र॑स्यै॒व सायु॑ज्य॑ सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं वेद॑।

बृहस्पते॑र्वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि। बृहस्पते॑रे॒व सायु॑ज्यं
 सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं वेद॑। प्र॒जाप॑ते॒र्वा ए॒तानि॑
 नाम॒धेया॑नि। प्र॒जाप॑ते॒रे॒व सायु॑ज्यं सलो॒कता॑माप्नोति।
 य ए॒वं वेद॑। ब्रह्म॑णो वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि। ब्रह्म॑ण
 ए॒व सायु॑ज्यं सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं वेद॑। स वा
 ए॒षोऽग्नि॑र॒पक्ष॑पुच्छो वा॒युरे॒व। तस्या॒ग्निर्मुख॑म्। अ॒सावा॑दित्यः
 शि॒रः। स यदे॒ते दे॒वते॒ अन्त॑रेण। तत्सर्व॑ं सी॒व्यति॑।
 तस्मा॑त्सावि॒त्रः॥४९॥

[११]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके प्रथमः प्रश्नः
 समाप्तः॥१॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

लो॒कोऽसि॑ स्व॒र्गोऽसि॑। अ॒न॒न्तोऽस्य॑पा॒रोऽसि॑। अक्षि॑तो-
 ऽस्यक्ष॒य्योऽसि॑। तप॑सः प्र॒तिष्ठा॑। त्वयी॒दम॑न्तः। वि॒श्वं
 य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॑भूतम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑
 जनयि॑ता। तं त्वोप॑दधे का॒मदु॑घ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
 सादय॑तु। तया॑ दे॒वतया॑ऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥१॥

तपो॑ऽसि लो॒के श्रि॑तम्। तेज॑सः प्र॒तिष्ठा॑। त्वयी॒दम॑न्तः। वि॒श्वं
 य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॑भूतम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तु वि॒श्वस्य॑
 जनयि॑तु। तत्त्वोप॑दधे का॒मदु॑घ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा

सादयतु। तया देवतया ऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥२॥

तेजो ऽसि तपसि श्रितम्। समुद्रस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तु विश्वस्य
जनयितु। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतया ऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥३॥

समुद्रो ऽसि तेजसि श्रितः। अपां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतया ऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥४॥

आपः स्थ समुद्रे श्रिताः। पृथिव्याः प्रतिष्ठा युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भर्त्या विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे
कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतया ऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥५॥

पृथिव्यस्यप्सु श्रिता। अग्नेः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य जनयित्री।
तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु।
तया देवतया ऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥६॥

अग्निरसि पृथिव्याः श्रितः। अन्तरिक्षस्य प्रतिष्ठा।

त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥७॥

अन्तरिक्षमस्यग्नौ श्रितम्। वायोः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्तु विश्वस्य जनयितु। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥८॥

वायुरस्यन्तरिक्षे श्रितः। दिवः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥९॥

द्यौरसि वायौ श्रिता। आदित्यस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्त्री विश्वस्य जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१०॥

आदित्योऽसि दिवि श्रितः। चन्द्रमसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥११॥

चन्द्रमा॑ अस्यादि॒त्ये श्रि॒तः। नक्ष॑त्राणां प्रति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॒न्तः।
विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्। विश्व॑स्य भ॒र्ता विश्व॑स्य
जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥१२॥

नक्ष॑त्राणि स्थ च॒न्द्रम॑सि श्रि॒तानि॑। सं॒वत्स॒रस्य॑ प्रति॒ष्ठा
युष्मासु॑। इ॒दम॒न्तः। विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्।
विश्व॑स्य भ॒र्तृणि॒ विश्व॑स्य जनयि॒तृणि॑। तानि॑ व॒ उप॑दधे
काम॒दुघा॒न्यक्षि॑तानि। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥१३॥

सं॒वत्स॒रोऽसि॑ नक्ष॑त्रेषु श्रि॒तः। ऋ॒तूनां॑ प्रति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॒न्तः।
विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्। विश्व॑स्य भ॒र्ता विश्व॑स्य
जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥१४॥

ऋ॒तवः॑ स्थ सं॒वत्स॒रे श्रि॒ताः। मा॒सानां॑ प्रति॒ष्ठा युष्मासु॑।
इ॒दम॒न्तः। विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्।
विश्व॑स्य भ॒र्तारो॒ विश्व॑स्य जनयि॒तारः॑। तान् व॒ उप॑दधे
काम॒दुघा॒नक्षि॑तान्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥१५॥

मा॒साः॑ स्थ॒र्तृषु॑ श्रि॒ताः। अ॒र्धमा॒सानां॑ प्रति॒ष्ठा युष्मासु॑।
इ॒दम॒न्तः। विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्।

विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे
कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१६॥

अर्धमासाः स्थ मासु श्रिताः। अहोरात्रयोः प्रतिष्ठा
युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं
सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व
उपदधे कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१७॥

अहोरात्रे स्थोऽर्धमासेषु श्रिते। भूतस्य प्रतिष्ठे भव्यस्य प्रतिष्ठे।
युवयोरिदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यौ। ते वामुपदधे कामदुघे
अक्षिते। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥१८॥

पौर्णमास्यष्टकाऽमावास्या। अन्नादाः स्थान्नुदुघो युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे
कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१९॥

राडंसि बृहती श्रीरसीन्द्रपत्नी धर्मपत्नी। विश्वं भूतमनुप्रभूता।

त्वयी॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑
भ॒र्त्री वि॒श्वस्य॑ जनयि॒त्री। तां त्वोप॑दधे काम॒दुघा॒मक्षि॑ताम्।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॒द्धुवा
सी॑द॥ २० ॥

ओजो॑ऽसि॒ सहो॑ऽसि। बल॑मसि॒ भ्राजो॑ऽसि। दे॒वानां॑
धा॒मा मृ॒तम्। अम॑र्त्यस्तपो॒जाः। त्वयी॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं
वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑
जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघा॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॒द्धुवा सी॑द॥ २१ ॥

[१]

त्वम॑ग्रे रु॒द्रो असु॑रो म॒हो दि॒वः। त्वं श॒र्धो मा॒रुतं॑ पृ॒क्ष
ई॒शिषे। त्वं वा॒तैर॒रुणै॒र्यासि॑ शङ्ग॒यः। त्वं पू॒षा वि॑ध॒तः पा॑सि॒
नु त्मना॑। दे॒वा दे॒वेषु॑ श्रयध्वम्। प्रथ॑मा द्वितीये॑षु श्रयध्वम्।
द्विती॑यास्तृतीये॑षु श्रयध्वम्। तृती॑याश्चतुर्थे॑षु श्रयध्वम्। च॒तुर्थाः
प॑ञ्चमे॑षु श्रयध्वम्। प॒ञ्चमाः ष॒ष्ठेषु॑ श्रयध्वम्॥ २२ ॥

ष॒ष्ठाः स॑प्तमे॑षु श्रयध्वम्। स॒प्तमा अ॑ष्टमे॑षु श्रयध्वम्। अ॒ष्टमा
न॑वमे॑षु श्रयध्वम्। न॒वमा द॑शमे॑षु श्रयध्वम्। द॒शमा ए॑काद॒शेषु॑
श्रयध्वम्। ए॒काद॒शा द्वा॑द॒शेषु॑ श्रयध्वम्। द्वा॒दशा॒स्रयो॑द॒शेषु॑
श्रयध्वम्। त्रयो॑द॒शाश्चतु॑र्द॒शेषु॑ श्रयध्वम्। च॒तुर्द॒शाः प॑ञ्चद॒शेषु॑
श्रयध्वम्। प॒ञ्चद॒शाः षोड॑शे॑षु श्रयध्वम्॥ २३ ॥

षोड॒शाः स॒प्तद॒शेषु॑ श्रयध्वम्। स॒प्तद॒शा अ॒ष्टाद॒शेषु॑ श्रयध्वम्।
 अ॒ष्टाद॒शा ए॒कान्न॒वि॒शेषु॑ श्रयध्वम्। ए॒कान्न॒वि॒श॒ वि॒शेषु॑
 श्रयध्वम्। वि॒श॒ ए॒कवि॒शेषु॑ श्रयध्वम्। ए॒कवि॒श॒
 द्वावि॒शेषु॑ श्रयध्वम्। द्वावि॒श॒स्रयोवि॒शेषु॑ श्रयध्वम्।
 त्रयोवि॒श॒श्चतुर्वि॒शेषु॑ श्रयध्वम्। च॒तुर्वि॒श॒ः प॒ञ्चवि॒शेषु॑
 श्रयध्वम्। प॒ञ्चवि॒श॒ः ष॒ड्वि॒शेषु॑ श्रयध्वम्॥ २४॥

ष॒ड्वि॒श॒ः स॒प्तवि॒शेषु॑ श्रयध्वम्। स॒प्तवि॒श॒ अ॒ष्टावि॒शेषु॑
 श्रयध्वम्। अ॒ष्टावि॒श॒ ए॒कान्न॒त्रि॒शेषु॑ श्रयध्वम्।
 ए॒कान्न॒त्रि॒श॒स्रि॒शेषु॑ श्रयध्वम्। त्रि॒श॒ ए॒कत्रि॒शेषु॑
 श्रयध्वम्। ए॒कत्रि॒श॒ द्वात्रि॒शेषु॑ श्रयध्वम्। द्वात्रि॒श॒स्रय॒-
 स्त्रि॒शेषु॑ श्रयध्वम्। दे॒वा॒स्त्रिरे॒काद॒शा॒स्त्रि॒स्रय॒स्त्रि॒श॒ः। उत्त॑रे
 भव॑त। उत्त॑रव॒र्त्मान् उत्त॑रस॒त्त्वानः। यत्का॑म इ॒दं जु॒होमि॑।
 तन्मे॒ समृ॑ध्यताम्। व॒य॑ꣳ स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑
 स्वः॑ स्वाहा॑॥ २५॥

[२]

अ॒ग्रा॒विष्णू॑ स॒जोष॑सा। इ॒मा व॑र्धन्तु वा॒ गिरः॑।
 द्यु॒म्रे॒र्वाजै॑भि॒राग॑तम्। रा॒ज्ञी॑ वि॒राज्ञी॑। स॒म्राज्ञी॑ स्व॒राज्ञी॑।
 अ॒र्चिः शो॒चिः। तपो॒ हरो॒ भाः। अ॒ग्निः सोमो॒ बृह॑स्पतिः। वि॒श्वे
 दे॒वा भुव॑नस्य गो॒पाः। ते सर्वे॑ स॒ङ्गत्य॑। इ॒दं मे॒ प्राव॑ता॒ वचः॑।
 व॒य॑ꣳ स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑ स्वः॑ स्वाहा॑॥ २६॥

[३]

अन्नपतेऽन्नस्य नो देहि। अनमीवस्य शुष्मिणः। प्र प्रदातारं
तारिषः। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे। अग्ने पृथिवीपते।
सोमं वीरुधां पते। त्वष्टः समिधां पते। विष्णवाशानां पते।
मित्रं सत्यानां पते। वरुण धर्मणां पते॥२७॥

मरुतो गणानां पतयः। रुद्रं पशूनां पते। इन्द्रौजसां पते।
बृहस्पते ब्रह्मणस्पते। आ रुचा रोचेऽहं स्वयम्। रुचा
रुरुचे रोचमानः। अतीत्यादः स्वराभरेह। तस्मिन् योनौ
प्रजनौ प्रजायेया। वयं स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः
स्वः स्वाहा॥२८॥

[४]

सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वाः। सप्तरषयः सप्त धामं
प्रियाणि। सप्त होत्रा अनुविद्वान्। सप्त योनीरापृणस्वा
घृतेन। प्राची दिक्। अग्निर्देवता। अग्निं स दिशां देवं
देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। दक्षिणा
दिक्। इन्द्रो देवता॥२९॥

इन्द्रं स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै
दिशोऽभिदासति। प्रतीची दिक्। सोमो देवता। सोमं स
दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति।
उदीची दिक्। मित्रावरुणौ देवता। मित्रावरुणौ स दिशां
देवौ देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति॥३०॥

ऊर्ध्वा दिक्। बृहस्पतिर्देवता। बृहस्पतिं स दिशां देवं

दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॑दास॒ति। इ॒यं दिक्।
अदि॑तिर्दे॒वता॑। अदि॑तिः॒ स दि॒शां दे॒वीं दे॒वता॑नामृच्छतु।
यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॑दास॒ति। पुरु॑षो दिक्। पुरु॑षो मे
का॒मा॒न्त्सम॑र्धयतु॥३१॥

अ॒न्धो जा॑गृ॒विः प्रा॑ण। असा॒वेहि॑। ब॒धिर॑ आ॒क्रन्द॑यितरपान।
असा॒वेहि॑। उ॒षस॑मुषसमशीय। अ॒हमसो॑ ज्योति॑रशीय।
अ॒हमसो॑ऽपोऽशीय। व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑
स्वः स्वाहा॑॥३२॥

[५]

यत्ते॑ऽचि॒तं यदु॑ चि॒तं ते॑ अ॒ग्ने। यत्त॑ ऊ॒नं यदु॑ तेऽति॑रिक्तम्।
आ॒दि॒त्यास्त॑दङ्गि॒रसश्चि॑न्वन्तु। वि॒श्वे ते॑ दे॒वाश्चि॑तिमापूरयन्तु।
चि॒तश्चासि॑ सश्चि॒तश्चास्य॑ग्ने। ए॒तावा॑श्चासि॑ भू॒योश्चास्य॑ग्ने।
लो॒कं पृ॑ण च्छि॒द्रं पृ॑ण। अथो॑ सीद शि॒वा त्वम्। इन्द्रा॑ग्नी त्वा
बृ॒हस्प॑तिः। अ॒स्मिन् योना॑वसीषदन्॥३३॥

तया॑ दे॒वता॑याऽङ्गि॒रस्वद्ध्रु॑वा सी॒द। ता अ॑स्य॒ सूद॑दोहसः।
सोम॑श्च॒ श्री॑णन्ति॒ पृश्न॑यः। जन्म॑ दे॒वानां॑ वि॒शः। त्रि॒ष्वा
रो॑च॒ने दि॒वः। तया॑ दे॒वता॑याऽङ्गि॒रस्वद्ध्रु॑वा सी॒द। अ॒ग्ने दे॒वा
इ॒हाऽऽव॑ह। ज॒ज्ञानो॑ वृ॒क्तब॑र्हिषे। असि॑ होता॒ न ई॒ड्यः।
अ॒गन्म॑ म॒हा मन॑सा॒ यवि॑ष्ठम्॥३४॥

यो दी॒दाय॑ समि॒द्ध स्वे दुरो॑णे। चि॒त्रभा॑नू रोद॑सी अ॒न्तरु॑र्वी।
स्वा॒हुतं॑ वि॒श्वतः॑ प्र॒त्यश्च॑म्। मे॒धाका॑रं वि॒दथ॑स्य प्र॒साध॑नम्।

अ॒ग्निः॑ हो॒तारं॑ प॒रिभू॑तं म॒तिम्। त्वा॒मर्भ॑स्य ह॒विषः॑
स॒मा॒न॒मि॒त्। त्वां म॒हो वृ॑णते न॒रो ना॒न्यं त्वत्। म॒नुष्व॑त्त्वा
नि॒धी॑महि। म॒नुष्व॑त्समि॒धी॑महि। अ॒ग्ने॑ म॒नुष्व॑दङ्गि॒रः॥३५॥

दे॒वान्दे॑वाय॒ते य॑ज। अ॒ग्नि॒र्हि वा॒जिनं॑ वि॒शे। ददा॑ति
वि॒श्वच॑र॒षणिः॑। अ॒ग्नी रा॒ये स्वा॒भुव॑म्। स प्री॒तो या॑ति वा॒र्यम्।
इष॑ः स्तो॒तृभ्य॑ आ॒भर॑। पृ॒ष्टो दि॒वि पृ॒ष्टो अ॒ग्निः पृ॑थि॒व्याम्।
पृ॒ष्टो वि॒श्वा ओष॑धी॒रावि॑वेश। वै॒श्वान॒रः सह॑सा पृ॒ष्टो अ॒ग्निः।
स नो॒ दि॒वा स रि॒षः पा॑तु न॒क्तम्॥३६॥

[६]

अ॒यं वा॒व यः प॑वते। सौ॑ऽग्नि॒र्नाचि॑के॒तः। स य॑त्प्राङ् प॑वते।
तद॑स्य॒ शिरः॑। अथ॒ यद्व॑क्षि॒णा। स दक्षि॑णः प॒क्षः। अथ॒
यत्प्र॑त्यक्। तत्पु॒च्छम्। यदु॑दङ्ङि॒ः। स उत्त॑रः प॒क्षः॥३७॥

अथ॒ यत्सं॑वा॒ति। तद॑स्य स॒मश्च॑नं च प्र॒सार॑णं च। अथो॑
स॒म्पदे॑वा॒स्य सा। स॑ ह॒ वा अ॑स्मै स का॒र्मः प॑द्यते। यत्का॑मो
यज॑ते। यो॑ऽग्निं ना॑चि॒केतं॑ चि॒नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। यो ह॒ वा
अ॒ग्नेर्ना॑चि॒केत॑स्या॒ऽऽय॑तनं प्र॒तिष्ठां॑ वेद॑। आ॒य॑त॒नवा॑न्भवति।
गच्छ॑ति प्र॒तिष्ठा॑म्॥३८॥

हि॒र॒ण्यं वा अ॒ग्नेर्ना॑चि॒केत॑स्या॒ऽऽय॑तनं प्र॒तिष्ठा। य ए॒वं
वेद॑। आ॒य॑त॒नवा॑न्भवति। गच्छ॑ति प्र॒तिष्ठा॑म्। यो ह॒ वा
अ॒ग्नेर्ना॑चि॒केत॑स्य॒ शरी॑रं वेद॑। स॒शरी॑र ए॒व स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति।

हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरम्। य एवं वेद।
सशरीर एव स्वर्गं लोकमैति। अथो यथा रुक्म उत्तप्तो
भाय्यात्॥३९॥

एवमेव स तेजसा यशसा। अस्मिंश्च लोकेऽमुष्मिंश्च
भाति। उरवो ह वै नामैते लोकाः। येऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ
हैते वरीयांसो लोकाः। ये परेणाऽऽदित्यम्। अन्तवन्तः ह
वा एष क्षय्यं लोकं जयति। योऽवरेणाऽऽदित्यम्।
अथ हैषोऽनन्तमपारमक्षय्यं लोकं जयति। यः
परेणाऽऽदित्यम्॥४०॥

अनन्तः ह वा अपारमक्षय्यं लोकं जयति। योऽग्निं
नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथो यथा
रथे तिष्ठन्पक्षसी पर्यावर्तमाने प्रत्यपैक्षते। एवमहोरात्रे
प्रत्यपैक्षते। नास्याहोरात्रे लोकमाप्नुतः। योऽग्निं नाचिकेतं
चिनुते। य उ चैनमेवं वेद॥४१॥

[७]

उशन् ह वै वाजश्रवसः सर्ववेदसं ददौ। तस्य ह नचिकेता
नाम पुत्र आस। तं ह कुमारं सन्तम्। दक्षिणासु
नीयमानासु श्रद्धाऽऽविवेश। स होवाच। तत् कस्मै मां
दास्यसीति। द्वितीयं तृतीयम्। तं ह परीत उवाच। मृत्यवे
त्वा ददामीति। तं ह स्मोत्थितं वाग्भिवादति॥४२॥

गौतम कुमारमिति। स होवाच। परेहि मृत्योर्गृहान्। मृत्यवे
वै त्वाऽदामिति। तं वै प्रवसन्तं गन्तासीति होवाच। तस्य
स्म तिस्रो रात्रीरनाश्वान्गृहे वसतात्। स यदि त्वा पृच्छेत्।
कुमार कति रात्रीरवात्सीरिति। तिस्र इति प्रतिब्रूतात्। किं
प्रथमां रात्रिमाश्ना इति॥४३॥

प्रजां त इति। किं द्वितीयामिति। पशूँस्त इति। किं
तृतीयामिति। साधुकृत्यां त इति। तं वै प्रवसन्तं जगाम।
तस्य ह तिस्रो रात्रीरनाश्वान्गृहे उवास। तमागत्य पप्रच्छ।
कुमार कति रात्रीरवात्सीरिति। तिस्र इति प्रत्युवाच॥४४॥

किं प्रथमां रात्रिमाश्ना इति। प्रजां त इति। किं
द्वितीयामिति। पशूँस्त इति। किं तृतीयामिति। साधुकृत्यां
त इति। नमस्ते अस्तु भगव इति होवाच। वरं वृणीष्वेति।
पितरमेव जीवन्नयानीति। द्वितीयं वृणीष्वेति॥४५॥

इष्टापूर्तयोर्मेऽक्षितिं ब्रूहीति होवाच। तस्मै हैतमग्निं
नाचिकेतमुवाच। ततो वै तस्येष्टापूर्ते ना क्षीयेते।
नास्येष्टापूर्ते क्षीयेते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ
चैनमेवं वेद। तृतीयं वृणीष्वेति। पुनर्मृत्योर्मेऽपंचितिं ब्रूहीति
होवाच। तस्मै हैतमग्निं नाचिकेतमुवाच। ततो वै सोऽपं
पुनर्मृत्युमजयत्॥४६॥

अपं पुनर्मृत्युं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य

उं चैनमेवं वेद। प्रजापतिर्वै प्रजाकामस्तपोऽतप्यत। स
हिरण्यमुदास्यत्। तदग्नौ प्रास्यत्। तदस्मै नाच्छदयत्।
तद्वितीयं प्रास्यत्। तदस्मै नैवाच्छदयत्। तत्तृतीयं
प्रास्यत्॥४७॥

तदस्मै नैवाच्छदयत्। तदात्मन्नेव हृदय्येऽग्नौ वैश्वानरे
प्रास्यत्। तदस्मा अच्छदयत्। तस्माद्धिरण्यं कनिष्ठं
धनानाम्। भुञ्जत्प्रियतमम्। हृदयजः हि। स वै तमेव
नाविन्दत्। यस्मै तां दक्षिणामनैष्यत्। ताः स्वायैव हस्ताय
दक्षिणायानयत्। तां प्रत्यंगृह्णात्॥४८॥

दक्षाय त्वा दक्षिणां प्रतिगृह्णामीति। सोऽदक्षत दक्षिणां
प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद। एतद्ध
स्म वै तद्विद्वांसो वाजश्रवसा गोतमाः। अप्यनूदेश्यां
दक्षिणां प्रतिगृह्णन्ति। उभयेन वयं दक्षिष्यामह एव दक्षिणां
प्रतिगृह्येति। तेऽदक्षन्त दक्षिणां प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै
दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद। प्र हान्यं क्लीनाति॥४९॥

[८]

तः हैतमेकं पशुबन्ध एवोत्तरवेद्यां चिन्वते। उत्तरवेदिसंमित
एषोऽग्निरिति वदन्तः। तन्न तथा कुर्यात्। एतमग्निं कामेन
व्यर्धयेत्। स एनं कामेन व्यृद्धः। कामेन व्यर्धयेत्। सौम्ये
वावैनमध्वरे चिन्वीत। यत्र वा भूयिष्ठा आहुतयो हूयेरन्।
एतमग्निं कामेन समर्धयति। स एनं कामेन समृद्धः॥५०॥

कामेन॑ सम॑र्धयति। अथ॑ हैनं॑ पुर॑र्षयः। उ॒त्तर॑वे॒द्यामे॒व
स॒त्रिय॑मचिन्वत। ततो॒ वै तेऽवि॑न्दन्त प्र॒जाम्। अ॒भि स्व॑र्गं
लो॒कम॑जयन्। वि॒न्दत॑ ए॒व प्र॒जाम्। अ॒भि स्व॑र्गं लो॒कं
ज॑यति। योऽग्निं॑ ना॒चिके॒तं चि॑नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। अथ॑
हैनं॑ वा॒युर्ऋ॒द्धि॑कामः॥५१॥

य॒था॒न्यु॒प्तमे॒वोप॑दधे। ततो॒ वै स ए॒तामृ॒द्धिमा॑ध्नोत्। या॒मिदं॑
वा॒युर्ऋ॒द्धः। ए॒तामृ॒द्धिमृ॑ध्नोति। या॒मिदं॑ वा॒युर्ऋ॒द्धः। योऽग्निं॑
ना॒चिके॒तं चि॑नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। अथ॑ हैनं॑ गो॒ब॒लो
वा॒र्ष्णः प॒शुका॑मः। पा॒ङ्कमे॒व चि॑क्ये। प॒ञ्च पुर॑स्तात्॥५२॥

प॒ञ्च दक्षि॑ण॒तः। प॒ञ्च प॒श्चात्। प॒ञ्चोत्तर॑तः। ए॒कां म॒ध्ये।
ततो॒ वै स स॒हस्रं॑ प॒शून्प्रा॑प्नोत्। प्र स॒हस्रं॑ प॒शूना॑प्नोति।
योऽग्निं॑ ना॒चिके॒तं चि॑नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। अथ॑ हैनं॑
प्र॒जाप॑ति॒ज्यैष्ठ्य॑कामो॒ यश॑स्कामः प्र॒जन॑नकामः। त्रि॒वृ॒तमे॒व
चि॑क्ये॥५३॥

स॒प्त पुर॑स्तात्। ति॒स्रो दक्षि॑ण॒तः। स॒प्त प॒श्चात्। ति॒स्र उ॑त्तर॒तः।
ए॒कां म॒ध्ये। ततो॒ वै स प्र यशो॑ ज्यैष्ठ्यमा॑प्नोत्। ए॒तां प्रजा॑तिं
प्राजा॑यत। या॒मिदं॑ प्र॒जाः प्र॒जाय॑न्ते। त्रि॒वृ॒द्वै ज्यैष्ठ्य॑म्। मा॒ता
पि॒ता पु॒त्रः॥५४॥

त्रि॒वृ॒त्प्र॒जन॑नम्। उ॒प॒स्थो योनि॑र्मध्य॒मा। प्र यशो॑
ज्यैष्ठ्य॑मा॑प्नोति। ए॒तां प्रजा॑तिं प्रजा॑यते। या॒मिदं॑ प्र॒जाः

प्रजायन्ते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद।
अथ हैनमिन्द्रो ज्यैष्ठ्यकामः। ऊर्ध्वा एवोपदधे। ततो वै स
ज्यैष्ठ्यमगच्छत्॥५५॥

ज्यैष्ठ्यं गच्छति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं
वेद। अथ हैनमसावादित्यः स्वर्गकामः। प्राचीरेवोपदधे।
ततो वै सोऽभि स्वर्गं लोकमजयत्। अभि स्वर्गं लोकं
जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। स
यदीच्छेत्॥५६॥

तेजस्वी यशस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। प्राडाहोतुर्धिष्ण्या-
दुत्सर्पेत्। येयं प्रागाद्यशस्वती। सा मा प्रोर्णोतु। तेजसा
यशसा ब्रह्मवर्चसेनेति। तेजस्व्यैव यशस्वी ब्रह्मवर्चसी
भवति। अथ यदीच्छेत्। भूयिष्ठं मे श्रद्धधीरन्। भूयिष्ठा
दक्षिणा नयेयुरिति। दक्षिणासु नीयमानासु प्राच्येहि
प्राच्येहीति प्राचीं जुषाणा वेत्वाऽऽज्यस्य स्वाहेति
सुवेणोपहत्याऽऽहवनीये जुहुयात्॥५७॥

भूयिष्ठमेवास्मै श्रद्धधते। भूयिष्ठा दक्षिणा नयन्ति।
पुरीषमुपधाय। चितिकृतिभिरभिमृश्य। अग्निं प्रणीयोप-
समाधाय। चतस्र एता आहुतीर्जुहोति। त्वमग्ने रुद्र इति
शतरुद्रीयस्य रूपम्। अग्नाविष्णू इति वसोर्धारायाः।
अन्नपत इत्यन्नहोमः। सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इति
विश्वप्रीः॥५८॥

[९]

यां प्रथमामिष्टकामुपदधाति। इमं तया लोकमभिजयति।
 अथो या अस्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोति। यां द्वितीयामुपदधाति। अन्तरिक्षलोके
 तयाऽभिजयति। अथो या अन्तरिक्षलोके देवताः। तासां
 सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां तृतीयामुपदधाति। अमुं
 तया लोकमभिजयति॥५९॥

अथो या अमुष्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोति। अथो या अमूरितरा अष्टादश। य एवामी
 उरवंश्च वरीयांसश्च लोकाः। तानेव ताभिर्भिजयति॥
 कामचारो ह वा अस्योरुषु च वरीयःसु च लोकेषु भवति।
 योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा
 अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः॥६०॥

ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षा उत्तरः। शरत्पुच्छम्। मासाः
 कर्मकाराः। अहोरात्रे शतरुद्रीयम्। पर्जन्यो वसोर्धारा। यथा
 वै पर्जन्यः सुवृष्टं वृष्ट्वा। प्रजाभ्यः सर्वान्कामान्सम्पूरयति।
 एवमेव स तस्य सर्वान्कामान्सम्पूरयति। योऽग्निं नाचिकेतं
 चिनुते॥६१॥

य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य
 वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षाः पुच्छम्।

शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्रितयः। अपरपक्षाः
 पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। एष वाव सोऽग्निरग्निमयः
 पुनर्णवः। अग्निमयो ह वै पुनर्णवो भूत्वा। स्वर्गं लोकमैति।
 आदित्यस्य सायुज्यम्। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ
 चैनमेवं वेद॥६२॥

---

[१०]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय काठके द्वितीयः प्रश्नः
 समाप्तः॥२॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाऽश्याम तं काममग्रे। आशानां त्वा
 विश्वा आशाः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। कामो
 भूतस्य कामस्तदग्रे। ब्रह्म जज्ञानं पिता विराजाम्। यज्ञो
 रायोऽयं यज्ञः। आपो भद्रा आदित्यंश्यामि। तुभ्यं भरन्ति यो
 देह्यः। पूर्वं देवा अपरेण प्राणापानौ। हव्यवाहः स्विष्टम्॥१॥

---

[१]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।
 प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति।
 तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्।
 तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टि-
 त्वम्। एष्ट्यो ह वै नाम। ता इष्ट्य इत्याचक्षते परोक्षेण।

पु॒रोक्ष॑प्रि॒या इ॒व हि दे॒वाः॥२॥

तमाशा॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पत आ॒शया॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒
वा आशा॑ऽस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्याऽऽशा॑
भविष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वेत्स्य॑सीति। स ए॒तम॒ग्नये॒
कामा॑य पु॒रोडा॑शम॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। आ॒शायै॑ च॒रुम्।
अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्याऽऽशा॑ऽभवत्। अनु॑
स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्या ह॒ वा अ॒स्याऽऽशा॑ भवति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑
चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॒ कामा॑य॒ स्वाहा॑ऽऽशायै॒
स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑
लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहे॑ति॥३॥

तं कामो॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ कामे॑न॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒
वै कामो॑ऽस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यः कामो॑
भविष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वेत्स्य॑सीति। स ए॒तम॒ग्नये॒
कामा॑य पु॒रोडा॑शम॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। कामा॑य च॒रुम्।
अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्यः कामो॑ऽभवत्। अनु॑
स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यो ह॒ वा अ॒स्य कामो॑ भवति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य
उ॑ चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॒ कामा॑य॒ स्वाहा॑
कामा॑य॒ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑
लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहे॑ति॥४॥

तं ब्रह्मा॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पते ब्रह्म॑णा वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒
वै ब्रह्मा॑ऽस्मि। मां नु यज॑स्व। अथ॑ ते ब्रह्म॑ण्वान् य॒ज्ञो
भ॑विष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तम॒ग्नये॒
का॒माय॑ पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। ब्रह्म॑णे च॒रुम्।
अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ ब्रह्म॑ण्वान् य॒ज्ञोऽभ॑वत्। अनु॑
स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। ब्रह्म॑ण्वान् ह॒ वा अ॑स्य य॒ज्ञो भ॑वति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य
उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॒ का॒माय॑ स्वाहा
ब्रह्म॑णे स्वाहा॑। अनु॑मत्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑
लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॑॥५॥

तं य॒ज्ञोऽब्र॑वीत्। प्रजा॑पते य॒ज्ञेन॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒
वै य॒ज्ञोऽस्मि॑। मां नु यज॑स्व। अथ॑ ते स॒त्यो य॒ज्ञो
भ॑विष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तम॒ग्नये॒
का॒माय॑ पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। य॒ज्ञाय॑ च॒रुम्।
अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्यो य॒ज्ञोऽभ॑वत्। अनु॑
स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यो ह॒ वा अ॑स्य य॒ज्ञो भ॑वति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य
उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॒ का॒माय॑ स्वाहा
य॒ज्ञाय॑ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑
लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॑॥६॥

तमापो॑ऽब्रुवन्। प्रजा॑पतेऽप्सु वै सर्वे॑ का॒माः श्रि॒ताः। व॒यमु॒

वा आपः स्मः। अस्मान्नु यजस्व। अथ त्वयि सर्वे कामाः
 श्रयिष्यन्ते। अनुं स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये
 कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अद्ध्यश्चरुम्।
 अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्मिन्सर्वे कामा अश्रयन्त। अनुं
 स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वे ह वा अस्मिन्कामाः श्रयन्ते। अनुं
 स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं
 वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽद्ध्यः स्वाहा।
 अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय
 स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥७॥

तमग्निर्बलिमानब्रवीत्। प्रजापतेऽग्नये वै बलिमते सर्वाणि
 भूतानि बलिं हरन्ति। अहमु वा अग्निर्बलिमानस्मि। मां
 नु यजस्व। अथ ते सर्वाणि भूतानि बलिं हरिष्यन्ति।
 अनुं स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय
 पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अग्नये बलिमते चरुम्।
 अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्मै सर्वाणि भूतानि बलिमहरन्।
 अनुं स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वाणि ह वा अस्मै भूतानि
 बलिं हरन्ति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन
 हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये
 कामाय स्वाहाऽग्नये बलिमते स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा
 प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते

स्वाहेति॥८॥

तमनुवित्तिरब्रवीत्। प्रजापते स्वर्गं वै लोकमनुविवित्ससि।
अहमु वा अनुवित्तिरस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते
सत्याऽनुवित्तिर्भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स
एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकंपालं निरवपत्। अनुवित्यै
चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्याऽनुवित्तिरभवत्।
अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्यानुवित्तिर्भवति।
अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ
चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽनुवित्यै
स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥९॥

ता वा एताः सप्त स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः। दिवःश्येनयोऽनु-
वित्तयो नाम। आशा प्रथमा रक्षति। कामो द्वितीयाम्।
ब्रह्म तृतीयाम्। यज्ञश्चतुर्थीम्। आपः पञ्चमीम्।
अग्निर्बलिमान्षष्ठीम्। अनुवित्तिः सप्तमीम्। अनु ह
वै स्वर्गं लोकं विन्दति। कामचारोऽस्य स्वर्गे लोके भवति।
य एताभिरिष्टिभिर्यजते। य उ चैना एव वेद। तास्वन्विष्टि।
पष्ठौहीवरा दद्यात्कंसं च। स्त्रियै चाऽऽभारं समृद्धौ॥१०॥

[२]

तपसा देवा देवतामग्र आयन्। तपसर्षयः स्वरन्विन्दन्।

तपसा सपत्नान्प्रणुदामारातीः। येनेदं विश्वं परिभूतं यदस्ति।
प्रथमजं देवः हविषा विधेम। स्वयम्भु ब्रह्म परमं तपो
यत्। स एव पुत्रः स पिता स माता। तपो ह यक्षं प्रथमः
सम्बभूव। श्रद्धया देवो देवत्वमंश्रुते। श्रद्धा प्रतिष्ठा लोकस्य
देवी॥११॥

सा नो जुषाणोपं यज्ञमागात्। कामवत्साऽमृतं दुहाना। श्रद्धा
देवी प्रथमजा ऋतस्य। विश्वस्य भर्त्री जगतः प्रतिष्ठा। ताः
श्रद्धाः हविषा यजामहे। सा नो लोकममृतं दधातु। ईशाना
देवी भुवनस्याधिपत्नी। आगात्सत्यः हविरिदं जुषाणम्।
यस्माद्देवा जज्ञिरे भुवनं च विश्वे। तस्मै विधेम हविषा
घृतेन॥१२॥

यथा देवैः सधुमादं मदेम। यस्य प्रतिष्ठोर्वन्तरिक्षम्।
यस्माद्देवा जज्ञिरे भुवनं च सर्वे। तत्सत्यमर्चदुपं यज्ञं
न आगात्। ब्रह्माऽऽहुतीरुपमोदमानम्। मनसो वशे
सर्वमिदं बभूव। नान्यस्य मनो वशमन्वियाय। भीष्मो हि
देवः सहस्रः सहीयान्। स नो जुषाण उपं यज्ञमागात्।
आकूतीनामधिपतिं चेतसां च॥१३॥

सङ्कल्पजूतिं देवं विपश्चिम्। मनो राजानमिह वर्धयन्तः।
उपहवैऽस्य सुमतौ स्याम। चरणं पवित्रं विततं पुराणम्।
येन पूतस्तरति दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पूताः।

अतिं पाप्मानमरातिं तरेम। लोकस्य द्वारमर्चिमत्पवित्रम्।
ज्योतिष्मद्भाजमानं महस्वत्। अमृतस्य धारा बहुधा
दोहमानम्। चरणं नो लोके सुधितां दधातु। अग्निर्मूर्धा
भुवः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। हव्यवाहः
स्विष्टम्॥१४॥

[३]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।
प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं
यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्। तमिष्टिभि-
रन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्ट्यो
ह वै नाम। ता इष्ट्य इत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव
हि देवाः॥१५॥

तं तपोऽब्रवीत्। प्रजापते तपसा वै श्राम्यसि। अहमु वै
तपोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं तपो भविष्यति।
अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं
निरवपत्। तपसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
सत्यं तपोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा
अस्य तपो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन
हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये
स्वाहा तपसे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा।
स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१६॥

त३ श्रद्धाऽब्रवीत्। प्रजापते श्रद्धया वै श्राम्यसि। अहमु वै
 श्रद्धाऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्या श्रद्धा भविष्यति।
 अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं
 निरवपत्। श्रद्धायै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
 सत्या श्रद्धाऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा
 अस्य श्रद्धा भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन
 हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये
 स्वाहा श्रद्धायै स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा।
 स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१७॥

त२ सत्यमब्रवीत्। प्रजापते सत्येन वै श्राम्यसि। अहमु वै
 सत्यमस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्य२ सत्यं भविष्यति।
 अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं
 निरवपत्। सत्याय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
 सत्य२ सत्यमभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्य२ ह
 वा अस्य सत्यं भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन
 हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये
 स्वाहा सत्याय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा।
 स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१८॥

तं मनोऽब्रवीत्। प्रजापते मनसा वै श्राम्यसि। अहमु वै
 मनोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं मनो भविष्यति।
 अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं

निरवपत्। मनसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
सत्यं मनोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा
अस्य मनो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन
हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये
स्वाहा मनसे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा।
स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१९॥

तं चरणमब्रवीत्। प्रजापते चरणेन वै श्राम्यसि। अहमु वै
चरणमस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं चरणं भविष्यति।
अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं
निरवपत्। चरणाय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
सत्यं चरणमभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह
वा अस्य चरणं भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन
हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये
स्वाहा चरणाय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा।
स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥२०॥

ता वा एताः पञ्च स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः। अपाघा अनुवित्तयो
नाम। तपः प्रथमा रक्षति। श्रद्धा द्वितीया। सत्यं तृतीया।
मनश्चतुर्थी। चरणं पञ्चमी। अनु ह वै स्वर्गं लोकं विन्दति।
कामचारोऽस्य स्वर्गे लोके भवति। य एताभिरिष्टिभिर्यजते।
य उ चैना एवं वेद। तास्वन्विष्टि। पष्ठौहीवरा दद्यात्कंसं
च। स्त्रियै चाऽऽभारं समृद्धौ॥२१॥

[४]

ब्रह्म वै चतुर्होतारः। चतुर्होतृभ्योऽधियज्ञो निर्मितः। नैनं
शप्तम्। नाभिचरितुमागच्छति। य एवं वेद। यो ह वै
चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वं वेद। अथो पञ्चहोतृत्वम्। सर्वा
हास्मै दिशः कल्पन्ते। वाचस्पतिर्होता दशहोतृणाम्।
पृथिवी होता चतुर्होतृणाम्॥२२॥

अग्निर्होता पञ्चहोतृणाम्। वाग्धोता षड्होतृणाम्।
महाहविर्होता सप्तहोतृणाम्। एतद्वै चतुर्होतृणां
चतुर्होतृत्वम्। अथो पञ्चहोतृत्वम्। सर्वा हास्मै दिशः
कल्पन्ते। य एवं वेद। एषा वै सर्वविद्या। एतद्वैषजम्। एषा
पङ्क्तिः स्वर्गस्य लोकस्याञ्जसाऽयनिः स्मृतिः॥२३॥

एतान् योऽध्यैत्यच्छदिर्दशे यावत्तरसम्। स्वरेति। अनपब्रवः
सर्वमायुरेति। विन्दते प्रजाम्। रायस्पोषं गौपत्यम्।
ब्रह्मवर्चसी भवति। एतान् योऽध्यैति। स्पृणोत्यात्मानम्।
प्रजां पितृन्। एतान् वा अरुण औपवेशिर्विदां चकार॥२४॥

एतैरधिवादमपाजयत्। अथो विश्वं पाप्मानम्। स्वर्ययौ।
एतान्योऽध्यैति। अधिवादं जयति। अथो विश्वं पाप्मानम्।
स्वरेति। एतैरग्निं चिन्वीत स्वर्गकामः। एतैरायुष्कामः।
प्रजापशुकामो वा॥२५॥

पुरस्ताद्वशहोतारमुदञ्चमुपदधाति यावत्पदम्। हृदयं यजुषी

पत्न्यौ च। दक्षिणतः प्राञ्चं चतुरहोतारम्। पश्चादुदञ्चं
पश्चहोतारम्। उत्तरतः प्राञ्चं षड्होतारम्। उपरिष्ठात्प्राञ्चं
सप्तहोतारम्। हृदयं यजूंषि पत्न्यश्च। यथावकाशं ग्रहान्।
यथावकाशं प्रतिग्रहलोकं पृणाञ्च। सर्वा हास्येता देवताः
प्रीता अभीष्टा भवन्ति॥२६॥

सदेवमग्निं चिनुते। रथसंमितश्चेतव्यः। वज्रो वै रथः। वज्रैणैव
पाप्मानं भ्रातृव्यं स्तृणुते। पक्षः संमितश्चेतव्यः। एतावान्
वै रथः। यावत्पक्षः। रथसंमितमेव चिनुते। इममेव लोकं
पशुबन्धेनाभिजयति। अथो अग्निष्टोमेन॥२७॥

अन्तरिक्षमुक्थ्येन। स्वरतिरात्रेण। सर्वाल्लोकानहीनेन। अथो
सत्रेण। वरो दक्षिणा। वरैणैव वरं स्पृणोति। आत्मा हि वरः।
एकविंशतिर्दक्षिणा ददाति। एकविंशो वा इतः स्वर्गो
लोकः। प्र स्वर्गं लोकमाप्नोति॥२८॥

असावादित्य एकविंशः। अमुमेवाऽऽदित्यमाप्नोति।
शतं ददाति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये
प्रतिष्ठति। सहस्रं ददाति। सहस्रसंमितः स्वर्गो लोकः।
स्वर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। अन्विष्टकं दक्षिणा ददाति।
सर्वाणि वयांसि॥२९॥

सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्धौ। यदि न विन्देत।
मन्थानेतावतो दद्यादोदनान् वा। अश्रुते तं कामम्।

यस्मै कामायाग्निश्चीयते। पृष्ठौहीं त्वन्तर्वतीं दद्यात्। सा हि सर्वाणि वयांसि। सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्धौ॥३०॥

हिरण्यं ददाति। हिरण्यज्योतिरेव स्वर्गं लोकमेति। वासो ददाति। तेनाऽऽयुः प्रतिरते। वेदितृतीये यजेत। त्रिषत्या हि देवाः। स संत्यमग्निं चिनुते। तदेतत्पशुबन्धे ब्राह्मणं ब्रूयात्। नेतरेषु यज्ञेषु। यो ह वै चतुर्होतृननुसवनं तर्पयितव्यानं वेद॥३१॥

तृप्यति प्रजयां पशुभिः। उपैनं सोमपीथो नमति। एते वै चतुर्होतारोऽनुसवनं तर्पयितव्याः। ये ब्राह्मणा बहुविदः। तेभ्यो यद्वक्षिणा न नयेत्। दुरिष्टं स्यात्। अग्निमस्य वृञ्जीरन्। तेभ्यो यथाश्रद्धं दद्यात्। स्विष्टमेवैतत्क्रियते। नास्याग्निं वृञ्जते॥३२॥

हिरण्येष्टको भवति। यावदुत्तममङ्गुलिकाण्डं यज्ञपुरुषा सम्मितम्। तेजो हिरण्यम्। यदि हिरण्यं न विन्देत्। शर्करा अक्ता उपदध्यात्। तेजो घृतम्। सतैजसमेवाग्निं चिनुते। अग्निं चित्वा सौत्रामण्या यजेत मैत्रावरुण्या वा। वीर्येण वा एष व्यृध्यते। योऽग्निं चिनुते॥३३॥ यावदेव वीर्यम्। तदस्मिन्दधाति। ब्रह्मणः सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्। सार्ष्टितां समानलोकतामाप्नोति। य एतमग्निं चिनुते।

य उ चैनमे॒वं वेद॑। ए॒तदे॒व सा॑वि॒त्रे ब्रा॒ह्मण॑म्। अथो॑
नाचिके॒ते॥ ३४॥

[५]

यच्चा॑मृ॒तं यच्च॑ म॒र्त्यम्। यच्च॑ प्राणि॑ति॒ यच्च॑ न। सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः
कृ॒त्वा। उप॑ का॒मदु॒घा दधे॑। तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्र॒ह्मणा॑। तया॑
दे॒वता॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भु॒वा सी॑द। सर्वाः॑ स्त्रियः॒ सर्वा॑न्पु॒ंसः। सर्वं॑
न स्त्री॑पु॒मं च॒ यत्। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तः पा॒ंसवो॑ भूमेः॥ ३५॥
सङ्ख्या॑ता दे॒वमा॒यया॑। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्त॒ ऊषाः॑ पशूनाम्।
पृ॒थि॒व्यां पु॒ष्टिर्हि॒ताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑तीः॒ सिक्ताः॑ सर्वाः॑।
अ॒प्स्वन्त॑श्च॒ याः श्रि॒ताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑तीः॒ शर्करा॑ धृत्यै॑।
अ॒स्यां पृ॒थि॒व्यामधि॑॥ ३६॥

सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तोऽश्मा॑नोऽस्यां पृ॒थि॒व्याम्। प्र॒ति॒ष्ठासु॑
प्रति॑ष्ठिताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑तीर्वी॒रुधः॑ सर्वाः॑। वि॒ष्टिताः॑
पृ॒थि॒वीमनु॑। सर्वा॑स्ताः। याव॑तीरोष॑धीः सर्वाः॑। वि॒ष्टिताः॑
पृ॒थि॒वीमनु॑। सर्वा॑स्ताः॥ ३७॥

याव॑न्तो॒ वन॑स्पत॑यः। अ॒स्यां पृ॒थि॒व्यामधि॑। सर्वा॑स्ताः।
याव॑न्तो॒ ग्रा॒म्याः प॒शवः॑ सर्वे॑। आ॒र॒ण्याश्च॑ ये। सर्वा॑स्ताः।
ये द्वि॒पाद॑श्चतु॑ष्पादः। अ॒पाद॑ उ॒दर॑स॒र्पिणः॑। सर्वा॑स्ताः।
याव॑दाञ्जनमु॒च्यते॑॥ ३८॥

दे॒व॒त्रा यच्च॑ मा॒नुष॑म्। सर्वा॑स्ताः॥ याव॑त्कृ॒ष्णाय॑स॒सर्व॑म्।

दे॒व॒त्रा यच्च॑ मा॒नु॒षम् । सर्वा॒स्ताः । याव॑ल्लो॒हाय॑स॒ः सर्व॑म् ।
 दे॒व॒त्रा यच्च॑ मा॒नु॒षम् । सर्वा॒स्ताः । सर्व॑ः सी॒सः॑ सर्व॑ त्रपु॑ ।
 दे॒व॒त्रा यच्च॑ मा॒नु॒षम् ॥ ३९ ॥

सर्वा॒स्ताः । सर्व॑ः हि॒र॒ण्यः॑ रज॒तम् । दे॒व॒त्रा यच्च॑ मा॒नु॒षम् ।
 सर्वा॒स्ताः । सर्व॑ः सु॒व॒र्णः॑ ह॒रि॒तम् । दे॒व॒त्रा यच्च॑ मा॒नु॒षम् ।
 सर्वा॒स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा । उप॑ का॒म॒दु॒घा दधे॑ । तेन॑र्षि॒णा तेन॑
 ब्र॒ह्म॑णा । तया॑ दे॒व॒त॒याऽङ्गि॑र॒स्व॒द्धु॒वा सी॑द ॥ ४० ॥

[६]

सर्वा॑ दि॒शो दि॒क्षु । यच्चा॒न्त॒र्भू॒तं प्र॑ति॒ष्ठि॒तम् । सर्वा॒स्ता
 इष्ट॑काः कृ॒त्वा । उप॑ का॒म॒दु॒घा दधे॑ । तेन॑र्षि॒णा तेन॑
 ब्र॒ह्म॑णा । तया॑ दे॒व॒त॒याऽङ्गि॑र॒स्व॒द्धु॒वा सी॑द । अ॒न्त॒रि॒क्षं च॑
 के॒वल॑म् । यच्चा॒स्मि॒न्न॒न्त॒राहि॑तम् । सर्वा॒स्ताः । आ॒न्त॒रि॒क्ष्यंश्च॑
 याः प्र॒जाः ॥ ४१ ॥

ग॒न्ध॒र्वाप्स॑रसंश्च॒ ये । सर्वा॒स्ताः । सर्वा॑नु॒दा॒रान्त॑स॒लिलान्॑ ।
 अ॒न्त॒रि॒क्षे प्र॑ति॒ष्ठि॒तान् । सर्वा॒स्ताः । सर्वा॑नु॒दा॒रान्त॑स॒लिलान्॑ ।
 स्था॒व॒राः प्रो॒ष्या॑श्च॒ ये । सर्वा॒स्ताः । सर्वा॑ धु॒निः॑
 सर्वा॑न्ध्व॒ः सान् । हि॒मो यच्च॑ शी॒यते॑ ॥ ४२ ॥

सर्वा॒स्ताः । सर्वा॑न्म॒री॒चीन् वि॑त॒तान् । नी॒हा॒रो यच्च॑ शी॒यते॑ ।
 सर्वा॒स्ताः । सर्वा॑ वि॒द्युतः॑ सर्वा॑न्त॒स्तन॑यि॒तून् । हा॒दुनी॑र्यच्च॑
 शी॒यते॑ । सर्वा॒स्ताः । सर्वाः॑ स्र॒व॒न्तीः स॒रितः॑ । सर्व॑म॒प्सु॒चरं॑ च॒

यत्। सर्वास्ताः॥४३॥

याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः। याश्च वैशन्तीरुत
प्रासचीर्याः। सर्वास्ताः। ये चोत्तिष्ठन्ति जीमूताः। याश्च
वर्षन्ति वृष्टयः। सर्वास्ताः। तपस्तेज आकाशम्।
यच्चाऽऽकाशे प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ताः। वायुं वयांसि
सर्वाणि॥४४॥

अन्तरिक्षचरं च यत्। सर्वास्ताः। अग्निं सूर्यं चन्द्रम्। मित्रं
वरुणं भगम्। सर्वास्ताः। सत्यं श्रद्धां तपो दमम्। नाम
रूपं च भूतानाम्। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुघां
दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥४५॥

[७]

सर्वान्दिवं सर्वान्देवान्दिवि। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्।
सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुघां दधे। तेनर्षिणा तेन
ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। यावतीस्तारकाः
सर्वाः। वितता रोचने दिवि। सर्वास्ताः। ऋचो यजूंषि
सामानि॥४६॥

अथर्वाङ्गिरसंश्च ये। सर्वास्ताः। इतिहासपुराणं च।
सर्पदेवजनाश्च ये। सर्वास्ताः। ये च लोका ये चालोकाः।
अन्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ताः। यच्च ब्रह्म यच्च ब्रह्म।

अ॒न्तर्ब्र॒ह्मन्प्रति॑ष्ठितम्॥४७॥

सर्वा॑स्ताः। अ॒होरा॑त्राणि॒ सर्वा॑णि। अ॒र्धमा॑सा॒श्च के॒वलान्।
 सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑नृ॒तून्सर्वा॑न्मा॒सान्। सं॒वत्स॒रं च॒ के॒वलम्।
 सर्वा॑स्ताः। सर्वं॑ भू॒त॒श्च॒ सर्वं॑ भ॒व्यम्। यच्चा॑तोऽधि॒भवि॑ष्यति।
 सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ काम॒दुघा॑ दधे। तेन॑र्षिणा॒ तेन॑
 ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॒द्धुवा॑ सी॒द॥४८॥

[८]

ऋ॒चां प्राची॑ मह॒ती दि॒गुच्य॑ते। दक्षि॑णामाहु॒र्यजु॑षामपा॒राम्।
 अथ॑र्वणामङ्गि॒रसां प्र॒तीची॑। साम्ना॒मुदी॑ची मह॒ती दि॒गुच्य॑ते।
 ऋ॒ग्भिः पू॒र्वाह्ने दि॒वि दे॒व ई॒यते। य॒जुर्वे॑दे तिष्ठति॒ मध्ये॒
 अ॒हः। सा॒मवे॑देना॒स्तम॑ये मही॒यते। वेदै॑रशून्यस्त्रि॒भिरे॑ति॒
 सूर्यः॑। ऋ॒ग्भ्यो जा॒ताश्च॒ सर्व॑शो मूर्ति॑माहुः। सर्वा॑ गति॒र्याजु॑षी
 है॒व श॑श्वत्॥४९॥

सर्वं॑ तेजः॒ साम॑रूप्य॒श्च हे॒ शश्व॑त्। सर्व॑श्च हे॒दं ब्रह्म॑णा
 है॒व सृ॑ष्टम्। ऋ॒ग्भ्यो जा॒तं वैश्यं॑ वर्ण॑माहुः। य॒जुर्वे॑दं
 क्ष॒त्रिय॑स्याऽऽहु॒र्योनि॑म्। सा॒मवे॑दो ब्रा॒ह्मणा॑नां प्र॒सूतिः॑।
 पूर्वे॑ पूर्वे॒भ्यो वच॑ ए॒तदू॑चुः। आ॒द॒र॒शम॑ग्निं चि॒न्वा॒नाः।
 पूर्वे॑ वि॒श्वसृ॑जोऽमृ॒ताः। श॒तं व॑र्षसह॒स्राणि॑। दी॒क्षिताः॑
 स॒त्रमा॑सत॥५०॥

तपं आसीद्बृहपतिः। ब्रह्मं ब्रह्माऽभवत्स्वयम्। सत्यं
हं होतैषामासीत्। यद्विश्वसृज आसत्। अमृतमेभ्य
उदगायत्। सहस्रं परिवत्सरान्। भूतं हं प्रस्तोतैषामासीत्।
भविष्यत्प्रति चाहरत्। प्राणो अध्वर्युरभवत्। इदं सर्वं
सिषांसताम्॥५१॥

अपानो विद्वानावृतः। प्रतिप्रातिष्ठदध्वरे। आर्तवा
उपगातारः। सदस्या ऋतवोऽभवन्। अर्धमासाश्च
मासाश्च। चमसाध्वर्यवोऽभवन्। अशंसद्वह्मणस्तेजः।
अच्छावाकोऽभवद्यशः। ऋतमेषां प्रशास्ताऽऽसीत्।
यद्विश्वसृज आसत्॥५२॥

ऊर्ग्राजानमुदवहत्। ध्रुवगोपः सहोऽभवत्। ओजोऽभ्यष्टौ-
द्वाव्णः। यद्विश्वसृज आसत्। अपंचितिः पोत्रीयामयजत्।
नेष्ट्रीयामयजत्त्विषिः। आग्नीध्राद्विदुषी सत्यम्। श्रद्धा
हैवायंजत्स्वयम्। इरा पत्नी विश्वसृजाम्। आकूतिरपिन-
द्धुविः॥५३॥

इध्मं हं क्षुच्चैभ्य उग्रे। तृष्णा चाऽऽवहतामुभे। वागेषां
सुब्रह्मण्याऽऽसीत्। छन्दोयोगान् विजानती। कल्पतन्त्राणि
तन्वानाऽहं। संस्थाश्च सर्वशः। अहोरात्रे पशुपाल्यौ।
मुहूर्ताः प्रेष्या अभवन्। मृत्युस्तदभवद्धाता। शमितोग्रो विशां
पतिः॥५४॥

वि॒श्व॒सृ॒जः प्रथ॒माः स॒त्रमा॑सत। स॒हस्र॑स॒मं प्र॑सु॒तेन॒ यन्तः॑।
 ततो॑ ह जज्ञे भुव॑नस्य गो॒पाः। हि॒र॒ण्म॒यः श॒कुनि॑र्ब्रह्म
 नाम॑। येन॒ सूर्य॑स्तप॒ति तेज॑से॒द्धः। पि॒ता पु॒त्रेण॑ पि॒तृमा॑न्
 योनि॑यो॒नौ। नावे॑दवि॒न्मनु॑ते तं बृ॒हन्त॑म्। स॒र्वानु॑भु॒मात्मा॑न॒ः
 सम्प॑रा॒ये। ए॒ष नि॒त्यो म॑हि॒मा ब्रा॑ह्म॒णस्य॑। न क॑र्म॒णा वर्ध॑ते
 नो क॑र्नी॒यान्॥५५॥

तस्यै॒वाऽऽत्मा प॑द॒वित्तं वि॑दित्वा। न क॑र्म॒णा लि॑प्यते
 पाप॑केन। पञ्च॑पञ्चा॒शत॑स्त्रि॒वृतः॑ संवत्स॒राः। पञ्च॑पञ्चा॒शतः॑
 पञ्च॑द॒शाः। पञ्च॑पञ्चा॒शतः॑ सप्त॑द॒शाः। पञ्च॑पञ्चा॒शतं
 एक॑वि॒ंशः। वि॒श्व॒सृ॒जाः सह॑स्रसंवत्सरम्। ए॒तेन॒
 वै वि॒श्व॒सृ॒जं इ॒दं वि॒श्वम॑सृजन्त। यद्वि॒श्वम॑सृजन्त।
 तस्मा॑द्वि॒श्व॒सृ॒जः। वि॒श्वमे॑ना॒ननु॑ प्रजा॑यते। ब्रह्म॑णः सायु॑ज्य॒ः
 सलो॒कता॑ यन्ति। ए॒तासा॑मे॒व दे॒वता॑ना॒ः सायु॑ज्यम्।
 सा॒ष्टि॒ताः॑ स॒मानलो॒कता॑ यन्ति। य ए॒तदु॑प॒यन्ति॑। ये
 चै॒न॒त्प्राहुः॑। येभ्य॑श्चै॒न॒त्प्राहुः॑॥५६॥ ॐ॥

[९]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके तृतीयः प्रश्नः
 समाप्तः॥ ३॥

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठकं समाप्तम्॥
 हरिः ॐ॥